

# Források a cigányok/romák magyarországi történetéről

# **Magyarországi kisebbségek: nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek**

Sorozatszerkesztők:

L. Balogh Béni, Majtényi György,  
Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba

# Források a cigányok/romák magyar- országi történetéről

A dokumentumokat válogatta, szerkesztette,  
a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta:

Kállai Ernő, Majtényi György,

Mikó Zsuzsanna, Tóth Péter

I. kötet

A KEZDETEKTŐL A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG

Magyar Nemzeti Levéltár  
Budapest, 2021

A dokumentumok átírásában, válogatásában részt vett:

Andrásiné Fodor Rózsa, Balogh Dorottya, Baranyi Istvánné, Bíró György, Bodnár Tamás,  
Boross István, Borsy Judit, Brigovác László, Bús Szimonetta Fanni, Czapárné Helmechi Alíz,  
Czetz Balázs, Cseri Gábor, Csöngé Attila, Csősz László, Dézsi Erika, Dominkovits Péter,  
Erdész Ádám, Farkas Péter, Fodor Dorottya, Fuchs György, Gaálné Barcs Eszter, Garadnai Zoltán,  
Görbe Szilvia, Gulyás Anita, H. Németh István, Horváth Attila, Husvéth András, Kádár Annamária,  
Káli Csaba, Kalmár János, Király Erzsébet, Kiss Norbert Péter, Klettner Csilla, Kovács Ágnes,  
Kovács Gergely, Kovács Ilona, Kovács Zsuzsanna, Kőfalviné Ónodi Márta, Kujbusné Mecsei Éva,  
Kulcsár Krisztina, Kunné Tornóczky Andrea, Kurecskó Mihály, Lelbach Katalin,  
Márkusné Vörös Hajnalka, Marosi Tibor József, Maul-Link Dóra, Mayer László, Nagy Imre Gábor,  
Oross András, Polgár Tamás, Radó Bálint, Ruzsa Éva, Schramek László, Sebiány Noémi Emese,  
Selmechi-Kovácsné Dancsecz Mónika, Soósné Hevesi Andrea, Suslik Ádám, Szabó Bence,  
Szabó Jolán, Szendiné Orvos Erzsébet, Szikla Gergő, Szirtes Zsófia, Tatai Zsuzsanna, Tóth Ágnes,  
Ungvári Zoltánné, Várady Zoltán, Varga Sándorné, Varjasi Imre, Varsányi Attila,  
Vékonyné Kovács Gabriella, Verdes Mihály György, Wencz Balázs.

Az első kötet dokumentumainak átírását lektorálta: Tuhári Attila

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2021

© 2021



Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

ISSN 2732-1525

ISBN 978-963-631-

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár

A kiadásért felel dr. habil. Szabó Csaba főigazgató

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,  
valamint a fordítás jogát is

Felelős szerkesztő: L. Balogh Béni, Majtényi György

Borítóterv: Nagy Attila

Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

## Tartalomjegyzék

|                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉSEK A FORRÁSVÁLOGATÁS ELÉ                                             | 23 |
| I. A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ CIGÁNYOK/ROMÁK                                                     | 27 |
| A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig               | 27 |
| I.1. A cigányok megjelenése Magyarországon                                                 | 27 |
| I.2. A cigány csoportok vándorlása                                                         | 30 |
| I.3. A magyarországi cigányság társadalomtörténete a betelepülést követően                 | 32 |
| I.4. Cigányok a három részre szakadt országban, 16-17. század                              | 33 |
| I.4. 1. Cigányok a királyi Magyarországon                                                  | 33 |
| I.4. 2. Cigányok a hódoltsági területeken                                                  | 35 |
| I.4. 3. Cigányok az önálló Erdélyben                                                       | 36 |
| I. 5. A magyarországi cigányság társadalomtörténete a 16-17. században                     | 37 |
| I. 6. Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában                                     | 41 |
| I.6. 1. A felvilágosodás korszaka                                                          | 41 |
| I.6. 2. III. Károly cigánypolitikája                                                       | 41 |
| I. 6. 3. Mária Terézia cigánypolitikája                                                    | 43 |
| I. 6. 4. II. József cigánypolitikája                                                       | 47 |
| I. 6. 5. A törvényhatóságok feladatai                                                      | 50 |
| I. 7. Cigánypolitika 1790–1849                                                             | 51 |
| I. 7. 1. A központi kormányzat cigánypolitikája                                            | 51 |
| I. 7. 2. A „cigánykérdés” az országgyűlések előtt                                          | 52 |
| I. 7. 3. A törvényhatóságok cigányokkal kapcsolatos feladatai                              | 52 |
| I. 7. 4. A magyarországi cigányság demográfiai adatai a 18-19. században                   | 53 |
| II. CIGÁNYOK/ROMÁK MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A 20. SZÁZAD                      |    |
| ELSŐ FELÉIG                                                                                | 55 |
| II. 1. Egy új kor küszöbén                                                                 | 55 |
| II. 2. A magyarországi cigányság társadalomtörténete a 19. századtól a 20. század közepéig | 58 |
| II. 3. A 20. század első fele: a „nem létező” és a „kóbor cigány”                          | 62 |
| II. 4. Cigányok a vészkorszakban: a roma holokauszt                                        | 65 |
| III. CIGÁNYOK/ROMÁK MAGYARORSZÁGON A 20. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL                                  |    |
| A RENDSZERVÁLTÁSIG                                                                         | 67 |
| III. 1. Állami-politikai kísérletek a romák helyzetének rendezésére                        | 67 |
| III. 2. A cigányok/romák száma, társadalmi helyzete a 20. század második felében           | 80 |
| IRODALOM                                                                                   | 85 |

|                                                                                                                                                                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| FORRÁSOK A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG .....                                                                                                                                                                            | 93  |
| A CIGÁNYOK MEGJELENÉSE MAGYARORSZÁGON .....                                                                                                                                                                                    | 95  |
| 1. Cigányok (egyiptomi zarándokok) első említései Magyarországról, 1416–1418                                                                                                                                                   |     |
| 2. Zsigmond császár menlevele, amelyet László cigány vajda és népe számára<br>adatott ki és amelyben elsősorban a városi tisztségviselőknek megparancsolja,<br>hogy támogassák és oltalmazzák őt és a népét, 1423 .....        | 95  |
| 3. Hunyadi János, Magyarország kormányzója engedélyezi, hogy Barcsay Péter<br>és Tamás négy cigányt jobbágy gyanánt tarthasson a birtokain és megtiltja,<br>hogy bárki is háborgassa ezeket a cigányokat, 1455 .....           | 96  |
| 4. Hunyadi Mátyás király oklevele, amellyel kiveszi az erdélyi vajdák joghatósága<br>alól és adómentességben részesíti a szebeni székben lakó és a Szeben város<br>erődítésén dolgozó cigányokat, 1487 .....                   | 97  |
| 5. Hermanffy László végrendelete, amely többek között egy „egyiptomiaktól,<br>vagyis cigányoktól” vásárolt lóval kapcsolatban is intézkedik, 1490 .....                                                                        | 98  |
| 6. Piecz Jakab bieci kapitány kéri a bártfai tanácsot, hogy járjanak el azon egyházi<br>javak dolgában, amelyeket Sakova faluban raboltak el, 1495 .....                                                                       | 98  |
| 7. II. Ulászló király menlevele Bolgár Tamás cigányvajda és a vele utazó huszonöt<br>sátoralja cigány számára, 1496 .....                                                                                                      | 99  |
| 8. Temesvári Pelbárt ferences rendi szerzetes egyik prédikációjában említést tesz<br>egy, a cigányok által gyakorolt jövendőmondási módszerről, 1499 .....                                                                     | 99  |
| 9. Erdélyben kiadott oklevél tesz említést cigányokról, 1500. március 31-én .....                                                                                                                                              | 100 |
| 10. II. Ulászló király Barcsay Ákos és Gáspár kérelmére megerősíti Hunyadi János<br>kormányzó 1455-ben kelt oklevelét négy cigánynak a Barcsay Péter és Tamás<br>számára történt, jobbágyként való adományozásáról, 1501 ..... | 100 |
| 11. II. Ulászló király parancslevele, amellyel megtiltja, hogy négy sátorra való,<br>Kolozsvárott lakó cigányokat elidegenítsenek a polgároktól és bármiféle adót<br>vessenek ki rájuk, 1502 .....                             | 101 |
| 12. II. Ulászló király oklevele, amellyel eladományoz bizonyos erdélyi birtokokat,<br>amelyeket azért koboztak el korábbi birtokosától, mert tolvajsággal vádolt<br>cigányokkal kegyetlenkedett, 1504 .....                    | 102 |
| 13. II. Ulászló király oklevele, amelyben engedélyezi, hogy malomvízi Kendeffy<br>Mihály tizenkét sátorra való, Havasalföldről származó cigányt telepítsen<br>Erdélyben fekvő birtokaira, 1504 .....                           | 102 |
| 14. Cigányok adójára és cigányoknak fizetett napszám-összegekre vonatkozó<br>bejegyzések két erdélyi szász város számadáskönyvében, 1497–1550 .....                                                                            | 103 |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 15. Tomori Pál fogarasi kapitány oklevele, amellyel Szeresztreny-i Dobru bojárt megerősíti bojárságában és – többek között – annak a tizenkét, név szerint felsorolt sátoros cigánynak a birtokában, akiket már elődei is birtokoltak, 1511 . . .                                                            | 105 |
| 16. Tomori Pál fogarasi kapitány oklevele, amellyel Raduly Vochant, Vaszult – akik Komsa fiai –, Sztojka fia Radulyt és Harabal Szaniszlót megerősíti bojárságában és – többek között – annak a tizenhét, név szerint felsorolt sátoros cigánynak a birtokában, akiket már elődek is birtokoltak, 1511 . . . | 106 |
| 17. Cigányok részvétele a parasztfelkelést vezető Dózsa György kivégzésében Istvánffy Miklós (I.) és Szerémi György (II.) történeti műve alapján, 1514 . . .                                                                                                                                                 | 108 |
| 18. Verbőci István levele Báthori Andrásához, válaszul annak a Szerescsen Jánossal folyó birtokperében hozott ítélet miatt kelt panaszlevelére, mely ítélet szerint a vitát sorshúzással kell eldönteni, 1524 . . .                                                                                          | 108 |
| 19. Szapolyai János erdélyi vajda oklevele, amellyel Erdélyi Ferencnek adományozza a cigány Vajda Pétert és családját, 1525 . . .                                                                                                                                                                            | 109 |
| 20. Számadáskönyvi feljegyzés a király előtt muzsikáló cigányok számára tett kifizetésről, 1525 . . .                                                                                                                                                                                                        | 109 |
| CIGÁNYOK A HÁROM RÉSZRE SZAKADT ORSZÁGBAN . . .                                                                                                                                                                                                                                                              | 110 |
| Uralkodói oklevelek és országos hatáskörű rendelkezések . . .                                                                                                                                                                                                                                                | 110 |
| 21. I. Ferdinánd király oklevele, amellyel tíz sátoralja, Újvárra telepített cigányt visszaad Dész város közönségének és felment az adófizetés alól, 1552 . . .                                                                                                                                              | 110 |
| 22. Kendy Ferenc és Dobó István erdélyi vajdák átírják II. Ulászló 1502-ben kelt oklevelét a Kolozsvár szolgálatára rendelt cigányokról, 1554 . . .                                                                                                                                                          | 111 |
| 23. Izabella királyné oklevele, amellyel megerősíti I. Ferdinánd király 1552. évi, a Dész város számára visszabocsájtott cigányok adómentességével kapcsolatos rendelkezését, 1557 . . .                                                                                                                     | 111 |
| 24. Izabella királyné oklevele, amellyel kiskendi Balásfi Ferencre ruházza a cigányok fölötti fővajdaság tisztét, 1557 . . .                                                                                                                                                                                 | 112 |
| 25. Izabella királyné oklevele, amellyel megparancsolja, hogy a cigányok fölötti fővajdai tiszttel rendelkező Nagy Gáspárt és Balásfi Ferencet mindenki segítse a fejadó cigányoktól való beszédében, 1557 . . .                                                                                             | 113 |
| 26. Az Erdélyi Fejedelemség gyulafehérvári országgyűlése meghatározza a cigányok által fizetendő adót, 1558 . . .                                                                                                                                                                                            | 113 |
| 27. Az Erdélyi Fejedelemség enyedi országgyűlése meghatározza a cigányok által fizetendő adót, 1560 . . .                                                                                                                                                                                                    | 114 |
| 28. I. Miksa magyar király a felső-magyarországi cigányok vajdájává nevezi ki Gémes Albertet, 1574 . . .                                                                                                                                                                                                     | 114 |

29. Báthori Zsigmond erdélyi vajda oklevele, amellyel új adomány címen  
malomfalvi Berényi Lászlónak adományoz több cigány családot, 1583 ..... 114
30. Báthori Zsigmond erdélyi vajda megerősíti Mátyás királynak azon rendelkezését,  
amellyel a szebeni cigányokat felmentette az adófizetés alól, 1583 ..... 115
31. Báthori Zsigmond erdélyi vajda oklevele, amellyel több, név szerint említett  
cigány személyt adományoz bongárti Pistaky Lukács számára, 1585 ..... 116
32. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem lónai Kendy Sándornak adományoz több  
cigány személyt, akik Doboka és Küküllő vármegyei falvakban laknak, 1585 .. 117
33. Báthory Zsigmond erdélyi vajda felmenti az adófizetés alól Kovacsóczy Farkas  
pénzen vett cigányait, Farkas Luput és Pascul Pált, s ennek megfelelően ad  
utasítást a cigányok fővajdáinak, 1588 ..... 117
34. Bethlen Gábor oklevele, amellyel Pribék Mihálynak adományozza  
a Fogarasfölde területben lakó cigányok fölötti vajdaságot, 1614 ..... 118
35. Esterházy Miklós nádor oklevele, amellyel Gáll István és Szakadátí Péter  
fővajdasága alá rendeli nyolc vármegye cigányságát, 1630 ..... 119
36. Rákóczy György erdélyi fejedelem nyílt parancslevele, amelyben Raduly  
fogarasföldi bojár kérésére elrendeli, hogy adják vissza a nevezetteknek  
a Fogarasföldről elbujdosott, név szerint felsorolt cigányokat, 1643 ..... 120
37. Rákóczy György erdélyi fejedelem menlevele egy Stéphán nevű cigány vajda  
és a vajdasága alá tartozó cigányok számára, 1643 ..... 121
38. Ifjabb Rákóczy György levele a brassói bíróhoz a Havasalföldről szökött  
cigányok dolgában, 1645 ..... 123
39. Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele a brassói bíróhoz  
a havasalföldi Raduly bojár megszökött cigányai dolgában, 1645 ..... 123
40. Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele Brassó város tanácsához  
a havasalföldi Raduly bojár megszökött cigányait illetően, 1645 ..... 123
41. Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele Brassó város tanácsához  
a havasalföldi Raduly bojár megszökött cigányait illetően, 1645 ..... 124
42. Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele Brassó város tanácsához,  
amelyben tájékoztat a havasalföldi vajdával a szökevények (köztük cigányok)  
ügyeit illetően megkötött szerződésről, 1646 ..... 125
43. Rákóczy György erdélyi fejedelem levele a brassói tanácshoz a Havasalföldről  
megszökött és Barcaságon tartózkodó cigányok dolgában, 1639 ..... 126
44. I. Rákóczy György fejedelem megerősíti a Marosvásárhely tanácsa által  
a kovácsok számára alkotott céhszabályzatot, s annak XI. pontját ki is  
egészíti, 1642 ..... 126



45. Az Erdélyi Fejedelemség törvénye, amely ugyan eltörli a cigányok fölötti fővajdaság intézményét, de engedélyezi, hogy Vallon Péter élete végéig még megmaradjon ebben a hivatalban, 1653 ..... 127
46. Barcsai Ákos erdélyi fejedelem oklevele, amellyel kóbor jobbágyokat, köztük két cigányt – morét – adományoz bágyoni Balogh Istvánnak, 1659 ..... 127
47. Apafi Mihály erdélyi fejedelem átírja és megerősíti Tomori Pál 1511. augusztus 19-én kiadott oklevelét, amelynek tárgya a visti és alsóárpási bojárok megerősítése bojári hivatalukban, valamint 17, név szerint felsorolt sátoros cigány birtokában, 1663 ..... 128
48. Apafi Mihály erdélyi fejedelem Szeresztreny-i Dobru Tamás bojár kérelmére átírja Tomori Pál 1511-ben kiadott, többek között 12 cigány adományozásáról is szóló oklevelét, 1664 ..... 129
49. I. Rákóczi Ferenc parancsa az ónodi jószágigazgatóhoz, amelyben arról tudósít, hogy megerősítette Mihály cigányt az ónodi várhoz tartozó cigányok vajdai tisztében, 1676 ..... 130
50. Az erdélyi fejedelemasszony által kinevezett fogarasi cigányvajda hitlevele megbízatásának a megfelelő módon való teljesítéséről, 1679 ..... 131
51. Lipót császár rendelete az ausztriai határszélen a népet károsító német cigányok üldözéséről, 1692 ..... 133
52. Gróf Bánffy György, Erdély és a Részek kormányzója engedélyezi, hogy Refully cigány vajda szerencsemondással és varázslással kereshesse kenyerét mindenütt az országban, 1701 ..... 133
53. II. Rákóczi Ferenc oklevele, amellyel Ilosvai Ábrahámra, a palotások kapitányára ruházza a Dunán innen való összes cigány fölötti fővajdaság tisztét, 1704 .... 134
- Vármegyei, városi rendelkezések ..... 135
54. Zala vármegye statútuma a területén lakó cigányok kiűzéséről annak érdekében, hogy a lakosoknak az ellenük való panaszai megszűnjenek, 1612 ..... 135
55. Szepes vármegye statútuma a lovakat lopó és azokat Lengyelországban eladó cigányok ellen, 1624 ..... 135
56. Nyitra vármegye statútuma a népet zaklató cigányoknak a megye területéről való kiűzéséről, 1634 ..... 136
57. Vas vármegye utasítása országgyűlési követei számára – egyebek mellett – cigány ügyben is, 1642 ..... 136
58. Hont vármegye rendelete, amelynek értelmében ki kell űzni a megyéből a cigányokat, 1649 ..... 137
59. Nyitra vármegye statútuma, amellyel megújítván korábbi határozatát, elrendeli a cigányok összeírását és a megye területéről való kiűzését, 1651 ..... 137

|                                                                                                                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 60. Zólyom vármegye statútuma, amellyel elrendeli a cigányok kiűzését a megye területéről, 1655 .....                                                                                               | 137 |
| 61. Nyitra vármegye statútuma a kihágásokat elkövető cigányok kiűzéséről, 1660 ..                                                                                                                   | 138 |
| 62. Bars vármegye statútuma a cigányok kiűzéséről hozott korábbi rendeletek megújításáról, 1660 .....                                                                                               | 138 |
| 63. Debrecen város statútuma, amellyel szabályozza a cigányok által a vásárokon gyakorolt lókereskedést, 1667 .....                                                                                 | 139 |
| 64. Nagybánya város statútuma, amellyel elrendeli, hogy kutyákat nem lehet tartani, s hogy a rendelkezés megszegőitől a cigányok vegyék el a kutyákat, 1667 .....                                   | 139 |
| 65. Debrecen város statútuma, amellyel szabályozza a cigány kovácsok tevékenységét, 1670 .....                                                                                                      | 139 |
| 66. Szentgyörgy város statútuma, amellyel megtiltja, hogy a sok tolvajlást elkövető cigányok bejöjjenek a városba, 1673 .....                                                                       | 140 |
| 67. Bars vármegye rendelete a cigányoknak a vármegye területéről való kiűzéséről, 1673 .....                                                                                                        | 140 |
| 68. Nógrád vármegye statútuma, amelyben elrendeli a cigányok kiűzését a megye területéről, 1679 .....                                                                                               | 140 |
| 69. A Zemplén vármegyei cigányok számára előírt törvényes esküforma, 1680 ..                                                                                                                        | 141 |
| 70. Kassa város rendelkezése azokkal a cigányokkal kapcsolatban, akiket Caraffa ezredes a maga számára akart elfoglalni, 1687 .....                                                                 | 141 |
| 71. Pozsony vármegye statútuma a cigányok összeírásáról és kiűzéséről, 1688 ..                                                                                                                      | 142 |
| 72. Kecskemét város statútuma az ott lakó cigányok adófizetési kötelezettségéről, 1689 .....                                                                                                        | 142 |
| 73. Debrecen város statútuma, amely megtiltja, hogy a cigányok lovakkal kereskedjenek, csak a kovácsmunkát végzők letelepedését engedélyezi, s ellenőrzésüket a vásárfelügyelőkre bízza, 1689 ..... | 142 |
| 74. Pozsony vármegye rendelkezése a cigányok kiűzéséről, a korábbi ilyen tárgyú rendelet megújításával, 1690 .....                                                                                  | 143 |
| 75. Nógrád vármegye statútuma, amelyben – a korábbi rendeletek módosításával – megszabja azokat a feltételeket, amelyek mellett a cigányok megtűrhetők a megye területén, 1691 .....                | 143 |
| 76. Kassa város statútuma, amely szerint a cigányokat 12 óra előtt nem szabad beengedni a városba, 1703 .....                                                                                       | 144 |
| 77. Esztergom város rendelete a cigányokról és más gyanús úton lévőkről, akiket tilos a városba beengedni, 1713 .....                                                                               | 144 |
| 78. Ung vármegye statútuma, amellyel elrendeli, hogy az egyes járások szolgabírái írják össze a kiűzendő cigányokat, 1716 .....                                                                     | 145 |

|                                                                                                                                                                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Társadalomtörténeti adalékok .....                                                                                                                                                                           | 145 |
| 79. Várdai Pál és Perényi Péter jelentése követségükről, amelyben a 'cigány'<br>jelentésű 'fáraó' szó pejoratív értelemben szerepel, 1529 .....                                                              | 145 |
| 80. A „cigány” népnév felbukkanása pejoratív értelemben egy oklevél<br>szófordulatában, 1534 .....                                                                                                           | 145 |
| 81. Oláh Miklós leírása az Arad megyei Simánd zenélésből és koldulásból élő<br>lakosairól, akiket a cigányokkal azonosított a kutatás, 1536 .....                                                            | 146 |
| 82. A „fáraó = cigány” népnév felbukkanása pejoratív értelemben egy katonai<br>parancsnok magánlevelében, 1536 .....                                                                                         | 146 |
| 83. Izabella özvegy királyné udvarában muzsikáló cigány hegedűsök és játékmódjuk<br>említése, 1543 .....                                                                                                     | 147 |
| 84. Cigányokra vonatkozó adatok Kolozsvár város irataiból, elsősorban<br>a városkönyvekből és a városi számadásokból, 1550–1691 .....                                                                        | 147 |
| 85. Cigányok említése a budai pasa Vácra induló hadseregében, 1554 .....                                                                                                                                     | 149 |
| 86. Cigányokat elhurcoló cselédek ügyében való földesúri törvénykezés<br>megígérése, 1578 .....                                                                                                              | 149 |
| 87. Cigányok felhasználása egy hatalmaskodást elkövető földesúr által egy jobbágy<br>megfélemlítésére, 1582 .....                                                                                            | 149 |
| 88. Udvarhelyszék törvényszéke előtt kadicsfalvi Benedekfi Péter vádat emel<br>betlenfalvi lakosok ellen cigányának meggyilkolása miatt, 1589 .....                                                          | 150 |
| 89. Egy kecskeméti cigány asszony megbüntetése rágalmazásért, 1596 .....                                                                                                                                     | 150 |
| 90. Zrínyi György beszámolója két elfogott török cigány muzsikusról<br>és hangszereiről, 1596 .....                                                                                                          | 150 |
| 91. Egy Kecskeméten lakó, lócsizár foglalkozású cigány említése, 1597 .....                                                                                                                                  | 151 |
| 92. Cigánynak nevezés, mint becsületsértés egy Udvarhelyszék bírósága előtt<br>zajlott perben, 1598 .....                                                                                                    | 151 |
| 93. Borsod vármegye vizsgálata egy gyilkossági ügyében, amely gyilkosság azért<br>történt, mert a meghalt személy azzal gyanúsította a gyilkosát, hogy a nála lakó<br>cigány asszony a szeretője, 1598 ..... | 152 |
| 94. Egy tolvajnak hitt cigány ember megverése miatti per Udvarhelyszék bírósága<br>előtt, 1598 .....                                                                                                         | 158 |
| 95. Mihály vajda gyulafehérvári bevonulása Szamosközy István történetíró<br>leírásában, 1599 .....                                                                                                           | 160 |
| 96. Kecskeméti cigányok említése talán csalással és varázslással, illetve verekedéssel<br>kapcsolatban, 1599 .....                                                                                           | 161 |
| 97. Udvarhelyszék törvényszéke előtt tett tanúvallomások egy János nevű,<br>lovakat cserélő (és nyilván emiatt vádolt) cigány érdekében, 1599 .....                                                          | 161 |

|                                                                                                                                                         |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 98. Balásfi Jánosra vonatkozó feljegyzés, 1590–1600 .....                                                                                               | 162 |
| 99. Lippai Balázs és társai hűséglevele, amelyben felesküsznek Bocskai Istvánnak<br>a haza védelmére, 1604 .....                                        | 162 |
| 100. Késmárk (I.) és Bártfa (II.) városok hódolása Lippai Balázs hajdúseregei<br>előtt, 1604 .....                                                      | 162 |
| 101. A Bocskai-szabadságharcban jelentős szerepet játszó cigány Lippai Balázs<br>megölése Istvánffy Miklós 1622-ben készült leírása szerint, 1605 ..... | 164 |
| 102. Jakab korábbi cigány vajda kérelme a kolozsvári tanácshoz, amelyben<br>szegénységére tekintettel a város segítségét kéri, 1606 .....               | 164 |
| 103. Kolozsvár város tanácsa segélyben részesíti a Jakab nevű korábbi cigány<br>vajdát, 1606 .....                                                      | 164 |
| 104. Egy ellopott ló miatti perben az alperes azzal védekezik, hogy a mondott<br>lovat egy cigánytól vásárolta a csepregi vásárban, 1607 .....          | 165 |
| 105. Egy Vas megyei cigány pere Szombathely város tanácsa előtt erőszakkal<br>elvett lova miatt, 1607 .....                                             | 165 |
| 106. Révay Péter turóci főispán ajánlólevele Gáspár cigány vajda és a neki<br>alárendelt cigányok számára, 1608 .....                                   | 166 |
| 107. Cigányok által való megkínóztatással zsarolás, hogy egy Gyulafehérváron<br>lakó asszonyt hamis tanúvallomásra kényszerítsenek, 1609 .....          | 167 |
| 108. Gyulafehérvári cigányok tapasztási munkát végeznek a bírónál, 1609 .....                                                                           | 167 |
| 109. A cigány Farkas vajda ügye Gyulafehérvár város törvényszéke előtt enyedi<br>Mészáros Jánossal, 1610 .....                                          | 168 |
| 110. Egy ellopott ló miatti perben az alperes azzal védekezik, hogy a mondott<br>lovat cigányokkal cserélte a vépi vásárban, 1610 .....                 | 168 |
| 111. Thurzó György nádorispán oltalomlevele a zempléni Ferenc nevű cigányvajda<br>és népe számára, 1616 .....                                           | 169 |
| 112. Kőpy Gergelyt tiltakozása, akit azzal fenyegetnek, hogy cigányokkal öletik<br>meg, 1617 .....                                                      | 170 |
| 113. A kolozsvári lakatos céh szabályzata, amelyben egyebek mellett a cigányok<br>és a szíjgyártók kapcsolatáról is szól, 1620 .....                    | 170 |
| 114. Péter cigányvajda peres ügye Varga Boldizsárral ellopott lovak tárgyában,<br>1627 .....                                                            | 170 |
| 115. A debreceni néhai István cigány vajda hagyatékának felosztása árvái között,<br>1631 .....                                                          | 171 |
| 116. Cigányok közötti per Csepreg mezőváros törvényszéke előtt lovak elvétele<br>miatt, 1637 .....                                                      | 172 |

|                                                                                                                                                                                                                                            |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 117. Csepreg mezőváros elöljáróságának ítélete a Beregh másképpen Czigány Mihály és Horváth Czigány Pál cigány özvegye, Katalin ellen, mivel a nevezettek más bírósághoz fordultak, nem pedig földesuruk bíróságához, 1637 . . . . .       | 175 |
| 118. Ungvári Eötvös Pál szatmári lakos panasza Abaúj vármegyéhez az öt megkárosító cigányok ellen, 1640 . . . . .                                                                                                                          | 176 |
| 119. Marosvásárhely főbírája és tanácsa engedélyezi a városban kovács céh alakulását, s a céhszabályzatban rendelkezik a cigányokról is, akik kovácsmunkákat végeznek, 1641 . . . . .                                                      | 177 |
| 120. Anekdota, amely szerint a cigányok annyira féltek az ördögtől, hogy nem merték kimondani sem ezt a szót, 1642–1643 . . . . .                                                                                                          | 177 |
| 121. Dániel vajdának, a Szendrő városához tartozó sátoros cigányok vajdái vajdájának a kezességlevele Horvát János cigányvajdáért, 1659 . . . . .                                                                                          | 178 |
| 122. Homonnai Drugeth György ungi főispán oklevele, amellyel az ungvári uradalomban lakó cigányok egy részének a vajdájává megteszi György cigányt és megszabja a kötelességeit is, 1661 . . . . .                                         | 179 |
| 123. Nagybánya város tanácsának vizsgálata és ítélete egy pénzlátással és varázslással vádolt cigány és az általa megkárosítottak ügyében, 1664 . . . . .                                                                                  | 180 |
| 124. Daniel Speer (a magyar Simplicissimus) leírása az erdélyi és a felső-magyarországi cigányokról, akik között hosszú időt töltött, 1666 körül . . . . .                                                                                 | 181 |
| 125. Edward Brown angol utazó feljegyzései a magyarországi cigányokról, 1669 . . .                                                                                                                                                         | 181 |
| 126. Nádasdy Ferenc nádori helytartó parancslevele, amellyel a főispánsága alá tartozó vármegyékben megtiltja a cigányok befogadását. A levél mellett több Sopron megyei település bírójának a tanúsítása a parancs kihirdetéséről, 1670 . | 182 |
| 127. Miskolc mezőváros tanácsa telket ad el egy beköltözni szándékozó cigány embernek, 1670 . . . . .                                                                                                                                      | 184 |
| 128. A Perényi Ferentől elkobzott jószágokon lakó cigányokra vonatkozó megjegyzés, 1670 . . . . .                                                                                                                                          | 184 |
| 129. Gróf Batthyány Kristóf menlevele Sárközi Márton vajda és a vele lévő cigányok számára, akiknek évi adóját is meghatározza és akik fölé magyar fővajdát is rendel, 1674 . . . . .                                                      | 184 |
| 130. Gróf Esterházy János menlevele a birtokain lakó Vörös Mihály vajda és rokonai, valamint a vajdasága alá tartozó más cigányok számára, 1675 . . . . .                                                                                  | 185 |
| 131. Az úgynevezett Debreceni Diarium bejegyzése a „cigányok ura” török tisztségviselő eljárásáról a debreceni cigány hóhér felesége ügyében, 1682 . . . .                                                                                 | 186 |
| 132. Cigányokra, a cigányok (török) urára vonatkozó adatok Debrecen város úgynevezett Diariumából, 1683 . . . . .                                                                                                                          | 187 |

133. Kassai cigányok kötelezvénylevele, amelyben a város tisztségviselőinek  
– akik a város parancsnokánál közbenjártak annak érdekében, hogy helyben  
maradhassanak – rendelkezése alá adják magukat, 1686 ..... 187
134. Egy Kecskemét mezőváros tanácsa előtt folyt per töredéke, amelyben  
cigányasszonyt varázslással vádoltak, 1686 ..... 189
135. Győr város által előírt esküforma az ott élő, vagy a várossal valamilyen módon  
kapcsolatba kerülő cigányok számára, 1686 ..... 189
136. Jakob Tollius németalföldi utazó leírása a töröktől visszafoglalt Pesten látott  
cigányokról, 1687 ..... 190
137. Abaúj vármegye háza gondviselőjének tiltakozása Gönc mezőváros  
előljárása előtt egy gönci lakos ellen, aki szálláshelyet ad cigányoknak, 1689 . 190
138. Ítélet egy miskolci nő ellen, aki cigány legénnyel követett el paráznságot,  
1689 ..... 191
139. Somogyi Ferencnek Batthyány Ádámhoz írott levelében cigány tánc említése,  
1689 ..... 191
140. Szentiványi Márton jezsuita tudós megjegyzései a cigányokról, 1691 ..... 192
141. Kecskemét város vizsgálata egy boszorkánysággal vádolt cigányasszony,  
Czigány János néne ellen, akit már korábban is vádoltak hasonlóval,  
1691 körül ..... 192
142. Sarkadi Dávid [bódva]vendégi cigány más cigányok által is tanúsított  
kötelezvénye, amely szerint a Szentmiklósy család szolgálatában akar maradni,  
1694 ..... 194
143. A budai kamara a Fejér, Pest, Pilis, Solt, Heves és Nógrád vármegyékben,  
valamint a Duna és a Tisza közén lakó cigányok vajdájává nevezi ki Berki Istvánt  
és Kolmár Jánost, 1694 ..... 195
144. Gróf Esterházy Ferenc menlevele a birtokain lakó, Veres Mihály vajdasága  
alá tartozó cigányok számára, 1697 ..... 196
145. Gróf Esterházy Ferenc új menlevele Veres Mihály vajda és hozzátartozói,  
valamint az Esterházy-birtokokon lakó más cigányok számára, 1698 ..... 197
146. Gróf Bercsényi Miklós zálogot valló levele bizonyos birtokairól és jobbágyságairól,  
valamint a várhoz tartozó cigányokról, 1699 ..... 198
147. Derecske mezőváros magisztrátusának kérelme és az erre Balmazújvárosban  
végzett vizsgálat több, boszorkánysággal vádolt személy, köztük egy cigány  
asszony ellen; a tanúk között bizonyosan cigányok is vannak, 1699 ..... 198
148. Egy boszorkánysággal vádolt kecskeméti cigány nő elleni tanúvallomás  
töredéke, 1707 ..... 200

|                                                                                                                                                                                                                              |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 149. Báró Andrássy Péter gömöri főispán oltalomlevele a putnoki várhoz tartozó János vajda és az alatta lévő cigányok számára, 1711 .....                                                                                    | 200 |
| 150. Gróf Esterházy Ferenc menlevele az általa vajdává tett Pápai Mihály és az alája tartozó cigányok számára, 1711 .....                                                                                                    | 201 |
| 151. Az ungvári uradalomhoz tartozó cigányok száma és szolgálatuk, 1711 .....                                                                                                                                                | 202 |
| 152. A Huszt várához tartozó cigányok szolgáltatásai és adózása, 1712 .....                                                                                                                                                  | 202 |
| 153. Csáky Zsigmond szepesi főispán stb. oklevele, amellyel a szendrői jószágokhoz tartozó összes cigány első vajdájává nevezte ki Siroki Györgyöt, 1714 .....                                                               | 203 |
| 154. Zemlényi Ferenc tályai lelkész misszilis levele egy ismeretlenhez, amelyben – egyebek mellett – szó esik Ivók Ferenc cigány házassági ügyéről is, 1714 ...                                                              | 203 |
| 155. Johann ab Huyn generális, szigeti várparancsnok levele Somogy vármegyéhez – egyebek mellett – a Szigetvárott élő és ott köztisztasági munkákat végző, a megyei adó elől elköltözni akaró cigányok érdekében, 1715 ..... | 204 |
| 156. Tolna vármegye alispánjának levele, amelyben a Sallai Jónás vajdasága alatt lévő cigányok számára engedélyezi, hogy a megye területén megtelepedjenek, 1715 .....                                                       | 204 |
| 157. Somogy vármegye tisztségviselőinek vizsgálata a magisztrátus által bigámiával és más kihágásokkal is vádolt Plucz György cigány vajda ellen, 1715 .....                                                                 | 205 |
| 158. A Fejér és Veszprém vármegyei cigányok kezességvállalása fogságba vetett vajdájukért, 1715 .....                                                                                                                        | 209 |
| 159. Gróf Esterházy Péter menlevele és rendtartása a birtokain lakó és az általa vajdává tett Barják Ferenc alá rendelt cigányok számára, 1717 .....                                                                         | 210 |
| 160. A csengeri Melith-féle birtokrészen lakó cigányok és az általuk fizetett adó, illetve becsült értékük, 1718 .....                                                                                                       | 212 |
| 161. Gróf Esterházy Ferenc menlevele a Fejér vármegyei vajda, Kovács György és az alája tartozó cigányok számára, 1719 .....                                                                                                 | 212 |
| 162. Borsod vármegye hatóságának tanúkihallgatási jegyzőkönyve Siroki György szendrői cigány megveretése ügyében, 1720 .....                                                                                                 | 213 |
| 163. Erdődy Barbara védlevele az uradalomban lévő cigányok részére, Sassin, 1722. 10. 03. ....                                                                                                                               | 218 |
| 164. Szabolcs vármegye rendelete az ökröket bíró és a dohányzó cigányok adóztatásáról, 1722 .....                                                                                                                            | 218 |
| 165. Gróf Esterházy Ferenc menlevele Sónai Márton hadnagy (azaz vajda) és az alatta lévő, a cseszneki várhoz tartozó cigányok számára, 1723 .....                                                                            | 219 |
| 166. Gróf Esterházy Ferenc menlevele Horváth Ferenc cigány vajda és az alája tartozó, a galántai kastély fennhatósága alatt élő cigányok számára, 1723 .....                                                                 | 219 |



|                                                                                                                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 167. Galántai Esterházy József oklevele, amelyben megújítja a gesztesi uradalmához tartozó cigányok fölötti vajdai tisztségben Mihály vajdát, s egyben megszabja kötelességeit is, 1723 | 221 |
| 168. Cigányok betelepítésének engedélyezése Szeged városába, 1723                                                                                                                       | 222 |
| 169. Az elfogott társaikért kezességet vállalni akaró Tolna megyei cigányok kérelme a vármegye tisztikarához, [18. század első negyede]                                                 | 223 |
| 170. Cifra György cigányvajda feleségének boszorkánypere, 1724                                                                                                                          | 223 |
| Összeírások                                                                                                                                                                             | 225 |
| 171. Az erdélyi Somlyó várához tartozó cigányok és fiaik összeírása, 1658                                                                                                               | 225 |
| 172. A Gerend kastélyához tartozó cigányok és szolgáltatásaik összeírása, 1661                                                                                                          | 226 |
| 173. Az aranyosmeggyesi uradalomhoz tartozó jószágok és jövedelmek – köztük a cigányok – összeírása, 1668                                                                               | 226 |
| 174. A Meggyesen lakó cigányok névsora, 1671                                                                                                                                            | 227 |
| 175. Az ecsedi várhoz és uradalomhoz tartozó Nyírbátor mezővárosban lakó cigányok összeírása, 1672                                                                                      | 227 |
| 176. Az ónodi várhoz tartozó cigányok összeírása és földesuraikkal szemben való kötelezettségei, 1676                                                                                   | 228 |
| 177. Az Abaúj megyei Encs helységben, Kátai Ferenc birtokán található cigányok összeírása és szolgálatai, 1678                                                                          | 229 |
| 178. Az ónodi várhoz tartozó cigányok között lévő árvák összeírása, 1681                                                                                                                | 230 |
| 179. Csáki István és Erdődi Sándorné aranyosmeggyesi jószágain lakó cigányok összeírása, 1683                                                                                           | 231 |
| 180. A Királyhelmece zempléni mezővárosban lakó cigányok összeírása, 1683                                                                                                               | 231 |
| 181. A Huszt várához tartozó és a sóaknánál szolgáló cigányok névsora, kötelezettségei, panaszai, 1685                                                                                  | 232 |
| 182. Az Eger visszafoglalása után itt maradt és kereszténnyé lett „török” cigányok, [1687 után]                                                                                         | 234 |
| 183. A munkácsi várhoz tartozó cigányok összeírása, 1688                                                                                                                                | 235 |
| 184. A Rákócziak uradalmainak összeírása, benne az egyes uradalmakban lakó cigányokkal, 1689                                                                                            | 235 |
| 185. A sárospataki várhoz és uradalomhoz tartozó cigányok összeírása, 1693                                                                                                              | 236 |
| 186. A regéci uradalomhoz tartozó cigányok összeírása, 1693                                                                                                                             | 237 |
| 187. A regéci várhoz tartozó, egyébként pedig Fony faluban lakó cigányok összeírása, 1697                                                                                               | 237 |
| 188. A siklósi várhoz tartozó cigányok és az általuk fizetett adó jegyzéke, 1697                                                                                                        | 238 |
| 189. A Huszt várához tartozó örökös cigányok összeírása és szolgálatai vajdájuk jelentése alapján, 1698                                                                                 | 239 |



|                                                                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 190. A sárospataki uradalom összeírása, amelyben a következő megjegyzés<br>olvasható az uradalomhoz tartozó cigányokról, 1700 körül .....           | 240 |
| 191. A munkácsi uradalomhoz tartozó cigányok összeírása, 1701 .....                                                                                 | 240 |
| 192. A tokaji uradalomhoz tartozó cigányok száma és szolgáltatása, 1701 .....                                                                       | 241 |
| 193. A Kecskeméten lakó cigányok összeírása és adólajstroma, 1704 .....                                                                             | 241 |
| 194. A Rákóczi Ferenc birtokairól készült inventáriumban a szerencsi várhoz<br>tartozó jószágok cigányainak összeírása, 1704 .....                  | 242 |
| 195. A Belényes vidékén lakó és szolgáló jobbágy cigányok összeírása<br>a II. Rákóczi Ferenc parancsára készült uradalmi inventáriumban, 1704 ..... | 243 |
| 196. A szepesi kamara összeírása a dolhai uradalomról, benne a Dolha faluban<br>lakó cigányokról, 1712 .....                                        | 246 |
| 197. A régéci uradalom összeírásában és becslésében az uradalomban élő<br>cigányokra vonatkozó megjegyzés, [1712] .....                             | 246 |
| 198. A Küküllő vármegyei Ebesfalva helység kastélyához tartozó cigányok száma,<br>foglalkozása és ezen összeírás kivonata, 1714 .....               | 246 |
| 199. A csengeri Melith-féle birtokrészen lakó cigányok név szerinti összeírása,<br>1718 .....                                                       | 247 |
| 200. A munkácsi uradalom összeírása, benne az uradalomban lakó cigányokra<br>vonatkozó alábbi megjegyzéssel, 1723 .....                             | 247 |
| <br>CIGÁNYOK A FELVILÁGOSODÁS ÉS A ROMANTIKA KORÁBAN .....                                                                                          | 248 |
| Országos rendeletek, ajánlások a cigányságról .....                                                                                                 | 248 |
| 201. III. Károly rendelkezése a cigányokról, 1724 .....                                                                                             | 248 |
| 202. Az Erdélyi Fejedelemség országgyűléseinek rendelkezése, 1747 .....                                                                             | 251 |
| 203. Kivonat a cigányok helybenlakásra kötelezésére kiadott kegyes rendeletből,<br>1758 .....                                                       | 252 |
| 204. A Helytartótanács rendelete a katonaszökevényeknek segítséget nyújtó<br>cigányokról, 1760 .....                                                | 252 |
| 205. Mária Terézia rendelete a cigányok letelepítéséről, 1760 .....                                                                                 | 253 |
| 206. Mária Terézia rendelete a cigányokról, 1761 .....                                                                                              | 254 |
| 207. A Helytartótanács rendelete a cigányok letelepítéséről, 1763 .....                                                                             | 256 |
| 208. Mária Terézia rendelete a cigányokról, 1767 .....                                                                                              | 257 |
| 209. Mária Terézia rendelete a cigányokról, 1769 .....                                                                                              | 259 |
| 210. A Helytartótanács utasítása a cigányokról, 1772 .....                                                                                          | 260 |
| 211. A Helytartótanács rendelete a cigányokról, 1773. ....                                                                                          | 261 |
| 212. II. József rendelete a cigányokról, 1774 .....                                                                                                 | 263 |
| 213. A Helytartótanács rendelkezése a cigányokról, 1774 .....                                                                                       | 266 |

|                                                                                                                                                                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 214. A Helytartótanács utasítása a cigány nép szabályozásáról, 1774 .....                                                                                                                                              | 267 |
| 215. A Helytartótanács utasítása a cigányokról, 1775 .....                                                                                                                                                             | 268 |
| 216. A Helytartótanács utasítása a cigányok házasodásáról, 1775 .....                                                                                                                                                  | 268 |
| 217. Helytartótanácsi ajánlásgyűjtemény a cigányokról, 1783 .....                                                                                                                                                      | 269 |
| 218. A cigányokról szóló helytartótanácsi ajánlások korabeli magyar fordítása,<br>1783 .....                                                                                                                           | 280 |
| 219. A jobbágyok örök időkre való személyes lekötöttségének eltörléséről és<br>a nekik bizonyos föltételek alatt megengedett szabad költözésről. Az Erdélyi<br>Fejedelemség országgyűléseinek rendelkezése, 1791 ..... | 287 |
| 220. A Helytartótanács ajánlása cigányok hóhérokként való alkalmazásáról, 1813 ...                                                                                                                                     | 288 |
| 221. Az 1841–1843. évi Erdélyi Országgyűlés közigazgatási bizottmányának<br>opiniója [véleménye] a cigányok megtelepítéséről .....                                                                                     | 289 |
| 222. Az 1841–1843. évi Erdélyi Országgyűlés Közigazgatási Bizottmányának<br>törvényjavaslati .....                                                                                                                     | 295 |
| 223. A Helytartótanács rendelete a kóborló cigányoknak kiadandó útlevélről, 1843 ..                                                                                                                                    | 295 |
| 224. Kivonat az Erdélyi Országgyűlés Úrbéri Bizottmányának jegyzőkönyvéből,<br>1844 .....                                                                                                                              | 297 |
| 225. A Helytartótanács rendelete a cigányokról, 1846 .....                                                                                                                                                             | 298 |
| Vármegyei, városi rendelkezések .....                                                                                                                                                                                  | 299 |
| 226. Fejér vármegye nemesi közgyűlése a cigány csoportokról, 1725 .....                                                                                                                                                | 299 |
| 227. Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1725 .....                                                                                                                                                               | 303 |
| 228. Nógrád megyei közgyűlési jegyzőkönyv, 1744 .....                                                                                                                                                                  | 303 |
| 229. Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1751 .....                                                                                                                                                               | 304 |
| 230. Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1753 .....                                                                                                                                                               | 304 |
| 231. A cigányság védelméről és letelepítéséről kiadott uralkodói rendelet<br>kihirdetése Kőszeg városában, 1761 .....                                                                                                  | 305 |
| 232. Győr Vármegye válasza a Helytartótanácsnak, 1762 .....                                                                                                                                                            | 306 |
| 233. Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1762 .....                                                                                                                                                               | 307 |
| 234. Somogy vármegyei jelentés cigányokkal kapcsolatos rendelkezés<br>végrehajtásáról, 1769 .....                                                                                                                      | 308 |
| 235. A Moson vármegye által kirendelt bizottság a cigányság életének<br>szabályozásáról, 1768 .....                                                                                                                    | 309 |
| 236. Vác város bírójának levele a Czigány név viseléséről, 1773 .....                                                                                                                                                  | 310 |
| 237. Zala vármegye által a Magyar Királyi Helytartótanács és Zala vármegye<br>rendelkezéseiből összeállított szabálygyűjtemény, 1774 .....                                                                             | 311 |
| 238. Pest-Pilis-Solt vármegyei feljegyzés a cigányügyi szabályozásról, 1780 .....                                                                                                                                      | 313 |
| 239. Pest-Pilis Solt vármegyei határozat a Helytartótanács döntése nyomán, 1783 ..                                                                                                                                     | 314 |

|                                                                                                                                                                                                                                             |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 240. Somogy vármegye szabályrendelete a cigányság lótartásáról és lóval való kereskedésük ügyében                                                                                                                                           | 316 |
| 241. Deputáció jegyzőkönyve a cigányok kóborlásának ellenőrzéséről, 1826                                                                                                                                                                    | 317 |
| 242. Zala vármegye közgyűlésének határozata a vándorló cigányok részére útlevelet kiállító Benkő József tiszteletbeli esküdt felelősségre vonásáról, és általában az útlevelek kiállításának szabályairól, 1831                             | 320 |
| 243. Zala vármegye közgyűlésének határozata Kegl Leopold sebész elleni vizsgálat elrendeléséről, akinek – többek között – egy cigány gyermek nem megfelelő ellátását is felrótták, 1834                                                     | 321 |
| 244. Baranya megyei közgyűlési jegyzőkönyv kóborló cigányoknak kiadott útlevelek ügyében, 1844                                                                                                                                              | 321 |
| 245. Zala vármegye közgyűlésének határozata Pozsony vármegyének a cigányok vándorlása megszüntetése tárgyában küldött átiratáról, 1845                                                                                                      | 322 |
| 246. Baranya vármegyei utasítás cigányoknak kiadott útlevelek ügyében, 1846                                                                                                                                                                 | 323 |
| Társadalomtörténeti adalékok                                                                                                                                                                                                                | 323 |
| 247. András István cigány kérelme Kecskemét város bírájához és tanácsához, hogy vegyék védelmükbe az őt elüldözni akaró cigány társaival szemben, 1728                                                                                      | 323 |
| 248. Vajas István cigány vajda és a Kecskeméten lakó többi cigány kérelme a város tanácsához a város érdekében végzett munkáik megfizetése, vagy ennek fejében adócsökkentés iránt, 1728                                                    | 324 |
| 249. Kis István volt kecskeméti cigány vajda kérelme földesurához, gróf Koháry Istvánhoz, hogy kényszerítse a kecskeméti cigányokat hozzájárulni az ő költségeihez, 1730                                                                    | 325 |
| 250. A kecskeméti cigány vajda kérelme a város tanácsához egy általa és bírótársai által veszekedő és egymást sértegető cigány asszonyokra kiszabott büntetés jóváhagyása, valamint a büntetésnek ellenszegülő férj kiűzése érdekében, 1731 | 326 |
| 251. A kecskeméti cigányok kérelme adóik csökkentése érdekében, nem utolsó sorban szolgálataikra tekintettel, 1731                                                                                                                          | 328 |
| 252. A Temesi Bánság leírása, 1734                                                                                                                                                                                                          | 329 |
| 253. Siroki György cigányvajda kérelme Csáky Zsigmondhoz, 18. század                                                                                                                                                                        | 329 |
| 254. Veszprémi „elszökött” cigányok descriptioja, 1747-1748                                                                                                                                                                                 | 330 |
| 255. A csallóközi cigány sereg kérelme Pozsony vármegyéhez a lótartás engedélyezése iránt, 1759.                                                                                                                                            | 331 |
| 256. Jeszenszky Sámuel levele Szentendre főbírájának, 1759                                                                                                                                                                                  | 332 |
| 257. Inquisitio Tzigány András meggyilkolásáról, 1760                                                                                                                                                                                       | 333 |
| 258. A Kállóban lakó Nagy Miklós cigány kérelme Szabolcs vármegyéhez a házipénztárba fizetendő adójának meghagyása iránt, 1760                                                                                                              | 335 |

|                                                                                                                                                                                              |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 259. Takácsik Antal gróf felesége számtartójának beszámolója Lakatos Sándor vajdáról, 1761 .....                                                                                             | 336 |
| 260. A Borsod vármegyében lakó cigányok közösségének kérelme a vármegye tisztikarához a ló tartás engedélyezése iránt, 1765 .....                                                            | 337 |
| 261. A Miskolcon lakó cigányok kérelme Borsod vármegyéhez a ló tartás engedélyezése iránt, 1766 .....                                                                                        | 338 |
| 262. Danyi György rimaszécsi cigány ember kérvénye Borsod vármegyéhez lovainak visszaadása iránt, 1767 .....                                                                                 | 243 |
| 263. Horváth Ábrahám karcagi cigány ember kérelme Borsod vármegyéhez lovainak visszaadása iránt, 1767 .....                                                                                  | 339 |
| 264. Gudi György raboskodó miskolci cigány ember kérvénye a város tanácsához felmentése és az ellene alaptalanul vádaskodó Oláh István megbüntetése iránt, 1769 .....                        | 341 |
| 265. Cigány zenészek kérelme az adó alóli mentesítésre, 1767 .....                                                                                                                           | 342 |
| 266. Bakosy Sándor miskolci cigány ember kérelme a város tanácsához a becsületét megsértő Puki Istvánné cigány ember megbüntetése iránt, 1781 .....                                          | 342 |
| 267. Vadászi Kozi miskolci cigány ember kérelme Borsod vármegye tisztikarához a verbunkos katonák által tőle követelt zenei szolgáltatások könnyítése érdekében, 1781 .....                  | 343 |
| 268. Balogh Zsuzsannának, Budai Mátyás feleségének kérelme a miskolci járás szolgabírájához a porciófizetés alóli felmentés iránt, 1783 .....                                                | 344 |
| 269. Kőszeg város jelentése a városban élő egyetlen cigány lakosról, 1783 .....                                                                                                              | 344 |
| 270. Bakosy Sándor miskolci cigány ember kérelme Borsod vármegye szolgabírájához és a város tanácsához a kezét megsebesítő Bíró János kondással szembeni elégtételadás iránt, 1783 .....     | 345 |
| 271. Danyi István miskolci cigány ember feleségének, Vadászi Zsuzsannának a kérvénye Miskolc város tanácsához Vadászi István tolvajssággal gyanúsított lányának elfogatása iránt, 1784 ..... | 346 |
| 272. Kozák János kérelme a miskolci járás főszolgabírájához porciófizetés alóli felmentés iránt, 1785 .....                                                                                  | 347 |
| 273. Dardos János cigány ember kérelme Miskolc város tanácsához a Siroki István cigány ember elleni perében, 1785 .....                                                                      | 347 |
| 274. Siroki István cigány ember kérelme Miskolc város tanácsához a Dardos János cigány ember elleni perében, 1785 .....                                                                      | 348 |
| 275. Makói cigányok mezőgazdasági munkavégzése, 1785 .....                                                                                                                                   | 349 |
| 276. Budai Mátyás cigány kovács kérelme a diósgyőri kamarauradalom prefektusához egy miskolci telek átadása iránt, 1786 .....                                                                | 350 |

|                                                                                                                                                                                              |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 277. Kozák Zsuzsanna miskolci cigány asszony kérelme a város főbírájához helytelen életet élő férjének megrendszabályozása iránt, 1786 .....                                                 | 350 |
| 278. Ifjú Budai Mátyásné Nani Zsuzsanna cigány asszonykérelme Miskolc város magisztrátusához az őt az öreg Budai Mátyásné részéről ért sérelem kivizsgálása iránt, 1787 .....                | 351 |
| 279. Budai Mátyás miskolci cigány ember kérelme a város tanácsához az őt Antalfi István által ért rágalmazás alóli felmentés iránt, 1787 .....                                               | 352 |
| 280. Vadászi István miskolci cigány ember kérelme Miskolc város tanácsához tolvajssággal gyanúsított gyermekének felmentése iránt, 1787 .....                                                | 353 |
| 281. Balog István miskolci cigány ember kérelme a város tanácsához börtönben lévő fiának kezességén való kiengedése iránt, 1787 .....                                                        | 353 |
| 282. Farkas András sajóbábonyi cigány ember kérelme Miskolc város magisztrátusához ellopott kovácsszerszámainak visszaszerzése iránt, 1790 ....                                              | 354 |
| 283. Danyi István özvegyének, Vadászy Zsuzsannának kérelme Miskolc város tanácsához házhely kimérése iránt, 1792 .....                                                                       | 355 |
| 284. Bari Sándor cigány közkatona kérelme Miskolc város főbírájához elszökött feleségének megkerestetése iránt, 1792 .....                                                                   | 355 |
| 285. Két rimaszombati cigány ember személyleírása, 1814 .....                                                                                                                                | 356 |
| 286. Németh Örzse rablással vádolt cigány asszony szabadvallása (Barnag, Nemespécsely), 1832 .....                                                                                           | 357 |
| 287. Kóbor cigányok szilasbalhási vajdájának szabadvallása, 1832 .....                                                                                                                       | 363 |
| 288. Bihar megyei cigány muzsikások szerződése a váradváraljai Fejér Ló csapászeiken egy éven keresztül való muzsikálás tárgyában, 1836 .....                                                | 369 |
| 289. Rupa Péter lólopással vádolt cigány ember szabadvallása, 1836 .....                                                                                                                     | 370 |
| 290. Zala vármegye szolgabírájának vizsgálata több cigány ellen, akiket a magisztrátus lopás gyanúja miatt fogott perbe, 1831 .....                                                          | 372 |
| 291. Zala vármegye egyik esküdtje által végzett tanúkihallgatás abban a büntetőperben, amelyet a vármegye törvényszéke indított a Kolompár család nőtagjai ellen tolvajlás miatt, 1842 ..... | 375 |
| Összeírások .....                                                                                                                                                                            | 376 |
| 292. Baranya Vármegye adószedőjének iratai. Háziadó összeírások, 1734 .....                                                                                                                  | 376 |
| 293. A cigány lakosság összeírása Esztergom Vármegyében, 1758 .....                                                                                                                          | 378 |
| 294. Békés vármegye közgyűlése a cigányokkal kapcsolatos eljárásokról, 1768 ...                                                                                                              | 379 |
| 295. Kiskunhalas összeírás-kiegészítései, 1773 .....                                                                                                                                         | 381 |
| 296. Az Esztergomban tartózkodó, korábban cigánynak nevezett népesség összeírása, 1779. ....                                                                                                 | 382 |

|                                                                                                                                            |         |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 297. A Ráckevei kerületben elhelyezett cigány gyermekek jegyzéke, akiket<br>jobbágyoknak adtak ki napi 3 krajcár díj ellenében, 1787 ..... | 387     |
| 298. A veszprémi alsó járás cigányainak összeírása, 1835 .....                                                                             | 388     |
| 299. Magyargyula város tanácsi összeírása cigány lakosokról, 1838 .....                                                                    | 392     |
| <br>RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK AZ I. KÖTETHEZ .....                                                                                                  | <br>405 |
| <br>SZEMÉLYNÉVMUTATÓ .....                                                                                                                 | <br>409 |

## SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉSEK A FORRÁSVÁLOGATÁS ELÉ

A nemzetállamok, a nemzetek, a nemzetiségek vagy a társadalmi csoportok történetének időbeli felosztása, a periodizáció, azaz a nagy történeti fordulópontok meghatározása bevett gyakorlat a történeti kutatásokban. A megállapított korszakhatárok nemcsak a nagy társadalmi változásokat jelzik, hanem az adott korszakokból fennmaradt források kezeléséből is következnek, hiszen a ránk maradt történeti dokumentumok meghatározzák a kutatás lehetőségeit. Elegendő csupán a magyar nemzetállam történelmére utalnunk: a Mohács (mint korszakhatár) előtt keletkezett iratokat például kiemelten gyűjti és darabszinten számon tartja a forráskiadás, mivel ebből az időszakból arányaiban lényegesen kevesebb dokumentum maradt fenn, mint a későbbi korszakokból. Így van ez a magyarországi cigányok/romák történetét illetően is. Itt a korszakhatár, a nagy változás kezdete egy 1724-ben kiadott rendelethez köthető, amely először tűzte ki célul a cigányok letelepítését, azaz életmódjuk gyökeres megváltoztatását.

Ennek a korszakolásnak megfelelően a forrásokat is kétféleképpen kezeltük a kötetben: az 1724 előttiak esetében a legapróbb említések is belekerültek a gyűjtésünkbe, még a csak az irodalomból ismertek is, míg az utániak közül erősen válogatnunk kellett. A válogatással amellet, hogy a lehetőségek szerint minél teljesebb képet kívántunk rajzolni a romák történelméről, a források sokszínűségét is meg kívántuk mutatni. Bizonyos területeken természetesen szükség van a továbbiakban tematikus forráskiadásra (például az 1768. évi országos cigányösszeírások egységes szempontok szerinti feldolgozását vagy a modernkori ego-dokumentumok gyűjtését, publikálását is fontos feladatnak tartjuk).

A korai források felbukkanása általánosságban is nagyon esetleges. Teljességre csak a Magyar Nemzeti Levéltár jól feltárt irategyűjtéseit illetően törekedhettünk (Középkori oklevelek gyűjteménye, Urbaria et Conscriptiones, magyar és erdélyi királyi könyvek), más esetekben (például vármegyei jegyzőkönyvek) csak a kiadott források teljes körű áttekintésére volt lehetőségünk. A korszakra vonatkozó kiadott források mellett természetesen átnéztük az országos folyóiratokat (*Századok*, *Történelmi Tár*, *Ethnographia* stb), valamint a levéltári-múzeumi forráskiadványokat és periodikákat is. Olykor a pusztán véletlen is a segítségünkre volt abban, hogy számos korábban ismeretlen forrásra bukkantunk a korai időszakokból is. Mindebből az következik, hogy sok kisebb-nagyobb adalék előkerülhet még a továbbiakban is.

A modern kori források esetében, amelyeket a válogatás második kötetében adunk közre, másfajta nehézségekkel kellett szembenéznünk. Itt a dokumentumok mennyi-

*Szerkesztői megjegyzések a forrásválogatás elé*

sége miatt alaposabban meg kellett rostálni a lehetséges forrásokat. Arra törekedtünk, hogy a romák köztörténetét és társadalomtörténetét általánosságban bemutató források mellett minél több korábban ismeretlen dokumentumot válogassunk be a kötetbe. Ezúttal éppen a dokumentumok mennyisége miatt, csak a levéltári dokumentumokból válogattunk, és nem terjesztettük ki a válogatást más jellegű dokumentumokra, például korabeli memoárokra, útleírásokra, képi ábrázolások stb. A levéltári digitalizáció folyamatosan minél több forrást tesz online is elérhetővé, és mi is törekszünk arra, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár online felületén a későbbiekben közzétegyük a kutatás során feltárt, de a kötetekből ezúttal kimaradó dokumentumokat is.

Módszertani megjegyzésként idekíváncozik az, hogy a feltárt levéltári dokumentumok többsége elsősorban a magyar nemzetállam, és annak hivatalai, a hatalom intézményei szempontjai alapján mutatja be a roma közösségek szerteágazó, és történetileg is sokféle közösséghez kötődő történelmét. Közzétételük mégis fontos, hiszen ezen keresztül is jellemzik a különböző cigány/roma közösségek helyzetét, lehetséges tapasztalatait Magyarország történelmében.

A források közreadásakor a levéltári forráspublikációk tradícióit követtük. A dokumentumokat sorszámmal és szerkesztett címekkel láttuk el. A latin és német nyelvű forrásokat lefordítottuk, az 1724 előtti forrásokat – azoknak a dokumentumoknak a kivételével, ahol külön feltüntettük a fordító személyét – Tóth Péter fordításában közöljük; a magyar nyelvűeket a vonatkozó forráskiadási szabályzatnak megfelelően átírtuk.<sup>1</sup> A latin szörványok fordítását minden egyes magyar nyelvű forrás esetében jegyzetben külön-külön megadtuk. Azokban az esetekben, amikor a dokumentum korábbi fordítása nem volt pontos, vagy nem a levéltári szempontból autentikus dokumentum alapján készült, a forrást új fordításban közöltük.

A kiadvány első kötetében szereplő források kötetbeli közlésük módja szerint két csoportra tagolódnak: egyaránt megtalálhatók köztük fordításban közölt, illetve magyar nyelven keletkezett dokumentumok. A fordítások esetében a következőképpen jártunk el: az elsőként jelen kötetben megjelenő fordítások szövege – magától értetődően – a mai magyar helyesírást és szóhasználatot követi. A korábbi munkákban megtalálható fordítások és kivonatos közlések esetében ugyanakkor tiszteletben tartottuk a korábbi fordító szövegét: ezekben az esetekben csupán bizonyos betűk írásmódjának modernizálását (pl. *c* helyett *ç*, *tanácssal* helyett *tanácssa*), a hibás vagy zavaró központozás módosítását, illetve a szöveghibák javítását végeztük csak el, egyéb változtatást, modernizálást nem hajtottunk végre fordításukon. E szempontból kivételt képeznek a kötetet jegyző kutatók közül Tóth Péter korábban megjelent fordításai, amelyekben indokolt esetben előfordulhatnak kisebb módosítások, a közlés szempontjából tehát új fordításoknak tekintjük őket.

<sup>1</sup> Benda Kálmán: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forráskiadási szabályzata. Századok, 108. évf. (1974), 2. sz. 436–475. p.



*Szerkesztői megjegyzések a forrásválogatás elé*

A magyar nyelven született dokumentumok esetében az ún. modern átírás szövegkritikai elvei szerint jártunk el,<sup>2</sup> vagyis a korabeli szöveget igyekeztünk mai helyesírás szerint visszaadni (pl. *övéjek* helyett *övéjük*). E tekintetben nem tettünk különbséget a korábbi, betűhív formában vagy archaizáló átírással kiadásra került szövegek, valamint az eredeti források átírása között, amelyet nemcsak szakmai érvek, de a kötet egységes megjelenése egyaránt támogatott. Ezen módosítások ugyanakkor nem terjednek ki a különböző ragok használatában a nyelvfejlődés során bekövetkezett változásokra (pl. *magok viselésekből* helyett *maguk viselésükből* áll a kötetben). A forrásokban megjelenő személy- és helységneveket minden esetben meghagytuk betűhív formájukban.

A kiadvány második kötetének modernkori, magyar nyelven keletkezett dokumentumai esetében hasonló szövegkritikai elvek szerint jártunk el. Ezek közül számos dokumentum megjelent már korábbi forrásközlésekben, itt csupán az első megjelenés bibliográfiai adatait jeleztük az iratok legendáiban a publikációk nagy száma miatt, természetesen a dokumentumok közreadása a levéltári dokumentumokon alapul, és törekedtünk arra, hogy a korábbi kiadások esetleges pontatlanságait, hibáit kijavítsuk. A válogatás mindkét kötetét rövidítésjegyzékkel zárul, amely az egyes kötetek használatát segíti, a dokumentumokhoz írt magyarázó, értelmező jegyzetekhez hasonlóan.

Minden felsorolt szakmai igyekezetünk mellett a köteteket forgató olvasóknak és kutatóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy e források révén sem biztos, hogy megismerhető a magyarországi cigány/roma népesség tényleges, hiteles története, társadalomtörténete. A források hiányossága, kezdeti csekély volta, s az a tény, hogy többségük a magyar állam valamely intézményétől vagy tisztségviselőjétől származik, és nem létezett a roma közösségeknek saját írásbelisége, alapvetően jellemzi a témában jelenleg uralkodó narratívát is. Ez pedig többnyire a külső szemlélő leírása, elemzése, véleménye a társadalom etnikailag is meghatározható közösségeiről. Mivel újabb források előkerülésének, feltárásának igen csekély az esélye, különösen a roma történelem korai időszakából, csak remélni tudjuk, hogy válogatásunkkal és elemzésünkkel nem tévedtünk nagyot.

<sup>2</sup> Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához. *Fons* 7(2000)/1 91–137.



## A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ CIGÁNYOK/ROMÁK<sup>3</sup>

### A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig

#### I.1. A cigányok megjelenése Magyarországon

Az írott forrásokban szegény korszakok történetének kutatásában kiemelt szerepet játszik a nyelvtudomány: így van ez a mi esetünkben is.<sup>4</sup> A múlt században figyelt fel a kutatás arra a tényre, hogy a 14. századtól kezdve egyre gyakrabban bukkannak fel a forrásokban az olyan hely- és személynévek, amelyek kapcsolatba hozhatók a cigány népnévvel. A településnévek közül a Zemplén vármegyei Cigán(d) 1289-től, a Közép-Szolnok vármegyei Cigányvaja 1370-től, a Bihar vármegyei két Cigányfalva közül az egyik 1406-tól, a másik a 16. század végétől, a Kolozs vármegyei Cigányfalva 1496-tól adathozható. Ami a pedig a személynéveket illeti: az oklevelekben 1315-től kezdve gyakran felbukkanó Cigányi családnév származási helyre utal, tehát nem valódi személynév; 1378-tól kezdve azonban tucatszám találkozhatunk elsősorban a Dunántúlon, de az ország más területein is „Cigány”-nak olvasható megkülönböztető nevekkkel, amelyek már valódi személynéveknek tekinthetők.<sup>5</sup>

A kutatás egyik vonulata bizonyosnak veszi, hogy e nevek és a cigány népnév között tényleges nyelvi kapcsolat, és ennek következtében történeti kapcsolat is fennáll; vagy más szavakkal: a cigány népnévvel összefüggésbe hozható településeken valóban cigányok laktak, az ilyen jellegű személynéveket pedig cigány etnikumhoz tartozó személyek viselték.<sup>6</sup> Mindez történeti szempontból azt jelentené, hogy a 13. század végétől, vagy legalább a 14. század elejétől bizonyítható a cigányok jelenléte Magyarországon.

A kutatás másik vonulata<sup>7</sup> ezzel szemben nem fogadja el a mondott település- és személynévek, valamint a cigány népnév közötti nyelvi kapcsolatot, mégpedig azért

<sup>3</sup> Kötetünkben a társadalomtudományi kutatásokban elterjedt módszerrel a „cigány” és a „roma” elnevezést azonos értelemben, értéksemlegesen és egymással felcserélhetően használjuk.

<sup>4</sup> A cigányok magyarországi megjelenéséről és feudalizmus kori történetükről részletesebben: Tóth Péter 2006.

<sup>5</sup> Ezek részletes áttekintését lásd Nagy Pál 1988. 31–42. p.

<sup>6</sup> Lehoczky Tivadar 1894. 827–828. p. Rostás-Farkas György – Karsai Ervin 1992. 39. p.

<sup>7</sup> Fehértói Katalin 1987. 5–17. p.

nem, mert az előbbieket más szavakból is származhatnak. A szavakat alkotó hangoknak ugyanis nemcsak a száma, hanem összekapcsolódásaik lehetősége is korlátozott, ennélfogva nagy a valószínűsége a hasonló vagy egyforma hangzású, de teljesen különböző jelentésű szavaknak, nem beszélve arról, hogy a nyelv hajlamos az ilyenek átértelmezésére. A nyelvi bizonyítékok tehát csak akkor fogadhatók el történeti bizonyítékokként, ha azok más történeti tényeknek sem mondanak ellent, illetve, ha azokat más történeti tények is alátámasztják. Márpedig közvetlen forrás nem említ ekkor cigányokat Magyarországon és a legutóbbi időkig nem akadt példa arra, hogy egy települést teljes egészében vagy nagyobb részben cigányok laktak volna, a „Cigány” személyneveket pedig olyan társadalmi állapotú személyek viselik, akikről elképzelhetetlen a cigány származás (például birtokos nemesek, holott a későbbi évszázadokból sincs tudomásunk arról, hogy cigány ember nemességet szerzett volna). A nevek tehát önmagukban nem bizonyítják a cigányok 15. század előtti magyarországi jelenlétét. Ezt az érvelést lényegében el kell fogadnunk, bár – mint látni fogjuk – a helyzet korántsem ilyen egyszerű.

Újabban van, akik az első, 1416-ból származó hiteles adatot fogadja el a cigányok Magyarországon való jelenlétének bizonyítékaként, és ezt a dátumot megelőzően egyáltalán nem számol az ország területén cigányokkal, egészen a század második feléig pedig oly kevésre becsüli az ország területére érkezők számát, hogy gyakorlatilag figyelmen kívül hagyhatónak ítéli a jelenlétet.<sup>8</sup> Ez az adat egyébként Brassó város számadáskönyvéből való és elmondja, hogy a város vezetősége bizonyos Emaus úrnak és a vele együtt utazó egyiptomiaknak alamizsnát utalt ki a pénztárból. Ennek az álláspontnak a legfőbb kritikája: érveit a hallgatásból veszi, vagyis azért nem fogadja el, illetve becsüli kevésre a cigányok jelenlétét a 14-15. századi Magyarországon, mert nem említik őket az oklevelek és egyéb források. Ennek az érvelési módszernek a súlya általában véve is csekélyebb a tudományos kutatásban, és különösen a cigányok esetében nem lehet minden mást kizárva alkalmazni, hiszen tudjuk: a középkorból fennmaradt írott szövegek túlnyomó többsége jogbiztosító oklevél, márpedig az országba beszivárgó cigány csoportok nem rendelkezvén ilyen jogokkal (nem voltak például földbirtokaik, amelyek határai miatt pereskedniük kellett volna a szomszédaikkal), nem is várható, hogy lépten-nyomon felbukkanjanak az oklevelekben. Ha kapcsolatba kerültek a környezetükkel, az legtöbbször valamilyen – ahogyan ma mondanánk – alkalmi munka elvégzésével volt kapcsolatos: és valóban, a városi számadáskönyvek sűrűn szólnak is ilyesmiért tett kifizetésekről. Annak oka, hogy az utóbbi adatok miért éppen a 15. század második felétől szaporodnak meg, szintén egyszerű: korábbi számadáskönyvek nem maradtak fenn.

Még egy elvi nehézség jelentkezik ezzel az állásponttal szemben. Úgy gondoljuk, az „első említés évszáma” típusú adatok nem képezhetnek éles választóvonalat a történeti folyamatokban, ahogyan például egy település sem csak akkortól kezdve létezik,

<sup>8</sup> Nagy Pál 1998. 31–56. p.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

amikor neve először bukkan fel oklevélben. Különösen igaz ez a cigányokra nézve, akiknek kisebb csoportjai akár évtizedekkel a fentebb mondott első hiteles említés időpontja előtt is megjelenhettek az országban – csak éppen nem kerültek olyan kapcsolatba a hatóságokkal, hogy annak írásos nyoma maradt volna. Lehet, hogy első csoportjaik éppen olyan feltűnést keltettek Magyarországon is, mint a nyugat-európai városokban – a hazai városkönyvek azonban, ha egyáltalán fennmaradtak ebből az időszakból, mégsem szólnak róluk, mert a jegyzők célja nem az ilyesfajta eseményeknek az utókorra való hagyományozása volt. A hallgatás, a „negatív adat” tehát nem feltétlen bizonyíték.

A középkori Magyarország geopolitikai helyzete eleve feltételezi, hogy a Balkán északi területei felől (ahol forrásadatokkal igazolhatóan a 14. században már jelen vannak a cigányok) Nyugat-Európa felé (ahol ugyancsak forrásadatok bizonyossága szerint az 1410-es évektől kezdve már nagyos sok helyen feltűnnek csoportjaik, ahogyan Lengyelországban is e század legelején találkozunk a cigányokra vonatkoztatható első adatokkal<sup>10</sup>) vezető útvonalak érintik területét. Az akár a délszláv területekről, akár a román fejedelemségekből induló cigány csoportok tehát sokkal nagyobb valószínűséggel Magyarországon keresztül jutottak el Nyugat-Európába, mint bármilyen más útvonalon, például Moldván és Lengyelországon át, bár természetesen ez utóbbi sem zárható ki. A korabeli magyar viszonyok pedig éppen annyira, ha nem jobban megfeleltek a sajátos életmódot folytató cigányoknak, mint a nyugat-európaiak. Mivel semmi okunk nincs feltételezni, hogy a vándorlás célpontjai eleve a német területek voltak (egyáltalán: céltudatosságot sem igen tételezhetünk fel e vándorlás esetében), ezért igen nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy a Nyugat-Európában a 15. század elején hirtelen megjelenő cigányok korábban Magyarországon is megfordultak.

Támogatják-e ezt a feltételezést pozitív adatok? Úgy gondoljuk, igen. Ami például az említett nyelvi adatokat illeti, a „Cigány” népnévvel kapcsolatba hozható személynevek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a 14. század végén Magyarországon az itt élők már kapcsolatba kerültek a cigányokkal. Igen sokan tudhatták ugyanis, hogy ki a cigány, és hogy milyen külső vagy belső tulajdonságokat kötnek hozzá, ha ezzel a ragadványnévvel különböztettek meg egyeseket. A „Cigány” megkülönböztető nevet a középkorban feltűnően sok nemes viseli, akiknek cigány származása társadalomtörténeti okok miatt ugyan több mint kétséges – ámde éppen a nemesek esetében találkozunk az úgynevezett „nem hízelgő” névadással, vagyis amely a megkülönböztetést szolgáló ragadványnév viselőjének nem feltétlenül jó tulajdonságaira utal. Ha tehát bárki is viseli a középkorban a „Cigány” nevet, abból cigány származása ugyan nem következik, az viszont igen, hogy a környezete jól ismerte a cigányokat, talán mindennapos kapcsolatban is volt velük. Szempontunkból pedig mindegy, hogy cigány származásra, vagy a nép ismeretére utalnak-e a vezetéknevek: mindenképpen azt

<sup>9</sup> Fraser, sir Angus 1996. 66. p.

<sup>10</sup> Mróz, Lech 2001. 19–20. p.

bizonyítják, hogy a cigányok a 14. század második felében már ismertek voltak Magyarországon.

Múlt századi szerzők említenek egy adatot, amely erősítené ezt a tényt: eszerint Mária királyné az 1380-as években Diósgyőrben oklevelet adott ki cigányok számára. Az adat azonban nem ellenőrizhető, mivel a legalaposabb kutatás sem tudta megtalálni a hivatkozott oklevelet, amelynek léte így erősen kétségbe vonható. E kutatás során viszont előkerült egy másik oklevél,<sup>11</sup> amelyet Erzsébet királyné adott ki 1384. április 18-án Budán, és amelynek tárgya egy igen furcsa előjog. A nyílt levél ugyanis a királynénak a gimesi várhoz tartozó Esztmerfalvára való jobbágyait helyezi a mondott vár várnagyának és tiszttartójának a joghatósága alá, megtiltván, hogy más hatóságok ítélkezzenek ezen jobbágyok fölött, akik *„élelmük megszerzése végett szerte az ország vidékein dolgaikkal kóborolván”* jutnak el mindenfelé a településekre és birtokokra, ahol olykor mások vétkei miatt is el szokták fogni őket. Kik lehettek vajon ezek a szerte kóborló és vétkeket elkövető, és ezért még mások vétkeivel is meggyanúsított emberek? Az oklevél nem nevezi meg őket: életmódjuk leírása azonban mindenképpen a cigányokra illik. Ennek a „jobbágy” terminus sem mond ellent, hiszen világos, hogy e kifejezés itt egyszerűen csak alattvalót jelent és nem társadalmi állapotot kifejező kategória. Egy másik, ugyanazon a napon kelt oklevél talán a kiváltság háttérét is magyarázza. A királyné ugyanis ezzel az oklevéllel védelmet, illetve különféle mentességeket és szabadságokat ígér azok számára, akik a Gimes várához tartozó lakatlan Esztmerfalva faluban akarnak letelepedni. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy az ottani letelepítésre kiszemelték között cigányok is voltak, akik korábbi kóborlásaik közben vétkeket követtek el, és a büntetéstől való menekülés érdekében még a gimesi vár joghatóságát is vállalták.

Természetesen tudjuk, hogy ez az adat nem teljes értékű: a lehetőség azonban, hogy az ebben az időszakban már szokatlannak tűnő életmódú csoportban talán cigányokat kell látni, arra figyelmeztet, hogy a földrajzi és nyelvi megfontolásokat komolyan kell vennünk, és ezek alapján a cigányok magyarországi megjelenését a 14. század második felére kell tennünk – anélkül, hogy ez a megjelenés konkrét évszámhoz lenne kapcsolható.

## I.2. A cigány csoportok vándorlása

Feltételezzük, hogy a Magyarországon megjelenő csoportok nem mind maradtak meg itt, hanem tovább vándoroltak Nyugat-Európa felé. Az 1417-ben és az azt követő években a Német Birodalomban (Augsburg, Hamburg, Rostock stb.), Svájcban (Zürich, Basel stb.), Franciaországban és másutt is<sup>12</sup> megjelenő cigány „seregek” vezetői a források szerint Zsigmond király menleveleit mutatták fel; ezeket nagy valószínűséggel Magyarországon nyerték. A bemutatott menlevelek minden bizonnyal hasonlóak lehettek ahhoz, amelyet ugyancsak Zsigmond király adott ki 1423-ban Szepesben

<sup>11</sup> Süttő Szilárd 2003. II. kötet, 62–64. p.

<sup>12</sup> Heiczinger János, 1978. 157–163. p.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

László vajda és népe számára.<sup>13</sup> A menlevél tulajdonképpen egy nyílt parancs volt, amellyel az uralkodó utasította a vármegyei, városi, mezővárosi, katonai és uradalmi tisztségviselőket, hogy a levelet felmutató csoportot védelmezzék meg mindenféle külső hivatalos és nem hivatalos erőszaktól. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az oklevél korábbi, 1422. április 19-ei datálása nyilvánvalóan téves: az évszám, illetve az uralkodási évek száma nem egyezik. Mivel Zsigmond 1423. április 18-án tartózkodott a Szepességben, és az eredeti oklevélen is ez szerepel, kétségtelenül ez a dátum a helyes. A tévedés miatt többen az oklevél hitelességét, következésképpen forrásadatként való felhasználhatóságát is kétségbe vonták.<sup>14</sup> Az oklevelet azonban az újabb kutatások fényében hiteles forrásként kell elfogadnunk.<sup>15</sup>

Pillanatnyilag mindössze tucatnyi olyan oklevelet ismerünk a középkorból, amelyet magyar uralkodók kifejezetten cigányok számára adtak ki, és nem sokkal több azoknak a száma sem, amelyekben említés történik cigány emberekről. Talán nem pusztá véletlen azonban, hogy ezek az oklevelek szinte a teljes Magyarországot lefedik: négy Budán,<sup>16</sup> egy Bécsújhelyen,<sup>17</sup> egy Temesvárott,<sup>18</sup> egy a lengyel határ melletti Bieczben,<sup>19</sup> kettő Fogaras várában,<sup>20</sup> egy pedig, amelyet fentebb említettünk, Szepesben kelt; ez utóbbi helyen ott voltak az oklevél kiadásánál a cigányok, a másik három oklevélben Szebenben és Kolozsvárott<sup>21</sup> lakó, illetve Pécsre rendelt cigányok szerepelnek. Véleményünk szerint ezek az oklevelek arra utalnak, hogy már a késő középkorban számolnunk kell az egész országban cigányokkal. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a legtöbb oklevél Erdéllyel, azaz a középkori magyar királyság keleti területeivel kapcsolatban említ cigányokat, sőt a Havasalföldről való betelepedésükről konkrétan is beszél. A dél-erdélyi vonatkozású oklevelekben viszonylag nagy számban szerepelnek név szerint is cigányok: román neveik ugyancsak arra utalnak, hogy Havasalföld felől

<sup>13</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 75–76. p.; Nagy Pál 1998, 59–60. p. Lásd az I. kötet 2. sz. dokumentumát.

<sup>14</sup> Nagy Pál 1998, 64–68. p.

<sup>15</sup> A korábban, több kiadványban is hivatkozott, 1422. április 19-ei dátum a menlevél magyar fordításai szövegéből származik, amely bekerült a Zsigmondkori oklevéltár IX. kötetébe (no. 438). Az utóbb fellelt latin nyelvű példányon már a helyes dátum, 1423. ápr. 18. szerepel (ZsO X. no. 407). Engel Pál – C. Tóth Norbert, 2005. 114. p. Részletesebben lásd az I. kötet 2. sz. dokumentumánál a részletes leírást.

<sup>16</sup> Az egyik fordítását lásd Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 76–77. p. Ezenkívül: MNL OL DL 29 907., MNL OL DL 74 418. és Jakab Elek, 1888. 18–19. p.

<sup>17</sup> Lásd alább, az életmódról szóló fejezetben.

<sup>18</sup> MNL OL Df 244 543.

<sup>19</sup> Bártfa város levéltárában 3175. sz.

<sup>20</sup> A Királyi könyvben két fogarasi keltezésű, cigányokra vonatkozó oklevél maradt fenn: MNL OL F 1 Liber Regius VII. Gabrielis Bethlen 182–183. és MNL OL F 1 Liber Regius XX. Georgii Rákóczi 161b–162a. Az Apafi oklevél másolata: MNL OL F 234–VI. c szekrény–Fasc. 1. A.

<sup>21</sup> Kiss András 1990. 888. p.



telepedtek be az országba. Tényként fogadhatjuk el tehát, hogy a középkor végi Magyarország teljes területén, de különösen a délkeleti részekén jelen voltak a cigányok. Mégpedig valószínűleg meglehetősen nagy számban: ennek a számnak azonban még hozzávetőleges becslésére sem vállalkozhatunk.

### **I.3. A magyarországi cigányság társadalomtörténete a betelepülést követően**

A szórványadatok alapján is egyértelműnek tűnik, hogy a cigányok a Magyarországon való felbukkanásuk pillanatától kezdve ugyanazokat a foglalkozásokat űzték, mint amelyekkel később találkozunk esetükben. Hermanffy László 1490-ben kelt végrendeletében<sup>22</sup> olvashatunk a lovakkal való kereskedésről, II. Ulászló király 1496-ban kiadott menlevele<sup>23</sup> pedig nem csupán a vándorló életmódról ad bizonyosságot, hanem arról is, hogy kovácsmesterséget (erre utal a puskagolyók és hadi szerszámok készítése) folytattak. Brassó város számadáskönyveiből kiderül, hogy az ottani és környékbeli cigányok rendszeresen hóhéri feladatokat láttak el (1520-ban egy boszorkánysággal vádolt leányt égettek meg, valamint egy tolvaj asszonyt kínoztak meg és akasztottak fel, 1522-ben pedig két oláh tolvajt akasztottak fel), valamint ők pusztították el a városban lévő kutyákat is.<sup>24</sup> Legnevezetesebb azonban valószínű részvételük Dózsa György kivégzésében, amelyről több történetíró is említést tesz.<sup>25</sup> Ennek a történetnek – amennyiben igaz – különös érdekessége számunkra, hogy benne a cigányok két minőségben: kovácsként és hóhérként is részt vettek, hiszen a vas trónust és a királyi jelvényeket is ők készítették.<sup>26</sup>

Hogy környezetük mennyire hasznosnak ítéltette a cigányok munkáját, az kiderül abból a kiváltságlevélből,<sup>27</sup> amelyet Szeben város előljárósága nyert az ott lakó cigányok számára. Az oklevélből kitűnik, hogy az államigazgatás kezdettől fogva igényt tartott a cigányok adójára. Ugyanez derül ki Brassó városának fentebb már említett számadáskönyvéből, amelynek cigányokra vonatkozó legkorábbi (1504-ből és 1508-ból való) adatai adóbevételeket regisztrálnak. Hasonló derül ki abból az oklevélből is, amelyet Kolozsvár városa nyert 1502-ben II. Ulászló királytól. Több forrásunk is említést tesz a cigányok zenei szolgáltatásairól, bár ekkor még valószínűleg csak kevesen választották megélhetési formául ezt a szakmát: 1525-ben például a királyi udvarban muzsikáló cigányok kaptak fizetést.<sup>28</sup>

<sup>22</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 56. p.

<sup>23</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 76–77. p.

<sup>24</sup> Szalay Béla 1914. 92. p.

<sup>25</sup> Istvanfi, Nicolaus 1758. 46. p. és Szerémi György 1961. 68. p.

<sup>26</sup> A történész szakmában sokan kétségbe vonják a kivégzés ilyen formájának megtörténtét, azt későbbi, egyfajta romantikus mítoszteremtésnek tartják. Vö. Erdélyi Gabriella: Egy felkelés arcai, avagy miért kell nekünk Dózsa? In: *Történelmi Szemle* 2014. 4. sz. 539–549. p.

<sup>27</sup> Átírta Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1583. szeptember 29-én: lásd az ugyanebből az évből való MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 116a–117a.



*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

A legutóbbi időkben feltárt oklevelek még egy érdekes jelenségről számolnak be: arról, hogy a cigányok gyakran szerepelnek a középkor végén, mint királyi vagy egyéb adományozás tárgyai (az oklevelek több mint harmada ilyen tényt rögzít). Az első erről szóló oklevél 1455-ből való.<sup>29</sup> Ez az oklevél, amint a többi hasonló is arra figyelmeztet, hogy nemcsak a városok, mint fentebb láttuk, hanem a földesurak is kezdettől fogva igényt tartottak a betelepülő cigányok munkaerejére: igyekeztek őket jobbággyi függésbe kényszeríteni. Mivel pedig a cigányok nem rendelkeztek jobbágytelekkel, így a földesúrtól való függésük leginkább a zsellérékéhez lett hasonló, azaz kétkezi munkájukkal adóztak. Ennek az adózásnak a mikéntjére a következő évszázadokból számos példát láthatunk. Mindezek következtében tehát az adománylevelek sem szólhattak másról, mint magukról a cigányokról.

Utoljára maradt a kérdés: milyen lehetett a környezet viszonya a lassanként, de folyamatosan betelepülő cigányokhoz? Az eddig bemutatott forrásokból is kitűnik, hogy – mint már többször hangsúlyoztuk – a földesurak és a városok igényt tartottak a munkájukra vagy azért, hogy igyekeztek beilleszteni őket a korabeli formálódó közigazgatási rendszerbe, vagy pedig úgy, hogy megfizették speciális szolgáltatásaikat. Ugyanakkor a vándorlást sem tiltották, amint azt a menlevelek bizonyítják.

#### **I.4. Cigányok a három részre szakadt országban, 16-17. század**

Mohács, illetve az azután következett évtizedek a cigányok hazai történetét illetően is következményekkel jártak, hiszen mások voltak a körülmények a három részre szakadt ország egyes területein – de a forrásadottságok sem teljesen azonosak, s ebből a tényből következően a történeti kutatások lehetőségei is eltérőek lehetnek. Ezért indokolt a három országrészben lakó cigányok történetét külön kezelni.

##### *I.4.1. Cigányok a királyi Magyarországon*

A rendszeres forrásfeltárások hiánya miatt a királyi Magyarországon (a mai Szlovákia és Északkelet-Magyarország, illetve a Nyugat-Dunántúl és Burgenland területén) élő cigányokról rendkívül keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy nemigen volt olyan zuga ennek az országrésznek sem, ahol ne lettek volna megtalálhatók: Debrecen 16. század közepéről való városkönyveiben elég gyakran felbukkan a nevük, mivel kisebb-nagyobb konfliktusokba kerültek a lakossággal,<sup>30</sup> és szerepelnek cigányok Szombathely mezőváros jegyzőkönyveiben is,<sup>31</sup> Zala vármegyéből való kiűzésükről már 1612-ben helyi rendelet született,<sup>32</sup> Szepes és Nyitra vármegyék, illetve Debrecen és Szentgyörgy

<sup>28</sup> Fraknói Vilmos 1877. 163. p.

<sup>29</sup> MNL OL Df 244 543.

<sup>30</sup> Balogh István, 1983. 42, 72. és 87. p. stb.

<sup>31</sup> Benczik Gyula – Dominkovits Péter 1993. 26, 39. p.

<sup>32</sup> MNL ZML IV. 1. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Statútumok gyűjteménye, 672. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

(Pozsony vármegye) városok pedig statútumokat – helyhatósági rendeleteket – hoztak ellenük a 17. században.<sup>33</sup>

A század második felében főispáni parancs is rendelkezett a nyugat-dunántúli vármegyéből való kiűzésükről<sup>34</sup> – ezek a források arra utalnak, hogy nem csökkent a két időpont között (a valószínűleg Erdélyből és a hódoltsági területekről) betelepülő cigányok száma. Ezt a számot azonban még hozzávetőlegesen is lehetetlen megbecsülni, mivel – szemben a hódoltsági országrésszel – a királyi Magyarország területéről nem maradtak fenn, vagy nem is készültek olyan adóösszeírások, amelyek alkalmasak lennének statisztikai elemzésekre. A magyar földesúr vagy a királyi kamara ugyanis a jobbágytelkek, illetve a termények után szedett adót, a cigányok pedig ilyenekkel nem rendelkeztek, így az adólajstromokba sem kerülhettek be – szemben a mindenkire kötelező fejadót szedő török hatóságok ilyen típusú irataival. Hibásnak kell tartanunk azt a kísérletet is, amely a dézsmajegyzékek úgynevezett kereszténypénzt fizető lakosaiban véli fellelni az egyébként nyilván mindenütt megtelepülő cigányokat:<sup>35</sup> ezek a lakosok is rendelkeztek ugyanis jobbágyfölddel – ami még két évszázaddal később sem volt jellemző a cigányokra –, csak éppen az adott időszakban nem termett azon a földön semmi.

Az egyetlen, ebből a korszakból eddig publikált összeírás az ónodi várhoz tartozó cigányok nevét tartalmazza 1676-ból és 1681-ből.<sup>36</sup> Az első szerint 16 sátorral voltak ezek a cigányok, tehát ennyi családdal kell számolnunk, de az is lehet, hogy többel, mivel négy felnőtt férfi esetében nincs szó sátorról. E népességből öt év múlva már többen nem éltek, amint azt az árvák 1681-ben készült összeírása bizonyítja. Be kell azonban látnunk, hogy ez az egyetlen összeírás nem alkalmas általános statisztikai–demográfiai következtetések levonására. Legfeljebb az árvák feltűnően hirtelen megnövekedett számából gondolhatjuk, hogy a hadi események nem sújtották kevésbé a cigányokat, mint a környezetüket. Ez a forrás is jól mutatja, hogy a cigányok egy-egy uradalom közvetlen fennhatósága alá tartoztak és az uradalomnak szolgáltak kétkézi munkájukkal, mesterségük szerint. Így tettek a huszti uradalomhoz tartozó cigányok is, akiket 1685-ben írtak össze szolgálataikkal együtt.<sup>37</sup> Eszerint az uradalomhoz tartozó cigányok dolgoztak a sóaknában, és amikor az uradalom számára kellett tevékenykedniük, akkor sem maradtak egy helyen, hanem járták a környéket.

Elégge nagy számban maradtak fenn a jelzett időszakból és területről menlevelek és vajdai kinevezések is. Azt gondoljuk azonban, hogy ezek célja az adóztatás körülményeinek a megteremtése volt. Hogy a török uralom alól felszabadított területen az igazgatás kiépítésében szintén számítottak a vajdákra (s következésképpen számoltak

<sup>33</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 101–107. p.

<sup>34</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 97–98. p.

<sup>35</sup> Gyergyói Sándor 1990. I. köt. 55. p.

<sup>36</sup> József főherceg 1895. 121–123. p.

<sup>37</sup> MNL OL E 156 Urbaria et conscriptiones (U et C) Fasc. 123. nr. 3. 312–314. p.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

a bizonyára nem kis számú cigánysággal is), arra szintén a vajdai kinevezések szolgálnak bizonyítékkal.<sup>38</sup>

*I.4.2. Cigányok a hódoltság területén*

Jóllehet a szakirodalom a török hadak magyarországi megjelenéséhez kapcsolja a cigányok országba való tömeges betelepedését, a legkevesebb információval mégis a hódoltságban lakó cigányokról rendelkezünk, mivel erre a területre vonatkozóan rendkívül csekély mennyiségű forrás maradt fenn, illetve a fennmaradtak túlnyomó többsége is vagy lappang, vagy kiadatlan. A hazai cigány történeti irodalom tulajdonképpen csak egyetlen olyan dolgot ismer, amelynek tárgya részben a hódoltság területén élő cigányok története.<sup>39</sup> Az alábbiakban ennek a tanulmánynak a lényegét foglaljuk össze.

Pietro Busto, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarának olasz diplomatája írja (talán nem csak Erdélyről, hanem az egész országról), hogy „*A várak és falvak mellett sok cigány tanyázik, akik télen vályogkunyhókban, nyáron pedig a szabad ég alatt laknak. Mindenféle erőszakos mesterséget űznek, a hóhérok is többnyire közülük kerülnek ki.*” A diplomata megfigyelését a török források teljes mértékben alátámasztják. Úgy látszik, hogy a hódító hadakkal együtt érkező cigány csoportok kezdettől fogva jó kapcsolatokat építettek ki az oszmán hatóságokkal. Az összeírásokban az 1540-es évek elejétől találkozunk velük, s a fejadó-jegyzékek tanúsága szerint *Csikán, Sikán, Szikán, Csigán, Cigán, Cingane, Csingane* néven tartották őket számon az összeírók. Jegyzékbe vételük oka általában a fejadó alól való mentességük volt, mivel különféle kincstári szolgáltatásokat teljesítettek: közülük kerültek ki például a zenészek, a kovácsok, a tűzmesterek, a golyóöntők, a szegkovácsok, a kardkovácsok, a hóhérok, a fegyvercsiszárok, a kalauzok, a seborvosok, de voltak közöttük katonák is. A Dél-Magyarországon lévő Harám várában 1540-ben 15 cigányzenész és 6 cigánykovács élt.

Az eddig közzétett török forrásokból (adójegyzékekből) kiderül, hogy már a 16. század közepén és második felében nagyobb számban éltek cigányok a népes szultáni hász városokban: például Tolnában, Pécsen, Ráckevén, Esztergomban és Budán.

A tolnai török számadásokból a Gucsora cigány család életébe nyerhetünk némi bepillantást. Megtudjuk például, hogy a család egyes tagjait: így Gucsora cigányt, Gucsora Dorkát, Gucsora Ilonát és másokat különféle vétségek – rosszakaratú rágalmazás, lopás, tilalmak áthágása – miatt gyakran sújtották kisebb-nagyobb pénzbüntetéssel a városi török hatóságok. A család nőtagjai a vámjegyzékek tanúsága szerint búzával

<sup>38</sup> Fontos azonban már itt megjegyeznünk, hogy a közkeletű tévedéssel szemben a vajdák nem egyfajta „önigazgatást” vagy „önkormányzatot” gyakoroltak közösségük felett, hanem a helyi közigazgatási hatalom által kinevezett vezetők, gyakran a közösség által nem kedvelt besúgóok voltak. Erre találunk példákat a 19. és 20. századból is. A középkor során pedig magyar főnemesek töltötték be ezt a tisztséget az adóztatás elvégzésére, mint erről a későbbiekben olvashatnak. Vö. Vekerdi József (szerk.) 1989, vagy Kállai Ernő 2008. 130. p.

<sup>39</sup> Mészáros László 1976. 483–489. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

és gyümölcszel kereskedtek. Ennek ellenére nagy szegénységben éltek: Gucsora Anna hagyatékának leltára például csak egy viseltes ruhát és egy turkomán szoknyát említ, Gucsora Orsolya után pedig mindössze egy rossz, régi ház, egy viseltes ruha és egy olló maradt összesen 78 akcse értékben (viszonyítási alapként: a fentebbi vétkekért a család tagjaira egy-egy alkalommal kirótt pénzbüntetés 50–150 akcse volt).

Egy 1554-ben készült baranyai összeírás szerint a mohamedán hitre áttért cigányok, összesen 12 háztartás önálló közösséget alkottak és együttesen évi 250 akcse adót fizettek. A családfők közül nyolcan az Abdullah nevet viselték, ami arra utal, hogy valószínűleg a város török megszállása után lettek mohamedánokká. – Hasonlóan önálló közösséget alkottak a cigányok Esztergomban, ahol 1570-ben 17 családot és ezekben még 5 felnőtt fiút írtak össze; e csoport élén a vajda (törökül *ketbiida*) állt. – Ráckeven az 1562-ben készült adóösszeírás szerint 22 cigány háztartás volt. A családfők nagyobb része itt is mohamedán nevet viselt, a kisebb rész pedig keresztény nevet. Az egyik itteni cigány 1558-ban a budai vár dobosa volt és ezért napi 7 akcse zsoldot kapott. Ő egy viszonylag értékes ingatlannal is rendelkezett: amikor fogságba esett, 8000 akcséért árverezték el a ráckevei házát.

A legtöbb cigány a török megszállás alatt álló Budán élt, ahol egy külön „cigányváros” is kialakult a Duna mellett, ami egészen a hódoltság végéig, Buda 1686-ban történt visszafoglalásáig fennmaradt. A források hírt adnak arról, hogy az ostrom idején 30 cigány nő is a császáriak fogságába esett. Megemlékezik róla egy németalföldi utazó is, aki egy évvel később, 1687 nyarán jutott el a visszafoglalt Budára. A következőket írja Úti levelében: „*Itt igen sok olyan embert láttam, akiket a németek cigányoknak (Zigenner) neveznek, a franciák egyiptomiaknak (egyptiens) vagy csebeknek (bobemiens), a batávusok és az alnémetek pedig Heidens-nek.*”<sup>40</sup>

#### *I.4.3. Cigányok az önálló Erdélyben*

Láttuk, hogy a XVI. század közepén önállósult Erdélyi Fejedelemség területén a cigányok kezdettől fogva jelen voltak, mégpedig – ahogyan a források sugallják – elég nagy számban. Forrásainkból az is kitűnik, hogy korszakunkra végig jellemző a cigányok folyamatos betelepülése Havasalföldről. Ez a betelepülés (vagy inkább beszivárgás) néha olyan méreteket öltött, hogy diplomáciai bonyodalmakat is okozott az erdélyi fejedelem és a havasalföldi vajda között, amint az fennmaradt levelezésükből, valamint a fejedelmi parancslevelekből kiderül.<sup>41</sup> Úgy látszik, az itteni cigányok helyzete is különbözött a királyi Magyarország és a hódoltság területén élő sorstársaik helyzetétől. Az államvezetés például rendszeresen adót fiztetett a cigányokkal, mégpedig fejenként és évenként egy forintot, amelyet két részletben: Szent György és Szent Mihály napján (április 24-én, illetve szeptember 29-én) kellett beszedni. Erről az adóról a fe-

<sup>40</sup> Tollius, Jakob 1700. 201. p.

<sup>41</sup> Például I. Rákóczi György parancsa a havasalföldi Raduly bojár elszökött cigányainak visszaadásáról: lásd a MNL OL F 1 Liber Regius XX. Georgii Rákóczi 161b–162a foliókat.

## I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig

jedelemség országgyűlése határozott 1558-ban és 1560-ban.<sup>42</sup> Aki beszedte, az volt a „cigányok fővajdája”; ez a hivatal szinte udvari méltóságnak számított és nem cigány ember töltötte be. 1557-ben például Izabella királyné kiskendi Balásfi Ferencet és Nagy Gáspárt nevezte ki az erdélyi cigányok fővajdájává, s a kinevezéssel kapcsolatos nyílt parancslevelében a fejedelemség összes hivatalnokának és tisztségviselőjének meghagyta, hogy segítsék a nevezetteket a cigányok által fizetendő fejadó, valamint a bírságok beszedésében.<sup>43</sup> Ez az összeg nyilván jelentős lehetett (következésképpen a fizetésre kötelezett cigányok száma is nagy volt), ha udvari emberek javadalom-szerű ellátására szolgálhatott. Az is biztos azonban, hogy a fővajdák nemigen elégedtek meg a szabályos adóval és igyekeztek minél több pénzt kicsikarni a cigányoktól. Erre utal, hogy az Erdélyi Fejedelemség törvényhozása a 17. század közepén eltörli az intézményt. A törvény az okot is világosan megfogalmazza: eszerint az a szokás, hogy a cigányoknak Erdélyországban egy fővajdájuk legyen, akinek esztendőnként való adófizetéssel tartoznak, valamilyen visszaélés alaptalan ürügyén következett be, s a fővajda „nemcsak annak a nyomorult nemzetségnek rajta való sok húzásával, vonásával elviselhetetlen terhekre volt”, hanem a földesurak birtokjogait is sértette.<sup>44</sup> A törvény tehát egyformán védte a cigányok és a földesurak érdekeit. Meglepő ugyanakkor, hogy az utolsóként hivatalban lévő fővajdát, Vallon Pétert élete végéig még megtartotta a tisztségben és az abból származó jövedelemben. Valamennyire ide tartozik, hogy ismereteink szerint az utolsó fővajdát II. Rákóczi Ferenc nevezte ki 1704-ben. Ez testőrségének a parancsnoka, Ilosvay Ábrahám palotáskapitány volt, akinek feladatául már nem az adószedést jelölte meg, hanem egyfajta közvetítést a hadak és a lakosok által sérelmet szenvedett cigányok, illetve a fejedelmi udvar között.<sup>45</sup>

Valószínűleg a cigányoktól beszedett rendszeres adó nagysága az oka annak, hogy egy másik, a királyi és a hódoltsági országrészekben eddig ismeretlen jelenséggel is találkozunk Erdélyben: tudniillik a cigány csoportoknak és családoknak a fejedelem által történő eladományozásával.<sup>46</sup> Az adomány minden bizonnyal együtt járt azzal, hogy a cigányok a fejadójukat ettől fogva nem a fejedelmi udvar tagjának, a fővajdának fizették, hanem a földesúrnak, és nyilván neki teljesítettek különféle szolgáltatásokat is. Számunkra pedig az az igazán érdekes, hogy a közölt adománylevélben felbukkanó Bongó név valószínűleg a magyarországi cigány nyelv legkorábbi nyelvméltéke. Természetesen más ilyen jellegű adományok is ismertek. Így például 1583-ban malomfalvai Berényi László kapta adományul hűséges szolgálataiért „a másképpen Ombozy melléknevet viselő Giuda János, valamint Mihály és Márk cigányokat, továbbá az ő többi fiát és leányát”, 1585-ben pedig bongárti Pistaky Lukács kapta meg „a cigány Flóriánt a fiaival:

<sup>42</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 71. p.

<sup>43</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 78–79. p.

<sup>44</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 72–73. p.

<sup>45</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 80–81. p.

<sup>46</sup> MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 279b–280a.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

*Miklóssal, Jánossal és a másképpen Pompónak nevezett Dáviddal együtt, továbbá Benedeket a fiaival: Andrással és Jakabbal együtt, valamint ezek örököseit és mindkét nembéli összes utódjait, s a sátraikat is.*<sup>47</sup>

Ugyancsak azzal, hogy a cigányok fejadója kinek a zsebébe vándorolt, illetve hogy a cigányok kinek a számára teljesítettek olcsó, ám nehezen nélkülözhető szolgáltatásokat, függenek össze azok a kiváltságlevelek, amelyekkel az uralkodók egyes városok kérésére mentesítenek cigány csoportokat az adófizetés alól. A Kolozsvár és Szeben részére az ott lakó és szolgáltatásokat teljesítő cigányság érdekében kiállított középkor végi okleveleket fentebb már láttuk; ezeket egészítik ki azok az oklevelek, amelyeket 1552-ben Ferdinánd király, illetve 1557-ben Izabella királyné adott ki Dés város kérelmére a korábban ott lakó és Fráter György által törvénytelenül Szamosújvárra telepített cigányokkal kapcsolatban.<sup>48</sup> Sőt, ezzel a jelenséggel függ össze az a tény is, hogy a városok olykor megújították és megerősítették a nyert kiváltságokat: így járt el például Szeben városa, amikor Mátyás király fentebb említett oklevelét 1583-ban Báthori Zsigmondal átíratta.<sup>49</sup>

### **I. 5. A magyarországi cigányság társadalomtörténete a 16-17. században**

A királyi Magyarország forrásaiból elősorban a cigányok életmódjáról, megélhetéséről, mesterségeiről kaphatunk képet. Úgy látszik, hogy ebben az időben még nagyobb részük biztosan vándorló volt és sátorban lakott. Foglalkoztak muzsikálással és kovácsozással (nagy mértékben fegyverjavítással), „köztisztasági” munkákat végeztek (amilyen a kóbor kutyák elfogása és elpusztítása), de emellett elkövettek lopásokat (főleg lólopásokat) is – általában úgy éltek tehát, mint a lényegesen jobb forrásadottságokkal rendelkező 18. század kóborló (azaz letelepítendő) cigányai. Arra azonban, hogy nem kezelhetjük őket e tekintetben homogén tömegként, elegendő bizonyíték, hogy tudomásunk van 1688-ból olyan kecskeméti cigányról, aki pénzt adott kölcsön nem cigánynak és bizonyosan elég sokat ahhoz, hogy a vármegye elé kerüljön az ügy – jöllehet az sem lehet véletlen, hogy a (valószínűleg ugyancsak cigány) tanúk szerint a követelés törvénytelen volt, mivel a meghalt férj még életében kifizette az örököseitől követelt tartozást.<sup>50</sup>

A hódoltság területén a budai cigányváros közösségéről több összeírás is említést tesz a 16. század folyamán. Az összeírásokból kiderül, hogy a cigányok száma (akiket e források *kopt* névvel illetnek) folyamatosan emelkedett: 1546-ban 56 családot, 1559-ben 62 családot, 1580-ban pedig már 90 családot regisztráltak az összeírók. Érdekes azonban, hogy meglehetősen magas volt a beköltözők és az elköltözöttek aránya: az

<sup>47</sup> MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 86ab és MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 279b–280a.

<sup>48</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 77–78. p.

<sup>49</sup> MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 86ab.

<sup>50</sup> Borosy András 1985. III. köt. 67. p.



*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

1546-ban összeírtak közül például 1559-ig 27 családról jegyezték fel, hogy „megszökött”, és ugyanezen időszak alatt 40 család érkezett újonnan. Ez a jelenség arra utal, hogy nem a letelepedett, hanem a kóborló-vándorló életmód jellemezte korszakunkban a cigányságot. A budai „cigányváros” vezetője a vajda (*kethüda*) volt; ezt a hivatalt a hivatkozott összeírások időszakában végig egy Szinán nevű cigány viselte. Feladata minden bizonnyal csak a hatóságok rendelkezéseinek továbbítására, az adószedés segítésére terjedt ki; hogy hogyan irányította a közösséget, arról nem szólnak a források. Ez a Szinán vajda mindenesetre viszonylag vagyonos ember lehetett: volt egy malma és borral is kereskedett.

A többi itteni cigány főleg kovácsmesterséget űzött (1560-ban például tizenötön több mint két héten keresztül fejenként és naponként 3 akcse fizetésért sajkákat és hajókat javítottak), de voltak közöttük zenészek, valamint volt ötvös–rézműves, seb-orvos, vásári felügyelő és hóhér is. A vajda mellett mások is kereskedtek borral, noha jóval kisebb mértékben. Érdekes, hogy 1580-ban már túlnyomó többségük katonai szolgálatban állott, mint harcos, zenész vagy fegyverkovács: ennek oka egyrészt az adómentesség volt, másrészt pedig az, hogy a napi zsoldnak lényegesen nagyobb volt az összege, mint a napszámnak.

Ami a 16-17. századi Erdélyi Fejedelemség területén élő cigányok életmódját illeti, az hasonló lehetett a királyi Magyarországon és a hódoltsági részekén élők életmódjához. Legszemléletesebb képet a kolozsvári cigányok történetével foglalkozó rövid feldolgozás<sup>51</sup> rajzol erről. A cigányok itteni jelenlétére, mint láttuk, az első adat II. Ulászló király 1502-ben kelt kiváltságlevele, amelyet a város 1554-ben megerősítettett Kendy Ferenc és Dobó István erdélyi vajdakkal. E törődés indoka vélhetően nem annyira az emberbaráti szeretet volt, sokkal inkább az a haszon, amelyet a cigányok a városnak hajtottak különféle szolgálataikkal. A szolgálatokról a városi számadáskönyvek adnak felvilágosítást. Ezekből kiderül, hogy az itt lakó cigányság már 1550-től kezdődően rendszeresen végzett hóhérmunkát. Az ítéleteket a *bengemek* (ami magyarul akasztót jelent) nevezett cigányhóhér hajtotta végre, aki egy-egy kínvallatásért vagy kivégzésért 1 forint körüli összeget kapott. Hogy nem mindenki vállalt közülük ilyen munkát, mutatja, hogy amikor 1691-ben a hóhér segédje meg akart szökni, a magisztrátus inkább másfél forintba emelte fel a díjazását; pótlása eszerint minden bizonnyal nehézséget okozott volna. Ugyancsak hóhéroknak nevezték Kolozsvárott a kutyapécereket vagy sintéereket is, akikre a város a túlságosan elszaporodott kutyák elpusztítását bízta díjazás ellenében. Erre a mesterségre szintén 1550-től kezdve maradtak fenn adatok a számadáskönyvekben. 1585-ben például a következőket jegyezte fel a városgazda a számadásaiban: „*A cigányok ebet öltek, fizettem nekik 59 ebtől 1 forintot; másnap mindjárt ebet öltek az cigányok, 34 ebet, [fizettem nekik] 60 dénárt.*” Az is kiderül a forrásból, hogy milyen módszerrel fogdosták össze a kóbor kutyákat. 1617-ben a városgazda a következőket jegyezte fel: „*Bíró uram hagyásából az cigányok ebet verének az bálóról, melyet*

<sup>51</sup> Kiss András 1990. 888–896. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

*fel szoktak kötni... csináltattam az ebeknek való bálóknak két szál kötelet... bús-bús ölt...*" Külön szerencsének számított, ha nem kutya, hanem valamilyen más jószág akadt a hálóba. Így például, amikor egyszer a piac közepén vetettek hálót az ebeknek, az egyik lakos süldő malaca is beleszaladt, amelyet a cigányok persze rögtön megöltek és hazavittek. A tulajdonhoz való viszonyukkal kapcsolatban maradt más feljegyzés is: a kertekben és a gyümölcsfákban tett kártevéseik miatt például a város vezetősége 1661-ben kénytelen volt azt a határozatot hozni, hogy „*ha csak egy éretik tetten, hogy kertekben, majorokban élő fát vágott ki, fél keze elvágassék*".

Vannak természetesen a számadáskönyvekben más mesterségekre is adatok. Cigánygyerekeket alkalmazott a város például 1582-ben a szétbontott épületek zsindeleiben található szegek kihúzogatóására, amely szegekből a helyi cigány kovácsok készítették új szegeket. Dolgoztak a fejedelmi udvar számára is: „*ónos szegeket*" csináltak úgy, hogy kaptak hozzá vasat és szenet. A cigány kovácsok nem csak a városnak jelentettek hasznot, hanem a lakosok számára is: 1597-ben például öt napon keresztül, amíg a kaszálás tartott, többen kinn voltak a réten, hogy azonnal kijavíthassák az eltört kaszt.

A kolozsvári cigányok a források szerint megtarthatták szokásaikat, amíg azok nem ütköztek a város törvényeibe. A cigány csoport élén a vajda állott, aki rendszeres fizetséget kapott a várostól – 1691-ben évi 12 forintot –, ezenfelül pedig alkalmanként mást is, legtöbbször karasia posztót. Mindez arra mutat, hogy tulajdonképpen városi alkalmazott volt, aki közvetített a városi vezetőség és a cigányok között. Feladatai közé tartozott az idegen cigányok távoltartása is: egy 1585-ből származó számadáskönyvi bejegyzés szerint például a városfalon kívül megtelepedett idegen cigányok házait és kalyibáit a város vezetősége a helyi cigányokkal, illetve vajdájukkal hányatta szét. Az erdélyi cigányokkal kapcsolatban megemlítendő még egy rájuk nagyon jellemző foglalkozás is, az aranymosás.

Végezetül arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a fejedelmek Erdélye volt az az országrész, amely valódi karriert biztosított egy – s jelenlegi ismereteink szerint az egyetlen – cigány ember számára: Lippai Balázs, Bocskai István hajdúserégeinek vitéz tisztje több társával együtt 1604. november 14-én esküdött fel a fejedelem szolgálataira.<sup>52</sup>

Lippai Balázs életéről szinte semmit sem tudunk. Csak annyi bizonyos, hogy 1604-ben részt vett Felső-Magyarország városainak hódoltatásában. Ellenfelei azonban megvádolták, hogy tárgyalásokat folytatott Bastával Kassa átadásáról; Bocskai ezért 1605-ben megölette.

<sup>52</sup> Nagy László 2005. 120–121. p.



*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

**I. 6. Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában**

*I.6.1. A felvilágosodás korszaka*

A török uralom megszűnésével, a Rákóczi-féle szabadságharcot lezáró megbékéléssel a 18. század első felétől egy valóban új korszak kezdődött Magyarországon: a másfél évszázados, háborúktól sújtott, romokban heverő országban lassan újraindult az élet, a spontán betelepülések és a tudatos telepítések megsokszorozták a lakosságot, s a nyugalmas állapotoknak megfelelően minden tekintetben megkezdődött a fejlődés. A korszak végére – bátran állíthatjuk – Magyarország már nem sokban különbözött a Habsburgok vezette monarchia többi államától. Az államigazgatás is egyre inkább modernizálódott: 1723-tól a Magyar Királyi Helytartótanács vette át az ország igazgatásának feladatait. A rendteremtés egyik célpontja hamarosan a cigányság lett, amely a megfelelő körülményeknek köszönhetően egyre nagyobb számban szivárgott be az országba – és életmódjának köszönhetően szinte azonnal konfliktusba is került a lakossággal. Ez a helyzet indukálta a cigányok szabályozására (tulajdonképpen letelepítésére) hozott rendelkezések tömegét, bár kimondhatjuk, hogy a felvilágosodás eszmerendszere önmagában is elegendő lett volna ahhoz, hogy megkíséreljék megszüntetni azt a másságot, amely a cigányokkal jelent meg Európa-szerte.

*I.6.2. III. Károly cigánypolitikája*

A cigányok rendszabályozását célul kitűző rendelkezések hosszú sora III. Károly király 1724. december 4-én, Pozsonyban kiadott dekrétumával<sup>53</sup> veszi kezdetét. A rendelet kibocsátására azért volt szükség, mert – a bevezető rész szavai szerint – már az osztrák és stájer határok közelében is rablásokat követnek el a cigányok, és a vétkeket sehol nem lehet megtalálni, mivel nincsenek összeírva; emellett vannak olyan nem-cigányok is, akik vagy velük laknak és részt vesznek lopásaikban, vagy pedig úgy vállalnak közösséget velük, hogy előre jelentik nekik az üldözés tervét, illetve befogadják és rejtgetik őket. A helyzet javítása érdekében a rendelet a következőket írta elő:

- a büntetlen előéletű, gonosztevőkkel nem közösködő cigányokat a földesurak fogadják a birtokaikra és gondoskodjanak arról, hogy ezek tisztességes életet éljenek;
- a földesuraknak alá nem vetett cigányokat a törvényhatóságok három hónapon belül írják össze: ha valamelyikük akár csak bottal is ellenáll az összeírásnak, az büntetlenül megölhető. A 16 éven felüli gyerekeket, ha főbenjáró bünt követnek el, már ki lehet végezni; a bünt elkövető asszonyokat „R” betűvel kell megjelölni, hogy ha újabb súlyos bünt követnek el, ki lehessen végezni őket;
- a kóborlók 16 éven felüli gyerekeit időről-időre össze kell fogdosni, majd kikérdezés után a szomszédos vármegyékbe vagy tartományokba kell őket úzni;
- minden cigány személyesen tartozik megjelenni az összeírók előtt, és ezt közzététel, út menti hirdetés stb. útján kell a tudomásukra hozni;

<sup>53</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 81–82. p. (Heiczinger János fordításában).

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- mindenkit (molnárokat hangsúlyozottan) el kell tiltani attól, hogy fegyvert adjanak a cigányoknak, vagy más módon pártolják őket.

Látható tehát, hogy a rendelkezés a „csavargó henyélést” – mint minden bűn okát – kívánta megszüntetni meghagyva azt, hogy a jó magaviseletű cigányokat a földesurak telepítsék le, a kóborlókat pedig a törvényhatóságok akár erővel is írják össze, hogy ellenőrizhetők legyenek. Az is világosan látható, hogy a rendelkezés célja *még* nem a „cigánykérdés” megoldása, hanem az örökös tartományok – Ausztria, Stájerország – védelme, olyan módon, hogy a hatóságok megpróbálják Magyarországon tartani a cigányokat.

Az ezt követő negyedszázad folyamán nem találkozunk a cigányság általános szabályozásának igényével. Ha születtek is rendelkezések, azok vagy az 1724-es rendelet alkalmazását írták elő valamilyen meghatározott ügyben (így például Borsod vármegye az abban foglaltak szerint tartozott eljárni a területén élő cigányok ellen, mivel ezek kóborolnak, káromkodni szoktak, sőt lopnak és mindenféle bűnt követnek el),<sup>54</sup> vagy pedig valamilyen más ügy kapcsán tesznek említést a cigányokról. 1732-ben például bizonyos visszaélések miatt a Helytartótanács vizsgálatot rendelt el a zsidó és cigány öt-vösökkal szemben; ezt a rendelkezését később többször is megismételte.<sup>55</sup> Az 1738-ban kezdődő pestisjárvány pedig több rendelkezés kiadására is okot adott: először az erdélyi és bihari részek környékén lakó cigányokat, zsidókat, örményeket, rácokat és a koldusokat tiltották el a csavargástól,<sup>56</sup> majd a cigányok, zsidók és más csavargók beszivárgásának szabtak gátat a temesi és az aradi területekről,<sup>57</sup> végül a Trencséntől Liptóig terjedő részt is lezárták ugyanezen nációk, valamint a sáfrányt áruló tótok előtt.<sup>58</sup>

Nagyon valószínű azonban, hogy ezekben az évtizedekben nőtt meg olyannyira a cigányok száma Magyarországon, hogy az már *igazi* szabályozást igényelt, s erősödött meg annyira a felvilágosult abszolutista állam, hogy hozzá mert látni – akár érdekeik ellenére is – állampolgárai életének „megjobbításához.” A cigányság beszivárgása minden égtáj felől folyt. 1735-ben például a pétervárad katonai parancsnok jelentette, hogy körülbelül hatvan cigány bukkant fel a Délvidéken, akik a hatóságok elől menekülve a környező vármegyékben szóródtak szét.<sup>59</sup> 1743-ban a Helytartótanács hívta

<sup>54</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XIV. I. nr. 128.

<sup>55</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XIV. I. nr. 19, 23. és 26.

<sup>56</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XII. III. nr. 28.

<sup>57</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XII. III. nr. 228.

<sup>58</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XII. III. nr. 242.

<sup>59</sup> MNL TML IV. 1. b. Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai: fasc. 3. nr. 625.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

fel a törvényhatóságok figyelmét arra, hogy „*az emberiségnek az a söpredéke, amelyet községségesen német cigánynak neveznek, ismét beszivárgott az országba*”.<sup>60</sup> 1764-ben Lengyelország felől érkezett egy körülbelül száz főből álló, botokkal és puskákkal felszerelt csoport<sup>61</sup> – és még folytathatnánk. A körözőlevelek tanúsága szerint a kisebb létszámú – két-három családból álló – csoportok beszivárgása is mindennapos volt, főleg Erdély irányából. De bőségesen vannak adataink a belső migrációra is.<sup>62</sup>

A cigányok elleni büntetőpererek gyarapodása a törvényszéki iratanyagban, valamint a helyhatósági statútumok egyre keményebb hangja azt bizonyítja, hogy növekedett a lakossággal való konfliktusok száma is, amely maga után vonta a szigorú szabályozás igényét. Megszületett tehát Magyarországon a „cigányügy” és nyomában a hivatalos cigánypolitika.

*I. 6. 3. Mária Terézia cigánypolitikája*

Mária Terézia uralkodásának az ideje alatt már valóban lehet cigánypolitikáról beszélni, mivel az ebben a korszakban kiadott rendelkezések átfogták a megváltoztatni kívánt cigány életmód egészét, következetesen annak gyökeres átalakítására irányultak és emellett a bennük foglaltak végrehajtásának ellenőrzésére is módfelett ügyeltek. Az egymást (olykor csak részben) megerősítő-kiegészítő rendelkezések eléggé kuszának tűnő szövevényét az alábbiakban kíséreljük meg áttekinteni.

- 1758. április 6.: a földesurak engedélyt kapnak arra, hogy ha akarnak, olyan cigányokat fogadjanak birtokaikra, akik nem követtek el bűnt és nem közösködtek gonosztevőkkel: kötelesek azonban gondoskodni arról, hogy a befogadottaknak állandó lakásuk legyen; kötelesek továbbá a kóborlást mint minden bűn okát megakadályozni és a nem letelepedett cigányokat elűzni.<sup>63</sup> – Ez a rendelkezés tehát tulajdonképpen nem más, mint III. Károly 1724. évi rendelete egy részének a megerősítése.
- 1760. február 2.: a törvényhatóságok kötelesek megakadályozni, hogy a katonaszökevények a cigányoknál menedéket találjanak (a városokon-falvakon kívüli kunyhóikban szoktak ugyanis rejtőzködni, sőt nekik adják el katonai felszereléseiket is).<sup>64</sup>
- 1760. november 27.: a törvényhatóságok tartoznak a területükön található és még kóborló cigányokat állandó lakásra kényszeríteni, a „vastag tudatlanságból”

<sup>60</sup> MNL TML IV. 1. b. Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai: fasc. 3. nr. 898.

<sup>61</sup> MNL TML IV. 1. b. Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai: fasc. 3. nr. 1557.

<sup>62</sup> MNL TML IV. 1. b. Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai: fasc. 3. nr. 110.

<sup>63</sup> Fordítását lásd Heiczinger János, 1978. 175–176. p.

<sup>64</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 55.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- kiemelni, a keresztény és polgári erkölcsökkel átítatni, s egyáltalán, a keresztény szabályokra és a köz hasznára alkalmassá tenni.<sup>65</sup>
- 1761. december 10.: A Helytartótanács elrendeli, hogy a „cigány” népnevet el kell törölni és az azt használókat a jövőben meg kell büntetni; elrendeli továbbá, hogy a cigányokat fel kell venni a céhekbe. E két konkrét intézkedés mellett általában is rendelkezik a cigányok szabályozásáról, s a kóborlás megakadályozása érdekében előírja, hogy a földesurak adjanak nekik kétkezi munkát, jelöljenek ki a számukra helyet házépítésre, hasítsanak ki telket művelésre és késztessek őket mesterségek gyakorlására. A törvényhatóságok feladatává pedig azt teszi, hogy a kóborló cigányokat írják össze, kényszerítsék letelepedésre, tiltsák el őket a lovak tartásától és ne adjanak nekik útlevelet; végül akadályozzák meg az oláh cigányok Erdélyből való beszivárgását.<sup>66</sup>
  - 1762. február 15.: a Helytartótanács emlékezteti a törvényhatóságokat, hogy őfelsége eltörölte a „cigány” népnevet és elrendelte, hogy ugyanúgy kell bánni velük, mint az ország többi lakosaival; ezért, ha egy cigány alkalmas a katonaságra, akkor minden megkülönböztetés nélkül besorozható.<sup>67</sup>
  - 1763. február 28.: a Helytartótanács előírja, hogy „ama korábban cigánynak nevezett népség” öltözetében is alkalmazkodjék a környezetéhez.<sup>68</sup>
  - 1766. február 17.: a Helytartótanács tulajdonképpen megerősíti korábbi rendelkezéseit, s ezáltal előírja, hogy a cigányokat állandó lakásra kell kötelezni, hogy mezői munkákra és mesterségekre kell őket alkalmazni, s végül, hogy a földesurak és tisztjeik nem adhatnak nekik útlevelet, illetve, hogy az eddig kiadott útlevelek érvénytelenek és az azokkal úton lévőket vissza kell toloncolni korábbi lakóhelyükre.<sup>69</sup>
  - 1767. december 10.: a Helytartótanács elrendeli a valamennyire letelepedett cigányok összeírását, beleértve az idegeneket és távol lévőket is. Elrendeli továbbá, hogy a többi cigányt a következő év júliusáig úrbéri szolgálatra kell kötelezni, az azután is kóborlók kunyhóit és földalatti házait le kell rontani, őket magukat le kell tartóztatni és útépítésre, vagy más közmunkára kell adni. Az öltözködéssel kapcsolatban megtiltja a gyerekek meztelenül járását, a felnőtteket pedig a falusiak ruházkodásához való alkalmazkodásra kötelezi, azzal a megjegyzéssel, hogy a

<sup>65</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 56.

<sup>66</sup> Fordítását lásd Heiczinger János, 1978. 178–179. p.

<sup>67</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 60.

<sup>68</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 62.

<sup>69</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica III. IV. nr. 15.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

nők nem járhatnak ezentúl egy szál vászonban. A törvényhatóságokat kötelezi, hogy a céheknél járjanak el a gyerekek mesterségre való oktatása érdekében. Eltörli továbbá a vajdaság intézményét és minden cigányt a falusi bírák joghatósága alá rendel; végül eltiltja a lótartást, kivéve, ha valaki valóban kereskedik lovakkal és van is azokról levele, illetve, ha a jobbágytelken lakó cigánynak a gazdálkodáshoz van szüksége lóra.<sup>70</sup>

- 1769. július 19.: A Helytartótanács elrendeli, hogy a törvényhatóságok ne tiltsák meg egyszerűen a lótartást, hanem minden cigánynak annyi lovat engedélyezzenek, amennyi szükséges munkája végzésére és fuvarozásra.<sup>71</sup>
- 1769. július 24.: A Helytartótanács előírásai a cigányoknak kiadandó útlevelekkel kapcsolatban. Eszerint csak a valóban „regulált” cigányoknak szabad olyan útlevelet adni, amilyenvel más helységbe vagy törvényhatóságok területére utazhatnak, de akkor sem csoport, hanem az egyes személyek számára, beleírva a vezeték- és keresztnévet, valamint meggyőződve az utazás szükségességéről. Az útlevél nélkül kóborló cigányokat pedig meg kell büntetni és vissza kell toloncolni előző lakóhelyükre.<sup>72</sup>
- 1772. március 23.: a Helytartótanács előírja, hogy a cigányoknak az 1768. júliusa utáni helyzetéről a törvényhatóságok félévenként kötelesek jelentést tenni.<sup>73</sup>
- 1773. február 22.: a Helytartótanács mindenre kiterjedő rendelkezése, amely az állandó lakás és a ruházkodás tekintetében megerősíti a korábbi rendelkezéseket, illetve jelentősen ki is egészíti azokat az alábbiakkal. 1. A falusi bírák kötelesek megakadályozni, hogy a cigányok döghúst egyenek; aki ilyet tesz, azt meg kell büntetni, többek között azzal is, hogy egy teljes hónapon keresztül kenyéren és vízen bőjtöljön a magisztrátus börtönében. – 2. A cigányok lovat nem tarthatnak, a náluk levőket el kell árverezni, s a lóért kapott összeg kétharmada illeti csak a tulajdonost, a többi a bejelentőé. – 3. Mivel a cigányok muzsikálás és kovácsolás ürügyén szoktak kóborolni, ezért a jövőben csak azok űzhetik e két mesterséget, akik rendelkeznek az hozzá való szerszámokkal, továbbá van a faluban házuk és családjuk tagjai sem henyélnek. – 4. A gyerekeket el kell venni a szüleiktől és ki kell adni a parasztokhoz, akik a vármegyétől napi három krajcárt kapnak egy-egy gyerekért, amíg azok nem képesek dolgozni. – 5. A plébánosok kötelesek ingyen oktatni a cigányokat és gyerekeiket a vallásra, valamint a triviális iskolákban ugyancsak ingyen tanítani a gyerekeket; a céhek is kötelesek felvenni őket.

<sup>70</sup> Fordítását lásd Heiczinger János, 1978. 233–234. p. és Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 84–85. p.

<sup>71</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 69.

<sup>72</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 70.

<sup>73</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendelete. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 71.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- 6. „Ezen nép emlékeztetének a kiirtása végett” ezentúl súlyos büntetés terhe alatt tilos a cigány nyelv használata: a cigányok beszéljék azt a nyelvet, amelyiket a környezetük beszéli. – 7. A cigányokkal az urbáriumok szerint kell bánni (azaz jobbágyok, házas zsellérek vagy ház nélküli zsellérek lehetnek), s ennek megfelelően kötelesek adózni is a házipénztárba; az összeírásokban *neocolonus* néven kell jelölni őket. – A törvényhatóságok ne csak a büntetésre ügyeljenek, hanem arra is, hogy a házzal bíró és jobbágyi terheket viselő, valóban szabályozott cigányokat senki ne háborgassa, hanem inkább jutalmazza őket.<sup>74</sup>
- 1774. január 3.: a Helytartótanács kiegészíti-pontosítja az előbbi rendelkezést azzal, hogy csak a kétévesnél idősebb és 12 évesnél fiatalabb cigány gyerekeket lehet elvenni és a parasztokhoz kiadni, a 12 év fölöttieket szolgálatra vagy mesterségre kell kényszeríteni; a telekföldet bíró jobbágyok tarthatnak csak lovat, de nem kereskedés, hanem munkavégzés céljából; végül a szolgabírák legalább negyedévenként kötelesek ellenőrizni a járásuk területén lakó cigányokat.<sup>75</sup>
- 1774. június 30.: a Helytartótanács elrendeli, hogy a katolikus cigány gyerekeket katolikus parasztnál, a nem katolikusokat nem katolikusoknál kell elhelyezni; ha nincs elég katolikus jobbágy, akkor a gyerek nem katolikusnál is elhelyezhető, de a plébánosnak ügyelni kell a katolikus nevelésre, a paraszt pedig nem akadályozhatja azt. Ha pedig nem katolikus, vagy vallás nélküli szülők gyereke árva lesz, akkor azt katolikus hitben kell nevelni és ezért csak ilyen vallású paraszthoz szabad kiadni.<sup>76</sup>
- 1775. március 9.: a Helytartótanács elrendeli, hogy cigány ne köthessen másként házasságot, csak ha előzetesen igazolja, hogy jobbágy, vagy szolgálatban van, vagy valamilyen mesterséget űz, vagy van valami más, törvényes alapja ahhoz, hogy feleséget és gyerekeket tartson el.<sup>77</sup>
- 1775. május 4.: a Helytartótanács utasítja a vármegyéket, hogy ne adjanak útlevelet a csavargóknak, különösen azoknak ne, „akiket korábban cigányoknak neveztek”, főleg, ha ezek csapatosan kóborolnak.<sup>78</sup>
- 1775. július 10.: a Helytartótanács azzal egészíti ki előző rendelkezését, hogy a plébánosok csak olyan bizonyítványt fogadhatnak el a házasodni akaró cigányoktól, amelyet az illetékes szolgabíró állított ki a megélhetésről. Elrendeli továbbá,

<sup>74</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 73.

<sup>75</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 75.

<sup>76</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 77.

<sup>77</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 79.

<sup>78</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XIV. II. nr. 143.



*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

hogy csak a valódi cigány koldusok koldulhatnak és azok is csak a lakóhelyükön: az „alkoldusokat” – akik főleg a búcsúk és vásárok idején faluról–falura járva elragadják az alamizsnát a valóban nyomorultak elől – a megyei seborvosok vizsgálják meg, s ha kiderül csalafintaságuk, meg kell büntetni őket. Megtiltja végül, hogy cigány cigánynál ház nélküli zsellér legyen.<sup>79</sup>

- 1779. december 27.: a Haditanács rendelete, amely szerint a cigány katonákat nem szabad elbocsátani, sőt az eddig szabadságoltakat is vissza kell hívni az ezredeikhez.<sup>80</sup>

A hosszadalmasnak tűnő felsorolásból világosan látható, hogy az egyre keményebb rendeletek és azok végrehajtásának mind szigorúbb ellenőrzése valóban átfogta a cigány egyén és közösség életének egészét, beleértve az olyan legbensőbb szférákat is, mint a házasság, a gyerekek nevelése, a vallás stb. A rendeletek egy része mai szemmel nézve határozottan kegyetlennek és embertelennek tűnik. Bevezető részeik pontosan elmondják, hogy az állam vezetői milyennek látták a cigányokat. Zabolátlanul kóborló, tolvajlásokból és ragadmányokból élő, henyéléshez szokott népnek, amelyet jobb életre kell vezetni; szabados népnek, amely nincs átitatva sem az isteni, sem az emberi törvényekkel, erkölcsre nézve romlott, tudatlansága vaskos, s ezért nem lehet megtérni a civilizált népek között, hiszen sem Istennek nem kedves, sem az állam számára nem hasznos. Különös tekintettel van az államvezetés a gyermekekre, nyilván, mint a leginkább nevelhetőkre: úgy gondolja, hogy ezek megfertőződnek a szülőktől látott élettel, azt követik és elfordulnak a tisztességes társadalomtól. Furcsa paradoxon, de igaz: a cigányok szabályozására irányuló rendeletek legalább annyit árulnak el a felvilágosult abszolutista állameszményről, mint magukról a szabályozandó cigányokról. Olyan általános jelenségről van szó, amelyet a kutatás a következőképpen fogalmaz meg: „...*A felvilágosodás által feltételezett... történelem valójában egyetlen civilizáció sajátos útja. Az emberiség egy korlátozott részének egyedi történelme ez... csak az a meggondolt (és ésszerű) történelem, amely egy szép napon minden vademberből becsületes alattvalót fabrikálna...* ”<sup>81</sup> Az államvezetés tehát a szabályozással az általa elképzelhető egyetlen utat kínálta fel a cigányoknak is – vagy inkább kényszerítette őket, hogy rálépjenek arra az útra.

*I. 6. 4. II. József cigánypolitikája*

II. József uralkodásának idejéből tulajdonképpen csak három olyan rendeletet ismerünk, amely *valóban* rendelet. Az első 1781. június 28-án kelt és a király előírja benne, hogy az egykor cigányoknak nevezett újjobbágyokat csak abban az esetben lehet sza-

<sup>79</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 81.

<sup>80</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica IV. VI. nr. 107.

<sup>81</sup> Taylor, Anne–Christine 1994. 204. p.

badságolni a katonaságtól, ha bizonyítani tudják, hogy van miből élniük.<sup>82</sup> A második rendelet, amely ugyancsak katonai tárgyú, 1783. december 1-én kelt és azt írja elő, hogy a császári ezredekben szolgáló cigány katonákat csak hat év folyamatos szolgálat után lehet elbocsátani és akkor is csak úgy, ha tisztos életük felől – vagyis hogy mezőgazdaságból, mesterségből vagy kereskedésből élnek – nincs kétség.<sup>83</sup> Végül a közügyek vitelének rendjét előíró, 1785. szeptember 27-én kelt szabályzat 7. pontja elrendeli, hogy miután őfelsége a „cigány” elnevezést teljesen eltörölte, a földesurak és a törvényhatóságok is kötelesek úgy kezelni ezeket az embereket, mint bárki más alattvalót és adófizetőt, a kóborlókkal pedig az előírások szerint kell bánni.<sup>84</sup>

Az az 59 pontból álló leirat ugyanis, amely 1783-ban kelt és II. József nevéhez kapcsolódik,<sup>85</sup> nem a szó szoros értelmében vett rendelet, hanem inkább egy „ajánlás-gyűjtemény”, amelyet a törvényhatóságoktól kért és kapott javaslatok alapján dolgozott ki a Helytartótanács és amelyből aztán az egyes törvényhatóságok mintegy kiválaszthatták és saját szabályrendeletükbe foglalhatták mindazt, ami speciális problémáikra megoldásul szolgálhatott. Ennek az „ajánlás-gyűjteménynek” a létrejöttét legjobban egy törvényhatóság, a történeti Borsod vármegye példáján szemléltethetjük.<sup>86</sup>

Ez a vármegye az 1782. december 10-én tartott közgyűlésében olvasta fel II. József október 21-én kiadott rendeletét,<sup>87</sup> amely arra kérte fel a törvényhatóságokat, hogy közöljék álláspontjukat a cigányok szabályozása tekintetében, illetve dolgozzanak ki tervezetet a letelepedés elősegítésére. A közgyűlés rögtön választott is egy bizottságot, amelynek tagjai 1783. április 8-án a közgyűlés elé terjesztették az általuk kidolgozott tervezetet. Ennek lényege az alábbiakban foglalható össze: 1. minden cigánynak meg kell tiltani a szabad költözködést és valamennyiüknek állandó lakással kell rendelkezniük; a szabad járás-kelést csak akkor lehet engedélyezni a számukra, ha földesurak szolgálatában vannak úton, de a vásárokat még ebben az esetben sem látogathatják. – 2. A cigányokat el kell tiltani a kéregetéstől, valamint a dohányzástól és a zenéléstől, továbbá attól is, hogy a tiszta vízen kívül bármi mást igyanak. – 3. Egyetlen cigány sem járhat meztelenül, de olyan ruhákban sem, amelyeket nemesemberektől koldultak. – 4. Meg kell tiltani nekik, hogy egy csoportban lakjanak, sőt, azt is, hogy egymás között társalogjanak (például azt, amit eddig gyakoroltak: hogy tudniillik nagy tüzet raktak

<sup>82</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica IV. VI. nr. 145.

<sup>83</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica IV. VI. nr. 206.

<sup>84</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica V. II. nr. 164.

<sup>85</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 85–94. p. (ford. Heiczinger János).

<sup>86</sup> Tóth Péter 1989. 63–67. p.

<sup>87</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 90.



*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

és azt körbeülve dohányoztak), a falun kívül tákolt kunyhóikat le kell rontani; a gyerekeiket szét kell osztani a parasztok között, hogy földműves mesterséget tanuljanak; a cigány lányok a házasságkötés előtt tanuljanak meg sütni-főzni, a legények pedig szántani és kaszálni; lovat egyáltalán ne, csak szarvasmarhát tarthassanak. – 5. Kéz-  
műves (ács, bognár, kerékgyártó stb.) mesterségekre kell a cigányokat tanítani és szoktatni. – 6. A cigány kovácsokat, mivel a parasztok számára hasznos munkát végeznek, meg kell hagyni, sőt elő kell segíteni, hogy a fiaik rendesen megtanulják apjuk mesterségét. – 7. Meg kell tanítani a cigányokat a keresztény vallás alapjaira, valamint egyéb polgári ismeretekre is.<sup>88</sup>

A közgyűlés az elkészült tervezetet azonnal a Helytartótanács elé terjesztette – és nyilván így járt el a többi törvényhatóság is. A beérkezett vélemények és javaslatok alapján készült el aztán az 59 pontból álló leirat, amely tehát nem más, mint a „cigánykérdés” minden lehetséges oldalról való, alapos körüljárása. A leiratot Borsod vármegye 1783. november 27-én tartott közgyűlésében olvasta fel, s a közgyűlés azonnal választott is egy újabb bizottságot, amelynek tagjai – a négy járási szolgabíró – a leirat alapján rövid idő alatt ki is dolgoztak egy szabályrendeletet (korabeli kifejezéssel statútumot) a vármegye belső körülményeinek és állapotának megfelelően. A szabályrendelet első pontja teljes egészében a lakásokkal foglalkozik: elrendeli a szabálytalan házak lerontását, de elhalasztja azt májusig azért, hogy „*ez a téli időjárás az újlakosokban és gyermekeikben kárt ne tegyen*”. Előírja, hogy minden földesúr köteles lesz májusban házhelyet adni a cigányoknak, s ezeken a helyeken olyan házat kell építeni, hogy bennük katonákat is elszállásolhassanak: ez annyit jelent, hogy minden házat 2,5 öl (kb. 5 méter) szélesre és 6 öl (kb. 12 méter) hosszúra kellett építeni, benne egy szobával, egy konyhával és egy kamrával. A statútum javaslatot tett arra is, hogy kik segítsék ezt az „akciót”: például a földesurak faanyaggal, hiszen, ha a cigány elszökik, a háza akkor is megmarad, tehát a földesurat kár nem érheti; vagy a község vályoggal és munkával, hiszen érdeke az embereknek, hogy a jó cigány kovácsok közöttük maradjanak. Javasolta továbbá a mesterségek közül a kovácsmesterség megtűrését, de érdekes indokkal: azért, mert a cigány kovács kevesebb pénzzel, sőt kenyérrel is beéri. A többi mesterség, köztük a zenélés gyakorlásának engedélyezését is jobbágyszolgálathoz köti. Rendelkezik végül a lótartról, a gyermekek neveltetéséről és az öltözködésről is.<sup>89</sup> A II. József-féle 59 pontos „rendelet” tehát a felvilágosult abszolutista állam utolsó próbálkozása a cigányok életmódjának megváltoztatására, amely összefoglalja ugyan a korábbi rendeleteket, de alapvetően különbözik is azoktól: benne először történt kísérlet arra, hogy kikérjék és tekintetbe vegyék a leginkább érdekelteknek, a törvényhatóságoknak a véleményét.

<sup>88</sup> MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. Acta politica XI. I. nr. 144.

<sup>89</sup> MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. Acta politica XI. I. nr. 145.

*I. 6. 5. A törvényhatóságok feladatai*

A törvényhatóságoknak (elsősorban a vármegyéknek, hiszen ezek illetékessége terjedt ki a falvakra és mezővárosokra, ahol a cigányok nagyobb számban laktak, míg a szabad királyi városok legtöbbször tiltották a cigányok betelepülését) kezdettől fogva fontos szerep jutott a cigányok „szabályozásában”. Addig, amíg a központi kormányzat nem vette teljesen kezébe a dolgot, a törvényhatóságok feladata volt az országos rendeletek és törvények hiányában mértékadó, de csak a saját területükön érvényes helyhatósági törvényeknek, az úgynevezett *statútumoknak* a megalkotása; ezek legtöbbször kisebb jelentőségű dolgok normalizálását vállalták magukra és valamilyen konkrét jelenség vagy eset következményeként születtek. Cigány tárgyú statútumokat – bár ezek rendszeres összegyűjtése még várat magára – a 17. század elejétől alkottak a vármegyék.<sup>90</sup> Mivel jellemző rájuk a területi érvényesség, ezért rendszeresen megküldték a szomszédos, vagy olykor a távolabbi törvényhatóságoknak, hogy tegyék ezeket közhírré, hiszen büntetni csak úgy lehetett rájuk történő hivatkozással, ha feltételezték: a büntetendő személyek ismerték tartalmukat. Ennek következménye, hogy sok statútum szövegét a vármegyék egymás közötti levelezéséből ismerjük. Lássunk erre egy konkrét példát. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1757-ben hozott egy rendelkezést a cigányok (s emellett a koldusok és más csavargók) rendszabályozására, amelyet megküldött a szomszéd vármegyéknek, azok pedig még tovább saját szomszédaiknak, amíg gyakorlatilag az egész országban ismertté nem vált, miután mindenütt helyesléssel találkozott.<sup>91</sup>

A statútumok nemcsak a törvény híján történő helyi szabályozást szolgálták, hanem a vármegyék segítségükkel önállóságukat is deklarálták: ez az oka annak, hogy az 1760-as évektől számos olyan statútummal találkozunk, amelyek semmi mást nem tesznek, mint megismétlik a királyi vagy helytartótanácsi rendeleteket.

A központi szabályozás erőteljes megindulása után a törvényhatóságok szerepe részben megváltozott: előtérbe került a rendeletek végrehajtása. Ettől kezdve a vármegyei tisztségviselők állították ki a cigányok számára az útleveleket, készítették el (inkább kisebb, mint nagyobb lelkesedéssel) az összeírásokat, hirdették ki a rendelkezéseket és körözéseket, ellenőrizték a cigányokat, jártak el a nem engedelmességek büntetésében – és még folytathatnák. Feladataik tehát egyre inkább rendőri jellegűek lettek. Emellett a törvényhatóságok kezében volt a büntetőtörvénykezés is, aminek következtében elsősorban a vármegyei börtönök teltek meg cigányokkal – legalábbis erre utalnak az 1750-es évektől rendszeresen készített „rabtabellák,” azaz a raboskodókról készült kimutatások –, illetve a vármegyei törvényszékek előtt zajlottak le a cigányok elleni perek. Ebből a sokrétű feladatból következik, hogy a vármegyék levéltárai rendkívül fontos forrásokat őriznek a cigányok történetével kapcsolatban.

<sup>90</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 101–104. p.

<sup>91</sup> MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. Acta politica XI. I. nr. 98.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

## **I. 7. Cigánypolitika 1790–1849**

Forrásaink – amelyek rendszeres és kiterjedt feltárása még várat magára – arra látszanak mutatni, hogy ezt az időszakot meg kell különböztetni a korábbi időszaktól, mivel az a lendület, amellyel a felvilágosult abszolutista állam nekilátott a cigányok szabályozásának, a 19. század elejére kétségkívül alábbhagyott. Nem mintha csökkent volna a szabályozandó cigányok száma: talán inkább azért, mert az államvezetés nem mindent maga akart megoldani, többet bízott a helyhatóságokra és más fórumokra, valamint – nem utolsósorban – arra is, hogy a megindult folyamat magától is tovább halad, azaz folytatódik a cigányság letelepedetté válása és beilleszkedése. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy ez a számítás bevált ugyan, viszont nem számoltak azzal, hogy továbbra is nagy számban szivárognak majd az országba Erdély, Moldva és Havasalföld felől az újabb vándorló-kóborló csoportok, amelyek „ébren tartották” a cigányok ügyét. Ami pedig a korszak záró időpontját, az 1849. évet illeti, ez a magyar történetírásban a feudális korszak hagyományos záró dátuma. A hazai cigányság történetében azonban keveset jelent, az 1870-es évek eleje, a polgári közigazgatás kezdete sokkal inkább fordulópontnak tekinthető.

### *I. 7. 1. A központi kormányzat cigánypolitikája*

Tehát a cigányok szabályozása II. József halála után is folytatódott, még ha kisebb lendülettel is. Az ügy letéteményese továbbra is a Magyar Királyi Helytartótanács maradt, amely rendeletek útján szólította fel a törvényhatóságokat. Így például 1791-ben a 20 227. számú rendeletével megtiltotta, hogy a vármegyék a cigányoknak és más kóborló elemeknek útlevelet adjanak,<sup>92</sup> 1792-ben pedig a 6 965. számú rendeletével azt írta elő, hogy a cigányok csak bent a helységekben lakhatnak.<sup>93</sup> 1798-ban ismét csak az útlevelek kiadásával kapcsolatban születik egy helytartótanácsi rendelet, amely a 23 473. számot viseli: ennek kiadására az adott okot, hogy a tapasztalatok szerint bizonyos rézműves és pecséteket metsző cigányok útlevelek nélkül szoktak faluról falura járni munka szerzése végett, s eközben nem csak lopásokat követnek el, hanem más, már letelepedett cigányokat is magukkal csálnak.<sup>94</sup>

Az útlevelek dolga aztán központi problémája maradt fél évszázadon keresztül a helytartótanácsnak. Számos levélben hívták fel a törvényhatóságok figyelmét a kiadásban szükséges óvatosságra, főleg azután, hogy Csehországban és Morvaországban fogtak el olyan csoportokat, amelyek magyarországi községi jegyzők és falusi bírók (!) által kiadott levéllel kerestek megélhetést. Úgy látszik továbbá, hogy bizonyos me-

<sup>92</sup> MNL BAZML IV. 501. e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és törvényszéki iratok 2963/1791. sz.

<sup>93</sup> MNL BAZML IV. 501. e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és törvényszéki iratok 994/1792. sz.

<sup>94</sup> MNL BAZML IV. 501. e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és törvényszéki iratok 2806/1798. sz.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

gyékben sokkal könnyebb volt útlevelet kapni; az ilyen esetekben joggal gyanakodhatunk a tisztségviselők által elkövetett visszaélésekre. Végül 1846. szeptember 4-én tartott üléséből adta ki a Helytartótanács azt a 19 304. számú rendeletét,<sup>95</sup> amely végleges formába igyekezett foglalni a kérdés szabályozását.

Ismereteink szerint ez a helytartótanácsi rendelet a legszigorúbb az egész időszak alatt – és még ez is minden tekintetben messze engedékenyebb a 18. század második felében született, a cigány életmód egészének a megváltoztatását célul kitűző rendeleteknél.

*I. 7. 2. A „cigánykérdés” az országgyűlések előtt*

A korszakban új jelenségnek számít, hogy először figyelhető meg az igény a cigányügynek az országgyűlések elé való vitelére, bár törvény nem született azzal kapcsolatban, sőt Magyarországon törvényjavaslat sem, csak Erdélyben. Az 1790-1791. évi országgyűlés által felállított bizottságok közül a Közigazgatási Bizottság feladata lett a cigányügy gondozása is. A bizottság, amelynek munkáját Zábráczy József egri püspök irányította, tulajdonképpen nem tett mást, mint elfogadta a Mária Terézia és II. József alatt kiadott rendeleteket, valamint Fáy Pál, Torna vármegye alispánja közreműködésével kidolgozott egy tervezetet a vándor cigányok rendszabályozására.<sup>96</sup>

A kidolgozott tervezetek tárgyalására, illetve általuk törvény alkotására azonban nem került sor. Az 1825-1827. évi országgyűlés a tervezetek átdolgozását határozta el, és úgy látszik, a nevezetes 1832. évi reform-országgyűlésnek lett volna feladata az átdolgozottak megvitatása. Ismereteink szerint azonban ez sem történt meg. Megkérték ugyan a vármegyéktől állásfoglalásukat, de törvény nem született.

Erdélyben, ahol már 1747-ben törvény született az aranyosó cigányokról, hasonló folyamat zajlott le, azzal a különbséggel, hogy a közigazgatási bizottság tervezeteit több országgyűlésen is megtárgyalták, s végül az 1841-1843. évin törvényjavaslatot is előterjesztettek a tárgyban – törvényt azonban itt sem alkottak. A bizottsági vélemények viszont rendkívül érdekes és átfogó képet nyújtanak a cigányok korabeli viszonyairól.<sup>97</sup> A törvényhozási sikertelenség oka nyilván az volt, hogy a cigánykérdés inkább közigazgatási problémának minősült.

*I. 7. 3. A törvényhatóságok cigányokkal kapcsolatos feladatai*

A feladatok zöme megváltozott formában ugyan, de ebben a korszakban is a törvényhatóságokra, elsősorban a vármegyékre hárult. Már nem kellett részletes összeírásokat készíteni és minden rendelet végrehajtásáról kimerítő jelentéseket tenni, mint Mária Terézia és II. József uralkodása idején, ámde továbbra is vármegyei tisztségviselők

<sup>95</sup> MNL BAZML IV. 501. e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és törvényszéki iratok 3907/1846. sz.

<sup>96</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 109. p.

<sup>97</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 109–118. p.

*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

adták ki az útleveleket, tartóztatták le saját karhatalom, olykor katonaság segítségével az útlevél nélkül vagy gyanús útlevéllel kóborlókat és kísértették vissza az ilyeneket származási helyükre, az uradalmi bíróságok – az úgynevezett úriszékek – mellett vármegyei törvényszékek jártak el a bűnesetek kivizsgálásában és ítélték el, tartották fogóságban a vétkeket – és még folytathatnánk az apró-cseprő, állandóan ismétlődő, végeláthatatlan feladatok felsorolását. Nem csoda, hogy a rengeteg munka hiábavalónak tűnt, hiszen *mindig* volt egy szomszédos törvényhatóság, amelynek határáig kísérni kellett a visszatoloncoltakat – ugyanakkor az országhatárokon át történő beszivárgás állandóan folytatódott, s bár javaslat erre nézve felmerült,<sup>98</sup> nincs tudomásunk arról, hogy ténylegesen visszairányítottak volna Erdélybe, Moldvába vagy Havasalföldre onnét jövő csoportokat. Ez a hiábavalóság indította aztán egyes vármegyéket arra, hogy összefogást javasoljanak. 1837-ben Tolna vármegye adott ki egy körlevelet, amelyben arra kérte a többi vármegyét, hogy együtt javasolják a Helytartótanácsnak: rendeljen el valamilyen országos közmunkát, ahová a kóborló cigány csoportokat az eddiginél nagyobb hatékonysággal lehetne irányítani; ott felvigyázás mellett foglalkoztassák őket, hogy élelmükre pénzt kereshessenek, s egyszersmind intézkedjenek a cigány gyerekek neveléséről is, „*hogy az eddigi benye, nyomorgott és veszedelemes kóborlókból munkás, tehető és hasznos föld- és kézművesek válhassanak.*”<sup>99</sup> Forrásaink azonban arra utalnak, hogy a javaslat végül nem valósult meg.

*I. 7. 4. A magyarországi cigányság demográfiai adatai a 18-19. században*

Ismereteink szerint a legkorábbi összeírások – nem számítva a török hatóságok által elrendeltek –, amelyekben a cigányok is szerepelnek, a 17. században készültek és az uradalmak állapotát mérték fel.<sup>100</sup> Az 1720-as évek derekán a központi kormányzat elkezdte a cigányok szabályozását. Láttuk, hogy már III. Károly király rendelete előírta, hogy a törvényhatóságok tartsák nyilván a magukat földesúri szolgálatra kötelező cigányokat.<sup>101</sup> A cigányok rendszeres összeírása az 1740-es évek vége felé kezdődik. Az első olyan összeírást, amelyik történeti statisztikai és demográfiai szempontból értékelhető, Mária Terézia királynőnek a Magyar Királyi Helytartótanács útján 1767. december 10-én kiadott parancsa rendelte el.<sup>102</sup> 1773. február 23-án kelt 877. számú rendeletével<sup>103</sup> kötelezte a Helytartótanács a törvényhatóságokat, hogy félékenként

<sup>98</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 110. p.

<sup>99</sup> MNL BAZML IV. 501. e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és törvényszéki iratok 2673/1837. sz.

<sup>100</sup> József főherceg 1895. 121–123. p.

<sup>101</sup> Szomszéd András 1987. 161–162. p.

<sup>102</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 84–85. p. (Heiczinger István fordításában, téves évszámmal).

<sup>103</sup> MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Királyi rendeletek. Mandata et intimata politica XI. I. nr. 74.

írják össze a területükön lakó cigányokat és minden félév végén küldjék is fel az elkészült-kijavított összeírásokat. II. József uralkodását követően, miután a cigányok szabályozásának lendülete alábbhagyott, összeírások elrendelésére is csak ritkán került sor. Ezeknek a részben a kötetben is közölt forrásoknak az átfogó feldolgozása, társadalomtörténeti elemzése még várat magára.

Egy 1814-ben kiadott statisztikai munka 40 000 főre tette a magyarországi cigányok számát.<sup>104</sup> Ez a szám az 1830-as évek közepére 54 000-re emelkedett,<sup>105</sup> noha az információval szolgáló szerző nem mondja meg, honnét származik az általa közölt adat. Ha a szám hiteles, akkor magas beszivárgásra utal, hiszen a természetes szaporulat nemigen indokolhat ekkora növekedést. A 18. század végén Erdélyben élt cigányok számát a kutatás körülbelül 60 000 főre becsüli,<sup>106</sup> jöllehet a szerzőnek van egy korábbi, ettől lényegesen különböző becslése is: eszerint Erdélyben a cigányok száma a 18. század végén 35 000-40 000 között mozgott.<sup>107</sup> Bár az ilyen jelentős eltérések óvatosságra intenek – és ismét csak az alapkutatások fontosságát hangsúlyozzák –, talán nem tévedünk sokat, ha feltételezzük: a 18-19. század fordulóján, tehát a jelentősebb oláh cigány betelepülés előtt a Magyarországon és Erdélyben lakó cigányok száma együttesen megközelítette a százezret.

Ez az időszak az, amikor a felvilágosult abszolutista korszak politikájának eredményeként a magyarországi cigányság jelentős része letelepült életmódra tér át. Míg a ló-tartást és a lókereskedelmet a hatóságok sok esetben tiltották, addig egy másik hagyományos foglalkozást, a fémek megmunkálását a közösségek hasznosnak tartották. A 18. századtól egyre gyakrabban fordul elő a forrásokban, hogy a cigányoktól vették a szögeket vagy cigányokkal csináltatták a városháza ajtajára a sarokvasakat. A kutatások azonban arra is utalnak, hogy ez a mesterség kizárólag a vándorlás alatt biztosított valamilyen szintű megélhetést, azonban a letelepedett cigányokról készült összeírásokban a mesterség mellé általában odateszik a *miserabilis* (nyomorúságos) vagy az *exilis* (szegényes) jelzőt, jelezve az alacsony jövedelmezőséget. A zenélés szintén a hagyományos cigány megélhetési formák közé tartozik. Komoly igény mutatkozott a cigányok köztisztasági munkájára is. Rendszeresen kitisztították a városi árkokat, össze-szedték a szemetet, az elhullott állatokat. Kolozsváron például a köztisztaságért felelős cigányok vezetője 1730-ban már a város rendes fizetett alkalmazottja volt. A cigányok jóslása és varázslása szintén komoly társadalmi igényt elégíthetett ki. A 18. század végétől jelennek meg az új foglalkozások, mint a ménespásztor, kondás, pásztor, a 19. századi összeírásokban pedig feltűnik a vályogvető, a kosárfonó, a madzagkötő, vagy a jellegzetesen női foglalkozás: a kefekötő és meszelőkészítő.

<sup>104</sup> Ercsei Dániel 1814. 114. p.

<sup>105</sup> Ujváry főhadnagy 1835. 263. p.

<sup>106</sup> Zsupos Zoltán 1993. 38. p.

<sup>107</sup> Zsupos Zoltán 1988. 129. p.



## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

A 17. század második felétől kezdve bukkannak fel az első nyomok, amelyek arra mutatnak, hogy a tudományos világ érdeklődése is kezdett a cigányság felé fordulni. Ehhez is kapcsolódik, hogy az országban egy általános, és általánosítható tudás alakult ki a cigányokról. A korábbi időszakra az a jellemző, hogy némely, az egzotikum iránt érdeklődő utazó, vagy a korszakban rendkívül elterjedt országleíró irodalom néhány képviselője tett elszórt megjegyzéseket a cigányokról. Az első valódi tudományos felfedezés a cigányok nyelvével kapcsolatban történt 1776-ban: ekkor tette közzé Székely Sámuel, egy magyar peregrinus diák, Vályi András megfigyelését a cigány nyelv és az indiai nyelvek hasonlóságáról.<sup>108</sup> A nyelvi felfedezést hamarosan követte a történeti és etnográfiai kutatások megindulása is: 1783-ban és 1786-ban jelent meg H. M. G. Grellmann két alapvető munkája,<sup>109</sup> amelyeknek mind a mai napig csak rövid részletei láttak fordításban napvilágot, jóllehet a szerző kutatásai főleg magyarországi és erdélyi cigányokra terjedtek ki, tehát elválaszthatatlanok a hazai cigányok történetétől. Magyarországon az első szerző, aki könyvet jelentetett meg a cigányok történetéről, Enessei György volt: műve, amely *A tzigán nemzetnek igaz eredete, nyelve, történetei* címet viseli, 1798-ban jelent meg Komáromban.<sup>110</sup>

## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

### II. 1. Egy új kor küszöbén

A 19. század közepe átmeneti időszaknak tekinthető a Magyarországon élő cigány népesség életében: egyrészt jelentette a 15-16. században kezdődő első letelepedések után kialakult, sok tekintetben kedvezőnek, de legalábbis a társadalmi munkamegosztásban viszonylag biztosnak tűnő társadalmi státusz megszűnését, aminek a felszámolását a 18. század közepétől a „felvilágosult abszolutistának” nevezett Habsburg uralkodók kezdték meg. Bár II. József halálával az akkori, erősen asszimiláló rendelkezéseket visszavonják, hatásaiban azonban tovább él ezek szellemisége, és így a 19. század közepére sok tekintetben valószínűleg lezárul a „középkorinak” is nevezhető időszak: egyrészt megindul egy jelentős kulturális asszimiláció, amely során fokozatosan veszítik el cigány anyanyelvüket az itt élő romák, ennek révén pedig átalakul szokásrendszerük, hagyományaik újraformálódnak a sokszínű és soknemzetiségű ma-

<sup>108</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 138. p.

<sup>109</sup> Grellmann, H. M. G. 1783.; Grellman, 1787. A magyar fordításban megjelent részleteket lásd Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 57–60. és 140–144. p.

<sup>110</sup> Enessei György 1798.



*A Magyarországon élő cigányok/romák*

gyar településeken. Ez kölcsönhatásban zajlott egy több generáción át tartó foglalkozásváltással is. Az első évszázadok többségében „hadigazdálkodásához” kapcsolódó megélhetési formáit (hiszen, miként arról már írtunk, a cigányság első jelentősen nagyobb csoportjainak megjelenése a törökellenes harcok időszakára tehető) lassan és fokozatosan felváltja több olyan munkaterület, amelyek ezt megelőzően, ha nem is teljesen ismeretlen, de valószínűleg alig gyakorolt tevékenységek voltak a cigányok számára. Megjelenik a földművelés, amely az abszolutista intézkedések erőszakos és gyors foglalkozásváltási elvárásai mentén nem tűnt sikeres területnek, hatásában azonban hosszabb távon, az ország akkori gazdasági szerkezetében szinte természetes módon válik a 20. század elejére a romák jelentős tömegeinek megélhetési forrásává. Ekkor erősödnek meg azok az ipari foglalkozások is – mint a különböző fémműves és kovácsmesterségek, vagy az építőipar különböző ágazatai (közülük a legismertebb a vályogvetés) –, amelyek a tömegtermelő nagyipar hiányában szintén generációkra jelentettek társadalmilag és egyénileg is hasznos, jövedelemtermelő megélhetési formát.

Ezen, a magyar társadalom szegényebb rétegébe kulturálisan és gazdaságilag integrálódó csoportok mellett megfigyelhetünk „kilépő mobilitást” is, azaz a cigány közösségek társadalmi rétegződése is bekövetkezik. Ennek haszonélvezői a zenész foglalkozást választó romák lettek. A 18. században meginduló, majd a reformkor „nemzeti ébredésének” időszakában megerősödő társadalmi igények miatt egyre többen választják a zenéléssel kapcsolatos megélhetési formát, amely ekkor már teljesen elszakad a cigányok zenei hagyományaitól és válik a magyar verbunkos zene alapjává. A cigányzenészek belső tagozódását szemlélve ebben az időszakban megfigyelhetjük a falusi, „félhivatásos” zenészt, aki földművelő vagy ipari foglalkozása mellett, alkalmanként zenéléssel tágítja ki anyagi lehetőségeinek korlátait. Egy részük a falusi „parasztzene” (magyar népzene) dallamait játszva, más részük a meginduló városi polgári fejlődés termékeként a verbunkos vagy magyar nóta (magyar műzene) elemeinek a falvakba leszivárgó egyes elemeit elsajátítva fejt ki tevékenységét.<sup>111</sup> Ők megmaradnak, vagy alig emelkednek ki a falusi szegény közégből, szemben a városi cigányzenészekkel, akik között ekkor jönnek létre azok a dinasztikák, amelyek egyes tagjai már külföldön is jelentős sikereket érnek el és a 20. század első felében egyrészt elismert művészekké válnak, másrészt megalapozói lesznek a „stílusváltóknak”, azaz a cigányok más stílusú zene területén történő megjelenésének.<sup>112</sup>

Miként az előbbiekben látható volt, a 19. század közepe és még inkább a vége, az 1870-es években kezdődő időszak egyrészt egyfajta lezárása a legkorábban érkezett cigány csoportok Magyarországon megélt „középkori” időszakának, másrészt egy olyan új korszak előkészítésének is tekinthető, amelynek legfontosabb mozzanata újabb cigány csoportok bevándorlása Magyarország területére. A népességmozgás, az ország területére történő bevándorlás természetesen nem volt újkeletű jelenség a 19.

<sup>111</sup> Vö. Sárosi Bálint 2019.

<sup>112</sup> Vö. Kállai Ernő 2018. 120–140. p.

## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

század folyamán és nem is csak cigányokra vonatkozott. A természetes módon zajló migráció, a különböző népcsoportok be- és kitelepülése az ország területéről évszázadokon keresztül, folyamatosan zajlott. A cigányok esetében a 15-16. századi nagyobb betelepülési hullám után is volt népességmozgás, de nagyobb néptömegeket megmozgató időszakról sokáig nem tudunk. Így a középkor idején nálunk megtelepedő roma közösségek viszonylag autonóm módon fejlődtek, függetlenül a kibocsátó keleti területeken zajló, az ottani társadalmi-gazdasági viszonyok által befolyásolt lehetőségektől. A török hódoltság megszűnése után, a 18. századtól kezdődően van tudomásunk újabb, kisebb csoportok megjelenéséről a Kárpát-medencében, amely a 19. század közepére és második felére vélhetőleg bevándorlási hullámmá erősödött. Az ismert adatok mindenesetre ebbe az irányba mutatnak: az 1850. évi népszámlálás szerint a „jogi népességben” a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi népszámlálás szerint a „honos népességben” 143 ezer<sup>113</sup> volt. Mindez azt mutatja, hogy a 19. század közepéig is folyamatosan emelkedett, majd stabilizálódott a cigány népességszám a Magyar Királyság területén. Az ezt követő évtizedekben azonban a cigányok számának jelentős növekedését érzékelte a politikai vezetés is, amelynek hatására 1893-ban elrendelték az első, kifejezetten cigányokra irányuló összeírást, amely az első tudományos értékű kutatásnak is tekinthető. Ennek alapján a cigányok száma 1893-ban 274 940 fő volt, mivel azonban Budapest, illetve néhány nagyobb város kimaradt az adatfelvételtől, az adatokat feldolgozó Hermann Antal kerekén 280 ezerre teszi a teljes létszámot.<sup>114</sup> (Becslések<sup>115</sup> szerint a mai országterületen hozzávetőlegesen 65 ezer cigány ember élhetett.) Mivel Kemény István kutatásaiból tudjuk,<sup>116</sup> hogy ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37%, országos átlagban pedig 36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

Miért is tekinthetjük szimbolikusan egy új korszak kezdetének az 1893-as időpontot? Egyrészt azért, mert hosszú idő eltelte után a magyar társadalomhoz ekkor még szinte semmilyen tekintetben nem integrálódott és asszimilálódott cigányok tömegei jelentek meg az országban, akik valószínűleg jelentősen különböztek a társadalom által már megszokott és többé-kevésbé elfogadott „cigányképtől.” Másrészt maga a kor-szellem is hozzájárulhatott az érdeklődés felerősödéséhez. Miként Hanák Péter írta: *„Réges-régtől, különösképpen a 19. századi romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etniku-*

<sup>113</sup> Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás, 1993. 60–69. p.

<sup>114</sup> A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. 1895.

<sup>115</sup> Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: Kemény István 2000. 11. p.; valamint Mészáros Árpád – dr. Fóti János 1996. 909–910.p., illetve Pomogyi László 1995. 11 p.

<sup>116</sup> Kemény István 2000. 12. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

*mokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tényészete.*<sup>117</sup> Azaz a figyelem középpontjába került minden olyan csoport, amely valamely oknál fogva kevésbé illett a nemzetállamot építő magyarság által elképzelt rendbe vagy valamilyen szempontból problémát jelentett társadalmi tekintetben. A cigányok, legalább fél évszázadon keresztül csak időszakonként kerültek a figyelem középpontjába. Elsősorban a német és a zsidó közösségek voltak azok, akikkel foglalkoztak. Miként az idézett tanulmány is megállapítja: ők voltak azok, akik erre az időszakra jelentős mértékben asszimilálódtak és beolvadtak a magyarságba, így már nem kívülállóként voltak jelen a társadalomban, hanem a nemzeten belüli „más csoportként”. Miután a szlovákokról, románokról és szerbekről alkotott kép is meglehetősen általános és szűkszavú ebben az időszakban, egyáltalán nem meglepő, hogy a cigányokat, de még inkább az éppen csak bevándorolt részüket, nem tekintik az ország szempontjából komoly tényezőnek. Ennek változása akkor következik be, amikor a magyar társadalomba integrálatlan bevándorlók nagysága eléri a „kritikus tömeget”, és ennek hatásai társadalmi problémákban jelentkeznek.

## II. 2. A magyarországi cigányság társadalomtörténete a 19. századtól a 20. század közepéig

Érdekes áttekinteni az 1893-as összeírás fontosabb adatait,<sup>118</sup> hiszen évszázadok után az első és sokáig az utolsó olyan országos kutatás, amelyből valamilyen mértékben megismerhetjük a cigány közösségeket alkotó emberek életviszonyait. Mivel az adatfelvétel legfőbb célja az eddig ismeretlen újonnan érkezettek és a feltételezés szerint vándorló életmódot folytatók viszonyainak megismerése volt, így elsőként ezt a kérdést érdemes megvizsgálni. A kutatás három csoportba sorolta az ország területén élő romákat: az első az „*állandóan letelepedettek*”, akik az összeírtak 89 százalékát jelentették ekkor, bár valószínűleg ide lehetett volna sorolni még a fővárosban élőket is, hiszen őket már annyira integráltnak tartották ebben az időben, hogy nem kerültek be az összeírásba. A második csoportot jelentették a „*buzamosabb ideig egy helyen tartózkodók*”, akiket elsősorban a munkájuk köt helyhez, néha hetekig, hónapokig vagy akár évekig is, az ő arányuk 7 százalékot tett ki. Végül pedig mindössze 3 százalékot, 8938 főt jelentett a „*vándorcigányok*” száma és aránya, akik „*családostul, sátorostul, faluról-falura kóborolnak*”. Mindezen adatok azt mutatják, hogy a 19. század közepén valószínűleg lezajlott az utolsó, jelentős mértékű bevándorlás a cigányok vonatkozásában, és bár voltak még kisebb-nagyobb csoportok, akik a későbbiekben, egészen a 20. század közepéig érkeztek, ilyen jelentőségű népmozgás később már nem volt.

Az adatokból megfigyelhető a „keleti lejtő” is, azaz az ország fejlettebb, nyugati részéről kelet felé haladva nem csak a romák száma növekszik, hanem iskoláztatási, fog-

<sup>117</sup> Hanák Péter 1985. 167. p.

<sup>118</sup> Az adatok megtalálhatóak: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, 1895.

## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

lalkoztatási és minden más szociológiai mutatójuk rosszabb eredményeket mutat, azaz kisebb integráltsági fokot. Ez a tendencia napjainkig megfigyelhető, miként az is, hogy a romák többsége vidéki kistelepüléseken él. Mindez meghatározta az életkörülményeket is, amelyek az ország egyik legszegényebb társadalmi csoportjának állapotát tükrözték. A foglalkozás tekintetében ekkor még kevesen voltak a mezőgazdaságból élők, saját művelésű földje mindössze a cigányok 3,67 százalékának volt, azaz elenyésző számban jutottak saját vagy bérelt földterülethez. A napszámosok és szolgák között azonban már a romák 8 százalékát, a különböző pásztorok között 7 százalékát találjuk. Így elmondható, hogy a 19. század végén a cigányok mintegy ötöde találta meg a megélhetését a mezőgazdaság valamely területén, amely arány a 20. század közepéig folyamatosan emelkedett, egészen az 1950-es évek után elinduló iparosítási hullámig.

Ennél jelentősen nagyobb volt a különböző kisipari területen dolgozó romák aránya. Ezt valószínűleg nemcsak elfogadhatóvá, hanem szükségessé is tette a tömegtermelésre gyártó nagyipar ekkori hiánya. Így az adatfelvétel szerint a cigányok 34 százaléka élt fém munkából, közöttük is kiemelt arányban voltak a kovácsok, akik a 20. század folyamán is viszonylag sokáig meg tudták őrizni megélhetési lehetőségeiket. Elég csak a legspeciálisabb területre, a szegkovácsokra gondolni, akik először a fából készült hajókhoz, majd később a vasútépítés során a talpfák rögzítésére szolgáló fémalkatrészek készítésében játszottak jelentős szerepet, egészen az 1950-es évekig. Közösségükön belül hasonló nagyságrendű (30%) a romák aránya az építőiparban is, ahol a téglá- és vályogvetés, a tapasztás területén a vidéki szerényebb igényeket elégítették ki hosszú időn keresztül. Speciális területet jelentett a famegmunkálás, azon belül is a teknő- és kanálkészítés, amely az újonnan bevándorló, beásoknak nevezett csoport egyik jellegzetes megélhetési formáját jelentette. Az ipari foglalkozások közé sorolhatjuk a különböző nád- és vesszőmunkákat, a kosárfonást, seprűkészítést is, amelyet a cigányok 5 százaléka gyakorolt. Említést érdemel még az egyszerű kereskedelmi tevékenység is, ahol a főként újonnan érkezett oláh cigány férfiak lókupeckedése (kereskedelme) mellett főleg a nők találtak megélhetési lehetőséget a ruha- és különböző élelmiszeripari cikkekkel történő kereskedésben.

Említést kell tenni az értelmiségi foglalkozásokról, pontosabban ezek felettébb csekély számáról. Egyrészt valószínűsíthető, hogy valóban rendkívül alacsony számban lehettek jelen az ország területén ebből a népcsoportból a szóban forgó időszakban, de az sem elvetendő szempont, hogy akik viszont valóban értelmiségi pályára léptek, gyakorlatilag asszimilálódtak, így a többség szemében már nem számítottak cigánynak. Ez a tendencia napjainkban is megfigyelhető. Külön kell szólni a fentebb említett zeneészekről, akik ekkorra már jelentős számban (18 ezer fő) tevékenykedtek az országban. Ez a foglalkozási csoport szinte kizárólag a legrégebben itt élő, kulturálisan erősen asszimilálódott csoportból, a 18. század óta fokozott társadalmi igényként jelentkező szórakoztatási funkció betöltésére jött létre. Összességében tehát elmondható, hogy foglalkozási helyzetüket tekintve a Magyarországon élő cigány csoportok alapvetően

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

a társadalmi munkamegosztás kínálta réseket töltötték ki, azaz a fellépő hiányjelenségekre reagáltak munkaterületük megválasztásával. Ezen sikeresnek bizonyuló stratégia első megroppanása a 20. század elején, az első világháborút követő békeszerződés után következik be, amikor a lényegesen kisebb országterület és lakosság már nem igényli a megszokott mértékben ezeket a kisipari tevékenységeket, nem utolsósorban a meginduló gyáripari tömegtermelés kialakulása miatt. Ez pedig az egyébként is rossz körülmények között élő cigányság tömeges munkanélküliségéhez és további elszegényedéséhez vezetett. Ez a folyamat, a roma népesség mélyszegénységben történő folyamatos felülreprezentációja egészen a 20. század második feléig, az 1961-es párhatarozat utáni lassú elmozdulásig megszakítás nélkül tart.

Visszatérve a 19. század végére, elmondható, hogy a lakásviszonyok tekintetében is rosszak voltak az összeírás tapasztalatai. Kelet felé haladva egyre inkább jellemző a cigányok elkülönítése, az adott településen csak külön területen történő letelepedés lehetősége. Az ország területén, a romák lakta települések több mint felében megfigyelhető ez a típusú elkülönítés, de az ország keleti felén négyszer annyi ilyen település található. Ez a tendencia Erdélyben fordul meg, ahol a helyi viszonyok többségében lehetővé teszik a lakosság vegyes elhelyezkedését. Maguk a „lakások” is a társadalmi integráció helyzetét mutatják. A letelepedett romák állandó házban laknak, amely az összeírás elemzése szerint „nem igen különbözik a többi polgárokétól”. De mivel tudjuk, hogy ez az integrációs fok legfeljebb a „tisztos szegénységbe” történő beilleszkedést jelentette, valószínűleg nagyon egyszerű megoldásokra kell gondolnunk, hiszen ezek az épületek egy, legfeljebb két kis helyiségből álltak. A még rosszabb helyzetben lévők pedig földbe vajt putrikban, ideiglenes tákolmányokban, sátrakban húzták meg magukat.

A csoport identitásának és kulturális szintjének egyik legfontosabb eleme az anyanyelv, illetve a beszélt nyelvek, amelyek változása révén a társadalmi integráció, végső soron a kulturális asszimiláció fokára, gyorsaságára is következtethetünk. Ebben az időben már a romák többsége, azaz 52 százaléka nem tudott cigányul, anyanyelvet váltott, nyelviileg asszimilálódott. Ez többségében a magyar nyelvet jelentette, de jelenthette a román nyelvet is, amely a Románia felől történő bevándorlás hozománya-ként az ott már lezajlott nyelvi asszimiláció eredményeit tükrözi. Ez a nyelvi megoszlás jelenti a tudományban napjainkig is a cigányok csoportokra osztásának alapját, amelyet szinte minden kutatásban alkalmaznak. Így a 19. század vége óta beszélünk „magyar-cigányokról”, „romungókról”, akik erre az időre elvesztették eredeti cigány anyanyelvüket (bármilyen volt is az), és többségében magyar anyanyelvűvé váltak. Ennek a csoportnak a többségét ebben az időben minden bizonnyal azok alkották, akik a legrégebben érkeztek az ország területére és az eltelt évszázadok környező népekkel történő együttélése, illetve nem kevésbé a „felvilágosult abszolutista cigánypolitika” asszimilációs kényszere miatt nyelvet váltottak. Hozzájuk folyamatosan csatlakoznak napjainkig is mindazok, akik a nyelvcseré révén magyar anyanyelvűvé válnak.

## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

Ekkor még a nyelvileg és kulturálisan kevésbé asszimilált, a későbbiekben Erdős Kamill által is leírt<sup>119</sup> bomló nemzeti csoportban élők – amelyek egy része még rövid ideig vándorló életmóddal próbálkozott – jelentették a 18. századtól kezdődően az először lassan, majd a 19. század második felétől egyre intenzívebb módon bevándorló más csoportokat. Egyik csoportjukat az „oláh cigányok” alkották, akik a napjainkban is ismert cigány nyelv valamelyik nyelvjárását (többségében a lovárit) beszélték, és a nyelv megőrzése révén ebben az időben még különböző kulturális hagyományokat is életben tartottak. A másik csoport a beásoknak nevezett, román anyanyelvű cigányokat jelentette, akik nyelvi asszimilációja már a Román Fejedelemségekben végbement, és akiket többségében sajátos és jól megkülönböztethető foglalkozási viszonyaik miatt (famegmunkálás) külön csoportnak tekintettek.

Ez a mesterséges, a beszélt anyanyelv alapján létrehozott csoportleírás azóta is sok vitát generál a tudományos kutatások során. A legfőbb kérdés az, hogy mennyire hasonlítottak valamikor egymásra ezek a csoportok, azaz valamilyen közös társadalmi-kulturális-nyelvi alapra visszavezethető-e minden közösség múltja, vagy akár külön etnikai csoportot alkottak már a kezdetektől fogva, azaz léteznek-e különböző cigányok? Az adatok hiányában bizonytalan álláspontnak tekinthetjük, hogy különböző etnikai csoportokról van szó, külön nyelvekről, kulturális hagyományokról és emiatt van jelentős különbség és távolságtartás még a mai napig is a különböző közösségek között. Elképzelhető azonban az is, hogy létezett valamiféle „ősi egység”, „indiai származás”, amelyből aztán hosszú évszázadok széttelepülése során egymásra már nem hasonlító, lokális kultúrák jöttek létre. Ha az utóbbi elméletet fogadjuk el, akkor a magyarországi cigányság esetében a társadalmi integráció és a kulturális asszimiláció különböző társadalmi körülmények által meghatározott, időben és térben „eltolódott” fokról beszélhetünk. Ez egyrészt lehetővé teszi a különböző nyelvi-kulturális hagyományok értelmezését, valamint a napjainkban is zajló nivellálódást, amely mentén egyfajta „általános cigány” jön létre, ahol a kulturális, nyelvi, oktatási és egyéb különbségek tulajdonképpen a társadalmi státusz alapján értelmezhetőek.

Szorosan a nyelvhez kapcsolódik az oktatás kérdése is. Nem meglepő módon a tanköteles korú (6-14 éves) cigány gyerekek alacsony hányada járt rendszeresen iskolába, alig több mint 30 százalékuk. Itt is elsősorban a már régebben itt élő, letelepedett közösségekben lévő gyerekekről van szó, az ekkor vagy a megelőző évtizedekben bevándoroltak gyerekeit gyakorlatilag nem éri még el ekkor az oktatás. Láthatjuk azonban azt az összefüggést is, hogy a hasonló társadalmi státuszban lévő, nem cigány tanköteles gyerekeket, ha nem is hasonlóan magas, de szintén jelentős arányban nem képes ekkor még elérni az iskola. Ez az iskolán kívülség igen nagy arányban marad meg egészen a 20. század második feléig, kumulálva a társadalmi modernizáció hiányát és az abból fakadó hátrányokat.

<sup>119</sup> Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. Békéscsaba: 1958. In: Vekkerdi József (szerk.) 1989. 42–56.



*A Magyarországon élő cigányok/romák*

Az összeírás vezetője és értékelője, Hermann Antall megítélése szerint nincs ok az aggodalomra, a bevándorlás okozta aggályokat el kell felejtetni, mivel a cigányok esetében a bekövetkező gyors kulturális asszimiláció megállíthatatlan folyamat. „... *A hazai cigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden sajátos pregnánsága mellett is gyakran több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faji jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív kulturához való ragaszkodás mérve, a más nemzetiségekhez és a nemzettesthez s az általános polgárosodáshoz való simulás iránya és aránya. Az összes cigányság országos főösszegének viszonyaiból kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonyait. Mint főeredményt mindenekelőtt kiemeljük azt, hogy az összes cigánynak több mint fele, 52,16%-a nem tud cigányul. Egyes esetekben a cigány nyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak cigányul, míg viszont a cigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötte kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a cigányul nem tudók nagy száma egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általában távolodik eredeti fájától és közeledik a nemzet többi eleméhez.*”<sup>120</sup>

### II. 3. A 20. század első fele: a „nem létező” és a „kóbor cigány”

A 20. század első felében nem fordultak a tudományos megismerés igényével a cigány közösségek tagjai felé. Így a 20. század első évtizedeiből nem maradtak fenn megbízhatónak mondható adatok a cigányok számát illetően. Az 1941-es népszámlálás volt az, amely az anyanyelv mellett a nemzetiségre vonatkozó kérdést is feltett. (Természetesen nem a cigányok, hanem az I. és II. bécsi döntés miatt kialakult új helyzet miatt.) Az 1941-es népszámlálás hivatalos adatai szerint cigány anyanyelvűnek volt tekinthető 57 776 fő, cigány nemzetiségűnek pedig 74 374 fő.<sup>121</sup> Az előzmények ismeretében azonban valószínűsíthető, hogy a közölt adatok alapján nem tudunk hiteles képet adni a két világháború között Magyarországon élt cigány lakosság létszámáról. Ezt támasztja alá például Karsai László kutatása is, aki az 1980-as években átnézte az 1941-es népszámlálás budapesti személyi lapjainak egy részét, és arra a megállapításra jutott, hogy például a IX. kerületi cigányzenész családok magukat mind magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallották.<sup>122</sup> Így kénytelenek vagyunk becslésekre hagyatkozni. 150 ezresre teszi a cigányok számát ekkor a csendőrség,<sup>123</sup> a hatósági orvosok összeírása pedig 200 ezer körülire.<sup>124</sup>

A „cigánykérdés” nyilvános megjelenítésére ritkán, általában valamilyen problémás esethez kapcsolódva került csak sor. Ilyen egyszerűbb eset volt a cigányzenészek egy-

<sup>120</sup> A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, 1895.

<sup>121</sup> Az 1941-es népszámlálás 1979.

<sup>122</sup> Karsai László 1992. 22. p.

<sup>123</sup> A néma nyomozás köréből. In: *Csendőrségi Lapok* 1944. május 15. 310. p.

<sup>124</sup> *Orvosi Hírlap* 1943. július 24. és 1943. augusztus 7. Idézi: Karsai László 1992. 23. p.



## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

más közti vitáinak bemutatása, amely bulvárlapok kedvelt témájaként szerepelt a közvélemény előtt, de a zenészek sikereit is mindenki magáénak érezte.<sup>125</sup> Az egyszerű, dolgozó cigányember és annak szegénysége vagy éppen emelkedő társadalmi státusza nem volt érdekes sem a közigazgatás, sem a közvélemény számára, etnikai szempontból olyan volt, mintha nem is létezne. Azonban a súlyosabb kérdésekben is differenciált megközelítést alkalmaztak, így szinte kizárólag a „vándorok” ügye került középpontba: a jogalkotó állam inkább csak a közigazgatást megzavaró, „kóbornak” tartott cigányok rendszabályozására fordított figyelmet. Ilyen eset volt például az 1907-ben cigányok által elkövetett dánosi rablógyilkosság.<sup>126</sup> Az ügy akkora nyilvánosságot kapott, hogy a parlamentben is foglalkoztak vele. Samassa János interpellációjában a következőket mondta: „*Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh cigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelemes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, bajlandó-e különösen az igazságügy-miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?*”<sup>127</sup> Polónyi Géza igazságügyminiszter válaszában kifejezésre juttatta, hogy bár alapvetően egyetért a képviselő helyzetértékelésével, megítélése szerint azonban nem volt törvényi lehetősége a statárium kihirdetésére. Ebben a kérdésben is jól nyomon követhető, hogy differenciált megközelítés létezett a különböző társadalmi státuszú cigányokkal kapcsolatban. Míg az állam és a társadalom számára problémát nem jelentők nem voltak érdekesek, addig a kevésbé integráltak, a reménytelennek tűnő helyzetben élők ellen a radikális fellépés igénye fogalmazódott meg időnként. Miként Porzsolt Kálmán írta: „*Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a genialis cigány zenészek kerülnek ki. Ezt a fajt pártfogolni s nevelni kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani! Ha a magyar törvényhozás és közigazgatás nem képes ezt a jelentéktelen kérdést radikálisan megoldani, nem érdemli meg, hogy az embereit a művelt emberek sorában emlegessék.*”<sup>128</sup>

Ezt a felfogást követte a most tárgyalt korszak legfontosabb, nevesítetten a cigányokra vonatkozó rendelkezése, a 15 000/1916. számú BM rendelet,<sup>129</sup> amely a sátoros, kóborló cigányok összeírásáról, felkutatásáról intézkedett és kizárólag a vándorlást folytatókra vonatkozott. Ez volt az a rendelet, amely meghatározta a kor közigazgatásának viszonyulását a cigánykérdéshez. Ebben az esetben a közigazgatás kiinduló feltételezése az volt, hogy a háború idején a kóbor cigányok kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. Ezért meghatározták a legfontosabb intézkedéseket. De-

<sup>125</sup> Hajnáczy Tamás (szerk.) 2019.

<sup>126</sup> Az üggyről például: <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>

<sup>127</sup> Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986. 174–175. p.

<sup>128</sup> Uo.

<sup>129</sup> A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

finiálták, hogy ki is tekinthető kóbor cigánynak (*kóbor cigány, aki nem tudja bizonyítani, hogy van lakóhelye*), mit kell tenni azzal, akinek van lakóhelye, de nem ott tartózkodik (*hazatoloncolni szükség*), a hadsereg igényeire is tekintettel voltak (*igavonó állatok elvétele és a hadseregnek történő átadása*), valamint a közigazgatás igényeit is igyekeztek kiszolgálni (*cigányigazolvány kiadás minden 12 évét betöltött személynek*). Ehhez kapcsolódott a 84 471/1916. számú BM rendelet, amely a „*A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyeken való elhelyezéséről*” címet viselte.<sup>130</sup> Ez a 7 éven aluli gyermekek állami gondoskodásba vételét írta elő. Ezzel vélték megakadályozni a kóborló életmód újratermelődését, bár mint jeleztük, a korszakban nem volt kutatás vagy összeírás a romák körében, így nem lehettek megalapozott információik sem a cigány közösségek helyzetéről. A kor másik fontos, meghatározó intézkedése a 257 000/1928. számú BM körrendelet, amely „*A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról*” címet viselte. Ez ismét a kóbor cigányokra és más hasonló elbírálás alá eső személyekre vonatkozott, a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy védelme érdekében. Miként a jogszabály hangsúlyozta: „*A kóbor cigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmének meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat*”.<sup>131</sup> Következménye évtizedekre meghatározó volt, hiszen meghonosodott az évente két alkalommal megtartott cigányrazzia intézménye.

Összességben megállapíthatjuk, hogy a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó időszak egyfajta átmeneti korszaknak tekinthető a magyarországi cigány közösségek életében. Az utolsó nagy bevándorlási hullám után kialakul az a belső tagozódás a különböző időpontokban érkezett csoportok között és azokon belül is, amely ellentétekhez, gyakran éles szembenálláshoz vezetett a romák körében. A fejlődéssel lépést tartani azonban csak azoknak volt esélye, akik régebb óta, integráltabban éltek a társadalomban. Az új bevándorlók és a váltani nem tudók nagyon gyorsan a társadalom legmélyebb rétegeiben találták magukat: néhány évtized alatt a cigányság döntő többsége került ebbe a helyzetbe. „*Az alsó réteg szubkultúrájának néhány jellegzetességét is rögzítettük: alacsony jövedelem, magas gyerekszám, szociális szempontból elfogadhatatlan lakások, villannyal, ivóvízzel való ellátottság kedvezőtlen mutatói, a felnőttek iskolázottságának alacsonyabb szintje*” – állapítja meg Kemény István még 1971-ben is a két világháború között kialakult helyzet következményeit.<sup>132</sup>

Ezeknek az integrációs különbségeknek a kiegyenlítődése és ebből fakadó oldódása még napjainkban sem zárult le. A közösségek megítélését azonban a társadalmi érdektelenség jellemezte. A figyelem középpontjába legfeljebb a kirívóan antiszociális cselekmények kerültek, a kulturálisan és különösen nyelvileg integrálódott roma közösségek besimultak az általános szegénységbe és szolgáltatói státuszba. A cigány a

<sup>130</sup> <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

<sup>131</sup> <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

<sup>132</sup> Kemény István 1974.

## II. Cigányok/romák Magyarországon a 19. század közepétől a 20. század első feléig

külső megítélők többsége számára elsősorban a társadalmon kívül álló, a közigazgatásnak, az egészségügynek és a rendőrségnek problémákat okozó „vándort” jelentette, a körülötte élő, zenészként vagy más területen dolgozó roma pedig csak egy volt a többi ember közül.

### II. 4. Cigányok a vészkorszakban: a roma holokauszt

A vészkorszak tragikus fejezet a magyarországi romák történetében is.<sup>133</sup> A két világháború közötti időszakban, bár a társadalmat többnyire csak a különleges esetek foglalkoztatták a romákkal kapcsolatban, a cigányokkal szembeni előítéletek jelen voltak a nyilvános diskurzusokban, a korabeli sajtóban; ezek jórészt a cigány közösségek periferikus társadalmi helyzetéhez kapcsolódtak. A politikai közbeszédnek vagy az állami ideológiának azonban kevésbé voltak részei, mint az antiszemitizmus. Ebben az időszakban az állami és a helyi hatóságok erőszakos intézkedései többnyire a vándorló életmódot követő csoportokat sújtották, s a cigánykérdést többnyire köztisztasági, közbiztonsági kérdésnek tekintették. Mint fent olvasható, már a háború előtt rendszeresek voltak a „kóborcigányokkal”, azaz a vándorló közösségekkel szembeni razziaák vagy az ún. egészségügyi kényszerintézkedések, a kényszermosdatások, fertőtlenítések. Az országgyűlésben a zsidótörvények vitájában került újra elő a cigánykérdés. Drózy Győző, Gesztelyi Nagy László, majd Orsós Ferenc fajkutató próbálta meggyőzni a Felső Házat a cigány-magyar vérkeveredés megtiltásának szükségességéről. A deportálásokhoz vezető utat azonban a közvéleményt befolyásolni próbáló, a közigazgatás alsóbb szintjein dolgozó emberek készítették elő. Ilyen volt például Barabás Péter gyermekvédelmi szakértő, aki ilyen formában fejtette ki véleményét 1911-ben: „*A vándorcigány-gyermekek már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.*”<sup>134</sup> Másrészt a radikalizmusáról ismert Endre László már 1934-ben kifejtette: „*A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani.*”<sup>135</sup>

Hasonlóan gondolkodott Gesztelyi Nagy László is 1940-ben, aki kifejtette: „*Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk.... A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha*

<sup>133</sup> A roma holokausztról is részletesen ír: Csősz László 2020.

<sup>134</sup> In: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986, 222. p.

<sup>135</sup> In: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986, 225. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

*munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. ... Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terbe.*<sup>136</sup> A korszak két szakterületén zajlott még vita a „kóborcigány-kérdés” ügyében, amelynek során, gyakran erősen szélsőséges megoldási javaslatok kerültek megfogalmazásra. Egyrészt a körorvosok 1940-ben a Népegészségügy című lapban egészen a sterilizálás gondolatáig jutnak el, másrészt a Csendőrségi Lapok állandó témájává válik a cigányok elleni harc. Valószínűsíthetőleg ezek a több évtizeden átívelő, gyűlölködő gondolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1944 nyaratól kezdeményezték – először a közigazgatás alsóbb szintjein – a cigánykérdés „zsidó módra” történő megoldását. Így a cigány közösségekkel szembeni hatósági erőszak 1944 második felében a korábbinál is nagyobb méreteket öltött. Szervezetten ez év közepétől fogva hurcolták el az állandó lakhellyel vagy foglalkozással nem rendelkező cigányokat munkaszolgálatra.<sup>137</sup>

A nyilas hatalomátvételtől kezdődően az állam intézményesítette a romákkal szembeni hatósági erőszakot, amely korábban elsősorban helyi razziákat jelentett. 1944. november elejétől a magyar közigazgatás a csendőrség közreműködésével több ezer, lakókörülményei alapján cigánynak tartott embert deportált. A központi gyűjtőtáborba a komáromi Csillagerődben létesítették; a munkaképesnek nyilvánított embereket innen németországi haláltáborokba hurcolták, ahol többségüket meggyilkolták vagy az embertelen körülmények miatt lelték halálukat. Még azok közül is, akik Komáromban maradhattak, illetve később onnan szabadultak, sokan vesztették életüket a nélkülözés következtében. Emellett az ország számos pontján történtek tömeges kivégzések: cigány embereket, köztük nőket és gyermekeket gyilkoltak meg származásuk miatt magyar csendőrök és katonák. A magyarországi roma népirtás halálos áldozatainak számát többezerre, egyesek több tízezerre becsülik.<sup>138</sup> A közelmúltban Harmat József kutatásai tárták fel e kollektív tragédia egyik megrendítő epizódját: a várpalotai Grábler-tónál 1945 februárjában, a második világháború végóráiban, amikor a harcok végkimenetele már nem lehetett kétséges, magyar csendőrök száztizennyolc roma embert, köztük asszonyokat, gyerekeket és időseket lőttek agyon.<sup>139</sup> E tragikus esemény is jól mutatja a magyar hatóságok felelősségét a romákkal szemben a második világháború alatt elkövetett bűntettekben, genocídiumban. A kilencvenes évektől roma

<sup>136</sup> In: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986., 226–227. p.

<sup>137</sup> Kereskényiné Cseh Edit 2008. 133–134. p.

<sup>138</sup> Feltehetően több romát üldöztek Magyarországon a vészkorszakban, mint ami a levéltári források alapján bizonyítható (a helyi hatóságok a romákkal szemben elkövetett kegyetlenkedéseket többnyire nem dokumentálták). Karsai László levéltári források alapján ötezerre becsülte a magyarországi üldözöttek számát, Bársony János több tízezer üldözöttet valószínűsített, és a halálos áldozatok számát öt-tízezerre becsülte. Karsai László 1992., Purcsi Barna Gyula 2004.

<sup>139</sup> Harmat József, 2015.

### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

kutatók megírták a roma holokauszt, a romák közös tragédiájának önálló történetét. Ehhez új, saját kifejezést alkottak, a Porrajmost: a zsidó Soá megnevezéshez hasonlóan egy roma kifejezéssel (magyarországi lovári alakja a Pharrajimos) jelölték meg a közös tragédiát. A roma holokauszt áldozataira való emlékezés a nyolcvanas évektől fontos részévé vált a magyarországi roma közösségek azonosságtudatának is, és fontos szereppel bírt a magyarországi roma polgárjogi mozgalom megszületésében.<sup>140</sup>

## III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

### III. 1. Állami-politikai kísérletek a romák helyzetének rendezésére

A második világháború után új fejezet kezdődött a magyarországi cigányság történetében is;<sup>141</sup> ugyanakkor a cigányokat alig érintették az 1945 utáni átalakulás vívmányai, jórészt kimaradtak a földosztásból is.<sup>142</sup> A demokratikus pártok nem vetettek számot helyzetükkel és nem versengtek szavazataikért.<sup>143</sup> Ennek egyik oka kétségtelenül az volt, hogy a magyar állam alig rendelkezett ismeretekkel a cigányságról. A népszámlálások, amelyek a cigány anyanyelvűeket írták össze, nem mutatták túl jelentősnek a társadalom peremére szorított cigány népességet.<sup>144</sup> Az 1930-as népszámláláson még alig nyolcezen mondták magukat cigány anyanyelvűnek.

Az új politikai elit teljes érzéketlenséget mutatott irányukban, sőt járványveszélyre hivatkozva még fokozta is az előítéleteket.<sup>145</sup> A párt társadalomtudományi folyóiratában, a *Társadalomtudományi Szemlé*ben Kálmán András tollából azonban 1946-ban megjelent egy a cigányok jogaiért síkraszálló írás. A szerző – Nyugatról hazatérő kommunista emigráns<sup>146</sup> – a Szovjetunió nemzetiségi politikájára hivatkozott, és úgy vélte, a „nem asszimilált” cigányok problémája nemzetiségi kérdés. Kálmán András

<sup>140</sup> A Pharrajimos, a roma holokauszt történetének bemutatása interjúk és írásos önvallomások alapján: Bársony János – Daróczy Ágnes 2005.

<sup>141</sup> A magyarországi cigányság 1945 utáni történelméről részletesebben lásd: Majtényi Balázs – Majtényi György 2012., Majtényi Balázs – Majtényi György 2016.

<sup>142</sup> Ház helyhez, egy-két hold szántóhoz csak néhány településen juttatták az arra „érdemesek”-nek vélt cigányokat. Nagy Pál (szerk.) 2010. 37. p.

<sup>143</sup> Bársony János 2008. 229–231, 233. p.

<sup>144</sup> Az 1900. évi népszámlálás 54 449-re, az 1910. évi 108 825 főre becsülte a cigány anyanyelvű lakosságot az akkori Magyarország területén. Váradi János 2009. 77–78. p.

<sup>145</sup> Bársony János 2008. 239–244. p.

<sup>146</sup> Élettörténetét lásd Bársony János 2008. 237–238. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

véleménye volt az, amely először rávilágított az ügy lényegére: „*A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzeti jogainak megadása. ... Tárgyilagos szemlélő előtt kétségtelen, hogy a nem asszimilált cigányság problémája nemzeti kérdés. Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvében önálló csoportot alkot.*”<sup>147</sup> Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigány fajúak vagy cigány anyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó vagy „vándorcigányokkal” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzeti kérdésről van szó, hiszen a cigányság is nemzeti, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amelyek ebben az esetben megilletnék. Kálmán András nyolcvan-százhuszezer főre becsülte a cigány lakosság létszámát. Úgy vélte, hogy a cigányok alkotják – a szlovákok mellett – Magyarország legnagyobb nemzeti csoportját. Újfajta állami politikát sürgetett; elképzelésének alapja a cigányok munkába állítása volt, bevonásuk a nagyiparba. Azt gondolta, hogy csak így lehet integrálni őket a magyar társadalomba.<sup>148</sup>

Vajdák, illetve cigánybírók a szocialista rendszerben is tevékenykedhettek a cigány közösségeken belül, amit elsősorban a mindenkori hatalomhoz való viszonyuknak köszönhettek. A cigányok kijelölt vezetői hagyományosan inkább a helyi hatalmat képviselték, mintsem saját közösségeiket. Jellemző eset egy győri vajdáé, aki 1947 májusában, nem feledve a nyilas hatalom hónapjait, azt javasolta Győr polgármesterének, hogy a „dologkerülő” cigányokat „munkatáborba szállítani szíveskedjék”.<sup>149</sup> A helyi tanácsok, pártszervezetek az ötvenes években is megpróbálták az általuk kiválasztott emberek (azaz a vajdák és a cigánybírók) révén felügyelni, ellenőrizni a cigány közösségeket.<sup>150</sup> Saját környezetük így gyakran besúgóknak, a rendőrség, a tanács vagy a párt embereinek tekinthette őket. A fokozatosan kiépülő egypártrendszer politikusai a cigánykérdést kezdetben szintén rendészeti problémának tartották. A hatalom cigányokkal szembeni fellépését az államszocializmusban is rendőri brutalitás jellemezte, amelynek deklarált célja sokszor éppen a bémunkás létbe való kényszerítés, illetve a vándorló csoportok esetében a letelepítés volt.

Az állami felügyelet kiterjesztésének egyik eszköze a cigányok pontos nyilvántartása volt. A Minisztertanács – a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának előterjesztése alapján – már 1953-ban elrendelte a személyi igazolványok bevezetését, melyek kibocsátásának 1955. június 30-ig kellett megtörténnie. A Belügyminisztérium 1955. június 17-i ülésén döntöttek arról, hogy a „kóbor cigányok” részére „ideiglenes, formájában és tartalmában eltérő személyi igazolványokat” adnak ki. Ebben a gondol-

<sup>147</sup> Kálmán András 1946.

<sup>148</sup> A hangsúly azonban az ő gondolkodásában sem a teljes cigány népességre vonatkozó kisebbségi jogok biztosításán volt. Vö.: Kálmán András 1946.

<sup>149</sup> Bana József 2009. 113. p.

<sup>150</sup> Molnár Emília 2005.



### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

kodásban a két világháború között már meghonosodott, „vándorcigányokra” vonatkozó megközelítés figyelhető meg: „Azok a cigányok, akik megfelelő munkát és lakóhelyet igazolni nem tudtak, feltehetően bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat [...] Javaslatunk, hogy ideiglenes személyi igazolványt adjunk ki a részükre”.<sup>151</sup> (Az évenkénti megújítási kötelezettséggel járó úgynevezett fekete személyi igazolványokat végül 1961 első negyedévében vonták vissza az általános személyiigazolvány-cserék alkalmával.)<sup>152</sup> A fent idézett javaslat készítői – a szöveget aláírásával Czinege Lajos, a későbbi honvédelmi miniszter jegyezte – a következőképpen fogalmaztak: „a cigányság nagyobb része lényegében a társadalom periferiáján él, illetve gyakran élőködik. Rendszeres munkát nagy többségük nem végez, egyrésztük(!) a hagyományos cigány foglalkozásokat űzi...”.<sup>153</sup> Az 1950-es években nemcsak az állam és a rendőrség, de a megyei tanácsok is nyilvántartást vezettek a cigányokról.<sup>154</sup>

A teljes kommunista hatalomátvétel után a cigányokról alig esett szó a korabeli nyilvánosság fórumain. A szocialista rendszernek sokáig nem volt cigánypolitikája, így a kérdés csak egyes igazgatási kérdések kapcsán került a megyei és járási tanácsok, pártbizottságok asztalára. Az állampárt a „szocialista társadalom” egységét hirdette, minden lehetséges eszközzel akadályozta az önszerveződést, és nem támogatta a kisebbségi szervezetek megalakítását sem. A cigányok helyzetével foglalkozó jelentések, javaslatok jórészt elfeküdtek a minisztériumi osztályvezetők, helyi tanácselnökök, párttitkárok asztalán heverő iratcsomók között. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezető testületei 1956-ban vették végül napirendre a cigánykérdést, miután mind a Népművelési Minisztériumtól, mind az Országos Rendőrkapitányságtól előterjesztés érkezett hozzájuk. A párt illetékes osztálya a javaslatokból egységes határozattervezetet – hivatalosnak tekinthető álláspontot – szerkesztett, amelyben mint a korabeli dokumentumokban általában, egyszerre jelent meg a „cigánybűnözés” kategóriája, a cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák, a széttelepítés gondolata, valamint ezek mellett a cigányság „felemelését” célzó felvetések is.<sup>155</sup> Jellemző, hogy e dokumentum a cigányok helyzetét általánosságban így jellemezte: „A cigányság nagy része a társadalom periferiáján él, illetve gyakran élőködik.” A Politikai Bizottság azonban végül

<sup>151</sup> Purcsi Barna Gyula 2001.

<sup>152</sup> Purcsi Barna Gyula 2001.

<sup>153</sup> Javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére. Feitl István 2008.

<sup>154</sup> Zala Megye Tanácsa VB. Igazgatási Osztályának rendelete a cigányok nyilvántartásba vételéről. Zalaegerszeg, 1959. május 12. Ebben a tanács vezetése akként rendelkezett, hogy „Minden cigányszemélyt (muzsikás cigányokat kivéve) korra és nemre való tekintet nélkül nyilvántartásba kell venni.” MNL OL P 2153 Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 3. d. A romákról egyéni, illetve családi nyilvántartási lapokat töltettek ki. Családi kapcsolataikat, egészségügyi, személyes adataikat egyaránt feltérképezték.

<sup>155</sup> Az MDP KV Adminisztratív Osztályának előterjesztése a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére. Budapest, 1956. április 9. MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ő. e. Magyar Dolgozók Pártja Tudományos és Kulturális Osztály Közli: Feitl István 2008. 266–272. p.



nem fogadott el határozatot; jelentősebbnek vélt témák kerültek ugyanis terítékre a forradalmat megelőző és az azt követő hónapokban.

1957-ben a Munkaügyi Minisztérium munkatársai készítettek felmérést a cigányok helyzetéről, amely a kirekesztés számos formájára rámutatott. A minisztérium Terv és Mérleg Osztályának munkatársai mérték fel „a magyarországi cigányság létszám- és foglalkoztatottsági helyzetét”; munkájuk során a tanácsok becsült adatait használták fel, illetve más, az államigazgatásban dolgozó hivatalnokok véleményét is kikérték. A Külügyminisztériumon keresztül tájékoztatást kértek arról is, hogy a cigányság helyzete hogyan alakult a többi szocialista országban.<sup>156</sup> Az elkészült tanulmány a cigány lakosság életkörülményeinek jobbítására fogalmazott meg javaslatokat, egyúttal leszögezte, hogy a dokumentum szerzői szerint a cigányság nem nemzetiség.<sup>157</sup> Pogány György és Bán Géza úgy vélte, hogy a cigányság „népcsoport”,<sup>158</sup> „nem kell őket mesterségesen nemzetíté/ nemzetiséggé fejleszteni”, és „nem szabad akadályokat gördíteni az asszimilációjuk elé”.<sup>159</sup> Jellemző a korra, hogy még Erdős Kamill néprajzkutató is, aki írásaiban vállaltan rokonszenvezett a cigányokkal, hasonlóképpen gondolkodott jövőjükéről. 1960-ban például egyik írásában így fogalmazott: „A cigánykérdés lényege az: hogy nincs cigánykérdés.”<sup>160</sup> A cigány nemzetiségi/nemzeti identitás a mostani formájában nyilvánvalóan nem létezett akkor, és nem feltételezhető – még László Mária későbbiekben elemzett fellépésének ismeretében sem –, hogy a cigány csoportok vagy akár a cigány értelmiségiek egységesen kisebbségi jogokat és önrendelkezést követeltek volna az 1950-es években. Igaz, erre a diktatúrában lehetőségük sem volt.

Az ekkor, a tanulmány nyomán elkészül szociális intézkedéstervet azonban a párt korifeusai átmenetileg félretették, és a szovjet példa nyomán mégis a nemzetiségi státusz irányába történetek lépések. A Művelődésügyi Minisztériumban 1957 nyarán megalakult a Nemzetiségi Osztály, amely felügyelte a nemzetiségi (szlovák, román, német és délszláv) szövetségeket. Októberben a minisztérium vezetői – a többi nemzetiségi szervezet mintájára – létrehozták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét is (még a Munkaügyi Minisztériumban készült tervezetet megelőzően).<sup>161</sup> Formai tekintetben úgy nézett ki a dolog, mintha alulról jövő kezdeményezés hatására történt volna meg: a kommunista vezetés támogatását bíró, cigány származású László Mária, 1956. január 9-én felirattal fordult a Minisztertanácshoz. „Mélyen hiányolom, hogy

<sup>156</sup> Először a minisztérium „kollégiuma” tárgyalta meg a jelentést. MNL OL XIX-C-5 Munkaügyi Minisztérium 3. d. 34.160/1957.

<sup>157</sup> Pogány György – Bán Géza 1958a; 1958b.; Sághy Erna 2008. 275–276. p.

<sup>158</sup> A tanulmányban így fogalmaztak: „Népcsoport fogalom alatt a vérségi (törzsi, nemzeti) fejlődési fokot túlbaladó, olyan társadalmi alakzatot (közösséget) értek, amelyben már az osztálykülönbségek léteznek, de a nemzetiségi való válság egy, vagy több előfeltétele hiányzik.” Pogány György – Bán Géza 1958a. 14. p.

<sup>159</sup> Uo. 15. p.

<sup>160</sup> Erdős Kamill (1960) 1989. 190. p.

<sup>161</sup> Sághy Erna 2008. 278. p.

### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

*amikor nemzetiségről, kisebbségről vagy néptörédekről beszélünk, nem történik sehol említés és intézkedés a cigány néptörédekről. (...) Amíg hazánk területén a nemzetiségek már a szocialista államelmélet gyakorlatának megfelelően gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúságot élveznek, addig a cigány néptörédek ezen intézkedésekből ismét kimaradt. (...) Kiestünk a haladás hivatalosan biztosított menetrendjéből, véletlen szerencsétől, jó szándékú emberektől függ sorsunk.*<sup>162</sup>

A szövetség az első időszakban László Mária irányításával működött, céljai között szerepelt a cigány irodalom és zene támogatása és a cigány nyelvek ápolása. Emellett a szervezet mind többet foglalkozott egyéni panaszos ügyekkel. László Mária, aki mindig büszkén vállalta cigányságát, a háború előtt újságíróként dolgozott. 1937-ben tiltakozó megmozdulást szervezett a pándi cigányok körében, aminek következtében izgatás címén letartóztatták. 1945 után a Szociáldemokrata Párt tagja lett. Az 1950-es évek első felében már többször is feliratban kérte a minisztériumoktól, a Minisztertanácstól, hogy önálló cigány szervezetet alakíthasson. Utóbb a szövetség főtítkáraként sokszor próbált fellépni a cigányok, cigány közösségek érdekében az állami hatóságokkal szemben. Amikor László Mária tudomást szerzett a Munkügyi Minisztériumban készülő tervezetről, 1957 végén levélben kereste meg a Minisztérium titkárságát, hogy jelöljenek ki egy munkatársat, akivel felveheti a kapcsolatot.<sup>163</sup>

A Szövetség működésének kezdeti időszakában hatékonyan törekedett arra, hogy valódi érdekvédő szerepkört alakítson ki, és orvosolja az egyéni panaszokat, sérelmeket. Ám sokszor csupán szélmalomharcot vívott a hivatalokkal, és működése a kor viszonyai között nem kaphatott megfelelő nyilvánosságot. Lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak, de a hatalomnak még így is kényelmetlenné vált a szervezet érdekvédő tevékenysége és a főtítkár aktivitása. 1959-ben László Máriát eltávolították a szövetség éléről.<sup>164</sup> Ennek közvetlen oka az lehetett – mint Sággy Erna tanulmányában rámutat –, hogy a forradalmat követő megtorlások idején a cigány politikus fellépett a cigányok internálása ellen. A Belügyminisztériumnál és a Főügyészségnél tiltakozott: „*Az a felvetésünk, hogy a jelenleg folyó internálással kapcsolatosan hibák is csúsznak be*”. A levelet ráadásul László Mária 1958. június 16-án – a megtorlások gyászos mélypontján, Nagy Imre és mártírtársainak kivégzése napján – keltezte.<sup>165</sup> A pártállam vezetői előbb megbízhatónak gondolt hivatalnokokat állítottak a szövetség élére,<sup>166</sup> majd 1961-ben formálisan is megszüntették a szervezetet.

Az államszocialista rendszerek hol nyíltabb, hol rejtettebb módon, de sajátos nemzetépítő politikát valósítottak meg; a hivatalos marxista ideológia leple alatt tudatosan

<sup>162</sup> Idézi: Sággy Erna 2008. 276–277. p.

<sup>163</sup> A minisztérium november 22-én Pogány Györgyöt jelölte ki a feladatra. MNL OL XIX-C-5 Munkügyi Minisztérium 3. d. 34.329-1957.

<sup>164</sup> Sággy Erna 1999. 20–27. p.; 2008. 289. p.

<sup>165</sup> MNL OL P 2153 Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 2. d. 986. p.

<sup>166</sup> 1958 novemberétől 1959. márciusig Gere György vezette a szervezetet, majd a honvédtiszt Ferkovics Sándort nevezték ki az élére. Sággy Erna 2008. 290. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

törekedtek a társadalom nyelvi-kulturális homogenizációjára. Az egységes nemzetállam eszméje Magyarországon sem tűnt el. Hivatkozási alapként ugyan már nem létezett, ám mint rendezési elv, társadalomszervező erő a párt stratégiai érdekeinek szolgálatában továbbra is érvényesülhetett.<sup>167</sup> „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”, jegyezte meg Kádár János, a párt első titkára, amikor 1961-ben véleményezte „a cigány lakosság helyzetének megjavításáról” szóló előterjesztést. A legfelsőbb pártvezetés először ekkor, 1961 júniusában foglalkozott behatóbban a cigány lakosság helyzetével. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága adott ki határozatot, amelynek hosszan ható következményei lettek. A dokumentum deklarálta, hogy a cigányság „bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot”, és társadalompolitikai kérdésnek minősítette a „cigánykérdést”. A határozat végül megállapította: „A cigány lakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van.”<sup>168</sup> E két szempont együttes érvényesítése az állami ellenőrzés teljes kiterjesztését jelentette volna.

Az 1961-ben született párthatározat megjelölte azokat a szociálpolitikai intézkedéseket, melyek révén a helyzet úgymond „megoldható”.<sup>169</sup> A rendszer propagandája szerint az új típusú munkalehetőség, a szocialista nagyiparban való elhelyezkedés önmagában is lehetővé tette, hogy a cigányok „beilleszkedjenek” a szocialista társadalomba. Michael Stewart az asszimiláció korban kívánatosnak tartott modelljét „a következő egyszerű képlet”-tel írta le: „(cigány) + (szocialista bér munka + lakás) = (magyar dolgozó) + (cigány folklór)”.<sup>170</sup> A kor propagandája tehát azt hirdette, hogy a cigányok „beilleszkedését” a szocialista nagyiparban való alkalmazásuk önmagában megoldja.

Az iparba vezényelt többnyire szakképzetlen cigányok a gyárakban általában a legnehezebb és legrosszabbul fizetett munkákat kapták, a téveszékbe való felvételüket a tagok rendre leszavazták.<sup>171</sup> A párthatározatot követően megkezdtek a cigány kisipari

<sup>167</sup> Romsics Ignác 1988.

<sup>168</sup> Előterjesztés a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. A Politikai Bizottság 1961. június 20-ai ülése. MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e. MSZMP Politikai Bizottság. A Politikai Bizottság ezt követően még többször megvitatta a kérdést: Jelentés az MSZMP PB 1961. június 20-i, a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatának végrehajtásáról. (1962. október 11.) A Politikai Bizottság 1963. március 5-ei ülése. Tervezet a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására. A Politikai Bizottság 1963. november 12-ei ülése. Javaslat a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatban tárcaközi koordinációs bizottság szervezésére. A Politikai Bizottság 1968. október 15-ei ülése. Jelentés a cigánylakosság helyzetéről. A Politikai Bizottság 1979. április 18-ai ülése.

<sup>169</sup> MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e. MSZMP Politikai Bizottság.

<sup>170</sup> Stewart, Michael 1994. 71. p.

<sup>171</sup> A salgótarjáni üvegyár cigány munkásai kapcsán az egyik párt dokumentum szerzője megállapítja: „Sajnos az üzemek munkahely[i] költöttségeit a cigány dolgozók nehezen viselik. Ehhez hozzájárul az is, hogy a legnehezebb és legpiszkosabb munkák végzésére osztják be őket. A Tűzhelygyárban pl. az öntvénytisztítónál, csiszolóban, üritésnél, rámolásnál és anyagmozgatásnál dolgoznak, ahol mások is ritkán tartanak ki 2-3 hónapnál tovább.” A téveszékéről szólva a jelentés megjegyzi, hogy „a cigányok

### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

szövetkezetek felszámolását is. Ennek az intézkedésnek inkább csak szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk, mivel korabeli becslések szerint a cigány szövetkezeteknek ekkor mindössze 1500–1800 alkalmazottjuk volt. A szegkovácsszervezeteket például vasipari szövetkezetekbe olvasztották be, egy-kettő azonban továbbra is megmaradt, és egészen a rendszerváltásig létezett. Jelentős számban foglalkoztatott cigányokat a MÉH is, így próbálták a vas-, és tollgyűjtőket állami felügyelet alá kényszeríteni.<sup>172</sup>

A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalomban is létezik egy olyan álláspont, mely szerint a roma (cigány) identitás szorosan kötődött a „független mesterségek” gyakorlásához.<sup>173</sup> E tézis kategorikus továbbgondolásából az következik, hogy a hagyományos foglalkozások kényszerű feladása akár a cigány identitás elvesztését is jelentheti. A kádári hatalom társadalompolitikai intézkedései ugyan látványos eredményeket hoztak azáltal, hogy a társadalom nagy többségét látszólag állami vállalatok és állami intézmények felügyelete alá kényszerítették, ám mégsem törték meg teljesen a társadalmi csoportok autonómiáját: ellen- és különállását.<sup>174</sup> Michael Stewart, aki 1984 és 1986 között „közérről” tanulmányozta magyarországi oláh-cigány közösségek életét, e cigány csoportok példája alapján megállapítja, hogy a cigányok bémunkás létbe kényszerülve is megőrizték identitásukat. Mindig az adott viszonyoknak megfelelően fogalmazták újra „cigányságukat”.<sup>175</sup> Más közösségek esetében a csoportokat összetartó szálakat a vándorlás akár szét is szakíthatta, és a munkahelyeken az egymásrautaltság teremthetett új közösségeket. Ennek csupán egyik magyarázata, hogy marginális helyzetük, kirekesztettségük az állami munkahelyeken is megmaradt; összetartozásukat ugyanis ők teremtették meg újra és újra – úgy, hogy mindeközben igazodtak is a gyorsan változó körülményekhez.

A párttárolatban megfogalmazott társadalompolitikai cél megvalósítása, a cigányok szociális helyzetének javítása, amit a pártvezetők a „beilleszkedés”, azaz az asszimiláció feltételének láttak, nem hozott gyors eredményeket. Először 1963-ban tárgyalt erről a Politikai Bizottság. A jelentés írója leszögezte, hogy mivel az ingyenes házhelyhez juttatás megszűnt, és az OTP által kínált fizetési feltételeknek a cigány lakosság jelentős része nem tudott eleget tenni, a „községi tanácsok nem látják a széttelepítés perspektíváit”. Az Építésügyi és a Pénzügyminisztérium feladata lett, hogy dolgozzák

tagfelvételét legtöbbször leszavazzák.” Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára XXXI. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 1963. május 24. 176. ó. e. Jelentés a cigánylakosság munkába-állításának helyzetéről Nógrád megyében 32., 26.

<sup>172</sup> Jelentés az MSZMP PB 1961. június 20-i a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatának végrehajtásáról. (1962. október 11.) MNL OL XIX-I-4-g 46. d. 66. t. Művelődésügyi Minisztérium, Nemzetiségi Osztály.

<sup>173</sup> Az elmélet kifejtését lásd Okely, Judith 1983.

<sup>174</sup> A házaló kereskedést már a dualizmus óta fokozatosan próbálta visszaszorítani az állam. A Horthy-kor végén egyre erőteljesebben korlátozták, majd 1944-ben a kereskedelmi miniszter betiltotta a textilárakkal való házalást. Máté Mihály 2009.

<sup>175</sup> Stewart, Michael 1994. 252–254. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

ki annak feltételeit, hogyan lehet „egyszerűbb lakóházakat kedvezőbb hitelfeltételekkel építeni”.<sup>176</sup>

A telepfelszámolásnak két fajtája volt: a „hatósági átköltöztetés”, illetve a részben önerőre támaszkodó lakás vagy házcsere. A „széttelepítést” a korban az asszimiláció egyik legfőbb eszközének tekintették. Az áttelepítési akciók azonban, amelyeket a helyi közigazgatási szervek irányítottak, többnyire erőszakos kényszerítő intézkedéseket jelentettek. Valójában nem csökkentették a szegregációt: a régiek helyett új cigánytelepeket alakítottak ki: legtöbbször barakktelepre vagy régi mezőgazdasági épületekbe költöztették át a cigány családokat.<sup>177</sup>

Több olyan kormányhatározat született, mely „kedvezményes lakásépítés” révén kívánta szolgálni a cigánytelepek felszámolását. A cigányok elvileg kedvezményes kölcsönt vehettek fel „cs” (csökkentett értékű) házak építésére. A cigány lakosság szűkös anyagi helyzete miatt azonban az elképzeltnél kevesebben tudtak csak élni a hitellehetőségekkel.<sup>178</sup> A „cs” házak legtöbbször a tanácsok által felajánlott félreeső, rossz adottságú, gazdálkodásra alkalmatlan telkeken épültek. A tanácsok rendszerint egy tömbben parcellázták ki az építési telkeket. Jellemző, hogy egyes tanácsok irategyütteseiben következetesen „c” (vagyis cigány) lakást olvashatunk „cs” lakás helyett. E hivatalok szóhasználata is jelzi, hogy az áttelepítések és az új építkezések nem mérsékeltek a lakóhelyi szegregációt.<sup>179</sup> Az 1970-es évek közepétől egy minisztertanácsi határozat értelmében a cigányok üresen álló falusi házakat vásárolhattak meg kedvezményesen, OTP-kölcsönrel. Elsősorban azokban a falvakban volt erre lehetőség, amelyekben jelentős volt az elvándorlás.<sup>180</sup>

A telepeken élő családok számát 1961-ben 33 828-ra becsülték, a tervek szerint öt év alatt 946 család, tehát kevesebb mint három százalékuk kapott volna ilyen módon

<sup>176</sup> MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/293. ó. e. MSZMP Politikai Bizottság. 1968-ban ismét tárgyalták „a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatait”. MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ó. e. MSZMP Agitációs és propaganda bizottság.

<sup>177</sup> Kemény István 1976. 27–31. p.

<sup>178</sup> A 2014/1964. és a 2047/1967. sz. kormányhatározatok biztosították a kedvezményes lakásépítés lehetőségét, a cigánytelepek felszámolását. Évente 800 lakás építéséhez biztosítottak volna hitelkeretet, de az e célra elkülönített összegnek csak 67 százalékát használták fel. Az 1964. évi határozat kimondja, hogy a telepek felszámolását a 15 éves lakásfejlesztési terv keretében kell megoldani, az 1967-es határozat azonban megállapította, hogy ez hosszabb időt igényel, s újabb kedvezményeket biztosított, miként később az 1969-ben elfogadott határozat is. (2019/1969. sz. kormányhatározat.) A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása, 1964–1967. MNL OL XIX-D-3-o. Építésügyi Minisztérium. Perényi Imre miniszterhelyettes. Ezzel kapcsolatban lásd még: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára OL-M-KS-288. f. 36/1972/45. ó. e. MSZMP Tudományos, közoktatási és kulturális osztály. Berey Katalin 1990.

<sup>179</sup> Baranya megyében például hivatalosan is a „c típusú”, azaz „cigány” lakóház megjelölés volt érvényben. Márfi Attila 2008. 345. p.

<sup>180</sup> Virág Tünde 2010. 62–63. p.

### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

– az áttelepítések vagy az építkezések révén – új lakást.<sup>181</sup> A tanácsi jelentések szerint azonban már az első esztendőben, 1961–1962-ben új cigánytelepek alakultak ki, például Baranya megyében Mánfán vagy Tolna megyében Gyulaj-Pogányváron,<sup>182</sup> a falvakban pedig továbbra is, egészen az 1980-as évekig építettek hagyományos vályogputrikat.<sup>183</sup> A cigánytelepeket a „tizenötéves lakásfejlesztési terv” időszakában, vagyis 1975-ig kellett (volna) felszámolni. 1970-ben az illetékes állami hatóságok felmérést készítettek „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről”, vagyis a telep felszámolás eredményeiről. A hivatalnokok megállapították, hogy nem lehet az összes telepet felszámolni, sem a negyedik, sem az ötödik, sem a hatodik öt éves terv során, vagyis belátható időn belül. Az országban e vizsgálat szerint 755 cigánytelep és 435 „vegyes” telep létezett még ekkor.<sup>184</sup>

Az 1960-70-es években is alapvetően hierarchikus szemléletmód határozta meg a településfejlesztést. Voltak olyan aprófalvak, amelyeket nem fejlesztendőnek ítélték. Az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK) összesen 2037 település elsorvasztásáról rendelkezett. A jelentősebb beruházások a nagyobb városokra, iparosodottabb országrészekre irányultak. A téveszközpontok kialakítása, a mezőgazdaság átszervezése szintén hasonló irányba hatott. Egy-egy nagyobb téveszben, illetve községben vonták össze több falu termelőszövetkezetét, így bizonyos települések kiemelt szerepet kaptak. Megkezdődött továbbá a helyi tanácsok körzetesítése, összevonása, ami a legkisebb falvakat megfosztotta az érdekérvényesítés legelemibb lehetőségétől is. A periférikus helyzetű településeken továbbra csak idényjellegű munkára nyílt lehetőség; tartós, leküzdhetetlen állapottá vált a szegénység. E társadalmi folyamatok és a kirekesztés eredményeképpen megfigyelhető volt a leszakadó falvak etnikai összetételének megváltozása, a cigány lakosság beáramlása, illetve az, hogy e falvak a többség szemében cigány településsé váltak.

A szocialista rendszer az 1960-as évektől kezdődően a szociális juttatások széles körű – a nyugati államokéhoz több szempontból hasonló – rendszerét építette ki. A legszegényebbeknek nyújtott szociális ellátásokkal a paternalista államnak az lehetett az egyik célja, hogy magához láncolja azokat az egyéneket, csoportokat is, akik fölött más módon nem volt képes uralkodni. A pártállami hivatalnokok fejében a cigányokról olyan kép élt, hogy ők azok, akik nem képesek gondoskodni magukról. A párt különböző fórumain emiatt rendre felvetődött, hogy a családi pótlékot, illetve a többi szo-

<sup>181</sup> Tervezet a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására. MNL OL XIX-I-4-g 46. d. 66. t. Művelődésügyi Minisztérium. Nemzetiségi Osztály.

<sup>182</sup> Jelentés az MSZMP PB 1961. június 20-i a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatának végrehajtásáról. (1962. október 11.) MNL OL XIX-I-4-g 46. d. 66. t. Művelődésügyi Minisztérium. Nemzetiségi osztály.

<sup>183</sup> Márfi Attila 2008. 351. p.

<sup>184</sup> Az elképzelések szerint a IV. öt éves terv során számoltak volna fel 43, az V. öt éves terv során 536, a VI. öt éves terv során 288 telepet, míg a maradék 323-at 1986 után. MNL OL XXVI-D-1-c 16. d. Építés-gazdasági és szervezési intézet. Lakás és településfejlesztési főosztály.



*A Magyarországon élő cigányok/romák*

ciális juttatást a cigányok ne pénzben, hanem vásárlási utalvány formájában kapják meg.<sup>185</sup> Ezek a javaslatok magasabb hivatali szintekre is felgyűrűztek. A Minisztertanács, amikor 1976-ban megtárgyalta a „cigánylakosság helyzetét érintő határozatok” végrehajtását, a következő feladatokat rögzítette: *„A munkaügyi miniszter (...) vizsgálja meg, hogy a gyermekek és fiatalok elnevelésének, nevelésének, oktatásának elősegítése érdekében biztosított szociális juttatások meghatározott részét hogyan lehet – a társadalmi támogatások hatékonyabb és rendeltetésének megfelelőbb felhasználása érdekében – az egyes állampolgári kötelezettségek (például tankötelezettség, az eltartó tartós, állandó munkavállalása) teljesítéséhez kötni.”*<sup>186</sup> A gyermekgondozási segély és az anyasági segély feltételeinek szigorítását végül a társadalompolitika korifeusai sem jogi, sem „emberi” szempontból nem találták támogatandónak, és csupán a családi pótlék átmeneti megvonására teremtettek jogi lehetőséget.<sup>187</sup>

Az 1961-es párthatározatot követően az oktatáspolitikai területén kezdeményezett változtatások sem szüntették meg a szegregációt. Ennek értelmében törekedni kellett arra, hogy a cigány gyerekeket minél nagyobb számban iskolázzák be. Sok helyen cigány osztályokat szerveztek az iskolából kimaradt gyerekeknek, máshol új iskolákat építettek számukra, és volt, ahol egyszerűen a kisegítő iskolákba irányították át őket. (Elkülönített cigány osztályok és iskolák Magyarországon már az 1960-as éveket megelőzően is léteztek.) Magyarországon 1960-ban alkották meg a nevelési tanácsadók rendszerét. Ezeknek az intézményeknek kezdetben az ifjúságvédelmi felügyelőkhöz hasonló ideologikus feladatokat szántak, hogy kiszűrjék és átformálják „a nehezen nevelhető” gyermekeket, később deklarált céljuk a gyermek- és családvédelem lett, ám valójában több esetben a szegregáció és a stigmatizáció eszközeivé váltak (a nevelési tanácsadók 1971 óta vizsgálják, „mérik” az iskolaérettséget).<sup>188</sup> A helyi és megyei pártszervezetek jelentései rendre beszámoltak arról, hogy a cigány tanulók többségét a kisegítő osztályokba irányították.<sup>189</sup> A művelődésügyi miniszter hivatalosan is elrendelte külön cigány osztályok, tanulócsoporthoz és napközis foglalkozások szervezését. A nyilvánvalóan káros hatások láttán már az 1970-es években megindult a vita arról, hogy ezek az osztályok valóban segítik-e a cigány fiatalok beilleszkedését, vagy pusztán a szegregáció eszközei.<sup>190</sup>

<sup>185</sup> A Magyar Szocialista Munkáspárt Somogy megyei párttervezetének állásfoglalása a Központi Bizottság XII. kongresszusi irányelveiről. MNL SML XXXV.1. b. 1980. 46. ő. e. MSZMP Somogy Megyei Pártbizottságának ülései 1980. február 20. 8.

<sup>186</sup> MNL OL XIX-C-5 1045. d. Munkaügyi Minisztérium.

<sup>187</sup> A Munkaügyi Minisztérium 6528/1977 sz. tervezetének vitaanyaga. MNL OL XIX-C-5 1045. d. Munkaügyi Minisztérium.

<sup>188</sup> Szűgyi Jerne 2008. 85. p.

<sup>189</sup> A párt Nógrád megyei Végrehajtó Bizottságának ülésén például az egyik felszólaló nehezményezte: „(a) kisegítő osztályokba átutalják a cigánytanulók nagy részét. Ezzel nem lehet megbékélni. Nem lehet a cigánygyerekekből értelmi fogyatékos gyerekeket csinálni.” MNL NML XXXV. 51. c. 511. ő. e. 1666. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései 1975. október 21. 1666.



### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

A fizikai erőszak, a rendőri brutalitás a Kádár-korban továbbra is jellemezte a hatalom cigányokkal szembeni magatartását. Az 1961-es párthatározatot ismertetni kellett a rendőrséggel is, amely rögtön megalkotta annak sajátos „belügyi értelmezését”. Az Országos Rendőr-főkapitányság a következőképpen fogalmazta meg útmutatását az állomány felé: „*A segítés és differenciált intézkedések mellett követeljük meg a cigányoktól is törvényeinknek betartását. Törekedjenek arra, hogy a bűnöző elemeket leválasszák a becsületesen, de elmaradott gazdasági és kulturális körülmények között élő személyektől. Ennek érdekében erősítsék a harcot a bűnöző elemek ellen...*”<sup>191</sup> A párthatározatot követően – miután kimondták, hogy a cigányság nem nemzetiség, hanem társadalmi csoport – gyakorlatilag az államhatalom működésének minden területén elfogadott és használható társadalmi kategóriává vált a „cigány” megjelölés, ily módon pedig a társadalmi jelenségek egész sorát etnicizálták a korabeli hivatalok és az erőszakszervezetek. Ekkor kezdődött a nyilvánosságban a „cigánybűnözés” fogalmának gyors karrierje is. A Belügyminisztérium folyóirata, a *Belügyi Szemle* hasábjain 1963-ban több szerző is foglalkozott a cigánykérdéssel, többségük a korban elfogadhatónak tekintett álláspontot képviselte, vagyis nem a cigányság egészét tekintette bűnözőnek, hanem csak egyes csoportjait, és úgy vélte, hogy a kérdés nem oldható meg pusztán rendészeti eszközökkel. A szerzők azonban általánosan használták a „cigánybűnözés” fogalmát, amely a következő két évtizedben is visszatérő témája maradt a *Szemle*ben közölt tanulmányoknak.<sup>192</sup> Az 1970-es évek végétől különböző hangsúlyokkal, de több jogász, szociológus, kriminológus szerző is rámutatott: empirikus adatokkal bizonyítható az a tény, hogy a bűnözés nem etnikumspecifikus, hanem meghatározható társadalmi csoportok szociális helyzetével hozhatóak összefüggésbe bizonyos bűncselekmények.<sup>193</sup> A kategória ennek ellenére a rendőri szakzsargon részévé vált (1974-től fogva a hivatalos statisztikákban is használták).<sup>194</sup> A bűnelkövetők statisztikájában általában külön rubrikában szerepeltették a külföldi állampolgárokat és a „cigány bűnelkövetőket”.<sup>195</sup>

Nemcsak a belügynek, a rendőrségnek, hanem az Egészségügyi Minisztériumnak és a Vöröskeresztnek is részt kellett vállalnia az úgynevezett cigánykérdés megoldásában, aminek az lett a következménye, hogy az „etnikus” szemléletmód az egészségügy területén továbbra is érvényesülhetett, ami ilyen és ehhez hasonló megfogalmazásokat szült a korabeli dokumentumokban: „*Örvendetes tény azonban, hogy az urbanizáció előrehaladása, az életmód fokozatos átalakulása a cigányoknál is a születések fokozatos csökkenését hozza*

<sup>190</sup> Összefoglalóan: Kemény István 1999. 244–245. p.; Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona 2002. 7–20. p.

<sup>191</sup> MNL OL XIX-B-14 585. d. Országos Rendőrfőkapitányság.

<sup>192</sup> Dupcsik Csaba 2009. 162–167. p.

<sup>193</sup> Tauber István 1979.; Tauber István 1986.; Vigh József – Tauber István – Madácsi Imre 1988. Ismerteti és elemzi: Dupcsik Csaba 2009. 225–229. p.

<sup>194</sup> Uo. 221–222. p.

<sup>195</sup> BFL XXXV 1. a. 3. 207. ő. e. MSZMP Budapesti Pártbizottságának ülései 1986. június 24.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

*magával.*<sup>196</sup> Baranya megyében 1974-ben egy tanácsi jelentés szerint „az egészségügyi szervek 3 éves tervet dolgoztak ki, melynek célja, hogy minden reproduktív korban lévő cigány-asszonynál 3 gyerek után megtörténjen a mechanikus fogamzásgátlás”.<sup>197</sup> A hatalom egészen 1985-ig fenntartotta a kényszermosdatások intézményét. A cigánytelepeket az egészségőr kéthetente (az „egészségőr” a vajda intézményének utódaként a hatalom képviselője, ügynöke volt a telepen), a körzeti orvos havonta, a járási egészségügyi csoport negyedévente volt köteles átvizsgálni. Az egészségügyi miniszter 1955-ös rendelete szerint „a hajzat lenyírással és szőrtelenítéssel egybekötött tetvetlenítést” az ő jelentésük alapján rendelhették el, és ehhez a hatóságok igénybe vehették a rendőrséget is.<sup>198</sup> 1962-ben a párthatározat végrehajtásának értékelésekor az Egészségügyi Minisztérium képviselője arról számolt be, hogy „kidolgoztak egy olyan fertőtlenítő eljárást, amely nem a cigányokra összességükben, hanem csak a tetvesekre vonatkozik”.<sup>199</sup> A minisztérium szervezésében azonban éppen 1961/62 telén a „kiütéses tifusz elleni védekezés” címen hajtottak végre összehangolt akció keretében kényszermosdatásokat. Elvileg ügyeltek rá, hogy „a téli időszakban a csoportos fürdetéseket csak megfelelően fűtött helyiségben, illetve kellő mértékben kifűthető és kifűtött fürdőszobában szabad végrehajtani. Nők fürdetésénél kizárólag női dolgozók (szülésznő, védőnő, körzeti ápolónő, női vöröskeresztes aktívák) segédkezhetnek.” Ám még az állami hivatalnokok irattárakban, levéltárakban fennmaradt jelentései is „túlkapásokról”, „visszaélésekről” számolnak be.<sup>200</sup>

Míg az 1950-es évekig többnyire társadalmon kívüli csoportnak tekintették a cigányokat, az 1960-as években az állam látszólag sokat tett értük. Úgy tűnt, hogy ők is helyet kapnak a szocialista társadalomban. Ma azonban már látható, hogy ez az integráció nem volt valós. A legalacsonyabb presztízsű munkahelyek, az ingázás, a fekete vonatok világában, a falvak peremén megőrződött a régi helyzet, a cigányok maradtak, csak az alakult át valamelyest, amit a többség cigány munkának, cigány telepnek, cigány iskolának vagy cigány osztálynak tekintett. A szociálpolitikai intézkedések, bár javítottak a cigányok életkörülményein és előmozdították a cigány lakosság további vagyoni, társadalmi differenciálódását, nem szüntették meg a munkahelyi, lakóhelyi, iskolai szegregációt, miként általánosságban a cigánynak tartott lakosság hátrányos szociális helyzetét sem. A 70-es, 80-as évekre a cigányság életkörülményei kapcsán

<sup>196</sup> MNL OL P 2130 Magyar Vöröskereszt. A cigány lakosság helyzete.

<sup>197</sup> Füzes Miklós – Márfi Attila – Rozs András – Vörös Huba (szerkk.) 2005. 136. p.

<sup>198</sup> 1/1955. (I. 13.) Eü.M. sz. rendelet végrehajtása tárgyában kiadott 101/1955 /EÜ.K.2./ Eü.M. sz. utasítás.

<sup>199</sup> Jelentés az MSZMP PB 1961. június 20-i a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatának végrehajtásáról. (1962. október 11.) MNL OL XIX-I-4-g 46. d. 66. t. Művelődésügyi Minisztérium. Nemzetiségi osztály.

<sup>200</sup> Egészségügyi Minisztérium Egészségügyi Felvilágosító Központjának észrevételei a kiszállási jelentéshez MNL OL XIX-I-4-g 46. d. 66. t. Művelődésügyi Minisztérium. Nemzetiségi osztály.

### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

leírt szociális helyzet, a szegénység a többség szemében a cigányság szinte kizárólagos jellemzőjévé és a cigánysághoz való tartozás meghatározójává vált. Így a nyolcvanas évektől a cigány/roma mozgalom egyik fő céljává a cigány közösségekhez való viszony újrafogalmazása és azon belül is a cigány közösségek belső, saját szempontjainak és értékeinek hangsúlyozása, megmutatása vált. Mindez azonban csak úgy mehetett végbe, hogy a leírt asszimiláló törekvések, kieresztő állami-politikai magatartások ellenére, mintegy társadalmi kényszerként is, de jelentős társadalmi modernizáció zajlott le a roma közösségek helyzetében. Még ha a többségtől elmaradó mértékben is, arányában azonban a 20. század minden bizonnyal legjelentősebb foglalkozásváltási, szociális és anyagi előrelépése zajlott le esetükben. Ennek hatásait majd a rendszerváltozás után megjelenő újabb roma értelmiségi generációk helyzetében és tevékenységében figyelhetjük meg.

Az 1980-as években az állam – az előbbieik hatásának is köszönhetően – a korábbinál több lehetőséget kínált a cigány kultúra ápolására (így például több cigány nyelvű kiadvány is megjelenhetett), és a pártállami szervezeteken belül ismét cigány szervezeteket alakítottak.<sup>201</sup> Az új kulturális szervezet, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1986-ban alakulhatott meg a Művelődési Minisztériumon belül (az 1957-ben létrehozott szervezetével megegyező nevet kapott).<sup>202</sup> A Szövetség lapot is kiadott *Romano Nyelvűje* (*Cigány Újság*) címmel.<sup>203</sup> Fő feladata – alapszabálya szerint – az volt, hogy „a magyarországi cigányság társadalmi beilleszkedését, az ehhez kapcsolódó nemzeti és etnikai kultúra elsajátítását, valamint a cigányság kulturális érdekképviselését, haladó hagyományainak ápolását szolgálja a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján”.

Az autonómia szelleme végül mégiscsak kiszabadult a gondosan lezárt palackból. Az 1980-as években a cigány értelmiségiek politikai szocializációjának színteréül a – még az 1960-as évek végén megalakult – Cikobik (Cigány Koordinációs Bizottságok), az 1970-es évektől létező cigányklub-mozgalom és a Hazafias Népfront intézményei szolgáltak.<sup>204</sup> A cigány nemzeti mozgalom, a cigány nemzeti kultúra megteremtésében óriási szerep jutott a Fővárosi Tanács által 1987-ben alapított Cigány Háznak (Romano Kher), amelyet 2009-es megszüntetéséig Zsigó Jenő vezetett. A hatalom mindeközben a formálódó cigány értelmiség ellen állambiztonsági, operatív eszközöket vetett be.<sup>205</sup>

<sup>201</sup> MNL OL M-KS-288. f. 50/1982/12. ó. e. MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai munkaközösség, M-KS-288. f. 41/1984/434. ó. e., M-KS-288. f. 41/1984/434. ó. e., M-KS-288. f. 41/1986/468. ó. e. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság.

<sup>202</sup> Uo.

<sup>203</sup> MNL OL M-KS-288. f. 41/1986/468. ó. e. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság.

<sup>204</sup> A Cikobik az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1968-as, „A cigánylakosság helyzetének javulásával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól” szóló állásfoglalását követően felállított Tárcaközi Koordinációs Bizottság megyei szervei voltak. A cigányklub mozgalom a hetvenes években a folklórmozgalommal párhuzamosan indult. Molnár 2005. 461., 467., 489.

<sup>205</sup> ÁBTL 3.1.2. M-41684 A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Munka dossziék.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

A rendszerváltás korszakában indulhatott meg a többségi társadalom előítéleteitől sújtott kisebbség önszerveződése, sorra alakultak a különböző országos, regionális és helyi szervezetek, és megalakultak az első etnikai jellegű pártok is. Szuhay Péter megállapítása szerint a cigány kisebbség „abba a társadalomtörténeti korszakba” érkezett, „amikor a cigány értelmiség pontosan megfogalmazta a különböző cigány etnikai csoportok közötti integráció szükségességét, és belekezdett a cigány nemzeti kultúra »megalkotásába«”.<sup>206</sup>

### III. 2. A cigányok/romák száma, társadalmi helyzete a 20. század második felében

A 20. század első feléből jobbra csak a népszámlálások adatai maradtak ránk, amelyek jórészt az anyanyelvre, nyelvhasználatra vonatkozó adatok alapján becsülték meg a cigányok lélekszámát, így az összlakosságon belüli arányukat nem mutatták jelentősnek. A két világháború közötti időszakban is születtek olyan becslések, amelyek a cigány lakosság számát százezer körülire tették, ám ezek nem kaptak szélesebb nyilvánosságot.<sup>207</sup> Az 1950-es évektől kezdődően a magyar állam hivatalnokai és a társadalomkutatók ismét megkísérelték meghatározni a cigányok létszámát és összegezni a velük kapcsolatos ismereteket. Az ő becsléseik – mivel egyaránt a többség meghatározását vették alapul, tehát, hogy a magyar lakosság kit tekint cigánynak – mindvégig nagyon közel jártak egymáshoz. Egy idő után ezeket az adatokat már társadalmi tényként kezelték a hivatalnokok, sőt előre is jelezték a cigány népesség várható demográfiai folyamatait. A megyei tanácsok becslésein alapuló pártállami felmérések szerint 1961-ben 200 ezer, 1970-ben 220-250 ezer, 1978-ban 325 ezer, 1983-ban 350-360 ezer cigány élt Magyarországon. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1979. évi határozata a „népességi tendenciák” alapján azt valószínűsítette, hogy a cigány lakosság száma 1990-re 400-450 ezer fő lesz. 1980-81-ben kutatók már azt vélelmezték, hogy a lélekszámuk a 2000. évben elérheti a 600-700 ezret.<sup>208</sup>

Az 1961-es párthatározat – a helyi pártbizottságok jelentései alapján – röviden leírta a magyarországi cigány népesség helyzetét. Az összefoglaló a helyi tanácsok és a párt-szervezetek beszámolóin, adatközlésein alapult. A dokumentum 200 ezer cigányról szólt; a cigányságot a pártállam szempontjai alapján bontotta csoportokra aszerint, hogy milyen körülmények között élt, illetve hogy hogyan tagozódott be az államosított gazdaságba. A beilleszkedettek létszámát a cigány lakosság harminc százalékára tették. A párthatározat szerzői szerint ők „elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális

<sup>206</sup> Szuhay Péter 1995. 330. p.

<sup>207</sup> Dr. Gesztelyi Nagy László 1929. 315–317. p.; Dr. Gesztelyi Nagy László 1940. 315–317. p.; Hoóz István 1989. 89. p.

<sup>208</sup> Az általános iskolák és a gyógypedagógiai intézmények tanulóinak 1981-ben ugyanis hét százalékát minősítették cigánynak, ez alapján becsülték meg a népességstatisztikai adatok megváltozását. Hoóz István 1989. 3. p.

### III. Cigányok/romák Magyarországon a 20. század közepétől a rendszerváltásig

színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbára szétszórta élnek”. A következő csoportba a „beilleszkedésben levő cigányokat” sorolták, számarányukat ugyanennyire becsülték. E megnevezés alatt valójában a telepeken élő cigányokat értették: „külön telepeken, a falu vagy város határában, putrikban élnek, többnyire csak alkalmi munkát végeznek, kulturális színvonaluk igen alacsony.” (A kulturális színvonal emelkedése e logika szerint az elköltözést és az ipari munkássá válást jelentette volna.) A dokumentum szerzői szerint 2100 cigány telep volt ekkor az országban. Becslésük szerint a cigányok negyven százaléka még ekkor is vándorló életmódot folytatott.

A szociológiai kutatás az 1960-as évektől kezdődően tehetett kísérletet arra, hogy megbecsülje a cigányság számarányát és leírja szociológiai jellemzőit. A KSH 1963. évi jövedelem- és rétegződésvizsgálata során a statisztikusok a cigányok létszámát – a telepi lakások száma alapján – 222 ezer főre becsülték. A legmegbízhatóbb adatokat azonban hosszú idő elteltével a huszonhat évvel a második világháború vége után, 1971-ben Kemény István vezetésével készült országos kutatás jelentette a cigányokról.<sup>209</sup> A kutatás szerint akkor 320 ezer fő volt a cigányok száma. Ebből 23 százalék élt a keleti régióban (Szabolcs-Szatmár, Békés és Hajdú-Bihar megyében), 20 százalék az északi régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megye), 21 százalék a Dunántúlon, 19 százalék a budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint 16 százalék az alföldi régióban (Csongrád, Bács-Kiskun és Szolnok megye). Településtípusok szerint 7,7 százalék élt Budapesten, 14 százalék a vidéki városokban, és 78 százalék a községekben. Magyar anyanyelvű volt ebben az időben 71 százalék, cigány anyanyelvű 21 százalék és beás anyanyelvű nem egészen 8 százalék. A cigány lakások kétharmada volt cigánytelepen. A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld-, vagy sárfalú kunyhóban lakott. A lakások 44 százalékában nem volt villany. Vízvezeték a lakások 8 százalékában volt, az épület telkén kút a lakások 16 százalékánál volt, 100 méternél közelebb lévő kút a lakások 37,5 százalékánál, és 100 méteren túl lévő kút a lakások 39 százalékánál volt található. WC a lakáson belül a lakások 3 százalékánál, a lakáson kívül a lakások 4 százalékánál volt, árnyékszék a lakások 61 százalékánál, a lakások 32 százalékánál pedig utóbbi sem volt. A 14 éven felüli cigányok 39 százaléka analfabéta volt. A 20–24 éves korú cigány fiatalok 26 százaléka végezte el az általános iskolát, a többiek nyolc osztálynál kevesebbet végeztek, és több mint 10 százalékuk egyáltalán nem járt iskolába. Az országos kutatás regisztrálta azt is, hogy az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatására, 1971-re foglalkoztatottá vált a munkaképes korú férfiak 85 százaléka, valamint azt is, hogy a cigány családfők 11 százaléka volt szakmunkás, 10 százaléka betanított munkás, 44 százaléka segédmunkás, 13 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 százaléka napszámos, 6 százalékuk pedig önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartotta fenn magát. A munkaképes korú nők foglalkoztatottsága 1971-ben 30 százalékos volt, de a nyolcvanas évek elejére 50 százalékosra emelkedett.

<sup>209</sup> Kemény István 1976.

A Kemény István vezette vizsgálat – közel egy évszázaddal az első cigányösszeírás után – ugyancsak a többségi társadalom véleményét vette alapul; tehát azt tekintette „cigánynak”, akit „nem cigány” környezete annak tartott.<sup>210</sup> Mivel a cigány származás a közvélemény szemében mindig is bélyegnek számított, a számba jöhető definíciók közül ez volt az egyetlen meghatározás, amely alapján „országos reprezentatív vizsgálatot” lehetett végezni. E definíció azonban azt sugallta, hogy a cigányoknak a többségi társadalomhoz való viszonyát, „különállását” nem a kultúra, a cigányság nemzeti/nemzetiségi léte vagy az identitásválasztás, hanem a többségi társadalom tagjainak kirekesztő magatartása határozza meg.<sup>211</sup> (A kutatók szociális munkásokat, falusi tanítókat, tanácsi dolgozókat, rendőröket, sőt esetenként a szomszédokat kérdezték meg arról, hogy az adott településen kit gondolnak cigánynak.)

Kemény István és munkatársai a rendszerváltást követően az 1993-as és a 2003-as reprezentatív cigánykutatások során is az 1971-es felméréshez hasonló módszereket alkalmaztak. Megközelítésmódjukat így magyarázták: *„azt a kutatási célt tűztük magunk elé, hogy megvizsgáljuk a környezetiük által cigánynak tartott emberek társadalmi helyzetét abban a – mindannyiunk által jól ismert – társadalmi közegben, amelyben a magukat nem cigánynak tekintő, többségi társadalom tagjai határozottan és világosan megkülönböztetik magukat azoktól az emberektől, akiket cigánynak tekintenek.”*<sup>212</sup> Az 1993-ban végzett reprezentatív szociológiai vizsgálat és az iskolastatisztikák alapján a nem roma környezet által romának minősített népesség lélekszáma Magyarországon az 1990-es évek elején 455 ezer fő körül lehetett.<sup>213</sup> A szociológiai vizsgálatok tíz évvel később, 2003-ban 550-570 ezer főre becsülték a létszámukat.<sup>214</sup>

A fentebb idézett adatokból azonban már az 1970-es években mindenki számára könnyen levonható volt a következtetés, hogy a felmérés az 1961-es párthatározattal meghirdetett pártállami cigánypolitika és általában a társadalompolitika szinte teljes kudarcáról is tudósított.<sup>215</sup> 1979-ben egy PB határozat emiatt „újbaloldalinak” bélye-

<sup>210</sup> Kemény István 1976.; Az 1993–1994-ben végzett országos reprezentatív romakutatás ugyanezen az alapon nyugodott. Havas Gábor – Kemény István, 1995. A Szelényi–Treiman kutatás empirikusan is igazolta azt, hogy a romák lélekszáma Magyarországon jóval kisebbnek mutatkozik akkor, amikor a megkérdezettek maguk nyilatkoznak etnikai hovatartozásukról, és nagyobbak, amikor a környezet (ebben az esetben a kérdezőbiztos) minősíti őket.

<sup>211</sup> Kemény István összefoglaló tanulmányában kifejtette: „nem beszélhetünk cigánykultúráról vagy szubkultúráról, hanem az alsó rétegek szubkultúrájáról, amelyen belül a cigányság életformacsoportjai különböző színeket jelentenek.” Kemény István 1976. 42. p. A kérdéskörrel részletesen: Szuhay Péter 1999.

<sup>212</sup> Kertesi Gábor – Kézdi Gábor 1998. 15. p.

<sup>213</sup> Uo. 96. p.; Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella 2004. 42. p.

<sup>214</sup> A tágabb becslések 1971-ben 270 ezer és 370 ezer, 1993-ban 420 ezer és 520 ezer között, míg 2003-ban 520 ezer és 650 ezer közöttre teszik a cigány népesség számát.

<sup>215</sup> A kutatás eredményeinek összefoglalása: Kemény István 1976. Egy 1974-ben készült jelentés a cigány lakosság helyzetéről e felmérés adatai alapján is jellemezte a PB határozat végrehajtásának hiányosságait. MNL OL M-KS-288. f. 41/1974/226. ő. e. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság.



*I. A cigányok/romák magyarországi története a kezdetektől a 19. század közepéig*

gezte a kutatást vezető szociológusokat.<sup>216</sup> A szocializmusban Magyarországon hivatalosan nem létezhetek szegények, mint ahogy kirekesztett társadalmi csoportokról sem lehetett beszélni, legfeljebb „többszörösen hátrányos helyzetű” vagy „beilleszkedési zavarokkal küzdő” egyégekről.<sup>217</sup> Miután Kemény István 1970-ben megtartotta híres akadémiai előadását a szegénységről – e vizsgálat eufemisztikus elnevezéssel *Alacsony jövedelmű lakosság életkörülményeinek vizsgálata* címmel indulhatott meg –, átmenetileg eltávolították a Szociológiai Intézetből. A kutatás 1972-ben elkészült zárótanulmányát titkosították, és a Statisztikai Hivatal elnökének páncélszekrényébe zárták. (Eközben a kézirat több példánya kézről kézre járt a városban a társadalomkutatók között.) A cigányvizsgálatot végző társadalomtudósok nyilvánvalóan elutasították a pártállam szemléletét, ám – a kutatás kritikai céljából következően – alapvetően ők is társadalmi helyzetén keresztül jellemezték a cigányságot. Ezzel valójában leírták (és a politika után a tudományban is megalkották) a cigányok társadalmi státusát. Kemény István ugyanakkor a kutatás eredményeit összegző tanulmányában megállapította: a cigányság önmagában nem alkot elkülönült társadalmi csoportot.<sup>218</sup>

A korban az állami és pártvezetők viszonylag széles körű információkkal rendelkeztek a szegénységről. Az Országos Tervhivatal egyik – 1979-ben készült – tanulmánya például arra mutatott rá, hogy a „többszörösen hátrányosan érintett rétegek” (a szegények egyik korabeli eufemisztikus megnevezése) rossz szociális helyzete jórészt abból következik, hogy az állami juttatások és az elosztási rendszer ezeket az egyéneket, csoportokat tartósan hátrányos helyzetbe kényszerítik.<sup>219</sup> Az 1970-es évek végén a társadalmon belül e népesség számát már egymillióra, vagyis az össznépesség tíz százalékára tették, a cigányok arányát viszont ennél lényegesen kevesebbre, 3-3,5 százalékra becsülték.<sup>220</sup> A korabeli szociológiai kutatások szerint sem lehet egyenlőséget tenni a szegények és a cigányság közé; jóllehet a cigány közösségek nagyobb része szegénységben élt, a szegények többsége is a többségi társadalomból került ki. A cigány társadalom maga is jóval rétegzetesebb volt annál, mint ami a szegénységet leíró vizs-

<sup>216</sup> MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ó. e. MSZMP Politikai Bizottság.

<sup>217</sup> Szalai Júlia 2002. 35. p.

<sup>218</sup> Kemény István 1976. 10. p.

<sup>219</sup> „Nagy valószínűséggel mégis kimondhatjuk, hogy az ezek alapján bemutatható réteg azért alacsony-jövedelmű, mert több, a társadalom részéről általában elérhető jövedelem és szolgáltatás (társadalmi juttatás) ezeket a személyeket – az ide tartozó háztartásokat – az átlagos szint alatt érinti, illetve ezek a háztartások hátrányos helyzetűek ezek megszerzése tekintetében is.” Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztályának előterjesztése a Gazdaságpolitikai Bizottság részére. „A többszörösen hátrányosan érintett rétegek összetétele, újratermelődésük okai, helyzetük javításának módjai.” Alapozó tanulmány (1979. október). 9.

<sup>220</sup> Az idézett dokumentumban a következő megállapítás olvasható: „valószínűsíthető, hogy a többszörösen hátrányosan érintett népesség nagysága az 1970-es évek végén megközelítheti az 1 millió főt. Ez a halmoz, kibővíve a csak egy-egy tényező által súlyosabban érintettekkel 1,2-1,5 millió fő közötti intervallumban helyezkedhet el.” Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztályának előterjesztése i.m. 7.



*A Magyarországon élő cigányok/romák*

gálatokból következik. A néprajzi kutatások pedig arra mutattak rá – a sztereotípiákkal szemben is –, hogy e társadalmat általánosságban is a sokféleség jellemzi, s helyi szinten sokszor több azonosság mutatható ki a kisebbségi és a többségi közösségek szokásaiban, mint az egymástól távol élő cigány közösségeikében.

Már 1971-ben is meglepő eredménynek számított, hogy a felmérés szerint az országban élő cigányok 71 százaléka magyar anyanyelvű volt. (1971 és 1993 között megfigyelhető volt a beások és az oláh cigányok gyors nyelvi asszimilációja, az oláh cigányoknál ezt követően megfordult a folyamat, bár úgy tűnik, ez nem vált tartós tendenciává.<sup>221</sup>) A 2003. évi szociológiai vizsgálat adatai szerint a roma népességen belül 87 százalék volt a magyar anyanyelvűek aránya, 8 a cigány, és 5 százalék a beás anyanyelvűeké.<sup>222</sup> A nyolcvanas évektől kezdődően ugyanakkor a magyarországi cigányok, romák körében is felgyorsult a különböző közösségeket összefogó, közös roma nemzetiségi/nemzeti kultúra és identitás megteremtésének régóta zajló folyamata. 1991-ben az Kisebbségi Kerekasztal által szervezett tárgyalásokon a romák képviselői nemzetiségi státuszt kértek és kaptak a roma közösségeknek. Így az 1993-as kisebbségi törvény a roma kisebbséget szerepeltette a nemzeti és etnikai kisebbségek felsorolásában, amellyel új időszak kezdődött a magyarországi cigányok/romák társadalomtörténetében.

<sup>221</sup> Kemény István – Jankó Béla – Lengyel Gabriella 2004. 39. p.

<sup>222</sup> Lásd az adatok összefoglalását Kemény István – Jankó Béla – Lengyel Gabriella 2004. 400. p.

## IRODALOM

- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei.* Budapest: Ateneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. (Reprint kiadás, é. n.)
- Achim, Viorel 2001: *Cigányok a román történelemben.* Budapest
- András Sámuel 1789: *Elmes és mulatságos anekdoták.* Bécs
- Az 1941-es népszámlálás.* Budapest: KSH Könyvtár, 1979.
- Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás.* Budapest: KSH, 1993.
- Balogh István 1983. Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1554/1555. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványai, 5. Ford. és válogatta Balogh István szerk. Szendrey István Debrecen, 1983.
- Balogh Ödön 1991: A cigányok megjelenése, letelepítése Kiskunfélegyházán. In: *A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei* 5. 57–62. p. Kecskemét
- Bana József 1993: Rendszabályok és engedmények. Győr város cigánypolitikája a XVIII. században. *Kisalföld*, 1993. május 18. Győr. 10. p.
- Bana József 2009: A helyzet fokozódik – Lakatosék a szocializmus időszakában. In: *Cigánysors.* (A cigányság történeti múltja és jelene 2.) Szerk. Márfi Attila. Pécs, 113–115. p.
- Bársony János – Daróczi Ágnes 2005: *Pharrajimós. Romák sorsa a Holocaust idején.* Budapest.
- Bársony János 2008: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. *Múltunk* 1. 222–256. p.
- Benczik Gyula – Dominkovits Péter 1993: *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái I.* Szombathely
- Benda Kálmán 1939: Almásy Ignác jászkun főkapitány rendelete 1782-ből a cigányok viseletéről. *Ethnographia–Népelet* 50 167–168. p.
- Benda Kálmán 1971: Révay Péter ajánló levele Gáspár vajda és népe számára. *Ethnographia* 82 425–426. p.
- Berey Katalin 1990: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In Berey Katalin – Horváth Ágota 1990: *Esély nélkül.* Budapest, 5–72. p.
- Bernáth Gábor 2002: *Kényszermosdatások a cigánytelepeken, 1940–1985.* Budapest.
- Bessenyei József 1994: *Enyingi Török Bálint.* Budapest
- Bodgál Ferenc 1965: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművessége. *Ethnographia* 76. 521–546. p.
- Bódi Zsuzsa 1992: Magyarországi cigány összeírás a 18. században. *Phralipe* 3 15–20. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- Bodó Béla 1987: Cigányok a XVIII. századi Szabolcs vármegyében. *Krónika* 1 (új folyam) 167–186. p.
- Csongor Anna – Szuhay Péter 1992: Cigány kultúra, cigánykutatások. *Budapesti Könyvszemle* 4. 235–245. p.
- Csontos János 1877: Adalék a magyarországi cigányok történetéhez. *Századok* 454–456. p.
- Csősz László 2020: *Zsidópolitika és népiítés Magyarországon, 1920–1945*. Kézirat.
- Diósi Ágnes 1988: *Cigányút*. Budapest
- Dömötör Sándor 1929: Cigányadomáink. (Anyagösszefoglalás.) *Ethnographia* 40 82–106. p.
- Dömötör Sándor 1934: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? *Ethnographia* 45 156–178. p.
- Dupcsik Csaba 2009: *A magyarországi cigányság története. A magyarországi cigányság a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest
- Elek György 1991: A karcagi cigányság a 18. században. *Jász-kunság* 37/5 42–45. p.
- Enessei György 1798: *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története*. Komárom
- Engel Pál – C. Tóth Norbert 2005: *Királyok és királynék itineráriumai (1382–1437)*. Budapest
- Ercsi Dániel 1814: *Statistica*. Debrecen
- Erdős Kamill (1960) 1989: Gondolatok a cigányproblémákról 1960-ban. In *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 190–202. p.
- Fehértói Katalin 1987: A középkori cigány helynevek és személynevek. *Névtani Értesítő* 12 5–17. p.
- Feitl István 2008: A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. *Múltunk* 1 257–272. p.
- Fraknoi Vilmos 1877: *II. Lajos király számadási könyve*. Magyar Történelmi Tár, XXII. Budapest
- Fraser, sir Angus 1996: *A cigányok*. Budapest
- Fridvaldszky Johannes 1767: *Minerologia magni principatus Transylvaniae*. Claudiopoli
- Füzes Miklós – Márfi Attila – Rozs András – Vörös Huba (szerkk.) 2005: *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs
- General Population Survey*. (Adatbázis.) Los Angeles: UCLA, Department of Sociology
- Dr. Gesztelyi Nagy László 1929: A cigányügy rendezése. *Községi Közlöny* 25. 315–317. p.
- Dr. Gesztelyi Nagy László 1940: *A magyarországi cigánykérdés rendezése*. Kecskemét
- Gilsenbach, Reimar 1997: *Weltchronik der Zigeuner*. Teil I: Von den Anfängen bis 1599. Studien zu Tsiganologie und Folkloristik 10. Frankfurt am Main
- Grellmann, H. M. G. 1783: *Die Zigeuner*. Dessau
- Grellmann, H. M. G. 1787: *Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung*. Göttingen
- Gyergyói Sándor 1990: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig*. I–II. kötet. Debrecen

- Hajdú András 1955: A Kájoni Kódex egyik cigánynyelvű dala (1639). *Ethnographia* 66 482–486. p.
- Hajnóczky Tamás (szerk.) 2019: *Cigányzenészek barca a két világháború között Magyarországon*. Budapest
- Hanák Péter 1985: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1079–1104. p.
- Harmat József 2015: *Roma holokauszt a Grábler-tónál. A székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése várpalotán 1945-ben*. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 34. Veszprém
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona 2002: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest
- Havas Gábor – Kemény István 1995: A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle* 3 3–20.
- Heiczinger János 1978: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. *Fejér megyei történelmi évkönyv* XII. 153–251. p. Székesfehérvár
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerkk.) 2000: *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest
- Dr. Hoóz István 1989: A magyarországi cigányösszeírásokról és a cigány népesség számának alakulásáról. In Uő (szerk.): *A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében*. Pécs
- Hógye István 1984: Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII–XVIII. századi történetéhez. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 22. 39–47. p. Miskolc
- Istvánfi, Nicolaus 1758: *Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis*. Viennae, Pragae et Tergestii
- Iványosi-Szabó Tibor 1993: Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez (1596–1850). *Bács-Kiskun megye múltjából*, XII., 7–55. p. Kecskemét
- Iványosi-Szabó Tibor 1996: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. Kecskemét
- Jakab Elek 1888: Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Budapest
- Jakus Lajos 1992: Cigányvajdák privilégiumai. *Honismeret* 20/5 20–22. p.
- Janky Béla 2004: A cigány családok jövedelmi helyzete. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerkk.): *Társadalmi Ríport*. 400–413. p. Budapest
- József főherceg 1895: Az ónodi várhoz tartozó cigány jobbágyság összeírása. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* II. 121–123. p.
- József főherceg: A mi nomádjaink. *Élet* 1893. 7. füzet 121–123. p.
- Kádár Zsuzsanna 1993: A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. *Regio* 1993/1 66–84. p.
- Kállai Ernő 2002: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerkk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, 327–345. p.

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- Kállai Ernő 2008: *Hehyi cigány kisebbségi önkormányzatok elméleti modellje és működési gyakorlata Magyarországon*. PhD értekezés. Miskolc
- Kállai Ernő 2014: Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok? *Regio* 2014/2 114–146. p.
- Kállai Ernő 2018: A cigányok és a zene. A cigányzene és a zenész cigány fogalmának változása az elmúlt évszázadokban. In: *Belvedere Meridionale* 2018/3 120–140. p.
- Kálmán András 1946: A magyar cigányok problémája. *Társadalmi Szemle* 8–9 656–658. p.
- Karsai László 1992: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945*. Budapest
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella 2004: *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest
- Kemény István – Janky Béla 2003: A 2003. évi cigány felmérésről. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején*. Budapest
- Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerkk.) 1976: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, Budapest
- Kemény István (szerk.) 2002: *A magyarországi romák*. Budapest
- Kemény István 1974: A magyarországi cigány lakosság. *Valóság* 1 63–72.
- Kemény István 1976: *A magyarországi cigányok helyzete*. In: Kemény–Rupp–Csalog–Havas i. m. 7–67.
- Kemény István 1991: Megfelezett élet. Csizmadia Ervin beszélgetése Kemény István szociológussal. In: Uő: *Közelről s távolból*. Budapest, 179–189. p.
- Kemény István 1999: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In: Uő (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest
- Kemény István 2000a: Előszó. In: Uő. (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest
- Kemény István 2000b: Nyelv és oktatás: asszimiláció és szegregáció. In: Böszörményi Jenő – Józsa Márta (szerkk.): *A romakérdés az integráció csapdájában. (A romák integrációs lehetőségei Magyarországon.)*. Budapest
- Kereskényiné Cseh, Edit (szerk.) 2008: *Források a Békés megyei cigányság történetéhez*. Gyula
- Kertesi Gábor – Kézdy Gábor 1998: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*. Budapest
- Kiss András 1990: Források és adatok a kolozsvári cigányok XVI–XIX. századi történetéhez. *Korunk* 7 888–896. p.
- Kolumbán Samu 1903: A cigány a székely nép felfogásában. *Ethnographia* 14 141–147. és 383–392. p.
- Kovács János 1895: A cigányok Szegeden. *Ethnographia* 6 187–198, 280–288. és 388–393. p.
- Kovalcsik Katalin – Réger Zita 1995: A tudomány mint naiv művészet. *Kritika* 1995. február. 31–34. p.

- Kozák Istvánné 1983: A cigányok a társadalmi munkamegosztásban. In: Cigányok, honnét jöttek, merre tartanak? szerk. Szegő László, Fazekas László, Szecskó Tamás, Beszédes Natasa 102–122. p. Budapest
- Ladányi János – Szelényi Iván 2002: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle* 4 72–94. p.
- Lakatos Menyhért 1991: A cigányság törzsi és nemzeti kérdései. In: *Nemzetiség – identitás. A IV. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai*. szerk. Ujvary Zoltán, Eperjessy Ernő, Krupa András Békéscsaba – Debrecen
- Lehoczky Tivadar 1881: Adatok a magyar cigányok történetéhez. *Századok* 152–154. p.
- Lehoczky Tivadar 1894: Új adat cigányaink történetéhez. *Századok* 827–828. p.
- Majtényi Balázs – Majtényi György 2012: *Cigánykérdés Magyarországon, 1945-2010*. Budapest
- Majtényi Balázs – Majtényi György 2016: *A Contemporary History of Exclusion: The Roma Issue in Hungary from 1945 to 2015*, Budapest – New York.
- Márfi Attila 2008: Cigánysors, cigánykérdés; a vályogtelepek felszámolása Baranyában a tanácskorszak idején. In Majtényi György – Szabó Csaba: *Távolodás és közelítések. Rendszerváltás és Kádár-korszak*. 339–353. p. Budapest
- Márki Sándor 1890: Aradmegye cigányainak történetéből. *Ethnographia* 1 442–447. p.
- Máté Mihály 2009: Abroszárusok – A colári cigányokról, Magyarország legkisebb cigány csoportjáról. *Beszélő* 14 10. sz. 50–61.
- Mészáros Árpád – dr. Fóti János 1996: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 11 909–910. p.
- Mészáros László 1975: Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez. In: *Bács-Kiskun Megye Múltjából* I. 133–168. p. Kecskemét
- Mészáros László 1976: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. *Századok* 474–489. p.
- Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest
- Molnár Emília 2005: A beilleszkedéstől az önkormányzatiságig. A roma önszerveződés intézményesülésének története Békésen. In Neményi Mária – Szalai Júlia (szerkk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, 458–489. p.
- Móro Mária Anna 1978: Mária Terézia cigány rendeletei és a Baranya megyei cigány összeírások. In: *Baranyai Helytörténetírás* szerk. Szita László 205–301. p. Pécs
- Mróz, Lech 2001: *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczpospolitej*. Warszawa
- Nagy László 2005. Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Debrecen 2005.
- Nagy Pál (szerk.) 2010: „Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” *Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történeteinek forrásaiból (1951–1961)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza–Gödöllő
- Nagy Pál 1998: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*. Kaposvár



*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- Okely, Judith 1983: *The traveller Gypsies*. Cambridge University Press, Cambridge
- Pogány György – Bán Géza 1958a: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, MD 11 488.
- Pogány György – Bán Géza 1958b: A magyarországi cigányság helyzetéről. *Munkaügyi Szemle* 5 42–45. p.
- Pomogyi László 1995: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest
- Purcsi Barna Gyula 2001: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon? *Beszélő* 3 6. sz. 26–37. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>)
- Purcsi Barna Gyula 2004: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”*. Debrecen
- Romsics Ignác 1988: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Budapest
- Rostás-Farkas György – Karsai Ervin 1991: *Ősi cigány mesterségek és foglalkozások*. Budapest
- Rostás-Farkas György – Karsai Ervin 1992: *A cigányok története*. Budapest
- Sághy Erna 1999: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. *Regio* 1 16–34. p.
- Sághy Erna 2008: Cigánypolitika Magyarországon az 1950-es, 1960-as években. *Múltunk* 1 273–308. p.
- Šalamon, Pavol 1992: *Cigáni v Abovskej a Turnianskej stolici v období osvietenstva*. In: *Neznámi Rómovia*. szerk. Arne B. Mann 73–78. p. Bratislava
- Sárosi Bálint 2019: *Dudások, cigányzenészek. A hangszeres magyar népzenei hagyomány*. Budapest
- Schram Ferenc 1970–1982: *Magyarországi boszorkányperek*, I–III. kötet. Budapest
- Soós István 1994: Cigányok. In: *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. szerk. Ács Zoltán 203–217. p. Budapest
- Stewart, Michael Sinclair 1994: *Daltestvérek. Az oláh-cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Ford. Sajó Tamás, Szarvas Zsuzsa, Vargyas Gábor. Budapest
- Süttő Szilárd 2003: *Az Anjou-Magyarország alkonya*, I–II. kötet. Szeged
- Szabó László 1961: Mária Terézia 1760/61-es cigányrendelete a Jászságban. *Jász-kunság* VII. 125–131. p.
- Szalai Júlia 2002: A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 12/4 34–50.
- Szalay Béla 1914: Czigánytörténeti adatok. *Ethnographia* 25 89–93. p.
- Szamosközy István 1977: *Erdély története*. Fordította: Borzsák István. Budapest
- Szelényi Iván – Treiman, Donald J. 1993: *Social Stratification in Eastern Europe after 1989*. CA: Department of Sociology, University of California, Los Angeles; Kézirat
- Szerémi György 1961: *Magyarország romlásáról*. Monumenta Hungarica V. Budapest
- Szirmay, Antonius: 1804. *Hungaria in parabolis*. Budae



## Irodalom

- Szomszéd András 1987: A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XIII. 157–207. p. Salgótarján
- Szuhay Péter 1995: Cigány kultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *Budapesti Könyvszemle* 7/3 329–341. p.
- Szűgyi Jerne 2008: Numerus nullus. Szegregáció és deszegregáció a magyar közoktatásban. *Beszélő* 13. 9. sz. 84–95.
- Tauber István 1979: A cigányok által elkövetett bűncselekmények kriminológiai kutatása. *Belügyi Szemle* 5 49–57.
- Tauber István 1986: *A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra*. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Tankönyvkiadó, Budapest
- Taylor, Anne-Christine, 1994: A történelem megértési modelljei. In: *A kulturális antropológia eszméi*. szerk. Fejős Zoltán Budapest
- Tomka Miklós 1983: A cigányok története. In: *Cigányok, honnét jöttek, merre tartanak?* szerk. Szegő László, Fazekas László, Szecskó Tamás, Beszédes Natasa 82–101. p. Budapest
- Tóth Péter 1989: Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 26. 63–67. p. Miskolc
- Tóth Péter 1993: Cigányok Miskolcon a 18. század közepén. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXX–XXXI. 205–215. p. Miskolc
- Tóth Péter 1994a: Cigányok a Kárpát-medencében a XVIII. században. In: *Történeti és néprajzi tanulmányok*, 45–57. p. Debrecen
- Tóth Péter 1994b: Kóborlás és letelepedés. (A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez.) *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv* VII. 7–29. p. Miskolc
- Tóth Péter 2000: A magyarországi cigányok története a feudalizmus korában. In: Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. (Változó világ 31.) 5–11. p. Budapest
- Tóth Péter 2005: A varázsló cigány asszony a XVIII. században. *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Évkönyv* XII–XIII. 55–68. p. Miskolc
- Tóth Péter 2006: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Budapest
- Ujváry főhadnagy: 1835. A cigányokról. *Társalkodó* 4. 64 253–264.
- Váradi János 2009: A magyarországi cigány népesség számának alakulása 1850–1910. *Regio* 20. 4 60–81.
- Vekerdi József 1974: *A cigány népmese*. Budapest
- Vekerdi József 1982: A magyarországi cigány kutatások története. (Folklór és etnográfia 7.) Debrecen
- Vekerdi József (szerk.) 1989: A magyarországi cigányság. Békéscsaba: 1958.
- Vigh József – Tauber István – Madácsi Imre 1988: *A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolata*. BM Könyvkiadó, Budapest
- Virág Tünde 2010: *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai, Budapest

*A Magyarországon élő cigányok/romák*

- Wlisloczki Henrik 1893: *Cigányok*. Pallas Nagy Lexikona, IV. kötet, 361–364. p.
- Zsupos Zoltán 1988: Az erdélyi aranyosó cigányok 1783-as összeírása. *Néprajzi Értésítő* LXVII–LXX. 129–193. p.
- Zsupos Zoltán 1993: *Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok csoportszerveződése a 18. században*. Cigány Néprajzi Tanulmányok szerk. Barna Gábor 1. 38–43. p. Budapest

## **FORRÁSOK**

### **A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG**



## A CIGÁNYOK MEGJELENÉSE MAGYARORSZÁGON

### 1.

#### Cigányok (egyiptomi zarándokok) első említései Magyarországról, 1416–1418

1416. Az egyiptomi Emaus úrnak és társainak [adtak Brassóban] 10 dénárt, 2 dénár árért szárnyast és 6 dénár értékben a városi magtárból terményeket.

1417. [Adtak] 40 juhot az Egyiptomból jövő szegény zarándokoknak, hogy majd Jeruzsálembe visszatérve, lelkeinkért imádkozzanak.

1418. A Szentföldről jövő embereknek 8 dénár értékben élelmet és lovaik számára takarmányt [adatott Szebenben].

*Forrás: Nagy Pál, 1998. 55–56. p. Egyéb említései uo. a 278–285. jegyzetpontokban.*

### 2.

#### Zsigmond császár menlevele, amelyet László cigány vajda és népe számára adott ki és amelyben elsősorban a városi tisztségviselőknek megparancsolja, hogy támogassák és oltalmazzák őt és a népét, 1423

Zsigmond, Isten kegyelméből a rómaiak mindig fenséges királya, valamint Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya összes híveinknek, a nemeseknek, a katonáknak, a várnagyoknak, a tiszttartóknak, a vámtiszteknek, a szabad városoknak, a mezővárosoknak és azok bíráinak, akik az országunkban és uralmunk alatt vagytok és hivatalt viseltek, üdvöt szeretettel. Híveink, László, a cigányok vajdája személyesen és más hozzája tartozók is a jelenlétünk elé érkeztek, s nagyon alázatos kéréseket terjesztettek eléink itt, Szepesben, a jelenlétünk előtt a kérések és könyörgések esedezésével, hogy méltóztassunk őket bőségebb kegyelmünkben részesíteni. Ezért mi az ő könyörgéseiktől felbuzdulván, azon szabadságnak a számukra való megadásáról gondoskodtunk, hogy amikor csak ezen László vajda és az ő népe a mondott uradalmainkba, tudniillik a városokba és a mezővárosokba érkeznek, akkor hűségteknek a jelen oklevelünk által erősen megparancsoljuk és meghagyjuk, hogy ezen László vajdát és az alája vetett cigányokat legyetek kötelesek minden akadályoztatás és bármiféle zaklatás nélkül segíteni és megoltalmazni, sőt minden akadályoztatástól és kárvallástól rendeljétek megvédelmezni. Ha pedig közöttük valamilyen civakodás vagy háborúság történne bárkinek a részéről is, akkor sem nektek ne legyen jogotok, sem közületek valakinek bíraskodni és ítélni, hanem csak azon László vajdának. A jelen oklevelünket pedig az elolvasása után mindig visszaadni parancsoljuk annak, aki bemutatja. Kelt Szepesben, a Szent György ünnepe előtti vasárnapon, az Úr 1423. (!) esztendejében, magyarországi királyságunknak harminchatodik, a rómainak tizenkettedik, a csehországi pedig harmadik évében.

*Források*

*Forrás:* MNL OL DL 107 246.

Az oklevélnek több fordítása is ismert (például Heiczinger János fordítása [*Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986* 75–76.], vagy Nagy Pál 1998. 59. oldalon a fordítások összehasonlítása), helyesnek láttuk egy pontos fordítás közreadását. Ennek alapjául a Fejér György által kiadott szöveg szolgált, amelyet Nagy Pál idézett művének 60. oldalán sok hibával újraközöl. Az oklevél kritikája ugyanott a 64–68. oldalakon olvasható; az oklevél azonban ezzel szemben nem hamisítvány, csak az év megadása volt téves. A fordítás valóban 1422-re keletkezik az oklevelet, ami nem illik Zsigmond itineráriumaiba. A Way család levéltárában megtalálható az oklevélnek egy 18. századi másolata (MNL OL DL 107 246.), amely szintén Szepesen, Szt. György előtti vasárnapon kelt, de itt már az 1423-as az évszám szerepel. Ezen év adott időszakában valóban járt a Szepességből Zsigmond, tehát az 1423. április 18. a helyes dátum (Kelt Szepesen, 1423-ban, a Szent György napja előtti vasárnapon [IV. 18.]) (lásd Engel Pál – C. Tóth Norbert, 2005. 114.).

### 3.

**Hunyadi János, Magyarország kormányzója engedélyezi, hogy Barcsay Péter és Tamás négy cigányt jobbágy gyanánt tarthasson a birtokain és megtiltja, hogy bárki is háborgassa ezeket a cigányokat, 1455**

Mi, Hunyadi János beszercei ispán emlékezetül ajánljuk a jelen oklevélünk által, hogy mi nemes Barchali Péter és Tamás szolgálatainak a tekintetéből a királyi felség személyében megengedtük és engedélyeztük azt, hogy ők négy cigányt, tudniillik Karachont, Mihályt, Pétert és Miklóst bárhol a birtokaikon, ahol akarják, jobbágyok gyanánt tarthassanak és tudjanak tartani. Erre tekintettel nektek, a bármilyen állású valamennyi embernek a jelen oklevél által erősen megparancsoljuk, hogy az előbb említett cigányokat soha, semmikor és semmilyen módon se merészeljétek akadályozni és háborgatni, hanem engedjétek meg, hogy bárhol az előbb említett nemesek birtokain és bárhol másutt, ahol akarnának, megmaradjanak és tartózkodjanak. Másként nem cselekedvén, a jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatja. Kelt Temesvárott, a Szent Antal hitvalló ünnepe utáni legközelebbi szombaton (június 14-én), az Úr 1455. esztendejében.

*Forrás:* *Átírta II. Ulászló király 1501. június 12-én (lásd a 10. sz. dokumentumot).*



## 4.

**Hunyadi Mátyás király oklevele, amellyel kivieszi  
az erdélyi vajdák joghatósága alól és adómentességben részesíti a szebeni szé-  
ben lakó és a Szeben város erősítésén dolgozó cigányokat, 1487**

Bécsújhely, 1487. április 8.

Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya, s Ausztria fejedelme híveinknek, nagyságos gróf Bátori István országbíráknak és országunk erdélyi részei vajdájának, valamint az ő alvajdájának üdvöt és kegyelmet. Mivel a dolog úgy van, hogy a szebeni széken lakozó cigányok, vagyis egyiptomiak – akik tudniillik Szeben városunk védelmének az érdekében bizonyos munkák elvégzésére vannak kötelezve – régtől fogva és mindig, mint tudjuk, a szabadság azon előjogának örvendtek, hogy senki a mondott részek vajdái vagy alvajdái közül, de az ő familiárisaik közül sem háborgathatta és zaklathatta semmilyen módon ama cigányokat és semmilyen fizetéseket vagy adókat sem csikarhattak ki tőlük: ennél fogva mi azon cigányokat ilyesfajta régi szabadságaikban és előjogaikban sértetlenül megőrizni kívánván és nem akarván, hogy a dolog másképpen legyen, hűségteknek az ezen levelünkben foglaltak által a leghatározottabban elrendeljük és megparancsoljuk, hogy az előbb mondott cigányokat, vagyis egyiptomiakat ezután se merészeljétek soha, semmikor és semmilyen módon zaklatni, háborgatni és terhelni, vagy tőlük más adókat vagy behajtásokat kicsikarni vagy kikövetelni és kicsikartatni vagy kiköveteltetni, hanem tartozzatok és legyetek kötelesek megengedni és megengedtetni, hogy békességesen és háborítatlanul megmaradjanak szabadságaikban és szokásaikban. Máskülönben megengedtük és teljes hatalmunkat is adtuk – és a jelen oklevelünk által adjuk is – híveinknek, a mondott Szeben városunk polgármesterének és bírójának, valamint esküdt polgárainak, hogy semmilyen okkal se engedjék meg nektek, hogy háborgassátok és terheljétek az ilyesfajta cigányokat, a reájuk a jelen oklevél által teljességgel átruházott akarat-kinyilvánításunknak megfelelően. Mást tehát semmiképpen se merészeljétek cselekedni. A jelen oklevelünket pedig, amelyet – miután nagyobb titkos pecsétünk nincs a kezünk ügyében – titkos gyűrűspecstünkkel pecsételtettünk meg, azt akarjuk, hogy elolvasása után mindig adjátok vissza azoknak, akik majd bemutatják. Kelt Bécsújhely városának ostroma alatt, Virágvasárnapon (április 8-án), az Úr 1487. esztendejében.

*Forrás: MNL OL DL 24 588. Átírja Báthori Zsigmond erdélyi vajda 1583. szeptember 29-én (lásd a 30. számot) MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 116a-117a.*

*Források*

## 5.

### **Hermanffy László végrendelete, amely többek között egy „egyiptomiaktól, vagyis cigányoktól” vásárolt lóval kapcsolatban is intézkedik, 1490**

... Van ezenkívül négy kisebb hámos lovam, melyekből egyet Bornemissza Andrásnak hagyok, azt t.i., a melyet Tekócz Jánostól vettem; a másik lovat, a mely a Hrusiné volt, Janhecz szolgáltnak hagyom, a harmadikat pedig, melyet az egyiptomiaktól, vagyis cigányoktól vettem, hagyom Istók szolgáltnak, ez a ló szürke színű és a rúd mellé szokták fogni...

*Forrás: MNL OL DL 107 608. Fordítása: Ethnographia 1(1890) 164.; Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 56.*

## 6.

### **Piecz Jakab bieci kapitány kéri a bártfai tanácsot, hogy járjanak el azon egyházi javak dolgában, amelyeket Sakova faluban raboltak el, 1495**

[Címzés: A hírneves férfiaknak és uraknak, Barthwa város főbírájának és tanácsosainak, a mi kedvesen tisztelt szomszédainknak.]

Hírneves férfiak és urak, legkedvesebb szomszédaink és barátaink! Kérem hírességeket, mint urakat és barátokat, hogy tanúsítsatok figyelmet azon egyházi dolgok iránt, amelyeket Holovathy és cinkostársai Sakova faluban elvettek, tudniillik egy kehely és egy öltözké iránt, amely dolgokat beittak valamely Lykónál Orlych faluban Makovicza vára alatt, amely elrablott egyházi dolgokat Vasko cigány, Holovathy társa ugyanezen Lykónál, Orlychban beismert, amidőn a kínvallatást szenvedte – ő már elvette méltó fizetségeit cselekedeteinek. Ismételten kérem tehát hírességeket, járjatok közbe az alkapitány úrnál, hogy az előbb mondott elrabolt dolgok adassanak vissza annak az igen szegény egyháznak, amely beivott dolgok [...] ugyanazon Lykónál, Orlych faluban vannak: el fogjátok ezért venni jutalmatokat a legmagaságosabb Istentől. Elküldöm hírességeiteknek ugyanazon összeírt rablóknak a jegyzékét is, akiket azon Vasko cigány amikor a kőpadon volt, megvallott. Hiszem ezenfelül, hogy hírességek nem fognak másképpen cselekedni. Kelt Bieczben, pénteki napon, az Úr körülmetélése ünnepének a másnapján, az Úr 1495. esztendejében.

Piecz Jakab  
bieczi kapitány

*Forrás: MNL OL Df 215 950. Eredetije Bártfa város levéltárában, a 3175. sz. alatt. – Vaskó cigány neve az eredetiben magyarul szerepel (czigán), ezért vezetéknév is lehet.*

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 7.

### **II. Ulászló király menlevele Bolgár Tamás cigányvajda és a vele utazó huszonöt sátoralja cigány számára, 1496**

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya, híveinknek, egyenként és együttvéve, prelátusoknak, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és tisztartóiknak, továbbá a városoknak, mezővárosoknak és falvaknak, s ezek előjáróinak, a bírának és városgazdáknak, továbbá harmincad-, királyi adó- és vámfizetőknak, illetve az adó- és vámszedőknek, s minden, a jelen levelet olvasó alattvalónknak üdvözlétünket küldjük.

Mínhogy mi, nemegy hívünk felséges személyünkhöz evégből intézett kérésére Bolgár Tamás cigányvajdát s a vele utazó huszonöt sátor cigányt a más vajdákkal utazó cigányok társaságától elkülönítettük, s puskagolyók, valamint egyéb hadi szerszámok gyártására hívünk, tisztelendő atyánk a Krisztusban, Zsigmond pécsi püspök úr szolgálatára rendeltük s akinek, valamint a vele utazóknak a hatalmuk alá eső összes területen biztonságos és szabad utat akarunk biztosítani, ezért a jelen levéllel szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy bármikor és akárhányszor Bolgár Tamás vajda a vele utazó huszonöt sátor cigánnyal és javaikkal együtt földjeitekre, birtokaitokra, mezővárosaitokba, vagy harmincad-, királyi adó-, vagy vám-szedő helyeitekre érkezik, őket ott szabadon tartózkodni, időzni és áruikat eladni engedjétek és engedtesseitek. Másként tehát nem cselekedvén, a jelen levelet elolvassván felmutatójának visszaadjátok.

Budán, 1496. június 6-án, magyarországi uralkodásunk hatodik, csehországi uralkodásunk huszonhatodik évében.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 76–77. Klima Gyula fordítása. Lásd még: ELTE Egyetemi Könyvtár Coll. Kaprinay A Tomus 51, 46., 88–89.*

## 8.

### **Temesvári Pelbárt ferences rendi szerzetes egyik prédikációjában említést tesz egy, a cigányok által gyakorolt jövőmondási módszerről, 1499**

[...Nyolcadszor: vagy a szerencse jó órájának, vagy a születés sorsának az érdekében az együttállások megfigyelésével (ti. jósolnak), vagy azon alakzatok megfigyelésével, amelyek a kéz tenyerében feltűnnek, ezt tenyérjósálsnak (cyromantia) mondják. Ha pedig a vízben (ti. figyelnek meg alakzatokat), miután viaszt vagy ólmot öntöttek bele, ezt vízjósálsnak (hydromantia) mondják. Ha földben vagy kőben: ez a földjósáls (geomantia), ha a levegőben: levegőjósáls.] Ha állatok csontjaiban vagy belsősegeiben,

## Források

ahogyan a cigányok teszik, a kígyó koponyájában, ezt állatjóslásnak (auspicium) mondják. [...]

Forrás: *Pelbartus de Themeswar: Sermones pomerii quadragesimales XLIII.* Henricum Grar pour Jean Rynmann 1499. 43. prédikáció. A fordítás alapjául szolgáló közlés: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10813437?page=188,189>

## 9.

**Erdélyben kiadott oklevél tesz említést cigányokról, 1500. március 31-én**

... Bizonyos egyiptomiakkal, vagyis cigányokkal kapcsolatban, akik régtől fogva oda tartoznak ... [*tudniillik Törösvárhoz*].

Forrás: *Hurmuzaki 1911. Vol. XV. p. 152.*

## 10.

**II. Ulászló király Barcsay Ákos és Gáspár kérelmére megerősíti Hunyadi János kormányzó 1455-ben kelt oklevelét négy cigánynak a Barcsay Péter és Tamás számára történt, jobbágyként való adományozásáról, 1501**

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk tartalma által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy híveink, nemzeti Barcha-i Ákos és Gáspár érdekében és személyében bemutatták nekünk és elénk terjesztették tekintetes és nagyságos Hunyadi János úrnak, beszercei ispánnak stb. papíron, nyílt formában kiállított és rányomott pecsétjével megerősített valamely oklevelét, amely által ezen néhai Hunyadi János a király személyében az alább írt tartalommal megengedni és engedélyezni méltóztatott a néhai nemes Barchali Péternek és Tamásnak, ezen Ákos és Gáspár szüleinek azt, hogy négy cigányt – tudniillik Karachon-t, Mihályt, Pétert és Miklóst – tarthassanak és tudjanak tartani jobbágyok gyanánt a birtokukon bárhol, ahol csak akarnak. Azt kérelmezték tehát alázatosan az előbb mondott Ákos és Gáspár érdekében felségünktől, hogy az említett néhai Hunyadi János ezen oklevelét és az abban foglalt összes tartalmat méltóztassunk érvényesnek, tetszésre méltónak és elfogadottnak tartatni, s kiváltságlevelünkbe szóról-szóra bevétni és beíratni, s számukra, valamint összes utódaik és örököseik számára megújítván, örökre szóló érvénnyel megerősíttetni. Azon oklevélnek a tartalma pedig ilyenformán van. (*Következik Hunyadi János kormányzó 1455. június 14-én kelt oklevele, lásd a 3. számot.*) Mi tehát az előbb mondott Barcha-i Ákos és Gáspár érdekében a fenti módon felségünk elé terjesztett előrebocsájtott esedezést királyi jóakarattal meghallgatván és azzal kegyelmesen egyetértvén, az említett néhai Hunyadi

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

János előbb írt oklevelét – amely nincs kidörzsölve, nem vakart és semmilyen részében sem gyanús, hanem teljesen mentes mindenféle hibától és gyanúságtól – a jelen kiváltságlevelünkbe szóról-szóra, bármilyen elhagyás vagy kibővítés nélkül bevéttetvén, ami annak valamennyi tartalmát, záradékát és cikkelyét illeti annyiban, amennyiben ezek szabályosan és törvényesen vannak kiadva és érvényüket az igazság gyámolítja, elfogadjuk, helyeseljük és jóváhagyjuk. S nemkülönben minden abban foglalt tartalmat az előbb mondott Barcha-i Ákos és Gáspár, valamint összes utódjaik és örököseik számára megújítván, örökre szóló érvénnyel megerősítjük ezen oklevelünk tartalma és tanúbizonysága által, amelyre azon titkos pecsétünk lett ráfüggesztve, amit mint Magyarország királya használunk. Kelt Budán, az Úrnapja ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon (június 12-én), az Úr 1501. esztendejében, magyarországi stb. királyságunknak a tizenegyedik, a csehországinak pedig a 31. évében.

*Forrás: MNL OL Df 244 543. (Eredetije a kolozsvári Akadémiai Levéltár Török B. gyűjteményében, a 23. szám alatt.)*

**11.**

**II. Ulászló király parancslevele, amellyel megtiltja, hogy négy sátorra való, Kolozsvárott lakó cigányokat elidegenítsenek a polgároktól és bármiféle adót vessenek ki rájuk, 1502**

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya híveinknek, tekintetes és nagyságos Péter bazini és szentgyörgyi ispánnak, országbíráknak és országunk erdélyi részei jelenlegi vajdájának, valamint a jövőendőbeli vajdáknak és alvajdáknak üdvöt és kegyelmet. Megértettük, hogy országunk lakosai közül vannak némelyek, akik azokat a négy sátorra való cigányokat, akiket mi egyébiránt Kolozsvár városunk előrelátó és körültekintő bírójának, esküdt és többi polgárainak, s egész közönségének rendeltünk az ő szolgálatukra, nem tudni, milyen okoktól indítván, tőlük elidegeníteni akarják és törekednek. És mivel mi mindazt, amit egyszer már szabad akarattal megcselekedtünk ama polgáraink haszna érdekében, semmilyen módon sem akarjuk visszavonni, ennélfogva hűségteket megkeressük, s a jelen levelünkben foglaltak által nem kevésbé meghagyjuk és megparancsoljuk nektek, hogy miután megkaptátok a jelen levelet, ne engedjétek meg, hogy a négy sátorra való, mondott cigányokat, akiket felségünk – amint fentebb előadtuk – a mondott polgárainknak rendelt, tőlük elvegyék vagy elidegenítsék, vagy azokat valamilyen adóra, vagy valamilyen más fizetésre kényszerítsék és szorítsák, hanem minden olyantól, akik – mint előrebocsátott – a mondott polgároktól és közönségtől el akarnák választani és idegeníteni, tartozzatok azokat megvédelmezni, megoltalmazni és megóvni a mi királyi tekintélyünkkel, amelyet a jelen levelünk által ebben a részben reátok ruházunk. Másképpen ne cselekedjétek. A jelen levelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemu-

*Források*

tatja. Kelt Budán, a Szent Demeter vértanú ünnepe előtti legközelebbi hétfőn (október 7-én), az Úr 1502. esztendejében.

*Forrás: Átírták 1554. március 12-én Kendy Ferenc és Dobó István erdélyi vajdák Lásd a 22. sz. dokumentumot.*

## 12.

### **II. Ulászló király oklevele, amellyel eladományoz bizonyos erdélyi birtokokat, amelyeket azért koboztak el korábbi birtokosától, mert tolvajsággal vádolt cigányokkal kegyetlenkedett, 1504**

*[II. Ulászló király hűséges szolgálatait fejében Bela-i Barnabás szörényi bánnak, s általa rokonainak adományozza] azokat az összes jószágokat, birtokokat és birtokrészeket, valamint minden birtokjogot, amelyek Hunyad vármegyében és bárhol másutt, országunk, Erdély-ország részeinek bármelyik vármegyéiben vannak és léteznek, amelyek korábban nemes Domsos-i Arka János birtokában voltak, de azért, mert ezen János ezekben az elmúlt napokban valamely két egyiptomit, vagyis fáraót (egyptiacos sive pharahones), akiket közönséges beszéddel cigányoknak (czyganos) neveznek, bizonyos tolvajság okán, mint mondják, elfogatott, s egyikükkel a másik szemét kivájatta, reánk, s következőképpen a mi királyi adományozásunkra háramlottak ezen országunk, Magyarország régi és elfogadott szokásjogának megfelelően [...].*

*Forrás: MNL OL DL 29 907. Az oklevél Budán, in vigilia Visitationis Mariae kelt és a gyulafehérvári káptalan el is végezte az adományozottak birtokba iktatását. Fordítása: Tóth Péter 2006.*

## 13.

### **II. Ulászló király oklevele, amelyben engedélyezi, hogy malomvízi Kendeffy Mihály tizenkét sátorra való, Havasalföldről származó cigányt telepítsen Erdélyben fekvő birtokaira, 1504**

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya emlékezetül ajánljuk jelen oklevelünk tartalma által jelentvén mindenkinek, akiket illet, hogy mi részint némely híveinknek hívünk, nemzeti Malomwyz-i Kendeffi Mihály érdekében felségünk elé terjesztett ez irányú kérelmére, részint pedig tekintetbe véve ezen Mihály hűségét és hűséges szolgálatainak érdemeit, amelyeket ő elsősorban ezen országunk, Magyarország szent koronája, s azután felségünk számára teljesített és tanúsított különböző időben és helyeken tehetsége szerint, ezért ezen Mihálynak engedélyeztük és megengedtük, hogy országuk, Havaselve részéről tizenkét sátorral, vagyis szokásos

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

lakásukkal fáraókat, vagyis cigányokat hozhasson és hozni tudjon országunk, Erdély-ország részein jószágaira és birtokaira, hogy azok ott lakjanak, s hogy őket bárhol ugyanazon jószágian más jobbágysai és emberei módjára tarthassa és kezelhesse, valamint tőlük a szokásos jövedelmeket szabadon behajthassa és beszedhesse: továbbá, hogy összes örökösei és utódai is ugyanezt tehessék és tudják tenni. Sőt, megengedtük és engedélyeztük ezen oklevelünk tartalma és tanúbizonysága által. Kelt Budán, Szent Erzsébet özvegy ünnepén, az Úr 1504. esztendejében, magyarországi stb. királyságunknak tizenötödik, a csehországinak pedig harmincötödik esztendejében. Fülöp mesternek, örökös bácsi ispánnak, a királyi felség titkárának jelentése.

*Forrás: Hurmuzaki vol. II. part. 2. 530.*

## 14.

**Cigányok adójára és cigányoknak fizetett napszám-összegekre vonatkozó bejegyzések két erdélyi szász város számadáskönyvében, 1497–1550**

(I.)

*Szeben*

(1497. január 1.) Továbbá a cigányoknak valamely gonosztevők felakasztásáért 1 forintot [adtam]. Továbbá a cigányoknak kovácsolásra 50 dénárt [adtam].

(1501.) Továbbá az egyiptomiak csináltak valamely vas szerszámokat a lándzsákra az őrség számára, ahogyan mondják, vasat a lándzsa végére, élelemért 24 dénárt [adtam nekik]. Továbbá a falunagy úr [pénzt] adott ki különféle szükségekre a városban, hogy nem is tudta mindig észben tartani, némelyekre 2 dénárt, némelyekre 6 dénárt, ahogyan az egyiptomi gyerekeknek is adott, [ami összesen] 1 forint és 50 dénár.

(1503.) A cigányok az őrtoronymnál dolgoztak, 14-en, ez idő tájt hárman vagy négyen, ez 4 forintot és 25 dénárt tett ki. A cigányok tartományi ügyekben segítettek, ezért összesen 1 forintot fizettem. A cigányokat a toronyhoz küldték valamit javítani, amiért adtam nekik 32 dénárt.

(1503.) A cigány vajdának adtam 2 gyűrűt, ez 8 forintot tesz ki.

(1503.) A cigányok 3 oláh nőt felakasztottak, akiket a városból hoztak, ezért adtak 1 forintot.

(1506.) Gergely mester Virágvasárnapon Fehérvárra küldetvén, hogy eljárjon valamely ott letartóztatott egyiptomiak ellen, akik Keresztényszigetről néhány lovat elloptak, a költsége volt 2 forint és 50 dénár.

(1507.) A cigányok vajdájának ugyanezen cigányok kapcsán, hogy ne akadályozza őket a tartományban, az egyébként megtartott szokásból adatott 9 forint.



*Források*

- (1507.) Továbbá valamely oláh tolvajok és gyűjtogatók két alkalommal – közülük egyeseket megégettek, másokat karóba húztak – való kivégzéséért az egyiptomi hóhéroknak, valamint fáért és kötélért egybe számolva 3 forint és 52 dénár.
- (1507.) A cigányok vajdájának ajándéku egy vég kamlot és egy vég kamuka fejében adatott 9 forint.
- (1507.) Az egyiptomiaknak a Szigetről való, halálra ítélt és eltemetett asszonynak a tekintetében 50 dénár.
- (1508) Kamuka... a cigányok vajdáinak 2 vég, Kyschhwzar-nak 1...
- (1508) A Szent Mátyás apostol ünnepe előtti napon az urak parancsára a cigányok vajdájának, Kyssz Hussar-nak egy vég egyszerű kamlotot és egy egyszerű kamukát [adtam] [...] forintért...
- (1509) Az Elek utáni csütörtökön a cigányok vajdáinak a polgármester úr parancsára [adtam] 2 vég kamlotot 8 forintért.
- (1509) Ugyanazon a napon Hoch Péter és Lwtsch János urak Pókafalvára küldetvén egy gyilkosnak, aki ott tartózkodott, a kivégzésére, a költség 2 forint. Az egyiptomiak számára, akik szintén odaküldettek, a költség 16 dénár.
- (1509) A Szervác utáni vasárnapon az egyiptominak, aki azt Pókafalván lefejezte, 50 dénár.
- (1509) Két szolga néhány egyiptomival együtt Brázba küldetvén azoknak a megbüntetésére, akik ott a vásárban erőszakos tetteket követtek el, a költség 3 forint.
- (1509) A cigányok vajdáinak, hogy ne akadályozzák ugyanezeket a cigányokat, adatott két vég kamlot 6 forintért.

*Forrás: Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. I. Band. Hermannstadt, 1880.*

(II.)  
*Brassó*

- 1504 Beszedtünk a cigányoktól fél forintot.<sup>1</sup>
- 1508 A cigányok adójából 2 forint, 23 oszpora ...
- 1508 A cigány vajdának ...
- 1520 Továbbá a cigányoknak innivalót ama gonosztevő lány megégetéséért ...
- 1520 Cigányoknak ... egy asszonyt megkínozni... egy tolvajt felakasztani ...
- 1522 A cigányoknak, akik két oláh tolvajt felakasztottak ...
- 1532 Az egyiptomiaknak 32 kutya megöléséért és elviteléért 33 és 1/2 oszpora.
- 1532 Az egyiptomiaknak 30 kutya megöléséért ...
- 1532 Az egyiptomiaknak valamely jeles tolvaj felakasztásáért Thercz vára mellett a bér 12 oszpora.

<sup>1</sup> A Töröcsvár mellett élő cigányokhoz köthető adat.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

- 1535 Az egyiptomiaknak, mert 63 kutyát megöltek, 1 forintot és 13 oszporát ...
- 1536 Az egyiptomiak két tolvajt felakasztottak: 24 oszpora. Továbbá ecetért és gyertyákért, amíg azon egyiptomiakat egész éjjel kínzóeszközökkel illették: 6 és 1/2 oszpora.
- 1536 Mivel az egyiptomiak 50 kutyát megöltek, 1 forint.
- 1538 Azon egyiptomi számára bér, aki a tolvajokat felakasztotta ...
- 1541 Mivel az egyiptomiak 47 kutyát megöltek, 47 oszpora.
- 1542 Fizettem az egyiptomiaknak, mert 24 kutyát megöltek és a városból kivittek, 24 oszporát.
- 1549 Az egyiptomiaknak, aki egy oláhot felakasztottak, adtam 12 oszporát.
- 1550 Mivel egy egyiptomit felakasztottak amaz egyiptomiak, 12 oszpora ...
- 1550 Mivel az egyiptomi hóhérok két székel gonosztevőt karóba húztak, 1 forint ...
- 1550 Mivel az egyiptomiak egy tolvajt felakasztottak és egy másik embert megvesszőztek, 28 oszpora ...
- 1550 Az egyiptomiaknak, mert egy egyiptomi férfit és egy egyiptomi nőt Tatrang helységből megvesszőzve kiűztek, innivalóra 4 oszpora ...

*Forrás: Latin szövegét közli: Szalay Béla 1914. 92–93. (Csak a bizonyosan cigányokra vonatkozó adatokat közöljük.)*

## 15.

**Tomori Pál fogarasi kapitány oklevele, amellyel Szeresztrely-i Dobru bojárt megerősíti bojárságában és – többek között – annak a tizenkét, név szerint felsorolt sátoros cigánynak a birtokában, akiket már elődei is birtokoltak, 1511**

Mi, Thomor-i Pál, Fogaras földje várának várnagya és kapitánya stb. emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy hívünk, Szeresztrely-i Dobru bojár jelenlétünk elé járulván ezen a módon tett jelentést nekünk. Hogy az ő ősei néhai nagyságos Mirtse úrnak, a havaselvei részek vajdájának, szörényi bánnak az adományából régtől fogva birtokolták a teljes és egész Szeresztrely birtok egy teljes bojári hivatalát és Kis Berivojban a határ és az erdők egyharmadát egy monostorhellyel együtt, valamint ezek összes haszonvételeivel, előnyeivel és tartozékaival együtt abban az állapotban, amelyben most is bírva és birtokolva van, továbbá tíz jobbágyot és tizenkét sátoros cigányt, akik lentebb név szerint is fel vannak sorolva, s mindezeket jelenleg ő is békességesen birtokolja, ámde az idők viszontagságai és változásai miatt, jelesül pedig a törököknek a néhai Vingard-i Gerebb Péter erdélyi vajda úr idejében történt ide való betörése alkalmával valamely kiváltságleveleik elvitettek. Ezért mi tekintetbe véve és meggondolva hűségét és hűséges szolgálatait, amelyeket a mi urunk előbb mondott várának teljesített hűségesen és tanúsított is ne-

*Források*

vének dicsőségével, ezenfelül elismerve, hogy kérése jogos és megértve azt is, hogy az előbb mondott örökségek, jobbágyságok és cigányok régtől fogva őhöz tartoznak, ezért jogainak erősebb védelmére és biztonságára urunk, a nagyságos Bornemissza János, Ulászló király kormányzója által reánk ruházott és nekünk átengedett tekintélyünknel fogva Szeresztveny helység azon bojárságát Kis Berivoj határának, erdeinek és a monostorhelynek teljes harmadával együtt, valamint ezek összes haszonvételeivel, előmeneteleivel és bármely tartozékaival, tudniillik a művelt és művelés alatt nem lévő földekkel, szántókkal, rétekkel, szénatermő helyekkel, legelőkkel, erdőkkel, ligetekkel, a Bel-nek nevezett havasokkal, halászó helyekkel, patakokkal, malmokkal, malmok és halastavak helyeivel, általánosan pedig bármely tartozékok teljességével együtt, bármilyen néven is neveztesse, amelyek Szeresztreny és Kis Berivoj birtokokhoz jog szerint és régtől fogva tartoznak és azokat megilletik, továbbá az Opra Paul, Juon Niagus, Birzan Birzan, Jon Dragos, Koman Redoe, Mani Czinczeran, Jon Mares, Jon Gaspor, Miku Gaspor és Steff nevezetű jobbágyságokat, nemkülönben a sátoros cigányokat, tudniillik Bagju-t a fiaival együtt, Dantsu-t a fiaival együtt, Czungu-t a fiaival együtt, Liel-t a fiaival együtt, Chures-t a fiaival együtt, Milet-et a fiaival együtt, Rohan-t a fiaival együtt és Majka-t a fiaival együtt, akik valamennyien az előbb mondott bojárság területén laknak és tartózkodnak, ezen Szeresztreny-i Dobru bojárnak és rajta keresztül örököseinek és mindkét nemen való összes utódainak adtuk, adományoztuk és engedjük örök jogon és visszavonhatatlanul való bírás és hasonlóképpen birtoklás végett, s őt korábbi örökösödési jogaiban megerősítettük és jóváhagytuk a törvényszék tizenkét bojárjának, tudniillik Komana-i Maninak, Vajvoden-i Aldának, Rusor-i Komának, Ludisor-i Koztának, Vad-i Aldának, Sinka-i Péternek, Betlen-i Ztojkanak, Grid-i Baliának, Utsa-i Romannak, Arpas-i Ztantzunak, Berivoj-i Bagjunak és Illien-i Manilának a jelenlétében. Kelt Fogaras várában, Szent Isvának, Magyarország királyának az ünnepe előtti legközelebbi kedden (augusztus 19-én), az Úr 1511. esztendejében.

*Forrás: Átírta Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1664. február 4-én Lásd alább a 48. számú dokumentumot.*

## 16.

**Tomori Pál fogarasi kapitány oklevele, amellyel Raduly Vochant, Vaszult – akik Komsa fiai –, Sztojka fia Radulyt és Harabal Szaniszlót megerősíti bojárságában és – többek között – annak a tizenhét, név szerint felsorolt sátoros cigánynak a birtokában, akiket már elődeik is birtokoltak, 1511**

Mi, Thomor-i Pál, Fogaras földje várának várnagya és kapitánya emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy Raduly Vochan és Vaszul, a néhai Komsa fiai, továbbá a másik Raduly, a néhai Sztojka fia és

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

Harabal Szaniszló, a néhai Vist-i Sándor fia a mi jelenlétünk elé járulván, ezen a módon tettek jelentést nekünk. Hogy tudniillik nagyatyjuk, a néhai Koszta a néhai nagyságos Mircza úrnak, Havaselve ország részei vajdájának, szörényi bánnak az adományából régtől fogva birtokolta a teljes és egész Alsóvist és Felsővist birtokoknak, valamint Alsóárpás birtok fele részének egy teljes bojári hivatalát az ezekhez tartozó összes haszonvételekkel, valamint tizenhét, alább név szerint felsorolt sátras cigányt is, s mindezeket ők maguk is békességesen birtokolták, sőt jelenleg is birtokolják, ámde az idők viszontagságai és változásai miatt, jelesül pedig a törököknek a néhai Vingard-i Gerebb Péter erdélyi vajda úr idejében történt ide való betörése alkalmával valamely kiváltságleveleik elvitettek. Ezért mi tekintetbe véve és meggondolva hűségüket és hűséges szolgálataikat, ezenfelül elismerve, hogy kérésük jogos és megértve azt is, hogy az előbb mondott örökségek és cigányok régtől fogva hozzájuk tartoznak, ezért jogaiknak az erősebb védelmére és biztonságára urunk, a nagyságos és nemzetes Bornemissza János, Ulászló király gyermekeinek kormányzója által reánk ruházott tekintélyünknel fogva a két Vist helységnek, továbbá Alsóárpás örökség fele részének azon bojári hivatalát összes haszonvételeikkel és bármely tartozékaikkal együtt, tudniillik a művelt és művelés alatt nem lévő földekkel, szántókkal, rétekkel, szénatermő helyekkel, legelőkkel, erdőkkel, ligetekkel, havasokkal, halászó helyekkel, patakokkal, malmokkal, malmok és halastavak helyeivel, általánosan pedig bármely tartozékok teljességével együtt, bármilyen néven is neveztesse, de a két Vist helységhez és Alsóárpás helység fele részéhez, következésképpen ezek bojárságához a jog szerint és régtől fogva kell, hogy tartozzanak és azokat megillessék, továbbá a sátoros cigányokat, tudniillik Stephant a fiaival együtt, Markót a fiaival együtt, Lalt a fiaival együtt, a másik Lalt a fiaival együtt, Bagyát a fiaival együtt, Radult a fiaival együtt, Patrót a fiaival együtt, Danczult a fiaival együtt, Julgot, Bikát, Kraczoneyt, Milét, Gáspárt, Rohánt a fiaival együtt és Nicult az előbb nevezett Raduly Volchan-nak és Vaszilyinak, a néhai Komsa fiainak, továbbá a másik Radulynak, Sztojca fiának és Szaniszlónak, Sándor fiának, valamint örökösöknek és összes utódaiknak adtuk és adományoztuk, s őket korábbi örökösödési jogaikban megerősítettük, miután ennek senki nem mondott ellene, Komana-i Maninak, Vajvoden-i Algya Bikának, Russol-i Komsának, az ugyanonnet való Kosztisornak, Vad-i Algyának, Sinkor-i Elgyan Péternek, Betlen-i Sztoykának, Drith-i Balyának, Ucze-i Románnak, Arpas-i Sztanculnak, Berivoj-i Bagy Jurkónak és Illyen-i Manyilának a jelenlétében. Kelt Fogaras mezővárosban, Szent Isvánnak, Magyarország királyának az ünnepe előtti legközelebbi kedden (augusztus 19-én), az Úr 1511. esztendejében.

*Forrás: Átírta Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1663. február 1-jén Lásd alább a 47. számú dokumentumot.*

*Források*

## 17.

**Cigányok részvétele a parasztfelkelést vezető Dózsa György kivégzésében Istvánffy Miklós (I.) és Szerémi György (II.) történeti műve alapján, 1514**

(I.)

A vajda táborát rendkívül sokan követték ama kóborlók közül, akiket a köznép cigányoknak nevez: ez az embereknek egy igen hitvány és nagyon megvetett, bizonytalan eredetű fajzata, amely Erdélyországban és a két Oláhországban a hóhérok gyalázatos munkáját szokta gyakorolni. A vajda ezekre bízta az elfogottak vérpadra vonásának a gondját és dolgát [...]. Eközben ama hóhérok nyers vasból trónszéket, s királyi jelvényeket: koronát és jogart öntenek, arra Györgyöt meztelenül ráteszik és az izzó tűztől ragyogó koronát a fejére helyezik [...].

(II.)

Odarendeltek fáraókat szénnel és fogókkal, s ezek vasból egy koronát készítettek, nagy tűzbe tették, s a tűzből a fogókkal kihúzták. Hogy már jól áttüzesedett, György fejére helyezték. Azt mondják, meg sem mozdult, hanem türelmesen elviselte. És másodszor is rátették a szénre, hogy jó tüzes legyen, s fejére helyezték a koronát. És harmadszor szintén.

*Forrás: Istvanfi, Nicolaus 1758. 46. és Szerémi György 1961. 68.*

## 18.

**Verbőci István levele Báthori Andrásához, válaszul annak a Szerecsen Jánossal folyó birtokperében hozott ítélet miatt kelt panaszlevelére, mely ítélet szerint a vitát sorshúzással kell eldönteni, 1524**

Petyén, 1524. február 26.

Parancslevelet adtam bizony én mint olyan ember, aki mindenki számára egyenlő módon – a személyek kilétére való tekintet nélkül – a jognak szolgálni tartozom, és nem tudtam megtagadni, sőt megadtam volna a kérelmezőnek, még ha zsidó vagy cigány lett volna is, amennyiben e királyság Szent Koronájának alattvalói közül való.

*Forrás: MNL OL DL 23 894 [Kiadása: Fraknói Vilmos (kiad.): Verbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513–1526. Magyar Történelmi Tár. 2. sorozat, 11. kötet. Budapest, 1877. 131.]*

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 19.

### **Szapolyai János erdélyi vajda oklevele, amellyel Erdélyi Ferencnek adományozza a cigány Vajda Pétert és családját, 1525**

Mi, Zapolya-i János, a szepesi föld örökös grófja, Erdélyország vajdája és a székelyek ispánja stb. emlékezetül ajánljuk a jelen oklevél tartalma által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy mi részint némely kipróbált familiárisunk esedezésére, részint pedig nemzeti Somkerek-i Erdely Ferenc különös kérésére bizonyos Wayda Péter cigányt (pharahunem) fiaival és örököseivel, valamint teljes családjával együtt ezen Erdely Ferencnek adtuk és adományoztuk, sőt adjuk és adományozzuk ezen oklevelünk tartalma és tanúbizonyossága által. Kelt Tordán, az Úr Húsvétjának ünnepe utáni legközelebbi pénteken (április 21-én), ugyanazon Úr 1525. esztendejében. Nemzeti Petrowyth Péter előterjesztésére

*Forrás: MNL OL DL 74 418.*

## 20.

### **Számadáskönyvi feljegyzés a király előtt muzsikáló cigányok számára tett kifizetésről, 1525**

Eodem die<sup>2</sup> [május 3.]

A fáraóknak, akik a királyi felség előtt a pályán, ahol őfelsége és az urak lovai futottak, cytharán<sup>3</sup> játszottak, őfelsége parancsára adtam innivalójukra 2 forintot.

*Forrás: Fraknói Vilmos 1877. 163.*

<sup>2</sup> Ugyanazon a napon.

<sup>3</sup> A cythara ebben a korszakban jelenthet hegedűt, tamburát és cimbalmot is. A citera jelentést a zene-történet szerint később vette fel a szó.

*Források*

## CIGÁNYOK A HÁROM RÉSZRE SZAKADT ORSZÁGBAN

### Uralkodói oklevelek és országos hatáskörű rendelkezések

#### 21.

#### I. Ferdinánd király oklevele, amellyel tíz sátoralja, Újvárra telepített cigányt viszszaad Dés város közönségének és felment az adófizetés alól, 1552

Mi, Ferdinánd, Isten kegyelméből a rómaiak, Magyarország, Csehország stb. királya, Spanyolország infánsa, Ausztria főhercege stb. híveinknek, tekintetes és nagyságos Báthori András erdélyi vajdának, a székelyek ispánjának, az ő alispánjának, nemkevésbé a megyék ispánjainak, és alispánjainak, továbbá a városok, mezővárosok és falvak bíráinak, a városok városgazdáinak és polgármestereinek, a cigányvajdáknak, valamint minden rendű és rangú alattvalónknak, akik most és a jövőben a jelen levetet látni fogják, üdvözlétünket küldjük.

Miként azt felséges személyünknek híveink, Dés városunk bölcs és körültekintő bírāja és esküdtjei, továbbá polgárai és lakosai előadták, polgáraink tíz sátor cigánnyal rendelkeztek, akik ősidőktől dési kamaránkat szolgálták, és Magyarország egykori isteni királyainak kegyéből és engedelmeivel Magyarország minden megyéjében bármerre szabadon járhattak és mindenféle, mind rendes, mind pedig rendkívüli közadóktól mentességet élveztek, akiket azonban a néhai tisztelendő Fráter György váradi püspök súlyos adók és neki nem járó szolgáltatások behajtásával sanyargatott, és az említett Dés városától őket elvévén Újvárra telepített, mind az ügy előadóinak, mind pedig a mi bányáinknak igen nagy kárára.

Az ügy előadói tehát azzal az alázatos kéréssel fordultak felséges személyünkhöz, hogy mivel az említett cigányok Dés város területén akarnak tartózkodni, és szolgálatunkra lenni, méltóztassunk felőlük gondoskodni, és őket szabadságjogaikba helyezzük vissza. Mely alázatos kérést meghallgatván, s az ügy előadóinak, s következésképp dési bányáinknak javára tenni, továbbá az említett cigányokat az ügy előadóihoz, akiktől őket elvették, visszatelepíteni, s szolgálatunkba állítani akarván, a jelen levéllel mindegyiknek erősen meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy az említett tíz sátor cigányt ősi szabadságjogaikban és szokásaiban megőrizzék, s őket bármiféle, akár rendes, akár rendkívüli közadó fizetésére kötelezni, vagy őket ezért személyükben vagy javaikban bántalmazni vagy zaklatni ne merészeljék. A jelen levél elolvastatván, felmutatójának visszaadandó.

Bécs, 1552. április 10.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 77. Fordította Klima Gyula*



**22.****Kendy Ferenc és Dobó István erdélyi vajdák átírják II. Ulászló 1502-ben kelt oklevelét a Kolozsvár szolgálatára rendelt cigányokról, 1554**

Mi, szentiváni Kendy Ferenc és ruszkai Dobó István erdélyi vajdák és a székelyek ispánjai stb. emlékeztül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy ezen Kolozsvár városunk előrelátó és körültekintő bírāja és esküdt polgárai személyesen eljövén jelenlétünk elé, bemutatták nekünk a néhai legfelségesebb fejedelemnek és úrnak, Ulászló úrnak, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. kegyes emlékeztű királyának valamely oklevelét, amely a néhai tekintetes és nagyságos Péter úrnak, bazini és szentgyörgyi ispánnak, őfelsége ország-bírájának és erdélyi vajdának, valamint az ország ezen erdélyi részei jövőendő vajdáinak és alvajdáinak szól parancsképpen négy sátorra való, őfelsége által a mondott Kolozsvár város bírájának, esküdt és többi polgárainak, valamint egész közönségének szolgálatára rendelt cigányok dolgában, s amely egyszerű papíron, nyílt formában készült, nagyságos Bornemissza János, őfelsége kincstartója jelentése szerint adatott ki és alsó részén, belülről rányomott hiteles pecsétjével van megpecsételve, tartalma pedig alább van leírva; ugyanezen kolozsvári bíró és esküdt polgárok illendő esedezéssel kérvén bennünket, hogy jelen oklevelünkbe foglaljuk be azt az oklevelet, s érvényesnek, tetszésre és elfogadásra méltónak találván, erősítsük meg és érvényesítsük. Annak pedig a tartalma így hangzik. *(Következik II. Ulászló király 1502-ben kelt oklevele: lásd a 11. számot.)* Ennélfogva mi Kolozsvár város mondott bírájának és esküdt polgárainak előbb írt kérelmét kedvezéssel meghallgatván, s az említett Ulászló király úrnak az előbb ide befoglalt oklevelét érvényesnek, tetszésre és elfogadásra méltónak találván megerősítettük, helyben hagytuk és érvényesítettük, sőt megerősítjük, helyben hagyjuk és érvényesítjük azt ezen oklevelünk érvénye és tanúbizonysága által. Kelt a mondott Kolozsvár városában, a Judica vasárnap utáni legközelebbi hétfőn (március 12-én), az Úr 1554. esztendejében.

*Forrás: Latin szövegét közli: Jakab Elek 1888. 18–19.*

**23.**

**Izabella királyné oklevele, amellyel megerősíti I. Ferdinánd király 1552. évi,  
a Dés város számára visszabocsájtott cigányok  
adómentességével kapcsolatos rendelkezését, 1557**

Mi, Izabella, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királynője, híveinknek, tisztelteknak és nemeseknek, ispánoknak, alispánoknak, és megyei szolgabíráknak, továbbá az erdélyi cigányvajdáknak üdvözetünket küldjük. A fenséges fejedelem Ferdinánd római király, valamint hívünk, tekintetes és nagyságos Surakliai

*Források*

Petrovics Péter, ispán, helytartónk stb. leveléből megértettük, hogy tíz sátor cigányt, akik ősidóktól a mi dési kamaránkhoz tartoztak, Magyarország egykori isteni királyának engedélyével minden rendes és rendkívüli adótól mentesítettek, akiknek azonban most szabadságjogaikat sértik – híveink, Dés város bölcs és körültekintő bírása és esküdt polgárai azzal a kéréssel fordultak hozzánk, hogy a cigányok ősi szabadságjogait megtartani méltóztassunk. Mely alázatos kérést kegyesen meghallgatván s jószándékkal elfogadván erősen meghagyjuk nektek, hogy az említett tíz sátor cigányt ősi jogaikban megtartsátok és őket mentességük ellenére rendes vagy rendkívüli adó fizetésére ne kényszerítsétek vagy őket ezért személyükben, dolgaikban vagy javaikban bármi módon sérteni, bántalmazni, vagy zaklatni ne merjétek. Másként semmiképp nem cselekedvén, a jelen levelet elolvastván felmutatójának visszaadjátok.

1557. szeptember 30. Kolozsvár.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 78. Fordította Klima Gyula. Lásd a 21. számú dokumentumot.*

**24.**

**Izabella királyné oklevele, amellyel kiskendi Balásfi Ferencre ruházza  
a cigányok fölötti fővajdaság tisztét, 1557**

Mi, Izabella, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királynője, a jelen levéllel tudtul adjuk, hogy fontolóra véve hívünk, Kiskendi Balásfi Ferenc úr hűségét valamint hűséges és érdemdús szolgálatait, melyeket különböző helyeken s időkben nekünk és Fenséges Fiunknak, Magyarország Választott Királyának nyújtott, őt nyolclovas udvaroncaink közé soroljuk és a cigány vajdaság tisztét mindenütt királyságunk ezen erdélyi részében felerészben ugyanezen Balásfi Ferencre ruházzuk, sőt, a jelen levéllel hatályosan ráruházzuk; Ezért nektek, híveinknek, nagyságosoknak, nemeseinknek, ispánoknak, alispánoknak, egyéb székely és szász nemeseinknek, valamint tisztartóknak, felügyelőknak, várnagyoknak, és helyetteseiknek, nem kevésbé a bölcs és körültekintő bírának, esküdteknek, és bármely város, mezőváros vagy falu polgárainak bárhol Erdélyben erősen meghagyjuk a következőket; hogy a megjelölt Balásfi Ferenc, vagy általa arra kijelölt emberei bármikor fejadójuk behajtására országunk bejárása közben hozzátok elérkéznének, azonnyomban a cigányoktól őt ősi szokás alapján megillető eme fejadó felerészének behajtását nekik szabadon és békésen megengedjétek, és minden módon ezt számukra lehetővé tegyétek, s másképp ne tegyetek. Jelen levél elolvasatván felmutatójának visszaadandó.

Gyulafehérvár, 1557.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 78. Fordította Klima Gyula*

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 25.

**Izabella királyné oklevele, amellyel megparancsolja, hogy a cigányok fölötti fővadjai tiszttel rendelkező Nagy Gáspárt és Balásfi Ferencet mindenki segítse a fejadó cigányoktól való beszédésében, 1557**

Mi, Izabella, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királynője, híveinknek, tekinteteseinknek, nagyságosoknak, tisztelteknak, nemeseknek, továbbá a bölcs és körültekintő bírácoknak, a városok, mezővárosok, falvak és egyéb helységek polgárainak és előljáróinak és erdélyi királyságunk minden rendű és rangú lakójának, akinek a jelen sorok kezébe kerülnek üdvözlőnküldjünk. Mivel az erdélyi cigányok vajdaságának tisztét a velejáró szokásos fejadókkal egyetemben híveinkre, a tisztelt Nagy Gáspár és Balásfi Pereg udvaroncainkra ruháztuk; ezért tehát nektek, híveinknek erősen tudtul adjuk, hogy Nagy Gáspárt és Balásfi Ferencet fentírt hivatalukban szabadon eljárniuk és a szokásos fejadót s a bírságokat behajtaniuk engedni, sőt, ha a szükség úgy kívánja segíteni tartoztok és kötelességeitek. Ha pedig valaki Nagy Gáspárt és Balásfi Ferencet hivataluk gyakorlásában és a fejadó beszédésében, melylyel ugyanezen hivataluknál fogva a cigányok nekik tartoznak, bármi módon akadályozná, az a figyelmeztetést követő tizenötödik napon személyesen vagy képviselője által Udvarunkban megjelenni és számot adni tartozik. Másként tehát nem cselekedvén, a jelen levelet elolvastván felmutatójának visszaadjátok.

Kolosmonostor, 1557. szeptember 14.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 79. Fordította Klima Gyula*

## 26.

**Az Erdélyi Fejedelemség gyulafehérvári országgyűlése meghatározza a cigányok által fizetendő adót, 1558**

A cigányok taxája [adója] fejenként 1 Ft. Vajdáik által szokatlan terhekkal ne zsaroltassanak.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 71.*

*Források*

## 27.

### **Az Erdélyi Fejedelemség enyedi országgyűlése meghatározza a cigányok által fizetendő adót, 1560**

A cigányok adózása szabályoztatott: minden sátorral bíró cigány kétszer évenként Szent György és Szent Mihály napkor 50-50 dénárt fizet.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 71.*

## 28.

### **I. Miksa magyar király a felső-magyarországi cigányok vajdájává nevezi ki Gémes Albertet, 1574**

Az Úr [1574.] évében, mint fent, Bécsben, március havának huszonhatodik napján kiadatott és kibocsátatott a szent császári és királyi felség kettős papíron, nyílt formában kiállított, titkos pecsétjével belül, az alsó szélén rányomva megpecsételt és saját kezének aláírásával megerősített adománylevele, amely által őfelsége országának, Magyarországának a felső részein élő cigányok, vagyis egyiptomiak vajdaságát az ezen cigányok fölötti mindazon hatalommal együtt, amellyel elődei, a korábbi tisztartók rendelkezni szoktak ebben a hivatalban, hűséges szolgálatai érdemeiért addig, ameddig őfelségének tetszik, nemzeti Ghemes Albertnek adni, adományozni és átengedni méltóztatott olyan feltétellel, hogy ezen Ghemes Albert teljes erejével igyekezzék és minden módon törekedjék arra, hogy azon cigányok, őfelsége alattvalói semmiféle kárt ne okozzanak, amiképpen eddig tették, s legfőképpen a tolvajságtól tartsa őket távol, s ha valakit közülük valami ilyesféle vagy más vétekben rajtakapna, amennyiben ezen Ghemes hanyagságának büntetését, valamint saját maga személye hibáztatásának és ezen hivatala, vagyis vajdasága elvesztésének okát és alkalmatosságát el kívánja kerülni, kellő büntetéssel büntesse meg azt. Igen erősen megparancsolja őfelsége valamennyi hívének, hogy ezen hivatalában a mondott Ghemes Albertet senki ne háborgassa, sőt inkább legyenek kötelesek neki minden segítséget megadni.

*Forrás: MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii 3. kötet 1083.*

## 29.

### **Báthori Zsigmond erdélyi vajda oklevele, amellyel új adomány címén malomfalvi Berényi Lászlónak adományoz több cigány családot, 1583**

Mi, somlyói Báthori Zsigmond, Erdélyország vajdája és a székelyek ispánja stb. emlékeztül ajánljuk a jelen levelünk tartalma által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy mi részint némely tanácsos urainknak az előttünk e tekintetben tett közbenjárása foly-

*Cigányok a három részre szakadt országban*

tán, részint pedig figyelembe véve és jól megfontolva nemzeti malomfalvai Berényi László hűségét és hűséges szolgálatait, amelyeket ő számunkra és ezen ország számára sok és különféle, hűségére és iparkodására bízott ügyünkben hűségesen véghezvitt és tanúsított, s a jövőben is végezni és tanúsítani fog, ezért a másképpen Ombozy meléknevet viselő Giuda János, valamint Mihály és Márk cigányokat, továbbá az ő többi fiát és leányát – akiket tudniillik eddig háborítatlanul és békességesen birtokolt és most is szabadon és békességesen birtokol, de az ezzel kapcsolatban szükséges oklevelekkel és okmányokkal, amint állítja, nem rendelkezett – ezen cigányok feleségeivel, javaival és más haszonvételeivel, valamint sátraival együtt (akkor azonban, ha a dolgok úgy vannak és állnak, ahogyan fentebb előadattak) az említett Berényi Lászlónak, valamint örököseinek és összes utódjainak adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk új adomány címen, sőt adjuk, adományozzuk és ajándékozzuk örök jogon és visszavonhatatlanul való bírás, birtoklás és hasonlóképpen rendelkezés végett, épségben hagyván mások jogait, ezen oklevelünknek a tartalma és tanúbizonyosága által. Kelt Gyulafehérvárott, július havának a 6. napján, az Úr 1583. esztendejében.

*Forrás: MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 86ab.*

## 30.

**Báthori Zsigmond erdélyi vajda megerősíti Mátyás királynak azon rendelkezését, amellyel a szebeni cigányokat felmentette az adófizetés alól, 1583**

Mi, somlyói Báthori Zsigmond, Erdélyország vajdája és a székelyek ispánja stb. emlékeztül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy Szeben városunk előrelátó és körültekintő polgármesterének, bírának és esküdt polgárainak az érdekében és személyében elénk terjesztették és bemutatták nekünk a néhai legfelségesebb fejedelemnek és úrnak, Mátyásnak, Magyarország stb. királynak valamely engedélyező oklevelét, amely a szebeni székben lakozó és a mondott Szeben városunk szükségére munkákat végző cigányoknak bizonyos adók és adózások fizetése alól való szabadságai és felmentése tárgyában adatott ki kettős papíron, nyílt formában és ugyanazon királynak a titkos gyűrűpecsétjével megerősítve, az alább írt tartalommal; s alázatosan esedeztek előttünk, hogy érvényesnek tekintvén, helyben hagyván és elfogadván, valamint a jelen oklevelünkbe szóról-szóra bevételvén és beíratván méltóztassunk azon engedélyező levelet örökre szóló érvényűként kegyelmesen megerősíteni. Ennek az oklevélnek a tartalma pedig így hangzik. *(Következik Mátyás király 1487-ben kelt oklevele: lásd a 4. számot.)* Mi tehát a fentebb írt módon előterjesztett esedezést kegyelmesen meghallgatván és fogadván, az előbb írt engedélyező levelet – amely nem levakart, nem ledörzsölt és nem is gyanús valamely részében, hanem teljességgel mentes minden hibától és gyanúságtól, s amely bármilyen kihagyás vagy hozzáadás nélkül, szóról-szóra bevétetett és beíratott jelen oklevelünkbe –, ami annak

*Források*

valamennyi záradékát, cikkelyét és pontját illeti annyiban, amennyiben szabályosan és törvényesen van kiállítva, s az igazság is támogatja az érvényét, s amennyiben az említett cigányok mindig megmaradtak az ama szabadságokkal való folyamatos életsben, azon cigányok számára és mások számára is, akiknek érdekében áll, örökre szóló érvénnyel kegyelmesen megerősítjük ezen oklevelünknek a tartalma és tanúbizonyysága által. Kelt Gyulafehérvár városunkban, szeptember havának 29. napján, az Úr 1583. esztendejében.

*Forrás: MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 116a–117a.*

### 31.

**Báthori Zsigmond erdélyi vajda oklevele, amellyel több, név szerint említett cigány személyt adományoz bongárti Pistaky Lukács számára, 1585**

Mi, somlyói Báthori Zsigmond, Erdélyország vajdája és a székelyek ispánja stb. emlékeztül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy mi részint némely tanácsos urainknak az annak érdekében végzett legalázatosabb közbenjárására, részint pedig tekintetbe véve és megfontolva hívünk, nemzetes bongárti Pistaky Lukács hűségét és hűséges szolgálatait, amelyeket számunkra és ezen ország számára a helyek és idők különbözőségének megfelelően tanúsított és végzett – s a jövőben is tanúsítani és végezni fog –, ezért a cigány Flóriánt fiaival: Miklóssal, Jánossal, a másképpen Pompónak nevezett Dáviddal együtt, továbbá Benedeket fiaival: Andrással és Jakabbal együtt, valamint ezek örököseit és mindkét nem-béli összes utódjait, s a sátraikat is (akiket tudniillik eddig szabadon és békességesen birtokolt és birtokol most is, csupán, mint mondják, az ehhez szükségeltető és elegendő oklevelekkel nem rendelkeznek) ezen Pistaky Lukácsnak, valamint összes örökösének és utódjának adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk kegyelmesen új adomány címen, sőt, adjuk, adományozzuk és ajándékozzuk örök jogon és visszavonhatatlanul való bírásra, birtoklásra, s hasonlóképpen rendelkezésre ezen levelünk érvénye és tanúbizonyysága által, de épségben hagyván mások jogait. A jelen oklevelünket pedig elolvasása után adjátok vissza azoknak, akik bemutatják. Kelt Gyulafehérvárott, február havának a 3. napján, az Úr 1585. esztendejében.

*Forrás: MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 279b–280a.*

*Cigányok a három részre szakadt országban*

### 32.

**Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem lónai Kendy Sándornak adományoz több cigány személyt, akik Doboka és Küküllő vármegyei falvakban laknak, 1585**

Az Úr 1585. esztendejében, március havának 7. napján. Erdélyország legfelségesebb fejedelme tanácsosának, nagyságos lónai Kendy Sándornak, Külső-Szolnok vármegye főispánjának hűséges szolgálatai miatt az előrelátó Mihály fia Jánost, Mártont, Mátyást, Istvánt, Miklóst és Bongó Tamást, továbbá Mihalykót, Mártont, az idősebb János kovácsot, Miklóst nők fiaival: Bancho-val és Péterrel együtt, végül Kristófot és Istvánt – azokat a cigányokat, akik ezen Kendy Sándor jószágain, a Doboka vármegyében Lóna és Kecset helységben, valamint a Küküllő vármegyében Bonyha helységben lévő házakhoz és kúriákhoz tartoznak, s akiket békességesen birtokol – a gyermekeikkel és sátraikkal együtt, valamint azon mentesség alatt, amellyel birtokolja őket, az említett Kendy Sándornak, valamint mindkét nembeli összes örökösének és utódjának adta és adományozta, épségben hagyván mások jogait. Gyulafehérvárott.

*Forrás: MNL OL F 1 Liber Regius I. Sigismundi Báthory 292a.*

### 33.

**Báthory Zsigmond erdélyi vajda felmenti az adófizetés alól Kovacsóczy Farkas pénzen vett cigányait, Farkas Luput és Pascul Pált, s ennek megfelelően ad utasítást a cigányok fővadjáinak, 1588**

Mi, somlyai Báthory Zsigmond, Erdély vajdája és a székelyek ispánja stb. emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk tartalma által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy a nagyságos Kovacsóczy Farkas úr, kancellárunk és tanácsosunk kérelmére az ő pénzen vásárolt cigányait, Farkas Luput és Pascul Pált családjaikkal együtt minden cenzusnak, taksának és adónak, valamint más olyan terheknek, amelyeket a cigányoktól közönségesen szedni szoktak, a megfizetése alól kivettük és felmentettük, ahogyan kivesszük és felmentjük a jelen oklevelünkben foglaltak által annak érdekében, hogy ezek a cigányok megmaradjanak azon kancellár úrnak és örökösének birtokában. Erre tekintettel nektek, tekintetes, nemes és nemzetes Barbély Györgynek és Thorma Kristófnak, a cigányok vajdáinak, valamint jelenlegi és jövőbeli helyetteseiteknek jelen oklevelünk rendjében elrendeljük és erősen megparancsoljuk, hogy miután megkaptátok ezt az oklevelet, az előbb mondott Farkas Lupu és Pascul Pál cigányokat semmiféle cenzusnak, taksának és adónak, vagy más olyan terheknek, amelyeket a cigányoktól közönségesen szedni szoktak, a megfizetésére egyáltalán ne kényszerítsétek és ne szorítsátok, vagy őket emiatt személyükben vagy bármilyen jószágaikban zaklatni, háborgatni vagy megkárosítani semmilyen módon ne merjétek és ne merészeljétek. Másképpen ne cselekedjétek. Miután a jelen oklevelet elolvastátok, adjátok



*Források*

vissza annak, aki bemutatja. Kelt Gyulafehérvárott, július 10. napján, az Úr 1588. esztendejében.

*Forrás: MNL OL F 1 Liber Regius II. Sigismundi Báthory 39-40.*

### 34.

#### **Bethlen Gábor oklevele, amellyel Pribék Mihálynak adományozza a Fogarasfölde kerületben lakó cigányok fölötti vajdaságot, 1614**

Mi, Bethlen Gábor stb. emlékezetül ajánljuk stb. hogy mi jóakarattal tekintetbe vévén hívünknek, nemzetes Pribék Mihálynak, fogarasi várunk familiárisának hűségét és hűséges szolgálatait, amelyeket ő előbb a fejedelmeknek, tudniillik a mi elődeinknek és ezen Erdélyországunknak is, aztán nekünk is tanúsított és teljesített minden alkalommal, és a hadi vállalkozásokban nem kevésbé dicséretesen, mint amilyen hasznosan, lelke teljes jóságával, s bízunk abban, hogy a jövőben is tanúsítani és teljesíteni fog, ezért azt engedjük és engedélyezzük ezen Pribék Mihálynak, hogy amíg élete tart, szabadon, békességesen és bármiféle akadályoztatás nélkül bírja és birtokolja a cigányok fölötti vajdai hivatalát, s hogy legyen teljes és minden tekintetben való hatalma valamennyi cigány fölött, akik Fogaras várunk kerületében és földjén laknak és élnek, hogy irányítsa és kormányozza őket, a szokásos jövedelmeket beszedje tőlük, az általuk elkövetett vétkeket megbüntesse, s hogy az előbb mondott fogarasi földről elbujdosott és idegen földeken elmenekültként lakó cigányokat az előbb mondott Fogaras földjére visszavítesse és visszavigye, s fölöttük hivatalát gyakorolja – ahogy engedjük és engedélyezzük is a jelen oklevelünkben foglaltak által. Erre tekintettel nektek, nagyságos, nemzetes, vitézlő és nemes híveinknek, bármely vármegyéék főispánjainak, alispánjainak és szolgabíráinak, jelesül pedig a már mondott Fogaras várunk kapitányának, provizorának és várnagyainak, nemkülönben bármely székely székek kapitányainak, királybíráinak és albíráinak, továbbá bármely városok, mezővárosok, falvak és helységek előrelátó és körütekintő főbíráinak, királybíráinak, falunagyainak és esküdt polgárainak, a jelenlegieknek és a jövőben állítandóknak egyaránt, és mindenki másnak is, akikre a dolog tartozik vagy tartozni fog, akik a jelen oklevélről tudomással fognak bírni, az ebben foglaltak által megparancsoljuk és elrendeljük, hogy ha az előbb említett fogarasi földről való ilyesfajta cigányok lennének az uradalmatokban, hivatalotok alatt vagy a védelmetekben, akkor a nevezett Pribék Mihály kérelmére azokat ténylegesen adjátok majd át neki, vigyétek vissza és engedjétek visszavitetni hozzá. Ti pedig, az említett fogarasi föld cigányai, minden módon tartozzatok és legyetek kötelesek az előbb nevezett Pribék Mihályt törvényes vajdátok gyanánt elfogadni és elismerni, a szokásos jövedelmeket az ő kezébe letenni és szolgáltatni, az ő parancsát meghallgatni és annak engedelmeskedni. Másképpen [ne cselekedjetek]. A jelen oklevelet [miután

*Cigányok a három részre szakadt országban*

elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta]. Kelt Fogaras várunkban, március utolsó napján, az Úr 1614. esztendejében.

*Forrás: MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárak – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Fejedelmi kancellária, MNL OL F 1 Liber Regius VII. Gabrielis Bethlen 182–183.*

**35.****Esterházy Miklós nádor oklevele, amellyel Gáll István és Szakadati Péter fővajdasága alá rendeli nyolc vármegye cigányságát, 1630**

Mi, gróf galántai Esterházy Miklós, Fraknó várának és tartományának örökös grófja, Magyarországnak nádorispánja, szentelt vitéz, a kunoknak főbírája, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyéknek főispánja, az fölséges és hatalmas római császárnak, Magyar- és Csehországoknak koronás királyának titkos tanácsa, s Magyarországon helytartója tudtára adjuk mindeneknek, akinek illik ezen levelünknek rendiben, hogy noha a cigány nemzetség ellene egynehány rendbeli országunk végzései vannak, akire nézve méltán büntetéssel kellene inkább hozzátok lennünk, mint valami gondviseléssel és oltalommal. Mindazonáltal, mivel hogy mindeddig a nemes ország nem szenvedte hazánkban őket, látván az ő nyomorúságos és falukon, házakon kívül való sanyarú és gyalázatos életüket, s lakásukat, könyörülvén annak okáért mi is rajtuk, hogy annyival mégis jobb és bizonyosabb rendben lehessenek, és alá s föl jártokban s bujdosásukban legyen kitől függjenek, az egész Ungvár, Zemplén, Abaújvár, Borsod, Bereg, Szatmár, Szabolcs és Ugocsa vármegyékben lévő cigányokat, kik bujdosván sátorok alatt, egyéb emberek társaságán kívül lakoznak, adtuk és rendeltük a fölül megírt palatinusságunknak, avagy nádorispánságunknak tisztiből a vitézlő Gáll István és Szakadati Péter alá, kemény büntetés alatt hagyván és parancsolván minden rendbeli cigány vajdáknak és azok alatt lévő cigányoknak, hogy mindenben engedelmesek legyenek hozzájuk, és mi akaratunkból s rendelésünkben való gondviselőjüknek, avagy fő vajdájuknak ismerjék és tartsák őket, kiben hogy senki közülük egyebet se merészellen cselekedni, meg is parancsoljuk ezen levelünknek ereje által.

Kelt a mi kismartoni városunkban, Pünkösöd havának tizenhetedik napján, 1630. esztendőben.

Gróf Esterházy Miklós.

Niczky János.

*Forrás: Hógye István 1983. 40–41.*

## 36.

**Rákóczy György erdélyi fejedelem nyílt parancslevele, amelyben Raduly fogarasföldi bojár kérésére elrendeli, hogy adják vissza a nevezetteknek a Fogarasföldről elbujdosott, név szerint felsorolt cigányokat, 1643**

Gregorius Rakoczi Dei gratia princeps Transylvaniae, etc. fidelibus nostris spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, comitibus, vicecomitibus, iudicibus, viceiudicibusque nobilium quoruncunque comitatum, supremis et vicecapitaneis, iudicibus, viceiudicibusque regiis quaruncunque sedium Siculicalium, item capitaneis, praefectis, provisoribus, castellanis arcium ac aliorum quorumvis locorum officialibus, nec non prudentibus et circumspectis civium regiis et sedium iudicibus, iuratisque civibus quaruncunque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, cunctis etiam aliis cujuscunque status, conditionis, gradus, honoris, officii, dignitatis et praecminentiae hominibus, ubivis in ditioe nostra constitutis et commorantibus, praesentes nostras visuris, salutem et gratiam nostram.<sup>4</sup> Fogarasföldén lakó bojárok közül való, Alsóvisten lakó Raduly ispán fiával, Radullyal együtt adják értésünkre alázatosan, hogy ő alattuk lévő, fogarasi várunkhoz tartozó elbujdosott cigányok imitt-amott országunkban ugyan felesen volnának, nevezet szerint pedig Gurcz Riga, Blani Joan, annak fia, Kalo, Stoyka Blanye, Zlazal Blanye, Opre Czigany, Ztan, Kirile, Kirile Czigany, Opre, Ztan, Martin, Dufa, Konicze, Kirszte, Dumitru, Vlad Stanczul, Csirmas, Galle Czigany, Martin Beret-halmi, Kurke Czigany, Rosonday Martin, Bagyul Czigany, Many Eötvös, Juan Eötvös, Sztoyka Czigany, Craczun Czigany, Ztoyka Kovacz fia, Gurcz Czigany és Barthus Czigany fiukkal és minden cselédjükkel egyetemben, kik közül némelyeket urak és fő emberek és nemesek, némelyeket pedig tisztviselők és tisztartók megkötelezván magukhoz, absoluta potentia mediante<sup>5</sup> tartanak kezüket rajtuk. Ami pedig, azon cigányoknak Fogaras földjéről való elidegenedésük, fogarasi várunkhoz való szükségükhöz képest igen káros és országunknak is sok rendbéli articulusi extálnak<sup>6</sup> azon fogarasi földjéről elbujdosott, akárhol való és akármely rendbéli jobbágyoknak mindenünnen való kiadásuk és reluctiójuk<sup>7</sup> felől, ez okon kegyelmesen hagyjuk és serio<sup>8</sup> parancsoljuk minden rendbéli

<sup>4</sup> Rákóczy György, Isten kegyelméből Erdélyország fejedelme stb. tekintetes, nagyságos, nemzetes, vi-tézlő és nemes híveinknek, bármelyik vármegyénk fői- és alispánjainak, fő- és alszolgabíráinak, bármely székely szék fő- és alkapitányainak, királybíráinak és albíráinak, továbbá a várak kapitányainak, pa-rancsnokainak, provizorainak és várnagyainak és bármilyen más helyek tisztviselőinek, nemkülönben bármely város, mezőváros, falu és helység polgármestereinek, a székek bíráinak, a királybíráknak és esküdt polgároknak, s mindenki más, bármilyen állapotú, helyzetű, rangú, becsületű, tisztségű, méltó-ságú és kiválóságú embernek is, bárhol legyenek és tartózkodjanak a mi birodalmunkban, akik jelen levelünket látni fogják, üdvöt és kegyelmünket.

<sup>5</sup> Teljes hatalmaskodás által.

<sup>6</sup> Törvénycikkelyei vannak.

<sup>7</sup> Visszaadásuk.

<sup>8</sup> Szigorúan.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

híveinknek, hogy akárhol, vármegyékben, székekben, városokban, várakban, falukban, udvarházakban és akármi névvel nevezendő helyen akárkinél, akárki keze alatt azon fent megnevezett, Fogaras földjéről elbujdosott cigányokat találhatnak, Raduly ispán, avagy fia, vagy pedig arra bocsátott emberek ezen levelünkkel requiráltatván<sup>9</sup> tőlük, senki azokat magánál megtartani ne merészelje, hanem mindjárást azokat megírt bojárjainknak vagy embereiknek az ország articulusa<sup>10</sup> szerint feleségükkel, gyermekükkel és minden javukkal és egyetmésükkel, művelő szerszámukkal együtt kezükben adni és adatni el ne mulassák, sőt megfogásaiban és visszavitelében illendő segítséggel is tartozzanak nekik. Mert valaki a mi parancsolatunk és az ország articulusi ellen denegálná<sup>11</sup> azon cigányok megadását, akárki legyen az, megbizonyosodván a dolog, illendő gondviselésünk leszen felette és ha valami kárt vall, maga engedetlenségének tulajdonítsa. Secus non facturi praesentibus perlectis exhibentibus restitutus.<sup>12</sup> Datum in arce nostra Fogaras, die octava mensis Aprilis, anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo tertio.<sup>13</sup>

*Forrás: MNL OL F 1. Erdélyi kormányhatósági levéltárak – A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára– Fejedelmi kancellária Liber Regius XX. Georgii Rákóczi 161b–162a.*

## 37.

**Rákóczy György erdélyi fejedelem menlevele egy Stéphan nevű cigány vajda és a vajdasága alá tartozó cigányok számára, 1643**

Georgius Rákóczi Dei gratia princeps Transsilvaniae, etc. etc.<sup>14</sup> Ezen levelünk praesentáló<sup>15</sup> Stéphan nevű cigány vajda, vajdasága alatt lévő cigányokkal együtt találának meg minket, alázatosan jelentvén, mivel ők is az ő szokott és tanult mesterségük után keresnék naponként életüket és a minekünk tartozó censust annuatim<sup>16</sup> úgy kereshetnék s adminisztrálhatnák,<sup>17</sup> birodalmunkban való városokon, falvakon, sokadalmas és vásáros helyeken kelvén, járván és forogván. De ez iránt való járásukban, kelésükben birodalmunkban lévő némely emberek interturbálnák,<sup>18</sup> háborgatnák s bántanák,

<sup>9</sup> Követelvén.

<sup>10</sup> Törvénye.

<sup>11</sup> Megtagadná.

<sup>12</sup> Másképpen nem cselekedvén, a jelen levelet miután elolvastátok, adjátok vissza azoknak, akik bemutatták.

<sup>13</sup> Kelt Fogaras várunkban, április havának 8. napján, az Úr 1643. esztendejében.

<sup>14</sup> Rákóczy György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme stb., stb.

<sup>15</sup> Bemutató.

<sup>16</sup> Adót esztendőnként.

<sup>17</sup> Szolgáltathatnák.

<sup>18</sup> Zavarnák.

## Források

holmi praetensiót<sup>19</sup> s okot keresvén ellenük, őket summa<sup>20</sup> fizetésre s adózásra kényszerítenék, erőltetnék, sőt még lovakat is alóluk gyakran elvonván, postálkodásra vinnék, kik miatt szokott és tanult mesterségüknek exerceálásában<sup>21</sup> így megbántódván, a minékünk tartozó summa fizetésre sem érkezhettek el. Mely hogy ennek utána közölök tolláltassék<sup>22</sup> és szokott mesterségüknek exerceálására<sup>23</sup> s az után való életük keresésére mindenütt szabados járásuk, kelésük engedtessek, senkinek adózással, sem egy, sem másféle szolgálattal, munkával ingyen ne tartozzanak, lovaik is postálkodásra ne adassanak, kegyelmesen annueáltunk.<sup>24</sup> Minden rendeket azért ebbeli kegyelmes annuentiánkhoz<sup>25</sup> akarván alkalmaztatni, parancsoljuk serio,<sup>26</sup> hogy ennek utána successivis semper temporibus<sup>27</sup> mind városokon, falukon, sokadalmakban, harmincadokon, vámosokon (ha nem kereskednek és megtiltott marhákat ki- s behozni nem találtatnak) őket szabadosan és békével bocsátván engedje, életük táplálására való munkájukat, mesterségüket exerceálják, adózásra vagy somma fizetésre, ingyen való munkára őket kényszeríteni, törvénytelen valami praetensióra nézve háborgatni, megfogatni, detineáltatni,<sup>28</sup> károsítani, lovaikat postálkodásra elvenni alóluk s vinni senki sub gravi animadversionis nostrae poena<sup>29</sup> ne attentálja.<sup>30</sup> Secus non facturus.<sup>31</sup> Praesentibus perlectis exhibenti restitutus.<sup>32</sup> Datum in salis curia nostra Désiensi, die 1. mensis Augusti, anno Domini 1643. Georgius Rákóczy m. pr.<sup>33</sup>

*Forrás: MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárak – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Fejedelmi kancellária, Liber Regius XX. Georgii Rákóczy 199b–200a. Közli Komáromy András: Az erdélyországi királyi könyvekből. Történelmi Tár 1911. 238–239.*

<sup>19</sup> Ürügyet.

<sup>20</sup> Pénzösszeg.

<sup>21</sup> Gyakorlásában.

<sup>22</sup> Tőlük eltávozzék (megszabaduljanak attól).

<sup>23</sup> Gyakorlására.

<sup>24</sup> Helyeseltük.

<sup>25</sup> Engedélyünkhöz.

<sup>26</sup> Szigorúan.

<sup>27</sup> Az elkövetkezendő időkben mindig.

<sup>28</sup> Letartóztatni.

<sup>29</sup> Neheztelésünk súlyos büntetése alatt.

<sup>30</sup> Kísérelje meg.

<sup>31</sup> Másképpen nem cselekedvén.

<sup>32</sup> Miután a jelen levelet elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta.

<sup>33</sup> Kelt a dési só-kúriánkban, augusztus havának 1. napján, az Úr 1643. esztendejében. Rákóczy György s. k.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

### 38.

#### **Ifjabb Rákóczy György levele a brassói bíróhoz a Havasalföldről szökött cigányok dolgában, 1645**

Kivonata: 1645. február 27. Gyula-Fehérvár. – Ifjabb Rákóczi György tudatja a bíróval, hogy helyesen tette, hogy a cigányokat, kik már hosszas idő óta laknak itt benn, a havasalföldi bojérnak ki nem adta. (Fronius, II. 103.)

*Forrás: Történelmi Tár 1893. 322. (Mika Sándor stb.)*

### 39.

#### **Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele a brassói bíróhoz a havasalföldi Raduly bojár megszökött cigányai dolgában, 1645**

Georgius Rakoci junior Dei gratia princeps Transilvaniae, etc. Prudens ac circumspecte, etc.<sup>34</sup> Az havaselvi vajda ő kegyelme találtatván meg bennünket, hogy egy Raduly főaga nevű bojárjának szökvén el holmi cigányai, ott a Barcza vidékén lappanganának, s parancsolnánk hűségednek kiadásuk felől. Minek okáért kegyelmesen parancsoljuk hűségednek, ha nem azok, akik felől a minapjában írt vala, ha ott a Barcza vidékén találtatnak lenni az megírt Raduly aga cigányai s hűséged nem akarja őket megtartani, s azoknak is kedvük leszen a bemenetelre, adja kezébe emberének, vitesse be őket. Secus non facturus. Datum in civitate nostra Alba Julia, die 14. Martii, anno 1645.

G. Rakoczi, m. p.<sup>35</sup>

*Forrás: Történelmi Tár 1893. 505. (Mika, Fronius, II. 105.)*

### 40.

#### **Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele Brassó város tanácsához a havasalföldi Raduly bojár megszökött cigányait illetően, 1645**

Georgius Rakoci junior Dei gratia princeps Transilvaniae, etc. Prudentes ac circumspetti fideles nobis dilecti, etc.<sup>36</sup> Hűségteknek 30. die proxime elapsi mensis Aprilis<sup>37</sup>

<sup>34</sup> Ifjabb Rákóczy György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme stb. Előrelátó és körültekintő stb.

<sup>35</sup> Másképpen nem cselekedvén. Kelt Gyulafehérvár városunkban, március 14. napján, az 1645. esztendőben. Rákóczy György s. k.

<sup>36</sup> Ifjabb Rákóczi György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme stb. Előrelátó és körültekintő, nekünk kedves híveink stb.

*Források*

nekünk írt levelét véve értjük a havaselvi Radul agának a cigányoknak ki nem adásáért való illetlen arestálásait<sup>38</sup> és fenyegetéseit. Mi is elhittük azt, hogy ha értelmes ember volna s az országnak constitutioit<sup>39</sup> meg tudná jól gondolni, azt nem cselekedné, mely mellől nem is kell cedálni.<sup>40</sup> Referáltatása<sup>41</sup> felől, hogy a mi kegyelmes urunkat búsítsa hűségtek ilyen gondos dolgaiban, nem ítéljük szükségesnek lenni, mivel mi is az ő nagysága gondviseléséből azért hagyattunk itt benn, hogy minden rendbeli híveinknek csendességükre s azok között a hűségtekére is szorgalmas gondot viselnénk és minden háborgatások ellen megoltalmaznánk, melyet ez dologban is nem akarunk elmulatni.<sup>42</sup> Ím azért a vajdának ő kegyelmének íratunk, hogy megírt Radul agát megintse és ha hír nélkül cselekedte azon mód nélkül való arestálást és illetlen fenyegetőzését (megküldvén in paribus<sup>43</sup> levelét), megbüntesse ezért és az arestált juhokat is felszabadítsa, mert alioquin<sup>44</sup> mi nekünk is híveinkre gondviselésünk leend, mást fogunk helyükben<sup>45</sup> arestáltatni, a szegény emberek káruknak eltávoztatására. Eisdem in reliquo gratiose propensi manemus. Datum in civitate nostra Alba Julia, die 2. Maji, 1645. G. Rakoczi m. p.<sup>46</sup>

*Forrás: Történelmi Tár 1893. 506–507. Míka, Fronius II. 112.*

## 41.

### Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele Brassó város tanácsához a havasalföldi Raduly bojár megszökött cigányait illetően, 1645

Kivonata: 1645. május 20. Gyula-Fejérvár. – Ifjabb Rákóczi György a havasalföldi vajda által sollicitált<sup>47</sup> cigányok ügyében tudatja a tanáccsal, hogy rájok bízza: akarják-e kiadni a cigányokat vagy sem; úgy véli azonban, hogy jó volna ebben a dologban a vajdának kedvébe járni. (Fronius, II. 114.)

<sup>37</sup> A legutóbbi elmúlt április havának 30. napján.

<sup>38</sup> Bebörtönzéseit.

<sup>39</sup> Alkotmányait.

<sup>40</sup> Elmenni.

<sup>41</sup> Beszámoltatása.

<sup>42</sup> Elmulasztani.

<sup>43</sup> Másolatban.

<sup>44</sup> Máskülönben.

<sup>45</sup> Helyettük.

<sup>46</sup> Írántatok a továbbiakban kegyelmesen jóakarók maradunk. Kelt Gyulafehérvár városunkban, 1645. május 2. napján. Rákóczy György s. k.

<sup>47</sup> Sürgetett.



*Forrás: Történelmi Tár 1893. 507. p. (Újakközlő: Mika Sándor)***42.****Ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem levele Brassó város tanácsához, amelyben tájékoztat a havasalföldi vajdával a szökevények (köztük cigányok) ügyeit illetően megkötött szerződésről, 1646**

Georgius Rakoczi Dei gratia princeps Transilvaniae, etc. Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti, etc.<sup>48</sup> Tudhatja<sup>49</sup> hűségtek a havasali vajda ő kegyelmével mind az ő kegyelme birodalmából a mi ditióinkban<sup>50</sup> bújdosott, mind innen oda által futott jobbágyoknak s cigányoknak kiadatásuk s reductiójuk<sup>51</sup> felől való contractusunkat,<sup>52</sup> s úgy informált<sup>53</sup> ő kegyelme, mind maga s mind alatta levő hívei találtatták meg hűségteket székjében levő jobbágyoknak s cigányoknak restitutiója<sup>54</sup> dolgában, de ki idő múlással, ki pedig más frivol exceptióval<sup>55</sup> tudva el embereket, semmiképpen [nem] adta mind- eddig is ő kegyelmével való contractusunknak nem kicsiny sérelmével. Akarván azért bizonyosan érteni, ki-ki hűségtek közül afféle havasali oláhokat micsoda praetextu<sup>56</sup> vagy okokra nézve nem restituáltat: kegyelmesen és serio<sup>57</sup> parancsoljuk hűségteeknek, végére menvén mindjárt, székjében kiknek kiknek földjükön legyenek olyan muntyanok, igen diligenter és fide mediante<sup>58</sup> vegyen informatiót tőlük, miért nem akarják restituálni s minket is minél hamarább tudósítson róla, felírván azon jobbágyoknak s mostani uruknak nevüket és informatiójukat, tudhassuk ahhoz képest resolválni<sup>59</sup> magunkat. Secus non facturi. Datum in arce nostra Varadiensis, die 1. Junii, 1646. Georgius Rakoci, m. p.<sup>60</sup>

<sup>48</sup> Rákóczi György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme stb. Előrelátó és körültekintő, számunkra kedves híveink stb.

<sup>49</sup> Ismerheti.

<sup>50</sup> Uradalmunkban.

<sup>51</sup> Visszavitele.

<sup>52</sup> Szerződésünket.

<sup>53</sup> Tájékoztattott.

<sup>54</sup> Visszaadása.

<sup>55</sup> Kivétellel.

<sup>56</sup> Ürüggyel.

<sup>57</sup> Szigorúan.

<sup>58</sup> Szorgalmasan és hit által.

<sup>59</sup> Alkalmazni.

<sup>60</sup> Másként ne cselekedjete. Kelt Várad várunkban, 1646. június 1. napján. Rákóczy György s. k.

*Források*

P. S. Az moldvai vajda kívánságára itt kinn való birodalmunkban conscribáltatván<sup>61</sup> százhusz lovasokat, azoknak eleiben való hadnagyául Szilágyi János praeficiáltuk,<sup>62</sup> kiknek Moldvában<sup>63</sup> való menetelüknek alkalmatosságával, hogy mások is velük el ne kezdjenek menni: parancsoljuk hűségteknek kegyelmesen és serio,<sup>64</sup> oly vigyázásban legyen a katonák kimenetében mind utakon s mind egyebütt, semmi ember azon számon felül be ne menjen, sőt a hűségtek szélein által való utakra, ösvényekre mindjárást elegendő őröket s vigyázókat is rendeljen hűségtek.

*Forrás: Történelmi Tár 1893. 516–517. (Fronius, II. 156.; újraközli: Mika Sándor 1893.)*

### 43.

#### **Rákóczy György erdélyi fejedelem levele a brassói tanácshoz a Havasalföldről megszökött és Barcaságon tartózkodó cigányok dolgában, 1639**

Kivonata: 1639. március 13. Fogaras. – A havasalföldi vajda követte panaszolván, hogy a vajdának a hosszúmezei klastromhoz rendelt cigányai megszöktek, s a Barcaságon bolyonganak, a fejedelem utasítja a tanácsot, hogy e szökevény cigányokat kerestesse fel és szolgáltassa a vajda kezébe. (Fronius I. 362.)

*Forrás: Történelmi Tár 1892. 705. p. (Mika Sándor: I. Rákóczi György levelezése a brassai bíróval és tanácssal.)*

### 44.

#### **I. Rákóczy György fejedelem megerősíti a Marosvásárhely tanácsa által a kovácsok számára alkotott céhszabályzatot, s annak XI. pontját ki is egészíti, 1642**

... Abban az oklevélben azonban a XI. cikkelyhez hozzáadva és azt jobbra téve, hogy bárkinek is az előbb mondott Marosvásárhely városában saját cigánya lenne, annak legyen hatalmában a maga számára birtokolni mindenfajta művet, amit az készít ...

*Forrás: Szádeczky Lajos (szerk.) 1897. 154–155.*

<sup>61</sup> Összeíratván.

<sup>62</sup> Tettük.

<sup>63</sup> Moldvába.

<sup>64</sup> Komolyan.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

#### 45.

#### **Az Erdélyi Fejedelemség törvénye, amely ugyan eltörli a cigányok fölötti fővajdaság intézményét, de engedélyezi, hogy Vallon Péter élete végéig még megmaradjon ebben a hivatalban, 1653**

A cigányoknak, hogy közönségesen az erdélyországi birodalomban egy kiváltképen való vajdájok legyen, kinek esztendő által adófizetéssel tartozzanak, valamely fundamentum [alap] nélkül való abusustól [vissza-éléstől] csúszott volt be némely időkben; mely nem csak annak a nyomorult nemzetségnek rajta való sok húzásával, vonásával elviselhetetlen terhére volt, de sőt a nemesi praerogativának [előjognak] és jobbágynak bírásában való jurisdictionának is praejudicált [jogszolgáltatásnak is sérelmére volt]; melyre nézve penitus tollálatott [eltöröltetett végképp] egynéhány rendbéli constitutio [törvény] által az országnak; mindazonáltal idevezült néhai idősbik Rákóczy György fejedelem urunk kegyelmes requisitiójára [megkeresésére, kezdeményezésére], az országnak és annak fejedelmének, noha idegen nemzetből ez országba származott, de sok szükséges szolgálatokat praestált [teljesített] tekintetire nézve vitézlő Vallon Péternek életéig megengedettetett bírása, azon cigányok vajdaságának tisztinek szokott jövedelmével együtt: úgy mindazonáltal, hogy sokadalmakon, városokon és egyéb helyeken darabontok vagy egyéb insolens [alkalmatlankodó] emberek által ne kergettesse, fogdostassa őket, megadván ők is szokott taxájakat; de rajta kívül, soha in perpetuum [örökre] többé azon cigányok vajdaságának tiszti fel ne vétetessék, se fejedelmek ne conferálják [adományozzák], se senki ne is sollicitálja sub poena violationis consitutionum regni [szorgalmazza az ország törvényeinek megbüntetése alatt];<sup>65</sup> hanem a cigányoknak possessorii [birtokosi] szabadosok legyenek azzal, akarjanak-é cigány jobbágynak valami adót venni, avagy nem: és ha kiknek felesen vannak afféle jobbági, azoknak eleibe vajdát vagy egyéb szolgálakat rendelni.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 72–73.*

#### 46.

#### **Barcsai Ákos erdélyi fejedelem oklevele, amellyel kóbor jobbágynak, köztük két cigányt – morét – adományoz bágyoni Balogh Istvánnak, 1659**

Nos Acacius Barczai Dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes.<sup>66</sup> Adta jobbágynak jure perpetuali<sup>67</sup> Aranyas széken, Bágyonban lakó Balogh Istvánnak a mi kegyelmes urunk önagsága ezeket a vaga<sup>68</sup>

<sup>65</sup> Vagyis: szorgalmazza az ország törvényeinek megsértéséből fakadó büntetés terhe mellett.

<sup>66</sup> Mi, Barcsai Ákos, Erdély fejedelme, Magyarország részeinek az ura és a székelyek ispánja.

<sup>67</sup> Örökös jogon.

<sup>68</sup> Kóborló.

## Források

személyeket, úgymint ugyan<sup>69</sup> Aranyas székben, Bágyonban Oláh András, Raduly, Mihály s Miklós nevű négy oláhokat s két morékat cum omnibus ipsorum pertinentiis et bonis<sup>70</sup> (ha a dolog úgy vagyon s másnak nem conferáltuk<sup>71</sup>), neki adjuk örökösen megbírni. Sub dato in curia nostra Deesiensi, die sexta mensis Februarii, anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono.<sup>72</sup>

Forrás: MNL OL F 1 Liber Regius XXVII. Acatii Barcsai et Michaelis Apaffi-62.

## 47.

**Apafi Mihály erdélyi fejedelem átírja és megerősíti Tomori Pál 1511. augusztus 19-én kiadott oklevelét, amelynek tárgya a visti és alsóárpási bojárok megerősítése bojári hivatalukban, valamint 17, név szerint felsorolt sátoros cigány birtokában, 1663**

Mi, Apafi Mihály stb. emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk tartalma által stb., hogy néhai Volchan fiainak: Konstantinnak, Radulynak és Komsának, továbbá a néhai Sztoyca fiainak: Sztoycának és Lupulnak, néhai Sándor fiainak: Sándornak és Radulynak, néhai [...] fiainak: Oprának és Jankulnak, Felső Vistről való nemes bojároknak, nemkülönben Popa Lászlónak, Radulynak, Vaszilynak és Oprának, Alsó Árpásról való bojárajainknak az érdekében és személyében bemutatják nekünk és élénk terjesztették néhai nagyságos Thomor-i Pálnak, Fogaras vára várnagyának és kapitányának pergamenen, nyílt formában kiadott és kibocsátott, vörös selyemzsinóron függő, fehér viaszba nyomott pecsétjével megerősített és hitelesített, alább írt tartalmú oklevelét, amely által ugyanazon néhai Thomor-i Pál az előbb mondott bojárok őseinek méltóztatott adományozni a Fogarasföld kerületben és az erdélyi Fehér vármegyében fekvő Alsó és Felső Vist teljes helységek, valamint Alsó Árpás helység fele része bojári hivatalát az ahhoz tartozó összes haszonvételekkel együtt, valamint tizenhét sátoros cigányt, amelyet ők már korábban is birtokoltak; alázatosan kérvén bennünket, hogy azon oklevelet és a benne foglalt összes és minden egyes tartalmat jóváhagyván, elfogadván és helyeslven méltóztassunk számukra, valamint összes örököseik számára jóakaratóan megerősíteni, s ahhoz jóakarató beleegyezésünket és hasonlóképpen jóváhagyásunkat adni. Azon oklevélnek a tartalma pedig ilyen. *(Következik Tomori Pál 1511. augusztus 19-én kelt oklevele, lásd a 16. számú dokumentumot.)* Mi tehát az előbb említett Konstantin, Raduly, Komsa, Sztoyka, Lupul, Sándor, Opra Jankul és Opra Popa

<sup>69</sup> Szintén, ugyanazon.

<sup>70</sup> Azok összes tartozékaival és jószágaival együtt.

<sup>71</sup> Adományoztuk.

<sup>72</sup> E keltezés alatt: dési udvarházunkban, február havának 6. napján, az Úr 1659. esztendejében.

<sup>73</sup> Az írnok kihagyta a név helyét.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

bojároknek a fentebb írt módon élénk terjesztett kérelmét támogatólag meghallgatván és kegyelmesen támogatván, az előbb írt adománylevelet, amely nem törölt, nem vakart és semmilyen részében sem gyanús, hanem teljesen híján van minden gyanúnak és hibának, a jelen oklevelünkbe szóról-szóra, bármiféle kihagyás, bővítés vagy változtatás nélkül átírva, s annak minden tartalmát, záradékát, cikkelyét és pontját, amennyiben az önmagában és törvényesen van kiadva és erejét az igazság támogatja, jóváhagyva, helyeselve és helybenhagyva, elfogadtuk, helyeseltük és jóváhagytuk, s azon Konstantin, Radul, Komsa, Sztoyka, Lupul, Sándor, a másik Radul és Opra Jan kul bojárok, valamint örököseik és összes utódaik számára kegyelmesen megerősítettük és egyetértésünket adtuk, ahogyan elfogadjuk, helyeseljük, jóváhagyjuk és meg is erősítjük, valamint jóakarató jóváhagyásunkat és hasonlóképpen beleegyezésünket adjuk, mások jogainak épségben hagyásával, a jelen, függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített oklevelünk tartalma és tanúbizonysága által. Kelt Segesvár városunkban, február havának első napján, az Úr 1663. esztendejében.

Apafi Mihály s. k. Bethlen János kancellár s. k.

*Forrás: MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárak – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Fejedelmi kancellária, Liber Regius XXVII. Acatii Barcsai et Michaelis Apaffi-648–650.*

## 48.

**Apafi Mihály erdélyi fejedelem Szeresztreny-i Dobru Tamás bojár kérelmére áírja Tomori Pál 1511-ben kiadott, többek között 12 cigány adományozásáról is szóló oklevelét, 1664**

Mi, Apafi Mihály, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek az ura és a székelyek ispánja stb. emlékeztül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által mindazoknak, akiket illet, hogy hívünknek, nemes Szeresztreny-i Dobru Tamásnak, az ebesfalvai kastélyhoz tartozó jószágaink tisztartójának érdekében és részéről bemutatott nekünk és élénk terjesztett néhai nagyságos Thomor-i Pál úrnak, Fogaras vára várnagyának és kapitányának pergamenen, nyílt formában kiadott, vörös selyemzsinóron függő, homorú, fehér viaszba benyomott pecsétjével megerősített és kibocsátott adománylevele, amelynek tartalmával azon Thomor-i Pál úr az ő régi őseinek, tudniillik egy Dobru nevezetű bojárnak az alább írt tartalommal újonnan méltóztatott adni, adományozni és átengedni a mi fogarasföldi kerületünkben, az erdélyi Fehér vármegyében fekvő, előbb mondott Szeresztreny (!) birtok egy teljes és egész bojártságának a hivatalát, nemkülönben Kis Berivoj birtok határának és erdőségeinek egyharmadát egy ugyanott lévő monostor helyével együtt, amely, a mondott Berivojban lévő birtoknak másik két részét a nemes Szesztzor-i Czech család birtokolja békességesen mind mostanáig a Kis Berivoj-i bojárokkal közösen, az azon bojárshoz

*Források*

rétől fogva tartozó és azt megillető összes haszonvételekkel és előmenetelekkel együtt, továbbá tíz, azelőtt is békességesen bírt és birtokolt jobbágyot, valamint tizenkét sátoros cigányt; s a legalázatosabban kért bennünket, hogy azon oklevélnek az összes és minden egyes tartalmát jóváhagyván, helyeselve és elfogadván az ő, valamint az örökösei és mindkét nemből való összes utódai számára méltóztassunk azt elfogadni, jóváhagyni, helyeselni és megerősíteni. Azon oklevélnek a tartalma pedig a következő. *(Következik Tomori Pál 1511. augusztus 19-én kiadott oklevele, lásd a 15. számú dokumentumot.)* Mi tehát ezen Szeresztreny-i Dobru, másképpen Deák Tamásnak a felül írt módon alázatosan elénk terjesztett kérelmét támogatólag meghallgatván és kegyelmesen vévén, s a felül írt újadomány-levelet, amely nem törölt, nem vakart, egyetlen részében sem gyanús, hanem minden hibától és gyanúságtól mentes, a jelen oklevelünkbe szóról-szóra, kihagyás és betoldás, vagy bármilyen módon való megváltoztatás nélkül bevéve és beírva, annyiban, amennyiben annak minden tartalma, záradéka, cikkelye és pontja szabályosan és törvényesen van kiadva és azok érvényét az igazság támogatja, különös kegyelmünkől és fejedelmi hatalmunk teljességéből jóváhagyván, helyeselve és elfogadván, kegyelmesen elfogadtuk, helyeseltük, jóváhagytuk és megerősítettük, amint elfogadjuk, helyeseljük, jóváhagyjuk és az előbb mondott Szeresztreny-i Dobru, másképpen Deák Tamás, valamint általa örökösei és mindkét nemből való összes utódai számára örökre szóló érvénnyel jóakarattal megerősítjük kincstárunk minden kárvallása és jogsérelme nélkül, ezen, hiteles és függő pecsétünkkel megerősített oklevelünk érvénye és tanúbizonysága által. Kelt Fogaras várunkban, február hónap negyedik napján, az Úr 1664. esztendejében.

Apafi

*Forrás: MNL OL DL 36 579.*

## 49.

### **I. Rákóczi Ferenc parancsa az ónodi jószágigazgatóhoz, amelyben arról tudósít, hogy megerősítette Mihály cigányt az ónodi várhoz tartozó cigányok vajdai tisztében, 1676**

Franciscus Rákóczy dei gratia electus Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes etc. Egregiis et nobilibus Andreae Zari bonorum nostrorum Szerenciensis et Onodiensis provisor, caeterisque officialibus bonorum modernis et futuris pro tempore constitutis, cunctis etiam aliis, quorum interesset seu intererit, praesens visuris, salutem et gratiam nostram. [Mi, Rákóczy Ferenc, Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, Magyarország Részeinek ura, a székelyek ispánja stb. tisztelt és nemes Zár Andrásnak, szerencsi és ónodi jószágaink gondnokának, mind pedig jószágaink jelen és jövőbeli tisztartóinak, valamint mind-

*Cigányok a három részre szakadt országban*

azoknak, akiket illet vagy illetni fog s jelen levelünket olvassák, üdvözlétünket küldjük.] Önöd várához tartozó Mihály vajda azon jószágbeli cigány jobbágyiunknak már jó időtől fogvást hites vajdájuk lévén a tisztek dispositiójából [rendeléséből] mi is azon vajdaságnak tisztiben praeficiálván [kinevezvén], confirmáltuk [megegyeztetettük], serio [komolyan] parancsolván ezen levelünk által megemlített cigány jobbágyainknak, hogy a modo imposterum [mostantól fogva a jövőben] a megnevezett Mihály vajdát vajdájoknak ismervén; az előbbeni jó szokás szerint tiszteink után tőle dependeáljanak [függjenek], illendő submissióval [alázattal] lévén hozzája; fenn megnevezett tiszteinknek is, mind mostaniaknak és jövődőlbelieknek hagyjuk és parancsoljuk, így értvén abbéli dispositiónk [rendelkezésünk], alkalmaztassák ahhoz magukat. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituitis. Datum in castello nostro Borsiensi die trigesima mensis Martii, anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo sexto etc. [Másként nem cselekedvén, jelen levelet elolvassván felmutatójának visszaadjátok. Borsi kastélyunkban, (1676. március 30-án.)

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 79–80. A kötetben szereplő fordítást a szükséges javításokkal, pontosításokkal adjuk közre.*

**50.****Az erdélyi fejedelemsasszony által kinevezett fogarasi cigányvajda hitlevele megbízatásának a megfelelő módon való teljesítéséről, 1679**

Én, kapocseli Serban Komsucz boer<sup>74</sup> adom tudására mindeneknek, akiknek illik, hogy in hoc anno praesenti 1679. die 6. Maji<sup>75</sup> az én kegyelmes asszonyom, tekintetes nagyságos Bornemissza Anna méltóságos erdélyi fejedelem asszony ő nagysága kegyelmes-ségéből állíttatván tekintetes nemzeti Bethlen Farkas fogarasi főkapitány uram által a fogarasföldi cigány vajdaságnak hivataljába, én is azon hivatalt szabad jó akaratom szerint vállaltam fel magamra. Esküszöm azért az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten, hogy ezen hivatalomban is megírt<sup>76</sup> kegyelmes asszonyomhoz igaz és hív leszek, a kezem alatt levő cigányokat az ő nagyságuk várához a szükségnek mivoltához képest szép igazságos renddel szolgáltatom, bosszúságból, magam hasznának műveléséből, avagy egyéb tekintetekből őket mód és rend kívül való szolgálatra nem hajtom és nem erőltetem, őket azért nem zaklatom, nem sanyargatom, sem pedig olyan dologért meg nem károsítom, hanem mind azokban, s mind pedig a vétkekért való bírságásokban igazságos módot tartok és követek, s alattam való vicémmel is azon dolgokat követtetem, semmi újítást a szolgálatban és egyéb exactiókban,<sup>77</sup> s

<sup>74</sup> Bojár.

<sup>75</sup> Ebben a jelenlegi 1679. esztendőben, május 6. napján.

<sup>76</sup> Említett.



*Források*

egyebekben is rajtuk nem kezdek, s el sem követek, a tőlük exigálandó<sup>78</sup> adót és egyéb szokásos contributiókat<sup>79</sup> tőlük igazságosan felszedem, s azokat is kegyelmes asszonyomnak és megírt kapitányának annak idejében adminisztrálom,<sup>80</sup> alattam lévő vicémnek is a cigányokon semmi rend kívül való exactiókat és insolentiákat<sup>81</sup> tenni nem engedek, ha pedig olyant látnék rajtok elkövetni, a viceségből is az olyanokat mellőlem amoveá-lom.<sup>82</sup> Melyeket hogy ha vel in toto, vel in parte violálnék,<sup>83</sup> excessusimnak meritumá-hoz<sup>84</sup> képest, comperta rei veritate,<sup>85</sup> mint reversalisát<sup>86</sup> által hágó szolgálja pro quantitate delicti<sup>87</sup> megemlített fő kapitányom által a büntetésre vigore saltem praesentium litterarum reversalium, exclusis omnibus juridicis remediis et nobilitari praerogativa<sup>88</sup> reá vo-nattathassam, és aszerint büntettethessem, valamint abbéli excessusaim magam kötelezésem szerint érdemlenének. Mely dolgokra ezen reversalisom által kötelezem ma-gamat, és Isten engem úgy segéljen, s úgy is adja lelkem üdvösségét, amennyiben én is ezen reversalisomhoz alkalmaztatom magamat, és alattam való vicémmel is azon dol-gokat igyekezem megtartatni. Datum Fogarasini, anno et die in praenotatis.<sup>89</sup> Coram nobis fide mediante subscribentibus: Nicolao Uzoni m. p. (L. S.)<sup>90</sup> Ladislao Luczay m. p. (L. S.) B. S. m. p. (L. S.)<sup>91</sup>

*Forrás: Történelmi Tár 1894. évfolyam, 576.*

<sup>77</sup> Behajtásokban.

<sup>78</sup> Behajtandó.

<sup>79</sup> Adózásokat.

<sup>80</sup> Beszolgáltatom.

<sup>81</sup> Szokatlanságokat.

<sup>82</sup> Elmozdítom.

<sup>83</sup> Vagy egészben, vagy részben megsértenék.

<sup>84</sup> Kihágásaimnak érdeméhez.

<sup>85</sup> Kiderülvén a dolog igazsága.

<sup>86</sup> Kötelezvényét.

<sup>87</sup> A vétek mértéke szerint.

<sup>88</sup> Éppen a jelen kötelezvénylevél érvénye szerint, kizárva minden törvényes orvoslatot és nemesi előjogot.

<sup>89</sup> Kelt Fogarasban, az előbb írt esztendőben és napon.

<sup>90</sup> Locus sigilli, azaz a pecsét helye.

<sup>91</sup> Előttünk, akik eskü alatt aláírjuk: Uzoni Miklós s. k. előtt, Luczay László s. k. előtt, B. S. s. k. előtt.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 51.

### **Lipót császár rendelete az ausztriai határszélen a népet károsító német cigányok üldözéséről, 1692**

Közzététetett őfelségének a Bécsben, a legutóbb elmúlt január havának 23. napján kelt kegyelmes misszilis rendelkezése a Morava folyó mentén és Ausztria határszélein kóborló, s a szerencsétlen lakosoknak károkat okozó német cigányoknak az üldözéséről, s hogy ez [a feladat] a szomszédságban elhelyezett ezredekre lett bízva, akiknek hogy ezen nemes vármegye is segítséget nyújtson, s hogy az üldözésben, elfogásban és bebörtönözésben velük együttműködjön, őfelsége kegyelmesen megparancsolni méltóztatik.

*Forrás: ŠA BA Pozsony vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1692. évi jegyzőkönyv, 308–309. Bratislavská župa I, kongregačné písomnosti, inv. č. 3: kongregačný protokol z rokov 1671 - 1699*

## 52.

### **Gróf Bánffy György, Erdély és a Részek kormányzója engedélyezi, hogy Refully cigány vajda szerencsemondással és varázslással keresse kenyerét mindenütt az országban, 1701**

Comes Georgius Bánffy de Losoncz, Transsylvaniae et partium regni Hungariae eidem annexarum gubernator, comitatum Colosiensis et Dobocensis comes, civitatis Claudiopolis capitaneus, utrobique supremus, etc. universis et singulis cuiuscunque status, gradus, honoris, officii [...] et functionis hominibus in ditione Transsylvaniae constitutis, praesentium notiam habituris salutem et benevolam nostri commendationem.<sup>92</sup> Levelünk exhibeáló<sup>93</sup> Refully vajda cigányunkat, minthogy specialis protectiónk<sup>94</sup> alá vettük, megengedtük egyszersmind neki, hogy szerencsemondással és varázslással mindenütt ez hazában, a mint eddig is azt szabadossan praktikálta,<sup>95</sup> így ennek utána is mindennapi kenyerét azzal keresvén, magát napról-napra táplálhassa. Parancsoljuk azért a praespecificált<sup>96</sup> erdélyi birodalomban levő minden embereknek, ismervén tőlünk protegáltatott<sup>97</sup> cigánynak lenni, mindenütt bocsássák és bocsáttassák szabadosan

<sup>92</sup> Gróf losonci Bánffy György, Erdélynek és Magyarország hozzá csatolt részeinek kormányzója, Kolozs és Doboka vármegyék főispánja, Kolozsvár város főkapitánya stb. az összes és minden egyes, bármilyen helyzetű, állapotú, tisztségű, hivatalú és beosztású embernek, akik Erdélyország tartományban élnek és a jelen oklevélről tudomást szereznek, üdvöt és magunk jóakarátú ajánlását.

<sup>93</sup> Bemutató.

<sup>94</sup> Különös védelmünk.

<sup>95</sup> Gyakorolta.

<sup>96</sup> Előbb felsorolt.

## Források

és békével, és sehol senki is ezen keresetiben impediálni ne attentálja.<sup>98</sup> Secus non facturos bene valere desideramus.<sup>99</sup>

Datum in castro Radnóth, die 27. mensis Julii, anno Domini 1701.<sup>100</sup>

Forrás: *Jakab Elek 1888. 448.*

## 53.

## II. Rákóczi Ferenc oklevele, amellyel Ilosvai Ábrahámra, a palotások kapitányára ruházza a Dunán innen való összes cigány fölötti fővajdaság tisztét, 1704

Midőn a Cigány Nemzet, mely eleitől fogva a Nemes Országban Nemzetünk szárnya alatt, természet szerint gyakorlani szokott életének modalitásait continuálta [módját folytatta], mind a Haza értetlen, törvénytelen lakosaitól, mind pedig hadainktól ottan ottan igazságtalanul s törvénytelenül impetáltatván [zaklattatván], nem lévén oly bizonyos tisztje, melyhez való regressusával [folyamodásával] maga dolgainak orvoslását secundálhatná [kieszközhethetné] – szabadosan kiki hurcolná, injuriálná [sértené] s károsítaná, mind pedig maga mind egy, mind más helytelen oppressióban manutentióját consequálhatná [elnyomásban gyakorlatát folytathatná], sőt maga is természeti inclinatioja [hajlama] szerint alattomban gyakorlani szokott csalárdságival mindeneket elkövetne; akartunk azért az eddig a Nemes Országban practicált [gyakorolt] jó rend és szokás szerint minden rendről irántuk kegyelmesen disponálnunk [rendelkeznünk]. Mely végre is rendeltük és praeficiáltuk [itt: beiktattuk] a *Dunán-innen levő egész Cigány Nemzetnek Fő-Vajdájának* (fennhagyván mindazonáltal akármely földesúrnak is maga cigányai iránt való jussát,) *Nemzetes Vitézlő Ilosvai Ábrahám Palotás-Kapitány hívünket*; amint-hogy parancsoljuk is serio minden hűségünk alatt lévő vármegye-, város-, s falubeli akármely névvel nevezendő híveinknek, úgy hadi-tiszteinknek s hadainknak is: ismértvén ez pátens-levelünkben declarált hívünket a Dunán-innen lévő Cigányságnak Vajdájának lenni, – senki is kemény animadversiónk [figyelmeztetésünk] alatt, említett hívünk parancsolatja s akaratja ellen a megnevezett Cigányságot háborgatni s annyival is inkább károsítani ne merészelje; hanem ha kiról mi<sup>101</sup> panasza, kára, vagy egyéb injuriája lehetne: megnevezett Vajdájokhoz recurrálván [folyamodván], kinek-kinek tartozik irántok igazságot szolgáltatni, velük eleget tétetni. Nemkülönben parancsoljuk az egész Dunán-innen való Cigányságnak: [ha mit] Ország szolgálatjára tartozó dolgokban mint Fő-Vajdájok fog parancsolni, – tartozó engedelmisséggel függeni,

<sup>97</sup> Védelmeszt.

<sup>98</sup> Akadályozni ne törekedjék.

<sup>99</sup> Másképpen nem cselekedvén, kívánjuk, hogy jó egyetértésben legyenek.

<sup>100</sup> Kelt Radnót várában, az Úr 1701. esztendejében, július havának 27. napján.

<sup>101</sup> Valakiről valami.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

mindenekben parancsolataihoz magukat alkalmaztatni, aszerint is azt véghez vinni el ne mulassák. Különb en adunk, engedünk említett hívünknek oly hatalmat, hogy akik vagy engedetlenek, vagy engedetlenségeért, vagy egyéb természeti családtságok szerint elkövetni szokott rossz cselekedetekért vétkeseknek találtatnak, szabadosan megfogattathassa és érdemes büntetésekkel is megbüntettethesse. – Kelt Tokaj alatt lévő táborunkban, die 1. Januarii Anno 1704.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 80–81.*

## Vármegyei, városi rendelkezések

### 54.

**Zala vármegye statútuma a területén lakó cigányok kiűzéséről annak érdekében, hogy a lakosoknak az ellenük való panaszai megszűnjenek, 1612**

A méltóságos nádorispán úr megkereste a vármegyét azoknak a cigányoknak az innét való kiűzésével kapcsolatban, akik orozásból és tolvajlásokból szoktak élni, sok kártételt és kárvallást okoznak, s a szomszédos országokba is beütéseket visznek véghez<sup>102</sup>. Erre tekintettel elrendeltetett, hogy az előbb mondott cigányok számára ebben a vármegyében senki se nyújtson semmiféle, az előbbi, megszokott életmódjuknak megfelelő tartózkodási helyet vagy lakhelyet, hanem űzzék el őket olyanképpen, hogy többé ebben a vármegyében egyetlen helységben se találtassanak meg, hogy az ellenük támadt eddig való panaszkodások oka és alkalma tökéletesen megszűnjék és a panaszkodók lelkéből gyökeresen kitöröltessék.

*Forrás: MNL ZML IV. 1. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Statútumok gyűjteménye, 1612, 672. Tóth Péter fordítása. Kardos Ferenc 2008. 12.; Regesztája: Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1611-1655. Zalaegerszeg, 1996. Zalai Gyűjtemény 39. 15.*

### 55.

**Szepes vármegye statútuma a lovakat lopó és azokat Lengyelországban eladó cigányok ellen, 1624**

Mivel ezekben a vészterhes s mindenféle veszélyes háborgástól forrongó időkben, mikor minden a vesztébe rohanni s fokról fokra fölfordulni látszik, s bármerre nézel, biztos helyet nem látsz, még a cigányoknak eme egyiptomi nemzetsége is, mely egyébként

<sup>102</sup> Betörnek.

*Források*

szánszámra méltó lenne nyomorúságos kóbor élete miatt, fölhevén a csavargók szokását [s nevét is], hajdúk módjára fölfegyverkezve a megye birtokát támadja, a szegény népet fizetésére kényszeríti, s mi megvetésre méltó, a szegény nép lovait ellopja, s a szomszédos Lengyelországba hajtja, úgyhogy a háború viharaitól amúgy is épp eléggé meggyötört és kimerített nyomorúságos nép alig tengeti magát. Ezért hát egyhangúlag elhatározott, hogy az összes cigány minden késedelem nélkül s azonnal a megye falvaiból s városaiból egyaránt kiűzessék s kivetessék, s soha többé a megyébe be ne fogadtassék. És ha bárki; nemes vagy polgár, közülük némelyeket befogadván, őket bármi módon őrizni vagy védeni törekednék, úgy az effajta védelmezőt a járási szolgabíró azonnal a megyegyűlés elé idézi, ahol ezekről ő maga vagy védője révén számat fogadni.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 101. (Klima Gyula fordítása).*

## 56.

### **Nyitra vármegye statútuma a népet zaklató cigányoknak a megye területéről való kiűzéséről, 1634**

A cigányokról, a fáraó népéről a vármegye főurainak és nemes urainak az egyeteme által elrendeltetett, hogy mivel szerte a vármegyében lopásokkal és rablásokkal, s más elviselhetetlenségekkel nem szűnnek meg nap mint nap zaklatni a nyomorult népet és nem másképpen, hanem az Úr parancsa ellen való tolvajlásokból élnek, ezért a főurak és a nemes urak összes jószágairól üzettessenek ki a jelen határozat napjától fogva és soha, senkinek a jószágára se fogadtassanak be. Aki pedig ennek ellenkezőjét cselekedné, az alispán úr által visszavonhatatlanul kétszáz forintra büntetessék. Hasonlóképpen azok a kóborlók is, akik levél nélkül kóborolnak, fogattassanak el és a jogrendje szerint büntetessenek meg.

*Forrás: Kolosvári – Óvári IV/1. kötet, 174.*

## 57.

### **Vas vármegye utasítása országgyűlési követei számára – egyebek mellett – cigány ügyben is, 1642**

[...] Munkálódni fognak előbb mondott követeink, hogy a cigányok az egész országba ne bocsájtassanak be.

*Forrás: Hajnal István 1930. 229.*

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 58.

### **Hont vármegye rendelete, amelynek értelmében ki kell űzni a megyéből a cigányokat, 1649**

Elhatároztatik, hogy a közönségesen a cigányok[nak nevezett] egyiptomi nép, mintegy a vármegye nyilvánvaló pestise, teljességgel űzettessék ki a vármegye belsejéből; ezen népnek a kiűzését a szolgabíró urak tartoznak majd közhírré tenni. S az is elhatároztatik, hogy akik esetleg szembehelyezkednének a vármegye rendeletével, azok fosztassanak meg minden náluk lévő dologtól, bárhol és bárki fogja is el őket.

Ha pedig valaki a birtokosok közül nem törődve a vármegye rendeletével párfogása alá venné ezt a népet azáltal, hogy megtűri, az ebben az esetben a szolgabíró által büntettessék meg visszavonhatatlanul beszedendő és a vármegye szükségére fordítandó 12 forintra.

*Forrás: Kolosvári – Óvári IV/1. kötet 267–268.*

## 59.

### **Nyitra vármegye statútuma, amellyel megújítván korábbi határozatát, elrendeli a cigányok összeírását és a megye területéről való kiűzését, 1651**

A vármegye összes Karának és Rendjének közös szavazatával elvégeztetett, hogy a cigányokról hozott korábbi rendelkezés újíttassék meg: újból össze fogják írni őket és a szolgabírák kihirdetik, hogy a kihirdetés napjától számítva tizenöt napon belül menjenek ki az egész vármegyéből, máskülönben miután a határidő letelt, a vármegyében elfogottak a törvény útján, valamint a jelen és a korábbi rendeletek érvénye alapján akasztassanak fel, javaik fele részben a magisztrátusra szálljanak, fele részben pedig azokra, akik elfogják őket.

*Forrás: Kolosvári – Óvári IV/1. kötet, 300.*

## 60.

### **Zólyom vármegye statútuma, amellyel elrendeli a cigányok kiűzését a megye területéről, 1655**

Ugyanazon közgyűlés ideje alatt egyetemlegesen elrendeltetett: mivel ama közönségesen cigánynak mondott kóborló egyiptomi népség az ország területén szerteszét csavarog, egyik vármegyéből a másikba vándorolván, s eközben sokféle és megrögzött kihágásokat, tűrhetetlen tolvajlásokat és kártételeket követ el, s azt tapasztaljuk, hogy

*Források*

titkon dolgokat és javakat ragad és rabol el, sőt ezen vármegye területén sem retten vissza attól, hogy sok fajta tolvajlást kövessen el és dolgokat ragadjon el a nyomorult nép súlyos panaszára, hiszen máskülönben is ebben az időben a felmerülő terhek túlságosan is nyomorítják a megsegényedett köznépet, ezért hogy a vármegye területe megszabadíttassék és kitisztíttassék az ilyesfajta emberáradattól és nem gyümölcsöző tehertől, ezek a cigányok üzettesenek és zavartassanak ki a vármegye belsejéből és mint a bűzös rothadás, távolíttassanak el és mostantól fogva száműzve lesznek oly módon, hogy tizenöt napon belül az ilyen tolvaj csavargók hordják el magukat és kotródjanak innét, soha többé meg nem jelenvén. Ha pedig nem gondolnának a mondott rendelkezés szigorával és visszautasítanak, hogy eltávozzanak innét, akkor bárkinek is az uradalmában vagy birtokán fognak el őket, mint már száműzötteket, minden jószáguktól meg fognak fosztatni és a főispán úr őrizetében, megbilincselve bebörtönöztetnek és büntetőtörvény alapján, a felülvizsgálat bármiféle óvadéka nélkül megbüntettetnek.

*Forrás: Kolosvári – Óvári, IV/1. kötet 318. Az 1660. október 4-én Besztercebányán tartott közgyűlésében a vármegye szóról-szóra azonos szövegű statútumot hozott: lásd ugyanott a 341. oldalon.*

## 61.

### **Nyitra vármegye statútuma a kihágásokat elkövető cigányok kiűzéséről, 1660**

Mivel pedig a megye, s kiváltképp a szegény nép tűrhetetlen kihágásokat s jogtalanságokat szenved a cigányoktól, ezek elhárítására rendeltetik, amit a szolgabírák közzétesznek, hogy egy héten belül a megyét hagyják el, egyébként bárhol találatnak, elfogassanak, s méltó büntetésben részesüljenek.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 101. Fordította Klima Gyula*

## 62.

### **Bars vármegye statútuma a cigányok kiűzéséről hozott korábbi rendeletek megújításáról, 1660**

Ugyanebben az esztendőben a cigányokkal kapcsolatban megújíttatnak azok a rendelkezések, amelyeket már többször hozott a tekintetes vármegye, hogy tudniillik száműzötteknek kell tekinteni, el kell fogni és mint foglyokat az alispán úr elé kell vezetni őket.

*Forrás: Kolosvári – Óvári IV/1. 337.*



*Cigányok a három részre szakadt országban*

### 63.

#### **Debrecen város statútuma, amellyel szabályozza a cigányok által a vásároknak gyakorolt lókereskedést, 1667**

A cigányok vásárai felől végeztetett, hogy hétfőn napestig, kedden tizenkét óráig, ne legyen szabad a cigányoknak lovakat árulni, lovuknak elvétele poenája alatt; sem venni és másoknak elejükbe kimenni.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 106.*

### 64.

#### **Nagybánya város statútuma, amellyel elrendeli, hogy kutyákat nem lehet tartani, s hogy a rendelkezés megszegőitől a cigányok vegyék el a kutyákat, 1667**

Elvégeztették unanimivoto [egyhangúlag], hogy az tizedesek által házankint meghirdetessék: ezután senkinek a városon tartani ne legyen szabados házánál sem agarakat, sem apró vizslákat, kutyácskákat, és két hét alatt a városból akinek is vagyona, kitisztítsa és adja, mert ha nem, két hét múlva valaki házánál agarakat, kutyákat talál, megölik a cigányok.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 106.*

### 65.

#### **Debrecen város statútuma, amellyel szabályozza a cigány kovácsok tevékenységét, 1670**

A cigányok műve, vasvilla, békó, vátó, rostély, kolomp, doromb, fúró, fogó, nyárs, iszkába, lécszeg kapa, ásó, zsindelyszeg, zabola. A munkát megújíthatja, fódózhatja. Szántó vasat is céhmester hírével megcsinálhassa.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 106.*

*Források*

## 66.

### **Szentgyörgy város statútuma, amellyel megtiltja, hogy a sok tolvajlást elkövető cigányok bejöjjenek a városba, 1673**

A tiszteletreméltó igen bölcs Tanács és a nevezett urak communiter [közösen] úgy határoztak, hogy a mai naptól kezdve az itt található zsidóknak a kereskedést leállítják, hacsak a tiszteletreméltó községnek nem hajlandók itt 10 forintot lefizetni. Továbbá a cigányok semmiképpen se engedtesse be a városba, mert a polgárság részéről panaszok érkeznek, hogy ezek sok tolvajlást visznek véghez.

*Forrás:* Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 106–107. *Fordította Erdész Lászlóné*

## 67.

### **Bars vármegye rendelete a cigányoknak a vármegye területéről való kiűzéséről, 1673**

Ugyanebben az előbb említett 1673. esztendőben, június havának 15. napján a Szentkereszt mezővárosban tartott közgyűlésben, miután igen sok panasz érkezett a vármegye-szerte ide és oda kóborló, tolvajlásokat és gonosztetteket elkövető cigányok ellen, a vármegye közönséges akaratával és szavazásával ki fognak űzetni a megye határaiból és területéről, és száműzötteknek kell tekinteni őket. Ezt a szolgabírák közhírré fogják tenni, ki-ki a legközelebbi alkalommal a saját járásában.

*Forrás:* Kolosvári – Óvári IV/1. kötet 382.

## 68.

### **Nógrád vármegye statútuma, amelyben elrendeli a cigányok kiűzését a megye területéről, 1679**

A vármegye főurainak és nemes urainak egyhangú szavazásával a cigányok istentelen népsége száműzetik, miáltal bárki ezen vármegye területén szabadon és bármiféle együttérzés nélkül elfoghatja, minden jószáguktól és felszerelésüktől megfoszthatja és üldözheti őket.

*Forrás:* Kolosvári – Óvári IV/1. kötet 430.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 69.

### **A Zemplén vármegyei cigányok számára előírt törvényes esküforma, 1680**

Én, [N. N.] esküszöm az Atya, Fiú, Szentlélek, egy bizony Úristenre, teljes Szentháromságra, boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én a jelen való dologban, amire kérdendő leszek, vagy mit tudok, láttam, avagy hallottam, mindeneket igazán megmondom és megvallom, és ha valami legkisebbet is eltagadnék vagy hozzá tennék, aki igaz nem volna, tehát valamint régente fáraó királyt az Isten az Veres tenger mélységébe elsüllyesztette, úgy engemet is mindjárt a föld gyomrába süllyesszen el. És ha igazat nem vallanék, átkozott legyek, mind jártamban, keltemben, nyugtomban, mentemben. Egész harmadízíglén soha se lopásban, se cserélésben és semmi nemű dolgaimban szerencsém ne legyen, sőt első cserélésben a lovam csudává váljon és számárrá legyen, és ilyen száraz földde tétesszem, mint akin állok, és azzal nyilatkozzon ki, ha nem igazán esküszöm, az akasztófán száradjak meg és az dühös hóhér keze által muljnak ki e világból, és ha mégis igazat nem vallanék, vagy valamit eltagadnék, mindezek rajtam és nemzetségemen harmadízíglén úgy történjenek.

*Forrás: Hőgye István 1984. 45.*

## 70.

### **Kassa város rendelkezése azokkal a cigányokkal kapcsolatban, akiket Caraffa ezredes a maga számára akart elfoglalni, 1687**

1687. február 25.

A cigányokat generális<sup>103</sup> Caraffa úr ő nagysága akarja elfoglaltatni maga szükségére. Ebben végezett a nemes tanács, hogy Eperjesre, a gyűlésre menendő követ uramék, nemes Potthurnay Boldizsár és Jászay László uraimék representálják<sup>104</sup> ő nagyságának, hogy nem azon cigányok ezek, akik a generálisság<sup>105</sup> házához tartoznak, hanem ezek a nemes város protectiója<sup>106</sup> alatt lévén, nagy szükségére kiváltképpen mostani minulandó [!] szántások idején conserváltatnak.<sup>107</sup>

*Forrás: Kemény Lajos 1909. 318.*

<sup>103</sup> Tábornok.

<sup>104</sup> Jelentsék.

<sup>105</sup> Tábornokság.

<sup>106</sup> Pártfogása.

<sup>107</sup> Őriztetnek.

*Források*

## 71.

### **Pozsony vármegye statútuma a cigányok összeírásáról és kiűzéséről, 1688**

Ezenkívül a cigányok összeírásával kapcsolatban határozottat és végeztetett egy másik [statútum], hogy a cigányok, mint kártékony pestis és nyilvánvaló tolvajok, a mai naptól számítva tizenötöd napon belül íratassanak össze ezen vármegyének a kebelében; majd pedig távozzanak és menjenek el minden náluk található dolognak a szolgabírák által történő elvétele alatt, amelyeket a vármegye tisztségviselő urainak a hasznára kell fordítani.

*Forrás: ŠA BA Pozsony vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1688. évi jegyzőkönyv 203–204. p. Bratislavská župa I, kongregačné písomnosti, inv. č. 3: kongregačný protokol z rokov 1671 - 1699) Kozli: Kolosvári – Óvári, IV. kötet 499. p.*

## 72.

### **Kecskemét város statútuma az ott lakó cigányok adófizetési kötelezettségéről, 1689**

Mivel hogy a cigányok is a városunkban házat tartanak, azért ők is szintén, valamint a magyarok portióznak,<sup>108</sup> mindenkben a limitatio<sup>109</sup> szerint fizessenek.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1993. 46.*

## 73.

### **Debrecen város statútuma, amely megtiltja, hogy a cigányok lovakkal kereskedjenek, csak a kovácsmunkát végzők letelepedését engedélyezi, s ellenőrzésüket a vásárfelügyelőkre bízta, 1689**

Az cigányoknak törvénytételre való autoritásuk és lóval való kereskedésük a modo in posterum penitus tollátatik [mostantól a jövőben teljességgel eltöröltetik], hogy a város határán, sem belül, sem kívül lovakat vehessenek és azt árulhassák, meg nem engedtetik, az náluk található lónak elvétele alatt. Ha a városon akarnak lakni, a kóh [kohó] mellett dolgozzanak. Az aránt reájok való vigyázás és ezen végezésnek executiója committáltatik a vásár inspectorinak [végrehajtásra a vásár felügyelőire bízatik].

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 107.*

<sup>108</sup> Adóznak.

<sup>109</sup> Adókiszabás.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 74.

### **Pozsony vármegye rendelkezése a cigányok kiűzéséről, a korábbi ilyen tárgyú rendelet megújításával, 1690**

Elrendeltetik, hogy a cigányokat, mint kártékony pestist és a szerencsétlen népnek nyilvánvaló károkat okozó [népséget] – akiket egyébiránt már ezelőtt kiűztek –, ugyanazon kiűzetés ismét megújítatván, az alispán és szolgabíró urak, valamint a földesurak is üldözzék.

*Forrás: ŠA BA Pozsony vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1690. évi jegyzőkönyv, 257. Bratislavská župa I, kongregačné písomnosti, inv. č. 3: kongregačný protokol z rokov 1671 - 1699*

## 75.

### **Nógrád vármegye statútuma, amelyben – a korábbi rendeletek módosításával – megszabja azokat a feltételeket, amelyek mellett a cigányok megtűrhetők a megye területén, 1691**

Rendelet a cigányokról

Elrendeltetik, hogy a vármegyének az előző esztendőkből a cigányok száműzéséről hozott rendelkezéseit bizonyos megfontolások miatt módosítani kell és a cigányok ezen népségét a vármegye további tetszéséig a megye területén az alább írt feltételek mellett meg kell tűrni. Először: a helységek lakosainak vagy földesurainak az akarata ellenére egyetlen területre se nyomakodjanak be ottmaradás végett, hanem akiknél előzetes kérelem alapján szállást nyernek majd, ott lakjanak; nem tiltja meg azonban számukra az egyik helyről a másikra való átmenetelt a vármegye, amíg magukat mértékletesen viselik az átköltözésben és senkinek sem ártanak. Másodszor: valamennyien és mindannyian rendelkezzenek saját vajdákkal, akik a nekik alávetettek neveit összeírván, az alispán úr elé terjesztik, s akik tartoznak és kötelesek ugyanazon alispán úr rendelkezésétől függeni, neki mindenben az akarata szerint engedelmeskedni és iránta kellő engedelmisséget tanúsítani, s útlevelet tőle nyerni. Harmadszor: ha valakinek valami kárt okoznának, akkor miután letétetett a panasz az ilyenek ellen az alispán úr előtt, legyen szabad neki az ilyefajta megvádoltakat a főpapok, főurak és nemes urak bármely birtokain a vármegye katonaságának segítségével elfogadni és a kárvallottaknak elégtételt szolgáltatni, épségben hagyván azonban a földesurak jogát azok ellen, akiket tettenérés által a jószágaikon fogtak el.

*Forrás: MNL NML IV. 1. b. Közgyűlési jegyzőkönyvek V. kötet, 151–152. p. Közlő: Kolosvári – Óvári IV/1. kötet 528–529. p.*

*Források*

## 76.

### **Kassa város statútuma, amely szerint a cigányokat 12 óra előtt nem szabad beengedni a városba, 1703**

Articul.<sup>110</sup> 28. Mivel harangozó uram ellen kiváltképpen való panaszok vannak, hogy ő kegyelme extraordinarie taxálja [rendkívüli adókkal sújtja]<sup>111</sup> az embereket [a mint egyházi uraimék által informáltatni méltóztatik a nemes magistratus] azért kéreti ő kegyelmeket, hogy ezen dolog melioráltassék [javíttassék]. A cigányok vasárnapon 12 óráig bé ne bocsáttassanak a városban, és kerülők hostái lakos gazdák közül rendeltessenek.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 107.*

## 77.

### **Esztergom város rendelete a cigányokról és más gyanús úton lévőkről, akiket tilos a városba beengedni, 1713**

Elvégeztetett, hogy Győrből és hasonlóképpen Bajon helységből sem úti levéllel, sem anélkül ne bocsáttassék be senki, Bécsből pedig csak a magas udvar úti levelével. A koldusokat pedig, valamint a cigányokat, rácokat és ismeretlen zsidókat, s a más vármegyéből érkező gyanús, bármilyen személyű embereket, akiknek régi úti leveleik vannak, a kapuktól közvetlenül és teljesen el kell parancsolni. Mindezekre a város virasztóinak mestere, Stümblér Kristóf fog hűségesen ügyelni, aki ezenkívül a kapukat és az ugyanott lévő őrhelyeket nappal és éjjel szakadatlanul látogatni fogja, a városrészeket és az utcákat is körül fogja járni és szorgalmasan kutatja majd a kóborlókat, elfogatja ezeket és a belépni kívánókról azonnal jelentést fog tenni a rend szerint való bírónak. A fáradozásáért hat férfi rendeltetik melléje és amíg mindezeknek a gondját viseli, mentesülni fog a porciófizetés alól.

Elhatároztatott ezenkívül, hogy a városi polgárok közül senki ne merészeljen szállást adni az idegeneknek és a távoli helyekről érkezőknek. Kérelmet kell előterjeszteni tekintetes Esztergom vármegye legközelebbi közgyűlésén is, hogy ne tűrjék az eladókat és vásárlókat a zsemberi piacon és senki úti levél nélkül járó rác, zsidó és cigány ne bocsáttassék be ezután.

*Forrás: Kolosvári – Óvári IV/2. kötet 627.*

<sup>110</sup> Cikkely.

<sup>111</sup> Mezeynél: rendkívüli adókat vet ki.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 78.

### **Ung vármegye statútuma, amellyel elrendeli, hogy az egyes járások szolgabírái írják össze a kiűzendő cigányokat, 1716**

Meghagyatik a járási szolgabíró uraknak, hogy eme határozat hatályánál fogva mindenféle falusi lakost, ideértve a szervitorokat, a közönségesen „dohány”-nak nevezett tabacumot füstölő taksásokat, és a 6 cruciger által havonta felbecsülendő, s a szegény nép, melynek kebelében találtattak, megsegítésére eltávolítandó cigányokat is, rendre falvanként írják össze, amiről a jövődő megyegyűlésen beszámolni tartoznak.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 101. Fordította Klima Gyula*

## **Társadalomtörténeti adalékok**

## 79.

### **Várdai Pál és Perényi Péter jelentése követségükről, amelyben a 'cigány' jelentésű 'fáraó' szó pejoratív értelemben szerepel, 1529**

1527: *Szapolyai mondja Bodó Ferenc elfogásáról értesülve:* Bodó Ferencet ... nem sajnálom, mert tudta, hogy azok hűtlenek felségünkkel szemben, olyanok, mint a fáraók. *Egy katoná mondta az elfogott Bodónak:* esküszegő vagy és hűtlen János királlyal szemben, mint egy fáraó.

1529: *A nevezettek Szulejmán előtt személyesen eskiüt tettek,* hogy ezután így szolgálnak János királynak, mint előbb, és hogy távol lesz tőlük, hogy úgy tegyenek, mint a fáraók...

1533: S mondták nekik azok a fáraók, akik a hazugságot koholták, hogy Gritti urat a császár csúfos halállal megölte...

1534: *Az árulás miatt börtönbe vetett Hieronym Lasky Szerémi szerint* képmutatásból hallgatta az isteni misztériumot, mert nagyon ravasz volt erkölcsiben... Azután elmondtam a királynak, hogy a fáraónemzetségből való.

*Forrás: Szerémi György 1961. 156., 224., 235.*

## 80.

### **A „cigány” népnév felbukkanása pejoratív értelemben egy oklevél szófordulatában, 1534**

*[A gyalui udvarbíró nem engedte meg, hogy a bogártelkei plébános beszédje a hívektől neki járó jövedelmet, hanem a vár részére kezdte azt beszédetni, holott korábban azt mondta, hogy] nem vagyok hitvány cigány, szabadon megengedem és még segíteni is fogok neked...*



## Források

Forrás: Jakó Zsigmond 1990. II. köt. 4457. sz.

## 81.

**Oláh Miklós leírása az Arad megyei Simánd zenélésből  
és koldulásból élő lakosairól, akiket a cigányokkal azonosított a kutatás, 1536**

...Van egy másik falu a Maros és a Fehér Körös között Erdélyen kívül, amelynek a neve az ilyen nevű és vele szomszédos mezővárosról Symand, és amelynek majdnem minden lakója sánta, vak vagy hibás lábú vagy kezű ember, vagy más testi rútsággal bélyegzett. Ide ép embert nem engednek be, s úgy látszik, hogy erre, és arra, hogy testi csúfságban szembeötlőek, különösen büszkék, bár ezt nem a természet adta, hanem az, hogy hír szerint az újszülötteket a szülők megvakítják, vagy csontjaikat és ízületeiket kicsavarják, hogy testi csúfságban velük teljesen egyenlőek legyenek. Ettől kezdve főleg azért, hogy miként testalkatban, éppen úgy nyelvükben is különbözzenek másoktól, maguknak az egymás közti beszéd céljára saját, csak saját falujukbéli által érthető nyelvet alakítottak ki, amelyet a mieink a vakok nyelvének neveznek. Az a kiváltságuk, hogy a többi magyarok más teherviselésétől mentesek, és az ország minden részében kolduló énekléssel biztosítanak maguknak és övéiknek megélhetést. Csúf, rossz hírű és minden kinszenvedésre méltó emberfajta, amely az emberi természet szépségét bűnös cselekedetével ékteleníti el. Ettől őket a mi uralkodóink nem tiltották el vagy azért, mert más fontosabb dolgokkal foglalkoznak, vagy azért, mert e terjedelmes országban ezt nem veszik észre, egyébként sem fogják az emberi nemre a rossz hírnév és csúfság bélyegét rásütni...

Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 122. Fordította Nagy Erzsébet

## 82.

**A „fáraó = cigány” népnév felbukkanása pejoratív értelemben  
egy katonai parancsnok magánlevelében, 1536**

[Bakics Pál fizetést kér katonái számára Thurzó Elektől, mivel] ezek, miután nem tudunk nekik fizetni, annyira hitványak és rongyosak, mint a fáraók ...

Forrás: Bessenyei József 1994. 159. sz.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

### 83.

#### **Isabella özvegy királyné udvarában muzsikáló cigány hegedűsök és játékmódjuk említése, 1543**

... A legkiválóbb egyiptomi hegedűsök, a fáraók ivadéakai játszanak itt, akik nem ujjakkal pöngetik a húrokat, hanem faverővel verik és teli torokkal énekelnek hozzá ...

*Forrás: Takáts Sándor 1915. 422.*

### 84.

#### **Cigányokra vonatkozó adatok Kolozsvár város irataiból, elsősorban a városházakönyvekből és a városi számadásokból, 1550–1691**

- 1550 [*A cigányok vajdája fizetést kap a várostól.*]  
 1550 [*A város Hughios György felakasztásáért 1 forintot fizetett a „fáraóknak”.*]  
 1582 [*János nevű cigányvajda 7 sing karaszia posztót kapott a várostól 4 forint 55 dénár értékben.*]  
 1582 [*Idegen cigányvajda a várostól 1 forint 60 dénár értékben két csizmát, 10 dénár értékű fél báránnyt, 6 dénár értékű három ejtel bort és fél köből zabot kapott ajándékba.*]  
 1582 [*A kamarák lebontásakor a cigányok „igazították” a zsindeley- és lécszegeket, a régi zsindeleyekből a cigánygyerekek húzogatták ki a szegeket, a Szén utcai bástya javításakor cigányok készítették a szaruszegeket.*]  
 1585 [*Cigányok kalibáinak említése.*]  
 1585 [*Idegen cigányvajda szokás szerint 1 forint 80 dénárt érő két csizmát kapott a várostól ajándékba egy 17 dénárt érő báránnyal együtt, amiket a cigányok vének oda.*]  
 1585 [*A városházán kívül idegen cigányok telepedtenek volna meg, és immár egynéhányan gondviséletlensége miatt házuk megégett volna... [Ezért a száz férfiak tanácsa utasította a bírót], hogy az idegen cigányoknak kalibáját, házukat a cigányvajdával elhányassa bíró uram, és ne engedje idegen cigánynak házat építeni.*]  
 1585 A cigányok ebet öltek, fizettem nekik 59 ebtől 1 forintot. Másnap mindjárt ebet öltek a cigányok, 34 ebet ... 60 dénár.  
 1585 [*A Házsongárdi temető létesítésekor a város egy gyalui cigánytól vett lécszegeket, valamint az itt való cigányvajdától is 1 forintért 800 darabot.*]  
 1588 [*Idegen cigány vajda forint 70 dénárt érő két csizmát kapott a várostól, az itt való cigány vajda pedig 1 forintot, hogy megvendégelje az idegen vajdát.*]  
 1588 Ez elmúlt 1587. esztendőre az csizmát meg nem adtuk volt az cigányvajdáknak, azt is most megkívánták.  
 1588 [*Egy akasztásért a város a szokott forintot fizette a cigányoknak, egy elítélt megveréséért pedig 60 dénárt.*]  
 1590 [*A cigányvajda 5 forint 20 dénár értékű karaszia posztót kapott a várostól.*]

## Források

- 1593 [Egy Kis Tivadar nevű elítélt kivégzése előtt egy nappal a cigányok megkínóztak, ezért külön 61 dénár fizetést kaptak a várostól.]
- 1593 [Gyurkó cigány 2300 darab lécszeget adott el a városnak 2 forint 56 dénárért.]
- 1597 Cigányok voltak odaki a rétre ... ötöd napig, kaszájukat és kalapácsukat akiknek eltörött, csinálták meg, addig való ottlétükért [a város 85 dénárt fizetett nekik.]
- 1611 [Egy városi határozat szerint az engedetlenek büntetése, hogy a cigányok az akasztófához kötözzék őket.]
- 1617 [Egy kivégzésre ítélt káromkodó büntetése többek között, hogy] a cigányoktól elsőbben kivonattatván a nyelve a szájából ... szegeztessék a pellengérre.
- 1617 A cigányoknak adtam egy öreg kenyeret [tudniillik azoknak, akik az akasztást végezték].
- 1617 Bíró uram hagyásából a cigányok ebet verének a hálóról, melyet fel szoktak kötni ...
- 1617 Bíró uram és tanács akaratjából csináltattam az ebeknek való hálónak két szál kötelet Kötélverő Györggyel húsz-húsz ölt, fizettem tőle 2 forintot. Bíró uram és tanács akaratjából a cigányok a hálót felvetvén, vertenek harminchat ebet, fizettem a cigányoknak tőle 72 dénárt.
- 1629 [A fejedelem által kivégzésre a városba küldött két hajdút felakasztó három cigány pálinkára 15 dénárt kapott a várostól.]
- 1629 [A zombori fürdő építésére a város kőművesek, ácsok és asztalosok mellett két cigányt is küldött a fejedelem parancsára dolgozni.]
- 1647 [Egy András nevű cigányt, aki éjnek idején rátört egy cigány sátrára és megölte azt,] karóba vonatása előtt lófarkon vondoztatták meg.
- 1655 Amely cigány a hengernek<sup>112</sup> segített, mivel a társa beteg volt, [külön javadalmazásban részesült a várostól két személy megkínzásáért].
- 1661 [Városi határozat, a cigányok ellen, amely szerint] ha csak egy éretik tetten, hogy kertekben, majorokban élő fát vágott ki, fél keze elvágassék.
- 1691 [A cigányvajda és a bóbér fizetése évi 12 forint.]
- s. d. [Egy Boriu Péter nevű elítélt karóba húzásakor] a cigányoknak vele való dajkálkodásuk érett adtam borraivalót 1 forintot.
- s. d. [Az apját megölt Buzai Mátyást cigány bóbérok verték meg három pálcával.]
- s. d. Mikor a piacon a cigányok hálót vetettek volna az ebeknek, egy disznó süldőjét Ferenczy Péternek a cigányok a háló mellett megölték és ki a kalibájokhoz vondozták,<sup>113</sup> megperzselték.

Forrás: Kiss András 1990. 888–896.

<sup>112</sup> Akasztó hóhérnak.

<sup>113</sup> Húzták, vonszolták.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

## 85.

### **Cigányok említése a budai pasa Vácra induló hadseregében, 1554**

*[Paksy János főkapitány írja egyik levelében, hogy a budai basa Vácra indulván hadával, a budai cigányokat] – fáraókat, akiket cigányoknak neveznek – [is magával vitte.]*

*Forrás: Takáts Sándor 1915. 425.*

## 86.

### **Cigányokat elhurcoló cselédek ügyében való földesúri törvénykezés megígérése, 1578**

Az Egyed (ünnepe) utáni szerdán,<sup>114</sup> az 1578. esztendőben. Nemzetes Tibóth Ambrus törvénykezést ígér Szepessy Péternek azon cselédei részéről, akik az ő<sup>115</sup> nemesi kúriájából cigányokat hurcoltak el.

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. a. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Jegyzőkönyvek, I. köt. 51.*

## 87.

### **Cigányok felhasználása egy hatalmaskodást elkövető földesúr által egy jobbágy megfélemlítésére, 1582**

... Az alperes [Tibóth Zsigmond], mint hatalmaskodó ... ezenfelül az előbb említett elhurcolt és megkötözött jobbágyot szekérre rakva a mondott Darócra és következőképpen az udvarházába vitette, s ott két cigányt előszólyítván kezeit kicsavartatta és ezenfelül a háta mögött összekötöztén, s szíjat vetvén a nyakára és a torkára, *az akasztó fára az lajtoron felvonyatta*,<sup>116</sup> s ott, az akasztófán tartotta hosszú időn keresztül, és a cigány is az akasztófa mellett ült, hogy a jobbágyot felhúzza...

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. a. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Jegyzőkönyvek, II. köt. 25–26. p.*

<sup>114</sup> Szeptember 3-án.

<sup>115</sup> Szepessy Péter.

<sup>116</sup> Ezt a pár szót magyar nyelven írták be az eredetileg latin nyelvű jegyzőkönyvbe.

*Források*

## 88.

### **Udvarhelyszék törvényszéke előtt kadicsfalvi Benedekfi Péter vádat emel betlenfalvi lakosok ellen cigányának meggyilkolása miatt, 1589<sup>117</sup>**

Proponit actor<sup>118</sup> ... Legelsőször szólok Osváth Péterhez és Osváth Imréhez. Azért hívattam a felül megnevezett személyeket az én meghalt cigányomnak, Bálintnak teme fölé, hogy az elmúlt napokban, úgymint Szent Luca asszony nap előtt való kedden, 1589. esztendőben ez Osváth Péter és Imre jöttek az én házamra, azaz malmom mellé, ezt az én meghalt cigányomat verték, vagdosták az én tulajdon jószágomon, kiben meg is halt, kinek haláláért fejükhöz és jószágukhoz szólok e két személynek, mert ez az öt casusnak<sup>119</sup> egyik, ha csak házamra, azaz malmomra jöttek volna is, azért is fejükön, jószágukon kellett volna maradniok, de mert hogy ugyan megölték, fejükön, jószágukon vannak...

*Forrás: Demény Lajos – Pataki József 1983. 41. sz.*

## 89.

### **Egy kecskeméti cigány asszony megbüntetése rágalmazásért, 1596**

Cigányok már 1596-ban voltak a városban. Frusina nevű cigány asszony bírságotlatik a rágalomért, [hogy] az ő rokona Fülöppel a kamrába zárkózott.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1996. 42. (Kecskemét mezőváros elveszett jegyzőkönyveiről készült kutatócédula alapján.)*

## 90.

### **Zrínyi György beszámolója két elfogott török cigány muzsikusról és hangszereikről, 1596**

Most már nekem is vannak jeles muzsikásaim. Most hoztak a vitézeim két török cigányt. „Az egyiknek olyan hegedűje vagyon, hogy bizony sem én, sem kegyelmed olyant nem láttunk, kinek csak két húrja vagyon, de a formája csoda, mely szép. A másiknak pedig cimbálimja vagyon, olyan szabású, mint akivel a deákok a misét énekelik, de nem fával veri, hanem mint a hárfát, csak a ujjával kapdozza. Amikor összeszeresztik s vonni kezdi, csoda, mely szép gyönyörűség hallgatni, ki miatt embernek

<sup>117</sup> A vádlottakat távollétükben a törvényszék elítéli.

<sup>118</sup> A felperes előterjeszti.

<sup>119</sup> Esetnek.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

ugyan enni sem kell. Amellé járul mind a kettőnek szép, hangos szavú éneklésük. E két cigány muzsikások Pápán voltak Igrycz basánál. Onnét Pécsre akartak menni és úgy jártak fel s alá basákról basákra és bégekről bégekre. Én azt hiszem, Druskóczy menyegzőjét érezték és azért akartak ide kerülni. A Pajazet török tamborást is felhívtam vala hozzájuk és kérdém tőle, miért nem akarta a minap kegyelmed előtt verni a tamborát? Nagy esküvéssel azt monda, hogy nem tudta, hogy kegyelmed legyen, minthogy senki nem jelentette volt még neki kegyelmed nevét. Ki mostan a cigányokkal együtt igen szépen verte tamboráját, akinél soha én szebben nem hallottam s nem is vélem, hogy ezen a mi földünkön sehol mása lehetne Pajazetnek. Annak felette Rezman a cigány törökökkel csoda, mely szép formán való szerecsen és cigány táncokat járt, kinek nézésénél ugyan nem tudom, mi lehetne ékesb és gyönyörűsebb.”

*Forrás: Takáts Sándor 1915. I. kötet 429–430.*

## 91.

**Egy Kecskeméten lakó, lócsiszar foglalkozású cigány említése, 1597**

Cigányok már 1597-ben voltak Kecskeméten, még pedig Mihály cigány úgy fordul elő mint lócsiszar.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1996. 45. (Kecskemét mezőváros elveszett jegyzőkönyveiről készült kutatócédula alapján.)*

## 92.

**Cigánynak nevezés, mint becsületsértés  
egy Udvarhelyszék bírósága előtt zajlott perben, 1598**

... Dicit incatta:<sup>120</sup> az törvény köznél azt mondom, hogy az elmúlt őszi Szentkereszt nap táján énhozzám illet is szóla Fúló Lőrinczné Katalin asszony, követem az kegyel-metek székét, személyit, Fúló Miklósné Katalin ebnek, cigánnak monda in medio litis<sup>121</sup> ...

*Forrás: Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga 1994. 41.*

<sup>120</sup> In causam attracta. Ezt mondja az alperes (asszony).

<sup>121</sup> Perlekedés közben.

## 93.

**Borsod vármegye vizsgálata egy gyilkossági ügyében, amely gyilkosság azért történt, mert a meghalt személy azzal gyanúsította a gyilkosát, hogy a nála lakó cigány asszony a szeretője, 1598**

Anno 1598. 13. die Aprilis. Mi, Borsod vármegyei szolgabírák és esküdtek, szolgabíró Lapos János, esküdtek Módos Imre, Szirmay Mihál, Czobánka Imre szedtünk be bizonytságot Rinót György között és Bellény Zsigmond uram között a szegény Rinóth Mátyás uram halála felől, aki mit látott és hallott e két fél között.

Lászlófalusi Rinóth Mihál uram jobbágya, Varga János hite után ezt vallotta: elsőben mind szépen mulattak egymás között, mondá ezt Rinóth Mátyás uram Bellény Zsigmond uramnak: ellégy, koma, az cigány asszony nélkül, mert megéred olyan emberrel, mint az komám asszony, mert eleget baszhatol azon! Eztán hogy ezt mondá Bellény Zsigmond: micsoda cigány asszony nélkül? Kitül hallottad azt, koma? Rinóth Mátyás uram mondá, hogy Bellény Andrásról is hallottam. Mondá Bellény Zsigmond: Ha szinte Bellény András mondta is, bestye kurvával mondta! Ismét mondá Bellény Zsigmond: Hazudott bestye lélek kurvával is, ha ő mondta is! Ragadá az korsót az asztról, osztán csapta az falhoz, mondá: Egyébkor is nem ittam én ilyen bestye lélek kurva poharából! Osztán mondá Rinóth Mátyás uram: Megharagul, koma? Megharagudtam bizony! Kivoná az szablját Bellény Zsigmond, ismét leszállítottuk őket, fordulék, hogy enni menjek, azonban csak az lón híremmel, hogy eltaszítá Mátyás uramat, osztán úgy csapkodá Bellény Zsigmond a földön Rinóth Mátyás uramat. Láttam azt is, hogy Rinóth Mátyás uramnál szablya vala, de nem tudom, miképpen vette le az szög-ről, egy elő arasznyit ki volt talán vonva. Megszidám én a legényeket, hogy ne hagyják, mert megöli. Osztán hogy én az szót mondám, Sós Mátyás is az ajtóba áll vala, ahhoz is hozzá csapa a szabljával Bellény Zsigmond, annak is megsérté az karját. Elereszté osztán az ajtót Sós Mátyás, a grádicson ment-e alá, avagy ugyan aláugrott, osztán hogy megvagdálá Rinóth Mátyás uramat Bellény Zsigmond, talán két óráig azután nem élt, hanem meghala az Bellény Zsigmond vagdalása után.

Rinóth Mihály uram jobbágya, lászlófalusi Affra Mihály hite után ezt vallotta, hogy nagy szépen mulattak egymással Rinóth Mátyás uram, Bellény Zsigmond uram, mondá ezt Rinóth Mátyás uram Bellény Zsigmondnak, hogy: Akartam ez előtt is szólni, hogy békét hagyj az fekete beste kurvának, mert komám asszonnyal megéred, mert eleget baszhatol azon. Arra mindjárást mondá Bellény Zsigmond: Ki mondta ezt tenéked, koma uram, hogy azt cselekedném én? Mondá Rinóth Mátyás: Szinte a bátyáddal is megbizonyítanám, Bellény Andrásal is. Mondá az ellen Bellény Zsigmond: Hazud a bestye kurva! Háromszor is mondá azt, ismét azután is azt mondá: Ha itt volna is, szemébe is ugyanazt mondanám, hogy hazud a bestye lélek kurva! A felső ruháját leveté Bellény Zsigmond, veté a maga szolgájának, mondá a szolgájának: Eredj, nyergeld meg a paripát! A korsót kapá az asztról Bellény Zsigmond, csapá a falhoz, mondá, hogy nem iszom mint bestye lélek kurva poharából. Osztán mindjárást felállá, mondá



*Cigányok a három részre szakadt országban*

Rinóth Mátyás Bellény Zsigmondnak: Talán megharagudtál, koma? Mondá Bellény Zsigmond: Megharagudtam, koma! Osztán mindjárást kivonta Bellény Zsigmond a szablyáját, mondá Bellény Zsigmond: Meghalok, koma, tisztességem mellett, mert nekem fejem vedd, koma, mert ezek előtt szégyenlem, amit beszéltél felőlem! Osztán mindjárást nekimene Bellény Zsigmond a szablyájával Rinóth Mátyásra, megasztízta kétszer avagy háromszor, de hogy nem vágta akkor, mert eleiben állánk, szóltunk neki szép szóval, hogy ne cselekedje őkegyelme azt, mert nem olyan részeg ő, mint uram. Mondá Bellény Zsigmond Varga Jánosnak, hogy Nem vagyok olyan részeg, de szégyenlem ezt az dolgot. Addig szólánk akkor Bellény Zsigmondnak szép szóval, hogy eltenné a szablyáját, fordula az asztalhoz egy kicsinyég ismét a legények, akik ott voltak, azok is fordulának az ételhez, hogy egyenek, azonban én nem láttam, miképpen Mátyás uram kapott a szablyájához, de azt látám, hogy megfordula a tűztől a szablyájával, iminnen mindjárást neki Bellény Zsigmond, azt nem láttam, mikor neki ment, a tűz előtt egy szék volt, azon által taszítá osztán Bellény Zsigmond Mátyás uramat, nem vonható ki Mátyás uram a szablyáját, úgy csapkodá osztán Bellény Zsigmond a földön Mátyás uramat. A Rinóth Mátyás uram inassa ki akart az ajtón menni és akarta ismét Sós Mátyás az ajtót betenni, úgy nyitotta meg Sós Mátyás az ajtót neki, az inasnak, akarta ismét Sós Mátyás az ajtót betenni, hogy látá, hogy Bellény Zsigmond ki akar menni, feljebb rántotta az ajtót Sós Mátyás, osztán futtában Bellény Zsigmond hozzá csapa Sós Mátyáshoz is, én azt tudom, hogy a feje is ketté hasadt, a kezét megsebesíté Sós Mátyásnak is Bellény Zsigmond. Én fordulék a puskámért, szablyámért, hogy levegyem a szögtről, addig kiugrék Bellény Zsigmond az ajtón, osztán eleget kerestük Bellényt, de nem találtuk meg, a paripáját otthagya, ő maga úgy szaladott el gyalog. Betértünk osztán a házban mindjárást, hol immár Rinóth Mátyás uram el-bemászott (sic!) a boltba, osztán egy lepedőt teríték le a földre, abba tettük, ágyat úgy csináltunk osztán neki, úgy vittük osztán a lepedőben az ágyra, osztán azután, hogy az ágyra tettük, két óráig ha élt, mindjárást meghala a Bellény Zsigmond vagdalása után.

Rinóth György uram jobbágya, lászlófalusi Sós Mátyás hite után ezt vallotta: engem hívott fel uram a faluból, akkor még szépen laktak<sup>122</sup> egymás között, hallottam ezt a beszéd közben, hogy Rinóth Mátyás uram mondá Bellény Zsigmondnak, hogy amint hallom, a nagy komám asszonyt meguntad amaz cigány asszonyért, a cigány asszonyt bassza kend. E szót sokszor mondta Rinóth Mátyás uram Bellény Zsigmondnak, osztán úgy mondá Bellény Zsigmond, hogy mi dolog ez, koma uram, tagadni kezdé Zsigmond uram, hogy ő azt nem cselekedte, bár az Isten megverje, ha ő azt cselekedte. Mondá ismét Rinóth Mátyás uram: Megbizonyítom, sem egy emberrel, sem kettővel, hanem egynéhánnyal, hogy te dolgoz! Ha kivel bizonyítja kegyelmed tehát, koma uram? Hallgass, koma uram, mert Bellény András uram elől adta a vármegyén, mind híre vagyon az egész vármegyének benne, mert ugyan cigány asszonyt baszott kegyelmed! Bellény Zsigmond mondá, hogy valaki mondta, hogy hazud bestye kurvául

<sup>122</sup> Lakmározta.

## Források

benne. Ismét mondá Rinóth Mátyás uram: Megszidál, koma uram, nem kell vala megszidnod, mert Bellény András mondta. Mondá Bellény Zsigmond: Ha ő mondta is, hazud bestye lélek kurvául benne, ha itt volna is, szemébe mondanám! Rinóth Mátyás mondá: No, koma uram, hagyjuk ebbe ezt a dolgot, vedd fel a korsót, igyál! Felvéve osztán Bellény Zsigmond uram a korsót, a kőfalhoz üté, osztán ismét mondá Rinóth Mátyás uram Bellény Zsigmondnak: Úgy-e, koma uram? Úgy, mert nem innám a bestye lélek kurva poharából, ha aranyas volna is! Mondá osztán Zsigmond uram a szolgájának: Eredj, György, nyergeld meg a paripát! Elméne a szolgája, mondá Rinóth Mátyás uram: Tegyétek be az ajtót! Osztán az ajtót betevék, felugrék osztán Zsigmond uram az asztaltól. Hogy az asztaltól felugrék, osztán én mondám Affra Mihálynak és Varga Jánosnak: Fogjátok meg Zsigmond uramat, mert bizony majd megvagdalkoznak! Mindjárást megfogá Affra Mihály és Varga János, hogy megfogák, mondanák neki: Uram, az Istenért, nám<sup>123</sup> nem részeg kegyelmed, az emberséget tudja kegyelmed! Osztán mondá az egyik legény: Tudja kegyelmed az uram dolgát! Tudom, de nem tisztesség ez, mit itt az én fejemhez vernek, fejem nőtte ember vagyok én, kész vagyok én az én tisztességem mellett meghalnom! Osztán Mátyás uram is mondá: Talán megharagudtál, koma uram? Még ugyan mind patkót hányja az ujjaival, osztán hogy Varga János és Affra Mihály tartotta Zsigmond uramat, uram is felugrék, osztán a szablyáját leragadá a szögről, úgy mint félig kivoná, Varga János és Affra Mihály elijede ezen a dolgon, hogy Mátyás uram a szablyáját ragadá, hogy ugyan kezekben agyon vágja Mátyás uram Zsigmond uramat, ők osztán ketten a boltba<sup>124</sup> menének, én nem tudom, ha szablyáért mentek-e, vagy miért. Bornemissza István is, a miskolci, ő is ott volt közöttük, ő is felugrék, ő is beméne az boltba, neki[ment] osztán Zsigmond uram Mátyás uramnak, a széken által taszítá uramat Zsigmond uram, a tűzhelyre esék fővel, az ő maga szablyája keresztül esék a mellén, félig ki volt vonva, osztán úgy csapkodta Bellény Zsigmond Rinóth Mátyás uramat fektében, hogy ott vagdalta, ugyan csengett a szablyája, azt tudtam, hogy mind a fején csattogják a szablyája. Az inas mondá, a Mátyás uramé: Jer ki, mert minket is majd megvagdálnak a bestye lélek kurvák! Az ajtón nem tud vala kimenni az inas, én megnyitám az ajtót neki, hogy az ajtót megnyitám, nekem vága Bellény Zsigmond uram, nem tehetem be az ajtót előtte, nekem mindjárást hozzám vága az ajtóban, a kezemet megvágá, én is mindjárást ijedtemben megjajdulék, hogy érzem, hogy megvágá. Kiugrék osztán Bellény Zsigmond az ajtón, osztán mindjárást Bornemissza István a boltból megszólala, mondá: Nosza, pór bestye lélek kurvák, utána, fogjátok meg, miért hogy meg nem fogjátok, pór bestye lélek kurvák, míg a szablyámért befordulék a boltba, ím addig a pór bestye lélek kurvák elbocsátták! Utána úze osztán bennünket, hogy megfogjuk, de mi nem találtuk. Ismét mondá onnan felül: Nosza, bestye lélek kurvák, jöjjetek fel, kössétek be uratokat, mert majd meghal! Felmenénk osztán, ruhát vevénk, hogy felmenénk, hát uram a boltba

<sup>123</sup> Lám.

<sup>124</sup> Boltív alá.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

mászott be. Ismét mondá Bornemissza, hogy borbélyért kellene menni. Elmenének borbélyért osztán. Azután mintegy két óra múlva meghala, a Bellény Zsigmond vagdalása után. Ezt is mondá Rinóth Mátyás uram, hogy a Nagy komám asszonynál is volna egy reggel, megégnéd azzal.

Rinóth Mihály uram jobbágya, lászlófalusi Horváth György hite után ezt vallotta. Előben mind szépen beszélgettek egymás között, ki-ki beszélte maga állapotját. Azon közben, hogy e beszédek elvégezték, Rinóth Mátyás uram mondá: Az mind jó volna, édes komám, Bellény Zsigmondnak, az édes komám asszony is jó ember. Bellény Zsigmond is mondá: Édes komám, jó ember, Istennek hála, nem kívánok én mást helyében. Arról mondá: Édes koma uram, de kérlek, édes koma uram, amaz cigány asszonynak békét hagyj immár! Monda Bellény Zsigmond: Micsoda cigány asszonynak? — Aki ott házadban lakik, koma uram! — Kitől hallád, édes koma uram, azt, kitől hallád, édes koma uram, ugyan meg akarom tudni! — Megmondom, koma uram, Bellény András bátyádtól hallám. Mondá Bellény Zsigmond: Hazud bestye lélek kurvául benne, ha itt volna, szemébe is megmondanám, ha bátyám is! Aki pohárból ittunk, azt felragadá, csapá a földhöz-e, avagy az falhoz, mondá: Nem iszom mint bestye lélek kurva poharából! Kiszökött osztán az asztal mögül, mindjárat mondá Bellény Zsigmond: Meghalok ma érette, mert fejem vedd, mert a jámborok előtt fejem vedd! Mondá a szolgájának: György, eredj, vidd ki a felső ruhát, nyergeld meg a lovat, ezt nem vártam volna tőled, koma uram, tőled elmegyünk! Rinóth Mátyás felkele, mondá egynehányszor: Megharagudtál-e, koma? Mondá Bellény Zsigmond: Megharagudtam, koma, mert fejemre vödd! Hátra ment vala Bellény Zsigmond az ajtó felé az asztaltól, Rinóth Mátyás uram mind utána ment, mind azt mondá: Megharagudtál-e, koma? Neki futamodék osztán Bellény Zsigmond Rinóth Mátyás uramnak, osztán által taszítá a széken. Immár Rinóth Mátyás a szablját levette a szögről akkor, hogy ő is kivonja, Bellény Zsigmond osztán hogy eltaszítá a széken által, úgy vagdalá a földön, amint szerette. Azt is látám, hogy kifutamodék az ajtón. Ez vagdalás után két óráig sem élt, hogy Bellény Zsigmond megvagdalá, hanem meghala. [...]

Bornemissza István, miskolci, hiti után ezt vallja. [...] egyik is kérkedett vele s másik is, kinek mennyi marhája vagyon. Ezek elmúlván, Bellény Zsigmond mondá, hogy az Úristen jó gazda asszonnyal is látogatta meg, jó major ember, jó gondviselő, nem kitékozló, hanem betakaró.<sup>125</sup> Erre a szóra Rinóth Mátyás mondá: Bizony jó, édes komám, noha szegény rend kegyelmed, fő ember, de nincsen oly fő ember, ha szegény is, az asszony állat, csak legyen jó gondviselő s jó, ugyan megérdemel egy fő embert a gondviselő asszony ember, aki jó, de hagyj békét, édes komám, immár az elébbeninek. Monda Bellény: Minek, koma? — Amaz elébbeninek. — Monda ismét Bellény: Micsoda az az elébbeni, mondd meg, koma! Mondá arra Rinóth Mátyás: Amaz cigány asszonynak, a bestye kurvának! Kérdé Bellény Zsigmond: Kitől hallottad azt, koma? Mondá Rinóth Mátyás: Hallottam András uramtól, a bátyádtól. Mondá arra Bellény Zsigmond: A bestye kurva, a bestye lélek kurva, te, Bellény András! Egy korsóból

<sup>125</sup> Takaros.

## Források

ittak, felvéve azt Bellény Zsigmond, üté a földhöz, mondá arra Bellény Zsigmond: Nem iszom a bestye lélek kurva poharából! Felkele az asztaltól, kirántá a szablyáját, szólni kezdék neki: Zsigmond uram, ne cselekedjék kegyelmed semmit! Ő maga is Rinóth Mátyás sokat szolt neki, a paraszt emberek is. Hogy ím, közel mentek a paraszt emberek hozzája, vagy kétszer hozzájuk legyinte a szablyájával, hátra állának előtte a paraszt emberek. Azután meglassúdék, kértem vala az egyik legénytől a szablyát kezembe, de nem adta, hanem be a boltba ment. Én azt mondám [...] vala a boltból, berohanának az ajtón a paraszt emberek, s mondám én nekik: No, bestye kurvák, hova mentek? Bemenék osztán én mindjárást az ajtón, tehát immár megvágta Rinóth Mátyást, de én azt nem láttam, mikor vágta meg, mindjárást elszalada Bellény Zsigmond mind szolgástól, a paraszt emberek is mind elfutottak a házból. Mondá Rinóth Mátyás énnekem: Jaj, ne hagyj, édes sógorom, megvága a komám! Én mondek: Hol a sebed? Tehát a karján a seb, ismét<sup>126</sup> a fején. Én ezek után a barbélyért küldém, míg megjött az ember onnan, addig meghala Rinóth Mátyás. Mikor a sebet bekötöttem, igen jajgatott s nyögött. Én mondám a paraszt embereknek: Keljetek onnan, talán megkönnyebbedik. Azonban megcsiplakodék [!] mondám én: Elaludt, hagyj békét neki! Nézegetni kezdtem az emberekkel én magam is, tehát megholt.

17. Április. Kápolnaiak hitük [után] ezt vallották előttünk.

[...] Kápolnai Sós Gergely, Bellény András jobbágya hite után ezt vallotta. Az [...] idején hogy voltanak, mondá Rinóth Mátyás Bellény Zsigmondnak: Elhagyd az fekete kurvát, komám! Mondá erre Bellény Zsigmond: Koma uram, ne mondd azt énnekem, mert én nem vétkeztem azótától fogva avval az asszony állattal! Azután ismét mondá Rinóth Mátyás, hogy kurva az anyám, ha hiszem. Én osztán azután igen elrészegedtem. Hogy a boltba ugyan bementek, én nem tudom, azután mint esett, hogy esett a dolog közöttük. Azután valamennyi idő múlva lőn egy zendülés, ki miatt a lábamra is reá szöktek vala, hogy befutottak a boltba, Afra Mihály mondá ezt: Sógor, kelj fel, mert megölték az urat! Mondék én: Mellyik urat ölték meg? Mondá, hogy Rinóth Mátyást. Mondék ismét: Kicsoda ölte meg? Mondá, hogy Bellény Zsigmond. Azon én felkelék, bemenék azon házba, ahol megölték, de még akkor lélekben vala. Mondá: Jaj, ne hagyj, Mihály, az Isten kedvéért! Osztán én mindjárást alá mentem onnan. Én osztán hogy hazajöttem Kápolnára, történék el- felmennem (sic!) Sándor Lukácshoz, találám ott, a közép kútnál a szolgáját, Györgyöt, kérdé éntőlem ilyen szóval: Miért hagyád Rinóth Mátyást, Gergely bíró? Mondék én neki: Jó Görgy uram, azért ő senkit meg nem szid, se meg nem ver, se pedig innia nem ad. Mondá erre György: Ne csúfolódjál, Gergely bíró! Azalatt Bellény Zsigmond meghallá e szót, ő is oda jöve, kérdé ő is ilyen szóval: Mit beszéllesz vala Györggyel, Gergely bíró? — Ugyan ezent beszélem, hogy akit ím, György uramnak beszéllek. Mondá Bellény Zsigmond uram: Ne csúfolódjál, Gergely bíró, te énvelem! Mondék én erre: Édes Zsigmond uram, nem

<sup>126</sup> Másik pedig.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

hogy én kegyelmeddel csúfolódnám, de még más emberrel sem csúfolódom, mert hidd el, hogy még éjfélkor meghalt! Ő pedig, Bellény Zsigmond ezt mondá: Ó, örök mindenható Isten!

Kápolnai, Bellény Zsigmond jobbágya, Lukács Antal hite után ezt vallotta. Hivatá Zsigmond uram reggel, tehát akkor öltözik, mondá: Édes atyámfia, ím, mint vesztetem magamat, ím, azt hallom, hogy a Rinóth Mátyás komám meghalt kezem miatt! Én arra a szóra mondám: Mit műveltél, az Istenért, uram, hogy meg nem mérsékléd magad, hogy úgy vesztéd, uram, magad? Ismét mondá uram: Nem teheték, atyámfia, semmit róla, mert elunám a sok rútságot, akit a fejemhez vere. Mondék ismét: Mit vert, uram a fejedhez? Mondá ismét uram: Azt verte, atyámfia, a fejemhez, hogy most is a cigány asszonyt nössöm<sup>127</sup>. „Elhagynád immár, koma, a cigány asszony nössést, mert volna tenéked egy komám asszony, kivel te megérnéd!” Még azt is mondá, hogy úgy ejtette a szót, hogy mind a ketten is megérnék vele. Én osztán felállék, mondám: Ne műveld ezt, koma, rajtam, mert halálomat sem szánom az én tisztességemért, amit a fejemhez versz! Osztán a kardhoz nyúlék, aki az oldalamon volt, a kardot kivonám, ismét szólni kezdenék, hogy ne legyen az, én eljövök vala, de ugyan megfogott, ismét leültetett akkor, eltöm a szablyámat a hüvelybe, még azt kezdte mondani, hogy: Elhagynád, koma, amaz fekete kurvát, mert volna tenéked olyan, kivel megérnéd, a komám asszonnyal volna annyi, hogy megérnéd te véle, bár ne nössnéd a cigány asszonyt! Azt is mondá ismét hogy Rinóth Mátyás: Gyakod a kurvát, koma! Osztán elbosszankodám a sok rútságom, kirántám a szablyát, osztán [...], megszidom, osztán nem szánok meghalni e sok gyalázatért. Hogy látá, hogy kivontam a szablyát, mindjárást Rinóth Mátyás megszidá a legényeket, hol a szablya, eb lelkek, ott a fogason, mondja, hogy volt a szablya, ahhoz kezd kapdosni, ugyan kezébe kapta, félig kivonta vala, én nem várom azt, hogy mindenestől kivonja, hanem én osztán vagy háromszor úgy legyinték hozzá, a székre osztán féloldalt dőle. — Ezt mind Bellény Zsigmond szájából hallottam.

17. die Aprilis. Ugyanezen lászlófalusiak hitük után ezt vallották.

Rinóth Mihály uram jobbágya, lászlófalusi Filep Pál hite után ezt vallotta. Édes komám, miért lakol a cigány asszonnyal, ha komám asszony is elég ember volna? Mondá Bellény Zsigmond: Ne pirongass, édes komám! Mondá ismét azután Bellény Zsigmond: Ki mondta azt neked, koma? Mondá Rinóth Mátyás: Bellény András mondta azt nekem. Mondá Bellény Zsigmond: Hazudott bestye kurvául benne, ha ő mondá is, ha itt volna is, választ tennék néki! Azután ismét mondá Bellény Zsigmond: Ne pirongass, édes komám, mert szégyenlem ennyi sok jámbor előtt! Azután a korsót felragadá az asztalról, a földhöz üté s mondá, hogy: Nem iszom a bestye lélek kurva korsajából! Azonban a szolgáljának mondá: Eredj, György, hozd a lovat! Azután felkele ő maga s mondá: Az én tisztességem mellett nem szánok meghalnom! A ház középére

<sup>127</sup> A 'nösszik' ('jár valamely nő után') ige ragozott alakja.

*Források*

hogy álla Bellény Zsigmond, Rinóth Mátyás is felkele, mondá Rinóth Mátyás: Ne menj, édes komám, el, hálj itt: Mondá Bellény: Nem hállok! Bellény Zsigmond a szablyáját kirántá, mondám én a többieknek: fogjátok Bellényt, s megfogák a többiek. Nem tudom, ha a hüvelybe tevé-e a szablyáját, avagy a felső ruhája alá? Rinóth Mátyás mégis ugyanott áll az asztalnál, elébb mene Rinóth Mátyás Bellény Zsigmondhoz, kéri vala, hogy ugyan ott háljék nála, s mondá Rinóth Bellénynek: Talán megharagudtál, koma? Bellény eltaszítá Rinóth Mátyást, tántorodék az asztal szögére, mondá Rinóth Mátyás: Hozd a szablyát! Odamene ő maga a szablyáért, hogy senki nem adá neki, levevé ő maga a szablyáját a szögről, ki akará vonni a szablyát, kivoná egy arasznyit a hüvelyből a szablyát, feléje indula Bellény Zsigmondnak Rinóth Mátyás azon asztaltól, hogy kiére Rinóth Mátyás, úgy csapá Bellény a fejét, azontól a székre esék Rinóth Mátyás azon elő csapásban. Azután úgy vagdalta a földön Bellény Zsigmond Rinóth Mátyást, amint szerette. Én ott nem voltam osztán, mikor halt meg, de ugyanazon sebben meghalt azon éjjel.

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. d. Be nem jegyzett törvényszéki iratok XVII. I. 69. (A perben sok vallomás hangzott el, amelyek közül csak azokat emeltük ki, amelyek konkrétan érintik a gyilkosságra okot szolgáltatató gyanúsítást.)*

## 94.

### Egy tolvajnak hitt cigány ember megverése miatti per Udvarhelyszék bírósága előtt, 1598

[Május 18: a perbeszédek.]

Actor<sup>128</sup> betlenfalvi Geréb Ferenc uram. Incattus<sup>129</sup> szentegyház-as-oláhfalvi György Tamás.

Deliberatio sedis vicejudicum regionum et commissariorum in communi inquisitione interagentium.<sup>130</sup> Az actor keresi az incattust egy cigánynak, Demeter nevűnek megveréséért, számlálja az ő kegyelme procuratora,<sup>131</sup> Berze Mihály, hogy az incattus megverte volna a cigányt, Demetert, száz forint terhet követ rajta a fájdalomért. A cigány is a procuratornak háta mögött lévén. – Az incattus procuratora,<sup>132</sup> bikafalvi Gergely Mihály által felel, és azt mondja, hogy mikor az a dolog volt, úgy vagyon, hogy ő maga oltalmába cselekedett, ami őtőle esett, de nem szinte annyira, mint az actor exponálja,<sup>133</sup> hanem futott volt tolvaj kiáltásra oda. Egy özvegy asszonynak lopták volt

<sup>128</sup> Felperes.

<sup>129</sup> Alperes. (in causam attractus).

<sup>130</sup> A királyi albirák és a közvizsgálatban részt vevő biztosok törvényszékének az ítélete.

<sup>131</sup> Ügyvédje.

<sup>132</sup> Az alperes ügyvédje.



*Cigányok a három részre szakadt országban*

némi marhát el; hogy a szegény asszony kiált volt, úgy futott oda, és a cigányoknak utánuk menvén, elvehették volna mind az ellopott marhát, de az actor cigánya, Demeter eleikbe állott, hozzájuk vert, úgy esett, ami esett, maga oltalmába. Ez lett volna pedig egyik ugyan, s meg is adatott e Demeter a több cigányokkal az ellopott marhában, kész megbizonyítani. – Az actor procuratora elő állítá a Demeter cigányt, és térdre állítá, mondván: Ím, hallom, hogy ez cigányt orvnak mondja. Azért törvény alá hajtja fejét, ha rá nem rakja, díján vagyon. – Az incattus procuratora azt mondja, hogy az actor hitta őtet törvényhez, de a cigány dolgát kellett elé hozni, a dologban való interpretációját, bizonyít az ellen, hogy úgy volt. Az actor procuratora ugyanazt asserálja,<sup>134</sup> hogy díján vagyon, miért rá nem rakja. Afelett fájdalmat is követi. Per hoc,<sup>135</sup> az incattus díján vagyon a cigánynak. Afelett fájdalmát az ország törvényével vegye el. Incattus apellat ad sedem iudicarium serenissimi principis.<sup>136</sup>

[Június 5: további perbeszédék és a törvényszék ítélete.]

Az incattus György Tamás revocavit<sup>137</sup> volt akkor az előbbi procuratorát, Gergely Mihályt, most per novum procuratorem Petrum Kovács exponálja,<sup>138</sup> hogy abból revocált, holott azt mondotta volt, hogy az actor cigánya orv, most orvnak nem mondja. A több actio<sup>139</sup> ellen pedig az incattus menti magát, hogy ő amit cselekedett, maga oltalmába cselekedte; az díj felől pedig megszabadult volna. – Az actor contendál,<sup>140</sup> hogy nem lehetne az revocatio,<sup>141</sup> de meglehet, mert az actor volt perese az incattusnak, ő kegyelmének üzentethetett. A terehtől, díjtól absolváltatik,<sup>142</sup> de a meritum<sup>143</sup> felől bizonyítsanak: actor comprobet,<sup>144</sup> hogy az incattus verte az ő cigányát; incattus probet,<sup>145</sup> hogy maga oltalmába cselekedte, mert elment volna mellette a több cigányok után, kik a lopást cselekedték, de az actor cigánya, Demeter elébe állott, hozzá vert, megszidta, etc.

<sup>133</sup> A felperes előadja.

<sup>134</sup> Állítja.

<sup>135</sup> Ezáltal.

<sup>136</sup> Az alperes fellebbez a legfelségesebb fejedelem törvényszékére.

<sup>137</sup> Visszahívta.

<sup>138</sup> Az új ügyvéd, Kovács Péter által előterjeszti.

<sup>139</sup> Vád.

<sup>140</sup> A felperes ellenkezik.

<sup>141</sup> Visszahívás.

<sup>142</sup> Felmentetik.

<sup>143</sup> Érdemi rész.

<sup>144</sup> A felperes bizonyítson.

<sup>145</sup> Bizonyítson.



*Források*

[Június 23: az alperes tanúinak kihallgatása.]

Incatti Thomae György contra egregium Franciscum Geréb, ut actorem.<sup>146</sup>

1. incatti, Gregorius Miklós de Kápolnás-Oláhfalva, serenissimi principis, juratus, etc.<sup>147</sup> Tudom, hogy a cigányok meglopták volt Miklós Balázsnénak házáat, s egy-más marháját viszik el. Miklós Tamás utána megyen, Demeter cigányt éri, s hogy semmi nincs nála, azt elhagyja, a többi után megyen, azokat eléré, s megadják neki a marhának jobb részét. Azonban tehát az alperes is után fut, hogy olyan nagy jajgatás, kiáltás volt felőle, s úgy találja leütni az incattus György Tamás Demeter cigányt mentében.

2. incatti, Thomas Miklós de Kápolnás-Oláhfalva, serenissimi principis, juratus, etc. Mikor meglopták volt a cigányok a szegény asszony házáat, és megmondák, én utánuk futék és mondtam, akikkel valánk, hogy ha ki utánuk [...] látná, és elmenék, elérem Demeter cigányt. Mondám neki, hogy nem kellett volna azt cselekedni, s monda, hogy ő nem cselekedett, mert ő kenyeret keresett a falun. Látám is, hogy semmi nincs nála, hanem kenyér vala tarisznyájába, én hátra hagyám, az többi után futék. Azokat is igen feddém, hogy a szegény asszonynak a marháját elhozták, s megadnák marhájában. Azonban Demeter cigány elé jutta, s vért kezdé jelenteni. A keze, látám, hogy véres. Mondá, hogy György Tamás ütötte, ha én nem csendesíttem volna tehát több dolog is esék vala, mint annyi ifjúság közt, mert sokan valánk.

3. incatti, Elizabet, relicta quondam providi Blasii Miklós<sup>148</sup> de Kápolnás-Oláhfalva, serenissimi principis, jurata, etc. Az én marhámat lopták vala el a cigányok. Miklós Tamás hozott vala meg benne, de még oda is vagyon benne, de azt én nem tudom, mely cigányok voltak. Hallám, hogy Demeter volt egyik.

4. incatti, Anna, relicta quondam providi Georgii Máté de Kápolnás-Oláhfalva, serenissimi principis, jurata, etc. Nálunk valának a legények, kik a cigányok után mentek vala, de én nem tudom, állotta-e meg útját Demeter cigány az incattusnak, avagy nem.

*Forrás: Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga 1994. 80–82.*

## 95.

### Mihály vajda gyulafehérvári bevonulása Szamosközy István történetíró leírásában, 1599

... Ezek mögött síposok és furulyások tették még ünnepélyesebbé a zsarnok bevonulását. Tíz citerás követte őket, abból a népségből, amelyet bolyongó egyiptomiaknak – köznyelven cigányoknak – neveznek; közvetlenül a vajda előtt ezek haladtak, a csupa

<sup>146</sup> György Tamás alperes [tanú] nemzetes Geréb Ferenc, mint felperes ellen.

<sup>147</sup> Az alperes [tanúja], kápolnás-oláhfalvai Miklós György, a felséges fejedelem [jobbágya], megeskvetvén stb.

<sup>148</sup> Erzsébet, az előrelátó néhai Miklós Balázs özvegye.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

barbársághoz képest nem is visszatetsző csoport: piszkosan, fedetlen fővel, úgy, hogy egész testi megjelenésükön és viselkedésükön látszott a szolgai meghunyászkodás és önérzet nélküli félenkség ...

*Forrás: Szamosközy István 1977. 260.*

**96.**

**Kecskeméti cigányok említése talán csalással és varázslással,  
illetve verekedéssel kapcsolatban, 1599**

Cigányok verekedésért bírságoltatnak.

Miklós cigány ... N. B. a cigányok mint csalók, varázslók és lócsiszárok ...

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1996. 52. (Kecskemét mezőváros elveszett jegyzőkönyveiről készült kutatócédula alapján.)*

**97.**

**Udvarhelyszék törvényszéke előtt tett tanúvallomások egy János nevű,  
lovakat cserélő (és nyilván emiatt vádolt) cigány érdekében, 1599**

János cigány bizonyágai.

1. testis nobilis agilis Joannes Miklossy, primipilus Jenlakiensis, juratus, etc.<sup>149</sup> Tudom, hogy a mi papunktól cserélt volt, a papnak egy nagy, kék lovat adott volt, a pap esmég egy kised, poroszka szabású paripát. Egy kevés idő múlva jó volt egy ember egylovú szánon, szememmel láttam, hogy azt a paptól cserélt paripát a cigány neki adá, ő esmég a cigánynak ezt a pej lovat, vakot. Az ember vásárhelyinek mondotta magát.

2. testis, nobilis agilis Andreas Miklossi, primipilus itidem Jenlakiensis, juratus, etc. fatetur, sicut primus testis.<sup>150</sup>

3. testis, Thomas Zaz Jenlakiensis, libertinus, juratus, etc.<sup>151</sup> Tudom, hogy a Czigán János cserélt lovat egy vásárhelyi emberrel, de én azt nem tudom, ha ez az a ló, vagy nem.

*Forrás: Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga 1994. 143–144.*

<sup>149</sup> 1. tanú, nemes agilis Miklóssy János, jenlakai lófő, megeskette stb.

<sup>150</sup> 2. tanú, nemes agilis Miklóssi András, ugyancsak jenlakai lófő, megeskette stb. úgy vall, ahogyan az első tanú.

<sup>151</sup> 3 tanú, jenlakai Szász Tamás, szabados, megeskette stb.

*Források*

**98.**

**Balásfi Jánosra vonatkozó feljegyzés, 1590–1600**

A mutatót készítette Balásfi János 1590. július 24-én. Az 1600. évben oláhok és cigányok ölték meg Zalatnán, ott van eltemetve. Olyan igaz, hogy nincs semmi igazabb.

*Forrás: MNL OL Gyulafehérvári káptalan országos levéltára F 2 Protocollum I. Adam primus homo-szám nélkül, a névmutató után. Gálfi Emőke 2015. 70.*

**99.**

**Lippai Balázs és társai hűséglevele, amelyben felesküsznek Bocskai Istvánnak a haza védelmére, 1604**

Anno<sup>152</sup> 1604. Mindszent havának 14. napján.

Adtuk a mi hitlevelünket erős pecsétnek alatta, [hogy] a mi fogadásunknak urai s megtartói lehessünk.

Ez okáért a mi hitlevelünket adtuk a nagyságos vitézlő Bocskay Istvánnak, a kereszténységnek s édes hazánknak, legfőképpen az egy igaz hitnek megoltalmazására kötöttük hittel erre magunkat, s hogy együtt élénk, halnánk az egy igaz hit mellett meg. Így adtuk a mi levelünket ilyen hit alatt én, Lippay Balázs, Ibrány Ferencz, Dengelegi Mihály, Szénási Mátyás, Németh Balázs, minket Isten úgy segéljen, a teljes Szentlélek, Szentháromság, Atya, Fiú Isten minket úgy segéljen, hogy hívek s igazak leszünk a nagyságos Bocskai István úrnak minden vitézlő dologiban s mi édes hazánknak megmaradásáért.

*Forrás: Kiadása: Iratok 120–121.*

**100.**

**Késmárk (I.) és Bártfa (II.) városok hódolása Lippai Balázs hajdúseregei előtt, 1604**

I.

Mi, Késmárk város bírása és esküdt polgárai, valamint teljes közössége és összes lakosai emlékezetül ajánljuk a jelen levelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy a tekintetes és nagyságos úr, Bocskai István úr, az igaz vallás védelmezője katonáinak kapitánya, nemzetes és vitézlő Lippai Balázs úr a parancsnoksága és joghatósága alá vetett összes katonájának nevében is menlevelet adván ki erről, meg akarja

<sup>152</sup> Évben.

*Cigányok a három részre szakadt országban*

őrizni ezt a várost, valamint összes lakosát feleségeikkel és gyermekeikkel együtt kiváltságaikban, mentességeikben és régi szokásjogaikban, továbbá azt akarja, hogy őket a katonái semmilyen módon ne háborgassák. Viszonzásul mi, a fentebb mondott bíró, esküdtek és a polgárok teljes közönsége szentül megígérjük neki és megesküszünk, hogy az igaz és hiteles keresztény vallás terjesztésében, valamint a nemes Magyarország szabadságának védelmében a tekintetes és nagyságos úrral, Bocskai István úrral, valamint az előbb nevezett Lippai Balázs úrral és teljes hadseregével, továbbá a keresztény hit terjesztésére vonatkozó, kegyes és üdvös szándékukkal egyetértünk és lelkiismeretünk bármely megzavarói és háborgatói, valamint igaz keresztény hitünk elpusztítói, a németek ellen, ha a dolog úgy hozza magával, az ország többi lakójával együtt, akiknek drága az igaz hit, valamint édes hazánk üdve, megmaradása és szabadsága, készek vagyunk félelem nélkül fegyvert fogni. Ezen dolog bizonyosságául kiadtuk ezen Lippai Balázs úr számára jelen, városunk pecsétjével megerősített oklevelünket. Kelt Késmárkon, november 9. napján, az 1604. esztendőben.

II.

Mi, Bártfa város bírāja és esküdt polgárai, valamint összes lakosai emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünkben foglaltak által jelentvén mindazoknak, akiket illet, hogy mi a dolgoknak és az országnak ebben az állapotában mélyen felindulván, nemcsak az igaz és tiszta keresztény vallás terjesztésének ügyében, valamint az édes haza védelmében értettünk egyet a tekintetes és nagyságos Bocskai István úrral, nemkülönben katonáinak kapitányával, nemzetes Lippai Balázs úrral, s nemcsak megígértük és hitünket adtuk nekik az ebből a célból a mondott Lippai Balázs úrhoz kiküldött követek, Bemberg György, Berger Bálint és Schidko Mihály, városunk polgárai és lakosai által, hogy velük együtt fegyvert fogunk, hanem a jelen levelünkben foglaltak által egyet is értünk, meg is ígérjük és hitünket is akarjuk adni, megesküdvén az igaz, élő, három személyű és egy Úrra. Viszonzásul éppen így kötelezte és kötötte magát nekünk ünnepélyes eskü által ezen Lippai Balázs úr, hogy mind nagyságos ura, a tekintetes Bocskai István úr, mind maga nemzetes Lippai úr és katonasága sértetlenül meg akar őrizni és őriztetni bennünket feleségeinkkel és gyermekeinkkel, teljes családjainkkal együtt, és egész városunkat az összes lakosokkal együtt, bármilyen nemzetről valók legyenek is, valamint lelkipásztorainkkal együtt az igaz és valódi hitben, amelyet eddig szabadon vallott a város, valamint az eddig gyakorolt templomi szertartásokban, továbbá kiváltságainkban és azok pontjaiban és záradékaiban, s nem akarja, hogy a katonák bármilyen módon háborgassanak bennünket, s hogy a kapuk kulcsait és őrzetét is a bírónál és az ő utódainál akarja hagyni. Ezen dolog bizonyosságául pecsétjével és saját keze írásával megerősített védlevelet adott ki számunkra, ahogyan mi magunk is kiadtuk ezen oklevelünket. Kelt Bártfán, a Szent Márton ünnepe előtti napon [november 10.], az 1604. esztendőben.

*Forrás: Iratok. 129–131. (A forráskiadásban előforduló hibákat javítottuk.)*

*Források*

## 101.

### **A Bocskai-szabadságharcban jelentős szerepet játszó cigány Lippai Balázs megölése Istvánffy Miklós 1622-ben készült leírása szerint, 1605**

...Lippai Balázs Lippán, az emberek egy nemtelen és mocskos fajtájából született, melyet cigánynak neveznek. Hírhedt volt sok rablásáról, esküszegéseiről, lopásairól és árulásairól, s ezért a halálnak ezt a nemét mindenképpen megérdemelte volna, ha más valaki ölte volna meg, és nem Bocskai, akinek, ha gonosz is, de mégiscsak hasznos szolgálatokat tett utolsó árulásával és az adorjáni csatával. Felesége, miután a férjétől kegyetlenséggel felhalmozott zsákmánytól s azoktól az aranyláncoktól, melyeket szemérmetlenül, mert nem oly nyakra illettek, a nyakában hordott, megfosztották, [az] előbbi szegény és szolgasorsú életre kényszerült visszatérni. Utóbb galád bűnéül rótták fel Lippainak, hogy Bastával és a németekkel titkos tárgyalásokat folytatott arról, hogy nekik Kassát átadja. *Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 122.*

## 102.

### **Jakab korábbi cigány vajda kérelme a kolozsvári tanácshoz, amelyben szegénységére tekintettel a város segítségét kéri, 1606**

Szolgálok kegyelmeteknek, mint tisztelendő böcsületes uraimnak. Emlékezhetik reá uraságtok, hogy én uraságtoknak hűségesen szolgáltam és egynéhány esztendőől fogva vajdája voltam uraságtoknak, mint hogy pedig nagy szegénységben és fogyatkozásban vagyok, kényszeríttem uraságtokhoz folyamodni. Könyörgök azért uraságtoknak, szegénységemben legyen segítségemmel. A malom mester ígérte, hogy ha kegyelmetek akarátja leszen, minden másod hétben egy véka malom kozt ad, akár csak abból legyen uraságtok segítségemmel. Az Úr Isten áldja meg uraságtokat, s szolgál uraságtoknak Vajvada Jakab

*Forrás: Márton Tünde – Mibály Ágnes 2006. 73–74.*

## 103.

### **Kolozsvár város tanácsa segélyben részesíti a Jakab nevű korábbi cigány vajdát, 1606**

Perceptio pecuniarum.<sup>153</sup> Szegény Jakab vajda cigánynak adott tanács commissiójából<sup>154</sup> négy forintot.

<sup>153</sup> A pénzek beszédése.

*Cigányok a három részre szakadt országban**Forrás: Márton Tünde – Mibály Ágnes 2006. 73.***104.****Egy ellopott ló miatti perben az alperes azzal védekezik,  
hogy a mondott lovat egy cigánytól vásárolta a csepregi vásárban, 1607**

Causa Joannis Kochis in Vason agentis actoris contra Catherinam consortem Emerici Szocz in Kozegh residentis incattam.<sup>155</sup>

Eodem die levata. Pro actore Szekeres cum nostris.<sup>156</sup> Ez elmúlt Szent Mihály nap tájban veszett el gonoszul egy lovam, melyet az incattánál találtam meg. Azért én az ország törvénye szerint kész vagyok enyémmé tennem, kívánván az incattátul,<sup>157</sup> hogy [...] embertül, kitül vette, mert én az miatt a ló miatt sok kárban vagyok.

Pro incatta Georgius Szerenchés cum nostris dicit:<sup>158</sup> Ez elmúlt Szent Mihály nap előtt ugyan ezen lovat vettem florenis 23, denariis 50.<sup>159</sup> ugyanott, a mi városunkban, Csepregben cigánytól, melyért a kegyelmetek törvényszéke előtt megbizonyítok a polgármesterrel, bírákkal és az egész tanáccsal, hogy igaz pénzemen vettem az lovat. Ha elég nem volna, úgy itt való személyekkel megbizonyítom, hogy igaz pénzemen vettem, igaz járatbeli ember vagyok.

*Forrás: MNL VaML V. 102. a. Szombathely város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1607.*

**105.****Egy Vas megyei cigány pere Szombathely város tanácsa előtt  
erőszakkal elvett lova miatt, 1607**

Causa Pauli Czyghyan contra Nicolaum Kys incolam Sabariensem.<sup>160</sup>

<sup>154</sup> Megbízásából.

<sup>155</sup> A Vázsonyban lakó Kocsis János felperes pere a Kőszegen lakó Szöcs Imre felesége, Katalin alperes ellen.

<sup>156</sup> Ugyanazon a napon felvétellett. A felperes érdekében Szekeres, a miénkkal (tudniillik a városunk által kiadott ügyvédet valló oklevéllel).

<sup>157</sup> Alperestől.

<sup>158</sup> A miénkkal mondja.

<sup>159</sup> 23 forint 50 dénárért.

<sup>160</sup> Cigány Pál pere Kis Miklós szombathelyi lakos ellen.

*Források*

Pro actore Matheffalway dicit:<sup>161</sup> Hogy ez elmúlt napokban Porpácznál lévén ez cigány actor, valami kóborlók katona módon reá ütvén egy lovát elvitték volt erővel és hatalmasul, mely lovát Kys Miklósnál ismerte meg, melyet kívánnék restitui.<sup>162</sup>

Pro incatto Zekeres dicit: Hogy merthogy a cigányok az ők maguk actiójában<sup>163</sup> azt felelik, hogy a katonák vették hatalmasul el, keressék a hatalmasokat, én pénzen vettem a lovát.

Actor dicit: Nyilván való törvény vagyon, hogy ahol marháját találja valaki, nyúljon hozzá, és akinél megtalálja, keresse pénzét.

Deliberatum est:<sup>164</sup> esküdjék reá harmad magával, amaz keresse pénzét.

*Forrás: MNL VaML V. 102. a. Szombathely város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1607.*

## 106.

### **Révay Péter turóci főispán ajánlólevele Gáspár cigány vajda és a neki alárendelt cigányok számára, 1608**

Révay Péter, Turóc vármegye örökös főispánja, ő szent császári felsége tanácsosa stb., mindazoknak, akik e levelünket olvasni és hallani fogják, legyenek bármilyen állapotú és rangú emberek is, együttesen és külön-külön üdvözlünket, és akiket megillet szolgálatunk ajánlását is. Az ég madarainak saját fészük van, a rókáknak is saját vermük, a farkasoknak is búvóhelyük, és minden egyes állatfajta jól tudja, hol van otthona, csakis ama szegény egyiptomi nemzet, melyet köznyelven cigányságnak neveznek – nem lehet bizonyosan tudni azt, hogy miért, ámbár széltében-hosszában beszélnek róla –, talán ama kegyetlen fáraó zsarnoksága miatt, avagy talán azért, mert az istenek így rendelték, ősi hagyománya szerint a szántóföldeken, a mezőkön, a városokon kívül; csakis rongyosra kopott sátrai alá húzódva éli már megszokott keserves életét; és ugyanennek a nemzetségnek öregje, fiatalja, gyereke és csecsemője ezzel együtt megtanulta azt is, hogy a házfalakon kívül viselje el a záporosót, a fagyos hideget és a rekkenő forróságot egyaránt, nemkülönben azt is, hogy ne legyen e földön semmiféle öröksége, ne kívánozzék városokba, várakba, mezővárosokba, ne húzódjék királyi oltalom alá, hanem mindig bizonytalan településeiről ide-oda elbolyongva, mit sem tudva a gazdagságról, semmiféle célratörő igyekezetet nem is ismerve, csak egyik napról a másikra, egyik óráról a másikra élve, csak úgy, az Isten szabad ege alatt keresse meg kétkezi munkájával élelmét s ruházatát. Ezért én, ki úgy vélem, hogy ez a nemzetség méltó az

<sup>161</sup> A felperes érdekében Máthéfalvay mondja.

<sup>162</sup> Visszaadatni.

<sup>163</sup> Keresetükben.

<sup>164</sup> Ítéltetett.



*Cigányok a három részre szakadt országban*

irgalomra, kérlek benneteket, s közületek kit-kit külön is, az enyéimnek pedig meghagyom, hogy ha bármikor ennek az egyiptomi nemzetségnek valamely csapata, de különösképpen e levél felmutatója, Gáspár vajda a neki alárendelt és az ő vezetése alatt vitézkedő [így] cigányokkal, ideértve gyerekeiket, családjukat s javaikat is, odaérkeznek földjeitekre, birtoktartozékaitokra, uradalmaitokba vagy uradalmatokba, szíveskedjete, az enyéim pedig legyenek kötelesek nekik az engedélyt megadni arra, hogy ők alsóvárosaitokban, rétjeiteken és földjeiteken letelepedhessenek, sátraikat fölverhessék, és kovácmesterségüket derekasan gyakorolhassák, és védelmezzétek meg őket mindazoktól, akik bántani akarnák őket. Egyebekben Uraságtoknak boldog, jó életet kívánok. Ezt a levelet elolvasása után vissza kell adni felmutatójának. Kelt Holics várában, szeptember havának 9. napján, az Úr 1602. esztendejében.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 95. Fordította Kenéz Győző*

**107.****Cigányok által való megkínóztatással zsarolás, hogy egy Gyulafehérváron lakó asszonyt hamis tanúvallomásra kényszerítsenek, 1609**

Anno Domini 1609. die 1. mensis Augusti.<sup>165</sup>

Nobilis Thomas protestatur:<sup>166</sup> A tudománytétel mellett azt kérdem, asszony, tőled, abban vagy-e az értelemben s az-e most is a szó, amit mondottál... [hogy tudniillik] Hanem Czizár Miklós, Boronkuty János jövének hozzám, azt kérdék ők is, kitől volna ez az állapotom. Mikor kezdtem volna beszélgetni, igazán megriogatának, leszidogatának. Azt mondák, hogy ott kinn, az ajtófélen áll két cigány személy tüzes fogókkal, csipegetéssel szaggattatnak meg, ha Zalai Tamásra nem vallasz, mert az úr akarhatja...

*Forrás: Kovács András 1998. 249.*

**108.****Gyulafehérvári cigányok tapasztási munkát végeznek a bírónál, 1609**

Anno Domini 1609. die 10. mensis Septembris sedes celebrata est.<sup>167</sup>

... Voltanak bíró uramnak néminemű dolgosai, úgymint a cigányok, amelyek őkegyelmének kéményét tapasztották. Mikor látta volna bíró uram, hogy elvégezték, lépett ki bíró uram a szobából, hogy megfizessen nekik ...

<sup>165</sup> Az Úr 1609. esztendejében, augusztus havának 1. napján.

<sup>166</sup> Tamás nemes tiltakozik.

<sup>167</sup> Az Úr 1610. esztendejében, szeptember havának 10. napján törvényszék tartott.

*Források**Forrás: Kovács András 1998. 250.***109.****A cigány Farkas vajda ügye Gyulafehérvár város törvényszéke előtt enyedi Mészáros Jánossal, 1610**Anno Domini 1610. die 25. Januarii sedes celebrata est...<sup>168</sup>Farkas vajda idézte volt törvénynek enyedi Mészáros Jánost, ergo non compareálván<sup>169</sup> girán, denarii[s] 48.

Anno domini 1610. die 1. mensis Februarii sedes celebrata est.

Enyedi Mészáros János vallja procuratornak<sup>170</sup> Besenyei Menyhártot, Barbély Imröhöt és Olasz Mojsest vajda alias<sup>171</sup> Czigány ellen.Enyedi Mészáros János, úgymint incattus jam secundo<sup>172</sup> giráztatja Farkas vajdát, úgymint actort denarii[s] 48.*Forrás: Kovács András 1998. 253.***110.****Egy ellopott ló miatti perben az alperes azzal védekezik, hogy a mondott lovat cigányokkal cserélte a vépi vásárban, 1610**29. die Junii<sup>173</sup> [1610.]Levata causa Martini Krisanicz de Wyhegy ut actoris contra Matthiam Choy de Bwk, veluti in causam attractum.<sup>174</sup>Actor in sola persona proposuit,<sup>175</sup> hogy ez elmúlt 1609. esztendőben voltak az úr ő nagysága szántásán Csákányban keverésnek okáért, veszett el két lovuk, melynek egyi-két itt, Szombathelen Pinkösd sokadalomkor megtalálván, törvény szerint megtartóz-<sup>168</sup> Az Úr 1610. esztendejében, január 25. napján törvényszék tartatott.<sup>169</sup> Tehát nem jelenvén meg.<sup>170</sup> Ügyvédnek.<sup>171</sup> Másképpen.<sup>172</sup> Alperes már másodszor.<sup>173</sup> Június 29. napján.<sup>174</sup> Felvétellett újhegyi Krisanics Mártonnak, mint felperesnek a pere büki Csóy Mátyás, mint perbe vont ellen.<sup>175</sup> A felperes a maga személyében előterjesztette.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

tattam. Azért országunk élő törvénye szerint azt kívánom, hogy kegyelmetek kezemhez adja, de mi a jámbornak tisztessége ellen [e]szerint nem szólunk.

Incattus dicit,<sup>176</sup> hogy én nem tudom, ha övéjük az ló, avagy nem, de én cigányoktól cseréltem Vépben ez esztendőbeli Áldozócsötörtökön szabad sokadalomba, melyet ha szükség leszen, megbizonyítom, kik előtt cseréltem, mert én igaz marhát adtam érette és Perenyében vettem a lovat, kit érette adtam.

Deliberatum est:<sup>177</sup> Az actor tartozik harmad magával országunk élő törvénye szerint megesküdni azon, hogy az a ló őtőle csákányi földről gonoszul vészelt el.

*Forrás: MNL VaML V. 102. a. Szombathely város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1610.*

## 111.

**Thurzó György nádorispán oltalomlevele a zempléni Ferenc nevű cigányvajda és népe számára, 1616**

Bethlemlalvi Thurzó György gróf, Magyarország nádorispánja és a kunok bírása az egyháznagyoknak, báróknak, fő- és alispánoknak stb. összesen és egyenkint stb. Midőn az ég madarainak megvannak fészkeik, a rókáknak lyukaik, a farkasoknak rejtekeik, az oroslánoknak és medvéknek barlangjaik, és minden állat rátalál vackára, a nyomorult egyiptomi nép azonban – akiket cigányoknak nevezünk – nyomorult bizonyára, mert akár annak a kegyetlen fáraónak zsarnoksága miatt, akár a végzetnél fogva, régi szokása szerint a községekben kívül, földeken és réteken, rongyos sátorai alatt töltik keserves életüket, s öregek és ifjak, fiúk és csecsemők záport, fagyot és a legnagyobb hőséget a szabadban kénytelenek elviselni, semmi földbirtokuk, városaik, váraik, községek, hajlékaik nincsenek, de vagyont nem ismerve, bizonyos lakóhely nélkül bolyongva, minden nemesebb cél nélkül a szabad ég alatt, az üllőt, harapófogót, kalapácsot forgatva keze munkájával keresi napokra és órákra élelmét, ruházatát stb. Ugyanazért könyörületre és minden pártfogásra méltónak tartván e népet, intünk és megkeresünk titeket, hogy valahányszor az egyiptomi népségnek valamely csoportja, kivált pedig jelen iratunk előmutatójának, Ferenc vajdának, törzse nem utolsó ivadékának alárendelt és vezetése alatt vándorló cigányai gyermekeikkel, családjaikkal, sátoraiikkal, üllőikkel stb. uradalmaitokon-birtokaitokon stb. megszállásának, sátraikat ott felütnék stb. őket úgy személyeikben, mint vagyonaikban minden erőszakos háborgatók és zaklatók ellen oltalmazni és megvédelmezni szíveskedjete és tartozzatok stb. Kelt Biccse, 1616. február 20-ik napján.

Thurzó György gróf

Závodszy György s. k. titkár

<sup>176</sup> Az alperes mondja.

<sup>177</sup> Elhatározottat.

## Források

Forrás: *Adalékok... II. köt. 199. (Szirmay 1803. 54–55., Fordította Matolay Etele*



## 112.

**Kőpy Gergelyt tiltakozása, akit azzal fenyegetnek, hogy cigányokkal öletik meg, 1617**

Nemes Kőpy Gergely tiltakozik amiatt, hogy nemzeti Szabó János diósgyőri parancsnok bizonyos személyek előtt nyíltan azt mondotta: szabadságot adott a cigányoknak ezen tiltakozó meggyilkolására. Ezért, ha a cigányok miatt az ő számára valami rossz vagy szerencsétlen dolog történne, annak az előbb mondott Szabó János lesz az oka; sőt, ha ezen tiltakozó a maga védelmére valamilyen intézkedést tesz a cigányok ellen, annak a mondott cigányok lesznek az okai. Levelet is kér [a tiltakozásról].

Forrás: MNL BAZML IV. 501. a. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Jegyzőkönyvek. IV. köt. 212. p. [Az eredetiben: Zigari, Zigaros, Zigaris.]

## 113.

**A kolozsvári lakatos cég szabályzata, amelyben egyebek mellett a cigányok és a szíjgyártók kapcsolatáról is szól, 1620**

33. Mindazonáltal az itt való céhbeli szíjgyártó mesterek a cigányoktól, akik itt laknak, kantár zabolákat, csatokat és horgokat bátor vehessenek. De ezeken semmi lakatgyártó művet se más városokról ne hozzanak, se a cigányoktól ne vegyenek, se ó művet ne foldoztassanak, se ne ónoztassanak, hanem mindeneket mitőlünk, lakatgyártóktól vegyenek és velünk műveltessenek. Ha pedig a szíjgyártók e végzést felbontanák és általhágának, bíró uram és tanácsi<sup>178</sup> erejével az megengedetett dolgoktól is eltiltassanak.

Forrás: *Jakab Elek 1888. 253.*

## 114.

**Péter cigányvajda peres ügye Varga Boldizsárral ellopott lovak tárgyában, 1627<sup>179</sup>**

Debrecen, 1627. szeptember 23.

<sup>178</sup> Tanácsosai.

<sup>179</sup> Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyveiben „...különböző ítéletek, határozatok, tiltakozások, bevallások, fellebbezések és bármi más dolgoknak” lejegyzései találhatók, „amelyek a polgári joghoz tartoznak, a város minden hasznára és hasznosságára tekintettel” (IV. A. 1011/a. 5/2). Védelmeszik a magántulajdont, hisz a polgári vagyon szent és sérthetetlen volt. Nagyon szigorúan büntették az állatok ellopását is, hiszen a város polgárainak legfőbb jövedelmi forrása az azokkal történő kereskedelem volt.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

Én, szentesi Varga Boldizsár vallom élő nyelvemmel ez beíratásnak ereje szerint, hogy engemet Tényőn lakozó Péter vajda cigány, Fekete Péter uram jobbágya, valami lovagnak elvitelért fogtatott volt meg itt Debrecenben. De az nénémnek, Beszerményben<sup>180</sup> lakozó Bogdán Péternének, és több jóakaró uraimnak törekedésére bocsátatott el a bíró uram fogságából, és büntetésemet megengedte ilyen alkuvás<sup>181</sup> szerint. Hogy azt fogadom, hogy az ő elvitett négy lovát előállítom, ha embert küld velem, és ha elő nem állíthatván, tehát az én szállásomhoz ugyanitt Debrecenben lévő ezüst szerszámomhoz, mely vagyon Posta Simonnál, hozzá nyúlhasson a lovak áráig, mely fogságért és sanyaruságért sem ő rajtok perecsényi, sem debreceni emberen kicsinytől fogva nagyig bosszút nem állok, sem titkon, sem nyilván, sem magam, sem más által, és igaz járásbeli embernek kiváltképpen debreceninek nem vétenék. És ha vétenék, ezen fogság és büntetés legyen fejemen minden perpatvar és kedvezés nélkül. És ugyanitt a Petneházi uram cigányainak is instanciájára megesküdttem, hogy lovaikat azoknak is felkeresem, és ha valamelyik velem jövend el a ló keresni, feleljük, hogy senkitől semmi bántásuk nem leszen.

*Forrás: MNL HBML IV. 1011. a. Debrecen város tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek 9. k. 87–88.*

**115.****A debreceni néhai István cigány vajda hagyatékának felosztása árvái között, 1631**

1631. Die 28. Junii, Sabbatho.<sup>182</sup>

Sequestratio bonorum quondam Stephani Vaivodae Cigani, ad orphanos eius devolutorum.<sup>183</sup>

3 ezüst pohár volt, az kettei az árvák számára, mely 2 pohárban vagyon 4 gira és 8 nehezék, facit florenos 79. denarios 65.<sup>184</sup>

A harmadik jutott a quartában<sup>185</sup> István vajdánének, 1 gira, 2 nehezék, facit florenos 24. denarios 82.<sup>186</sup>

Item az árvák számára jutott talleri numero 4. denarii 46.<sup>187</sup>

<sup>180</sup> Beszermény: Hajdúböszörmény

<sup>181</sup> A városi tanács gyakran hozott feltételes büntetést, mely szerint ha fogadalmat tesz az alperes arról, hogy többé nem követ el hasonló büntetett, megkegyelmeznek neki.

<sup>182</sup> 1631. június 28. napján, szombaton.

<sup>183</sup> Felosztása néha István cigány vajda javainak, amelyek az árváira szállottak.

<sup>184</sup> 79 forint 65 dénárt tesz ki.

<sup>185</sup> (Özvegyi) negyedben.

<sup>186</sup> 24 forint 82 dénárt tesz ki.

<sup>187</sup> Szám szerint 4 tallér 46 dénár.

*Források*

A szekeret három lóval becsülték ad florenos 34.<sup>188</sup>

Abból az árvák számára jutott floreni 25. denarii 50. Quarta floreni 8. denarii 50.<sup>189</sup>

Az adósságokat imide-amoda mind megfizették legelsőben is.

*Forrás: Történelmi Tár 1903. 274. (Zoltai Lajos: Adatok a debreczeni polgárok háztartásához 1567–1638. 266–279. Az idézett irat eredetije: Prothocollum 1631. 515.)*

## 116.

### Cigányok közötti per Csepreg mezőváros törvényszéke előtt lovak elvétele miatt, 1637

Anno 1637. 19. die Augusti.<sup>190</sup>

Lettenek törvények itt, Csepregben, Garas János polgármesterségében és Radavich Mihály főbíróságában, jelen lévén mind az egész tanács.

A Tamás cigány felperes lévén, a meghalt Horvát Pál cigány felesége, Kata alperes lévén, azon megnevezett Tamás cigány képében Péter deák ezt mondja: Mivel hogy ennek előtte való időkbén, melynek most tizenhat esztendeje, Kisasszony nap tájban, mikoron e Tamás cigány Murai Szombatban, Vas vármegyében békességesen lévén, senkinek semmit nem vétvén, sőt panasz reája sehonnan nem jővén, a megnevezett és meghalt Pál nevű cigány, nem tudatik, honnan indultatott,<sup>191</sup> magában elrendelt, gonosz szántszándékból, holott az actornak<sup>192</sup> sem bírāja, sem vajdája nem lévén, sőt pediglen a' ki legnagyobb,<sup>193</sup> szegény nyavalyást senki egy pénzzel adósítván, a megírt<sup>194</sup> időben és ugyanazon helyben reá rohant ellenségesképpen, és két lovait, melyek megértenek volna negyven forintot, hatalmasul elvonta és ahova ő maga akarta, kívánsága szerint oda térítette és maga hasznára fordította, ez actornak sok kárával és megmondhatatlan sok fogatkozásával. Annak okáért ez incatta<sup>195</sup> asszonytól, mint annak özvegyétől, akire a megnevezett Pál cigánynak a minemű javai voltak, akármi névvel neveztesse azokat, ez incatta asszonyra, mint feleségére szállottanak azok, azért kívánja a megnevezett lovak árát tőle megítéltetni, amelyről törvényt vár.

<sup>188</sup> 34 forintra.

<sup>189</sup> 25 forint 50 dénár. A(z özvegyi) negyed 8 forint 50 dénár.

<sup>190</sup> Az 1637. esztendőben, augusztus 19. napján.

<sup>191</sup> Mi készítette arra.

<sup>192</sup> Felperesnek.

<sup>193</sup> Ami a legsúlyosabb.

<sup>194</sup> Említett.

<sup>195</sup> Alperes.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

Pro incatta, scilicet Catharina Czigány Joannes Kóthay cum nostris dicit,<sup>196</sup> hogy ennek ne láttassék az incatta engedni az actiónak,<sup>197</sup> de inkább országunk decretuma<sup>198</sup> szerint ellene disputálni,<sup>199</sup> mivel hogy azt írja az actor, hogy tizenhat esztendeje volna ennek a factumnak,<sup>200</sup> dato, sed non concessio,<sup>201</sup> vagyon húsz is. Ex iis rationibus petit corruí caussam.<sup>202</sup>

Actor protestatur de confessatis ipsius incattae,<sup>203</sup> mivel hogy maga világossan vallja, hogy ez actoron tett nyomorúság és lovai elvonása nem tizenhat esztendővel azelőtt, hanem hússzal az ő urától esett légyen, amely ilyen vallására az actortól semmi bizonyítás nem kívántatik, sőt aki legnagyobb, az actornak keresetét ilyen nyilvánvaló válástételével le nem szállíthatja, mert nem ilyen válástétellel szokták a keresetet leszállítani, hanem az alperes hivatalja az és tiszte, hogy tagadjon és azt, mikor történt légyen a rajta tett kereset, hogy ugyanakkor történt légyen, kívánhatja megbizonyítani. De minthogy ez incatta azt nem cselekedte, hanem világossan vallja, hogy húsz esztendővel [ezelőtt] történt, kívánom simpliciter<sup>204</sup> keresetemet megítéltetni, az melyről törvényt várok.

Incatta protestatur, az előbbeni feleletéhez ragaszkodik, azt mondja, hogy nem tartozik az incatta esztendőt, sem időt, sem helyt specificálni,<sup>205</sup> hanem az ország decretuma azt tartja, hogy három ok kívántatik, mivel hogy az esztendőt az actor meg nem találta világossan mondani, az okból kívánta az incatta leszállítani, és nem nyilvánvaló cselekedet mondott, azt hozzá tévén, ha úgy volna is, ut supra, petit corruí.<sup>206</sup>

Az actor ragaszkodik az előbbi feleletéhez és azt mondja, hogy mind az idő, a hely, a vármegye és az személyek az actornak keresetében meg vannak íratattva, és az is, hogy az alperes nyilván vallja az actornak keresetét, hogy nem tizenhatal, hanem húsz esztendővel [ezelőtt] történt. Inhaeret prioribus allegatis, petit iudicium.<sup>207</sup>

Deliberatum est.<sup>208</sup>

<sup>196</sup> Az alperes, tudniillik Czigány Katalin érdekében Kóthay János a miénkel [ti. az általunk kiadott prókátort valló levéllel] mondja.

<sup>197</sup> Keresetnek.

<sup>198</sup> Törvénye.

<sup>199</sup> Vitatkozni.

<sup>200</sup> Cselekedetnek.

<sup>201</sup> Feltéve, de nem megengedve.

<sup>202</sup> Ezen okokból/megfontolásból kéri, hogy a per rontassék le.

<sup>203</sup> A felperes tiltakozik az alperes által vallottak miatt.

<sup>204</sup> Egyszerűen.

<sup>205</sup> Pontosan megjelölni.

<sup>206</sup> Ahogyan fent, kéri lerontatni [a pert].

<sup>207</sup> Ragaszkodik az előbbi előterjesztésekhez, ítélezést kér.

<sup>208</sup> Elhatározottatott.



*Források*

Polgármester uram tanácsival<sup>209</sup> egyetemben szorgalmasan megvizsgálván procurator<sup>210</sup> uraimék feleletjeit, találtunk ilyen törvényt: mivel hogy az incatta procuratora nyilván vallja, hogy nem tizenhat esztendeje, hanem húsz is vagyon a factumnak, ez világos vallás szerint az actornak keresetét, úgymint a negyven forintot a mi törvényünk megítélte. Ez az uraim megismert igaz törvénye.

Incatta apellat.<sup>211</sup>

Actor protestatur de postulatione.<sup>212</sup> Azt mondja, hogy nem apellálhatja, mivel hogy a cselekedetet maga szabad akaratra szerint szájával vallja, senki reá nem kényszerítvén, azért az ország törvénye szerint, volenti non esset iniuria,<sup>213</sup> kívánom, hogy apellatio<sup>214</sup>ba ne bocsássák, hanem az actornak keresetéről elégséges tételt tegyenek törvény szerint, úgymint negyven forintról, és így megelégtvén a felperest, extra dominium<sup>215</sup> elbocsáttathatik, és nem különben amelyről elégtételt vár.

Incatta ulterius dicit.<sup>216</sup> mivel hogy minden törvény, akármi nemű városokban avagy falvakban szolgáltatnak, az országunk törvénye és szokás is, hogy köteles törvényt nem szoktak tenni, hanem a magistratus székére kívántatik bocsátani, úgymint próbára.

Deliberatum est.

Transmittitur. Concordarunt partes et est descensa.<sup>217</sup>

*Forrás: MNL GyMSMSL Sopron vármegye levéltára V. 13. Csepreg nagyközség iratai. Csepreg mezőváros bírósági jegyzőkönyve. I. kötet 45–48.*

<sup>209</sup> Tanácsosaival.

<sup>210</sup> Ügyvéd.

<sup>211</sup> Az alperes fellebbez.

<sup>212</sup> A felperes tiltakozik a követelés miatt.

<sup>213</sup> Akivel olyasmi esik meg, amit maga is akart, azzal nem történt jogtalanság.

<sup>214</sup> Fellebbezésbe.

<sup>215</sup> Birtokon kívül.

<sup>216</sup> Az alperes továbbra is mondja.

<sup>217</sup> Átküldetik. A felek egyezsége léptek és [a per] leszállatott.

## 117.

**Csepreg mezőváros előjáróságának ítélete a Beregh másképpen Czigány Mihály és Horváth Czigány Pál cigány özvegye, Katalin ellen, mivel a nevezettek más bírósághoz fordultak, nem pedig földesuruk bíróságához, 1637**

Causa egregii Stephani Végh officialis oppidi Csepreg tanquam in persona illustrissimae dominae comitissae Judit de Réwa, etc. illustrissimi quondam domini, domini comitis Pauli de Nádasd relictæ viduæ, etc. ut actoris contra Michaellem Beregh aliter Czigány, nec non mulierem Catharinam relictam Pauli Horváth Czigány, veluti in causam attractos.<sup>218</sup>

In persona præfati actoris Petrus Meszlényi proponit:<sup>219</sup> mivel hogy az elmúlt Szent Lőrincz nap tájban, e jelen való 1637. esztendőben, mikoron egy Tamás nevű cigány Vittnyédi János præfectus<sup>220</sup> uram eleiben panaszra ment volna, egyenlő értelemből és akarattól a felül megnevezett incattusok<sup>221</sup> a felül megnevezett præfectus uramat meguralván és bírálván, hogy a cigány Tamás ellen valahol őkegyelme parancsolná, azon bírák eleiben compareálnának<sup>222</sup> és törvény szerint magukat igazítanák, ez ily kötetést az incattusok szemük előtt nem viselvén, hanem magukban felfuvalkodván, hátrahagyván ez ilyen törvény szerint való folyást, holott magukat megkötötték, arról meg nem emlékeztvén, hanem folyamodtanak a nemzetes és vitézlő Kigyósy Ferencz uram őkegyelme eleiben, azzal sem elégedtenek, hanem hasonlóképpen a nemzetes és vitézlő Eörsy Zsigmond viceispán<sup>223</sup> uram eleibe mentek, mit panaszoltanak legyen, maguk tudják. Annak okáért, minthogy ez én kegyelmes asszonyomat és uramat, mint kiknek e dologban magisztrátusságát<sup>224</sup> és szabadságát hátrarekesztették, más urakhoz folyamodtanak, oltalmat onnan kérvén, mintha itt nekik az igazság nem szolgáltatott volna, azért kívánja, hogy a törvény efféle cselekedetekért megbüntesse, mint ki urát és magisztrátussát hátrahagyván, máshoz folyamodik, kiről törvény van. Behívatván Beregh Mihályt és Pál cigány feleségét, Katarinát a törvényszék eleiben, vakmerőségre vetvén magukat, semmit nem akartanak felelni. Annak okáért a mi törvényünk marasztotta asszonyunk önegysága kegyelmén, valamint önegysága akarja büntetni, az önegysága kegyelmessége.

<sup>218</sup> Nemzetes Végh Istvánnak, Csepreg mezőváros tisztartójának, a méltóságos Révay Judit grófné asszony, a néhai méltóságos úr, Nádasdy Pál megmaradt özvegye személyében, mint felperesnek a pere Beregh, másképpen Czigány Mihály, valamint Katalin asszony, Horváth Czigány Pál özvegye, mint perbe hívottak ellen.

<sup>219</sup> Az előbb mondott felperes személyében Meszlényi Péter előadja.

<sup>220</sup> Parancsnok.

<sup>221</sup> Alperesek.

<sup>222</sup> Megjelenjenek.

<sup>223</sup> Alispán.

<sup>224</sup> Bíróságát.

## Források

Forrás: MNL GyMSMSL Sopron vármegye levéltára V. 13. Csepreg nagyközség iratai. Csepreg mezőváros bírósági jegyzőkönyve. I. kötet 48–50.

## 118.

**Ungvári Eötvös Pál szatmári lakos panasza Abaúj vármegyéhez  
az őt megkárosító cigányok ellen, 1640**

Istentől kívánok nagyságtoknak és kegyelmeteknek minden lelki és testi jókat megadatni.

Nemzetes, nemes, vitézlő vármegye! Nagyságtok és kegyelmetek előtt nyilván vagyok, minemű nagy kárban ejtettek légyen a nagyidai cigányok. Mely marhámat náluk megtalálván pénzzemmel együtt, melyet tőlem elloptanak, mely marháimat árestálván<sup>225</sup> bizonyos ideig, melyet [- -]atot bizonytatnom igaz marháimnak lenni nagyságtok és kegyelmetek előtt, melyet meg is bizonytattam igaz marháimnak lenni a nagyságtok és kegyelmetek deliberatiója<sup>226</sup> szerint. De ezen túl is sok kárommal vagyok, készpénzem és marhám több ötven forintnál, melyet kezemhez nem adtak, és emellett való sok fáradságomat, költségemet az Isten az, ki tudja, nem ötven forintot, hanem többet tészem. Szolgabíró uramat esküdtjeivel együtt ispán uram commissiójával<sup>227</sup> háromszor is vittem ki Berseny uramhoz, hogy azokat a nyilván való orv cigányokat adja törvény alá, de nem adta; mely felől a minapiában is nagyságtok és kegyelmetek előtt protestáltam<sup>228</sup> és mostan is protestálok<sup>229</sup> nagyságtok és kegyelmetek előtt. Én oka semminek nem vagyok, ha mi alkalmatossággal én az enyémet kereshetem, mivel ez ideig az ország törvénye szerint kívántam a latrokat törvény alá Berseny uramtól, szolgabíró uram tegyen tanúbizonyságot nagyságtok és kegyelmetek előtt. Másik ez: én Berseny uram salláriumát<sup>230</sup> is letöttem, a negyven pénzt, hogy a latrokat megtartsa és törvény alá adja, de sem egy úton, sem másikon nem cselekedte, melyért én protestáltam és mostan is protestálok nagyságtok és kegyelmetek előtt. Tovább én nem költök, mert ez ideig is igen nagy költségemben és fáradságomban áll, hanem kegyelmedtől, nemzetes notarius<sup>231</sup> uram, ezen protestatiómban<sup>232</sup> párt<sup>233</sup> kívánok a nemes Abaúj vármegye pecsétje alatt.

<sup>225</sup> Bezárván.

<sup>226</sup> Határozata.

<sup>227</sup> Megbízásával.

<sup>228</sup> Tiltakoztam.

<sup>229</sup> Tiltakozom.

<sup>230</sup> Fizetségét.

<sup>231</sup> Jegyző.

<sup>232</sup> Tiltakozásomban.

<sup>233</sup> Másodpéldányt.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

Nagyságtoknak és kegyelmeteknek alázatos szolgálja  
ungvári Eötvös Pál, Szakmárt lakozó.

*Forrás: ŠA KE, Abauj vármegye, bírósági iratok, fasc.10. 106. (f. Abovská župa 1498-1881, súdne písomnosti, inv.č. 81, fasc.10. 106. sťažnosť Pavla Eötvösa zo Satmáru na Cigánov vo Veľkej Ide pre krádež jeho dobytka)*

**119.**

**Marosvásárhely főbírája és tanácsa engedélyezi a városban  
kovács céh alakulását, s a céhszabályzatban rendelkezik a cigányokról is,  
akik kovácsmunkákat végeznek, 1641**

IX. articulus.<sup>234</sup> Mivel pedig a cigányok is afféle új műben avagy művelésben igen gyakorta beléelegyítik magukat, vagy tudnak hozzá, vagy nem (noha ők a város közzé semmi szedőt-vedőt nem praestálnak),<sup>235</sup> azért ennek utána azoktól is afféle új mű, úgymint: szekér, kerék- és tengelyvasak is, ásó, kapa, patkó csinálás tilalmas lesz; de a foldozástól, ó szerszám vasazás, ásó, kapa, szántóvas nádlás, fejsze acélzás nekik is szabados lesz, mert attól meg sem tilthatják őket is.

X. articulus. Senkinek pedig ennek utána afféle cigányokat, kik ezek ellen cselekedni igyekeznek, a maga udvarára bevinni és ott velük műveltetni nem lesz szabad, hanem ha ki velük valamit akar csináltatni, avagy foldoztatni, azoknak bizonyos és elrendelt helyük lévén, ott műveltessenek velük.

XI. articulus. Akiknek pedig afféle cigány művelő jobbágysai volnának és lennének, ámbár műveltethessenek velük, de amint eddiglen szokták, udvarukra be ne vigyék, hogy ott műveltessen velük, sőt a megnevezett új művet ugyan ne is műveltesse, a szekér foldozáson és vasazáson kívül és a nádaláson kívül, mert valaki ez ellen cselekednék és efféle cigány feltaláltatnék, az akkori bíránk erejével minden műszerétől megfosztathassék.

*Forrás: Szádeczky Lajos (szerk.) 1897. 154–155.*

**120.**

**Anekdota, amely szerint a cigányok annyira féltek az ördögtől,  
hogy nem merték kimondani sem ezt a szót, 1642–1643**

A magyaroknál nevezetes a lászlófalvai Ördögh család is, amelynek egyik, szolgabíróvá választott tagja elé, amidőn a cigányok egy kérelmet akartak terjeszteni, előbb sokáig

<sup>234</sup> Cikkely.

<sup>235</sup> Szolgáltatnak.

## Források

tanakodtak: vajon ezzel a rettenetes 'ördög' szóval kell-e, hogy megszólítsák? Végre hosszabb tanakodás után elhatározták, hogy inkább a számukra kellemesebb 'Fekete uram!' elnevezéssel fogják megszólítani. Ő pedig azt mondta, hogy nem Feketének, hanem Ördögnek nevezik. „Úgy, úgy, tekintetes uram, de mink oly rútol nem akarunk szólani, csak Fekete uram!”

*Forrás: Szirmai 1804. 120. A datáláshoz: Ördög nevű szolgabíró Borsod vármegyében csak egy volt: Ördög Miklós 1642-ben és 1643-ban (lásd MNL BAZML, Status personalis c. kötet).*

## 121.

**Dániel vajdának, a Szendrő városához tartozó sátoros cigányok vajdái vajdájának a kezességlevele Horvát János cigányvajdáért, 1659**

Én Dániel Wayda, Szendrő városához tartozandó sátoros cigány Vajdáknak Vajdája, adom tudtára és értésére mindeneknek, valakiknek illik ez levelemnek rendjében, hogy az elmúlt esztendőben Horvát János nevű Vajda esett volt olyan vétekekben, melyért megvallom, hogy halált érdemlett volna, hanem sok kéresemre, reménykedésemre és esedezésemre, Szendrei főkapitány nemzeti és vitézlő Hatvány András úr őkegyelme életének gratiát<sup>236</sup> adott úgy, hogy ő neki maradékainak holtig való Jobbágya és Kovácsa leszen mostani gyer[mekei]vel és ezután születendő gyermekeivel együtt, ha pedig valami szín és okok alatt elszöknék avagy elidegenednék, az őkegyelme és maradékai kezük alól, magamra negyven forint kezességet vállalván, kötöm arra magamat, hogy fölül megemlített kapitány uram és az ő maradékai a negyven forintokat simul et semel [egyszer s mindenkorra] ezen Szendrő városának akkorbéli vásár-bírájával megvehessék és vetethessék... ennek bizonyosságára adtam e pecsétet, kezem írásával megerősített levelemet, szendrei hites két vásár-bírák, vitézlő Iratossi Mihály és Szabó István uramék előtt, és szendrei Vajdák, Lázár György és ifjabbik Lázár Vajda előtt. Datum Szendrőnél die 29. Augusti Anno 1659.

Dániel Vajda pecsétje  
és kereszt [p. h.]  
vonása

Lázár György  
pecsétje  
és kereszt [p. h.]  
vonása

Ifjabbik Lázár Vajda  
pecsétje  
és kereszt [p. h.]  
vonása

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 96.*

<sup>236</sup> Kegyelmet.

## 122.

**Homonnai Drugeth György ungi főispán oklevele,  
amellyel az ungvári uradalomban lakó cigányok egy részének a vajdájává  
megteszi György cigányt és megszabja a kötelességeit is, 1661**

Mi, gróf Drugeth Homonnay György, Ungnak örökös ura, és azon vármegyének örökös főispánja etc. Adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik ez levelünk rendjében, hogy mi tekintvén ungvári jószágunkban lévő György vajdának, jó emlékezetű urunk atyánktól adatott igazságát, és az ő rendjük s módjuk szerint való jámbor szolgálatját és tisztében való serény magaviselését. Erre nézve unghvári jószágunkban levő cigányoknak, kik a Márton vajdaságán kívül valók, azoknak vajdaságát neki adtuk, és confráltuk ilyen okon: Elsőben az ő vajdasága alatt levő cigányokat törvényeikben és szokásaikban megtartsa, ha valakik ez ideig alóla elidegenedtek és elmentek, azokat visszahozza. Másodszor. Lopásra és kártételre őket ne bocsássa, semmi mód nélkül való dolgot, bosszút, háborúságot és kártételt közöttük ne indítson, hogy ehhez képest meg ne kevesedjenek, hanem szaporodjanak és sokasuljanak, az alatta levő cigányok pedig mindenekben hozzája engedelmesek legyenek s tőle függjenek, alóla más vajdaság alá ne menjenek. Mivel azért ez a nemzetség életét mestersége által keresi és ez végre széllal fáradozniuk szüntelen kelletik, hogy mint előbb<sup>237</sup> mehessenek dolgukban és mesterségüket gyakorolhassák, kérünk ez okáért barátságosan minden rendbeli embereket, hogy mindakkor, midőn vajdájukkal együtt, avagy pedig e kívül mikor valahova szakasztón mennek, minden háborgatás, tartóztatás nélkül bocsássák és bocsáttassák őket békével, ha kinek mi kárt tennének, vagy vétenének akármi módon, a káros ember keresse meg a vajdát elsőben szokás szerint igazságát neki megadván, úgymint egy pint bort, ő is azontúl tartozzék igazát a káros embernek szolgáltatni, történet szerint pedig, ha a kár annyira való volna, kiről megnevezett György vajda igazat nem tehetne, a káros fél azontúl a magyar fővajdákat találja meg felőle, akik tartozzanak mindenekben törvény szerint igazat a káros félnek szolgáltatni. Ennek nagyobb erősségére adtuk ez kezünk írásával megerősített pecsétet levelünket. Datum in Arce nostra Unghváriensi, die septima mensis Decembris, Anno domini millesimo sexcentesimo sexagesimo primo. Comes Georgius Drugeth mp.<sup>238</sup>.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 96–97.; Thallóczy Lajos 1878. 704–705.*

<sup>237</sup> Előrébb.

<sup>238</sup> Kelt ungvári várunkban az Úr 1661. évében december hó 7. napján. Drugeth György főispán s. k.

*Források*

## 123.

### Nagybánya város tanácsának vizsgálata és ítélete egy pénzlátással és varázslással vádolt cigány és az általa megkárosítottak ügyében, 1664

1664. die 29 Augusti. Habita congregatione senatus conclusiones factae [sunt].<sup>239</sup>

A varázsló cigányt őkegyelmék felhozatták volt, de dolga jövőendő törvényre marad. Akkorra azokat is felhívják őkegyelmék, akiket megcsalt. [...]

Die 3. Septembris. Habita congregatione amplissimi senatus conclusiones 'factae [sunt]. Székely Kádár István valami varázsló cigányhoz adván magát, pénzt kerestetvén vagy nézetvén vele, melyre nézve a kádár céh jelenté, hogy kezét addig megfogják őkegyelmék engedelemből,<sup>240</sup> míglen magát nem tisztítja s igazítja.

Csiszár Pál is hasonlóképpen adván magát ezen varázsló cigányhoz, a csiszárok is hasonlóképpen ez okon kezét megfogják. [...]

Kolosi Varga Jacob is a cigányhoz adván magát, mint a többi, melyre nézve megengedik, hogy kezét megfogják usque ad tempus.<sup>241</sup>

Die 22. Septembris. Habita congregatione amplissimi senatus conclusiones factae [sunt]. [...]

Egy László nevű cigány csalárdkodván itt az Istennek ecclesiájában, sok becsületes embereket megcsalt ilyen szín alatt, mintha ő házuknál pénzt tudna eltéven, azért csalt tőlük pénzt, aranyat, szalonnát, lisztet, tyúkot, etc. kést ugratván ki a csuporból acéllal, mely cselekedetét látván a szegény emberek elhitték, mintha maga erejétől ugranék ki. Mely cselekedését midőn sok emberekkel véghez vitte volna, végtére törbe akadván s megfogattatván, törvénye<sup>242</sup> ilyen lőn: minthogy sok csalárdsággal élt és sok embert megcsalt, javukat elvitte, azért ez cselekedetéért a Kákás mezőre kiviszik, felakasztatik.

Székely Kádár István feleségestül, Colosi Varga Jakab, Csiszár Pál minthogy ezen cigánynak szavát elhitték és neki engedtek, azonban még szemérem testüknek is szőréből a hitvány cigánynak ámitására kimetszetenek és odaadtak, avval ámitván el a cigány Kádár Istvánt feleségestől (a többiek ezt nem művelték), hogy avval kell neki az ördögöt elperzselti, hogy a pénzt felvehessék a földből, melyről mondotta, hogy őket meggazdagítja. Annak okáért, mivel eképpen hittek az álnok cigánynak ámitásának és magokat így megfertőztették, tehát ezért egyszeri felállással kövessenek.

*Forrás: Nagybányai boszorkányperek 63–64.*

<sup>239</sup> Augusztus 29. napján gyűlés tartatván, a tanács végzéseket tett.

<sup>240</sup> Engedelméből.

<sup>241</sup> Egy ideig.

<sup>242</sup> Ítélete.



## 124.

**Daniel Speer (a magyar Simplicissimus) leírása az erdélyi és a felső-magyarországi cigányokról, akik között hosszú időt töltött, 1666 körül**

[...] Vannak itt-ott az országban anabaptisták, úgyszintén rengeteg cigány. Ezek egyetlen mesterséget folytatnak, tudniillik a kovácsságot.

Ezért aztán széltében alig találni rendes, igazi kovácsmestert. Ez a cigánycsócselék egész Felső-Magyarországon és Erdélyben szanaszét kóborol, s nem ritkán vesz el parasztember cigányszüzet és a cigány parasztlányt.

Tönkreteszik a kovács- és más vasmíves mesterséget. Csinálnak mindenféle ilyen holmit: szeget, ajtó-vasalást, zárat. Különösen jó patkoló kovácsok és lódoktorok, de még jobb lókupecsek, csalók és lókötők. Ha valami vasárut adnak el, amit potom olcsón szoktak kínálni, közönségesen ócska vasat koldulnak vagy lopnak hozzá, hogy folytathassák a mesterségüket. Rossz anyagból való ruhát nem hordanak, nemes emberek elviselt rongyait kunyorálják el, vagy veszik meg. Már 12–15 éves korukban házasodnak, a házasodásig majdnem meztelenül járnak. Egy fehér vagy színes lepedőféle kendőt két csücskénél fogva összekötve vetnek a nyakukba. Az elfedi ugyan a hátsórészüket, de elől meztelenek, hogy látni lehessen, melyik nemhez tartoznak. Hajuk hosszú. Az iskola бүдös számukra. Senki se kereszteltessen nekik gyereket, mert ezt csak színből teszik, hogy pénzt kapjanak. Valójában a gyerekeiket éjszaka, valaminő kenőccsel tűz felett keresztelik. Természettől fogva hajlamuk van a zenére. Van is majd minden magyar nemes embernek cigánya, aki hegedűs és mellékesen lakatos [...]

Cigány-trombitás társamtól, aki nadragulyagyökeret hordott magánál, sok dolgot láttam és hallottam. Valóságos dzsamore vagy szemfényvesztő-mester volt. Faedényben meg tudta főzni a marhahúst, anélkül, hogy az edényt a tűz megpörkölte volna. Tudott sokféle, Isten a megmondhatója, micsodás boszorkánykenőcsöt készíteni. Ha valamit bekent vele, fazék, szék, pad, bunda, barom vagy ember akarata ellenére táncolt tőle. Nem egyszer rögtönzött ilyen látványos mulatságot. Ha egy különös cigányigét kiejtett, minden rakásra dült [...]

*Forrás: Magyar Simplicissimus 1998. 189–190. (A kötetben másutt is találhatók szórvány megjegyzések, amelyek azonban kevésbé általánosak.)*

## 125.

**Edward Brown angol utazó feljegyzései a magyarországi cigányokról, 1669**

...Arra is figyelmeztettek bennünket, hogy a cigányok [Gypsies] nagy tolvajok. Ez a nép igen el van terjedve Magyarországon, Szerbiában, Bolgárországban, Macedóniában, Larisszában és Tesszália egyéb helyein is láttam néhányat. Csaknem minden vá-

*Források*

rosban található és saját munkájukból élnek. Ezek lábukat és kezüket az alkanna [Cná] nevű növénynyel vörösrre festik, mivel a hideg és zord időjárás ellen hatásosnak képzelik. Az asszonyok némelyike még a haját is befesti. Ámbár mindenütt szét vannak szórva, mégis legtöbben élnek Oláhországban és a szomszédos országokban; legtöbben azt hiszik, hogy a törököknek kémei. Lipótvárába érkezésem előtt igen sok cigányt láttam Galgóc környékén; – a nép azzal gyanúsította őket, hogy a budai vezér, a hely erődítésének és állapotának kikémlelésére küldötte...

*Forrás: Szamota: Régi utazások... 375–376. és Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 57.*

## 126.

**Nádasdy Ferenc nádori helytartó parancslevele, amellyel a főispánsága alá tartozó vármegyékben megtiltotta a cigányok befogadását. A levél mellett több Sopron megyei település bírójának a tanúsítása a parancs kihirdetéséről, 1670**

Mi Gróf Nádasdy Ferencz Fogaras földjének örökös ura, országbírája, római szentelt vitéz, Szala, Somogy és Vas vármegyéknek főispánja, császár és koronás király urunk ő fölsége belső és titkos tanácsa<sup>243</sup> és Magyarországon locumtenense. Adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik, alattunk valóknak pedig, kiváltképpen magunk jószágában minden rendben levő tisztviselőinknek, szolgálóinknak, városi és falusi bírúinknak, szabadosainknak, vitézeinknek, jobbágjainknak parancsoljuk, mivel a mi főispánságunk alatt levő nemes Szala, Somogy és Vas vármegyék közönségesen a cigányokat, mint publicus malefactorokat proscibálták,<sup>244</sup> ahhoz képest mi is se vármegyéinkben, se jószágainkban, szóval egyáltalában szenvedni nem akarjuk. E mai napságtól fogvást, sehol se falvakban, se városokban a cigányokat, akárki cigány (sic!) legyenek, által menni, annyival inkább befogadni 24 ft. bírság alatt ne engedjék és ne merészeljék, hanem valahol kit találnak közülük, mindegyiktől zsákmányt hányván, magát mint nyilván való latrot feleségestől és gyermekestől szabadon megfogják. és rabságra vegyék. Egyéb iránt ezen patens levelünk által, kit faluról falura, városokról városokra hordoztatni s mindenütt mely nap olvassák meg, folyúl (Sic!) reá iratni és azután magunk kezéhez in specie vissza hozatni kívánunk, publicáljuk, valamely helyben, városban, vagy faluban cigányok találtnak, az után a helységbelieken vétetjük meg a 24 ft. bírságot irremissibilter,<sup>245</sup> kire

<sup>243</sup> Tanácsosa.

<sup>244</sup> Közönséges bűnözőket kiutasították.

<sup>245</sup> Könyörtelenül (attól való eltekintés nélkül).

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

tisztviselőink súlyos animadversiónk<sup>246</sup> alatt vigyázni tartozzanak. Datum Keresztúr die 5. Junii Millesimo sexcentesimo septuagesimo. Gróf N. Ferencz m. p.<sup>247</sup>  
[p. h.]

Anno 1670. die 7 Junii. Publicáltatott ezen Uram ő Nagysága patenslevele itt Hegykön a bíró és egész község előtt. Actum in oppido Hegykü (sic!) die et anno, quibus supra.<sup>248</sup> – Actum in Homok die 7 Junii Homokiensis judex propria manu x<sup>249</sup> – Eadem die judex Hidexiensis [] Georgius Kovács x.<sup>250</sup> Eadem die in Bős judex Krukovicz Mathias x<sup>251</sup> – Die 8. Junii Peresztegen és Szechenben – Die 8. Junii Nagy Czenken és Dávid Czenken megolvastuk coram plebano Ivanne Czehffalvai ejusdem loci m. p.<sup>252</sup> – 1670. die 10. Junii. Én Acz Ferenc Német-Kövesdi bíró a falubeli embereket házamhoz beparancsolván, előttük elolvastattam és publicáltattam ezen patens levelet. Anno 1670. 10. Junii. Ego Michael... judex Német Luvenis accepi has literas, transmissi ad Horpacz<sup>253</sup> – Anno 1670. 10. Junii. Én Német Tamás horpáczi bíró elolvastatván a falu előtt Ujkérre küldöttem – Die 10. hujus mensis ego substitutus judex et juratus civis Benedictus Szabó in Ujkér percepi has patentes et curavi perlegi ante Ujkeriensis et transmissi ad Ivanienses eadem die, qua percepi.<sup>254</sup> – Die 11 currentis mensis<sup>255</sup> Látván ezen Urunk ő Nagysága levelét, ahhoz képest találattván itt három személy, melyet megfogtunk s árestomba is küldöttük. Ivánban lakozó bíró Fejér János. Elküldöttem pedig ezen Urunk ő Nagysága patens levelét mindjárt Vámos Czaládra.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 97–98.*

<sup>246</sup> Figyelmeztetésünk.

<sup>247</sup> Keresztúr, 1670. június 5-én. Gróf N. Ferenc s. k.

<sup>248</sup> Elvégezve Hegykü városában a fentnevezett évben és napon.

<sup>249</sup> Elvégezve Homokon, június 7. a homoki bíró s. k.

<sup>250</sup> Ugyanaznap a hidexi bíró Kovács György.

<sup>251</sup> Ugyanaznap Krukovicz Mátyás bíró Bösön.

<sup>252</sup> Czehffalvai János plébános jelenlétében s. k.

<sup>253</sup> Én... Mihály németlovászi[?]i bíró megkaptam a jelen levelet és továbbküldtem Horpácra.

<sup>254</sup> Folyó hó 10-én én, Szabó Benedek újkéri helyettes bíró és esküdt polgár megkaptam a jelen körlevelet, az újkériek előtti felolvastatásáról gondoskodtam, s tovább-küldtem az ivániakhoz azon a napon, amelyen megkaptam.

<sup>255</sup> Folyó hó 11-én.

*Források*

**127.**

**Miskolc mezőváros tanácsa telket ad el egy beköltözni szándékozó  
cigány embernek, 1670**

Miklós Vajda nevű cigánynak adott a becsületes tanács egy háznak való pusztá helyet, mely vagyon a Varga Mátyásné háza végében, kinek igaz jutalmát megadta.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc mezőváros tanácsülési jegyzőkönyvei, I. köt. 355.*

**128.**

**A Perényi Ferencről elkobzott jószágokon lakó cigányokra vonatkozó  
megjegyzés, 1670**

Az 1670. esztendőben Szatmár vármegyében, Penyige helységben elfoglaltatott egy nemesi kúria összes tartozékaival, majossal, istállókkal [...] és 3 cigánnyal együtt.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 27. Nr. 6. pag. 23.*

**129.**

**Gróf Batthyány Kristóf menlevele Sárközi Márton vajda  
és a vele lévő cigányok számára, akiknek évi adóját is meghatározza  
és akik fölé magyar fővadját is rendel, 1674**

Mi, gróf Batthyány Kristóf, Németújvárnak örökös ura, az szentséges Római Birodalomnak szüntelen vitéze, és fölséges első Leopoldus római császár és koronás király urunk őfelsége tanácsa, komornikja és fő bortöltője, Magyarország Duna innenső részeinek és Kanisa ellen vetett végvárainak főgenerálisa, kapitánya, adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik, kiváltképpen pedig fő- és viceispán, kapitány, hadnagy, udvarbíráknak, harmincados, vámos és egyéb tisztviselő uraiméknak, polgármestereknek, városok és falvak bíráinak, hogy ezen levelünk mutató Sárközi Márton vajdának a többi hozzá tartozandó cigányokkal együtt sehol bizonyos residentiájuk<sup>256</sup> nem lévén, kölletik életük keresésére s maguk táplálására való mesterségének [gyakorlása révén] városokon s falvakon eladelt keresni, és ide s tova sátorostól járni. Hogy azért nyavalyásoknak se útjukban, se egyéb helyeken sehol, semminemű tiszttól, emberektől valami bántásuk ne legyen, kérünk ezen levelünk által mindeneket, akiket följobb, s akiket illik, intünk is, hogy megnevezett Sárközi Mártony cigány vajdát hozzá

<sup>256</sup> Lakóhelyük.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

tartozandó sátoros cigányokkal együtt se marhájukban, se személyükben ne bántsák, se ne bántassák, se pedig egyéb művel való szolgálatra ne erőltesse senki, se ne kényszerítse, sőt mindenütt, ahol járnak, kelnek, szabad mesterségükkel élhessenek; ezen Sárközi Mártony cigányon kívül ... más vajdájok a cigányoknak közülük ne legyen, hanem az parancsoljon nekik ... Magyarországon ... rendeltük főember szolgáinkat, Góri Lajos uramat gondviselőül és vajdául, hogy seregestől őkegyelmétől függjenek. Hozzá adván azt is, hogy ők is a huszonöt tallér adót minden esztendőre tartozzanak Nagyszerdára vagy pénzü, vagy jó paripául kezünkhöz hozni kemény büntetésünk alatt. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis. Rohoncz, 15. Februarii, 1674.<sup>257</sup>

Gróf Batthyány Kristóff m. p. (L. S.)

*Forrás: Eredetije ismeretlen helyen. Facsimiléje és német fordítása: Claudia Mayerhofer: Zu Handwerk und Lebensweise der Rom. 174–175. p. In: Heinschink, F. Mozes – Hemetek, Ursula (kiad.): Roma. Das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur. Wien, 1995.*

## 130.

**Gróf Esterházy János menlevele a birtokain lakó Vörös Mihály vajda és rokonai, valamint a vajdasága alá tartozó más cigányok számára, 1675**

Én, galántai Esterházi János, a hatalmas római császár és magyarországi koronás király urunk őfelsége győri és ahhoz tartozandó végházaknak vicegenerális kapitánya és Csesznek várának örökös ura, etc. adom tudására minden rendeknek, akiknek illik, úgy mint méltóságos tisztekben<sup>258</sup> lévő uraknak, fő- és vicegenerálisoknak, ispánoknak, kapitányoknak, hadnagyoknak, vajdáknak, harmincadosoknak, királyi és szabad városi bírának, úton és útfélen álló, járó és kelő vitézeknek, vámosoknak, hidak és révek őrizőinek, falusi bírának és polgároknak, hogy ez levelem mutató Veöres Mihályt a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében lévő jószágaimban megmaradni kívánó cigányoknak vajdájává választatván, azokkal együtt fiait: Veöres Györgyöt, Veöres Istvánt és öccsét, Rigó Györgyöt, úgy mint kik is mind magával Veöres Mihállyal együtt erős hittel kötelezték és adták magukat hozzám, a mostani és ennek utána születendő maradékjukkal egyetemben vettem oltalmam és protectióm<sup>259</sup> alá, szabadságot engedvén és adván nekik, hogy a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében lévő jószágaimban és botom alatt szabados mesterségük, úgy mint kovácslásuk és cserélésük után megbántódás és háborítás nélkül, szabadon élhessenek, táplálván abbéli keresményükkel mind magukat, s mind pedig cselédjüket. Minek oká-

<sup>257</sup> A jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza azoknak, akik bemutatták. Rohonc, 1674. február 15.

<sup>258</sup> Tisztségekben.

<sup>259</sup> Védelmem

*Források*

ért kérek felül említett minden rendeket, akiknek pedig illik, tisztem szerint hagyom és parancsolom, hogy megnevezett Veöres Mihály vajdát, fiait: Veöres Györgyöt, Veöres Istvánt és öccsét, Rigó Györgyöt, ezeknek mostani és ennek utánna születendő maradékjukat, és sokszor említett Veöres Mihály vajdaságához tartozó cigányokat, ha valahol a magyar korona alatt akármely vármegyében az én jószágaimban találtatnak, igaz útjukban és életük szabad táplálásában senkitől bántásuk vagy megháborításuk ne legyen; sőt az én tekintetemért más méltóságos urak és nemesek jószágaiban szabados utazást és mulatást nekik engedni ne nehezteljenek, kit én is illendő kedveskedéssel és jóakarattal más, úgy hasonló dologban megtéríteni el nem mulatok. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis.<sup>260</sup> Datum Jaurini, die decima octava mensis Septembris, anno millesimo sexcentesimo septuagesimo quinto.<sup>261</sup>  
Esterházi János  
győri vicegenerális m. k.

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 570–571.*

### 131.

#### **Az úgynevezett Debreceni Diarium bejegyzése a „cigányok ura” török tisztségviselő eljárásáról a debreceni cigány hóhér felesége ügyében, 1682**

[Die 17. Aprilis, anno MDCLXXXII.]<sup>262</sup>

... Interim<sup>263</sup> a cigányok ura is a basa emberével itt benn lévén, Czigány András új hóhér feleségét megkapván, fogságban teszi, kinek is kiszerezésében sokat fáradoznak az uraimék; kér a cigányok ura rajta florenos 300, id est<sup>264</sup> háromszáz forintokat; végre sok érette tett fáradozások után ez esztendőbeli dolga, adója eligazítottván, in florenis<sup>265</sup> 13. elbocsátják, ígervén, hogy ennek utána csak a rendes és személy szerint való adót fizesse.

*Forrás: Csűrös Ferenc 1910. 233.*

<sup>260</sup> A jelen oklevelet elolvasása után adjátok vissza azoknak, akik bemutatták.

<sup>261</sup> Kelt Győrött, szeptember havának 18. napján, az 1675. esztendőben.

<sup>262</sup> Az 1682. évben, április 17. napján.

<sup>263</sup> Eközben.

<sup>264</sup> Azaz.

<sup>265</sup> Forintokban.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

### 132.

#### **Cigányokra, a cigányok (török) urára vonatkozó adatok Debrecen város ügynevezett Diariumából, 1683**

Die<sup>266</sup> 18. [Februarii]. Érkezik városunkban a cigányok török ura 25 magával.  
Die 20. [Februarii]. Szűcs György és Nagyházi János uramék expediáltatnak<sup>267</sup> Váradra a benn lévő cigányok urának itt való quartélyozását<sup>268</sup> megpanaszolni.  
Die 22. [Februarii]. A benn lévő törökök elmennek.  
Die eodem.<sup>269</sup> Szűcs György uramék érkeznek haza, referálván,<sup>270</sup> hogy a pasa haragudott a törököknek bejövételükért, levelet is adott, hogy mindjárt kimenjenek, de benn nem érte őket [...]  
Die eodem. [16. Aprilis]. Érkezik városunkban a váradi pasa circiter<sup>271</sup> 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, melyben a pasa tőlük tábori pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül [kíván].

*Forrás: Csűrös Ferenc 1910. 571. és 576–577.*

### 133.

#### **Kassai cigányok kötelezvénylevele, amelyben a város tisztségviselőinek – akik a város parancsnokánál közbenjártak annak érdekében, hogy helyben maradhassanak – rendelkezése alá adják magukat, 1686**

Mi cigány vajdák, Mátyás, János, András, Gábor, Csinas, Hornyak, Csemenda, Rajkó és Örögh Ferencz adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik, s valljuk e levelünknek rendje szerint, hogy minekutána bennünket a nemes, szabad és királyi Kassa városa hostátjában mostani commendant<sup>272</sup> úr őnagysága szenvedni nem akarván, innen elűzettetni hagyott volna, amely miatt bujdosóvá kellett volna lennünk, hanem sokszori supplicationkra<sup>273</sup> és egynehány rendbéli emberek által tett oblationkra<sup>274</sup> való nézve mostani nemzeti bírórunk és a nemes tanács commendant uramnál őnagyságánál interponálván<sup>275</sup> magát, megmaradásunkat annyiban kinyerték, hogy őnagysága ben-

<sup>266</sup> Napon.

<sup>267</sup> Kiküldetnek.

<sup>268</sup> Beszállását.

<sup>269</sup> Ugyanazon a napon.

<sup>270</sup> Jelentvén.

<sup>271</sup> Körülbelül.

<sup>272</sup> Parancsnok.

<sup>273</sup> Könyörgésünkre.

<sup>274</sup> Ajánlásunkra.



## Források

nünket itten szenvedvén tovább háborgatni nem fogja (sic!), sőt ezen nemes, szabad és királyi Kassa városa mostan nemzeti főbírája és nemes magistrátusa és consequenter<sup>276</sup> az egész város jurisdictiója<sup>277</sup> alá bocsátotta bennünket, és mivel csak megírt nyolc személyünknek való megmaradást kikérhettek őkegyelmek commendant uramtól őnagyságától ezen alább megírt conditiók<sup>278</sup> alatt: legelsőbben is, hogy mert azok, akik aláadtuk volt ezelőtt való esztendőik alatt magunkat, ebben minékünk semmit sem segítettek és segíteni megmaradásunkat nem akarták, többé azokat nem uraljuk, se más valaki jurisdictiója alá nem adjuk magunkat, hanem mind az mostani nemes, szabad és királyi Kassa városa nemzeti bírása és nemes magistrátusa, mind pedig jövőendőben is leendő nemzeti bírái és nemes magistrátusai jurisdictiója alatt in perpetuum<sup>279</sup> megmaradjunk. Másodszor, hogy mi nyolcunkon kívül a mi hírünkkel semmiféle más rendbeli cigányt magunk közé se sátrunkban, se azon kívül ne fogadhassunk, sőt ha valaha afféle történetképpen hozzánk jönne is, annak mindjárt mindene confiscáltassék,<sup>280</sup> ha pedig valamelyikünknel vagy sátorunkban, avagy munkánk között afféle találatnék, az olyan avval együtt, akinél találatott, elűzetessék. Harmadikszor, hogy életünk s fejünk elvesztése alatt senki közülünk, se feleségünk, gyermekünk, se successorunk<sup>281</sup> is legkisebb lopást ezen nemes, szabad és királyi Kassa városa határan el ne kövesse, mert valaki affélében comperiáltatik,<sup>282</sup> törvényes büntetés szerint felakasztatik. Mi is ennek okáért a felül említett nemzeti bíró urunk és nemes tanács commendant uramnál őnagyságánál érettünk való interpositiója<sup>283</sup> iránt, valamint ennek előtte előbbeni urainknak tartoztunk ajándékon dolgozni és kedveskedni, hasonlóképpen most is mind a mostani nemzeti bíró urunk és nemes tanács, mind pedig successive<sup>284</sup> is ezen nemes, szabad és királyi Kassa városa leendő főbírái és magistrátusai parancsolatjára dolgozni fogunk és a szokott mód szerint sokadalmuknak alkalmatosságaival ajándékot is adni tartozzunk, melyekre fiúrul-fiúra és nemzetségről-nemzetségre kötjük s obligáljuk<sup>285</sup> magunkat és maradékainkat. Azt hozzá tévén, hogy mivel én, Hornyák vajda mostani főbíró Demeczky Mihály úrnak a török fogságból váltott örökös cigánnya vagyok, ha az őkegyelme mostani bírósága változna is, nem máshoz, hanem ő kegyelméhez tartom hűségemet és kötelességemet. Melyre

<sup>275</sup> Közbevetvén.

<sup>276</sup> Következésképp.

<sup>277</sup> Törvényhatósága.

<sup>278</sup> Feltételek.

<sup>279</sup> Örökre.

<sup>280</sup> Elkoboztassék.

<sup>281</sup> Örökösünk.

<sup>282</sup> Találatatik.

<sup>283</sup> Közbenjárása.

<sup>284</sup> Következésképp.

<sup>285</sup> Kötelezzük.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

adtuk ezen kereszt vonásunkkal megerősített reversalis<sup>286</sup> levelünket. Actum Cassoviae, die 23. mensis Martii,<sup>287</sup> 1686.

Wajda Mátyás. Polják Gábor. Ferencz vajda. Kiss János. Csinas Ferencz. Cse-menda György. Bacsó András. Hornyák György. Czigán Rajkó.

*Forrás: Kemény Lajos 1893. 380–381. (Az eredeti száma Kassa város levéltárában: Nr. 9988.)*

**134.**

**Egy Kecskemét mezőváros tanácsa előtt folyt per töredéke,  
amelyben cigányasszonyt varázslással vádoltak, 1686**

... Vallja meg igazán, tudja-e valamely boszorkányos varázslását Czigány János nén-jének, János vajdánénak ... Miképpen látta vagy hallotta?

... Balogh János ... juratus et examinatus<sup>288</sup> vallja ad primum:<sup>289</sup> Hallotta Mezei Petitől, hogy eleitől fogva varázslásával élt oda fel is; hallotta Mezei Miklóstól, hogy a békát elevenen megtöltötte kölessel, a fazékban megfőzte ...

A cigányasszonyt ezt egy káros asszonynak is javasolta, hogy erre a kára megtérül.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1996. 129. (Kecskemét mezőváros elveszett jegyzőkönyveiről készült kutatócédula alapján.)*

**135.**

**Győr város által előírt esküforma az ott élő, vagy a várossal valamilyen módon  
kapcsolatba kerülő cigányok számára, 1686**

Én esküszöm a teljes Szent Háromság hatalmas egy bizony Istenre, aki Atya, Fiú és Szent Lélek, ki teremtette mennyet, földet, tengert és minden benne lévő csúszó és mászó állatokat, hogy ezen dologban, melyben engem kérdés, én semmit sem tudok, vagy hallottam. És ha tudok, láttam vagy hallottam, a föld alá süllyedjek és megemészszen, mely föld Kórét, Dátánt és Abiránt megemésztette. És ha tudok valamit, láttam vagy hallottam, a kórság, vérség és a hirtelen guta üssön meg, és hirtelen halállal haljak meg. S mind testemben s lelkemben elvesszek, marhámban kárt valljak és soha Ábrahám kebelében ne érkezzem. És ha láttam, tudok vagy hallottam valamit azon dologban, a Mózes törvénye, ki Sinai hegyen kiadatott, engemet eltörüljön, és minden írás,

<sup>286</sup> Kötelezvény.

<sup>287</sup> Végeztetett Kassán, március hónap 23. napján.

<sup>288</sup> Megesketve és kihallgatva.

<sup>289</sup> Az elsőre.

*Források*

mely a Mózes törvényében beíratott, engemet megsemmisít. <sup>290</sup> És ha láttam, tudok vagy hallottam valamit azon dologban, akkor légyen szerencsém, mikor a kő virágzik. És ha ezen esküvésem nem igaz, Isten engemet mindjárt elveszessen, és se a Nap, se a Hold, se a csillagok nekem ne szolgáljanak. Isten engemet úgy segéljen, és a boldogságos Szent Szűz Mária, úgy a szent Evangélium.

*Forrás: Győr város jegyzőkönyve alapján közli Bana József é. n. [1998.] 123.*

### 136.

#### **Jakob Tollius németalföldi utazó leírása a töröktől visszafoglalt Pesten látott cigányokról, 1687**

Itt igen sok olyan embert láttam, akiket a németek cigányoknak (Zigenner) neveznek, a franciák egyiptomiaknak (egiptiens) vagy cseheknek (bohemiens), a batávosok és az alnémetek pedig *Heidens*nek. Ez a népség, amely Erdélyországban és Szerbiában, valamint az ezekkel szomszédos tartományokban él szétszóródva, különleges szokásokkal, erkölcsökkel és nyelvvel rendelkezik. A cigányok sátrakban laknak és a kézműves mesterségeket gyakorolják, s ezekből tartják fenn magukat, valamint olyan árucikkek összeszedéséből és eladásából, amelyeket orozva szereznek meg. Görög vallásúaknak állítják magukat, amikor a keresztények uralma alatt vannak; egyébként pedig pogányok, vagy – ahogyan mondani szokták – vallás nélküliek: nincsenek ugyanis istenszobraik. Tisztelnek azonban egy istenséget, de pogány szertartás szerint.

*Forrás: Tollius, Jakob 1700. 201.*

### 137.

#### **Abaúj vármegye háza gondviselőjének tiltakozása Gönc mezőváros elöljárósága előtt egy gönci lakos ellen, aki szálláshelyet ad cigányoknak, 1689**

Anno 1689. Die prima Augusti. <sup>291</sup>

Simándi Márton uram bíróságában jöve elénkben nemzetes Pankotai János nevű becsületes atyánkfia, mint a tekintetes nemes vármegye házának mostani gazdája, és tőn <sup>292</sup> ilyen protestatiót, <sup>293</sup> amint admoneáltatja <sup>294</sup> is városunk hites polgára által Német

<sup>290</sup> Ítélezzen fölöttem.

<sup>291</sup> Az 1689. esztendőben, augusztus 1. napján.

<sup>292</sup> Tett.

<sup>293</sup> Tiltakozást.

<sup>294</sup> Inteti.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

János uramat ezen dolog iránt, hogy a cigányoknak a maga ő kegyelme pusztáján úgy adjon szállást és épületet, hogy jövőendőben ha a szomszédságnak tűz miatt, avagy a nemes vármegye házának a cigányoktól kára következhetnék, nem a cigányokat, hanem Német János uramat, avagy successorát<sup>295</sup> fogják requirálni<sup>296</sup> a kártételről. Anno et die, ut supra.<sup>297</sup>

*Forrás: MNL BAZML V. 151. Gönc mezőváros iratai 27. köt. 53. fol.*

**138.****Ítélet egy miskolci nő ellen, aki cigány legénnyel követett el paráznaságot, 1689**

Anno 1689. Harmadik terminuson<sup>298</sup> való törvényszéken deliberáltatott.<sup>299</sup> Minthogy Péter, alias<sup>300</sup> Vajda Erzsébetnek mind világos tanúk vallásából, s mind maga nyelve vallásából kitetszik egy Czigány Marczi nevű cigánnyal egy ágyban való hálása, ahonnan ítéltetik nyilván való paráznasága; ez okon deliberáltatott, hogy hóhér által a város piacán megcsapattassék és a városból kiűzettség.

*Forrás: Szendrei János 1890. 544.*

**139.****Somogyi Ferencnek Batthyány Ádámhoz írott levelében cigány tánc említése, 1689**

... Az Úristen ad még oly időt, hogy még az idén, rohonczi palotán elvonom a nótát s ha lehet, a cigány táncot is eljáróm ...

*Forrás: Takáts Sándor 1915. 437.*

<sup>295</sup> Utódját.

<sup>296</sup> Megkeresni.

<sup>297</sup> Abban az évben és napon, mint fent.

<sup>298</sup> Határnapon.

<sup>299</sup> Ítéltetett.

<sup>300</sup> Másképpen.

*Források*

## 140.

### Szentiványi Márton jezsuita tudós megjegyzései a cigányokról, 1691

Végezetül, hogy a cigányoknak az igen hitvány és kóborló, tisztán csak a tolvajlásokhoz szokott népe mely alkalommal jutott el Németországba és Magyarországra, ebben a kérdésben különbözőképpen vélekednek a történetírók. Annyi azonban bizonyos, hogy Ferdinánd, Spanyolország egykori királya hatvan napot rendelt a számukra, amely időn belül teljesen eltávozni parancsoltattak az országból – és ilyen módon ki is zárta őket Spanyolországból. Azon időtől kezdve ide-oda kóborolnak Németországban és Magyarországon, s másutt is, sokaknak veszedelmével és kárvallásával. Nem mások ugyanis, mint tolvajok csapata, valamint dologkerülő és csalárd emberek söpredéke, amely különféle nem túlságosan távoli, hanem szomszédos nemzetekből gyűlt össze. Így ír róluk *Maiolus a Dies Caniculares* című munkája 3. kötetének 2. beszélgetésében. *Grantzius* azt állítja, hogy az 1417. esztendőben jelent meg először az embereknek ez a söpredéke a Németországgal határos részeken. Ők pedig azt mondják magukról, hogy egyiptomi származásúak, s hogy a reájuk kirótt büntetésből járják körül kóborolva a világot. Ámde mindez csak mese.

*Forrás: Szentiványi Márton 1691, 127–128.*

## 141.

### Kecskemét város vizsgálata egy boszorkánysággal vádolt cigányasszony, Czigány János nénye ellen, akit már korábban is vádoltak hasonlóval, 1691 körül<sup>301</sup>

1. testis Hegyes Györgyné, annorum 30. jurata fatetur:<sup>302</sup> Az ura Törökországra lévén, hívatta Czigány János nényét és varázsoltatta a férje felől, ha<sup>303</sup> nem ölték-e meg. Eszköze az volt: egyszer csiga volt, másszor a tyúkmonyot<sup>304</sup> a tenyerére tette, karját egyenesen kinyújtotta, addig sugott-búgott, egyszer a tenyerétől az ujjai közül megindult a tyúkmony és a karja hajlására ment fel. Ebből azt hozta ki, hogy az ura a fatensnek egészségben vagyon.

2. Vida Mihályné Örszébet, annorum 40. jurata fatetur:<sup>305</sup> Eleget járt János deáknéhoz avégre, hogy minthogy gyermektelen, ő azt cselekszi, hogy kecség (sic!) nélkül leend gyermeke, és eleget is hordott holmi adományt tőle a Czigány János nénye.

<sup>301</sup> Lásd fentebb a 134. számú dokumentumot.

<sup>302</sup> 1. tanú ... 30 esztendő, megeskvetén vallja.

<sup>303</sup> Vajon.

<sup>304</sup> Tyúktojást.

<sup>305</sup> 40 esztendő, megeskvetén vallja.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

3. testis Tot [?] annorum 56. juratus fatetur:<sup>306</sup> Hallotta a feleségétől, hogy hallotta Kecskésné, hogy a tehene kezdve száradni, ment a Czigány János nénjéhez valami kenő orvosságért, adott is neki a cigány asszony, megparancsolván neki, hogy majd oda valami megyen, ő meg ne ijedjen tőle. Kecskésné a kenést véghez vitte, repül erősen hozzájuk egy lúd, mondja a fia: ímhol az, jó már az ördög. És ütközött ezen fatensnek a házában, megyen oda Kecskésné, lehet-e valamit kérni? Gyollyai János mondja, hogy ő látta, hogy megütközött, s azután csak elveszett, de nem tudja, micsoda.

4. testis Szappanos Mihályné, annorum 35. jurata fatetur:<sup>307</sup> Hogy a pénzük elveszett, tudakozásnak okáért még az ura életében hívták Czigány János nénjét, hogy ha valamit olyat cselekedhetnék ezen károk felől. Melyben Czigány János nénje ezt cselekedte, hogy tálban vizet töltvén, 4 öreg garast felül tévén a tál szélére keresztül,<sup>308</sup> addig varázsolt az ő módja szerint, hogy a ketteje garas<sup>309</sup> a tálból kiugrott, a kettei a vízbe esett, melyből jövendőlte azt, hogy megtalálkozik ismét azon pénz. Ismét szemével látta ezen fatens, hogy a viaszból pohár formát csinált és azt egy csuporban vízbe tévén fel, keszkenővel borította, s addig varázslotta, és sűgött-bűgött, egyszer a keszkenőt róla elvette, kivevén ezen viaszból csinált pohárt, az olyanná vált, mint a kinyílt, gyönyörűsége virágos fa. Item:<sup>310</sup> ezt is látta ezen fatens magától Czigány Jánostól, hogy egy öreg varsa tűnni (sic!) ónt a kezében vett és azt, akik ott voltak, mind megmutogatta, azt mondotta, hogy egyik szemén betolja azt az ónt, és ha a másikon kijő, bizonyosan megtalálkozik a pénz. Amelyet meg is cselekedett, mert az egyik szemén betolta az ónt, a másikon húzta ki.

5. Szél Márton, annorum 45. juratus:<sup>311</sup> Vallja, hogy látta, mikor egy legény pénzt nézetett vele, s azon legény meg is fizetett neki érte. A babot látta, hogy a kezében hánnya-vetette, s azáltal varázsolt.

6. Bodor Mihály, annorum 25. juratus fatetur.<sup>312</sup>

7. Kovács Pálné Somodi Panna, kecskeméti, annorum 40. jurata:<sup>313</sup> Hallotta a Kecskés Mihálynétól aszerint, amint a 3-dik tanú vallja.

8. Gyollyai János, annorum 57. juratus et examinatus<sup>314</sup> vallja, hogy az udvaron lévén, látott csak hirtelen leesni mellette egy ludat, ő nem tudta, mire való legyen, egy szerint elveszett, hova lett, nem tudja.

<sup>306</sup> 3. tanú ... 56 esztendő, megeskétvén vallja.

<sup>307</sup> 4. tanú ... 35 esztendő, megeskétvén vallja.

<sup>308</sup> Kereszt alakban.

<sup>309</sup> A garasok közül kettő.

<sup>310</sup> Ugyanígy.

<sup>311</sup> 45 esztendő, megeskétvén.

<sup>312</sup> 25 esztendő, megeskétvén vallja.

<sup>313</sup> 40 esztendő, megeskétvén.

<sup>314</sup> 57 esztendő, megeskétvén és kikérdeztetvén.

*Források*

9. Domonkos Gergely, kecskeméti, annorum 35. juratus<sup>315</sup> vallja: Hogy megházasodtam, mondotta nekem Czigány János nénje: Te, ha azt akarod, hogy fiú magzatod lenne, most tehetnék én róla! De ezzel én nem gondolván, elmentem előle.

*Forrás: Schram Ferenc 1970. I. köt. 458–459.*

## 142.

**Sarkadi Dávid [bódva]vendégi cigány más cigányok által is tanúsított kötelezvénye, amely szerint a Szentmiklósy család szolgálatában akar maradni, 1694<sup>316</sup>**

a.

Adom tudtára mindenek[nek], akiknek illik ez levelemnek rendjében, hogy én, Sarkadi Dávid cigány adtam magamat örökös cigányának nemzeti vitézlő Szentmiklósy uramnak, két ágon lévő maradékainak fiúról fiúra, hogy őkegyelmüknek én is szárnyuk alatt megmaradhassak, és én, Sarkadi Dávid adok őkegyelmüknek olyan hatalmat, hogy ha én őkegyelmüket nem akarnám szolgálni, vagy szavukat, vagy parancsolatjukat meg nem akarnám fogadni, tehát büntessen őkegyelmük, valamint megérdemlem, és hogy ha valami formában elhagynám őkegyelmüket, vagy elszökném, tehát adok olyan plenipotentiát<sup>317</sup> őkegyelmének és maradékainak, akár harmincadon, akár vámon, mindenütt szabadon foghasson és fogathasson, ebben nem lévén semmi kigondolhatatlan praktika, sem prókatori exceptiója.<sup>318</sup> Melyet adtam kezem kereszt vonássommal megerősítettett és pecsétemmel való contractusomat<sup>319</sup> ilyen böcsületes emberek előtt, a mint alább következnek.

Datum Vendégi, 1694. die 5. Februarii.<sup>320</sup>

Gazsi cigány X bizonyosága. Sarkadi Dávid keze X vonása. Lázár cigány X bizonyosága. Coram me Casparo Mályi.<sup>321</sup>

b.

Én, Varga cigány szabad jó akaratom szerint lettem kezes Dávid cigányért tizenkét forintig, hogy el nem szökik ő, mindenkor Szentmiklósy György úrnak szófogadó

<sup>315</sup> 35 esztendő, megeskétvén.

<sup>316</sup> Az irat hátoldalán egy fogalmazvány, amely szerint Varga cigány 12 forintig kezességet vállal azon Sarkadi Dávid cigányért.

<sup>317</sup> Teljhatalmat.

<sup>318</sup> Ügyvédi kifogása.

<sup>319</sup> Szerződésemet.

<sup>320</sup> Kelt Vendégiben, 1694. február 5. napján.

<sup>321</sup> Előttem, Mályi Gáspár előtt.



*A cigányok megjelenése Magyarországon*

és munkát művelő cigánya leszen Dávid cigány, ki ha elszöknék és szavát nem fogadná, amikor kívánja Szentmiklósy uram, adok teljes hatalmat, úgymint akár maga erejével akárhol, valahol találhatom, szolgabíró urammal, avagy csak a falusi bíróval is megfogtathasson őkegyelme és mind addig akármi fogságban tartasson, míg a tizenkét forintot őkegyelmének le nem teszem, nem használván tudomást való tilalmazás ebben. Melynek nagyobb bizonyosságára adtam kezem kereszt vonásával őkegyelmének.

In Vendégi, 20. Aprilis, 1694.

Cigány varga keze X vonása. Coram me Joannes Fekete manu propria.<sup>322</sup>

*Forrás: MNL BAZML XIII. 13. Családi levéltárak: a Sztáryai Nagy család levéltára, fasc. I. nr. 62.*

### 143.

**A budai kamara a Fejér, Pest, Pilis, Solt, Heves és Nógrád vármegyékben,  
valamint a Duna és a Tisza közén lakó cigányok vajdájává nevezi ki  
Berki Istvánt és Kolmár Jánost, 1694**

A legszentségesebb császári és királyi felség nevében a budai kamarai adminisztráció a jelen levéllel tudtul adja minden egyes bármily állapotú és helyzetű embernek, akiket illet, hogy ezen sorok felmutatói: Berki István és Kolmar János a Fejér, Pest, Pilis, Solt, Heves és Nógrád vármegyékben, a Duna és a Tisza közt élő cigányok vajdáivá tétettek és a jövőbeni jó rend megtartása a mondott cigányok közt megkívánta, hogy itt a különböző helyeken élőket és a kóborlókat jó utasításokkal és fegyelemmel igazgassák, szigorúan meg is parancsolván nekik, hogy fejet hajtsanak. Így az említett kerületben élő minden egyes cigánynak ezen sorokkal elrendeltetik, hogy a fentebb említett mindkét kijelölt vajdának különbség és kivétel nélkül szigorú büntetés fenyegetése alatt teljes illendő engedelmisséget tanúsítsanak és mutassanak, mindegyikük őfelségének évenként egy forintot és ötven dénárt adózzanak, és ezen adót a fent említett vajdák egyikének – ki kettőjük közül erre ki lett jelölve – fizessék meg. Továbbá pedig a jelen sorokkal kinyilvánítatik, ha a mondott cigányok ellenében bármiféle vádat adnának elő akár zaklatásból, akár kártételből kifolyólag, azt a többször említett vajdák előtt alkalmas kártérítés céljából előadni ne vonakodjanak, továbbá pedig engedjék meg, hogy segédjeikkel együtt bárhol utazzanak, tartózkodjanak, dolgaikat kedvük szerint háborítatlanul adják-vegyék.

Buda, 1694. május 26.

Kun János Ignác császári adminisztrátor

*Forrás: Jakus Lajos: Cigányvajdák privilégiumai. Honismeret, 1992/5. 20–21.*

<sup>322</sup> Előttem: Fekete János, saját kézzel.

Források

## 144.

**Gróf Esterházy Ferenc menlevele a birtokain lakó,  
Veres Mihály vajdasága alá tartozó cigányok számára, 1697**

Én, gróf galántai Eszterási (sic!) Ferencz, Csesznek várának örökös ura és főkapitánya, felséges római császár és koronás király urunk őfelsége tanácsa, nemes székes Fehér vármegyének főispánja, etc. adom tudására mindenknek, akiknek illik, úgy mint méltóságos tisztekben lévő uraknak, fő- és vicegenerálisoknak, kapitányoknak és hadnagyoknak, vajdáknak, harmincadosoknak, királyi és szabad városi bírának, polgároknak és ispánoknak, úton és útfélen járó vitézeknek, vámosoknak, hidak és révek őrzőinek és falusi bírának, etc. hogy ez levelem mutató Vörös Mihályt a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében levő jószágomban megmaradni kívánó cigányoknak vajdájává választván, azzal együtt fiait: Veres Mihókot, Veres Ferenczet, nemkülönben Kovács Mártont, Sípos Ferenczet és Horváth Ferenczet (úgy mint kik is említett vajdájukkal együtt erős hittel kötelezték és adták magukat hozzám, a mostani és ennek utána születendő magzatjukkal és maradékjukkal együtt) minden hozzájuk tartozó cselédjükkel együtt vettem oltalmam s protectióm alá, szabadságot engedvén nekik, hogy akármely vármegyében levő jószágomban szokott mesterségük, úgy mint kovácsolásuk és cserélésük után megbántódás és háborítás nélkül, szabadon élhessenek, táplálván abbéli keresményükkel mind magukat s mind pedig cselédjüket. Minek okáért kérek felül említett minden rendeket, akiknek pedig illik, tisztem szerint hagyom és parancsolom, hogy megnevezett Veres Mihály vajdát, fiait: Veres Mihókot, Veres Ferenczet, nemkülönben Kovács Mártont, Sípos Ferenczet és Horváth Ferenczet, ezeknek mostani és ennek utána születendő maradékjukat, és sokszor említett Veres Mihály vajdaságához tartozó cigányokat, ha valahol a magyar korona alatt akármely vármegyében az én jószágaimban taláztatnak, igaz útjukban és életük szabad táplálásában senkitől bántásuk vagy megháborításuk ne légyen; sőt az én tekintetemért más méltóságos urak és nemesek jószágaiban szabados utazást és mulatást nekik engedni ne nehezteljenek, kit én is illendő kedveskedéssel és jóakarattal más, úgy hasonló dolgokban megtéríteni el nem mulatok. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutus.<sup>323</sup> Datum Jaurini, die decima nona mensis Septembris, anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo septimo.<sup>324</sup>

Gróf Esterázy Ferencz m. k.

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 571–572.*

<sup>323</sup> A jelen levelet adjátok vissza azoknak, akik bemutatták.

<sup>324</sup> Kelt Győrött, szeptember havának 19. napján, az Úr 1697. esztendejében.

## 145.

**Gróf Esterházy Ferenc új menlevele Veres Mihály vajda és hozzátartozói,  
valamint az Esterházy-birtokokon lakó más cigányok számára, 1698**

Én, gróf galántai Esterházy Ferencz, Csesznek várának örökös ura stb. adom tudására mindeneknek, akiknek illik, úgy mint méltóságos tisztekben lévő uraknak, fő- és vicegenerálisoknak, kapitányoknak és hadnagyoknak, vajdáknak, harmincadosoknak, királyi és szabad városi bíráknak, polgároknak és ispánoknak, úton és útfélen járó vitézeknek, vámosoknak, hidak és révek őrzőinek és falusi bíráknak, etc. hogy e levellem mutató Vörös Mihály cigány vajda, ki azelőtt is üdvözült öregatyám, gróf galánthai Esterházy Dániel, úgy üdvözült édesatyám, gróf galánthai Esterházy János győri vicegenerális uraimék protectiója alatt lévén, hasonlóképpen az én protectióm<sup>325</sup> alatt is mind ekkoráig is, kívánván tőlem tovább protectionalis<sup>326</sup> levelet, mivel amely levelői említett eleimtől, úgy éntőlem is adtak neki alattvalóival együtt, azok eltévelyedtek a háborúságos és zűrzavar időkben: annak okáért említett Vörös Mihált a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében levő jószágomban megmaradni kívánó cigányoknak vajdájává választván, együtt azzal fiait: Vörös Mihókát, Vörös Ferenczet, nemkülönben Kovács Mártont, Sípos Ferenczet, Vörös Jánost, Horváth Ferenczet, Sárközy Jánost, Sárközy Mihókát, Horváth Jánost, Váczy Mártont, úgy mint kik is említett vajdájukkal együtt erős hittel kötelezték és adták magukat hozzám, a mostani és ennek utána születendő magzatjukkal és maradékjukkal együtt, minden hozzájuk tartozó cselédjükkel együtt vettem oltalmam s protectióm alá, szabadságot engedvén nekik, hogy akármely vármegyében levő jószágomban szokott mesterségük, úgy mint kovácsolásuk és cserélésük után megbántódás és háborítás nélkül, szabadon élhessenek, táplálván abbéli keresményükkel mind magukat s mind pedig cselédjüket. Minek okáért kérek fölül említett minden rendeket, akiknek pedig illik, hagyom és parancsolom, hogy megnevezett Vörös Mihál vajdát, följobb írt fiát, Vörös Mihókát és Vörös Ferenczet és Vörös Jánost, hasonlóképpen Kovács Mártont, Sípos Ferenczet és Horváth Ferenczet, Sárközy Mihókát, Sárközy Jánost és Váczy Marczit, mind ennek utána vajdasága alá magukat adó s ajánló cigányokkal, nemkülönben a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében levő jószágomban levő cigányok nem más vajdát, hanem Vörös Mihált ismerjék és tartsák vajdájuknak. Holott pedig valamely cigány nem akarná szavát fogadni és ellene támadna, tehát hagyom és parancsolom minden rendbeli tisztviselőimnek, hogy azon szófogadatlan cigányokat a megnevezett tisztek fogják és érdeme szerint büntessék, s ezeknek mostani igaz útjukban és életük szabad úton való táplálásában senkitől bántásuk avagy háborgatásuk, annyival inkább megkárosításuk ne légyen, sőt nekik más jószágokban én tekintetemért szabad mulatozás és utazást engedni ne nehezteljenek, kit én is illendő kedveskedéssel s jóakarattal más

<sup>325</sup> Védelmem.<sup>326</sup> Oltalmazó.

*Források*

vagy hasonló dolgokban remereálni<sup>327</sup> el nem múlatok. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis.<sup>328</sup>

Datum in pago Szentábrahám, die 10. Maii, anno 1698.<sup>329</sup>

Gróf Esterásy Ferencz m. k.

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 572–573.*

**146.**

**Gróf Bercsényi Miklós zálogot valló levele bizonyos birtokairól és jobbágyaitól, valamint a várhoz tartozó cigányokról, 1699**

Mi, gróf székesi Bercsényi Miklós ... bizonyos szükségünktől viseltetvén, kiváltképpen pediglen más, hasznosabb jószágot akarván vennünk, kényszerítettünk zálogban vetnünk nemes Szabolcs vármegyében, Kisvárdra várában s városában levő részünket, ugyanaz várhoz tartozandó cigányokkal együtt, városban levő jobbágyaikat ...

*Forrás: Thaly Kálmán 1887. 222. (Az NRA. fasc. 962. nr. 39. alatti biteles másolat részleges közlése.)*

**147.**

**Derecske mezőváros magisztrátusának kérelme és az erre Balmazújvárosban végzett vizsgálat több, boszorkánysággal vádolt személy, köztük egy cigány asszony ellen; a tanúk között bizonyosan cigányok is vannak, 1699**

Ajánljuk köteles szolgálatunkat kegyelmeteknek.

Mi, derecskei nemes tanács recognoscáljuk tenore praesentium litterarum,<sup>330</sup> hogy tállatván városunkban valami suspecta personák,<sup>331</sup> kiket incaptiváltattunk<sup>332</sup> is, és itt, helyünkben ante latam legem inquiráltunk<sup>333</sup> is irántuk, de hogy jobban megpróbáltassék dolguk, kellett külső helyekre is excurrálnunk,<sup>334</sup> ilyen utrummal, de eo:<sup>335</sup> Tanú,

<sup>327</sup> Viszonozni.

<sup>328</sup> A jelen levelet elolvasás után adjátok vissza annak, aki bemutatta.

<sup>329</sup> Kelt Szentábrahám faluban, május 10. napján, az 1698. esztendőben.

<sup>330</sup> Elismerjük a jelen irat tartalma által.

<sup>331</sup> Gyanús személyek.

<sup>332</sup> Elfogattunk.

<sup>333</sup> A törvény meghozása előtt kikérdeztünk.

<sup>334</sup> Kimennünk.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

tudod, láttad, hallottad-e Virágos Mártonnénak, cigány Miklós Vajdánénak és Nagy Takácsnénak nyilván való boszorkányságát, hogy oldott, kötött, vesztett, varázslott volna; ezekben ha mit tud a fatens,<sup>336</sup> tartozik megmondani [...] Anno 1699. 12-a Octobris. Per juratum notarium.<sup>337</sup>

Attestationes ad instantiam introscriptorum in oppido Balmaz Újváros fideliter collectae, loco, tempore et coram personis competentibus ad aperiendum concessae [...] <sup>338</sup>

10. testis György Vajda Balmaz Újvárosiensis, annorum circiter 50. juratus, examinatus fatetur nihil.<sup>339</sup>

11. testis Márton Vajda, Balmaz Újvárosiensis, annorum circiter 45. juratus, examinatus fatetur nihil.

12. testis Jónás Vajda Balmaz Újvárosiensis, annorum circiter 46. juratus, examinatus fatetur nihil.

13. testis György Vajdáné, Balmaz Újvárosiensis, annorum circiter 40. jurata, examinata fatetur nihil.

14. testis Joni Vajda, Balmaz Újvárosiensis, annorum circiter 35. juratus, examinatus fatetur nihil.

15. testis István Vajda, Balmaz Újvárosiensis, annorum circiter 57. juratus, examinatus fatetur nihil.

Signatum Balmaz Újváros, die 14. Octobris, 1699. [...] <sup>340</sup>

Attestationes contra consortem Matthiae Tavas. [...] <sup>341</sup>

2. Consorts Johannis<sup>342</sup> Tali Nyizi, Kis Anna annorum circiter 36. jurata fatetur: Hallottam Tavas Máténétől sok ízben, hogy küldötte a Virágosné fiát, hogy menjen el Szabó Andrásnéhoz s kérjen zsírt, ha megkenekedem véle, meggyógyulok, s hintsenek be porral. Azt is hallottam Tavas Máténétől és Szilágyi Gáspárnétól, hogy mondották szabad nyelvükkel, szájukkal, senki kényszerítéséből nem volt: Ládd-e – úgymond – a szegényt megfogják, hiszen Szabó Andrásné szintén olyan ördög, mint szintén mi, s őtet meg nem fogják, hiszen mikor a menyecskét kínzottuk, hajigáltuk, ő is ott volt, meg lova is vagyon neki, de senki nem tudja azt, egy hasított fülű fekete macskán jár.

<sup>335</sup> Kérdéssel arról.

<sup>336</sup> Vallomást tevő.

<sup>337</sup> Az 1699. évben, október 12-én. A hites jegyző által.

<sup>338</sup> A bent írtak kérelmére Balmazújváros mezővárosban hitelesen összegyűjtött vallomások, amelyek felnyitására az adott helyen, időben és illetékes személyek előtt engedélyt adtak.

<sup>339</sup> Tanú ... körülbelül ... éves, megesketvén, megkérdezettvén, semmit sem vallott.

<sup>340</sup> Megpecsételtetett Balmazújvárosban, 1699. október 14. napján.

<sup>341</sup> Vallomások Tavas Mátás felesége ellen.

<sup>342</sup> Tali Nyizi János felesége.

## Források

Azt is hallottam Szilágyi Gáspárnétól, hogy megfogták a cigány asszonyt, mondotta a cigány asszony Szilágyinének: Miért vallottál reám? Amaz mondotta: Azért, hiszen a Csanak gyermekét is te etted meg, engemet is elhíttál, te bementél, én kinn, a pitvarban maradtam, s úgy etted meg. Virágosnéról is azt vallotta, hogy ördög, a bíró gyermekét is ő ette meg [...]

*Forrás: Schram 1970. I. kötet 44–47. (Csak az elfogott cigány asszonyra vonatkozó, illetve a valószínűleg cigányok által tett vallomásokat közöljük.)*

## 148.

**Egy boszorkánysággal vádolt kecskeméti cigány nő elleni  
tanúvallomás töredéke, 1707**

*(Pap Sámuelné tanúvallomásából): ... éjféltkor Czigány Panna ... ment az ő ágyához, egy tizenötöd napi, pólyabéli leánygyermekét mellőle egy teknőcskéből, kiből feküdt, fel-emelvén, megforgatta ...*

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1996. 206. (Kecskemét mezőváros elveszett jegyzőkönyveiről készült kutatócédula alapján.)*

## 149.

**Báró Andrassy Péter gömöri főispán oltalomlevele a putnoki várhoz tartozó  
János vajda és az alatta lévő cigányok számára, 1711**

Én, szentkirályi Andrassy Péter, Krasznahorka várának egyik örökös ura és tekintetes nemes Gömör vármegyének főispánja adom tudtára mindenkinek, akiknek illik, e levelemnek rendjében, hogy tekintetben véén putnoki János vajda cigányomnak több alatta lévő cigányokkal együtt előttem tett könyörgésüket, adtam szabadságot nekik ezen nemes Gömör vármegyében lévő városokon és falvakon szabadosan fel s alá járni, élni, maguk mindennapi kenyerüket keresni munkájukkal, emberséges emberek kára nélkül és szabad cserélésükkel igazán és jámborul keresni, rendelvén egyszermind bizonyos subsistentiájul és megtelepedésüknek helyül Putnok városát nekik úgy, hogy más extraneus<sup>343</sup> urak cigányainak ottan megtelepedni sem télben, sem nyáron meg ne engedessék. Akik pedig ottan megtelepedni kívánnak, azok megírt Vajda Jánost maguk vajdájuknak ismervén és tartván, őtőle függjenek mindenkiben, az adót is megadják, rend szerint való szolgálatot is tegyenek. Kérek azért minden renden lévő, említett koronás királyunk őfelsége tiszteit, harmincadok és vámok administra-

<sup>343</sup> Kívül lakó.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

torait, ismervén megírt János vajdát több alatta lévő cigányokkal együtt cigány jobbágyaimnak lenni, mindenkor és mindenütt megnevezett nemes vármegyében járniki, kereskedni, cserélni engedjék, bocsássák és bocsáttassák, minden kár, tartóztatás és háborgatás nélkül, sőt akiknek ellenük valami praetensiója<sup>344</sup> lehetne, hozzája ne nyúlhasson, hanem pro impetranda satisfactione et contentatione<sup>345</sup> putnoki tisztartómat, úgymint földesuruk tisztjét requirálják,<sup>346</sup> az ellen cselekedők ellen pedig kívánt assistentiával<sup>347</sup> is legyenek. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Putnok, 5. Junii, 1711.<sup>348</sup>

*Forrás: Thaly Kálmán 1898. 269.—Az egyszerű másolat bitelesítői: Dancs István gömöri szolgabíró és Biberg putnoki parancsnok.*

**150.**

**Gróf Esterházy Ferenc menlevele az általa vajdává tett Pápai Mihály  
és az alája tartozó cigányok számára, 1711**

Gróf galántai Eszterházi Ferenc, Csesznek vára örökös ura és kapitánya, nemes székes Fehér vármegye főispánja, a hatalmas római császár és koronás királyunk tanácsa adom tudtára mindenknek, akiknek illik, hogy levelem mutató Pápai Mihály vajdát eleitől fogva cseszneki váramhoz tartozandó jobbágyi cigányaimnak vajdájává tettem, örökösen kötelezvé arra a vele való cigányokkal együtt magukat, hogy mindenütt istenesen és jámborul munkájuk és cserélésük után fognának élni, igaz jobbágyi kötelességüket mindenkben megmutatván. Kinek okáért kérettetnek általam minden rendben helyheztesztett méltóságok, tekintetes, nagyságos és méltóságos gróf urak, becsületre méltó nagy és alacsony rendek, királyi, szabad, kulcsos és mezővárosi generális kapitányok, hadnagyok, bírák és lakosok, úton és útfélen álló s járó vitézek, hogy említett Pápai Mihály vajdát a hozzá tartozandó cigány jobbágyaimmal együtt engedjék mindenütt békével lakni és járniki, szokott kovácsolás- és cserélésbéli mesterségüket szabadon űzni és gyakorlani; sőt, ha az igazság úgy hozná magával, illendő segítséggel mellettük lenni ne terheltesse. A vajdasága alatt való cigányságnak pedig keményen parancsoltatik, hogy említett Pápai Mihály vajdájokat illendőképpen megbecsüljék, mindenkben tőle függjenek, őneki engedelmeskedjenek. Másképpen aki ez ellen cse-

<sup>344</sup> Követelése.

<sup>345</sup> Az elégtétel és kielégítés elnyerése végett.

<sup>346</sup> Keressék.

<sup>347</sup> Segítséggel.

<sup>348</sup> A jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta. Kelt Putnokon, 1711. június 5-én.



*Források*

lekszik, tapasztalhatóképpen való kemény büntetését el nem kerüli. Praesentibus per-  
lectis exhibenti restitutis.<sup>349</sup> Datum in arce Csesznek, 28. Septembris, anno 1711.<sup>350</sup>  
Gróf Eszterházy Ferencz m. k.

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 573–574.*

## 151.

### Az ungvári uradalomhoz tartozó cigányok száma és szolgálatuk, 1711

Ehhez az uradalomhoz tartoznak cigányok, akik húsz sátrat birtokolnak, s akik ko-  
vácsmesterséggel tartoznak szolgálni olyan módon, ahogyan parancsolják nekik.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc.  
115. Nr. 32. pag. 14.*

## 152.

### A Huszt várához tartozó cigányok szolgáltatásai és adózása, 1712

Az előbb mondott Huszt várához vagy kúriájához  
tartozó cigányok<sup>351</sup> szolgáltatásai

Amikor a szükség úgy kívánja, a tiszttartó rendelkezésének megfelelően a vajda által  
annyi kovács rendeltessék ki közülük szerszámaikkal együtt, amennyi a munkához  
megköveteltetik. Különb is a tiszttartó köteles mindig maga mellett tartani egy ko-  
vácsot közülük, aki szolgálatot teljesít, amikor az alkalom úgy hozza. Amikor pedig  
dolgoznak, három kenyeret kell nekik ellátásként kiadni.

Adózásuk

Minden egyes sátor után esztendőnként tartoznak egy magyar forintot fizetni, amit a  
vajda szed be; erről a beszédéről a vajda köteles számadást készíteni a tiszttartónak.  
Ez az előbb mondott adó pedig a tiszttartónak jár, a régi tiszttartók jelentése szerint,  
mivel a szegénység miatt meggyengülve nagy hasznót nem hajtanak.

Megjegyzendő

<sup>349</sup> A jelen levelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta.

<sup>350</sup> Kelt Csesznek várában, szeptember 28-án, az 1711. esztendőben.

<sup>351</sup> Az eredetiben: Cziganorum seu Zingarorum.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

A régi birtokos idejében a három évfordulós ünnepen a tisztartó az előbb mondott cigányokat össze szokta hívni a kúriához.

*Forrás: MNL OL UetC. Fasc. 156. nr. 18. 387.*

**153.**

**Csáky Zsigmond szepesi főispán stb. oklevele, amellyel a szendrői jószágokhoz tartozó összes cigány első vajdájává nevezte ki Siroki Györgyöt, 1714**

Mi, keresztszegi gróf Csáky Sigmond, Szepes földének örökös ura és főispánja, a nemes magyar hazában főtárnokmester, kegylmes koronás királyunk őfölsége titok tanácsa, a nemes Abauj vármegyének főispánja, etc. adjuk tudtára, akiknek illik ezen levelünknek rendjében, hogy ezen szendrei jószágunkhoz tartozandó minden cigányoknak első vajdájukká tettük Siroki Györgyöt. Azért ezen levelünk mellett valaholott vagy vásáros helyeken, úton, útfélben, vagy városokon, falvakon szendrei cigányt talál, valamikor kívántatik, a mi szolgálatunkra hajthassa, foghassa, a vakmerőket és szófogadatlanokat büntethesse. Kinek bizonyosságára adtuk neki ezen levelünket. Szendrőben, 4. Julii, anno 1714.<sup>352</sup>

Csáky Sigmond m. p.

*Forrás: MNL OL P. 72. Csáky család levéltára 13. csomó, 81. fasc. 6. sz.*

**154.**

**Zemlényi Ferenc tályai lelkész misszilis levele egy ismeretlenhez, amelyben – egyebek mellett – szó esik Ivók Ferenc cigány házassági ügyéről is, 1714**

[...] Ivók Ferencz nevű ifjú cigány, jóllehet ezelőtt mintegy négy esztendővel Szántón lakott, amikor is a felesége tőle elmenvén, én adtam neki kereső levelet; de annak utána lakását is változtatván, én hozzám nem jött, sem szabadságot tőlünk nem kívánt, nem is obtineált,<sup>353</sup> hanem Miskolczra menvén lakni, feleséget vett és amint mondja, a kegylmed akaratjából és írás[ával] a diósgyőri mester által copuláltatott:<sup>354</sup> most immár az előbbi felesége redeálván,<sup>355</sup> kegylmed eleiben relegáltam,<sup>356</sup> mert ott kell az ő dolguknak eligazítódni.

<sup>352</sup> Az 1714. esztendőben, július 4-én.

<sup>353</sup> Szerzett.

<sup>354</sup> Összeadatott.

<sup>355</sup> Visszatérvén.

<sup>356</sup> Küldtem.

## Források

Tállya, die 17. Septembris, anno Domini 1714.<sup>357</sup>  
Zemlényi Ferencz

Forrás: MNL BAZML IV. 501. f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai. XXIV. I. 31.

## 155.

**Johann ab Huyn generális, szigeti várparancsnok levele Somogy vármegyéhez  
– egyebek mellett – a Szigetvárott élő és ott köztisztasági munkákat végző,  
a megyei adó elől elköltözni akaró cigányok érdekében, 1715**

... Ezenkívül pedig, mivel ez hasonlóképpen ide tartozik az itt kis számban élő cigányokkal kapcsolatban, akik panaszkodva terjesztették elélem és egybehangozóan mondták, hogy ha a dolgok így állnak, lehetetlen lesz számukra és nem is tudnak tovább itt maradni, hanem hátrahagyván házacskáikat, vagy inkább tyúkóljaikat, egyszer és mindenkorra eltávozni kényszerülnek. S jóllehet rá kell mutatni arra, hogy az eltávozásukból nem fog valami nagy kárvallás származni, mégis figyelembe veendő, hogy a várost és az erődítményt köröskörül vevő árkokat és sáncokat minden esztendőben kétszer, vagy még gyakrabban megtisztítják, amiképpen az utcákat is meg kell tisztítani, mindenfajta – bocsánat a szóért – mocskot kihordanak, s bizony senki által, csakis általuk [- - -] Hogyha valamely büntető végrehajtás következik [ellenük], vagy ha valamelyiküket kalodába téve megbüntetik, akkor ezek közreműködése nélkül, sok más munkával együtt egyetlen fillér kifizetése nélkül kell elvégezni mindezt, s távollétükben és elszökésük esetén a hasonló, rendkívüli módon szükséges és részben piszkos munkákra valóban nem fogom használni a császári katonaságot, s az sem tűnik a számomra jó ötletnek, hogy e célra a polgárokat, vagy a falvakból a parasztokat szólítsam ide ...

Forrás: MNL SML IV. 1. b. Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek *Prothocollum antiquum*, 306–308.

## 156.

**Tolna vármegye alispánjának levele, amelyben a Sallai Jónás vajdasága alatt lévő  
cigányok számára engedélyezi, hogy a megye területén megtelepedjenek, 1715**

Én, alább megírt nemes Tolna vármegye vice ispánja<sup>358</sup> adom tudtára mindenknek, akiknek illik, hogy Sallaj Jónás, csigányok (sic!) vajdája több társaival hozzám jöven, kértek azon, hogy ezen nemes Tolna vármegyében bízvást cserélhetnének, kovácsolhatná-

<sup>357</sup> Az Úr 1714. esztendejében, szeptember 17. napján.

<sup>358</sup> Alispánja.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

nak és munkálódhatnának, nemkülönben hol itt, hol másutt lakhatnának másoknak kára nélkül. Mivel pedig másutt is, más nemes vármegyékben a csigány sereg mások kára nélkül megszenvedtetnék, én is az ő instantiájukat admittálván<sup>359</sup> megengedtem, hogy ebben a nemes vármegyében bízvást cserélhessenek, kovácsolhassanak és munkálódhassanak, nemkülönben hol itt, hol másutt lakhassanak másoknak kára nélkül. Nemkülönben mikor nemes Fejér vármegyéből más vajdaság alatt levő csigányok ide jönnek ebben a nemes vármegyében, akkor azok, úgy maga vajdasága alatt levő csigányok is említett Sallaj Jónást vajdájoknak ismervén lenni, tőle függjenek, és ha mi oly állapot köztük következnén, azt mint bírójuk eligazítsa igazságosan, és ha valamely csigány az igazságból kivonja magát, azt megbüntethesse érdeme szerint. Azért senkitől bántása és bántásuk ne legyen. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis.<sup>360</sup> Datum Simontornya, die 28. Augusti, 1715.<sup>361</sup> Ajánlom kész szolgálatomat kegyelmednek. Isten mindnyájukkal.

*Forrás: MNL TML IV. A.1. d. Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1715. fasc. 3. nr. 110.*

## 157.

**Somogy vármegye tisztségviselőinek vizsgálata a magisztrátus által bigámiával és más kihágásokkal is vádolt Plucz György cigány vajda ellen, 1715**

Anno 1715. die 7. Aprilis.<sup>362</sup> Mi, alább megírtak jöttünk ki itt, Somogy vármegyében Kéthelre, tekintetes, nemes, vitézlő sankóházi Sankó Miklós viceispán uram őkegyelme commissiója<sup>363</sup> mellett Plucz György cigány ellen való inquisitionnak<sup>364</sup> végben vitelére ez alább megírt deutrum punctumai<sup>365</sup> szerint, amint következik. De eo utrum.<sup>366</sup>

1-mo.<sup>367</sup> Tudja-e, hallotta-e a tanú, hogy ennek előtte ezen Plucz Györgynek két felesége lett volna, és mi módon vált el tőle, vagy mennyi ideig lakott vele, és ezen feleségét miként vette el? 2-do.<sup>368</sup> Azt is tudja-e, hogy a fiának volt-e két felesége vagy sem, és ha él-e most is, vagy meghalt, vagyis az apja akaratjából volt-e, vagy sem? 3-tio.<sup>369</sup>

<sup>359</sup> Kérelmüket meghallgatván.

<sup>360</sup> A jelen oklevelet, miután elolvastattott, adjátok vissza azoknak, akik bemutatták.

<sup>361</sup> Kelt Simontornyán, 1715. augusztus 28. napján

<sup>362</sup> Az 1715. esztendőben, április 7. napján.

<sup>363</sup> Megbízása.

<sup>364</sup> Vizsgálatnak.

<sup>365</sup> Kérdőpontjai.

<sup>366</sup> Arról, vajon.

<sup>367</sup> Először.

<sup>368</sup> Másodszor.

<sup>369</sup> Harmadszor.

*Források*

Tudja vagy hallotta-e, hogy ezen cigányok között történt volna oly házasság, hogy ezen Plucz György cigány idővel pénzért vagy valami adományért elválasztotta volna őket?

Primus testis Farkas Czigány vajda, annorum circiter 50. juratus, examinatus fassus est ad primum:<sup>370</sup> tudja azt nyilván, hogy Pápán egy Pápai nevű cigányt agyonverték és azon cigánynak feleségét ezen Plucz György nevű cigány elvette, lakott vele egy ideig és azután elűzte tőle.<sup>371</sup> Idővel ugyan Pápa vidékén megházasodván, ugyanezen feleségét vette el, akivel most is lakik. Ad 2-dum:<sup>372</sup> tudja azt is nyilván, hogy ezen Plucz György cigány fiának, Marcsinnak hogy két felesége van és most is él első felesége, kit is az apja üzőtt el, azután úgy házassította meg. Ad 3-ium:<sup>373</sup> tudja azt is, hogy azon cigányok között történt oly dolog, hogy a cigány nem szerette a feleségét, elűzte magától, noha már gyermekük is volt, és azon Plucz György cigány akaratjából most házassodván, feleséget vett magának.

Secundus testis Georgius Horváth, annorum circiter 40. juratus, examinatus fassus est ad primum:<sup>374</sup> tudja nyilván, hogy az első feleségét elűzte és megházasodott, akivel most lakik. Ad 2-dum: azt is tudja nyilván, hogy azon fiának, Marcsinnak két felesége van, most is [él] mind a kettő. Azt is tudja nyilván, hogy Plucz György bement volna Szigetvárra Igmándihoz szabadságot kérni, hogy a fiát megházassíthassa, de az nem adott szabadságot neki, hanem inkább parancsolta, hogy vegye hozzá a feleségét, de ugyan csak más feleséget adott a fiának.

Tertius testis Georgius Czigány, kiskomáromi, annorum circiter 60. juratus, examinatus fassus est ad primum:<sup>375</sup> tudja azt nyilván, hogy az első feleségével lakott esztendeig Plucz György cigán és elűzte magától; most házassodott. Ad 2-dum: tudja azt is, hogy a fiának két felesége van, melyek most is élnek; azt is azon Plucz György cigány maga adta össze őket és ugyanegy kenyéren is volt azon fiával. Ad 3-ium: tudja azt is nyilván, hogy más cigánynak is, Budi fiának elűzte a feleségét és mással adta össze. Most pedig fogva lévén azon Plucz György cigány, megparancsolta azon cigánynak, hogy küldje el a mostani feleségét s üzze el, és az előbbenit vegye magához: minthogy<sup>376</sup> azon Budi fia el is üzte és az előbbenit magához vette.

<sup>370</sup> Az első tanú, Farkas Czigány vajda, körülbelül 50 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre (ti. az első kérdésre).

<sup>371</sup> Magától.

<sup>372</sup> A második kérdésre (ti. ezt vallotta).

<sup>373</sup> A harmadik kérdésre (ti. ezt vallotta).

<sup>374</sup> A második tanú, Horváth György, körülbelül 40 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>375</sup> A harmadik tanú, Czigány György, ... körülbelül 60 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>376</sup> Mint ahogyan.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

Quartus testis Georgius Málk, annorum circiter 29. juratus, examinatus fassus est:<sup>377</sup> tudja nyilván mindeneket, valamint a harmadik fatens.<sup>378</sup>

Quintus testis Stephanus Bábay, annorum circiter 30. juratus, examinatus fassus est:<sup>379</sup> tudja nyilván, valamint a harmadik és negyedik fatens.

Sextus testis Stephanus Matok, annorum circiter 30. juratus, examinatus fassus est:<sup>380</sup> tudja nyilván, valamint az ötödik fatens. Azt is tudja, valamint a deutruban, harmadik punctumban föltett, hogy akinek idővel elvette a feleségét, egy pár sárga csizmáért más feleséget adott neki Plucz György cigány.

Septimus testis Michael Bábay, annorum circiter 45. juratus, examinatus fassus est:<sup>381</sup> tudja nyilván, azon Plucz György az első feleségét elűzte és most házasodott, amellyel most is lakik. Ad 2-dum: azt is tudja nyilván, hogy a fiának két felesége vagyon, melyek most is élnek. Azt is tudja nyilván, hogy az első feleségét az apja kétszer vagy háromszor haza vitte, de ezen Plucz György nevű cigány nem hagyta haza vinni a fiának, csak elűzte vissza az apjához, és azután más feleséget vett a fiának. Ad 3-ium: azt is tudja nyilván, hogy a Budi cigány fiának elűzte a feleségét és más cigány asszonyt adott neki két forintos csizmáért.

Octavus testis Petrus Horváth, annorum circiter 22. juratus, examinatus fassus est:<sup>382</sup> tudja nyilván és vallja mindeneket, valamint a hetedik fatens.

Nonus testis Georgius Horváth, annorum circiter 45. juratus, examinatus fassus est:<sup>383</sup> ez is mindenekben úgy fateálja, valamint a nyolcadik fatens.

Decimus testis Stephanus Horváth, annorum circiter 40. juratus, examinatus fassus est:<sup>384</sup> hasonlóképpen mindenekben fateál, mint a 9-dik fatens.

Undecimus testis Stephanus Purik, annorum circiter 20. juratus, examinatus fassus est:<sup>385</sup> hallotta azt más cigányoktól, hogy az első felesége meghalt, azután Pápán megházasodott, azt elűzte magától és a harmadik feleségét úgy vette el, akivel most is lakik. Ad 2-dum: azt pedig nyilván tudja, hogy a fiának két élő felesége van, melyet maga adott össze. Ad 3-ium: azt is tudja nyilván, hogy Budi cigánynak a fia elhagyta a feleségét és más cigány asszonnyal elszökött; oda járt sok ideig azon Budi nevű cigány, hogy engedje meg, hogy a fia jöhessen haza, meg is alkudott vele tizenkét forintokban, meg is adta neki és azon Budi cigány fia haza jővén azon cigány asszonnyal, akivel el-

<sup>377</sup> A negyedik tanú, Málk György, körülbelül 29 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>378</sup> Vallomást tevő.

<sup>379</sup> Az ötödik tanú, Bábay István, körülbelül 30 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>380</sup> A hatodik tanú, Matok István, körülbelül 30 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>381</sup> A hetedik tanú, Bábay Mihály, körülbelül 45 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>382</sup> A nyolcadik tanú, Horváth Péter, körülbelül 22 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>383</sup> A kilencedik tanú, Horváth György, körülbelül 45 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>384</sup> A tizedik tanú, Horváth István, körülbelül 40 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>385</sup> A tizenegyedik tanú, Purik István, körülbelül 20 esztendő, megeskerve, kikérdezve vallotta az elsőre.

*Források*

szökött és ugyanazon Plucz György cigány összeadta őket, és azon cigánynak az első felesége is adott neki két forintot, hogy ő is férjhez mehessen.

Duodecimus testis Joannes Farkas, annorum circiter 20. juratus, examinatus fassus est:<sup>386</sup> tudja azt, hogy azon Plucz György cigánynak két felesége volt; azt is tudja, hogy a fiának két élő felesége van. Tudja azt is nyilván, hogy azon Budi cigány fia, aki elszökött, a menyecskével haza jött, egy pár csizmáért összeadta őket.

Tertius decimus testis Stephanus Horváth, annorum circiter 25. juratus, examinatus fassus est ad 1-mum:<sup>387</sup> hallotta, hogy az első felesége meghalt, azután úgy ment Pápára és Pápay nevű cigányt, akit kővel agyon vertek, annak is feleségét elvette, azt pedig elűzte magától és azután úgy vette el ezen feleségét, akivel most is lakik. Ad 2-dum: azt is tudja, hogy a fiának két élő felesége vagyon. Ad 3-ium: azt is tudja, hogy a Budi cigány fiának feleséget adott 12 forintért és egy pár csizmáért.

Decima quarta testis Bábai Márton felesége, Horváth Kata, annorum circiter 30. jurata, examinata fassa est:<sup>388</sup> tudja nyilván, hogy a Pápai nevű cigány Pápán megfogatott csúnya szitokért és kövekkel agyon verettetett, Plucz György cigány elvette annak a feleségét és lakott is vele két esztendeig és elűzte magától, s úgy vette el ezen mostani feleségét, akivel most lakik. Azon előzőtt előbbeni felesége pedig a mostani mirigy halálkor halt meg. Ad 2-dum: azt is tudja nyilván, hogy ezen Plucz György cigány fiának két élő felesége most is megvan. Ad 3-ium: azt is tudja, hogy a Budi cigány fiának a maga felesége helyett más cigány asszonyt adott Plucz György cigány.

Decimus quintus testis Johannes Bertók, annorum circiter 30. juratus, examinatus fassus est:<sup>389</sup> hallotta Szent Simon Júdás napján, Pinczehelyen a vásárban Berky Miskától, Budához tartozandó cigányok vajdájuk szájából, hogy ezen Plucz György nevű cigány, mikor Somogy vármegyéből kiszökött volna, úgy ment hozzája Budára és vele is járt egy darabig; kérte volna ötlet, hogy adjon oly levelet neki, hogy ezen Somogy vármegyében jöhessen vissza és az előbbeni előzőtt felesége miatt ne legyen neki semmi bántása, és ígért is neki két aranyat és két szelem futat [?] de ő arra azt felelte, hogy: Nem adok, mert azon levél urak eleibe menne a vármegyén, és én nekem nagy kissebbségemre és gyalázatomra esnék.

Decimus sextus testis Johannes Horváth, annorum circiter 30. juratus, examinatus fassus est:<sup>390</sup> ezen fatens is azon vásárban jelen lévén és aszerint ő is mindeneket úgy hallott és fateál.<sup>391</sup>

<sup>386</sup> A tizenkettedik tanú, Farkas János, körülbelül 20 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>387</sup> A tizenharmadik tanú, Horváth István, körülbelül 25 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>388</sup> A tizennegyedik tanú ... körülbelül 30 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>389</sup> A tizenötödik tanú, Bertók János, körülbelül 30 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>390</sup> A tizenhatodik tanú, Horváth János, körülbelül 30 esztendő, megeskette, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>391</sup> Vall.



*A cigányok megjelenése Magyarországon*

Zámbó János, tekintetes nemes Somogy vármegyének  
 egyik viceszolgabírája (P. H.)  
 Borsfay Pál, tekintetes nemes Somogy vármegyének  
 egyik esküdtje (P. H.)

*Forrás: MNL SML IV. 10. u. Somogy vármegye törvényszékének iratai. Tiszti fenyítőpercek (Processus magistratuales), I. index, 2. sz.*

**158.**

**A Fejér és Veszprém vármegyei cigányok kezességvállalása fogságba vetett  
 vajdájukért, 1715**

Mi, alább megírottak, úgy mint nemes Fejér és Veszprém vármegyékben lévő cigány seregek, adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik, hogy mivel a mi Pullucz névű vajdánk ebben vádoltatván, mintha két élő felesége lett volna, széntég<sup>392</sup> úgy a fiát is és más cigányokat is a feleségüktől elválasztott, és más feleségeket nekik adott volna, a ki is már sok időtől fogvást kemény rabságot szenvedett, tekintvén azért aztat, vettünk ki tekintetes, nemes, vitézlő Madarász László vice ispán<sup>393</sup> uramtól ilyen okkal kezessen, amint is kicsinytől fogvást nagyig mind közönségessen több cigány társainkkal együtt lettünk a megemlített vajdánkért kezesek. Valamikor tekintetes nemes Somogy vármegyének akár mostani, akár jövődöbéli magistratusa<sup>394</sup> a megírt Pallucz névű vajdánkat fogja előkívánni, mindenkor tartozzuk nemes vármegye kezéhez adni és statuálni<sup>395</sup>, melyet ha nem cselekednénk, vagy nem cselekedhetnénk, vagy cselekedni nem akarnánk, tehát a nemes vármegye mindenkor, valahányszor fog kívántatni és elő nem állíthatjuk, akkor a nemes vármegyének mostani és jövődöbéli magistratusa mi rajtunk ötszáz forintot desumálhassa.<sup>396</sup> Obligálván<sup>397</sup> arra is magunkat, hogy tekintetes, nemes, vitézlő Sankó Miklós előbbeni vice ispán uram által tett Farkas vajdán, se valamelyik azon vajda alatt való cigányon, se pedig azokon, kik őtet a följobb írt vétkeért vádolták és ez iránt ellene bizonytságot tettek, nevezett Palucz vagyis Sípós vajda se maga semminemű bosszút nem áll, se mások által bosszúállást, annyival is [inkább] kárt nem tetet. Ha pedig valami olyas történnék, hogy vagy említett Farkas vajdán vagy maga, vagy másik által, akármelyiken a följobb megnevezetteken bosszút vagy kárt tetetne, toties quoties<sup>398</sup> rajta, úgymint Palucz vajdán, vagy ha őtet nem le-

<sup>392</sup> Szintén.

<sup>393</sup> Alispán.

<sup>394</sup> Tisztikara.

<sup>395</sup> Állítani.

<sup>396</sup> Behajthassa.

<sup>397</sup> Kötelezvéen.

## Források

hetne kapni, vagyis annyi értéke nem található, mi rajtunk közönségesen, vagy akár-mellyikünkön, avagy is akarmelyiken az említett seregünkbeliekben száz forintot ve-hessen vagy vetethessen följobb írt vice ispán uram, avagy őkegyelme más leendő nemes Somogy vármegyének magistratusa. Melyről adtuk ezen kezes levelünket, írást pedig nem tudván, kereszt vonásunkkal megerősítjük.

Sziget, 21. Octobris, 1715.

Hegedős Márton vajda X.

Babai Jancsi bíró X.

Mező Márton X.

Várongi Gyurka X.

Coram me Georgio Kovacz incliti comitatus Simegiensis jurassore<sup>399</sup> m. p.<sup>400</sup>

Coram me Martino Igmándi suae maiestatis sacratissimae nationalis militiae presidii Szigethiensis pedestris ordinis vexilifero m. p.<sup>401</sup>

Forrás: MNL SML IV. 10. v. Somogy vármegye törvényszékének iratai. Bünetőprek (processus criminales), I. index, nr. 2.

## 159.

**Gróf Esterházy Péter menlevele és rendtartása a birtokain lakó  
és az általa vajdává tett Barják Ferenc alá rendelt cigányok számára, 1717**

Én, galánthai gróf Eszterházy Péter, Beczkó és Surán várainak örökös ura adom tud-tára mindeneknek, akiknek illik ez levelemnek rendjében. Mivel hogy minden dolognak rendes folyása a jó rendtartástól függ és vagyon, én is, hogy annak jobb folyását és rendjét megtartsam, és nem különben protection<sup>402</sup> alatt lévő cigányság megtartsa és folytassa, mindabból az okból, hogy őket senki ok nélkül, törvénytelenül, az igazság útján kívül ne háborgassa, mindabból pedig, hogy az én úri jussomat is fönntartván, nekem tartozó adójukat és munkájukat annyival is rendesebben megadhassák és ad-ministrálhassák,<sup>403</sup> rendeltem előttük járóul, vajdául és merő pro prima instantia<sup>404</sup> igazságtévőnek Barják Ferencz vajdát. Kinek is engedtem, valamint annak előtte szo-

<sup>398</sup> Annyiszor, amennyiszor.

<sup>399</sup> Jurato assessore.

<sup>400</sup> Elöttem, Kovács György, nemes Somogy vármegye esküdt ülnöke előtt, s. k.

<sup>401</sup> Elöttem, Igmándi Márton, ő legszentebb felsége szigeti végvárában lévő, gyalogos rendű nemzeti ka-tonaságának zászlótartója előtt, s. k.

<sup>402</sup> Védelmem.

<sup>403</sup> Szolgáltathassák.

<sup>404</sup> Első kérelemért.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

kásban volt és szabadon laktak, úgy most is és jövőben mind a véle és alatta való cigánysággal együtt galántai, surányi, beczkói, egyszóval egész magyarországi szent korona alatt lévő jószágaimban szabad lakást és maradást; úgy mind azáltal,<sup>405</sup> hogy ők is maguk hűségükről, tartozó kötelességükről el nem feledkezvén, minden tergi-versatio<sup>406</sup> és vonogatás nélkül maguk datiaját,<sup>407</sup> adóját és szokott munkájukat végben vigyék, úgy mint: akárminemű szükségemre való kovácsolást; szénatakarásnak idején, amennyire limitáltatnak, annyi gyűjtőt adni; ha pedig gyűjtőket nem kívánnék, tartoznak tizenkét rénes<sup>408</sup> forintokat in paratis praestálni<sup>409</sup>, id est florenos 12;<sup>410</sup> és kocsival s lovakkal is szükségnek idején oda, ahová kívántatik, elmenni; nemkülönben minden sától Szent György mártír és katona napjára egy rénes forintot, id est florenum 1,<sup>411</sup> úgy Szent Mihály arkangyal napjára is egy rénes forintot, id est florenum 1. censusul vagy adóul megadni, és hasonlóképpen minden sától egy font borsot. Engedtem tovább is említett Barják Ferencz vajdának oly erőt és hatalmat, hogy ezen levelmemnek erejével akárhol találja és tapasztalja afféle protectióm<sup>412</sup> alá tartozandó szökevény cigányokat, szabadon megfoghassa és birodalmam alá hajthassa. Parancsolom is kemény büntetés alatt reája bízott cigányságnak, hogy ki-ki mint általam rendeltetett és eleikben állítottatott vajdának és főbb bírójuknak, mindenkiben szavát fogadják és obtemperáljanak.<sup>413</sup> másként akire a szófogadatlanságért helyes panasz tétetik, érdemlett büntetését pálcával, tömlőccel és vassal is elveszi. Requirálok<sup>414</sup> azért minden méltóságban, hadi és más tisztben, státusban és rendben helyheztesett jót akaró uraimékat, nemkülönben harmincados, vámos, városi és falusi bírák uraimékat, hídmestereket és révbírákat: többször is említett Barják Ferencz vajdát hozzá tartozandó cigányaival együtt mindenütt szabadon jönni-menni, mulatni és megszállani engedjék és engedtesék, sőt, ha valaki igaz ok nélkül háborgatni akarná, illendő pártfogással hozzájuk lenni ne terheltesse: mely jóakaratot én is hasonló dologban reciprocálnom<sup>415</sup> kívánom. Actum in castello Galántha, anno Domini millesimo septingentesimo decimo septimo.<sup>416</sup>

Gróf Esterhás Péter m. k.

<sup>405</sup> Azonban oly módon.

<sup>406</sup> Hátat fordítás.

<sup>407</sup> Adományát.

<sup>408</sup> Rajnai.

<sup>409</sup> Készpénzben szolgáltatni.

<sup>410</sup> Azaz 12 forintokat.

<sup>411</sup> Azaz egy forintot.

<sup>412</sup> Védelmem.

<sup>413</sup> Engedelmeskedjenek.

<sup>414</sup> Megkeresek.

<sup>415</sup> Viszonoznom.

<sup>416</sup> Készült Galánta kastélyában, az Úr 1717. esztendejében.

*Források*

*Forrás: Thaly Kálmán, 1884. 574–576.*

**160.**

**A csengeri Melith-féle birtokrészen lakó cigányok és az általuk fizetett adó,  
illetve becsült értékük, 1718**

Ezenkívül találhatók itt cigányok, akik ezekhez a jószágokhoz tartoznak, szám szerint heten. Közülük minden egyesnek az éves munkáját 1 forintban és 50 dénárban határozzák meg, ami kitesz 10 forintot és 50 dénárt.

Továbbá vannak hegedűsök szám szerint öten, akik hasonlóképpen a mesterségükkel szolgálnak, akik közül minden egyes 25 forintra becsültetvén, [a becsült értékük] kitesz 125 forintot.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 145. Nr. 58. pag. 2.*

**161.**

**Gróf Esterházy Ferenc menlevele a Fejér vármegyei vajda, Kovács György  
és az alája tartozó cigányok számára, 1719**

Comes Franciscus Eszterházy de Galántha, arcis Csesznek haereditarius dominus et capitaneus, inclyti comitatus Albensis supremus comes, suae caesareae regiaeque maiestatis consiliarius universis et singulis etc. salutem, quibus vero competit, servitiorum meorum promptitudinem<sup>417</sup>. E levelem mutató Kovács Gyurka nevű, nemes Fejér vármegyében helyheztesztett cigányok vajdája megtalálván avégett, hogy eddig is nemes Fejér vármegyében alatta lévő cigányságot úgy dirigálta<sup>418</sup>, hogy panasz reája nem igen lehetett; szükségesnek ítélvén azért lenni, hogy tovább is a cigányságtól a rendetlen állapotok eltávoztassanak és reájuk vigyázó légyen: ezen említett Kovács Gyurka nevű vajdájuk assecurálja<sup>419</sup> a nemes vármegyét, hogy nem lopással, hanem kovácsolásukkal és kézi munkájukkal alatta lévő cigányaival mindennapi kenyerüket fogják keresni. Kire nézve requiráltatnak<sup>420</sup> és kéretnek általam nemes Fejér vármegyében lévő méltóságos urak és nemes uraimék: említett cigány vajdát alatta lévő cigányaival a nemes

<sup>417</sup> Gróf galántai Esterházy Ferenc, Csesznek várának örökös ura és kapitánya, nemes Fejér vármegye főispánja, ő császári és királyi felsége tanácsosa mindenkinek együtt és külön-külön stb. üdvöt, azoknak pedig, akiket illet, szolgálataim készségességét.

<sup>418</sup> Igazgatta.

<sup>419</sup> Biztosítja.

<sup>420</sup> Megkerestetnek.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

vármegyében lévő helységeken járni, kovácsolásukat életük táplálására űzni megenedni ne terheltesse. A cserélés állapotját ami nézi, az ő módjuk szerint: négy forint bírság alatt visszaadni ne tartozzanak. Kívánván ők is a nemes vármegyének mindenben és kovácsolásukkal is szolgálni. A cigányság is tartozni fog mindenben neki engedelmeskedni, minden dolgokban megtalálni. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus.<sup>421</sup> Datum Jaurini, die quarta Augusti, [anno] millesimo septingentesimo decimo nono.<sup>422</sup>

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 576–577.*

## 162.

**Borsod vármegye hatóságának tanúkihallgatási jegyzőkönyve  
Siroki György szendrői cigány megveretése ügyében, 1720**

Én, Némethi Cs. Gergely, tekintetes nemes Borsod vármegye ordinarius<sup>423</sup> szolgabírája mellém adjungált<sup>424</sup> esküdt, nemzetes Beregszászi N. József urammal méltóságos keresztszegi gróf Csáky Sigmond uram őexcellenciája, etc. requisitiójára emanált<sup>425</sup> tekintetes nemes Borsod vármegye generalis exmissiója<sup>426</sup> mellett jöttem ki Szendrő városában, megírt tekintetes nemes vármegyében lévőben, és peragáltam<sup>427</sup> ezen collateralis inquisitiót<sup>428</sup> az elémben adott utrumok<sup>429</sup> szerint.

De eo, utrum.<sup>430</sup>

Primo.<sup>431</sup> Tudja-e, látta-e vagy hallotta-e a tanú, hogy ezen mostan folyó 1720-dik esztendőben, ezelőtt három héttel, úgymint die 6-ta Martii<sup>432</sup> nemzetes Németh Ferencz mostan ide való szendrei lakos méltóságos gróf Csáky Sigmond uram őexcellenciája<sup>433</sup>

<sup>421</sup> A jelen levelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatta.

<sup>422</sup> Kelt Győrben, augusztus 4. napján, az 1719. [évben].

<sup>423</sup> Rendes.

<sup>424</sup> Kapcsolt.

<sup>425</sup> Megkeresésére kiadott.

<sup>426</sup> Általános kiküldetése.

<sup>427</sup> Elvégeztem.

<sup>428</sup> Oldalagos (előzetes) tanúvallatást.

<sup>429</sup> „Vajon”-ok, itt: kérdőpontok.

<sup>430</sup> Arról, vajon.

<sup>431</sup> Először.

<sup>432</sup> Március 6. napján.

<sup>433</sup> Méltósága.

## Források

stb. cigányát, Siroki Györgyöt hatalmasul aggrediálván,<sup>434</sup> megverte és meg is véresítette volna?

2-do.<sup>435</sup> Tudja-e, látta-e vagy hallotta-e, ezen megírt hatalmasság mely helyen és mi okból esett?

3-io.<sup>436</sup> Tudja-e, látta-e a tanú, hogy amidőn azon Siroki György a várban panaszra akart volna menni, akkor is megvervén azon Németh Ferencz, az utcán újonnan rajta menvén,<sup>437</sup> megverte azon őexcellenciája cigányát?

Primus testis Stephanus Kovács, colonus illustrissimae dominae comitissae Dorotheae Forgács illustrissimi domini comitis Alexandri condam Gvadagnyi relictiae viduae in possessione Rudabánya, annorum circiter 56. juratus, examinatus fassus est ad 1-mum.<sup>438</sup> A verekedést nem látta, minthogy már kijött akkor az iskolából, amidőn közöttük esett a verekedés, már a toronynál is voltak, hogy elsivalkodott Siroki György felesége. Meghallván a sivalkodást, mondotta praedikator uram: Micsoda sivalkodás esék az iskolában? De ezen fatens<sup>439</sup> csak szállására ment és nem tudja, mit csináltak. Ad 2-dum. Amint a sivalkodás esett, az iskolánál esett, de kívül-e a házon, vagy a pitvarban, vagy belül a házban, nem tudja. Hanem míg még asztalnál voltak, kocódtak egymással, mortificálta<sup>440</sup> Sirokit Németh Ferencz uram, hogy nem üdvözlöl egy cigány is, mivel sokat esküszik. Melyre mondotta Siroki György: Elég magyar cigány vagyok Szepsiben és Somodiban is, mert szinte úgy majd minden szavuk után esküsznek. Melyre felállván Németh Ferencz, protestált.<sup>441</sup> Siroki arra mondotta: Követem kegyelmedet, hogy kegyelmed szépsi fél, én nem nevezek senkit is, de elég van olyan, aki majd minden szava után esküszik. Ezt appraehendálván<sup>442</sup> Németh Ferencz uram, magában tartotta, abból eshetett közöttük a verekedés. Ad 3-ium nihil.<sup>443</sup>

2-dus testis Benedictus Cs. Némethi nobilis persona, judex Szendrőiensis, annorum circiter 38. juratus, examinatus fassus est ad 1-mum.<sup>444</sup> Amidőn az iskolába összegyűlt

<sup>434</sup> Megtámadván.

<sup>435</sup> Másodszor.

<sup>436</sup> Harmadszor.

<sup>437</sup> Nekimenve, rátámadva.

<sup>438</sup> Az első tanú, Kovács István, néhai tekintetes Gvadányi Sándor gróf úr hátrahagyott özvegyének, tekintetes Forgács Dorottya grófné asszonynak Rudabánya helységben lakó jobbágya, körülbelül 56 éves, megeskütve és kikérdezve vallotta az elsőre (ti. kérdésre).

<sup>439</sup> Vallomást tevő.

<sup>440</sup> Itt: kárhoztatta.

<sup>441</sup> Tiltakozott.

<sup>442</sup> Megértvén.

<sup>443</sup> A harmadikra semmit.

<sup>444</sup> A második tanú, Cs. Némethi Benedek nemes személy, szendrői bíró, körülbelül 38 esztendő, megeskütve és kikérdezve vallotta az elsőre.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

emberséges emberek maguk szállásukra akarván menni, ki a torony felé, ki pedig másfelé, a fatens is maga szállására menvén, akarván maga marháinak enni adni, egy alkalmatossággal hall nagy kiáltást, mely kiáltásra amidőn marhái közül kijött volna, megyen az iskola felé és látja kívül lenni az iskola udvarán mind Siroki Györgyöt feleségestül, úgy Németh Ferenczet is, és amidőn közel ment volna a fatens az iskola udvarához, megyen eleiben Siroki György véresen, a fatensnek Siroki György panaszképpen mondja: Látja kegyelmed, bíró úr, mit csinált nekem Németh Ferencz? Melyre pro 3-tio<sup>445</sup> neki megyen Németh Ferencz Siroki Györgynek és ott az utcán, a fatens előtt jól arcul csapja, melyre egymás hajában kapván csüllödtének és Németh Ferencz Sirokit a földhöz csapván, a hasára ült, hanem a fatens húzta le osztán a hasáról Németh Ferenczet. Ad 2-dum. Tudja, hallotta a fatens, hogy amidőn az iskolában lévő emberséges emberek a mulatás közben egyről, másról discurláltak<sup>446</sup> volna, Németh Ferencz a cigányokat fordítja elő, declarálván<sup>447</sup> állapotjukat, miképpen élnek és mi-csoda esküvők, és hogy egy cigány sem üdvözül. Melyre mond Siroki György: Jaj, lelkem Németh Ferencz uram, elég magyar cigány is vagy, aki többet esküszik, mint némely cigány, csak a mostan idejött szépsi és somodi emberek közül is vagynak olyak, akik minden második szavukat Isten úgy segéljével bizonyítják. Amely szavaira felállván Németh Ferencz, protestált, mondván: Ezt hallja kegyelmetek, bíró uram és esküdt uram, én ezt törvény nélkül nem hagyom. Erre mond Siroki György: Édes Németh Ferencz uram, én senkit nem nevezek.

3-tius testis Stephanus Nagy juratus notarius oppidi Szendrő, annorum circiter 28. juratus, examinatus fassus est ad 1-mum.<sup>448</sup> Tudja s látta a fatens, hogy ezen folyó 1720-dik esztendőben, martiusnak hatodik napján Németh Ferencz uram és méltóságos gróf Csáky Sigmond uram őexcellentiája Siroki György nevű cigánya az iskola előtt, az utcán keményen megverekedtenek, legelsőben is Németh Ferencz a fatens jelenlétében Siroki Györgyöt pofon csapta, annak utána ölben kapta Németh Ferencz, a földhöz ütötte Siroki Györgyöt, Németh Ferenczet róla mások levonván, annak utána Siroki György fordulván felül, a fatens vont a Németh Ferenczről és az iskolában behúzta. De miképpen kezdték verekedésüket, nem tudja, mint hogy a fatens negyed magával a templomnak iskola felől való ajtajában állott, hanem az egyházfi, Iratosi István velük együtt benn maradván a házban, egyszer hirtelenséggel kijön, megyen a fatenshez, mondván: Kijövék én, bátyám uram, közülük, mert majd nem megyen jóra dolguk Siroki György és Németh Ferencznek. Melyre a fatens megindulván a templom ajtajából, mondja: Gyerünk el hát innét, hogy valamiképpen ne részesüljünk verekedésükben. És azonnal hallják a nagy sivalkodást, melyre praedikátor uram maga há-

<sup>445</sup> Harmadszorra.

<sup>446</sup> Beszélgettek.

<sup>447</sup> Kinyilvánítván.

<sup>448</sup> A harmadik tanú, Nagy István, Szendrő mezőváros esküdt jegyzője, körülbelül 28 esztendő, megeskütve és kikérdezve vallotta az elsőre.



*Források*

zából kijöven, mondja a fatensnek: Hova megyen kegyelmed, komám uram, midőn hallja kegyelmed a veszekedést? Kire is mond a fatens: Hallom bizony, ugyan azt akarom elkerülni. Mely szavára a fatensnek praedikátor uram mondja: Úgy, de az iskolában vagyon a dolog. És arra a fatens visszatérven, megyen az iskola ablaka alatt, hát már akkor az utcán mindketten véresen ott pemptolódtak (sic!), sivalkódtak egymással, s akkor csapta osztán pofon Németh Ferencz Sirokit. Ad 2-dum. Tudja, hogy benn az iskolában esett elsőben a verekedés, de a házban-e, vagy a pitvarban, jelen nem lévén a fatens, nem tudja, teljességgel közelebb való okát sem tudja verekedésüknek. Hanem tudja azt, hogy a mulatás közben asztalnál emberséges emberek jelenlétükben egymással kocódtanak Németh Ferencz és Siroki György, amint hogy Németh Ferencz uram mondja a cigánynak: De phella, egy cigány sem megyen mennyországban. Melyre mondott Siroki György: Jaj mihaszna, mert bizony vannak olyak elegen a Szepsiből és Somodiból jöttek közül, hogy még többet esküsznek, mint némely cigány, mert minden szavukban az Isten úgy segélje. Melyre protestált Németh Ferencz, mondván: Ezt, hallja kegyelmetek, esküdt uram és bíró uram, soha törvény nélkül nem hagyom. Melyre mond Siroki: De nem nevezek bizony én senkit. Ad 3-ium. Láta, hogy Siroki György a vár felé ment feleségestül, de hogy Németh Ferencz vagy leste, vagy útjában verte volna, sem nem tudja, sem nem látta.

4-ta testis Elizabetha Ökrös, consors Benedicti Cs. Némethi judicis Szendrőviensis, annorum circiter 30. jurata, examinata fassa est ad 1-mum.<sup>449</sup> Tudja s látta is a fatens, hogy a mostan folyó 1720-dik esztendőben, ennek előtte héttel Németh Ferencz uram méltóságos gróf Csáky Ferencz uram őexcellentiája cigányának, Siroki Györgynek a szendrői iskola pitvarában a hasára ülven, megverte s meg is véresítette. Ad 2-dum. Tudja s látta a fatens, hogy a verekedés az iskola pitvarában esett, de mi okon esett, nem tudja, hanem csak a sivalkodásra fordult oda, hogy micsoda állapot. Ad 3-tium. Azt is tudja és látta a fatens, hogy az iskola pitvarában amidőn egymástól azon küszködésből elváltak volna, mondották Sirokinak, hogy menjen haza, amint hogy kiindulván a pitvarból az udvarra, öszvetalálkozván Siroki György bíró urammal és panaszkodott őkegyelmének, mely panaszkodásra Németh Ferencz neki menvén, ismét újabban pofon csapta Siroki Györgyöt és egymás hajában kapván, csüllekedtek, letiporták egymást.

5-tus testis Stephanus Iratosi nobilis persona Szendrőviensis, annorum circiter 25. juratus, examinatus fassus est a 1-mum.<sup>450</sup> Amidőn azon alkalmatossággal az iskolában lévő emberséges emberek eloszlottak volna, ezen fatens Siroki Györggyel csak ketten maradtanak benn az iskolában, hanem annak utána visszatérven ment be Németh Ferencz is, és amidőn bement volna, kérdi a fatenstül: Van-e borunk, egyházfi uram? Melyre mond a fatens: Nincs bizony itt, hanem egy kicsiny a korsóban. A fatens ül-

<sup>449</sup> A negyedik tanú, Ökrös Erzsébet, Cs. Némethi Benedek szendrői bíró felesége, körülbelül 30 esztendő, megesketve, kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>450</sup> Az ötödik tanú, Iratosi István, szendrői nemes személy, körülbelül 25 esztendő, megesketve és kikérdezve vallotta az elsőre.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

tetvén őket, mondotta nekik: Üljön le kegyelmetek, majd bejön mester uram. Azalatt Sirokiné is bemenvén, hívta az urát haza, ezt mondván: Gyere haza uram, mert Németh Ferencz uram is haragszik reád! Mire mond Németh Ferencz: Nem haragszom bizony én, mind az által nem tartottam jó kedvvé, hogy az urad összecigányozott bennünket, de már azon túl vagyunk. Szóról szóra menvén egymás között, mit talált szólni Németh Ferencz Sirokinak, arra nem emlékezik, hanem hallotta azt, hogy Siroki György mondotta Németh Ferencznek: Hamisan mondod, selyma. Kire mond Németh Ferencz: Nekem mondád azt, cigány? Erre a fatens csak kiugrott a házból közülük, látván, hogy majd összekapnak. Hanem amidőn praedikátor és notarius uraimékkal a toronytól visszafordultak volna, a fatens látta, hogy az iskola udvarában Németh Ferencz pofon csapta a cigányt, a cigány is vissza akarván csapni Németh Ferenczre, de nem csaphatta, hanem ölben kapván Sirokit, a földhöz csapta és a hasára ült, ez a fatens húzta le a hasáról, viszont ismét Siroki felül fordulván, egymás haját tépték és ugyan ezen fatens választotta el egymástól és notarius uram vitte be a házba Németh Ferenczre. Egyebet nem látott.

6-tus testis Catharina Borsós, consors Georgii Cziba, annorum circiter 46. jurata, examinata fassa est ad 1-mum.<sup>451</sup> Ezen fatens kinézve az iskola ablakán, látta Sirokit az iskola pitvarában, hogy a Németh Ferencz hasán ült és a Siroki haja a Németh Ferencz kezében volt, a Németh Ferencz pedig a Sirokinéjében, ezen fatens is akarván mind egyik, mind másik haját kiszabadítani egymás kezéből, húzta egymástól őket, amidőn pedig felkeltek volna, Siroki taszította Németh Ferenczre a fatens felé úgy, hogy a fatens alul esett, Németh Ferencz reá, és Németh Ferencz megkapván Sirokit, felül reájok esett ő is. Ezen fatensről osztán felkelvén, kimentek az udvarra, ottan Németh Ferencz neki-menvén, Sirokit pofon csapta és Siroki is Németh Ferenczre. Ezen fatens kapván a maga vizes korsóit, elment a vízre és az után mit csináltak, mit nem, azt nem tudja s nem látta. 7-mus testis Stephanus Dobi, colonus generosae dominae Mariae Hatvany perillustris condam domini Pauli Gyürky relictæ viduæ Banyaiensis, annorum circiter 26. juratus, examinatus fassus est ad 1-mum nihil.<sup>452</sup> Ad 2-dum. Hallotta, hogy az asztalnál Siroki György és Németh Ferencz szóval kocódtanak, mely kocódásokból történhetett azon veszekedés. Ad 3-tium. Sem az iskolában, sem az utcán való veszekedéseket és verekedéseket absolute nem látta.

Peracta anno, die et loco in fronte specificatis.<sup>453</sup>

Tekintetes nemes Borsod vármegye szolgabírája

Némethi Gergely m. p.

<sup>451</sup> A hatodik tanú, Borsós Katalin, Csiba György felesége, körülbelül 46 esztendő, megeskette és kikérdezve vallotta az elsőre.

<sup>452</sup> A hetedik tanú, Dobi István, nemzeti Hatvany Mária asszonynak, tekintetes néhai Gyürky Pál úr hátrahagyott özvegyének bányai jobbágya, körülbelül 26 éves, megeskette és kikérdezve az elsőre semmit sem vallott.

<sup>453</sup> Elvégeztetett az első oldalon megjelölt esztendőben, napon és helyen.

*Források*

Tekintetes nemes Borsod vármegye esküdtje  
Beregszászi Jóseph m. p.

*Forrás: MNL OL P. 72. Csáky család levéltára 13. csomó, 81. fasc. 6. sz.*

**163.**

**Erdődy Barbara védlevele az uradalomban lévő cigányok részére,  
Sassin, 1722. 10. 03.**

Mi, Monyorókeréki Erdődy Barbara, Czobor Ádám gróf özvegye, Holics, Sassin és Éleskő uradalmak örököse, ezen levelünkkel adjuk tudtára mindenkinek. A mi és elődeink alattvalóiként megmaradt cigányok által beadott alázatos kérelmet – miszerint engedjük meg számukra, hogy az uradalomban körbejárva a kovácsmunkákat elvállalják és ezzel keressék élelmüket, tovább, tartsuk föléjük kezünket, valamint vezetőjüként egy magyar vajdát helyezünk – meghallgattuk. Ezt követően megengedjük számukra, hogy Holics, Sassin, Éleskő, Dobrowotska, Szomolánka, Berencs uradalmainkban körbejárjanak és kovácsmunkákkal keressék betevőjüket, miközben lopásaikkal senkinek kárára ne legyenek. Magyar cigányvajdává Kovács Jancsit (Kowatz Jantzy) nevezzük ki, akinek felelőssége legyen, hogy a hatalma alatt álló cigányokat a lopástól visszatartsa. Ha azonban egyiküket-másikukat lopás miatt bűnösnek találják, azt azonnal adják ki a magyar vajdának, aki megbünteti. Megparancsoljuk fenti uradalmainkban lévő polgármestereknek és közösségeknek, hogy ők a mi cigány alattvalóink ellenségeit figyelmeztessék, hogy uradalmainkban nem tűrünk meg idegen cigányokat, a mi cigány alattvalóink azonban békésen és szabadon közlekedhetnek. Kelt a mi sassini várunkban, 1722. október 3-án.

Gróf Erdődy Barabara

*Forrás: ÖStA, HHStA Hausarchiv Poschakten (Kt. 37. fol. 272–282.) <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=897> (bitelesített szlovák nyelvű irat német fordítása)*

**164.**

**Szabolcs vármegye rendelete az ökröket bíró  
és a dohányzó cigányok adóztatásáról, 1722**

Az ökröket bíró cigányok az adózási formának megfelelően fizessenek azok után, s így a dohányt füstölők is ugyanazon norma szerint tartoznak majd adózni.

*Forrás: Kolosvári – Óvári III. kötet 290.*

**165.****Gróf Eszterházy Ferenc menlevele Sónai Márton hadnagy (azaz vajda)  
és az alatta lévő, a cseszneki várhoz tartozó cigányok számára, 1723**

Galánthai idősbik gróf Eszterházy Ferencz, kegyelmes császár és koronás király urunk őfelsége tanácsa, Csesznek vára örökös ura s főkapitánya, nemes székes Fehér vármegye főispánja adom tudtára minden végbeli fő- és vicekapitányoknak, vajdáknak, királyi és szabad városi bírácoknak, harmincadosoknak, vámosoknak, hidak és révek őrzőinek, falusi bírácoknak és polgároknak, úton és útfélen járó vitézeknek, hogy ezen levelem mutató Sónaj Mártony hadnagyot alatta lévő, cseszneki váramhoz tartozó cigányokkal együtt vettem protectióm<sup>454</sup> alá, kötelezvén magukat arra, hogy valahol ezen győri tartományban s pusztákon megfordulnak, sem a szegénységnek, sem más embereknek kárt nem tesznek, inkább a szép egyességben szolgálni igyekeznek. Aki nek okáért kérek fölül említett minden rendeket, hogy ezen Sónaj Mártony hadnagyot alatta lévő cigányokkal együtt mind menni, jönni, mulatni, sátorjukat fölvonni, szokott kovácsolásukat, cseréjüket, egyéb, életük táplálására mesterségüket gyakorolni engedjék; sőt, ahol kíváztatik, igazságos ügyükben illendő segítséggel, jóakarattal és oltalommal lenni hozzájuk ne terheltesse, az igazságnak rendje is azt hozván magával. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus.<sup>455</sup>

Datum in arce Csesznek, die 20. Aprilis, anno 1723.<sup>456</sup>

Gróf Eszterházy Ferencz m. k.

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 576–577.*

**166.****Gróf Eszterházy Ferenc menlevele Horváth Ferenc cigány vajda és az alája  
tartozó, a galántai kastély fennhatósága alatt élő cigányok számára, 1723**

Én, gróf galánthai Eszterházy Ferenc, Csesznek várának örökös ura és kapitánya, [nemes székes Fehér vármegye főispánja] adom tudására [minden végbeli fő- és vicekapitányoknak, vajdáknak, királyi és szabad városi bírácoknak, harmincadosoknak, vámosoknak, hidak és révek őrzőinek, falusi bírácoknak és polgároknak, úton és útfélen járó vitézeknek], hogy ez levelem mutató Horváth Ferencz cigány vajda, ki ez előtt is, még az atyja és anyja eleje is üdvözült öregatyám, gróf Eszterházy Dániel, úgy üdvözült édesatyám, gróf Eszterházy János győri vicegenerális uraimék protectiója alatt lévén és galánthai kastélyom-

<sup>454</sup> Védelmem.

<sup>455</sup> A jelen oklevelet, miután elolvastatok, adjátok vissza annak, aki bemutatta.

<sup>456</sup> Kelt Csesznek várában, április 20. napján, az 1723. évben.

*Források*

hoz tartozandók voltak, hasonlóképpen az én protectióm<sup>457</sup> alatt is mind ekkoráig is, kívánván tőlem tovább is új protectionalis<sup>458</sup> levelet, mivel amely levelei említett eleimtől, úgy éntőlem is adattanak neki alattvalóival együtt, azok eltévedvén a háborúságos és zűrzavaros időkben. Annak okáért említett Horváth Ferenczet a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében levő jószágomban megmaradni kívánó cigányoknak vajdájává választván, nem különben Horváth Gyurkát, Horváth Marczint, Bihary Gyurkát, Vörös Gyurkát és Vörös Miklóst, úgy mint kik is említett vajdájokkal együtt erős hittel kötelezték és adták magukat hozzám, a mostani és ennek utána születendő magzatjukkal és maradékjukkal együtt, minden hozzájuk tartozó cselédjükkel együtt vettem oltalmam s protectióm alá, szabadságot engedvén nekik, hogy akármely vármegyében lévő jószágomban szokott mesterségük, úgy mint kovácsolásuk és cserélésük után megbántódás és háborítás nélkül, szabadon élhessenek, táplálván abbéli keresményükkel mind magukat s mind pedig cselédjüket. Minek okáért kérek fölül említett minden rendeket, akiknek pedig illik, hagyom és parancsolom, hogy megnevezett Horváth Ferencz vajdát, hasonlóképpen Horváth Gyurkát, Horváth Marczint, Bihari Gyurkát, Vörös Gyurkát és Vörös Miklóst, mind ennek utána vajdasága alá magukat adó s ajánló cigányokkal, nemkülönben a szentséges magyar korona alatt akármely vármegyében lévő jószágomban lévő cigányok ne más vajdát, hanem Horváth Ferenczet ismerjék és tartsák vajdájuknak. Holott pedig valamely cigány nem akarná szavát fogadni és ellene támadna, tehát hagyom és parancsolom minden rendbeli tisztviselőimnek, hogy azon szófogadatlan cigányokat a megnevezett tisztek fogják és érdeme szerint büntessék, s ezeknek mostani igaz útjukban és életük szabad úton való táplálásában senkitől bántásuk avagy háborgatásuk, annyival inkább megkárosításuk ne légyen, sőt nekik más jószágokban én tekintetemért szabad mulatozást és utazást engedni ne nehezteljenek, kit én is illendő kedveskedéssel s jóakarattal más vagy hasonló dolgokban remereálni<sup>459</sup> el nem mulatok. Praesentibus perlectis [exhibenti restitutus].<sup>460</sup>  
Datum in arce Csesznek, die 30. Augusti, anno Domini 1723-tio.<sup>461</sup>  
Comes Franciscus Eszterásy m. p.

*Forrás: Thaly Kálmán 1884. 577–578.*

<sup>457</sup> Védelmem.

<sup>458</sup> Védelmező.

<sup>459</sup> Viszonozni.

<sup>460</sup> A jelen oklevelet, miután elolvastatok, [adjátok vissza annak, aki bemutatta].

<sup>461</sup> Kelt Csesznek várában, augusztus 30. napján, az Úr 1723. esztendejében.

## 167.

**Galántai Esterházy József oklevele, amelyben megújítja  
a gesztesi uradalomhoz tartozó cigányok fölötti vajdai tisztségben Mihály vajdát,  
s egyben megszabja kötelességeit is, 1723**

Én, Galánthai gróf Eszterházy Józseph adom tudtára mindeneknek, akiknek illik, hogy gesztesi dominiumban<sup>462</sup> és protectionk<sup>463</sup> alatt lévő cigányok vajdája, Mihály vajda alá-  
zatos instantiájával<sup>464</sup> hozzám folyamodván, representálta,<sup>465</sup> hogy még ezelőtt alkalmas  
esztendőkkal vajdaságra adott levele elromolván és semmivé lévén, az alatta lévő cigány-  
ság vajdaságát difficultálván,<sup>466</sup> szavát úgy, mint ennek előtte, nem akarják közönségesen  
fogadni. Arra való nézve alázasosan instált, hogy újabb levelemmel az említett vajdaság-  
ban őtet megerősítssem, kinek is alázasos representációval való kérésit, annyival is inkább,  
hogy az említett gesztesi dominiumban lévő cigányság ennek utána is regula alatt tartas-  
sék, és a tolvajlásokkal és lopásokkal Isten ő szent fölsége meg ne sértessék, az ember-  
eknek is káruk eltávoztassék, consideratióban<sup>467</sup> vévén, instantiájának úgy annuáltam,<sup>468</sup>  
hogy nem csak az említett Mihályt, de holta után Ferencz és János fiait is, ha arra elég-  
ségeseknek lenni ítéltetni fognak, vajdáknak declarálnom<sup>469</sup> kívántam, ugyanis olyképpen,  
hogy valamint a több dominiumainkban, úgy a gesztesiben lévő cigányság is őtet úgy,  
mint a magyar vajda után maguk nyájukból való vajdának ismervén, szavát fogadja, és  
valamit a dominiumbéli tisztjeinek parancsolatjából fog az alatta valóinak committálni<sup>470</sup>  
és intimálni,<sup>471</sup> annak engedelmeskedni tartozzanak. Ellenben ő is valamint hogy a bűn-  
telennek rövidséget bémondásával nem vétett, de ő úgy a vétkesnek sem fogja tettét tit-  
kolni, hanem hogy a botránkozás és egyéb rossz cselekedetek az alatta valói között  
eltávoztassanak, az olyatén vétkest azonnal bejelenteni vagy a magyar vajdának, avagy is  
immediate<sup>472</sup> a dominiumban lévő főtisztjeinknek tartozzék, s ugyan tisztjeink limitati-  
ója<sup>473</sup> szerint az uraság convenientiáját<sup>474</sup> mind a maga cigányain, és mind pediglen a vi-  
dédi cigányokon, ha a dominiumban bejönnek, beszédni obligációja<sup>475</sup> lészen, mely

---

<sup>462</sup> Uradalomban.

<sup>463</sup> Védelmünk.

<sup>464</sup> Kérelmével.

<sup>465</sup> Jelentette.

<sup>466</sup> Nehezményezvén.

<sup>467</sup> Megfontolásra.

<sup>468</sup> Engedtem.

<sup>469</sup> Nyilvánítani.

<sup>470</sup> Rábízni.

<sup>471</sup> Utasítani.

<sup>472</sup> Közvetlenül.

<sup>473</sup> Meghatározása.

<sup>474</sup> Megilletőségét.

*Források*

circumstantiában<sup>476</sup> is ha valamelyik renitens<sup>477</sup> volna, a falvak bírái is fognak tartozni neki assistentiával<sup>478</sup> lenni. Azért mind ezeknek nagyobb valóságára nézve adtam az említett Mihály vajdának subscriptiómmal<sup>479</sup> és pecséttemmel is megerősített leveletem.

Datum Igmánd, 3. Octobris 1723.<sup>480</sup>

Gróf Eszterházy Józseph (P. H.)

*Forrás: Jakus Lajos 1992. 21.*

## 168.

### Cigányok betelepedésének engedélyezése Szeged városába, 1723

Anno 1723. Die 1 Martii. Nemes városunk közönséges házánál szokás szerint tartott sessióban<sup>481</sup> elvégeződött, és pro directione kovács mestereknek ki is adattatott, hogy városunkban meg maradandó cigányok mit dolgozzanak, tudniillik:

csizmákat patkoljanak.

szántó vasakat élesítsenek.

vas villa ágot forrasszanak, és egészben vas villát csinálják.

szántó vas orrára két márjásig vasat verhessenek.

kész marok vasat felsüthessenek, de újat ne csináljanak.

nád vágó kaszát csináljanak, sarlókat fogazzanak; iszkábákat verhessenek,

szőlőmetsző kést csináljanak.

És hogy Alsó városon két kovács, és három cigány légyen, Felső városon is két kovács, és három cigány, az palánkban pediglen egy cigány maradjon.

*Forrás: MNL CsCsML IV. 1003. a. Szeged Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1723. január 21.*

<sup>475</sup> Kötelezettsége.

<sup>476</sup> Körülményben.

<sup>477</sup> Rendbontó.

<sup>478</sup> Segítséggel.

<sup>479</sup> Aláírással.

<sup>480</sup> Kelt Igmándon, 1723. október 3-án.

<sup>481</sup> Ülésen.



*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 169.

### Az elfogott társaikért kezességet vállalni akaró Tolna megyei cigányok kérelme a vármegye tisztkarához, [18. század első negyede]

[*Címzés a külzeten:*] A tekintetes nemes Tolna vármegyéhez, ő nagyságukhoz s ő kegyelmükhez alázatos instantiája<sup>482</sup> a belül megírt instansoknak.<sup>483</sup>

Tekintetes nemes vármegye!

Kénytelenítettünk nagyságtokat, kegyelmeteket ezen együgyű instantiánk<sup>484</sup> által megtalálnunk, mivel szegény Hegedűs Ádám és Kovács Ferkó és Sárközi Rusinka atyáncfiai a tekintetes nemes vármegye bizonyos okokra való nézve megfogatta, kik is a tekintetes nemes vármegye kemény fogságában vannak. Kire nézve alázatosan folyamodtunk nagyságtokhoz, kegyelmetekhez, mint hogy úgyis elégtelenek a maguk táplálásukra, méltóztatnék a tekintetes nemes vármegye a mi kezességünkre kibocsátani. Mely nagyságtok, kegyelmetek ebbéli, hozzánk megmutatandó kegyes gratiáját<sup>485</sup> igyekezzük megszolgálni, várván nagyságtok, kegyelmetek kegyes gratiájátul és maradunk nagyságtoknak, kegyelmeteknek alázatos, szegény, együgyű szolgálai:

kocsándi vajda, szekszárdi, bicskei vajda uraimék

vajdasága alatt lévő egész cigány sereg.

*Forrás: MNL TML IV. 1. b. Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok, regestr. 2133. fasc. 11. nr. 56. – A hozzávetőleges datálás formai és tartalmi jegyek alapján történt.*

## 170.

### Cifra György cigányvajda feleségének boszorkánypere, 1724<sup>486</sup>

Hajdúszoboszló, 1724. február 23.

<sup>482</sup> Kérelme.

<sup>483</sup> Kérelmezőeknek.

<sup>484</sup> Kérelmünk.

<sup>485</sup> Kegyelmet.

<sup>486</sup> Cifra György cigányvajda feleségének boszorkányságát 1724 tavaszán bizonyította a szoboszlói tanács. 21 tanút hallgattak ki, akik boszorkányságára nézve számos dolgot tudtak felhozni. Az egyik vád szerint Cifránét látták az ördöggel együtt száguldozni. A tanúk többsége állatok és emberek megrontását hozta fel ellene. A vádak a következők voltak: Nagy Mihály feleségének például elapasztotta a tejét, mert sületlen cipót adott neki. Amikor egy véka búzát kért az egyik tanútól, és nem tudott neki adni, megbetegítette a lábát. A háziállatokat is meg tudta babonázni. Egy borjú lábát azért nyomorította meg, mert nem sikerült egy lónak az adás-vétele, amikor pedig csirkéket kért és nem kapott, azokat is „megvesztette”.

*Források*

Tetszett a Szoboszlai Nemes Tanácsnak egyenlő értelemmel és akarattal megvizsgálván a tanúknak fassiói<sup>487</sup>, minthogy a bírák minden erejükkel és jó hűségükkel azoknak fassiói szerint ítéletet tenni tartoznak, nem obstalván<sup>488</sup> semmit az in causam attracta procuratora exceptiói<sup>489</sup> a tanúk ellen a dominus magistratus<sup>490</sup> et actor<sup>491</sup> procuratora által allegáltatott<sup>492</sup> és feleltetett okokra nézve. Minthogy a dominus magistratus és actor világos és elegendő tanúkkal megbizonyította mind a régi, mind a mostani tanúk fassiói jól megruminálván<sup>493</sup> Czifra György vajdánének nyilvánvaló boszorkányságát és a boszorkányságnak környül álló dolgait,<sup>494</sup> azért uti transmissum<sup>495</sup> egyenlő értelemmel determináltatik<sup>496</sup>, hogy hóhér hozattatván, Czifra György vajdáné mind Mózes által kiadattatott Exodus<sup>497</sup> 15. fejezete, mind pedig országunk világos törvényei signanter<sup>498</sup> Szent István II. könyvének 32. fejezete, mint olyan személy égettessék meg, elsőben tortúrára<sup>499</sup> vonattatván, több complices<sup>500</sup> társait vallja meg.”

Az alperes fellebbez a Hajdúvárosok Kerületi Törvényszékéhez.<sup>501</sup>

*Forrás: MNL HBML V. 402. Hajdúszoboszló város tanácsának iratai 3. k. 23.*

<sup>487</sup> Vallomásait.

<sup>488</sup> Ellenáll, akadályoz.

<sup>489</sup> Az alperes ügyvédjének kifogásai.

<sup>490</sup> Debrecen város tanácsa, mely az ítéleteket hozta.

<sup>491</sup> Felperes.

<sup>492</sup> Érveket hoz fel, állít.

<sup>493</sup> Meghány-vet.

<sup>494</sup> Körülményeit.

<sup>495</sup> Ahogy átküldetett.

<sup>496</sup> Meghatároz, elhatároz.

<sup>497</sup> Mózes második könyve, a Kivonulás könyve.

<sup>498</sup> Nevezetesen.

<sup>499</sup> Kínzásra, kénpadra.

<sup>500</sup> (Bűn)társak.

<sup>501</sup> A végső ítéletről nem maradt fenn forrás.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## Összeírások

### 171.

#### Az erdélyi Somlyó várához tartozó cigányok és fiaik összeírása, 1658

| A személyek neve         | Fiaik | Megjegyzés                                                |
|--------------------------|-------|-----------------------------------------------------------|
| Berki János              | 2     | Cigányok fővajdájuk                                       |
| Murza István             | 1     |                                                           |
| Gáspár vajda             | 2     |                                                           |
| András vajda             | 3     |                                                           |
| László vajda             | 3     |                                                           |
| György vajda             | —     |                                                           |
| Gergely vajda            | 2     | Fiai házások, Hamza és Géczi.                             |
| István vajda             | 1     | Házas, András vajda.                                      |
| Boda János               | 2     |                                                           |
| Máté vajda               | 4     | Egyik házas, Gyurka, mostoha fia is egy,<br>ez is Gyurka. |
| Kerese János             | 2     | Mindkettő házas, Tamás és András vajda.                   |
| Kozák János              | —     |                                                           |
| Tamás vajda              | 1     | Házas, Istók, ennek is fia egy.                           |
| Lázár vajda              | 1     |                                                           |
| Ferencz vajda            | 3     |                                                           |
| András vajda             | —     |                                                           |
| Kis András vajda         | 1     |                                                           |
| A személyek neve         | Fiaik | Megjegyzés                                                |
| Harmadik is András vajda | 2     |                                                           |
| Ferencz vajda            | —     | Erdélybe bujdosott.                                       |
| Péter vajda              | 3     |                                                           |
| Jónás vajda              | —     |                                                           |
| György János vajda       | —     | Nőtelen                                                   |
| Személyek összesen: 22   | 33    |                                                           |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 55. Nr. 1. pag. 76.*

*Források***172.****A Gerend kastélyához tartozó cigányok és szolgáltatásaik összeírása, 1661**

| Név                   | Fia | Lova | Megjegyzés |
|-----------------------|-----|------|------------|
| Mihály vajda          | –   | 2    | vajda      |
| Ferencz cigány        | –   | 2    |            |
| János cigány          | 1   | 2    |            |
| István cigány         | 1   | 2    |            |
| Majlát cigány         | 2   | 1    |            |
| Czangareh cigány      | –   | –    |            |
| Petrucz cigány        | –   | –    |            |
| Maroczi cigány        | –   | –    |            |
| Nema György cigány    | –   | 2    |            |
| Varga György cigány   | 1   | 2    |            |
| Eötves Mihály cigány  | 3   | 2    |            |
| Konkoly Eötves cigány | –   | 2    |            |
| Boldizsár cigány      | 2   | 2    |            |
| Farkas cigány         | –   | 1    |            |
| Veszkany cigány       | –   | 1    |            |

Summa horum Zingarorum facit numero 15.<sup>502</sup>

Ezek művekkel úgy szolgálnak a kastélyhoz, amint a várbeli tisztek fogják parancsolni nekik és az idő s a szükség is kívánni fogja.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 11. Nr. 40. pag. 103.*

**173.**

**Az aranyosmeggyesi uradalomhoz tartozó jószágok és jövedelmek  
– köztük a cigányok – összeírása, 1668**

Medgyesi várhoz való  
cigányok

Csorba István vajda  
Orba Gáspár  
Farkas András  
Farkas Ferencz

<sup>502</sup> Ezen cigányok összessége szám szerint 15-öt tesz ki.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

János vajda  
 Vitka vajda  
 Farkas Istók, fekete  
 Farkas Tamás  
 Vin Koszta  
 Illés György  
 Mihály vajda  
 Kis Ferencz  
 Czigány Laczkó, Czigány Hajduka: ezek most házasodtak meg.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 1. Nr. 21. pag. 31.*

**174.****A Meggyesen lakó cigányok névsora, 1671**

|               |               |
|---------------|---------------|
| Vajda István  | Farkas Tamás  |
| Vajda László  | Koszta Lukács |
| Vajda István  | Kis Ferenc    |
| Farkas Ferenc | Vajda János   |
| Koszta György | Vajda Handuca |
| Vajda Tamás   |               |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 15. Nr. 27. pag. 7.*

**175.****Az ecsedi várhoz és uradalomhoz tartozó Nyírbátor mezővárosban lakó cigányok összeírása, 1672**

|                     |       |
|---------------------|-------|
| Személy             | Telek |
| Rajkó András        | 1     |
| Mátyás vajda        | 1     |
| Személyek összesen: | 2     |

*Forrás: MNL OL, Magyar Kamara Archivuma, E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 108. Nr. 9. pag. 89.*

## Források

## 176.

**Az ónodi várhoz tartozó cigányok összeírása  
és földesuraikkal szemben való kötelezettségei, 1676**

*Nomina colonorum*

| <i>Cinganorum</i> <sup>503</sup> | <i>Sátor</i> | <i>Fia</i> | <i>Lova</i> |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|----------------------------------|--------------|------------|-------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Fővajda Bándi Mihály             | 1            | 2          | –           | Ez most fővajda.                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Kopasz György                    | 1            | 3          | 3           | Ez is intrudálta <sup>504</sup> magát a vajdaságban, gróf Erdődy uramtól levele is vagyon, de a régi vajda ellen nem subsistálhat, <sup>505</sup> mivel annak Rákóczy urunktól vagyon donatiója, <sup>506</sup> amint itt annectáltatott <sup>507</sup> is in paribus. <sup>508</sup> |
| Ifjú Kopasz György               | 1            | –          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Ifjú János vajda                 | 1            | 3          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Dani vajda                       | 1            | 1          | 2           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Murcsa Adok                      | 1            | –          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Murcsa árvái                     | –            | 4          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Daza Gyurka                      | 1            | 1          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Szama Mihók                      | 1            | 2          | 1           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Dávid vajda                      | 1            | 4          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Tonkos Mihók                     | 1            | –          | –           |                                                                                                                                                                                                                                                                                       |

*Nomina colonorum*

| <i>Cinganorum</i> <sup>509</sup> | <i>Sátor</i> | <i>Fia</i> | <i>Lova</i> |                                                                                                                                                           |
|----------------------------------|--------------|------------|-------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Tonkos Peti                      | –            | 1          | –           |                                                                                                                                                           |
| Murcsa Gyurka                    | 1            | –          | 1           | Ez most ónodi katona, a vajdaságot affectálja <sup>510</sup> a német officéroktul, <sup>511</sup> hatalmaskodik a szegény vajdákon. Ezt meg kell fékezni. |
| Sitai árvája                     | –            | 1          | –           | Murcsa Gyurka tartja gyermekségétől fogva.                                                                                                                |
| Ferencz vajda                    | –            | –          | –           |                                                                                                                                                           |
| Benedek vajda                    | 1            | 3          | 2           |                                                                                                                                                           |

<sup>503</sup> A cigány jobbágyok nevei.<sup>504</sup> Betolakodott.<sup>505</sup> Nem maradhat érvényben.<sup>506</sup> Adománylevele.<sup>507</sup> Csatoltatott.<sup>508</sup> Másolatban.<sup>509</sup> A cigány jobbágyok nevei.<sup>510</sup> Igyekszik megszerezni.<sup>511</sup> Tisztektől.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

|                                 |    |    |    |
|---------------------------------|----|----|----|
| Nagyfejű Mátyásné               | 1  | 1  | –  |
| Campo vajda                     | 1  | 1  | 2  |
| Tatár János                     | 1  | 2  | –  |
| Kani András árvái               | –  | 4  | –  |
| László vajda árvája             | –  | 1  | –  |
| János vajda                     | 1  | –  | –  |
| Albok vajda                     | –  | 1  | –  |
| Jónás vajda                     | –  | –  | –  |
| Cingari in summa <sup>512</sup> | 16 | 34 | 11 |

Notandum:<sup>513</sup> Ezen cigány jobbágyok közösek gróf Erdődiné asszonyom őnagyságával és az ónodi várhoz mind a két részre egyenlőképpen tartoznak művelni, amikor kívántatik az őnagyságok szükségéről.

Ezek eleitől fogva nem voltak elosztva, hanem urunk dispositiójából<sup>514</sup> egy vajdájuk volt és most is azon rendtartásban kell lenniük, amint boldog emlékezetű urunktól kiadatott donatiója<sup>515</sup> tartja. Másképpen semmi adózással nem tartoznak, etc.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 25. Nr. 43. pag. 7–9.*

**177.**

**Az Abaúj megyei Encs helységben, Kátai Ferenc birtokán található cigányok  
összeírása és szolgálatai, 1678**

Tartozik ide, Encshez négy szekér cigány, név szerint Vajda György, Vajda Rajkó, Vajda István és Vajda Menyhért. Ezek arra vannak kötelezve, hogy a mesterségüknek megfelelően dolgozzanak.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 35. Nr. 107. pag. 18.*

<sup>512</sup> A cigányok összesen.

<sup>513</sup> Megjegyzendő.

<sup>514</sup> Rendelkezéséből.

<sup>515</sup> Adománylevele.



## Források

## 178.

## Az ónodi várhoz tartozó cigányok között lévő árvák összeírása, 1681

Nomina colonorum Ciganorum ad confinium Onad pertinentium<sup>516</sup>

Muczai árvái nr. 3:

|                              |   |
|------------------------------|---|
| első Adók                    | 1 |
| másik Mikó                   | 1 |
| harmadik Balázs              | 1 |
| Szítai árvája, Szítai Balázs | 1 |

Benedek vajda árvái nr. 3:

|                                 |   |
|---------------------------------|---|
| első Mihácz                     | 1 |
| másik Miklós                    | 1 |
| harmadik nem tudatik, ki a neve | 1 |

Nagyfejű Mátyásnének árvájának neve:

|             |   |
|-------------|---|
| Tálas Jónás | 1 |
|-------------|---|

Tatár János árvájának neve:

|              |   |
|--------------|---|
| Tatár Balázs | 1 |
|--------------|---|

|                                       |   |
|---------------------------------------|---|
| Szítai Balázs fia volt Tatár Jánosnak | 1 |
|---------------------------------------|---|

Kani András árváinak neve:

|           |   |
|-----------|---|
| Kani Peti | 1 |
|-----------|---|

|            |   |
|------------|---|
| Kani Mihók | 1 |
|------------|---|

|                                     |   |
|-------------------------------------|---|
| Szama Ferencz árvája: Szama Ferencz | 1 |
|-------------------------------------|---|

Ezen kívül vannak mások is:

|                   |   |
|-------------------|---|
| Roskoványi Miklós | 1 |
|-------------------|---|

|              |   |
|--------------|---|
| Dávid Gyurka | 1 |
|--------------|---|

|             |   |
|-------------|---|
| Török Mihók | 1 |
|-------------|---|

|             |    |
|-------------|----|
| [Összesen:] | 16 |
|-------------|----|

Anno 1681. die 17. Junii.<sup>517</sup>

Forrás: MNL OL, Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc.  
25. Nr. 43. pag. 8.

<sup>516</sup> Az Ónod határához tartozó cigány jobbágyok összeírása.

<sup>517</sup> Az 1681. esztendőben, június 17. napján.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 179.

### Csáki István és Erdődi Sándorné aranyosmeggyesi jószágain lakó cigányok összeírása, 1683

Aranyosmedgyes

| Cigányok             | Fia | Lova |
|----------------------|-----|------|
| Farkas Márton        | 6   | 1    |
| Ötvös András         | 2   | 1    |
| Ötvös Zajta, nőtelen | –   | –    |
| Ötvös Zsigó, nőtelen | –   | –    |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 1. Nr. 19. pag. 2.*

## 180.

### A Királyhelmece zempléni mezővárosban lakó cigányok összeírása, 1683

| Cigányok           | Fia                 | Megjegyzés                       |
|--------------------|---------------------|----------------------------------|
| Lencse János       | –                   |                                  |
| Sógora             | –                   |                                  |
| János vajda        | –                   |                                  |
| Vastag János       | –                   |                                  |
| Öccse              | János, 5 esztendő   |                                  |
| Vastag András      | –                   |                                  |
| Jónás vajda        | György, 4 esztendő  |                                  |
| Fekete János vajda | Dávid, 18 esztendő  | Ecsedhez való volt               |
|                    | György, 12 esztendő |                                  |
| András vajda       | –                   | Ecsedhez való volt               |
| Sógora             | Gyurka, 8 esztendő  |                                  |
| György vajda       | Jankó, 12 esztendő  | Ez most Zemplénben lakik,        |
|                    | Gyurka, 10 esztendő | reducálni kellene <sup>518</sup> |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 11. Nr. 36/d. pag. 233.*

<sup>518</sup> Visszahozni.

*Források***181.****A Huszt várához tartozó és a sóaknánál szolgáló cigányok névsora,  
kötelezettségei, panaszai, 1685**

Huszt várához tartozó örökös műves cigányok  
a vajdájuk hite<sup>519</sup> után való relációja<sup>520</sup> szerint,  
szám szerint így következnek

|                              |                      |
|------------------------------|----------------------|
| Maga az vajda, Bogdán Martin | Krácson Livajko      |
| Bogdán János                 | Krácson András       |
| Krácson Lázár                | Livajko Péter        |
| Kosztá Jakab                 | Kosztá Márton        |
| Kosztá János                 | Kosztá Zsiga         |
| Ifjú Koszta András           | Kosztá Pista         |
| Kosztá Vitano                | Öreg Koszta András   |
| Kosztá Lázár                 | Kosztá Mira          |
| Kosztá Péter                 | Mira Vitano          |
| Mira Ferencz                 | Aranyas János András |
| Miklós Horváth               | András Miklós        |
| Miklós Ferencz               | Tamás Ádám           |
| János Péter                  | Péter Sándor         |
| Farkas Gábor                 | Gábor Péter          |
| Gábor Vurszanu               | Gábor János          |
| Gábor Lázár                  | Csonka János         |
| Csonka Péter                 | Csonka Gergely       |
| Csonka Lukács                | Csonka Szlinka       |
| Kordos Hancza                | Kordos László        |
| Hegedűs Márton               | Hegedűs Gergely      |
| Orbán Girdo                  | Orbán Lázár          |
| Horvát Miklós                | János Horváth        |
| Tamás Görögh                 | Tamás Bogdán         |
| László Péter                 | Lonczy Poczo         |
| Moldovai Danila              | Moldovai Iván        |
| Moldovai László              | Moldovai Mira        |

Mikor a várba vagy az udvarháznál műveltetni kell, az ispánjuknak vagy vajdájuknak parancsolnak felőlük, azok utánuk menvén, úgy viszik be rendre őket a szükség mi-voltához képest.

---

<sup>519</sup> Eskütétele.

<sup>520</sup> Jelentése.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*Item:<sup>521</sup>Sándor Gábor  
Sándor Pipis

Sándor Lupui

Ezek is Huszt várához tartozó ős cigányok, de elejétől fogva az aknához rendeltettek, oda szolgálnak.

Mostani jelen való teljes száma az örökös műves cigányoknak a specificált<sup>522</sup> vajdájuk hite után való relatiója szerint numero<sup>523</sup> 55, azaz ötvenöt, mivel meghalt kettő közülük, nem tehetnek annyira, mint az előbbi inventariumban<sup>524</sup> feltetettek volt. De azonban vannak még kilencen, akik bujdosóban vagynak, hata Kővár vidékén lakik, hárma viszont Moldvába ment.

Vannak a megírt jelen való cigányok száma felett még három számúak, úgy mint Riza András, Riza Thodor, Riza Fodor, kik Máramarosban laknak ugyan, de az őnagysága jószágától külön való falvakban. Ezek művelésükkel nem szolgálnak, hanem singillatim<sup>525</sup> három-három forinttal adóznak annuatim.<sup>526</sup>

Item. Vagynak ezeken kívül még öten, kik is azelőtt a várhoz s udvarházhoz valóak voltak, de Hedri Benedek uram praefectusságában<sup>527</sup> conferáltattak<sup>528</sup> volt néhai Pogány Gáspár uramnak életéig, amint referálják.<sup>529</sup> Pogány Gáspár uram meghalván, azolta is ugyanott, a Pogány uraimék földjeiken laknak, őkegyelméket szolgálják, ide, az udvarházhoz és várhoz semmi szolgálattal, sem adózással nincsenek.

Ezek iránt jelentik ilyen megbántódásukat közönségesen a cigányok, hogy az őnagysága jószágából más nemes emberek falvaira s jószágaiba kimenni művelni miattuk nem mernek, mert öléssel s vagdalással fenyegetik őket, melyből kívánják orvosoltatásukat.

Panaszolkodnak azon is, hogy mikor a vár s udvarház szükségére művelnek, napjában egy-egy személyre három-három száraz cipónál praebendát<sup>530</sup> nekik nem adnak, munkát pedig erőset művelvén, ázalék nélkül csak kevés száraz cipóval nehezen győzik, odahaza pedig feleségük s gyermekük addig csak koplal. A praebendának azért valami

---

<sup>521</sup> Továbbá.

<sup>522</sup> Jelzett.

<sup>523</sup> Szám szerint.

<sup>524</sup> Leltárban.

<sup>525</sup> Egyenként.

<sup>526</sup> Esztendőnként.

<sup>527</sup> Parancsnokságában.

<sup>528</sup> Átengedettek.

<sup>529</sup> Jelentik.

<sup>530</sup> Ellátást.

*Források*

részében való auctióját<sup>531</sup> s valami kevés ázalékot is az száraz cipó mellé őnagysága kegyelmességéből sollicitáljanak.<sup>532</sup>

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 123. Nr. 3. pag. 154–156. (Az összeírás kelte augusztus 17.)*

## 182.

### Az Eger visszafoglalása után itt maradt és kereszténnyé lett „török” cigányok, [1687 után]

Az ott dolgozó kovácsok cigányok

Kovács Péter: azelőtt is volt saját háza, most is van, szőlője nem volt, de nem olyan régen vásárolt.

Kovács István: vásárolt szőlőt, de van saját háza is, azelőtt is volt.

Sípos (Tibicen) István: nincsen háza, azelőtt volt, szőlője pedig nincsen.

Hatvani Márton: nincsen saját háza, szőlője van.

A cigányok és kovácsok ezek:

Kovács Péter, van háza, szőlője, de azelőtt nem volt.

Kovács István: volt háza, szőlőt is vásárolt.

Sípos (Tibicen) János: sem azelőtt, sem most nem birtokol semmit, cigány.

Hatvani Márton: háza nincs, de szőlője van, háza is volt, de az uradalom tisztjei eladták.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 69. Nr. 94. pag. 5., 14. A két, egymástól eltérő összeírás egy és ugyanazon iratban olvasható. Az eltérés egyedül Tibicen János/István bejegyzését érinti. A keresztnév bizonyára tévesen szerepel az egyik összeírásban, a másik különbség pedig az arra vonatkozó adalék, hogy azelőtt volt-e háza, vagy sem. Jellemző lehet, hogy nála a második esetben külön feltüntették, hogy cigány, amikor azt rögzítették, hogy sem házzal, sem földdel nem rendelkezik és nem is rendelkezett.*

<sup>531</sup> Megnövelését.

<sup>532</sup> Szorgalmazzanak.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 183.

### A munkácsi várhoz tartozó cigányok összeírása, 1688

Várhoz való cigányok

|                      |                     |
|----------------------|---------------------|
| Gáspár vajda         | Boncza Dávid        |
| Máttyás vajda        | Boncza Mihály       |
| Lasko vajda          | Boncza István       |
| György vajda         | György vajda        |
| Kacsi vajda          | Gy[örgy] vajda      |
| László vajda         | Pál András vajda    |
| János vajda          | Orosz János vajda   |
| Krajnai László vajda | Boncza László vajda |
| András               | Ádám vajda          |
| Szarka István        | Pintes Gy[örgy]     |
| Szarka László        | Kanizi Márton       |
| más Szarka István    | Jakab Gábor         |

Personarum numerus: 24.<sup>533</sup>

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 19. Nr. 5. pag. 9.*

## 184.

### A Rákócziak uradalmainak összeírása, benne az egyes uradalmakban lakó cigányokkal, 1689

A szerencsi uradalomhoz tartozó kerület  
összegző kivonata

Közönséges cigányok: 14  
Közönséges bujdosó cigányok: 13

Az ónodi uradalom összegző kivonata  
Ónod: 20 cigány

A pataki uradalom összegző kivonata  
A várhoz tartozó cigányok száma: 8

<sup>533</sup> A személyek száma.

*Források*

A regéci várhoz tartozó jószágok összegző kivonata  
Fony: 11 cigány

A tokaji jószágok összegző kivonata  
Tokaj: a Tokajhoz tartozó cigányok száma: 12

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 5. Nr. 15. pag. 8., 14., 43–44., 48.*

**185.****A sárospataki várhoz és uradalomhoz tartozó cigányok összeírása, 1693**

| Pataki cigányok                |            |
|--------------------------------|------------|
| Név                            | Fiúk száma |
| Cigányok vajdája, György vajda | 2          |
| István vajda                   | 2          |
| Jánoska cigány                 | 1          |
| Mátyás vajda                   | –          |
| Nagy Mátyás                    | –          |
| András vajda                   | 1          |
| Ádám vajda                     | 2          |
| Törsök Istók                   | 1          |
| Ifjú András vajda              | –          |
| Öreg Ferenc vajda              | –          |
| Ifjú Ferencz vajda             | –          |
| Nyíri Ferencz vajda            | 1          |
| Szablya Péter                  | –          |
| Orgovány János                 | 3          |
| Kis Mátyás                     | 1, házas   |
| Lázár vajda                    | 1          |
| Jankó vajda                    | 2          |
| László vajda                   | 1          |
| Oláh cigányok vajdája, Bunna   |            |
| Hampó vajda                    |            |
| Hampó veje, Nistora            |            |
| Purczy vajda                   |            |
| Duna mostoha fia, Tocó         |            |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 41. Nr. 22. pag. 49.*



*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 186.

### A regéci uradalomhoz tartozó cigányok összeírása, 1693

Regéczi várához való cigányok

Vajdájuk, Bakó vajda.

Ennek mostoha fiai hárman: Ferencz vajda, Mátyás, Matyók.

Édes fia egy: Jankó.

Közönséges cigányok:

Ferencz vajda,

Gáspár vajda,

Gergely vajda, fia egy.

István vajda és fia:

László vajda, egy kenyéren vannak,<sup>534</sup> már nincsenek.

András vajda,

Mihály vajda,

Jónás Mihók,

Gergely vajda.

Bujdosó cigányok, ugyana várhoz való:

György vajda két fiaival, csak csapong, most Szentendrőn lakik, Keglevich alá adta magát.

Mátyás vajda: ez is Keglevich alá adta magát.

Mihály vajda: Szabolcsra vagyon.

Gergely vajda: most Kinizsen vagyon.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 66. Nr. 52. pag. 81.*

## 187.

### A regéci várhoz tartozó, egyébként pedig Fony faluban lakó cigányok összeírása, 1697

Vajdájuk: György vajda.

Közönséges cigány:

Mátyás vajda

Ferencz vajda

Gáspár vajda

Gergely vajda, fia egy

István vajda, házas fia: László vajda, egy kenyéren vannak.

<sup>534</sup> Voltak (az iratban 'vadnak' szerepel).

## Források

Bakó vajda, házas fia: Ferencz vajda, külön kenyéren vannak, mostoha fia kettő.  
 Jónás Mihók  
 Gergely vajda  
 Bujdosó cigányok: György vajda, Mátyás vajda, ezek csak csapongók, most Vizsolyban  
 Keglevicz alá adták magukat.  
 Mihály vajda, Szabolcsban vagyon.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 66. Nr. 54. pag. 81.*

## 188.

## A siklósi várhoz tartozó cigányok és az általuk fizetett adó jegyzéke, 1697

Mindaz, ami itt következik, egy jegyzék a Siklósnál, a városon kívül lakó cigányokról, akik közül mindegyik 1 forint 30 krajcár adót fizetett az uradalomnak 1697-ben

| sorszám | Név                                                             | forint | krajcár |
|---------|-----------------------------------------------------------------|--------|---------|
| 1.      | Anderasch                                                       | 1      | 30      |
| 2.      | Kisch Jancko                                                    | 1      | 30      |
| 3.      | Misok                                                           | —      | —       |
| 4.      | Puschka csihnallo Hancko                                        | 1      | 30      |
| 5.      | Miha                                                            | 1      | 30      |
| 6.      | Fercko                                                          | 1      | 30      |
| 7.      | Halko                                                           | 1      | 30      |
| 8.      | Schiposch                                                       | 1      | 30      |
| 9.      | Wekhir                                                          | 1      | 30      |
| 10.     | Lukhatsch                                                       | —      | —       |
| 11.     | Jutcko Delli János bíró                                         | —      | —       |
| 12.     | Janko                                                           | 1      | 8       |
| 13.     | Discha Jutcko                                                   | 1      | 30      |
| 14.     | Miha Petänschavit                                               | 1      | 30      |
| 15.     | Lalle Lukatsch                                                  | 1      | 30      |
| 16.     | Lukatsch Scharinsin                                             | 1      | 30      |
| 17.     | Schiposch Istock                                                | 1      | 30      |
| 18.     | Dovosch Raz                                                     | 1      | 30      |
| 19.     | Fercko Schmid zigány, azért,<br>mert a városban lakik, fizetett | 2      | 22      |
|         | Összeg                                                          | 24     | 30      |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 135. Nr. 9. pag. 36.*

**189.****A Huszt várához tartozó örökös cigányok összeírása  
és szolgálatai vajdájuk jelentése alapján, 1698**

Huszt várához tartozó műves örökös cigányoknak (amint a vajdájuk hite<sup>535</sup> után referálta)<sup>536</sup> registruma<sup>537</sup> eszerint következik.

|                         |                          |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Öregbik Balog Tamás  | 21. Koszta Péter         |
| 2. Ifjabb Balog Tamás   | 22. Koszta László        |
| 3. Koszta Jakab         | 23. Farkas Gábor         |
| 4. Karácsony András     | 24. Farkas Péter         |
| 5. Karácsony Livaskó    | 25. Farkas János         |
| 6. Karácson Lázár       | 26. Farkas Lázár         |
| 7. Karácson Paczó       | 27. Öregbik Farkas János |
| 8. Bogdán Márton        | 28. Hegedűs Márton       |
| 9. Bogdán Jancsi        | 29. Koszta Ádám          |
| 10. Öreg Koszta András  | 30. Siket Horvát         |
| 11. Koszta Lázár        | 31. Ifjú Koszta András   |
| 12. Sziget Horvát       | 32. Koszta Horvát        |
| 13. Koszta Márton       | 33. Öreg Csonoka János   |
| 14. Öreg Koszta Ferencz | 34. Lázár cigány         |
| 15. Sándor Gergely      | 35. Koszta János         |
| 16. Sándor Lázár        | 36. Bolond László        |
| 17. Sándor Gábor        | 37. Csonoka Péter        |
| 18. Sándor Farkas       | 38. Csonoka Ducsi        |
| 19. Koszta Mico         | 39. Csonoka Lucska       |
| 20. Koszta Vitano       | 40. Török János          |

Mikor a várban vagy udvarháznál műveltetni kell, az ispánjuknak vagy vajdájuknak parancsolnak, s azok utánuk menvén, amelyiket hol kaphatják, mindjárt viszik.

Ittem,<sup>538</sup> amint ugyana vajda referálja hite szerint, ötvenhét az örökös cigány, de a többinek nevét nem tudja. Azonban még tizenkettő van bujdosóban, kik az ispánjuk, Sárosi György uram hurcoltatása miatt bujdosotnak el.

Ittem vannak még bujdosó cigányok is, úgy mint Kozák János, Bányai Kató, Riza András, Riza Tódor és Riza Fodor. Annak felette még egy, kinek nem tudja nevét. Kik is annuatim<sup>539</sup> mind a hatan kilenc forintot szoktak adni.

<sup>535</sup> Eskütétele.

<sup>536</sup> Jelentette.

<sup>537</sup> Jegyzéke.

<sup>538</sup> Továbbá.

<sup>539</sup> Esztendőnként.

## Források

Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 123. Nr. 2. pag. 127–128., (eredeti) ill. MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 148. Nr. 11. pag. 181–182.

## 190.

**A sárospataki uradalom összeírása, amelyben a következő megjegyzés olvasható az uradalomhoz tartozó cigányokról, 1700 körül**

Az ehhez az uradalomhoz tartozó hét cigány a mesterségével tartozik szolgálni az uradalomnak.

Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata, Fasc. 41. Nr. 41. pag. 22.

## 191.

**A munkácsi uradalomhoz tartozó cigányok összeírása, 1701**

Munkácsi jószágához tartozandó cigányok

|                      |                          |
|----------------------|--------------------------|
| Vajda Ádám           | Luczkay Ferencz          |
| Vice vajda András    | Kancry László            |
| Bíró Vajda István    | Gábor vajda              |
| Szarka László        | Gáspár vajda             |
| Gergely vajda        | Ádám fia                 |
| András vajda         | Gudes                    |
| Ferencz vajda        | Pintes Goga Gyurka       |
| Romai András         | Miklós cigány            |
| László cigány        | Szikura András vajda fia |
| Files György         | fia, Pál cigány          |
| Krajnay László       | László vajda             |
| Goga cigány          | Isnethy Mátyás cigány    |
| Goga György          | Samu vajda               |
| Dobos Gyurka         | Rácz Gyurka              |
| Krajnay Gyurka       | Nagy faszú Jónás         |
| Jona András          | Gyogyó fia Péter         |
| Lakatos Orosz Jancsi | Gergely cigány           |
| Jancsi cigány        | Dobrony András vajda     |

Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 111. Nr. 28. pag. 28.

**192.****A tokaji uradalomhoz tartozó cigányok száma és szolgáltatása, 1701**

Tokaj mezőváros

Vannak ezenkívül cigányok tizenöten, akik mesterségükkel és muzsikálással – jelesül a vásárok alkalmával a kocsmákban – tartoznak szolgálni.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 58. Nr. 23. pag. 18.*

**193.****A Kecskeméten lakó cigányok összeírása és adólajstroma, 1704**

Első lajstrom cigányoké

|                                                                                             |     |        |                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|-----|--------|----------------------|
| Czigány Ölvedy Mátyás                                                                       | 4   | tallér | totum <sup>540</sup> |
| Czigány László                                                                              | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Vanyay Mátyás                                                                       | 4   | tallér | totum                |
| Solvit florenos 2, <sup>541</sup> a többire dolgozott<br>a város kocsián és lovakat patkolt |     |        |                      |
| Czigány Jánosné                                                                             | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Tati András                                                                         | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Balog János                                                                         | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Miklós, Petőcz Mihály mellett                                                       | 4   | tallér | totum                |
| Czigány János, Molnár Gécz mellett                                                          | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Bugakiné fiastul                                                                    | 1   | tallér | totum                |
| Czigány Bogár Péter                                                                         | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Miklós, Lehen György mellett                                                        | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Péterné                                                                             | 1   | tallér | totum                |
| Czigány Kabay Mátyás                                                                        | 3,5 | tallér | totum                |
| Czigány Dobogó Pál                                                                          | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Czompó András                                                                       | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Rácz Miklós                                                                         | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Radó Miklós vajda                                                                   | 4   | tallér | nihil <sup>542</sup> |
| Czigány Radó Miska                                                                          | 4   | tallér | totum                |
| Czigány Mezey Mihály                                                                        | 4   | tallér | totum                |
| Czigány András                                                                              | 4   | tallér | totum                |

<sup>540</sup> Az egészet (ti. megfizette).

<sup>541</sup> Fizetett 2 forintot.

<sup>542</sup> Semmit (ti. nem fizetett).

## Források

|                                      |     |        |       |
|--------------------------------------|-----|--------|-------|
| Czigány Mezey Péter                  | 4   | tallér | totum |
| Czigány Radó Ferencz                 | 4   | tallér | totum |
| Czigány László, Ördög András mellett | 4   | tallér | totum |
| Czigány Horpasz                      | 2   | tallér | totum |
| Czigány Jónás                        | 1,5 | tallér | totum |

Forrás: *Iványosi-Szabó Tibor 1993. 33.*

## 194.

**A Rákóczi Ferenc birtokairól készült inventáriumban a szerencsi várhoz tartozó jószágok cigányainak összeírása, 1704**

Szerencsi jószágnak cigányai

Vajda: Albert Mátyás, a fia György, nőtelen, 15 annorum.<sup>543</sup>

Sigmond vajda, a fia házasság, Ádám, hegedűs.

Boréb István fiai házasságok: Mátyás, Gáspár, János.

Marton vajda, a fiai: Danis házasság, most bíró, Marczi nőtelen, annorum 16.

Gergely vajda, Harangodon levágták, a fiai: Gergely, annorum 16, Orbán, annorum 8.

Mádi András vajda, egy fia sincs.

Mádi Jankó, egy fia 4 esztendő.

Mádi Ádám, az ő fia: Ferencz, ennek fia: János.

Csóka János, Lúczon lakik, fiai: János annorum 13, Ferkó 8, Mátyás 4, Gábor 1.

Bujdosó cigányok, repetálni<sup>544</sup> kellene a tiszteknek:

Palotai Péter, Nánáson lakik, ennek fiai: Mátyás 15, János 7, Ádám 1 [éves].

Csík István, a fia házasság, Peti, Nánáson lakik, György annorum 16.

Bakó András, Nánáson lakik, házasság fia Jankó, Ferencz 16 éves.

Főbíró Néma Ferencz, fiai: András annorum 16, Ádám 10, Gyuri 8, Ferencz 5, Laczi 1.

Babyla Jankó katona.

Pucza Miklós, fia nincs.

Baktai Ferencz, katona, Szatmár alatt van polgári seregben, van egy fia, Ferencz, annorum 2.

Forrás: *MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 215. Nr. 2. pag. 17., ill. ugyanez az összeírás megtalálható a következő szám alatt is: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 41. Nr. 52.*

<sup>543</sup> Esztendő.

<sup>544</sup> Visszakövetelni.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

## 195.

### A Belényes vidékén lakó és szolgáló jobbágycigányok összeírása a II. Rákóczi Ferenc parancsára készült uradalmi inventáriumban, 1704

Belényes vidékén lakó és ugyan Belényeshez szolgáló jobbágycigányság conscribáltatott<sup>545</sup> ez alább megírt mód szerint.

| Név             | Foglalkozás | Fiak | Lovak | Megjegyzés |
|-----------------|-------------|------|-------|------------|
| Páll Márton     | vasműves    | 2    | 3     | Fővajdájuk |
| Chodra Petru    | vasműves    | 1    | 1     | Bíró       |
| Lupas Juon      | vasműves    | —    | —     |            |
| Rácz Gyurka     | vasműves    | 1    | 2     |            |
| Groz Petru      | vasműves    | 4    | 2     |            |
| Czigány Istók   | vasműves    | —    | —     |            |
| Eötvös Miklós   | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Poszta Rajko    | vasműves    | —    | 2     |            |
| Réz Demeter     | rézműves    | —    | 2     |            |
| Czigány Mihály  | rézműves    | 2    | —     |            |
| Husuly Petru    | vasműves    | 5    | 1     |            |
| Miklós Banul    | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Grucz Avram     | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Mikula Dragicz  | vasműves    | —    | —     |            |
| Blas Toppor     | vasműves    | 1    | 3     |            |
| Blas Petrucz    | vasműves    | 2    | 2     |            |
| Grul Petru      | vasműves    | 2    | 2     |            |
| Grul Gyurka     | vasműves    | 2    | 2     |            |
| Petruca Gyurka  | vasműves    | —    | —     |            |
| Csonka Juon     | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Berki Gábor     | vasműves    | —    | —     |            |
| Chodra Flora    | vasműves    | 4    | 1     |            |
| Vincze Balázs   | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Flora Kukuly    | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Ardellyan Banul | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Pupa Mihók      | vasműves    | —    | 1     |            |
| Bumbul Nyikora  | vasműves    | 1    | 3     |            |
| Murko Istók     | vasműves    | 3    | 1     |            |
| Gaganya Jankul  | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Péter Mihók     | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Pura Mihók      | vasműves    | —    | —     |            |

<sup>545</sup> Összeíratott.



*Források*

| Név             | Foglalkozás | Fiak | Lovak | Megjegyzés |
|-----------------|-------------|------|-------|------------|
| Czigány Mihók   | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Csodra János    | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Handser Gyurka  | vasműves    | –    | 1     |            |
| Grunza Mihály   | vasműves    | 2    | 2     |            |
| Tuda János      | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Bubujan Juon    | vasműves    | 2    | –     |            |
| Ádám Tamás      | vasműves    | 2    | 2     | Hegedűs    |
| Dod Istók       | vasműves    | –    | 1     |            |
| Góllya János    | vasműves    | –    | –     |            |
| Flore Juon      | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Vulka Juon      | –           | –    | 1     |            |
| Mandra Péter    | vasműves    | 2    | 1     | Bíró       |
| Mihók Juon      | vasműves    | 3    | 1     |            |
| Mondra Mihály   | vasműves    | 2    | 2     |            |
| Pura Mihók      | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Dombra Juon     | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Tutuly Gris     | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Mihók Petracs   | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Lopos Mihók     | vasműves    | –    | 1     |            |
| Csuda Czinka    | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Mondra István   | vasműves    | 3    | 1     |            |
| Mondra Jankul   | vasműves    | 6    | 1     |            |
| Gyuricza László | –           | 3    | 1     | Bíró       |
| Bodon Juon      | vasműves    | 1    | –     |            |
| Kodo Gábor      | vasműves    | 2    | –     |            |
| Csipany Juon    | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Istók Kracson   | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Kodu Kracson    | vasműves    | 4    | 1     |            |
| Czigány Gyurka  | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Czigány Kracson | vasműves    | –    | –     |            |
| Czigány Jankul  | vasműves    | 2    | 1     |            |
| Gruz Mihók      | vasműves    | 2    | 2     |            |
| Márton János    | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Horla János     | vasműves    | 3    | 1     |            |
| Czigány Flora   | vasműves    | 3    | 1     |            |
| Nunkur Mihók    | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Banyo Juon      | vasműves    | 1    | 1     |            |
| Hendra Juon     | vasműves    | 1    | –     |            |
| Brailla Gyurka  | vasműves    | –    | –     |            |
| Guth János      | vasműves    | 2    | 3     |            |

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

| Név              | Foglalkozás  | Fiak | Lovak | Megjegyzés |
|------------------|--------------|------|-------|------------|
| Mihály Mihók     | vasműves     | 1    | –     |            |
| Pucza Mikula     | vasműves     | 1    | 1     |            |
| Tinka Borcza     | vasműves     | –    | –     |            |
| Mihály Mun       | vasműves     | 2    | 1     |            |
| Lupus Pusulaka   | vasműves     | –    | 1     |            |
| Péter András     | vasműves     | 4    | 1     |            |
| Fanka Matyók     | vasműves     | 3    | 1     |            |
| Matyók Istók     | vasműves     | 1    | –     |            |
| Kracson Mihók    | vasműves     | –    | 1     |            |
| György Vajda     | vasműves     | 3    | 3     |            |
| Mikola Petru     | vasműves     | –    | 1     |            |
| Fanka János      | vasműves     | 2    | 1     |            |
| Mátyás Goromba   | vasműves     | –    | 1     |            |
| Jonka Juon       | vasműves     | 2    | 1     |            |
| Braduly Petrucz  | vasműves     | 5    | 1     |            |
| Rajko Péter      | vasműves     | –    | 1     |            |
| Miklós Mátyás    | vasműves     | –    | 1     |            |
| Peti Mátyás      | vasműves     | –    | –     |            |
| Gurulya György   | vasműves     | –    | 1     |            |
| Gurulya Miklós   | vasműves     | 1    | 1     |            |
| Bodon Péter      | vasműves     | –    | –     |            |
| Mihály Brailla   | vasműves     | 2    | –     |            |
| Csudás Juon      | vasműves     | –    | –     |            |
| Brad Ruzuly      | vasműves     | 2    | 1     |            |
| Petruska Mihály  | rostacsináló | 4    | 1     |            |
| Petrul Bogdan    | rézműves     | 3    | 1     |            |
| Bartus Stephan   | vasműves     | –    | 1     |            |
| Nisztor János    | rostacsináló | –    | 1     |            |
| Eötvös Mihály    | rézműves     | 3    | 1     |            |
| Dragumir Istók   | rézműves     | 2    | 1     |            |
| Kozák János      | kalános      | 2    | 1     |            |
| Markuly Bartos   | ollócsináló  | 2    | 1     |            |
| Glore János      | rézműves     | 2    | 1     |            |
| Kosztandi Raduly | rostacsináló | 3    | –     |            |
| Dragumir Nisztor | rézműves     | 8    | 1     |            |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 17. Nr. 8. pag. 85–89. (Az összeírást a „fivérek” rovat nélkül közöljük, mivel ebbe nem tettek bejegyzést az összeírók.)*

*Források***196.****A szepesi kamara összeírása a dolhai uradalomról,  
benne a Dolha faluban lakó cigányokról, 1712**

| Név           | Fia |
|---------------|-----|
| Csonka Ferenc | 3   |
| Duczi Simon   | —   |
| Petras András | 1   |
| Petras János  | —   |
| Duczy György  | —   |
| Duczi Koszi   | —   |

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 151. Nr. 20. pag. 6.*

**197.****A regéci uradalom összeírásában és becslésében az uradalomban élő cigányokra  
vonatkozó megjegyzés, [1712]**

Az ehhez az uradalomhoz tartozó, saját mesterségükkel szolgáló cigányok nyolcan vannak.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 39. Nr. 26.*

**198.****A Küküllő vármegyei Ebesfalva helység kastélyához tartozó cigányok száma,  
foglalkozása és ezen összeírás kivonata, 1714**

|                                                    |    |
|----------------------------------------------------|----|
| A kastélyhoz tartozó cigányok szám szerint:        | 28 |
| Zsellér:                                           | 1  |
| Ezek közül a kovácsok szám szerint:                | 7  |
| Aranyműves:                                        | 1  |
| A többiek alkalmoszerűen teljesítenek szolgálatot. |    |

Jobbágy cigányok vannak szám szerint 28-an,  
Zsellér cigány 1.

*A cigányok megjelenése Magyarországon*

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 165. Nr. 4. pag. 16., 22.*

**199.****A csengeri Melith-féle birtokrészen lakó cigányok név szerinti összeírása, 1718**

Az ehhez az uradalomhoz tartozó cigányok

Vajda: Tota Sámuel, fia van egy, telke nincs.  
 Tota Miklós, fia van egy, telke nincs.  
 Kis Tota Sámuel, fia van egy, telke nincs.  
 Pesta Gergely, fia van kettő, telke nincs.  
 Szokó Ádám, fia van négy, telke nincs.  
 Géczi András, fia nincs, telke nincs.  
 Czigány Mihály, fia nincs, telke nincs.  
 Ezek tetszésük szerint, vassal dolgoznak.

Korka János, fia van egy, telke nincs.  
 Pataja Dávid, fia van kettő, telke nincs.  
 Ezek hegedűsök.

Ezeken kívül vannak hárman zálogban Ajtayné asszonynál, 40 magyar forintban.  
 Azokat a munkákat végzik, amiket megértének, akkor és abban az időben, amikor parancsolják nekik, ki-ki a saját mestersége szerint.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 3. Nr. 13. pag. 6.*

**200.****A munkácsi uradalom összeírása, benne az uradalomban lakó cigányokra vonatkozó alábbi megjegyzéssel, 1723**

Külön-külön kovácmesterséggel foglalkozó cigány ezen uradalom környékén van szám szerint 43, akik közül minden egyest 30 forintra becsülve, az összeg kitesz 1290 forintot.

*Forrás: MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et conscriptiones Registrata Fasc. 20. Nr. 15. pag. 46.*

## CIGÁNYOK A FELVILÁGOSODÁS ÉS A ROMANTIKA KORÁBAN

## Országos rendeletek, ajánlások a cigányságról

## 201.

III. Károly rendelkezése a cigányokról, 1724<sup>546</sup>

1724. dec. 1. (első sor kitakarva)

[Na]gyságos és nemzeti kormányzónak és a királyi helytartótanács többi tanácsosának, kedves híveinknek

A cigányok és tolvajok kiirtásának, összeírásának, és elűldözésének, és halálbüntetésének ügyében őfelsége legkegyelmesebb rendelete

[1r] VI. Károly Isten kegyelméből a rómaiak örök dicsőséges választott császára, Németország, Spanyolország Magyarország és Csehország stb. királya Tiszteletreméltó, tekintetes és nagyságos és nemzeti uraiméknak.

Miként az már a korábbi évek és időszakok folyamán is tudomásunkra adatott, valamely kóbor cigányoknak és más gonosz és veszedelmes embereknek a hordája leginkább az osztrák főhercegség és a stájer hercegség határán, a mondott tartományok lakóit jelenleg is nyomorgatni merészeli gyakori erőszakoskodással, házak megtámadásával, az utazók kifosztásával, gonosz éjszakai zaklatásokkal; noha őfelsége örökös tartományaiban, cseh és osztrák területeken, ezelőtt sok évvel az ilyen lator cigányokra és útonállókra és rablókra, olyan ügyben, amelyben körültekintő joghatóságunk alá tartoznak, főbenjáró ítélet mondatott ki az említett, közbiztonságra annyira veszedelmes emberek söpredékének eltávolítására és teljes kiirtására és egészen eddig különféle módon, azaz szorgalmas és váratlan vizsgálatok és ezzel együtt üldözések is ugyanabban az időben foganatosítottak.

Mégis ez az intézkedés és az eltervezett kiirtás, az ügghöz leginkább méltó végrehajtással mind a mai napig meghiúsult maradt.

Ugyanis ezen üldözött cigányok és a hozzájuk csatlakozott másfajta emberek az ilyen eljárások idején, egész Magyarországon és csatolt részein, habár főbenjáró bűnnel megvádolva és büntetéssel sem voltak összeírva, elmenekültek és soha fel- és megtalálhatók nem voltak, és mivel összeírásuk eddig nem készült el, fővesztéssel nem büntették meg őket. Az ily módon megmenekültek megismételték portyázásaikat és a szomszédos tartományaink lakosságát újból súlyosan károsították. Sőt, némelyek vakmerőségükben odáig merészkedtek, hogy a menekült cigányokkal közösséget vállaltak, és őket az ellenük irányuló intézkedésről idejekorán értesítették, és nem csupán befo-

<sup>546</sup> A rendelet fordítását a Helytartótanácsi Levéltárban őrzött, hivatalosnak tekinthető latin szöveg alapján közöljük, a korábbi megjelent fordítása a Fejér Megyei Levéltárban őrzött változaton alapult.

gadni, elrejtteni, de nekik táplálékot, öltözetet és védelmi eszközöket nyújtani is bántak.

Evégből, nemcsak más országainkban hanem a korábban említett Magyarországon és csatolt részein ezen veszedelmes emberek hordáját üldözni és minden lehetséges módon kiirtani és elűldözni, és ezzel az intézkedéssel úgy a köz, mint a magánosok biztonságáról minden legjobb módon gondoskodni kell. Uraságtok könyörgését megértvén az állam iránti atyai gondoskodásunkkal és szorgalmunkkal és királyi kötelességünknek engedelmeskedve kegyesen ezeket rendeljük el és parancsoljuk: hogy először, ha valaki a földesurak által az országban eddig megtűrt cigányok közül, akikről eddig még nem derült ki, hogy loptak, raboltak, vagy más bűnben részesek voltak, avagy a többi gonosztevővel közösséget vállaltak vagy társultak, a földesurak némelyiküket uradalmaikra a birtokaira befogadni és ott megtartani akarnának, szabadságukban álljon. Tartozzanak pedig maradandóan a birtokaikon tartani őket és különös és tökéletes gondjuk legyen arra, hogy nem botrányos, hanem tisztos életet folytassanak, a rablásoktól, és más büntetektől, és főleg a közbiztonságot veszélyeztetőktől tartsák távol magukat, az ilyenben találtakat pedig szigorúan büntessék meg.

[1v] Másodszor, mindazon többi cigányok pedig, kiknek nincsen az említett módon biztos földesuruk, és akiknek a társai kóbor, tolvaj és rabló életet folytatnak feleségükkel és gyermekeikkel együtt, jelen oklevél kihirdetésétől számított három hónap múlva összeírandók ezen Magyarországon és csatolt részein, különböző feltétellel büntetést kapjanak az említett határidő elmulasztása miatt, az ország összes vármegyében, ha fegyverrel vagy csak bottal is ellenállnak, büntetlenül öljék meg őket, az elfogottakat pedig minden további eljárás nélkül a számuk megállapítása végett, mint már elítélteket, kell összeírni. Azokat a férfiakat és tizenhat éven felüli gyermekeiket, akik a nekik tulajdonított büntettek elkövetésére és fegyverforgatásra alkalmasak, ha bármely főbenjáró bűnnel megvádolják őket, fejeztessenek le.

Az asszonyokat pedig, akár ilyen veszedelmes emberek feleségei lennének, akár nem, akik kóborló vagy hasonló életet folytatnak, első befogásuk alkalmával verjék meg, és azon súlyos fenyegetés mellett, hogy ha még egy alkalommal Magyarországon, vagy csak a csatolt részekben kézre kerülnének, halállal bünhődnek. Ennek megtörténtével Magyarországon és a csatolt részekben, a Cseh Királyságban és az abba bekebelezett tartományokban, minden alsó- és felső tartományunkban, Alsó- és Felső-Ausztriában és a hozzájuk tartozó területeken a hátukra a száműzetés jelét, az R betűt [relegata=száműzött] rásütni, vagy puskaporral rákarcolva száműzni, a visszatérőket és másodszor befogottakat pedig pallossal büntetni rendeltetik.

Ha pedig az ilyesféle cigányokra, társaikra és társnőikre, feleségeikre és felserdült gyermekeikre valamiféle főbenjáró bünt bizonyítanának rá, avagy be is vallják, ebben a bűnyügyben a büntetést meg lehet állapítani, hosszadalmas peres eljárás és felesleges perbeszéd nélkül le kell fejezni őket.

Harmadszor: azon kóbor cigányok pedig és mindkét nembeli társaik, akik velük tartanak, akik az előbb megnevezett és leszögezett határidő előtt észhez térnek és a he-

*Források*

nyélést, a csavargó és a közre veszélyes életmódot, úgy is, mint a sok bűnöknek okát, elhagyják, és készségesek mutatkoznak a munkálkodásra és jó útra térni, jelentkezzenek mindannyian egyenkint a megadott határidő előtt annál a vármegyei magisztrátusnál, vagy a vármegye alispánjánál, ahol tartózkodnak, vagy laknak, ahol minden személy nevét, korát és testalkatát jegyezzék fel. Munkájukért, erőfeszítésük arányában mérsékelt bért fizessenek nekik, bármelyik megyében az ily módon észre tért személyek összeírását küldjék fel azonnal ezen királyi helytartótanácsához, és e módon jelentsek azon személyeket, akik tisztas életre adták magukat, és erről tegyenek jelentést az említett tanácsunknak, hogy országaink és tartományaink köznyugalmáról könnyebben gondoskodhasson.

És az is ideértendő, hogy a többi, összességében és egyénileg talán észre nem térő cigányokról, akiket a határidő lejártával befogtak és fent írt módon megbüntettek, jelentést kell tenni. Ezen dolgok előfordulásáról és végrehajtásáról időről időre a gyakran említett tanácsunkon keresztül informálódni akarunk.

[2r] Negyedszer: E gonosz emberek tizenhat év körüli gyermekeit időről időre a gonosz emberek ellen megalkotott, fent említett módon kell üldözni, következetesen végbevitven összefogdosni, és azon terület határain keresztül, ahol elfogták őket, az országból és kapcsolt részeiből eltávolítandók, a szomszéd vármegyébe vagy tartományba küldendőek.

Ötödször: És nehogy valaki a fent megjelölt cigányok és egyéb társaik közül az összeírásnál elcsavarogva kimaradjon, annak a sorrendjét, a számbavehető büntetéseik felsorolásával, amelyeket a fent megjelölt határidő lejártával el kell szenvedniük, minden vármegyében a mondott határidő előtt nyílt parancs útján is közhírré tegyék és a királyi utak mentén a táblákra szögezzék, és illetéknéppen mindenkihez eljusson ezen tudósítás és eligazítás.

Hatodszor: Végül az ország minden megyéjében a szokásos eljárás szerint meg kell tiltani a falvak lakóinak, molnároknak és más, bármilyen rendű és állapotú embereknek, hogy a sokat emlegetett cigányokat és más gonosztevőket beengedjék, befogadják, védelmezzék és megtűrjék őket, közösséget vállaljanak velük, hírekkel szolgáljanak nekik, avagy élelmezzék, ruházzák őket pénzért, még kevésbé fegyvert, puskaport, ólmot adjanak nekik. És hogy, aki ezen annyiszor említett gazemberek szállásáról bír információval, az említett falvak lakóira bízatik, hogy járásukban nem törődve a fenyegetéseikkel, rémisztgetéseikkel a feljebbvalóiknak és a helybéli katonaságnak állhatatosan jelentsek. Előbb említett gonosztevők bűnrészesei, orgazdái és más segítői ellen, akik egybehangozva megsértik őfelségének a közbiztonság megszilárdítására kiadott rendeletét, kemény, szigorú vizsgálatot kell indítani, bizonyítottság esetén halálbüntetést kell kiszabni.

Mindezekről uraságtoknak végül ilyen kegyes paranccsal tudósítsanak, hogy a támogató parancsainkat és utasításainkat az ország minden megyéjében és Horvátországban is haladéktalanul tegyék közhírré, és bármely helységben gondoskodjanak szigorú megtartásáról, és az előírtak bekövetkeztéről és végrehajtásáról, időről időre nekünk az őszinte körülményekről alázatosan jelentést tegyenek és ezt el ne mulasszák. A to-



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

vábbiakban maradunk uraságtoknak iránt császári és királyi kegyünkben kegyelmesen jóindulatunkban. Kelt városunkban, Bécsben, Ausztriában, december hónap első napján, az Úr 1724. évében.

Károly saját kezűleg  
Erdődy László Ádám, nyitrai püspök saját kezűleg  
Josephus Koller saját kezűleg

*Forrás: MNL OL C 13 Helytartótanácsi Levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Benigna mandata 1724. dec. 1. Fordította Kristóf Ilona. Magyar fordításban közli: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 81–83. Fordította Heiczinger János.*

**202.**

**Az aranymosókról, a kik mesterségüket szabadon folytatni kívánják,  
meg a cigányoknak az e célra kiváltságolt egyesületéről, a melyen kívül  
a többi cigányokat ki kell rekeszteni.**

**Az Erdélyi Fejedelemség országgyűléseinek rendelkezése, 1747**

Az aranymosók, bármely álláshoz tartozó emberek legyenek is, a maguk mesterségüket, a hegyekben és a sárga aranyeret magukkal sodró folyókban, sebesen rohanó folyóvizekben és patakokban, ne csak a három napi időközben, hanem addig, a míg nekik tetszik, szabadon űzhessék és a területeknek urai, a kiknek azok terhükre és kárakra nem lehetnek, őket semmiképpen meg ne akadályozzák, hanem a bányabíróságtól nyílt szabadalmakkal ellátva a többi bányabirtokosokkal egyenlő kiváltságokat és mentességeket élvezzenek; de a talált aranyércet úgy ezek[nek] is, mint a többi bányabirtokosok[nak], a törvényekben kifejezett büntetés alatt és a megállapított ár mellett, a szervezett királyi beváltó hivatalhoz be kell szolgáltatniuk; kivevén azokat, akiknek az aranymosás körül különös kiváltságaik vannak; de ezek is a bányabíróság előtt és azután a kincstárnok jelenlétében a királyi főkormánysház előtt a bejelentést megtenni tartoznak.

A cigányokat, akiknek Erdélyben az aranymosás űzésére kiváltságolt egyesületeik vannak, a többi aranymosókkal egyenlő kiváltságok illessék ugyan, de hogy azok a földesuraknak terhükre ne váljanak, ezeknek a területükön tovább, mint amennyire az aranymosás megkívánja, ne késedelmeskedjenek, ellenkezőleg jelentsék be a bányabírósághoz és ez zabolázza meg őket; az említett egyesületekbe be nem vezetett többi cigányoknak pedig az aranymosás űzése feltétlenül és általában tilos legyen.

*Forrás: [Art. Nov. 1747: 8. tc.] Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 74–75.*

*Források*

## 203.

### **Kivonat a cigányok helybenlakásra kötelezésére kiadott kegyes rendeletből, 1758**

1758. márc. 31.

április 6-án ismertetett

Kivonat a cigányok helybenlakásra kötelezésére kiadott kegyes rendeletből

[1r]

Kivonat az 1758. március 31-én közzé tett kegyes rendeletből

A 44. ponthoz: ennek a pontnak az összefüggéséből arra kell figyelni, hogy a cigányok Tolna megyében állandó lakhely nélkül a kegyes királyi rendelet, amelyet az elmúlt években kihirdettek az országban, ellenében egészen mostanáig kóboroltak, ezért ezeknek a megye magisztrátusa eleget tenni igyekezzék. Kelt, mint fent.

Mária Terézia saját kezűleg

Pálffy Miklós saját kezűleg

Batta László saját kezűleg

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi Levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1758. 1758. április 6. Fogalmazvány, latin nyelvű, 2 oldal. (Uralkodói rendelet dátuma: 1758. márc. 31.) Magyar fordításban közli: Heiczinger 1978, 175–176.*

## 204.

### **A Helytartótanács rendelete a katonaszökevényeknek segítséget nyújtó cigányokról, 1760**

1760. február 8.

Minden megyéhez és a külön portákkal bíró kerületekhez eljuttassák,<sup>547</sup> hogy amennyire csak lehet, a cigányokat, akik a katonaszökevényeknek nyújtanak segítséget a szállásaikon, és a ruháikat megveszik, az 1758. évi április 6-i körözüvényt betartva jobbagytelekre, vagy állandó lakóhelyre kényszerítsék (ilyen formán ezáltal hirtelen megzaboláztassanak, és a parancslevelek megtartását előkészíthessék), hogy a rájuk vonatkozó parancslevelek tartalmának nyilvánosságra hozásáról gondoskodjanak, és mindkét rendelkezés végrehajtásáról beszámoljanak.

Minden megyének és a külön portákkal bíró kerületeknek

[1r] Jelentették a királyi helytartótanácsnak, hogy a legtöbb királyi katonaszökevény a cigányok városokon és falvakon kívül emelt kunyhóiba menekül, és nemcsak elrejtőz-

<sup>547</sup> Jászok, kunok, hajdúk.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

nek náluk, hanem a katonai öltözküket is lecserélik, és a náluk lévő tárgyakat is eladják nekik, és így a végleges szökés lehetőségére és módjára tesznek szert.

Noha a királyi helytartótanács 1758. évi, április 6-án közhírré tette, hogy a cigányok állandóan kóborló söpredékét, amely leginkább rablásból szokott élni, a jobb eredmény érdekében, következetesen vagy jobbágytelkekre, vagy legalább állandó lakhelyre kényszerítsék, hogy ezáltal a helytelen életmódtól távol tartsák őket, és mindezeket mindnyájukal ismertessék (különösen a szökevények elfogásáról kiadott kegyes parancsleveleket), hogy megfelelően megismerhessék. Ugyanis a királyi helytartótanács egészen eddig nem tudja, hogy vajon ezt a rendelkezést milyen végrehajtás követte, vagy a fent említett kegyes parancslevelek tudomásukra jutottak-e.

Ezért a királyi helytartótanács ezekről a rendeletekről tudósít, amennyire tud, hogy a fent említett cigányokat, akik ennek a megyének a közösségében élve nem sokat tudnak róla, mindezekről, [1v] a szökevények pártfogóira vonatkozó parancslevélről és az ezekre kiszabott büntetésekről teljes egészében felvilágosítsák, és erről is, mint a korábbi szabályozó rendelkezés végrehajtásáról is a királyi helytartótanácsot értesítsék. Kelt Pozsonyban, 1760. február 8-án.

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1760. 1760. február 8. Fordította Kristóf Ilona.*

**205.****Mária Terézia rendelete a cigányok letelepítéséről, 1760**

1760. szeptember 24.

Kegyes utasítás, melynek erejével megparancsoltatik, hogy a cigány népet állandó lakhely vagy jobbágytelek vállalására kényszerítsék.

[1r]

Mária Terézia

Igen tiszteletreméltó uraimnak, a közérdek azt kívánja, hogy a cigányok kóbor népét a dolgok súlyos tudatlanságától, amelyben gyakran forognak, megszabadítsák, és a keresztény és polgári erkölcsre, amennyire lehetséges, tanítsák; hogy az egyes megyéken keresztül kóborló életüket állandó székhelyre szabályozzák, így uraságtok is a kegyes császári és királyi közbenjáró rendelkezéseinek érdekéért, rögtön a kormányzók által hozott, az előzőekhez kapcsolódó tervezetével, nehogy felhagyjanak az ebbéli munkálkodással, nemcsak a korábban említett Bihar vármegyében, hanem a királyság minden vármegyéjében, hogy így a nép a keresztényi szabályokra és a közhasznúságra inkább alkalmassá váljon. A következményre kevésbé ügyelő vármegyék, a más, helyesen szabályozó megyék kóborló és hasonló, tudatlan emberekre vonatkozó előírását

*Források*

vezessék be. Uraságaitok számára ez a magasabb kegy és kegyelem. Kelt főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában 1760. november 24-én.

Mária Terézia saját kezűleg

Pálffy Miklós főispán saját kezűleg

Batta László saját kezűleg

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1760. 1760. nov. 27. Fordította Kristóf Ilona*

**206.****Mária Terézia rendelete a cigányokról, 1761**

1761. december 4.

Az október 29-én kiadott, a cigány nép magyar királyságbéli szabályozásának megalakításáról, és a cigány név eltörléséről szóló előterjesztéshez: kegyes rendelet, módosztatában bővebben kifejtve, amelyet pontosan közzé kell tenni

A magyar királyi helytartótanács tiszteletreméltó, tekintetes és nagyságos és nemzeti vezetőjének és tanácsos urainknak, kedves híveinknek

Pozsonyból

hivatalból

[1r]

Mária Terézia, Isten kegyelméből a rómaiak császárnője, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia apostoli királynője, Ausztria főhercege

Tiszteletreméltó, tekintetes és nagyságos és nemzeti uraink. Alázatosan beszámoltak nekünk arról, hogy uraságtok a magyar királyságban élő cigány nép szabályozásának elkészítéséről és a cigány név tiltásának elrendeléséről az elmúlt október hónap 29-én alázatosan többeknek beszámoltak.

Ha pedig a fentebb említett, kóborló és eddig lopásból és rablásból élő, az igaz hit alapelemeivel alaposan át nem itatott és az államra terhes cigány népségnek megrendszabályozása, amely bármely hasznos elgondolás alapján létrejött szabályzást az ország gyarapodásának érdekében megtett rendelkezések közé soroljuk, és kegyesen felismerjük, hogy ennek az üdvös munkának folytatását minden erővel elő kell mozdítani, ezért megparancsoltatik, hogy a cigányok nemzetségének nevét véglegesen el kell törölni, és uraságtok véleményével kegyesen megegyezve ezenfelül kegyesen akarjuk, hogy ezt az ország minden vármegyéjében ki kell hirdetni, és azok számára, kik ezek után is úgy nevezik ezen érintett cigányokat, büntetést kell kiszabni. Emellett rendeljék el, hogy ezen nép tagjait ezután minden késleltető nehézség nélkül fogadják be az iparosok céheikbe.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Ezért őfelsége, hogy az említett cigányok jövőbeli rendszabályozását biztosítsa, elrendeli, hogy ezen népet minden módon tiltsák el a jelenlegi, az ország lakosai számára igen ártalmas és károkat okozó kóborlástól.

Evégből kegyesen elrendeljük és megparancsoljuk, hogy ezen cigányokat bármely településen állandó lakhelyre kell szorítani és ezt általános szabályként rögzítsék. Továbbá leszögezvén és meghatározván, hogy az itt vagy másutt röghöz kötött cigányok egyikének sem lesz szabad egyik helyről a másik helyre menni munka vagy mesterség keresése vagy végzése céljából, vagy bármi más címen vándorolni, útlevelet nem szabad váltani.

Ezután, ha közülük valaki elhatározza, hogy egy földesúr pártfogása alá helyezi magát, kegyesen akarjuk, hogy hajtsák végre, megparancsoljuk, hogy a vármegye magisztrátusa a magukat ily módon elkötelezett földesurakkal a dolgot vigye oda, hogy a pártfogásba vett cigányoknak biztosítsanak valamiféle biztos kétékezi munkát, amiért éves fizetést szoktak adni, jelöljenek ki helyet a birtokaikon állandó lakóhelyül, gondoskodjanak arról, hogy segítségükkel házat építhessenek, hasítsanak ki megművelésre telket, azok számára pedig, akik valami mesterséghez értenek (amint mondják, leginkább kovácsok), ennek gyakorlását ne csupán engedélyezzék, hanem anyagilag is támogassák őket. A többi cigányoknak pedig, akik egyetlen földesúr védelme alatt sincsenek, a vármegye úgy intézze a dolgukat, hogy azok, akik a megye közösségébe tartoznak, munkájuk vagy mesterségük minősége szerint bizonyos falvakba összeírassanak, ahol házat kell építeniük, hogy így végre a helység többi lakosával egy sorsban és közösségben élve [1v] arra szoríttassanak, hogy feleségük és gyermekeik életének fenntartásáról fáradhatatlan munkával gondoskodjanak. De egyáltalán ne nyújtsanak nekik lehetőséget arra, hogy egyik helyről a másikra vándorolhassanak, evégből ne adjanak nekik útlevelet sem. Ezért a lótarást se engedélyezzék, hiszen ezzel az egyik helyről a másik helyre való vándorlásba kezdenének, és könnyebben lopnának és rabolnának. Erdélyből az oláh cigányoknak, mint rosszabb fajtájú embereknek, nem engedélyezett a bevándorlás Magyarországra, hanem ahol megjelennek, a harmincados helyekről és a nevezett fejedelemség határain levő helyekről vissza kell űzni és az Erdélybe való visszatérésre kényszeríteni őket. És ezen, ily módon megfogalmazott, ismétlődő eljárással a cigányok népének megrendszabályozása az óhajtott módon véghez vihető.

Ezért uraságtok a minden elvárható jogszerű végrehajtással megegyezően minden vármegyének a szükséges utasításokat megtegyék, és a végrehajtásról a következményekkel együtt a maga idejében alázatosan nekünk beszámoljanak. A továbbiakban is maradunk kegyünkben, jóindulatú császári és királyi kegyelmünkben. Kelt főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában, december hónap negyedik napján, az Úr 1761. évében.

Mária Terézia

Pálffy Miklós főispán saját kezűleg

Jablanczy József saját kezűleg

## Források

Forrás: MNL OL C 13 Helytartótanács levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Benigna mandata 1761. dec. 4. Fordította Kristóf Ilona. Magyar fordításban közli (részben): Heiczinger 1978, 178–179.

## 207.

## A Helytartótanács rendelete a cigányok letelepítéséről, 1763

1763. febr. 28.

A [Helytartótanács] bennfoglalt megyéknek és Debrecen városának megküldött emlékeztetője, hogy beszámoljon a cigányok szabályozásának és állandó lakhelyre kényszerítésének mikéntjéről, és hogy a többi lakosával megegyező öltözkükről gondoskodni szükséges.

[1r]

jegyzet: Abaúj, Bihar, Komárom, Csanád, Nyitra, Szabolcs, Túróc, Ugocsa, Ungvár, Veszprém, Zala vármegyéknek és Debrecen városának

Az ez évi febr. 13-i jegyzőkönyvből

A fentebb említett Uraságtok emlékeztetni fognak, hogy az 1761. dec. 10-én kelt, Nyitra és Bács megyékhez intézett kegyes császári és királyi parancshoz hozzáadták, hogy a többi, felfüggesztett parancsot ki kell hagyni, kivéve az előző évi, 1762. szeptember 27-én keltezett, amely az azelőtt cigányoknak nevezett nép szabályozásáról rendelkezik. Az erről elvárt sajátos jelentést uraságtokon keresztül a királyi helytartótanácsnak kell eljuttatni.

Az ő szent felsége által ezekről kibocsátott szabályozás végrehajtását a királyi helytartótanácson keresztül sürgősen tudatni szükséges velük, hogy milyen elvárások illetik, hogy a fent említett népség tagjai hogyan szabályoztatnak testületileg, milyen kegyes királyi rendelkezéseket hoznak tudomásukra? Mindezekről különösen a királyi helytartótanácsot tudósítani szükséges.

Mivel pedig, hogy a többi kíváncsok között jelenleg ezt a követendő célt alkalmasan el lehessen különíteni, hogy az azelőtt cigánynak nevezett nép ruházatában a falvak lakosaihoz hasonlítson.

Ezért a fent említett uraságtok a korábbi rendeletekre emlékeztetve, hogy mennyire volt lehetséges végrehajtani, és a minden lehetséges módozathoz illendően is túl végre kell hajtani, ezekről is jelentsen a királyi helytartótanács, hogy a ruházkodás körüli korábbi módozatok bevezetését hogyan rendeli el, [1v] és az eddigi tettek mennyire nem voltak hatásosak, noha uraságtok nem hagytak fel vele, kelt 1763. febr. 28-án.

Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanács levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1763. 1763. február 28. Fordította Kristóf Ilona

## 208.

**Mária Terézia rendelete a cigányokról, 1767<sup>548</sup>**

[2v, hátlap]

A legkegyelmesebb hercegnek, legkedvesebb, hűséges és kedvelt rokonunknak, a magyar királyi helytartótanácsunk tiszteletre méltó, tekintélyes, nagyságos és tekintetes kormányzójának és tanácsosainak

a pozsonyi irodából

1767. dec. 2.

A cigány nép szeptember 22-i szabályozásának jegyzőkönyvét illetően, amíg minden egyes pontban megoldás nem születik, minden megyének, városnak és kerületnek utasításba adjuk, hogy minden cigányt, a feleségeiket és gyermekeiket is írják össze, és 1768 június végéig a táblázatba vezessék be, jobbágyi vagy zselléri hajlékról gondoskodjanak [számukra], és egy földesúr joghatósága alatt úrbéri szolgáltatásokkal terhelt telekhez jussanak, továbbá kunyhóikat le kell rombolni és az összefogottakat útkarbantartásra fogják, (2. pont) hogy a cigányok vagy gyermekeik testi fenyítés büntetése mellett járjanak ruhátlanul és asszonyaik egy lepedőbe burkolózzanak, (3. pont) utasítjuk, hogy gyermekeiket közös nevelésre fogják, és az összes vajdát le kell tenni és helyi bírók alá rendeltetnek, (4. pont) a lótarással kapcsolatos vélemény alapján elrendeltetik, hogy a jobbágyi használatú lovakon kívül az összeset elkobozzák.

[1r]

Mária Terézia Isten kegyelméből a rómaiak özvegy császárnéja, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia stb. apostoli királynője, Ausztria főhercege

(elfogadva 1767. dec. 9-én)

Legkegyelmesebb herceg, igen kedves rokonunk, számunkra kedves, tiszteletreméltó, méltóságos és nagyságos és tekintetes híveink. A cigány nép szabályozását érintő, kedves híveink számára belső utasításban kiadott, és a múlt hónap, szeptember 22-én szavazásra bocsájtott, általuk átküldött jegyzőkönyvet úgy kegyesen jóváhagytuk, hogy amíg minden egyes pontban felettébb kegyelmes és konkrét megoldásban nem részeltetnek, jószágosan akarjuk:

Elsőbben: hogy kedves híveink, a korábban, pontosan az 1761. évben jelesül megalkotott és az emlékezetünkbe idézett azon rendelkezésekről, amelyek végrehajtásának

<sup>548</sup> A dokumentum fordítását a Helytartótanácsi Levéltárban őrzött, hivatalosnak tekinthető latin szöveg alapján közöljük; korábbi, Heiczinger János által készített fordítása a Fejér Megyei Levéltárban őrzött változaton alapult. Az egyes vármegyék által használt szövegek tartalmaztak e dokumentumhoz képest kiegészítéseket, illetve egyes részek kimaradtak azokból – a helyi törvényhatóságok kíváncsalmának megfelelően.



## Források

oly eredményesen közösen ellenálltak a királyság összes vármegyéjénél, szabad és királyi városánál, a porta separata kiváltsággal bíró kerületeknél is haladéktalanul beszámoltak, még hozzá erről az egyről: miként az 1761. december 10-én innen küldött utasításban uraságtoknak, valamint az összes vármegyének, városoknak és kerületeknek elrendeltetett, hogy a következő február hó végéig az összes cigány családokat, feltüntetve feleségeiket, gyermekeiket, azok nemét és korát, úgyszintén ha valami mesterséget űznek, vallásukat a valóságnak megfelelő módon írják össze, a távollévőket is úgy, hogy az idegenek ezen és ezen a helyen engedéllyel és kinél tartózkodnak. Név szerint állítsák össze ezeket az összeírásokat. Végezetül ezeket a *törvényszéki hivatalok* külön táblázatba foglalva ő szent királyi felségéhez való felterjesztés céljából ide nekünk minél gyorsabban küldjék fel.

Kiegészítés: az összes cigány összeírásának alkalmával hirdessék ki, hogy a közelgő 1768. év július végéig gondoskodjanak a maguk számára jobbágyi vagy zselléri lakóhelyről, és úgy kapjanak a földesuruknál állandó lakhatást a kötelező úrbéri szolgáltatásokra vonatkoztatva, hogy a következő összeírásban már a valóságnak megfelelően lehessen feljegyezni, [1v] hogy minden egyes cigány család mely helységbe és mely földesúrhoz szegődött, vagy melyiknek vetette alá magát. Máskülönben ugyanis, ha a megállapított határidő elmúltával még találhatók lesznek a cigányok felállított sátrai vagy földbe vajt kunyhói, a falvak bírái súlyos büntetés terhe alatt rombolják le és gyűjtik fel [azokat]. Már most a következőket kell rájuk (ti. a bírókra) bízni, hogy azokat a cigány családokat, akik eladdig állandó lakóhelyről nem gondoskodtak, mint kóborlókat és közveszélyes embereket hatósági paranccsal le kell fogni, és mindaddig, míg felőlük valami intézkedés történik, az utak javítására vagy valami közérdekű munkára kell fogni biztos felügyelet alatt. Jelen levelünk erejével elrendeljük, hogy ezen ügyre vonatkozó kegyes királyi rendelkezés végrehajtását szigorúan és komolyan meg-hagyjuk és parancsoljuk.

Másodszor: továbbá akarjuk, hogy a cigányok vagy gyermekeik ne merészeljenek lakásukból meztelenül kijönni, ellenkező esetben ugyanis elrendeljük, hogy a szülőket szigorú testi fenyítésben részesítsék, a gyermekeket pedig fogják el és vesszőzzék vagy korbácsolják meg. Ruházatuk egyezzék meg azon jobbágyokéval, akik között a jövőben lakni fognak, és semmi esetre sem engedjék meg, hogy a nők régi szokásaik szerint továbbra is csak egy szál lepedőbe burkolózzanak, hanem szigorúan elrendeljük, hogy mind otthon, mint nyilvánosan tisztes ruházat viselésére kényszerítsék őket.

Harmadszor: Ő szent királyi felsége a maga útján és helyén elrendeli, hogy minden, bármiféle mesterséget űző céh, minden nehézségre hivatkozás és kivétel nélkül a cigány gyermekeket felvenni tartozik, végtére a cigányok úgynevezett vajdáit le kell tenni és őket a falusi bírák alá rendelni.

Negyedszer: a lótartról Ő szent királyi felsége [2r] megfontolt véleményével összhangban el fogja rendelni, az alábbi kiegészítéssel: amint a többiek, ez a határidő is az 1768. év júniusának végén jár le, aminek elmúltával a cigányok közül senki sem tarthat lovat az azonnali elkobzás büntetésének terhe mellett, kivéve azok, akik jobbágytelket

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

szereztek és a lovak a földek megművelésére szükségesek. A továbbiakban Ő szent királyi felségének kegyében és császári és királyi kegyelmességében jóságosan továbbra is jóindulattal maradunk. Kelt főhercegi székvárosunkban, Ausztriában, Bécsben az Úr 1767. évében december 2. napján

Maria Theresia

*Forrás: MNL OL C 13 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Benigna mandata 1767. dec. 2. Fordította Kristóf Ilona. Magyar fordításban közli: Heiczinger 1978, 232–234. FML Apf. XXV. N° 6 1768. alapján.*

## 209.

### Mária Terézia rendelete a cigányokról, 1769

Mária Terézia Isten kegyelméből a rómaiak császárnője  
2106. szám

Ami pedig az elmúlt május 26-án, az 1483., 1485., 1520., 1521. számok alatt, néhány megyében és városban a cigányok megrendszabályozása érdekében elfogadott értesülések kapcsán, kedvességték és hűséges uraimék szerény, alázatos előterjesztését illeti, ebben az esetben kedves és hűséges uraimék meghozott rendeleteit egyébként kegyelmesen elfogadjuk, miután kijelentettük, hogy a lótartást az említett cigány népnek ne tiltsák meg egyszerűen, hanem erről a tevékenységről úgy rendelkezzenek, hogy egyenként annyi lovat engedélyezzenek, amennyit a munkavégzéshez és a kocsihúzáshoz szükségesnek ítélnék, továbbá a fölbe vájt kunyhókban való lakás egyáltalán nem engedélyezett a számukra, hanem a másfajta házak építésének szabályaira kell kényszeríteni őket, egyáltalán nem a tőszomszédságban, helyette a közelben jelöljenek ki a számukra lakhelyet. Ezért uraimék tudassák, hogy a korábban kiadott rendeletek szükséges rendelkezéseit a falvakban egyformán végrehajtják, majd pedig a korábbi kegyelmes parancsaink hiányzó táblázatát az addig remélt értesítésekből össze kell állítaniuk. Számunkra minél hamarabb be kell számolni az elrendelt dolgokról. Kelt főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában, az Úr 1769. évében június 12-én.

Mária Terézia

Esterházy Ferenc főispán

Jablancay József

*Forrás: MNL OL C 13 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Benigna mandata Liber Regius 1769. pag. 107. Fordította Kristóf Ilona*

*Források*

## 210.

### A Helytartótanács utasítása a cigányokról, 1772

1772. márc. 23.

Minden megyét, várost és kerületet tudósítanak, hogy a cigányokra vonatkozó szabályozásról minden félévben számoljanak be

Márc. 24-én elfogadva

Ápr. 28-29-én postázva

[1r] Az 1772. márc. 23. tanácsülésről, és a kiadott császári és királyi kegyes rendeletről minden megyének, városnak és a külön portákkal bíró kerületeknek

A királyi helytartótanács újból elküldött (utasításából) bővebben megérthetik az uraságok, hogy közülük melyik vonatkozik a cigány nép szabályozására, és mi őfelségének jóindulatú császári és királyi akarata. Többek között: ha 1768 június hó vége után bármilyen cigánysátrakat, vagy földbe mélyesztett kunyhókat találnának, a települések bírói a legsúlyosabb büntetés terhe alatt rombolják le, azokat a cigány családokat, akik a továbbiakban sem gondoskodnak a maguk számára állandó lakhelyről, kóborlókként összefogdossák, a cigány gyerekeket meztelen testtel ázni-fázni ne engedjék, a cigányok öltözete alkalmazkodjék a jobbágyok öltözetéhez, akik között lakni fognak, és a nők se lepedőbe burkolják testüket. Továbbá, hogy a cigányok gyerekeit az iparos céhek a mesterségek kitanulására felvegyék, a vajdákat pedig csapják el, és a cigányok a helyi bírák alá vettessenek, és végül a cigányokat az előírt módon és büntetés mellett tiltsák el a lovak tartásától. Ezért pedig ezekről és minden más a cigányokat érintő szabályról [1v] őfelsége az ezekhez szorosan és lazán kapcsolódó információkról minden félévben kegyelmesen értesüljön.

Ezért az említett rendeletekből a kegyes császári és királyi parancsra a királyi helytartótanács ezt teszi közzé: ezért a remélt beszámolót [*megjegyzésként szerepel*: a városok esetében kiegészítendő és jelzendő, hogy vajon az iparos céhek a cigány apák gyerekeit gyakran felvették-e, felveszik-e tanulónak] minden félévben alázatosan el kell küldeni. Kelt, mint fent

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1772. 1772. márc. 23. Fordította Kristóf Ilona<sup>549</sup>*

<sup>549</sup> A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Győri Levéltárában őrzött változat: MNL GyMSMGyL IV. 1. c. Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 1772. 415.

**211.****A Helytartótanács rendelete a cigányokról, 1773.<sup>550</sup>**

[1r] Az 1773. február 12-én kelt kegyes rendelet február 22. tanácskozáson (kelt kivonata)

A megyék, városok és kerületek számára

1773. február 24-én Gyurcsányi Péter saját kezűleg elfogadta

Még ha bizony a cigányok haszontalan és igen veszedelmes népének rendszabályozására többszörösen alkalmas rendelkezések birtokában vannak is a királyság helyi bíróságai, úgy ezen bíróságok akár korábban vagy a közelmúltban kiadott okfejtéseiből semmiféle hasznos rendelkezést nem hajtottak végre a jelenben, egyértelmű, hogy ezt a népet az emberi közösségbe be kell vonni, őfelsége jeles, sőt anyai gondviseléséből elhatározta és gondoskodott arról, hogy ezen nép kiforrott szabályozása révén a köz számára hasznossá váljék.

Ezért eme, fent említett jószágos szándék és anyai gondviselés biztosabb és gyorsabb végrehajtása érdekében ez őfelsége jeles és utolsó akarata:

Először: Ha valahol területükön még találhatók volnának cigány sátrak, földbe vájt kunyhók, a helységek bírái igen súlyos büntetés terhe alatt tüstént, ellenállásuk esetén is, azokat lerombolni tartoznak. Azon cigány családokat pedig, akik az újból megállapítandó háromhavi határidőn belül nem gondoskodnak maguk számára állandó lakóhelyről, és nem vetik alá magukat a kijelölt igazságszolgáltatásnak, mint kóborlókat el kell fogni és aszerint kezelni.

Másodszor: A cigányok ruházata legyen hasonló azon falu lakosainak ruházatához, ahol laknak.

[1v] Gyermekeik ne merészeljenek meztelenül járkálni, és asszonyaik se bátorkodjanak magukat csupán egy lepedőbe burkolni. Akik pedig ezen újból tudomásukra hozandó rendeleteknek szembe szegülnének, ahányszor ezt megfigyelik, annyszor a körülményekhez mérten súlyosabb testi büntetéssel kivétel nélkül büntetendők.

Harmadszor: Eltiltatván és elcsapatván vajdáik, valamennyien a falvak bírái alá lettek rendelve. A bírók pedig egyéb kihágásaik mellett kötelesek különösen figyelni arra, vajon valamelyikük nem eszik-e döglött jószág- vagy baromfihúst (melyeknek a tetemét a vonatkozó rendelkezések értelmében elföldelni kötelesek), és ha valakit valóban rajtakapnának ilyesféle tiltott húsevésen, haladéktalanul és felfüggeszthetetlenül büntessék méltónak ítélt súlyú büntetéssel, aki pedig az elszenvedett büntetés után ezen tilos és eltiltott evést tovább is folytatná, valahányszor rajtakapják, vigyék a vármegye

<sup>550</sup> A dokumentum fordítását a Helytartótanácsi Levéltárban őrzött, hivatalosnak tekinthető latin szöveg alapján közöljük; korábbi, Heiczinger János által készített fordítása a Fejér Megyei Levéltárban őrzött változaton alapult. Az egyes vármegyék által használt szövegek tartalmaztak e dokumentumhoz képest kiegészítéseket, illetve egyes részek kimaradtak azokból – a helyi törvényhatóságok kívánalmainak megfelelően.

*Források*

börtönébe, és tartásuk ott egy álló hónapig kenyéren és vízen, a hó lejártával elszenvedő képességéhez mérten pálcázzák, illetőleg korbácsolják meg, amit ha megkapott, bocsássák szabadon.

Negyedszer: A cigányok ne tarthassanak lovat, ha pedig náluk lovat találnának, azt el kell adni árverés útján a legtöbbet ígérőnek, a pénzt pedig, miután a feljelentőnek járó harmadrészt levonták, oda kell adni a tulajdonosnak.

[2r] Ötödször: Egészen bizonyosan előfordul, hogy a cigányok azon ürügyön, hogy kovácsmesterséget folytatnak vagy zenélnek, életük nagyobb részét elhenyélik, és ezen a címen kóborolni szoktak. Erről csak annyit: csak a kovácsmesterségben jártasak és akiknek az ehhez szükséges szerszámaik megvannak, a falu során házuk van, mesterségük folytatásában mint általánosságban hasznosak megtartandók, kiknek a házat lerontani nem szabad, hanem munkára kell őket kényszeríteni, hasonlóképpen azokat is, akik ezidáig csak zenélésre szorítkoztak.

Hatodszor: A cigány gyermekeket, akiknek a nevelésétől függ minden teljes egészében, jobbágyoknál szétosztva helyezték el. E célra a jobbágyoknak fizessenek napi három krajcárt mindaddig, míg munkaképessé serdülnek, ahol pedig ilyen gyermek nagyobb számban adódna, azt ide jelentsék, hogy a másfelől is ide-jelentettekkel együtt az ő el látásukról is egybehangzóan intézkedni lehessen. Továbbá annak idején intézkedés történt, hogy a falusi plébánosok úgy a cigányokat magukat, valamint azok gyermekeit az igaz hit fő elveire figyelmesen oktassák, és arra szorítsák őket, hogy elemi iskolákba járjanak és tanuljanak, ennek érdekében az iparosok céhei pedig tartoznak a cigány gyermekeket mesterségükre fogadni. A tekintetes vármegye köteles intézkedni afelől, hogy az olyasféle munkaképes gyermekeket, kikről látszik, hogy inkább mesterségre valók volnának, adják az iparosokhoz, akik őket felfogadni tartoznak.

Hetedszer: Ezen cigány népség emlékeztetének eltörlése végett nyilvánosan és súlyos megfenyítés terhe mellett megtiltjuk eddigi nyelvük használatát ahelyett, ami ott szokásos, ahol élnek. Amit, ha megszegni merészkednének, súlyos büntetésre lesznek biztosan ítélve.

[2v] Nyolcadszor: A nemrégben elrendelt egyetemes összeírás és a belőle következő adóikvetéskor ezeket az embereket is tekintetbe kell venni, következésképpen úgy a jobbágyokat, mint a házas és házatlan zselléreket is, akik már azzá váltak, vagy hamarosan azzá válni fognak, az állapotukból rájuk esőnél nem kevesebbet a közös- és a házi kasszába befizetni kényszerülnek. Urbéresként kell kezelni őket és ahol már összeírták őket, hogy ez bizonyossággal megmaradjon, mind az összeírásban és az úrbéri táblákban is ezen új jobbágyok nevét és összeírásuk első évét is jegyezzék fel.

Ezek így vannak, jelen irat által a magyar királyi helytartótanács a korábban említett cigányok szabályozásának gyorsabb biztosítása végett a következőkben a tisztelt vármegyékkel és végül öfelségével közli, hogy mindezek tartós következményeiről be fog számolni és a kiváló és jóságos öfelsége császári és királyi akaratát a köz közvetlen hasznára haladéktalanul végrehajtja, és következésképpen az egyes megyéknek is ki kell hirdetniük, és végül a továbbiakban ne hagyjanak fel a helyi közösségekhez történő

elosztásukról, nehogy elköltöztetésre való törekvéssel és jogtalan bánásmóddal zaklassák az állandó lakhellyel bíró, a jobbágyi vagy zselléri jogállást felvevő cigányokat, inkább ha becsületes életet mutatnak fel, és ha magukat erre alkalmassá teszik, idővel hivatalba is felvétessenek.

[3.r.] Ezért tehát ő császári és apostoli királyi felsége a korábban kibocsátott hatályos rendeletek közül a vármegyék számára ezen egységes utasítások végrehajtását, és a nekik való engedelmeskedést kegyesen előírta. Ezért amint az engedmességet követelő előírt utasítást a nagyrabecsült uraságoknak elküldik, a helytartótanács utasítsa és figyelmeztesse a szolgabírákat, hogy igen pontosan készítsék el jelentéseiket az előírásoknak megfelelően, és azokat folyó évi január 1-től fogva félévről félévre elengedhetetlenül, felelősség terhe alatt tegyék meg, és a szolgabírák jelentéseit újra és újra vizsgálják meg avégből, hogy a megfelel-e az előírásoknak, és a leellenőrzötteket haladéktalanul továbbítsák. Kelt mint fent

[3v] 1773. február 22.

Kegyes királyi rendelet körözhvény a cigányokat érintő szabályozás

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1773. febr. 22. Fogalmazvány, latin nyelvű, 5 oldal – Kivonat az uralkodói rendeletből (1773. febr. 12.), 1 oldal. Fordította Kristóf Ilona. Továbbá: MNL BAZML IV. 501. f. XI. I. nr. 73. Magyar fordításban közli: Heiczinger 1978, 234–235. 151 FmL Kjk. T.15. P.124.; A 877. számú intimátum.*

## 212.

### II. József rendelete a cigányokról, 1774

[1r] II. József stb.

Legkegyelmesebb stb. Néhány vármegyének a cigányok méltányos szabályozására vonatkozóan előterjesztett tájékoztatását, és a gazdasági bizottság jegyzőkönyvében a múlt november 29-én, a 104. sz. alatt kegyes és kegyelmes uraimék által alázatosan felterjesztetteket kegyesen elfogadtuk, melyek további figyelembevételével a következőkben kegyesen az alábbi választ adjuk:

Pozsony vármegyéhez bejegyezve: miként maga sem tagadja, hogy az annyiszor megismételt kegyes rendeletek ellenére a cigány nemzetiségű emberek tekintetében szinte minden dolog még mindig a kezdetleges és korábbi balgaságban leledzik, így a táblázatos jelentés vizsgálata alapján ezt annyival is kevésbé lehet helyeselni, minthogy abból bőségesen kiviláglik, hogy a királyi gondoskodás aggodalmát, a legelőkelőbbektől kezdve az erőtlenségig senki sem viselte annyira szíven, ahogyan kellett volna, és ahogy az engedmességre való törekvés megkövetelte volna. Ezért ezen vármegyét általánosságban az előírások helyes betartására, és végrehajtására buzdítjuk, és ezeken

*Források*

túl arra is, amit az eljáró bizottság a jegyzőkönyvében különösképpen feljegyez, hogy mindenekelőtt tekintetbe kell venni azt, hogy úgy tűnik, ebben az egész vármegyében senki [közülük] még csak egy darabka földet sem birtokol, amiből az adódik, hogy még nehezebben lehet remélni, hogy az emberek ezen neme az adózók ama tisztas közösségébe – amibe rend szerint tartozna – és adófizetésre vezethető. Ezért minden módon arra kell törekedni, hogy mindenekelőtt földművelésre késztessek őket, ennek bekövetkezése után ugyanis jóval könnyebb lesz elérni, hogy a dologtalan és az egész közösség számára kevésbé hasznos életmód elhagyása után más derék polgárokat kövessenek.

Ami pedig az adózást, azaz a hadi- és házi adó terheit érinti, tegyék egyértelművé, [1v] hogy a közért semmit nem tevő, igen sok ember között egy-egy olyan megismerszik, aki mindkét kiszabott részt kifizeti, a későbbiek tekintetében a dolog különossége folytán, a tisztviselő éberebb gondoskodásának kell tulajdonítani a dolgot, és ez akár bizonyítékul is szolgálhat majd arra, hogy ezeket az embereket az előírtak arányos teljesítésére rávenni nem lehetetlen, hanem inkább az állami kincstárra kevesebb gondot fordító emberek és azon kerületek bűnös hanyagságának tűnik, ahol többen jelenleg semmit sem fizetnek, ennek okául a hivatali hanyagságot akarjuk megállapítani, és a körülményekből adódó javaslatok elfogadásával uraságtok által akarunk véleményt formálni.

Végül pedig ahol a cigány gyerekek ilyen erkölcsű nevelése folyik, a többek között, a hegyeken túli a felső és az alsó szigetbeli kerületeket lehet megemlíteni, hogy innentől fogva ezek szolgabíráit kerületenként figyelmeztessék, hogy a nyilvános rendelkezésekre a maguk érdekében a jövőben pontosabban fordítsanak gondot, kivéve, ha az ivadékokat korán, leginkább ifjúságuktól fogva javítják, később mindig az ő javuk, és a királyi szándék végrehajtása lépésenként kövesse.

Hogy pedig Esztergom vármegyében semmiféle nehézség ne lépjen fel, azoknak, akik eredményesen művelnek jobbágytelket, a lovak használatát engedélyezzék.

Ez egyáltalán nem vonatkozik a vármegye azon javaslatára, hogy a parasztoknak bármilyen cigánygyerek után naponta megfizetendő egy garast az adó mennyiségébe beszámítsák. Mivel egyébként az embereknek ez a fajtája ezidáig alig adózott, innentől ennek a megfizetésére kell törekedni, [2r] ezért a gyerekek nevelésének ilyesfajta megfizetendő terhe a házi pénztárból könnyen ki egyenlíthető.

Továbbá, hogy ennek a vármegyének a rendeleteit az eljáró bizottságon keresztül be-terjesztették és helyeslést arattak, hogy azonban azokra, akikről megfigyelték, hogy a szolgálk nyelvét használják, azon nyomban 24 botütést mérni határozottak, akik pedig megátalkodottak, büntetésül még 12 botra kényszerítettnek.

Komárom vármegyét pedig az ebben a megyében megfigyelhető, még mindig virágzó cigánysátrak ügyében, az eljáró bizottságnak az efféle kunyhók teljes körű lebontását célzó véleményét azzal a megfontolással kegyesen támogatjuk, hogy az elkövetkező téli időben a lehető legkevesebb bontásra kerüljön sor.



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Mennyi lesz a minden egyes cigánygyerek után a parasztnak fizetendő napi garas, és melyik kasszából kell fizetni? Ezért egy olyan jóindulatú rendeletet, mint fentebb, amilyenben Esztergom vármegyét is részesítettük, kiterjesztjük, és ehhez még hozzáadódik ezenkívül, hogy mivel (ha a gesztesi járást és ennek egyik vagy másik települését kiveszik alóla) a cigány nép sehol sem fizet, ez pedig a mi nem tetszésünket vonja maga után, hogy a vármegyét a magának lefektetett kötelezettségek szigorúbb megtartására figyelmeztessék, ezáltal ugyanis, a gyerekek ilyen fajta oktatására szánt garast könnyebben megkaphatja.

Hogy Trencsén vármegyének arra kell figyelmeznie, amit fentebb Komáromról írtunk.[2v]

Ami a többi illeti, az eljáró bizottság kívánságát kegyesen helybenhagyjuk, mivel az időközben a jobbágytelkek körüli, valamint a teljesítendő( szolgálato)k lerovása vonatkozásában Pozsony vármegye tekintetében megfigyelt hiányosság a többi vármegye esetében is fellépne, ha egyik vagy másik valamely mértékben mentesülne a kiszabott összeg megfizetésétől. Ezért mindenki másnak egyformán komolyan megszabni kívánjuk, hogy mivel ezen igen kegyes szándék hatása az azon munkálkodó tisztségviselők ügyességétől függ, ezért a szolgabírákat tájékoztassák, hogy azok a jóindulatú, ezen fontos tárgyban kibocsájtott szabályrendeletek pontjait rendbe szedve, járásuk falvait legalább háromhavonta egymás közt beosztva járják be, és ott figyelmeztessék azokat, akiket az előírt jóindulatú királyi rendelkezések megújítására figyelmeztetni kell, és amennyiben hiányosságokra lesznek figyelmesek, törekedjenek majd azok kijavítására.

(Ezért újra elrendeljük a méltán alázatos tájékoztatást, és hogy innentől fogva uraságaitok eme jóindulatú intézkedésünk saját falvaikban történt alkalmas előkészítéséről jelentést tegyenek.)

Hogy végül a Somogy vármegyén keresztül elrendelt tájékoztató listákat hasonlóan a cigány nép rendszabályzásáról, uraságokon keresztül a folyó hónap 10. napjáig, a 104. szám alatt egyszerűen bemutatni tartoznak, kegyes akarattunk pedig az, hogy azt, amit [3r] uraságok korábbi alázatos beszámolójához kapcsolódva kegyesen kinyilvánítottunk, erre a vármegyére is kiterjesztjük, azaz ezt pedig ezen listák visszaküldésével kell nekik kegyesen megírni. A továbbiakban jóságosan császári és királyi kegyünkben és kegyelmünkben és folytonos jóindulatunkban maradunk. Kelt főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában, az Úr 1773. évében, december 20-án.

József sajátkezűleg

Eszterházy Ferenc főispán sajátkezűleg

Seultety Ferdinánd sajátkezűleg

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1774. 1774. jan. 3. beérkezett 1774. január. 1. kelt 1773. december 20. 59. sz. királyi utasítás [1. r.] 6374. sz. másolat Fordította Kristóf Ilona*

Források

## 213.

## A Helytartótanács rendelkezése a cigányokról, 1774

1774. jún. 30.

Minden megye és kerület számára közzétett: a katolikus cigányok ivadékainak katolikus, a nem katolikusoknak nem katolikus; katolikus parasztok hiányában nem katolikusoknál való, az alábbi feltételekkel történő nevelését előíró, jóindulatú végrehajtó rendelkezés

beérkezett júl. 11-én

jóváhagyatott aug. 7-én

A Tanácstól 1774. jún. 30-án, a kegyes utasítás kelt 24-én

[1r]

*megjegyzések bal oldalon:* jóváhagyta júl. 4-én Beöthy István titkár

A cigány nép szabályozásának ezen pontján a folytatásban, hasonlóképpen eddig a kegyes császári és királyi rendelkezésekhez, amelyek eddig elrendeltettek őfelsége kegyes akarataból, végül a tiszteletreméltó Helytartótanácsnak ki kell fogadniansílvánítania, hogy ez a kegyes császári és királyi akarat, ha a katolikus cigányok gyermekeinek a neveléséről bármilyen kérdés felmerül, hogy a katolikus cigányok ivadékait katolikus parasztokhoz, a nem katolikusokét, nem katolikus parasztokhoz kegyesen az előírt nevelésre kijelöljék. Abban az esetben pedig, ha a katolikus parasztok híján a katolikus cigányok utódait nem katolikusokhoz kijelölni kényszerülnek, ezekről a gyerekekről a helyi papok gondoskodjanak, hogy az eredeti [katolikus] hitben nevelkedjenek. És akár a papok általi, akár a nem katolikus lelképásztorok általi oktatásban ezen rendletek alapján semmiféle akadályoztatás ne legyen. Mindezek felett megjegyezvén, hogy ha a nem katolikus cigányok, vagy a magukat semmilyen valláshoz biztosan nem tartozónak vallók árva ivadékai, hogy a köz által cserben hagyott életeik kárba ne vesszenek, [1v] ők is katolikus hitben nevelkedjenek és végül katolikus parasztokhoz jelöljék ki őket.

A vonatkozó határozat alapján ez a kegyes császári és királyi rendelet hajtassék végre a Helytartótanács által, és továbbá hasonló, már létező feltételekkel mátol az egyházmegyei urakra is rábízzuk ezt az ügyet. Kelt mint fent.

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1774. 1774. jún. 30.<sup>551</sup> Fordította: Kristóf Ilona*

<sup>551</sup> A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei levéltárában őrzött változat:

Mélyen tisztelendő tekintetes, nagyságos és nemzeti urak!

Az eddig a cigány nép szabályozásával kapcsolatban hozott császári-királyi rendelkezések folytatásaként Őfelsége parancsából tovább utasította a helytartótanácsot, hogy az Őfelsége akarata, miszerint ha a

## 214.

**A Helytartótanács utasítása a cigány nép szabályozásáról, 1774**

Mélyen tisztelendő tekintetes, nagyságos és nemzetes urak!

A leveletekre, melyben tudakoljátok, hogy honnan és milyen telekből kellene fizetni a cigány gyerekek nevelésére fordítandó napi garast, erre kegyes királyi utasításból a Magyar Királyi Helytartótanács azt a választ adja, hogy mivel ennek a haszontalan népnek szabályozását, a köz növekedését és boldogságát véve alapul, másként nem lehet remélni a kívánt előrehaladást, csak ha a szülőktől a gyermekeket elveszik, és őket az előírt szabály szerint a közföldről látják el, ezt a terhet a házi pénztárból kell fedezni, ami annál könnyebben kiszámítható, minthogy ez a népcsoport eddig alig valamit adózva, ezután más adózókhoz hasonlóan a fizetséghez járuljon hozzá.

Ezért kegyesen a cigány gyermekek ellátására fizetett napi három krajcárt a házi pénztárból nyújtani, egyszersmind a nevezett pénztár megsegítésére minden törekvéssel közreműködni szíveskedjék, ameddig az említett gyermekek a gyermekkorukon keresztül támogatást érdemlő állapotban (már) nem lesznek, az ingyen élelem és ruházat nyújtásáért szolgálatra alkalmazzák őket, és így a házi pénztár az ellátásuk terhétől valamennyire felszabaduljon.

Kelt a Magyar Királyi Helytartótanácsn, Pozsonyban, az 1774. év június 30-án.

Albertus /Albert

Franciscus Skerlecz/Skerlecz Ferenc

Emericus Beöthy/Beöthy Imre

*Forrás: MNL GyMSMGyL IV. 1. c. Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 1774. 399. Fordította Szabó Zoltán*

---

nevelendő protestáns cigány gyerekek esetében valami kérdés merülne fel, a katolikus cigányok gyermekeit katolikus jobbágyoknak, protestáns cigányok gyermekeit protestáns jobbágyoknak juttassák az előírt nevelésre. Abban az esetben pedig, ha a katolikus cigányok gyermekeit, katolikus jobbágyok hiányában protestánsoknak kéne juttatni, az effajta gyermekek orthodox hitre neveléséről a helységek lelkipásztorai gondoskodjanak, és az ilyen gyerekek lelkipásztorok által vállalandó tanítása megállapításának a protestánsok semmiféle akadályt ne emeljenek. Ezt megőrizve, ha valamely protestáns cigányoknak vagy felekezet nélküli cigányoknak árva gyermeke akadna, őket is a katolikus vallásra neveljék, és ezzel a céllal katolikus jobbágyoknak juttassák őket.

Ezt a kegyes császári-királyi rendelkezést hajtásá végre, másként hasonló rendelkezések kerültek megételre a mai napon az egyházmegyei uraknál is.

Kelt a Magyar Királyi Helytartótanácsn, Pozsonyban 1774. június 30-án.

Albertus mp/Albert

Franciscus Skerlecz/Skerlecz Ferenc

Emericus Beöthy mp/Beöthy Imre

*Forrás: MNL GyMSMGyL IV. 1. c. Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1774. 400.*

Források

## 215.

## A Helytartótanács utasítása a cigányokról, 1775

1775. május 4. dátummal a megyékhez és városokhoz eljuttatott másolat  
Az eddigi tapasztalatok alapján, a feketéktől a német császári és királyi tartományokig vándorló, korlátozandó emberek határára vonatkozó, körültekintően meghozott rendelkezések könnyen értelmetlenné válnak, ha ezek az emberek útlevelemmel megerősítetnek.

A király legmagasabb parancsára a korábbi, vonatkozó rendeletek alapján jelenti a királyi helytartótanács, hogy rendelkező levelekkel utasítják, hogy a csavargóknak, és kiváltképpen azoknak, akiket korábban cigány névvel illettek, különösen, ha csapatos mozgásukat észlelik, ne adjanak útlevelet. Kelt a királyi helytartótanácsban, Pozsonyban 1775. május 4-én.

a hátlapon:

Mindenfelé tudatik, hogy a csavargóknak, és kiváltképpen azoknak, akiket korábban cigány névvel illettek, különösen, ha csapatos mozgásukat észlelik, ne adjanak útlevelet.

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1775. 1775. máj. 4. Fordította: Kristóf Ilona*

## 216.

## A Helytartótanács utasítása a cigányok házasodásáról, 1775

A magyar Helytartótanácsnak  
királyi rendeletből

Bölcs és körültekintő nemes uraknak, nemcsak a szabad közösségek, hanem királyi városok tiszteletreméltó főbíráinak, polgármesterének, szenátorainak és esküdt polgárainak  
hivatalból

[1r] Bölcsek és körültekintő, tiszteletreméltó urak!

Mivel annak a befejezéséhez, ami a cigány népet illető szabályozáson keresztül kegyesen rá vonatkozik, és amit annyi jóindulatú, szabályos rendelettel, és ezek következtében az azóta keletkezett rendeletekkel szorgalmasan sürgetnek, úgy tűnik, hogy a cigány nép a királyság többi lakosának felügyelete alatti nyílt és megfelelő átalakulása fog a leginkább hozzájárulni, hogy ez a földműveléstől és minden más munkától és mesterségtől is idegenkedő nép, ezt a saját természetét folyamatosan, a parasztok vagy a mesterek közötti kereskedéssel, és a hozzájuk illő munka végzésével és gyakorlással

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

tanulja meg, és így, akár más mesterségek vagy szolgálatok útján, amelyek segítségével az élet javairól tudni fog gondoskodni, a korábbi állapotától eltávolodjon, hogy a többi, úgyszólván, mint ami a korábbi kóbor állapotából és fajtájából adódik, csak a szorgos adófizetők végső nehézségével, és az elvárható verejtékkel [1v] legyen ereje fenntartani. Ezért tehát a legszentebb ő császári és apostoli királyi felsége a Magyar Királyi Helytartótanácson keresztül a kibocsátott jelentésre nézvést kegyelmesen döntenie méltóztatott, hogy ezen nép tagjai közül senki se léphessen házasságra másokkal, ne tehessen meg másként, vagy egy pap által, másképpen egy erre esküdt személy engedje házasodni, amennyiben korábban kielégítően igazolta magát, hogy jobbággyi állapotra, vagy szolgaságra vagy mesterségre adta magát, amellyel a kenyerét megkeresni képes, vagy felesége és gyermekei eltartásához elegendő földről gondoskodni tud.

Ezért tehát ezen kegyes császári és királyi rendelet követelményének megfelelően az egyházmegyei uraságoknak a mai naptól megparancsoltatik, hogy a papokat és azokat a személyeket, akiknek erre elméleti és gyakorlati lehetőségük van, az előírásoknak megfelelően felkészítsék a házasulandó cigány emberek házasságra bocsátásának feltételeiről.

Így ennek ismertetésével, a jóindulatú korábbi kegyes királyi rendeletet végül a kegyes királyi parancsból a városi hivatal számára a Magyar Királyi Helytartótanács közlése, hogy a korábban emlegetett, cigány nemzetiségű emberek irányítása érdekében, körükben is hozzák nyilvánosságra és ennek értelmében a hatásosságáról is még annál körültekintőbben gondoskodjanak.

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1775. 1775. márc. 9. és 1775. júl. 10. Fordította Kristóf Ilona*

## 217.

**Helytartótanácsi ajánlásgyűjtemény a cigányokról, 1783<sup>552</sup>**

hátlap: 9817

[1]783. október 9.

<sup>552</sup> A dokumentum fordítását a Helytartótanácsi Levéltárban őrzött, hivatalosnak tekinthető latin szöveg alapján közöljük; korábbi, Heiczinger János által készített fordítása a Fejér Megyei Levéltárban őrzött változaton alapult. Az egyes vármegyék által használt szövegek tartalmaztak e dokumentumhoz képest kiegészítéseket, illetve egyes részek kimaradtak azokból – a helyi törvényhatóságok kíváncsainak megfelelően. A Helytartótanács ezt megelőzően megkérdezte arról a vármegyei törvényhatóságokat, hogy szerintük miképp kell eljárni a cigányügy rendezésében. A vármegyei válaszai megtalálhatók az Országos Levéltárban. A helytartótanács ezekből a válaszokból állította össze ezt az ajánlást, amelynek alapján pl. Borsod vármegye statútumot alkotott (Lásd: Tóth Péter 1989. Ilyen statútum lehet az e kötetben 256. sz. alatt közölt forrás is.

*Források*

Jóindulatú királyi, a cigány nép jobb szabályozásának érdekében kiadott körrendelet közhírré tétetik

a cigányok általános szabályozása

[1r] Az 1783. október 9. tanácsülésről, és a király úr 6958. szám alatti, 1783. szeptember 12-ei utasításából

Mindazokra nézve, melyeket a cigány népség jobb megrendszabályozása és jó útra terelése felől a kegyes királyi rendelkezések óhajára az ország törvényhatóságai előterjesztettek, ő szent királyi felsége ide küldött rendeletével, legszentebb őfelsége kegyesen jóváhagyni méltóztatott ezen legújabb, számos pontra bontott legkegyelmesebb királyi rendeletét és pedig:

1. Azon javaslatra, mely szerint semmi esetben se engedélyezzék, hogy a cigány a maga fajtájabelivel kössön házasságot, egy az, hogy ezen eszközök nemcsak a jelenlegi népség, hanem a következő nemzedék megjavítását szolgálják. De mégis az 1775. február 20-án kelt királyi rendelet is csak azon esetben tilalmazza a házasság megkötését, mikor a cigány nem tudja kellőképpen igazolni, hogy valamiféle úrbéri állapotban, szolgálatban vagy mesterségben van, ahonnan a kenyerét megszerzi, avagy biztosít valamiféle elégséges alapot felesége és gyermekei eltartására és azért erre hivatkozik.

2. Abban a vonatkozásban, hogy a lótartást semmiféle ürüggyel se engedjék számukra, hanem szigorúan ökörfogatok használatára és szarvasmarha tartására szorítsák őket [1v], a kegyes királyi rendelkezések értelmében, jelesül az 1753. november 8-án, 1769. április 10-én, 1768. június 12-én, 1772. november 23-án és 1773. december 20-án kiadottak értelmében, úgy kell értelmezni, hogy csupán világosan a lókereskedelem tilos a számukra, nem pedig a házi munkálatok vagy gazdasági munkák végzésére szolgáló lovak tartása.

3. Ami azt illeti, számukra a koldulás szigorúan tilos. Mivel az 1753. november 8-án kiadott jóságos királyi rendelet szerint az uradalmak tartoznak a cigányok számára a telki állományból a területükön állandó tartózkodási helyet kijelölni, hogy az uradalom segítségével házat építsenek, művelésre területet kell kihalásítani. A mesterséghez értőket nemcsak annak úzására kell szorítani, hanem bizonyos mértékig segíteni is. Ahogy a többiek pedig, akik nem tartoznak egyetlen uraság védnöksége alá sem, az illetékes vármegye intézkedjen kegyesen és jegyezze be őket képességeik szerint az egyes falvakba, mint iparosokat, ahol építsenek maguk számára házat és így a falu többi lakosával közösségben élve kénytelenek legyenek magukat munka végzésével fenntartani; tehát végül az egyik helyről a másik helyre történő vándorlás egyáltalában nem engedélyezett, evégből nem lehet nekik útlevelet adni. Mindezekből önkéntelenül következik, hogy a legteljesebb mértékben tilos koldulniuk.

4. Összefüggésben azon javaslattal, hogy mindkét nembelieket kényszerítsék földművelésre, a már idézett 1773. december 20-i jóságos királyi rendelkezés [2r] megparancsolja, hogy azokat, akiknek kedvük van a földművelésre, alkalmazzák, akik pedig mesterségre hajlanak inkább, azokban szorgoskodjanak választásuk szerint.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

5. Hogy gyermekeiket évente kétszer vegyék el tőlük, és helyezzék el a megye szomszédos helységeiben, minek folytán az így szétszórattott család eltérül a kóborlástól. Ezt már többek között 1772. november 23-i jóságos királyi rendelet 6. pontja még ennél pontosabban is előírta.

6. Hogy azokat a cigányokat, akik erdős vidéken vagy a hegyek alatt, a hegyekben ütöttek tanyát, az illetékes törvényhatóságok költöztessék el, és telepítsék őket a vármegye egy vagy több alacsonyan fekvő vidékére, valamint ügyeljenek arra is, nehogy sátrakban vagy kunyhókban húzódjanak meg, hanem kötelezzék őket, hogy már létező házsoron építkezzenek. Ahogy ezt pedig az 1769. évi június 12-i és az 1772. november 23-i jóságos királyi rendelkezés 1. pontja kimondja.

7. Valamint azt is, hogy az összes cigány a falusi bírák joghatósága alá kerüljön, amint az 1772. évi november 23-i jóságos rendelet 3. pontja már szintén előírta, továbbá még az előírást a pontosabb megtartás érdekében újból ki kell hirdetni.

9. Ha pedig valamelyik cigány az esküdtek jelentései alapján kóborlónak vagy engedetlennek bizonyulna, természetesen bűnhődjön meg.

10. Az 1755. évi november 8-i jóságos királyi rendelkezés kerekén megtiltja az egyik helyről a másikra történő vándorlást, és e célból útlevél kiadását sem engedélyezi. Ezért erre vonatkozik: Miért is ezen cigányoknak elzárás büntetése alatt, [3r] földesuraik vagy ahol hivatalos személyek vannak, azok útlevelei nélkül még a szomszédos területekre sem mehetnek, a marhakereskedelem hasznának lefölözésére pedig ezeknek a cigányoknak, egyszerűen, mindent egybevetve, ha a (lak)helyükön sem hivatali, sem uradalmi személyek sem volnának, akkor a falusi bíró az esküdttel egyetemben csak az érintett cigányoknak tartozik adni útlevelet.

11. Mint tapasztalatból ismeretes, többségükben törvényes házasságkötés és esküvő nélkül élnek együtt, nemzenek gyermekeket, ezen okból nagyban előmozdítaná ezen nép megrendszabályozását, ha törvényes házasság keretében szaporodnának, így ha azon cigány személyeket, kik magukat házasoknak állítják, köteleznék az eskető plébános bizonyítványának újra kiállítására, azért ő szent királyi felsége azt akarja, hogy a kérdést komolyan vizsgálják meg az állami és törvényhatósági hivatalbéli.

12. *(Megjegyzés: az itt tárgyaltakat egyedül Árva vármegyének kell beírni.)*<sup>553</sup> Az előterjesztés pedig annyiban érinti Árva vármegyét, hogy a cigányokat vagy más lakatlan vidékre költöztessék, vagy néhányukat a császári és királyi bányák pénzverdéjébe<sup>554</sup> vegyék fel, vagy végül olyan lakatlan területekre osszák szét őket, ahová rokkant katonákat fognak telepíteni. Mielőtt ezeknek áttelepítéséről bármi határozat születne, ő szent királyi felsége jóságosan megparancsolja, hogy küldjenek bővebb tájékoztatást arról, hogy efféle kóbor cigányok hányan vannak, milyen életkorúak, neműek, valamint [3v] hol helyez-

<sup>553</sup> A nyomtatott korabeli fordításból hiányzik ez a szövegrész.

<sup>554</sup> A latin szövegben: cuniorius malleus.



*Források*

kednek el azok a királyi bányák, melyekben valamennyit ezekből a cigányokból foglalkoztatni lehetne, végül pedig az ország mely részébe telepíthetők le a rokkant katonák?

13. Azt is javasolták, hogy azokat a cigány mesterembereket, kik mesterségük szerinti céhekbe be akarnának iratkozni, mindenféle akadály elhárításával fel kell venni. Mivel pedig az 1761. évi december 10-i jóságos királyi rendelkezés 3. pontjával és ugyanezen 1761. évi december 4-i rendelkezéssel ez különben is megegyezik, ő szent királyi felsége jóságosan azt akarja, hogy ezt a rendeletet a pontosabb betartás érdekében újból ki kell hirdetni.

14. Ami pedig azt illeti, hogy az összes idegent küldjék vissza származási helyére, csupán hazatérésükre szolgáló útlevelemmel látva el őket. És ha az így visszaküldötteket újból a megye területén találják, mint gonosztevőket azonnal fogják le és büntessék meg őket. Ez pedig semmiféle megfontolás tárgya ne legyen, amennyiben Erdélyből, Oláhországból és a török területekről Magyarországra érkeznek cigányok, ahogy az 1769. június 2-i jóságos királyi rendelet megállapítja. Úgy pedig a szomszédos német nyelvű örökös tartományokból ideérkezők esetében az 1769. január 26-i kegyes királyi rendelkezés ugyanezt megtiltja.

15. A cigányok alkalmazkodjanak a már említett 1753. évi október 8-i jóságos királyi rendelethez és öltözetüket a lakóhelyük népének ruházatához igazítsák és ezt minél pontosabban be is tartásák. [4r]

16. Ugyancsak az 1753. november<sup>555</sup> 8-i előbb említett jóságos királyi rendelet rendelkezései szerint ne merészeljék gyermekeiket meztelenül járatni és asszonyaik magukat lepedőbe burkolni, mert akit észrevesznek, súlyos testi büntetést kap.

17. Ugyancsak az 1753. november<sup>556</sup> 8-i előbb említett jóságos királyi rendelet végrehajtása folytán valamennyi új jobbágy<sup>557</sup>, miután vajdáikat már elcsapták, a falusi bírák joghatósága alá került.

18. Továbbá pedig a megtiltott dolgok miatt annál gyorsabb gyógyírként szolgálhat ennek a népnek, hogy amilyenek a szabályszegés tekintetében, annyira nyomatékosan figyeljenek oda a falvak bírái, nehogy közülük valaki betegségben elpusztult, barmok és jóságok húsát egye, (amelyek tetemét az érvényben lévő rendelkezések értelmében el kellene földelni). Ha valakit rajtakapnak, büntessék 24 botütéssel és a visszaesőkre alkalmanként szabjanak ki egy havi megyei börtönt kenyéren és vízen. És mivel az is ismeretes mindenki előtt, hogy nem csak a cigányok, hanem a gulyások és a pásztorok is megeszik a dög húsát, tehát nekik is meg kell azt tiltani.

19. Az 1772. november 23-i jóságos királyi rendelkezés súlyos figyelmeztetés terhe mellett megtiltja az új jobbágyoknak, hogy az eddigi nyelvüket használják, hanem csak a lakóhelyükön használatos nyelvet vegyék át.

<sup>555</sup> A korabeli magyar fordításban október szerepel.

<sup>556</sup> A korabeli magyar fordításban október szerepel.

<sup>557</sup> A latin szövegben: neocolonus.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

20. Nem különben [4v] ezen jóságos királyi rendelkezés értelmében el kell tőlük venni a gyermekeiket, mihelyt betöltik négy éves korukat és nevelésre a parasztokhoz kell adni.

21. Hogy elejét vegyék a kóborlásnak és a szabados együttélésnek, megelőzzék azokat a bajokat, amelyek sok ember együttéléséből fakadni szoktak, ezért egyenesen tilos, hogy az egyik a másíknál zsellérként dolgozzon, avagy egy cigány jobbágy cigány szolgát tartani merészeljen.

22. Másoknak nem, csak a valódi koldusoknak engedélyezett, hogy házról házra járva vagy a templom kapujában, a paplak tornácán kolduljanak.

23. Családnevüket megváltoztatni egyáltalán ne merészeljék, hanem változatlanul tartásuk meg a felvett nevet, és a gyermekek is szüleik nevét használják.

24. Fordítsanak arra is figyelmet, hogy az utaztatást, különösen a megyék közötti közlekedést megtiltsák nekik, ezáltal szakítsák meg a többiekkel kialakuló közösség kötelékét. Ennek elősegítésére nem lesz céltalan, ha az uradalmi tisztek és más effélék számára kötelező lesz, hogy ne engedjék őket a lovaikkal vásárra menni, ne jelöljék őket bírónak, nehogy külön községet alkothassanak.

25. A jóságos királyi rendelkezés szerint egyenként osszák szét őket az uradalmak között, és akadályozzák minden oldalról a köztük lévő társas kapcsolatokat és a veszedelemes kereskedést is. [5r]

26. Ami azt illeti: Ő szent királyi felsége annak idején rendeletileg intézkedett, hogy az ezen népből való katonákat ne szabadságolják ezredeiktől.<sup>558</sup>

27. *(Megjegyzés: ez a pont csak Baranya vármegyének küldetett.)* Ami pedig ezt az előterjesztést illeti: hogy egy bizonyos épületet emeljenek, amelyben a cigányok gyermekeit a keresztény tanításokra és derék erkölcsökre tanítsák. Végül tanulás után a könnyebb munkák elvégzésére a parasztokhoz osszák szét őket a feladatok alapján, ezeket teljesítve, amely (feladatokat) ezen gyerekek annyi évnyi gyarapodásán keresztül, feltartóztatásuk ürügyén növelni kell. Először: a kegyes királyi rendeletek közül a cigány gyermekeket a mezőgazdasági munkákhoz kell szoktatni és az ilyen munkák együttes tanulására jobb lehetőség akad a jobbágyoknál, mint az előterjesztésben megvalósítandóhoz hasonló ház építéskor. Másodszor: Ennyi gyerek számára az épület hatalmas nagysága sok ezer másikkal érne fel, vagy akár felül is múltna a korábban megszerzetteket. A házikassza kimerülése folytán harmadszor ezeknek a gyerekeknek a felügyeletére, tisztaságára, oktatására sokat kellene költeni személyenként. Negyedszer: nagy összegek lennének szükségesek a személyes fizetésre, a gyerekek élelmezésére, ruházásukra, az épület belső szabályzására és a felmerülő javításokra. És végül ötödször: ez a nagy ház oly súlyos költséggel épülne, hogy előreláthatólag, mivel ezt a nép már kapott rendszabályokat, ez teljességgel felesleges lenne. Legszenzibb öfélése ezért ezeknek a gyerekeknek a jövőben a parasztnál történő maradását továbbra is a már kiadott jóindulatú királyi rendeletekben foglalja össze.

<sup>558</sup> A nyomtatott korabeli fordításból hiányzik ez a szövegrész.

*Források*

28. [5v] Mivel azt is javasolták, hogy a kovácmesterséget csak azoknak legyen szabad gyakorolni, kiknek a szolgabírák járásaikban a köz érdekében megengedik, a zenélést pedig a zeneszerszámok kötelező elkobzása és összetöretése mellett egyenesen tiltsák meg, ő szent királyi felsége jószágosan figyelmeztetni kívánja a járások szolgabírait, hogy a zenélést csak azoknak engedélyezzék, kik jobbágyok vagy mesteremberek és szükséges és nem vándorló kovácmesterséget folytatnak, útlevelet is csak ilyeneknek adjanak.

29. Hogy pedig azoknak az új jobbágyoknak, akik egyedül avégből vállaltak jobbágytelket, hogy annak színe alatt ide-oda csavaroghassanak és a szomszédos helységeket bejárhassák, ez ideig űzött ezen családtságukat és hamisságukat megakadályozni lehessen, ő szent királyi felsége legkegyelmesebben azt akarja, hogy az így felvállalt telkeket tartoznak maguk vagy családtagjaikkal együtt megművelni, és ne merészeljék másnak bérbeadni 24 pálcaütés és jobbágytelkük, valamint a belőle eredő összes javaik elvesztésének terhe alatt.

30. A távollakóknak, valamint akik a szomszéd utcákban laknak, gyülekezését, lakomázását, mulatozását és a cigány nyelv használatát 24<sup>559</sup> pálcaütéssel szigorúan meg kell akadályozni.

31. Ehhez még: ne lakjanak egy csomóban, egy szobában, házaikat új mód szerint falazzák, és ahol lehet, a parasztok házai között, felhúzott falú házak építésére [6r] szorítsák őket, és ahol lehetséges, állandó lakhely építésére kötelezzék őket.

32. Ami azon javaslatokat illeti, hogy a jövőben csak azoknak engedjék meg a házasságkötést, aki saját megművelésre jobbágytelket vállal vagy belép egy céhbe, továbbá szigorúan tilos legyen a cigánynak a cigány törzsből házasodni vagy cigány leányt cigány legényhez adni feleségül, a jövőre nézve szigorúan tilos lesz, hogy a cigány legény cigány törzsbeli leányt vegyen el, vagyis hogy a cigányok összeházasodni ne merészkedjenek, amiért is

33. a cigány gyermekek szétoztásán azt kell érteni, hogy úgy a fiú-, mint a leánygyermekeket negyedik évüktől fogva tíz éves koruk betöltéséig a parasztok tartják az említett bér ellenében, azután pedig a pásztorok mellett, mint ostoros gyermekeket alkalmazzák, annyi évig szolgál, mint ahány évig őt tartották, minden bér nélkül, kivéve a legszükségesebb ételt és ruházatot, ugyanazon parasztnál, aki őt vendégként tartotta. Ha pedig valamelyiket alkalmasnak találják iparosnak, tizedik éve betöltése után ennek gyakorlására alkalmazzák, a pásztorkodástól pedig egyenesen tartásuk őket távol.

34. A későbbiekben úgy az uradalom tisztjeinek, mint a helyi községi bírónak szigorúan tilos lesz a cigányoknak útleveleket vagy igazolványokat kiadni, mely ténykedés különben is a vármegye tisztségviselőinek van fenntartva. Miként ezen rendelkezés 1., 5. és 10. pontja elrendeli, az uradalom tisztjei és a helység bírása csak a helységek esküdtjeivel együttesen vannak erre felhatalmazva. [6v]

<sup>559</sup> A nyomtatott korabeli fordításban 34 ütés szerepel.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

35. *(Megjegyzés: az alább tárgyaltaakat a többi törvényhatóságnak el kell küldeni.)* Ami ezt az előterjesztést illeti Csanád megyére vonatkozóan: Nehogy a hegyekben és a völgyekben az emberek magukra maradjanak, a falvak bírái gyakrabban látogassák a házakat, a távollévők idejét tartsák számon, és ezért éberebb vizsgálatnak vessék alá, ha pedig egy ilyen környéken bármilyen műhely lenne, az erre kijelölt munkára hajtsák őket.<sup>560</sup> Ő szent királyi felsége jószágosan megparancsolja, hogy nyújtsanak bővebb tájékoztatást a hegyek közt lakó cigányok számáról, koráról, neméről, továbbá arról is, hogy közülük hányat és mely kijelölt műhelyben kellene alkalmazni.

36. Hogy pedig a hegyek közt élőket senki rémisztgetéssel ne zavarja, ő szent királyi felsége azt akarja, hogy a hegyek közötti és az utak melletti berkek rablóinak üldözését folytassák, akkora erővel mivel csak lehet, sőt katonai segítséggel is.

37. Az 1782. július 19-én kiadott és innen e hónap 29-én kihirdetett nyílt parancsban kinyilvánított büntetését a rablók megsegítőinek és az orgazdáknak újból hirdessék ki.

38. *(Megjegyzés: az itt tárgyalt három bangot a többieknek ki kell küldeni.)* Arra a Vasvár vármegyei javaslatra, hogy a cigányok számára tengerparton vagy másutt létesítsenek új telepeket, bizonyára nem akadna elégséges hely. [7r] A jószágos királyi akarat az, hogy ezek az emberek ne éljenek egymás között és ne merjék anyanyelvüket használni, hanem válasszák el őket egymástól. Életmódjuktól és anyanyelvük használatától eltávolítva jobbágyokká és mesteremberekké formálódnak, és ezen a módon fokozatosan eltűnik a neve is ezen népnek az örökös tartományokban.

39. *(Megjegyzés: az alább tárgyaltaakat csak Vasvár vármegyének kell megírni.)* De ezen megye javaslatának másik pontját meg lehetne kísérelni, melynek erejével a katonai szolgálatra alkalmas cigányokat közkatonának, sípiosnak, dobosnak átadni javasolják és ezen közben a nőket a közelben található műhelyekben alkalmazhatnák. Ő szent királyi felsége jószágosan azt akarja, hogy jelentsék a létszámukat, életkorukat és azt a műhelyt, ahol alkalmazhatók volnának.

40. Hogy pedig az eredmény által igazolt ezen rendelkezések és a múlt években tett üdvös intézkedések ezek végrehajtására, kárba ne menjenek, a szolgabíráknak kötelességükké kell tenni a járásokban, hogy az évenkénti úrbéri vizsgálatok alkalmával ezen folyamatról is tudósítsanak.

41. Ő szent királyi felsége üdvösnek találta azt a javaslatot is, *(Megjegyzés: egyedül Heves vármegyéhez kell bejegyezni.)* hogy az erődítési munkálatoknál, utak és hidak javításánál a többi néppel egyetemben őket is alkalmazták. Közben pedig, [7v] míg másutt hasznos alkalom nyílnék, alkalmazták őket a kostélyi gát<sup>561</sup> építésénél a mások számára is fizetett bér ellenében. Ösztönözzék a más magánosoknál végzendő kézi munkára is. Nem lenne haszontalan, hogy miként egyes földesurak a maguk birtokán cselekszik, ha munkájukkal arányos napszámbért fizetnének nekik készpénzben.

<sup>560</sup> Ez a szakasz a korabeli magyar fordításból hiányzik.

<sup>561</sup> Kostély Erdélyben, a Temest a Begával összekötő csatorna zsilipjénél azidőtájtban létesült település.

## Források

42. Hivatkozva a citerázásról és lókereskedésről már megtett rendelkezésekre, még azt is hozzájuk kell tenni, hogy ha a toborzók a zenekarhoz cigányokat akarnának, vegyék fel az érintkezést a hivatalbeli személyekkel, akik majd az említett cigányokat ellátják útlevéllel.

43. Azon ötletre, (*Megjegyzés: az alább tárgyalt pont kizárólag Hont vármegyének írandó.*) hogy a cigányoktól elvett gyermekek szüleikkel könnyen össze ne találkozassanak, nem lehet őket nevelésre távoli vármegyébe osztani, cserébe ugyanannyi gyermeket ide hozatni abból a vármegyéből a cserék és az átszállítás szükséges költségei miatt. Egyébiránt, mivel már külön is elrendeltetett, hogy a cigányok vagy új jobbágyok nem mehetnek útlevél nélkül egyik helyről a másikra, azon felül már vannak olyan rendelkezések is a falvak számára, hogy a cigányokat szét kell osztani a különböző birtokokon és elkülöníteni egymástól; ezek az óhajtott jobb rendre szoktatás és nevelés [8r] támogatásában elégségesek lehetnek.

44. Mivel pedig azt is javasolták, hogy a földesurak mindezen pontok végrehajtásában működjenek együtt szorgalmasan, ha pedig közülük valaki a végrehajtást akadályozná, idézzék a tisztiszek elé és büntessék a körülményekhez mérten. Ő szent királyi felsége jószágosan azt akarja, hogy a cigányok megrendszabályozását célzó rendeletek végrehajtását akadályozó földesurak nevét jelentsék neki, hogy az ügyhöz kirótt figyelmeztetésükről rendelkezni lehessen.

45. A munkára elegendő erővel rendelkező cigányokat tartsák távol a zsellérkedéstől és ösztönözzék őket a közepesnél nehezebb munkák felvételére. Ezen módon remélhető, hogy ez a gyűlöletes népség a munkához hozzászokjon, hogy az élethez szükséges javakat munkával szerezze meg, következetesen munkára buzdítva a kóborlástól és az ezt kísérő szökéstől távol maradjon.

46. Azokat a cigányokat pedig, akik koruknál, vagy törődöttségükönél fogva a jobbágyi szolgálat felvételére nem alkalmasak, ezért a zsellérségben tartsák őket és valaki nem cigánnyal lakjanak egy telken, azon meggondolásból, hogy ez majd ügylé a cigány zsellértársára, és annak kihágásait felelősségre vonás terhe alatt majd jelenteni fogja. [8v]

47. Minden cigány, aki bármilyen jogcímen a tartózkodási helyéről egy másik községbe átmegy, köteles az ottani bíróhoz vagy elöljáróhoz elmenni és útlevelét annak megmutatni, magát igazolni, ellenkező esetben mint kóborlót le kell fogni és megcsapatása végett a községi fogdába vinni.

48. Mivel kétségtelen, hogy ezen kóborló, veszélyes és a mindenség ellen mindent mérészelő és mindenre kapható népség megnevelésének az alapja a zsenge kortól az anyatejjel beszívott istenfélelem. Evégből úgy a zsenge gyermekeket mint a felnőtteket, és az öregeket, tehát magukat a szülőket is felmenthetetlenül, a községi bírák minden hathatós eszközzel kényszerítsék az isteni liturgián való részvételre úgy vasárnapokon, mint az ünnepeken súlyos figyelmeztetések terhe mellett. A helységek plébánosai főképpen arra figyeljenek, hogy az említett napokon ők maguk is az isten házában megjelenjenek, ott mindenk előtt az isten ígését meghallgassák, gyakran kötelezze őket hitvallás megtételére. A hitoktatáson ne csak a gyermekeket, és az ifjakat, hanem az

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

időseket, az apákat, sőt az anyákat is, akik alig tartoznak megfelelő módon valamelyik felekezethez, oktassák és vizsgáztassák, hogy ezekből egy keveset az ünnepeken nyilvánosan a gyülekezet lelkipásztora bemutat hassanak, [9r] és megdorgálhassák és lekesíthessék őket. Miként a tapasztalat mutatja, ennek a népnek alig valami, vagy talán semmi vallása sincs, ha pedig a helyben virágzó vallásból birtokol is valamit, azt csak látszólag követi. Ezért a körülmények érdekében meg kell vizsgálni azt, hogy az idősebbek és a szülők miféle közömbös valláson volnának, hogy netalán idővel a katolikus igaz hitre vezérelhetők lennének, amit őseik is követtek és amiben maguk is tévelyegnek. S ha erre törekednek, magától fog eldőlni, hogy ennek a vallásnak alaptörvényeire majd a plébánosok, illetőleg a papok oktathassák őket. Hogy pedig ezen népség valóságossága és erkölcsössége tekintetében a kívánatos eredményt el lehessen érni, ellenkező esetben pedig legyen megfelelő orvosság, ő szent királyi felsége elrendelte, hogy a plébánosok, prédikátorok és pópák az évenkénti úrbéri vizsgálatok alkalmával a cigányok vallásáról és erkölcséről, életükről is beszámoljanak a hivatalnokoknak.

49. Hivatkozik a jóságos királyi parancsra, melynek az egész országban való közzétételét a folyó évi január 28-án elrendeltük, miszerint az Erdélyből és Oláhországból átjönni és itt mesterségüket csapatosan felajánlani szokott cigányokat az országtól távol kell tartani.

50. *(Megjegyzés: a többiekénél maradjanak ki az alább tárgyaltak.)* Előhozták, hogy többek között azt is tanácsolták, [9v] Somogy vármegye is, miszerint a jelenleg az országban és csatolt részein tartózkodó összes cigányt, korra, nemre való tekintet nélkül, osszák szét a parasztok között szolgálatra, és szűnjön meg a lakhatás engedélyezése a bárhonnan újonnan ide jövőknek. Ezen javaslat annál kevésbé állhat meg, mivel a jóságos királyi rendelkezések megparancsolják, hogy a cigányok gyermekeit tíz éves korukig parasztnál neveljék, utána mesterségre vagy szolgálatra alkalmazzák őket, és a mesterséget nem tanult felnőtteket jobbágytelek elfogadására szorítsák, továbbá, hogy a német nyelvű, örökös tartományokból Magyarországra érkezőket visszaküldeni tilos.

51. A döghúsevésre javasolt büntetésre Sáros vármegyén keresztül *(Megjegyzés: egyedül Sárosnál kell bejegyezni.)* azt kell megjegyezni, hogy a 18. pont erről már rendelkezik. *(Megjegyzés: ezt csak Sáros vármegyébe kell beírni.)* Ha pedig úgy tűnne, hogy a jóságos királyi rendeleteket ebben a megyében eddig nem hajtották végre, mindenekelőtt a fent említett uraságtok vizsgálják ki a félbehagyás elsődleges okát, majd a kézhezvételtől számított 15 napon belül számoljanak be arról, hogy melyik hivatali személyre bízták, hogy milyen formában kell felügyelnie a bizottságot, hogy ezen pontot felvigyázza mindezek befejezésére. Ami annyit tesz:

52. Ami ennek a vármegyének *(Megjegyzés: az alább tárgyaltak a többiekénél kimaradnak.)* a javaslatát illeti, [10r] hogy ezen haszontalan és veszedelmes cigány népséget, azon meggondolásból, hogy nem lehet a jóságos királyi előírásoknak megfelelően megrendszabályozni, mindannyiukat néhány földesúr védnöksége alatt a vármegyében maguk között kell élni hagyni egymás társaságában, a maguk erkölcsi, nyelvük és természetük szerint, ezen mindennapos együttélésből olyan tapasztalatot szereznek, hogy ha a föl-



## Források

desurak továbbra is élni akarnak jogaikkal és földesúri hatalmukkal, és folytatni akarják, hogy őket és a hasonlókat nem egyetlen vagy egy másik birtokukon, hanem szétszórva több (helyre) telepítsék szét. Ennek elérésére ezen jóságos királyi rendelkezések végrehajtása folyamán a 44. pontban előírtak szándékainak megfelelően kell eljárni.

53. Hogy pedig ezen módszer ezen kóbor és rendetlen emberfajta megrendszabályozása ügyében végrehajtható legyen, és mivel a végrehajtás, hivatalból a járási szolgabírák kötelessége (lenne), akik a közügyekkel különben is nagyon el vannak foglalva, hogy a végrehajtásnak ne legyen akadálya, ő szent királyi felesége ez ügyben azt akarja, hogy a kibocsátott rendelkezések végrehajtását érdemben komolyan és szigorúan a vármegyei esküdtekre kell bízni.

54. *(Megjegyzés: az alább kifejtettet csak Sáros vármegyének kell megírni.)* Az ezen a vármegyén keresztül benyújtott, [10v] Bukovina és a Bánát elhagyatott részeire való telepítésük javaslatát azért nem lehet elfogadni, mivel megállapítható, hogy ezen népség alig helyrehozható kihágásokat követne el.

55. Mivel attól kell tartani, hogy a gyermekeket ne mindig közpénzen tartsák el, a szülők gyermekeik gondjától megszabadulva henyén éljenek és nehogy elfajzott gyermekeik számát gyarapítsák vérüket továbbadva. Ezért, hogy ez a nép a munkába és a pénzkeresésbe minél nagyobb biztatással és ösztönzéssel fogjon bele, sőt, legyenek rákényszerülve, ő szent királyi felesége jóságosan elrendelte, hogy amíg a gyermekek napi tartásdíját, a házipénztárból kell kifizetni, ezen tartásdíjnak felét vagy harmadát fizetessék meg a szülőkkel, amennyiben módjuk engedi.

56. Mérlegelve Zemplén vármegye azon javaslatát, *(Megjegyzés: a többieknek ez a tárgyalt rész kimarad.)* hogy fizessenek 24 forint mátkapénzt a házipénztárból azoknak a nem cigány leányoknak, akik cigányhoz mennek férjhez, vagy azoknak a cigány férfiaknak, akik nem cigányleányt vesznek feleségül, ámbár remélni lehetne, hogy a vegyes házasság révén polgárosodna ez a nép, de mivel a házipénztár igen meg van terhelve az egyéb szükséges kifizetések teljesítésével, a javaslatot a jóságos rendelkezés 1. részére hivatkozva visszautasítjuk.

57. Mivel az élethossziglani kényszerszermunka csak a súlyosabb bűncselekmények büntetésére szokásos, ezen vármegye javaslatának, *(Megjegyzés: az alábbiakat egyenként Túróc és Bács vármegyének kell írni.)* [11r] mely szerint is a meglelt korú cigányokat és 12 éven felüli fiaikat fogják örökös munkára, helyet adni nem lehet. Ugyanis az évenként szokásos úrbéres vizsgálatok alkalmával sok elhagyott jobbágytelket találnak, betelepítésükre helyezzenek oda cigányokat olyanformán, hogy részesüljenek adókedvezményben három évig, mivel pedig a hozzáértésük is hiányzik, azonkívül sok minden szükséges a telkek megműveléséhez és a gazdálkodáshoz, hogy az ilyenfajta elhagyott telkek alkalmassá váljanak a gazdálkodásra; a beszerzendő szerszámokra és jóságokra a szükséges összeget a házipénztárból kell előlegezni apránként teljesítendő visszafizetésre. Ha pedig az elhagyott telkekre ültetendő új jobbágyok megszökénének, és nem adnák meg sem a földesúrnak, sem a vármegyének a nekik járókat, fogják le, szállítsák oda őket, ahonnan megszöktek és úgy a földesúrnak, mint a várm-



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

egyének legyen szabad vagy robot teljesítésével, vagy más módon a hátralék megfizetésére kényszeríteni őket.

58. Pozsega megye azon javaslatára (*Megjegyzés: a többieknek ez a tárgyalt rész kimarad.*), hogy a cigányokat a műhelyekben, vasbányákban vagy más közmunkáknál foglalkoztassák, de nem jelölték meg külön a gyárat és bányát, ahol foglalkoztatni akarnák őket, sem az emberek számát nem mutatták ki, [11v] ő szent felsége megparancsolta ezen hiányok sürgős pótlását, hozzá téve azt is, hogy nem lehet a cigányokat ilyesféle közmunkákra másként alkalmazni, mint a parasztoknak szokásos bérért.

59. (*A kedvező példa kedvéért, megjegyzés: ezt a szabályozást egyrészről el kell felejtetni, másrészről meg kell erősíteni és minden törvényhatósággal tudatni kell.*) És utoljára. Habár Bács megyének, területe cigány népségének megrendszabályozásáról ide mellékelt jelentéséből nyilvánvaló, hogy ha a többi megye is pontosabban megvizsgálná a királyi rendelkezések pontjait és a véghezvitelükre törekedne, ez a nép kétségtelenül már régen meg volna szabályozva. Ugyanis több törvényhatóság táblázatából kiderül, hogy az egyes helyeken a cigányok még zenélnek és kovácmesterséget folytatnak, máshol elütően ruházkodnak, megint máshol döghúst esznek. Ő szent királyi felsége kegyesen megparancsolja: hogy a jóságos királyi rendelkezések végrehajtását meg sem kísérelvén rosszállást vontak magukra, miért is a mai naptól számított fél éven belül, felelősségre vonás terhe alatt teljesíteni kell a jóságos előírottakat. [12r] Továbbá pedig, mivel az összes, a cigányok megrendszabályozása körüli királyi elvi rendelkezésnek, amelyet eddig hoztak, csupán az az egyetlen, alapvető célja, hogy ezen kóbor népet házban való lakásra, jobbágyi vagy valami más, megállapodott életmódra kell vezetni, és ezáltal el kell téríteni a henye élettől, amely minden tolvajlás és rablás okozója, és hogy az életüket átalakítsák, ő szent királyi felsége elrendeli jóságosan, hogy azokat az úgynevezett új jobbágyokat, kik a jobbágyi státusz felvételével és a valóságosan gyakorolt paraszti léttel magukat a többiek közül számszerűen és állapotukban is kivették, őket nem érintik az előbb említett szabályozó intézkedések, sőt nem is szabad őket az előbbi állapotukra emlékeztető új jobbágy néven nevezni.

(*Megjegyzés: ezt a szakaszt csak a vármegyéknek írják és az összefoglaló után szűnjék be.*) Továbbá pedig a többi szemrehányás elhárítása tekintetében, a későbbi félbehagyásra vonatkozó információkat a legjobb és legüdvösebb – a boldogság mellett –, a köz javára hajló rendelkezésekben őrizték meg.<sup>562</sup> Azért fent tisztelt uraságokkal komolyan és szigorúan tudatjuk, hogy súlyos felelősségre vonás terhe alatt valamennyien ügyeljenek mindenre [12v] és minél gyorsabban a végrehajtásról, időről időre jelentésüket ide megtenni el ne mulasszák.

<sup>562</sup> Csak a fordításban szerepel: Ezen legkegyelmesebb királyi rendelkezéseket fent címzett uraságoknak további hatáskörébe adja ezen királyi helytartótanács, hogy gondoskodjanak ezen királyi rendelkezéseket minél gyorsabban teljesíteni, az elrendelni valókat minél gyorsabban rendeljék el és a vármegyét kötelező félévi jelentéseket haladéktalanul küldjék fel. Emellett pedig megfigyeltük, hogy a legjobb és legegységesebb rendelkezéseket illetőleg a jelentések beküldésében ténylegesen késedelmeskednek.

## Általános összefoglalás

Ezentúl a legkegyelmesebb királyi rendeletet említett uraiméknak vagy eme városi hivatalnok testületnek további iránymutatásul a királyi helytartótanácsnak kell kiküldenie: hogy a királyi rendelkezések végrehajtásáról minél gyorsabban gondoskodjanak és üdvösebb módon lépésről-lépésre vezessék be, a feladatokat végezzék el, a döntéseket hozzák meg, és az előírtaktól való eltérést, amennyiben a vármegyékre vagy erre a városra vonatkozik, haladéktalanul szüntessék meg. Kelt, mint fent.

*Forrás: MNL OL C 42 Helytartótanácsi levéltár Magyar Királyi Helytartótanács Acta miscellanea Idealia No. 59. 1783. 1783/9817. fol. 195r–205v. Fordította Kristóf Ilona. Magyar fordításban közli: Heiczinger 1978. 235–241. FmL Apf. LN0432/1783.*

## 218.

**A cigányokról szóló helytartótanácsi ajánlások korabeli magyar fordítása, 1783<sup>563</sup>**

A FELSÉGES UDVARNAK A CIGÁNYSÁGNAK JÓ RENDBEN SZEDÉSÜKRŐL A FELSÉGES HELYTARTÓ TANÁCS ÁLTAL KEGYELMESEN KIADOTT, ÉS MÉG AZ 1783-dik<sup>564</sup> Esztendőnek Octóber Hava 9-dik Napján, az egész Magyar Országban elhíresítettett Rendeletének Magyarra fordított

## RÖVID SUMMÁJA

1. A Cigány akár maga, akár más Nemzetből származott Leányt, vagy Özvegy Asszonyt elvehet Feleségül, hogyha Földes Uraság Telkére szállván, Jobbágyi, vagy Szolgai, akár Mestersége által folytatandó élelme keresése, és folytathatása felől, és hogy abbéli munkálódásaival Feleségét, s Gyermekeit magával együtt táplálhatja, elegendő, és hiteles bizonyság Levelet mutat. 2. Nem szabad a Cigányoknak kereskedés végett Lovakat tartani, hanem szabad lészen avégre, hogy Lovakat tartván azokon szántanak, vessenek, és azok által Házi élelmüket keressék. 3. Hogy a Cigányok a Házanként tenni szokott koldulástól elvonattassanak, mutattassék nekik azon Uraságok által, amelyeknek Helységekben laknak, állandó lakásra való Telkek avagy Helyek, hogy azokon Házakat az Uraságok segedelmével építsenek, élelmükre való Szántóföldek is értékük-, s erejükhez képest adattassanak, akik közöttük Mesterséget tudnak, azok tudott Mesterségüknek folytatására szoríttassanak, de segíttessenek is: Amely Cigányok pedig eddig még semmi bizonyos Földes Urakat nem

<sup>563</sup> A dokumentumot, amely kivételesen fennmaradt korabeli magyar fordításban is, unikalitása miatt így is közreadjuk. A két szöveg közti eltéréseket fent a latin szöveg fordításának lábjegyzeteiben jeleztük.

<sup>564</sup> A fennmaradt forrásban tévesen 1743-as évszám szerepel.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

ismertek, s tartottak volna, azok arra kényszeríttessenek, hogy ők sorsuknak mine-műségükhöz képest ott, ahol tanáltatni fognak, házakat építtessenek, a több lakosokkal együtt szolgáljanak, egy Bíró Pálcája alatt legyenek, a mezei Munkát is, ha Mesterségük nem volna, folytassák: egy Faluból másban teljeséggel ne kóboroljanak, és ha kóborolni akarnának, más Falvakban be ne fogadtassanak, sem Passus, vagy szabados járásra való Levél nekik ne adattassék, mind ezekből azután az következik, hogy a koldulásnak is véget vetnek.

4. Minden Falubann lakó Cigánynak, az akár Férfi, akár Asszony legyen, vagy Mesterséget kell folytatni, ha tud valamit? Ha pedig Mesterséget nem tud? Mezei munkák gyakorlása erővel is kényszeríttessék.

5. A Cigányok Gyermekai minden esztendőben két ízben tőlük elszedetessenek, és a Vármegyék Helységeinek Lakosai között elosztattassanak, és az ilyes eszköz által a kóborlástól meggátoltassanak, ez keményen parancsoltatik.

6. Amely Cigányok Hegyek, völgyek, s erdők között lappangottak, azon fészükéből űztedessenek el, és Falvakban menni, ott a több lakosok között házakat építeni, s Falu sorában lakni kényszeríttessenek, Sátorban pedig, vagy szalma Kalyibákban a lakás nekik éppen meg ne engedessék.

7. Hogy a Cigányok a Falusi Bírák Pálcájuk alá tartozók lesznek, az Esztendőnként Currens<sup>565</sup> által ki-hirdetessék.

8. Parancsoltatik ugyan a Felséges Királyi Rendelés szerint, hogy Processuális<sup>566</sup> Szolgabírák Urak a maguk Járásukat minden három hónapban megjárják, a megvizsgálandókat vizsgálják, és az orvosolni való dolgokat orvosolják, és a Cigányok iránt küldött Rendeléseknek is rövid summáját készítvén maguk számukra, azoknak jó rendben hozásukban munkálódjanak, amennyiben mindazonáltal sok dolgaikra nézve nem mindenre érkezhettek, a Cigányoknak maguk viselésükről Processuális Esküdt Uram ki ki, azon Járásról, amelyben helyeztetve vagyon, a T. N.<sup>567</sup> Vármegyéket, legalább minden három hónapnak elfolytával tudósítsák. Hogyha pedig

9. Esküdt Uram híradásából vagy egy, vagy más Cigány erkölcstelennek vagy kóborlónak tapasztaltatnék, az olyatén a N.<sup>568</sup> Vármegye által büntetessék.

10. A Cigányoknak jobb rendben lehető tartásukra nézve rendeltetik, hogy egy helyből másban ne járkáljanak, hanem lakó Helyükhöz mint egy lekötötve legyenek, azért is nekik ha valamely szükséges dolgaiknak végzésére más Helységben történik menetelük, azon esetben Tömlöcözés büntetése alatt, nem más hanem Földes Úr, vagy Vármegye Tisztje Passussával<sup>569</sup> jár hassanak s mehessenek, ha pedig azok a Faluban nem lagnának, a Falusi Bíró, és Esküdt Társai hitelesen Írással útasíthatják.

<sup>565</sup> Futóirat (körlevél).

<sup>566</sup> Járási.

<sup>567</sup> Tekintetes nemes.

<sup>568</sup> Nemes.

<sup>569</sup> Útiokmányával.

*Források*

11. Tapasztalt dolog, hogy sok Cigányok Cigány Asszonyokat, s Leányokat magukhoz vévén együtt lagnak, együtt is oly formában élnek, mintha hitese Feleségükkel élne, holott pedig Törvénytelen fajtalanságban élvén, feles fattyakat is nemzenek: Hogy azért ezen fajtalan életnek vége vessék, Esküdt Uraim minden Feleséges Cigányokkal az őket megesküdtető Plébánus, vagy Prédikátor Testimoniálisát mutatni kívánják s mind a Törvényes, mind a Törvénytelen Házasságba, kikről a N. Vármegyének tudósítást tegyenek.

12. Comitatum hunc non respicit.<sup>570</sup>

13. Ha valamely Cigány a maga Mesterségét értvén, Céhben kívánna állni, abban belé állhasson, az Ő Felsége 10. Decemberben 1761. és 4. Decemberben kelt rendelése mellett, azt a Céhek az olyannak nem gátolhatják.

14. Az Erdélyből, Oláh-Országból, és a Török Birtokaiból Magyar Országra kiszallongó Cigányokról a Junius 2. Napjáról az 1769. esztendőben kelt rendelés, amely Cigányok pedig az örökös Német Tartományokból származának be, azok iránt a 26-dik Januarius 1768. Esztendőbeli Rendelés tartattassék meg.

15. Amely Helységben a lakosok minemű ruházattal öltözködnek, és aminemű öltözetekkel is élnek, a Cigányok is hasonló öltözetekben járni köteleztetnek, a 8-dik Oktober 1753-dikban kelt Kegyelmes Rendelés szerint.

16. A Cigány gyermekek mezítelen járni, a Cigány leányok pedig, és asszonyok lepdőkkel öltözködni, s ruha helyett azokban járni, a 8-dik November 1753-dikban kiadott Parancsolat mellett tiltatnak, kemény korbács, vagy vesszőbéli büntetés alatt.

17. A Cigányok Vajdái már elenyésztenek, sem hírük, sem nevük nem áll, azért a Cigányok nem Vajdák, hanem a Falusi Bírák Pálcái alatt fognak ezután már lenni, s a Bírák, és Esküdteknek engedelmeskedni.

18. A dög által elveszett marhák húsait megenni a Cigányoknak tilalmaztatik, mivel az olyatén dögök anélkül a földben ásattatni parancsoltattak; Ha pedig valaki ebben tapasztaltatnék, elsőben 24 palcaütéssel büntettetetik, ha pedig másodszor is cselekedné, egy hónapig tartó tömlöcözéssel, és kenyéren, vízen léendő böjtöléssel fog büntettetni, és ugyanezen büntetés kiterjesztetik a Kanászokra, és más Pásztorokra is, akik tudniillik a megdöglött marhák megevéseben tapasztaltatnak.

19. Tiltatik a Cigány népnek a cigány nyelven való, vagy léendő beszélés, hanem amely Nemzet között lakása lészen, azon Nemzetnek nyelvén is beszélni köteles lészen.

20. Mihelyt a Cigányok gyermekei 4. esztendői időt növésükben meghaladni fognak, a maguk szülőjüktől elvétesse, és nevelés végett a parasztnak osztogassanak.

21. A rossz társaságból, s együtt lakásból származni szokott rossz következtetések elváltoztatására nem lészen szabad Cigány gazdának Cigány Zsellért lakóul tartani, sem pedig Cigánynak cigány szolgát fogadni, és tartani.

<sup>570</sup> Erre a vármegyére nem vonatkozik.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

22. Amely Cigányok éppen nyomorultak, s valóságosan koldulásra jutottak, egyedül csak azoknak leszen szabad házanként is, és Templomok ajtaiban is alamizsnát kéregetni.

23. A Vezetéknevüket nem leszen nekik szabad megváltoztatni, hanem amely vezetéknévvel Atyáik éltenek, azokon tartoznak magukat megneveztetni.

24. Hogy az idegen Cigányokkal leendő találkodástól elszakadtathassanak, nem leszen szabad a Cigányoknak egy Vármegyéből másban által kóborolni, és ugyan erre nézve az Uraság Tisztjeinek kötelességük leszen, hogy illetén Cigányokat, a maguk Lovaikkal a Vásárokra ne küldözzék, sem pedig ahol több Cigányság együtt laknék, Bírónak az olyan Lakosok között Cigány ne választassék.

25. Amely Helységekben lakni fognak a Cigányok, ne egy szomszédságban lakjanak, ha többen lenni tanálnak, hanem hogy a nagy barátkozásoknak Zsákmány vettetéssék egymástól távolabb rendeltessék lakóházuk, és szomszédságuk.

26. De hoc puncto nihil ad Comitatum.<sup>571</sup>

28. Amely Cigányok helyes lakosoknak, és Mesterségüket értőknek, a Szolgabíró Urak által ítéltetnek, egyedül csak az olyanoknak fogják a Szolga-Bírák megengedni, hogy kovácsoljanak, Teknőket, Kalánokat<sup>572</sup> készítsenek, Rostákat csináljanak, és musikáljanak is, nem pedig a kóborló, s az idegen Cigányoknak.

29. A Cigányok, amely Ház Helyeket, vagy Telkeket egyszer felfognak, azokat önnön maguk, vagy cselédjeik művelni, szántani, vetni, és kapálni is kötelesek leszenek, s nem is leszen nekik szabad az olyatén Birtokok alá felfogott Telkeket, vagy Földeket másoknak bérben, vagy Árendában kiadni 24 Pálca büntetés, és egyszersmind a felfogott, és műveltetett Telkek jövedelmének elvesztése alatt.

30. Amely Faluban a Cigányok felesebb Számmal lagnának, egymástól távolabb utcákban légyen lakásaik, és azon Helyekben tiltatik nekik az egymással való társalkodás, együtt evés, ivás, zsinattartás, és a maguk Cigány Nyelvén leendő beszélgetés 34 pálca büntetés alatt.

31. Egy Házban, egy pajtasságban a Cigányok ne lakjanak, hanem a paraszt Lakosok Házai közé elegyíttessenek, és ahol kitelhető fog lenni, Téglából, vagy Vályogból kényszeríttessenek a maguk Házát építeni.

32. Ami azon jelentéseket illeti, Hogy csak azok a Cigányok házasodhassanak meg, akik magukat a földműveléssel együtt járó jobbágyságra adták, vagy adják avagy Céhekben állanak: egyéb iránt pedig tiltassanak el, hogy Cigány Legény, Cigány Leányt Feleségül ne vehessen, avagy a Cigány Leányok Cigány Legényekhez Férjhez ne menjenek, és,

33. A Cigány gyermekeknek elosztattatása oly formában értetessék, hogy a gyermekek, azok fiú, vagy leány gyermekek légyenek,<sup>573</sup> a 4. esztendőket eltöltvén, adat-

<sup>571</sup> Ebből a pontból semmi sem vonatkozik a vármegyére.

<sup>572</sup> Kanalakat.

<sup>573</sup> Legyenek is.

*Források*

tassanak Jobbágyoknak, s azok által a már tudott bérért tartattassanak, annakutána szolgálatra, ostorosságra, vagy egyébre rendeltessenek, és valameddig azon bért, mely reájuk a gazdák által elkölttetett volt, ostorossággal, vagy más szolgálattal le nem töltik, addig az őket nevelő, és tartó gazdák szolgálatjukból ne bocsáttassanak el, Bér helyett addig csak a ruházat, és az eledel adattatván, akik pedig a felfogott gyermekek közül valamely mesterségre alkalmasoknak tapasztaltatnának, tíz esztendő múlva azok mesterségre adattassanak, de pásztorság viseléstől teljességgel tiltassanak. Nem különben

34. Mind a Dominális<sup>574</sup> Tiszteknek, mind a Helység Bíráinak megtiltattassék, hogy ennekutána már a Cigányoknak Passuális, vagy bizonyásleveleket adni ne merészelenek, mivelhogy az olyatén attestátumok<sup>575</sup> adása úgyis a Magistratuális<sup>576</sup> Tiszteket, vagy ha azok, vagy Dominális Tisztek azon helyben nem volnának, a Falusi Bírának kötelességük volna, az egész Esküdteknek egyben lételükkel. Melyek iránt is már feljebb az 1., 5. és 10. Cikkelyekben rendelés tétetett.

35. A mely Cigányok a Bányás helyek tájékán lakók, azoknak mind számukról, mind éltes idejükről, mind pedig férfiúi, vagy asszonyi mineműségükről, úgy arról is, azon Cigányok közül hány s nevezetesen melyik Fabrikára<sup>577</sup> adható lenne, a Felsőges Udvar bővebb tudósítást parancsola, mineműek itt nincsenek.

36. Azon Bányás helyek tájékán lakók, hogy a Tolvajokról, és Haramiáktól békességes lakásban élhessenek, és az Utak bátorságosakká tétetethessenek, a Hegyeknek és Erdőknek őrzése több emberek, s katonák által is lenni rendeltetik: E végre

37. Azon Parancsolatok, melyek a Tolvajok, és szökött katonák befogadói, s azoknak szállást adók ellen küldettettek, nevezetesen pedig 19. Julii 1782., úgy 29-dik napjáról szóló is ugyan azon Hónapnak, hogy azoknak olvasása, kihirdetése megújíttassék, kegyelmesen parancsoltatik.

38. Helytelennek ítéltetvén az a Rendelés tétel, hogy a Cigányok a Tenger mellett valamely társaságban összevonattassanak, és ott lakjanak. A Királyi Felsőges Ítélet szerint azért, hogy széllyel oszoljanak, maguk Nemzete társasága nélkül éljenek, a több Lakosok között helytartók, s mester emberek legyenek, úgy hogy e szerint még éltük mivoltának módja is megváltoztatván, még anyai nyelvük is teljességgel feledékenységre menjen.

39. Hogy pedig a Cigány legények, és leányok, ezek ugyan Fabrika házakban a munkálkodásokra, amazok pedig a Katonaság közé közembereknek, Dobosoknak, és síposoknak bevitettesenek, a Kegyelmes Rendelés helyben hagyja, de ellenben mind a személyek idejét, s esztendőit, mind pedig, hogy mely Fabrikákban kellene a Cigány leányoknak helyheztetetni, azoknak megneveztetését kívánja.

<sup>574</sup> Uradalmi, urasági.

<sup>575</sup> Tanúsítványok.

<sup>576</sup> Tanácsbeli, hivatalbeli.

<sup>577</sup> Mesterségre.



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

40. Mindazoknak pedig, amik már feljebb elől számláltattanak, hogy a Felsőség tudósíttassék, Processuális Szolga-Bíró Urak által vizsgálattassék meg, és a Tekintetes Nemes Vármegyének beadattassék.

41. Helyben hagyta ő Felsége azt is, hogy a Cigányok a közönséges Épületeknek építtetésük alkalmatosságáról kézi munkákra fordíttassanak, az alatt is pedig, míglen más pénzt kereshető alkalmatosságok eshetnek, a Kosztillai Csatornának munkálására készpénzért igazíttassanak.

42. A hegedűs Cigányokról már feljebb meglett a Rendelés, azért ahhoz tartsák magukat, hanem ha a Verbuváló Vitézség őket hegedülés végett kívánni fogja, azokhoz elmenni tartozzanak, ezen esetben pedig nekik Passuális Levél adattassék.

43. Nem hagyatik az a vélekedés helyben, hogy a Cigány Gyermekek egy Vármegyéből más Vármegyében elszedett gyermekekkel össze Cseréltessenek, mivel ez igen költséges lenne, hanem egy Faluból, más távol lévőben hordattassanak, Apjuk, Anyjuk Passus nélkül kóborolni ne engedtessenek, és így a gyermekek a fent írt mód szerint felneveltetethetnek.

44. Amely Földes Urak az illetén téendő Rendelésekben ellent állnának, azok nevezet szerint fel-irattatván beadattassanak, hogy aszerint, érdemük szerint cselekedeteik is megfeddettethessék.

Az erősebb, vagy jobb erőben lévő Cigányok Zsellérségben ne lakjanak, hanem a mezei, és egyéb dolgok folytatására erővel is kényszeríttessenek.

46. Az elvénhedett Cigányok, nem Cigánynál, hanem más Lakosnál zsellérkedjenek, és az ilyen zsellér Cigányra vigyázó szemmel legyenek, s ha mi csínt, vagy rosszat tenének, az Uraságnak bejelentsék.

47. Minden Cigány, ha egy helyből másban akárminemű dologban is kívánna által menni, legelsőben is magát a Helység Bírójánál, vagy más előljárónál tartozik Passusával együtt, bejelenteni, ellenkező esetben megfogattassék, s közönséges Arestomban vitetessék.

48. Mivelhogy az Isteni félelem minden jónak kezdete, hogy ezen Cigány nemzet is magát gyermekségétől fogva a jóban foglalhassa, azon nemzetnek mind örege, mind ifja, mind gyermeke Vasárnap, és más Ünnepnapokon a Templomokban járni, ott Prédikációkat, s lelki oktatást, vagy Katekismusbéli tanítást hallgatni, s a Bírák, és Helységbéli Papok, és Prédikátorok által kényszeríttessenek; és mivel közönségesen a Cigányok amely helyekben megfordulnak, azon helyeknek a Vallását is tartani szokták, ahhoz képest a Papok, és Prédikátorok által kényszeríttessenek, hogy valami módon vagy azon vallásban, melyet az Eleik tartottanak, megállapodjanak, vagy legalább valamely állandó vallásban maradni meghatározathassanak. Hogy pedig a Cigányságnak mind vallásában téendő előmenetel, mind maguk viselésük felől ő Felségének híradás tétethessék, midőn az Urbáriális vizsgálás esztendőnként a Szolga-Bíró Urak által beadattatik, azon Cigányok vallása tartása, erkölce, s maguk viselésük felől is a hírtétel elvégeztethetik.



*Források*

49. Az Olah Országból, s Erdélyből is nagyobb számmal kijönni, és a maguk mestersegük ajánlása színe alatt koldulni szokott Cigányok ezen Országtól mimódon távoztathassanak el, már az iránt az 1783. esztendő Januarius Havának 28. napján a Felséges Helytartó Tanács által Országszerte Rendelés tétettetett.

50. Nem állhat meg az az elmélkedés is, hogy a Cigányok, kik az egész Hazában találtnak, minden Férjfiú, s Asszonyai megkülönböztetés nélkül a parasztok közé szolgál, s szolgálói kötelességeképpen kiosztattassanak, annyival is inkább, mivel a Királyi Rendelések azt tartják, hogy a gyermekek a parasztnál 10. Esztendő korig neveltesse-nek, azután szolgálat alá vettessenek az idősebbek, kik mesterségeket nem tanultak volna, a föld művelésére, Telkekre szoríttassanak, és hogy a Német Birodalom alól jövendő Cigányok azon Tartományokban többször már vissza ne bocsáttassanak.

51. Amely Cigányok a megdöglött Marhák húsának megevéseben tapasztaltatnának, azok ellen már oda feljebb a 18-dik Cikkelyben Rendelés tétettetett.

52. Amennyiben pedig ezen Cigány Nemzet a Felséges Rendelések szerint mégis a kívánt jó útra azért nem vezéreltetnék, hogy a Földes Uraságok pártfogásai által széllyel nem hányatattván, hanem egy Társaságban élven Nyelvük, bevett szokásuk módjában meg kellene nekik maradniuk; ezen esetben azon eszközök fognak előlvétettni, amelyek a 44-dik Cikkelyben parancsoltatnak.

53. Hogy pedig a feljebb írt Parancsolatoknak kívánt kimenetelük legyen, ámbár az ő reájuk téendő gondviselés Szolga-Bírák Urakra bízattatott legyen is, de minthogy azok közdolgok folytatásában a nélkül is felettébb terhelhetnek, az olytén gondviselés azért, hogy a T. N. Vármegyének Esküdtjeire bízattassék, parancsoltatik.

54. Hogy a Cigányság a Buccovinai, és Bánátuli Puszta Helyekre szállíttassék, mivel hogy ott egy Társaságban elegyedvén nagyobb alkalmatlanságot szerezhetne, és éppen talán megzabolátlan is lehetne, azon elmélkedés helyben nem hagyattathatik.

55. Méltán lehetne attól félni, hogy ha a Cigány gyermekeknek neveltetésükre és tápláltatásukra a N. Vármegyének Cassából<sup>578</sup> adattatnék ki a pénz, ezen jótéteménnyel a Heveréshez szokott nép visszaélne, a gyermekeket szaporítaná, de élelméről s tápláltatásáról éppen nem is gondolkodnék; Ahol azért a gyermekek tápláltatásuk a Cassából fizetődik, fele legalább azon költségnek, ha mód leszen benne, a Cigány Apákon megvétetessék.

56. Nem hagyatik helyben az az elmélkedés, hogy a nem-Cigány, hanem más nemzetből feleséget vevő Cigánynak, úgy szinte a nem-Cigányokhoz, hanem más Nemzethez való Férjfiúhoz férjhez menő Cigány Leánynak 24 forintok fizettessenek, mivel a közönséges Cassa igen elpazaroltatnék, hanem az I. Cikkely parancsoltatik megtartani.

57. Minthogy pedig csak a felettébb kárhoztatottak szoktak az örökös Munkálódásra ítéltetni, amely elmélkedések szerint a Cigányok örökös munkákra küldtetendőknek javasoltattak, azok meg nem állhatnak, hanem inkább, hogy mivel az Országban sok pusztá Telkek találtnak, az olyan Cigányok az olytén pusztá Telkekre szállíttassanak,

<sup>578</sup> Pénztárából.

a Földes Uraságok által is segítsenek, és az olyatén segedelem által gyökeres gazdaságra lassan lassan emeltessenek: Hogy ha pedig azon Telkekről elszöknének, amely Vármegyékben annakutána feltaláltatnának, azon Vármegyék segedelmével mind a kiadott költségeknek, mind elmúlott napszámi munkák helyre hozására kényszeríttethetnének.

VÉGE

*Forrás: Crystal Antikvárium 20. árverésének (2019. 11. 30.) 187. tétele: I. JÓZSEF MAGYAR NYELVŰ CIGÁNYRENDELETE 1783-BÓL. RENDKÍVÜLI RITKASÁG! A' FELSÉGES UDVARNAK A' CZIGÁNYSÁG JÓ RENDBE SZEDÉSEKRÜL A' FELSÉGES HELYTARTÓ TANÁTS ÁLTAL KEGYELMESEN KI-ADOTT... 1743-DIK ESZTENDŐBEN. (Valójában 1783-ban adták ki) Átírta: Garadnai Zoltán.*

## 219.

### **A jobbágyok örök időkre való személyes lekööttségének eltörléséről és a nekik bizonyos föltételek alatt megengedett szabad költözésről. Az Erdélyi Fejedelemség országgyűléseinek rendelkezése, 1791**

Habár a jobbágyok örökre való lekötelezése és röghöz kötöttsége a törvényeken alapul, mindazonáltal, hogy a földesurak az irántuk való hajlandóságukat annál bővebben tanúsítsák, Ő szent felsége kegyes előterjesztésére a karok és rendek a jelen cikkely erejénél fogva a jobbágyság elnevezést és az ezzel egybekötött örökkévaló személyes lekötelezést s röghöz kötöttséget, Ő felsége kegyelmes hozzájárulása mellett, szabad akaratukból és elhatározásukból eltörlötnék jelentik ki; egyszersmind pedig azoknak a nehézségeknek a megelőzése végett, amelyek a korlátlan és rendetlen költözésből a közkincstárnak és a földesuraknak kárára, sőt maguknak a jobbágyoknak a romlására is bekövetkezhetnek, azoknak a szabad költözését a következő szabályok szerint állapítják meg:

...Kilencedszer: Miután eddigelé sem a közigazgatás szigorúságával, sem a földesurak iparkodásával nem volt kivihető, hogy a cigányok állandó lakhelyekre szorítkozzanak, sőt inkább a legtöbben manapság is kóbor módra bolyonganak és lopást meg rablást űznek, határozzák: hogy a cigányokat, akik eddigelé a földesurak engedelmével költöztek vagy ezután költözzenek, a vármegyék és székek tisztjei állítsák vissza régi uraiknak, akik kötelesek legyenek azok erkölceit megjavítani és lassankint a mezei gazdaság és mesterségek űzésére szorítani és megtelepíteni, az általános szabadon bocsátást és szabad költözést, csakis a megtelepedett és mezei gazdaságot űző cigányokra terjesztvén ki.

*Forrás: [Art. Nov. 1791: 26. tc.] Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 75.*

Források

## 220.

**A Helytartótanács ajánlása cigányok hóhérokként való alkalmazásáról, 1813**

Főtisztelendő, méltóságos, nagyságos, tekintetes és nemzetes uraim!

Miután legmagasabb helyen jelentették azt, hogy számos vármegyében a halálra ítélték kivégzésére a nagyobb kiadások elkerülése érdekében hóhérok helyett cigányokat alkalmaznak, fentebb címzett uraságaitokat legmagasabb parancsra arra utasítjuk, hogy arról, vajon ez ebben a vármegyében is gyakorlatba jött-e, és hogy így a hóhérok helyett cigányokat alkalmaznak-e, haladéktalanul tegyenek hozzánk jelentést. Kiadatott a Magyar Királyi Helytartótanács Budán, 1813. június 15-én tartott üléséből.

Fentebb címzett uraságaitok iránti jóindulattal és hivatalbéli készséggel  
[három aláírás]

Felséges Cs(ászári) Kir(ályi) Örökös Fő Herceg etc.  
Nagy Mélt(óságú) Kir(ályi) Helyt(artó) M(agyar) Tanács etc.!

Szent Iván havának [június] 15-ik napján a most folyó esztendőben 14479-ik szám alatt kelt Kegyes Intéző Levél által méltóztatott Császári Kir(ályi) Fő Hercegséged, és a Nagy Mélt(óságú) Kir(ályi) Helytartó Tanács arról való Jelentést kívánni, ha ezen Vármegyében szokásban van-e, hogy a raboskodó Gonosztévőkre hozatott halálos Szentenciát a Cigányok vinnék végbe; Melyre alázatosan jelentjük, hogy a halálos Szentenciáknak a Cigányok által való végbe vitele nálunk soha szokásban nem volt, annál inkább most sem a halálos, se más Büntetés nemének végbe vitele azon nemzetbéli emberekre nem bízatik.

Mely alázatos Jelentésünk mellett egyéb iránt magunkat Császári Királyi Fő Hercegségednek Nagy Kegyelmebe, és a Nagy Mélt(óságú) Kir(ályi) H(elytartó) Tanácsnak Kegyességébe ajánlván alázatos, és teljes tisztelettel maradunk Felséges Cs(ászári) Kir(ályi) Fő Hercegséged(nek), Nagy Mélt(óságú) Kir(ályi) H(elytartó) Tanácsnak alázatos engedelmes szolgálói Mosony Vármegyének Közönsége. Kelt Magyar-Ovárott 813-ik esztendei Kisasszony havának [augusztus] 13. napján folyvást tartott Közgyűlekezetünkből.

*Forrás: MNL. GYMSMGYL IV. 502. b. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1813. 883. Fordította: Hegedűs Zoltán*

**221.****Az 1841-1843. évi Erdélyi Országgyűlés közigazgatási bizottmányának  
opiniója [véleménye] a cigányok megtelepítéséről**

Az Erdélyi Cigányoknak állása, s azon viszony, mellyel az álladalom különböző alkotó részeivel egybenvannak köttetve, igen különböző és szétágazó. –

Vannak Cigányok, kik mint mesteremberek rész szerint falvakon rész szerint városokon lakva rendes életmodot folytatnak. –

Vannak Cigányok habár kevés számmal, kik mint földművesek a más nemzetű Jobbágyok sorában Úrbéres telken laknak, és rendes földművelést gyakorolnak. –

Léteznek köztük számos egyének, kik habár állandó lakással nem bírnak, de mint Conventiatus [szegődött] cselédek határozott életmódot gyakorolnak.

Léteznek úgynevezett aranyász Cigányok, kik a kincstárnak oltalma és pártfogása alatt a folyók partjain aranyat mosnak, melynek egy részét Taxa<sup>579</sup> megváltás fejében, más részét határozott áron kötelesek a kincstárnak beadni. –

Léteznek Taxát fizető Fiscális<sup>580</sup> Cigányok; –

Léteznek ideiglenesen megtelepedett Cigányok, kik sem Úrbéres telket, sem más terméshatárú földet nem bírnak, hanem Birtokosok által épített kunyhókban lakva illető Földes uraikat szabálytalanul<sup>581</sup> szolgálják és tőlük éltük fenntartására több kevesebb javadalmakat kapnak.

Léteznek, kik néhány silány napszámokkal vagy csekély taxával valamely Földes úrnak oltalmát megvéve lakukat szüntelen változtatják; –

Az évnek három szorgosabb szakaiban sáncásás s földházépítés, aratás, s más hasonló munkák által igyekeznek éltüket fenntartani, s télire az erdősebb helyekre vonulva silány újabb Taxa mellett még silányabb kunyhókban telelnek ki, melyeket csak néhány hónapokra állítanak össze. – Tavasz nyitásával rögtönzött kunyhójukat elhagyva sőt gyakran fel is égetve vándor éltüket újrakezdi. –

Léteznek úgynevezett sátoros Cigányok kik a földműveléstől s általában a munkától iszonyodva nem csak vándor, hanem örökös kóbor éltet folytatnak, kik rostakészítéssel, üstfoldozással, s más hasonló mesterségekkel néha foglalkoznak ugyan, de nem annyira kenyérszerzés végett, mint többnyire csak ürügyül, mely alatt nyomorult éltüket jövőmondások, hamis húszasok készítése s más hasonló nemű csalások által szokták fenntartani.

A fellebbiekből kitetszik, miszerint az Erdélyi Cigányokat a Föld több lakosaitól nemzetileg megkülönböztetni nem szükség, de sőt a legnagyobb igazságtalanság lenne, mivel léteznek köztük igen sok rendes életmódot folytatók, kikre nézve semmi ok sincs megkülönböztetett Törvényeket hozni, sőt rendszeres albizottmányuk véleménye-

<sup>579</sup> Adó(fajta).

<sup>580</sup> Kincstári tulajdonban lévő cigányok.

<sup>581</sup> Időszakosan, rendszertelenül.

### *Források*

nye szerint nem felesleges Törvény által kimondani, miszerint az állandólag megtelepedett és rendes életmódot folytató Cigányok a többi Földnépével minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon helyzetben és viszonyban állnak. De ellenben mulhatlan szükséges, hogy közülük a kóborlók, kik vándor éltüktől önkéntesen megválni nem képesek, kik a munkától és rendes életmódtól a nyomornál és ínségnél inkább irtózva jobb szívvel küszködnek a büntetéstől folytonos rebegés közt az életnek mindennapi szükségével, mintsem nyomorult de tunya és korlátlan éltükről lemondjanak; megtelepíttessenek. Ezt kívánja a jó rend; mert míg egy dologtalan, kóbor nép mint a csalásnak, tunyaságnak, rondaságnak képviselői, szabadon járja össze hazánkat, addig a közigazgatást rendbehozni lehetetlen. Ezt kívánja az emberiség; mert bármily alatt is álljon Erdélyben a Föld népének műveltsége, kétséget nem szenved, miszerint a Sátoros Cigányok a vastag műveletlenségnek és erkölcstelenségnek még süjjetebb fokán állnak, elannyira hogy ezeknek a socialis élet legelső szükségéről is alig van némi fogalmuk, míg a többi Földnépének erkölcsét falusi iskolák helyett legalább vallásos szertartások gyakorlása és a házasság életnek viszonyai némileg szelidítik, azalatt a Sátoros Cigányoknak nagyobb része egyik valláshoz sem tartja magát, és vallásos szertartások nélkül kezdik, folytatják és végzik be éltüket. Ezt kívánja az Országnak anyagi érdeke is, mivel a Sátoros Cigányok ahelyett, hogy nem eléggé népes honunkat munkáskezsekkel gazdagítsák, sem adót nem fizetnek, sem utak készítésében s más közmunkatételekben részt nem vesznek, egyedül a katonáskodás terhét az, melytől őket a nyomornak immunitása sem képes felszabadítani.

Ily fontos és súlyos okok szólnak a kóbor Cigányok megtelepítése mellett. Átlátták ezt mind a Kormány, mind az Országnak Rendjei, és valamint Dicső emlékü Mária Theresiától kezdve a legközelebbi időig politikai úton e tárgyban jelesen Boldog emlékü II-dik Josef alatt számtalan rendeletek tétettek úgy Törvényhozás útján is Eleink vele foglalkoztak; de mindezen lépéseknek eddigelé kevés sikere lett.

### A CIGÁNYOK ÜGYÉBEN POLITICAI ÚTON TETT RENDELETEK

Még Mária Theresia a Cigányokat régi nevezetüktől, mellyel közönségesen megvető és lealacsonyító eszmék s gondolatok valának s vannak egybekötvetve, meg kívánván szabadítani, rendelést tett afelől, hogy ezután Új parasztoknak [neo Rustici] neveztesenek. És ezen Kegyelmes Rendelet, mely a Cigányokat ez új nevezet által a parasztok osztályzatába kívánta felemelni, eléggé mutatja, mily határtalan megvetésben és elaljasodásban valának a Cigányok elsüjvedve.

1781-ben meghatározottatott, hogy a Cigányok általánosan összeíratassanak, és ez ugyan azon évben mennyiben a körülmények engedték meg is tétettet, mikor is találtak:

a/ Aranymosó Cigánycsaládok: 1291. –

b/ Taxát fizető Fiscalis Cigánycsaládok, melyek 26 vajdaságokra valának felosztva: 1239. –

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

c/ Falu közösségekhez vagy Földes urakhoz tartozó Cigánycsaládok: 12686, melyek közül megtelepedettek találtak: 8598 és kborlóknak: 4088 Családok.

De hogy ezen összeírás igen hiányos volt, megtetszik azon számtalan rendeletekből, melyek a Cigányoknak újabb meg újabb összeírását tárgyazzák, míg végre a Kir. Fő Igazgató-Tanács azon nyíltan kifejezett meggyőződésre jutott, miszerint míg a cigányok általában meg nem telepítetnek, addig biztos összeírást véghezvinni lehetetlen [Fő Kormány Széki felterjesztés 1805-beli 2501. Szám alatti].

Ez idő óta a Cigányok megtelepítése ügyében számtalan Rendeletet hoztak anélkül mindazonáltal, hogy ezek a megtelepítésnek bizonyos módját, bizonyos rendszeres és kimerítő úton végezték volna el. Ezen Rendeletek igen különböző irányúak és szelleműek. Léteznek köztük olyak, melyeket az akkori körülményekhez képest méltán célrányosaknak lehet nevezni. Ellenben a többiek résszerint teljesíthetetlenek valának, résszerint az ügyet inkább akadályozták, mint előmozdították, sőt léteznek köztük olyak is, melyek a nyomorba süjdedt Cigányokat minden siker s haszon nélkül még inkább lealacsonyítják. Végre mindkét osztályú Rendeletek közt több oly pontok fordulnak elő, melyek a Cigányoknak elaljasodott állapotát tanúsítják...

... Midőn a Kormány látná, hogy ezen különböző irányú és szellemű Rendeleteket siker egyaránt nem követte, szükségesnek vélte 1796-ban az egyes Törvényhatóságokat aziránti véleményüknek beküldésére felszólíttatni, miként lehetne kieszközölni, hogy a Cigányok állandólag megtelepíthetessenek. Miután a Törvényhatóságok illető nyilatkozataikat nagyobbára felküldötték, a Kir. Fő Igazgató Tanács 1805-ben 2501. szám alatt egy terjedelmes munkát terjesztett a Felső elébe, melyben a Cigányok megtelepítésére nézve igen szigorú rendszabályokat ajánl...

... ezen Fő Kormányzéki munkálatban igen helyes és célrányos határozatok is tettek. Így a többek között azon meggyőződésből indulva ki, miszerint a Cigányok megtelepítésére nézve a legüdvösebb rendszabályok sem vezethetnek célra, ha az illető Elöljárók és Tisztviselők azokat pontosan meg nem tartják és tartatják, azon javaslatot teszi, hogy mindazon Tisztek, kik ebbéli kötelességüknek eleget nem tesznek, hivatásuktól ideiglen vagy terhelő Körülmények között örökre is elmozdítottassanak.

Ugyanezen felterjesztésében nyíltan kijelenti, hogy a Cigányok megtelepítésének ügye a Törvényhozó hatalom Köréhez tartozik, és a felajánlott pontokat csakis addig óhajtani életbe léptetni, míg az Ország Rendjei Ő Felségének kegyes megegyezése mellett ez ügyet törvények által elintézendik...

## A CIGÁNYOK ÜGYÉBEN TÖRVÉNYHOZÁS ÚTJÁN TETT LÉPÉSEK

Az 1791-beli 64-dik törvény Cikk által kinevezett közigazgatási Bizottmány 1794-ben többek közt e tárgyat is vizsgálat alá véve nézetét *Opinio de Domiciliatione et regulatione Zingarorum* [Vélemény a cigányok letelepítéséről és megrendszabályozásáról] munkálatában kifejtette, mely kinyomtatván köztudatra jutott.



*Források*

Ezen munkát az 1810/11-beli Országgyűlésen felvételre és véleményadás végett Báró Bánffy Pálnak kiadatott, ki illető előterjesztését még azon Országgyűlés folyama alatt beadta [1810/11. T. K. 694–698.], melynek következtében hozatott az 1810/11-beli 40-dik Törv. Cikk. Ezen törvényjavaslatban említés tétel az e tárgyban kelt és teljesedésbe veendő normális rendeletről... s hogy ezen normális rendeletek alatt a Fő Igazgató Tanács 1805-ben 2501. szám alatt felküldött munkát értetik, kitetszik B. Bánffy Pálnak feljebb említett előterjesztéséből [1810/11. T. K. 694–698 és 941–943.] Ezen 40-dik Törvényjavaslat a többiekkel együtt megerősítés végett felküldetett, megemlítve egyszersmind az illető felterjesztésben a megtelepítésnek azon akadályát is, miszerint léteznek sok kóbor Cigányok, kik hol Erdélyben, hol a Testvér magyar honban tartózkodnak s megkérve a Rendek Ő Felségét, hogy kegyeskednék Magyar honban oly rendelést tételni, miszerint az Útlevél nélkül kóborló Cigányok ne szenvedtessenek meg, hanem kísértessenek vissza oda ahonnan kiszármaztak [1810/11-beli T. K. 892. 1.]. De a felküldött Törvényjavaslatra az Orzágnak Rendjei 1837-ben a következő véletlen és sajnos választ kapták: *quum objectum Domiciliationis Zingarorum immediate ad Spheram executivae potestatis pertineat proposito eatenus articulo - - - confirmari nequeunte via Dicasteriali necessaria disponemus, ut oberrantes Zingari mediis efficacibus fixis Sedibus affigantur* [1837/8 Törvény Könyv 69-dik lap.] [Mivel a cigányok letelepítésének tárgya közvetlenül a végrehajtó hatalom körébe esik, amíg a javasolt cikkely ... meg nem erősíthetjük, kormánysszéki úton tesszük meg a szükséges intézkedéseket, hogy a kóbor cigányok hatékony eszközökkel állandó lakhelyhez köthessenek.]

A feljebbiekből kitetszik, hogy a Cigányok ügyének elrendezése, jóllehet annak szükség voltát mind a Kormány, mind a Rendek elismerték és kimondták, eddigelé sem politikai, sem Törvényhozási úton létre nem jöhetett. Ezen anomáliának egyik általános oka a szemközt álló magány érdekeknek titkos erejében rejlik, melyet Erdélyben eddigelé nem csak rendeletek, de sőt Országos Törvények is alig képesek legyőzni. Ugyanis habár a kóbor Cigányoknak rendetlen életmódja a közrend fenntartását és Közigazgatás folytatását több tekintetekben akadályozza, mind a mellett nem csak a Birtokosok, de sőt még a Tisztviselők közül is sokan léteztek, és léteznek, kik e rendetlenséget saját közvetlen hasznukra igen jól fel tudják használni – léteztek közülük minden időben, kik néhány silány napszámokért vagy taksafizetésért a kóbor Cigányokat oltalmuk alá vették, bizonyítja ezt a Fő Ispáni, Fő Bírói, Vice Ispáni Cigányok nevezete, mely mai napig is ismeretes. Továbbá az anomáliának másik általános oka az aranyász és Taksát fizető Fiscalis Cigányoknak még hatalmasabb pártfogás alatti állása, mely hogy mily sok rendetlenségekre nyújtott okot, s mennyire adott alkalmat arra, hogy a többi Cigányok is magukat a megtelepedés alól kivonják, az az említett *opinio de Zingarorum Domiciliatione* [vélemény a cigányok letelepítéséről] című munkálatból, valamint az 1810/11-beli Országgyűlés Jegyző Könyvének 94-dik lapjából kitetszik.

Hogy az említett általános okok mellett a Cigányok ügyét politikai úton még kevésbé lehet elrendelni, igen természetes, s habár a tett Rendeletek a legcélszerűbbek is lettek



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

volna, azok eredményre nem vezethetnének, mert a feljebb említett magány érdekeit csak hatalmas fellépés és kemény büntetések által való lehetséges legyőzni, ily büntető Törvények kiszabására pedig, főleg midőn nemes Birtokosok és Tisztviselők fékezéséről van szó, nálunk a Végrehajtó hatalom felhatalmazva nincs, valamint alkotmányos országban felhatalmazva általában nem is lehet.

Egyedüli út tehát, melyen a Cigányok megtelepítését kieszközölni lehet, nem más, mint a Törvényhozásnak útja. Annál fájdalmasabb tehát hogy a Rendek a feljebb említett legfelsőbb határozat által az egyedüli úttól elzárattak. Azonban valamint egyfelől a Cigányok megtelepítésének ügyében a megkívántató rendszabályokat és szükséges büntetéseket kirekesztőleg a törvényhozó Testület hozhatja létre, úgy másfelől ezen Törvényeknek teljesedésbe vétele a Végrehajtó hatalom cselekvendőségei közé tartozik, s lehet reményleni, hogy a Kormány is csak ily értelemben sorolja a Cigányok megtelepítésének ügyét a Végrehajtó hatalom körébe.

A feljebbiek előbocsátása után rendszeres albizotmányunk illető javaslatát a következőkben bátorodik megtenni:

1-ször/ Fejeztessék ki Törvény által, miszerint az állandólag megtelepedett és rendes életmódot folytató Cigányok a többi Földnépével minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon helyzetben és viszonyban állnak, – ellenben a Cigányokra nézve határozassák meg.

2-ször/ hogy az illető Törvény Cikk közhírrétételétől számítva egy év alatt kötelesek vagy megtelepedni, vagy Erdélyből végképpen kiköltözni.

3-ször/ A Kóbor Cigányok ezen Törvény Cikk közhírrététele után a közigazgatásnak hírével és felügyelete alatt Erdélyből a szomszéd idegen Tartományokba akadálytalanul kiköltözhetnek.

4-szer/ E törvény kihirdetése napjától kezdve Sátoros és Lepedős Cigányok sem a szomszéd idegen Tartományokból, sem a Testvér Magyarhonból Erdélybe semmi szín és ürügy alatt többé teljességgel be ne bocsáttassanak; egyszersmind kéressék meg Ő Felsége kegyeskednék Magyar honra nézve oly Rendeléseket tételni, miszerint valamint Erdélyben a Sátoros Cigányok a Magyar honba leendő kiutazás végett úti levelet nem nyerendének, úgy viszont Magyar honban is az Erdélyben szándékozó kóbor Cigányoknak úti levél ne adassék.

5-[sz]ör/ Az első évnek eltelése után azon Sátoros Cigányok kik maguknak állandó lakhelyet még nem szereztve Sátrak alatt tanyáznak, az illető Elöljárók által elfogtván kísértessenek a közigazgatás által kijelölt helyekre, honnan a végrehajtó hatalom rendelkezése szerint vagy rögtön kísértetnek a szomszéd idegen Tartományokba, vagy illó tartás és fizetés mellett közmunkák tételére használatnak mindaddig míg alkalmuk lesz megtelepedni vagy az Országból kiköltözni.

6-ször/ A Sátoros Cigányok megtelepedesüktől számítva három évek lefolyta alatt minden adófizetéstől mentesek, amint ez egy 1783-ban kelt legfelsőbb Rendeletben, valamint az említett 40-dik Törvényjavaslat 8-dik pontjában meg is állítattott.

*Források*

7-szer/ A Végrehajtó hatalom az illető Elöljárók által ügyeltessen fel arra, hogy valamin a megtelepedett, úgy a megtelepítendő Cigányok házassági egybenkötésben éljenek, gyermekeiket kereszteltessék meg, s általában azon Vallásnak melyhez tartoznak szertartásait hűen kövessék.

8-szor/ Amely Földes Úr vagy Közönség az első év betelése után a kóbor Cigányoknak elfogatását és illő helyre való kísértetését nyíltan vagy kéz alatt akadályozná, mindannyiszor mennyiszor 24 pengő forinttal büntetessék, sőt ha e büntetés felvételének kirendelése után az ily kóbor Cigányokat meg nem szűnne pártfogása alatt tartani, és azokat Tiszti felszólítás után sem bocsátaná el, mindaddig míg őket magánál tartaná, köteleztessék a 24 pengő forint büntetést naponként lefizetni.

9-szer/ Ha az első év betelése után a Cigányok kóborlását valamely Tisztviselő venné oltalma alá, és az ily kóbor Cigányoknak elfogatását nyíltan vagy kéz alatt akadályozná, mindannyiszor mennyiszor 200 pengő forinttal büntetessék, sőt terhelő körülmények közt e mellett köz kereset alá vettetvén hivatalától is elmozdítottassék.

10-szer/ Ha az első év betelése után az illető helységek Bírái a határon tanyázó Sátoros Cigányokat el nem fogatják vagy elfogatván Tiszti kézbe nem adják, körülmények szerint kemény büntetés alá, sőt terhelő esetekben Fogságra is tétessenek.

11-szer/ Amely Tisztviselő Falusbírák vagy mások által értesítette, a Sátoros Cigányok elfogatását az első év betelte után elhanyagolná, mindannyiszor mennyiszor 24 pp. frttal büntetessék.

12-szer/ A feljebb elősorolt pénzbeli büntetések azon legrövidebb módon felveendő, mellyen a Constitutionalis büntetések vétetnek fel.

13-szor/ Minden feljebb rendelkezések a Földes Úri oltalom alatt lévő, az Aranyász és a Taksát fizető Fiscalis Cigányokra egyaránt illenek. Emellett a Közigazgatás figyelmét fordítsa arra, miszerint az Ara-nyász Cigányok ha elkerülhetetlen lenne Arany-mosás végett egy határról más határra utazniuk, mindig útilevet tartsanak maguknál s azt az illető Elöljáróknak kötelesek legyenek mindenütt bemutatni és velük aláíratni. Amely Aranyász Cigányok pedig Útilevél nélkül járnának utaznának úgy tekintessenek mint kóbor Cigányok, és mint ilyenek az 5-dik pont értelmében kísértessenek a kijelölt helyekre.

14-szer/ Hogy pedig az ideiglenesen megállandósított Cigányok újra kóborlásra magukat ne adhassák. e tekintetben Rendszeres albizottmányunk szükségesnek véli elhatároztatni, miszerint azon sem kézművességet nem folytató, sem Urbéres Telken nem lakó Családos Cigányok, kik kunyhókban lakva Földes Urat szolgálnak, lakhelyüket aszerint mint az Urbéri Bizottmány már elhatározta akadálytalanul változtathassák ugyan, de csak a Közigazgatásnak hírével, és nem előbb, mint miután az illető Tisztviselők előtt bebizonyították hogy állandó lakhelyre költöznek át, magában értetik azonban hogy a Felügyelet nem a Földes Urakat hanem kirekesztőleg a Közigazgatást illeti, minélfogva egy Földes Úrnak sem lesz hatalmában ily ürügy alatt Cigányainak elköltözését maga részéről akadályozni.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

*Forrás: MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárak A Gubernium Transylvanicum Levéltára Cista Diplomatica F 135 Diaetalia 1841/1843. évi országgyűlés Közigazgatási Bizottmány Cigányok No. 2. Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 111–117.*

## 222.

### **Az 1841-1843. évi Erdélyi Országgyűlés Közigazgatási Bizottmányának törvényjavaslatai**

Ő Felsége kegyes helybenhagyásának hozzájárultával kóbor Cigányoknak megtelepítésére nézve ezen törvény cikkek erejénél fogva következő rendeletek tételnek.

#### 1-SŐ TÖRVÉNYJAVASLAT.

Az állandólag megtelepedett és rendes életmódot folytató Cigányok a többi föld népével minden megkülönböztetés nélkül ugyan azon helyzetben és viszonyban állnak.

#### 2-IK TÖRVÉNYJAVASLAT.

1. §. Ezen törvény Cikk közhírrétételétől számítva egy év alatt kötelesek minden Sátoros Cigányok vagy megtelepedni, vagy Erdélyből végképpen kiköltözni.

*Forrás: MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárak A Gubernium Transylvanicum Levéltára Cista Diplomatica Diaetalia F 135 1841/1843 Közigazgatási Bizottmány Cigányok No. 2. Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 118.*

## 223.

### **A Helytartótanács rendelete a kóborló cigányoknak kiadandó útleveleiről, 1843**

1843. március 6.

[A külfeten:]

899/1843.

Jött Február 17-én 1843.

Felolvasatott 1843. Március 6-án Veszprémben tartatott Kisgyűlésen.

Méltóságos, Fő-Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes, és Vitézlő Rendeeknek Veszprém Vármegye Fő- és Al-Ispánjainak, Szolga-Bíráinak, Esküdtjeinek, s Egyházi Fő Méltóságai, Ország Zászlósi s Fő Rendei, és Nemesei Közönségének; különös tekintetre méltó Uraknak.

Hivatalból Veszprémbe

*Források*

Méltóságos, Fő-Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes, és Vitézlő különös tekintetre méltó Urak!

41454<sup>582</sup>

Miután legfelsőbb helyről tudósítás szerint, a Morva országba, és Austriai Sléziába tartózkodó cigányok, 1784. évtől kezdve, az illető hatóságok nem csekély igyekezete, és fáradsága által valahára mégis a nevezett tartományokban állandó lakásra, és a polgári társaság céljaival megegyező rendes életre vezéreltettek, s annál fogva gondos óvakodás szükséges lévén, nehogy más országok, és tartományokban bizonyos, és állandó életmód nélkül kóborló, és ott gyakran megjelenni tapasztalt cigányok által polgárisodásuk zsongájában elcsábítván, előbbi vándorságukba ismét ne rohanjanak; ugyanazért az állandó becsületes élelem keresés nélkül kóborló cigányok, – az ezek osztályán kívüli ugyan, de útlevelet nyerhető képességgel nem bíró egyedek iránti felsőbb rendeletek épségben tartása mellett, – a fönnevezett tartományokba menetektől teljességgel tilalmazandók lennének, Tisztelt Uraságtoknak legfelsőbb parancsolat következtében meghagyatik: hogy a cigányoknak adandó útlevelek óvatossága iránt, legközelebb f. é.<sup>583</sup> Augustus 9-ről 29394. számú, s az abban hivatkozott előbbi rendeletekhez általános alkalmazásuk mellett, a Morva és Austriai Sléziába útlevelet kérő cigányok iránt mindenkor szemük előtt szigorúan megtartsák; hogy a több éveken át szelíd, jámbor, és becsületes életmódot nem követő, annál fogva a kóborlók csapatjába sorolandó egyedeknek sem egyenként, annál kevésbé többedmaguknak, vagy csoportoknak útlevél teljességgel nem adatható.

Tapasztaltván továbbá: hogy némely tisztviselők által a cigányoknak adott útlevelekbe majd az életmód keresés neme, majd az útlevelet nyert egyed által beutazandó vidékek, és hatóságok kitéve nincsenek; részszert az illető cigány család tagjai külön külön meg nem neveztetnek, másszor ismét az útlevél érvényessége ideje hibázik, sőt nem csak az útlevél kiadási képességgel bíró tisztviselők néha hatáskörükön túl, és így az 1813-ik esztendőben Martius 9-ről 5477. számú intézmény ellenére; de a falusi Jegyzők, vagy Bírák által kiadott útlevelekkel az országba több cigányok kóborolnak, kik mint törvényes útlevél nélküliek, és tisztességes életmódot nem követők, gyakran lopásokra, sőt rablásokra vetemednek, elfogattatnak, s születési vagy lakhelyükre visszautasíttatnak; ezen okok, és több elősorolt visszaélések, különösen pedig annak el-mellőzése tekintetéből is, nehogy az ilyeneknek adott útlevelek kiadásánál elhanyaglott kellő szigorúság hiánya miatt némely cigányok a kóborlók csapatjába soroltassanak, a cigányok részére kiadandó útlevelek kiadásárai<sup>584</sup> legszigorúbb örködés ezennel meg-hagyatik.

<sup>582</sup> Helytartótanácsi iktatószám.

<sup>583</sup> Folyó év.

<sup>584</sup> Kiadását illető.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Általába tehát az ország kerületébeni utazásra útilevet kérő cigányokra nézve szorosán megtartandó: hogy csak az állandó és több évi feddhetetlen erkölcsi viselete által magát megkülönböztött, s tisztességes kézi munkája által élelmét kereső cigánynak adathatik útilevél; melybe rovatonként az útilevet nyert család atyja, ennek neje, gyermekei, vagy atyjafiai vezetéke, és keresztnéve, életkora személyes leírással együtt; továbbá az útilevél érvényessége ideje, a beutazandó vidékek s hatóságok nevével pontosan beiktatandó – az ilyen útilevelekkel ellátott cigányoknak engedett határidő alatt lakhelyükre visszatérésükre, az illető előjárók felvigyázni tartozzanak, és a náluk lévő elavult útileveleket, azokkal történhető visszaélések meggátlása tekintetéből elszedni köteleztessenek.

Kelt Sz. András hó [november] 8-ik napján 1842. évben.

*Forrás: MNL V. eML IV. 1. b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. 899/1843. 03. 06.*

## 224.

**Kivonat az Erdélyi Országgyűlés Úrbéri Bizottmányának jegyzőkönyvéből, 1844**

Ezen cikknek a cigányokról szóló pontja megvitatása alkalmával kitűnvn, hogy az Úrbéri Bizottmány ezen Nemzetnek csupán azon egyéneiről rendelkezhetne, kik megtelepedvén földös Urat szolgálnak, és így Úrbéri viszonyokban vannak; azokról ellenben, kik földös Urat nem ismerve szabadon kóborolják össze az országot, határozni ezen Bizottmány hatáskörét felül haladja. Szükségesnek találtatott, Elnök úr Méltóságát megkérni, szólítaná fel a Publico politicumok [államjogi tárgyak] kidolgozására választott Bizottmányt, hogy ezen tárgyat fontolóra vevén, az úgynevezett Sátoros cigányok lehető megtelepítésére, és vándorló életük módjának (mely sok rendetlenségekre szolgáltat alkalmat) megszüntetésére célra vezető módokról gondoskodnék. Az Úrbéri Bizottmány jegyzőkönyvéből Kolosvárt Mártius 10-ik napján kiadta Zeyk Josef tollvivő.

*Forrás: [1844 március 6., JKV 41. ülés 68.] Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 118.*

*Források*

## 225.

### A Helytartótanács rendelete a cigányokról, 1846

19304. sz.

1846. augusztus 4.

Méltóságos, Fő-Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes és Vitézljő, Különös tekintetre méltó Urak!

19304 A cigányok gyakori kóborlása, s ezáltal [polgárosodásukban] meggátlása egyedül az e tárgyban kiadott felsőbb rendeletek hanyag végrehajtásának lévén tulajdonítandó, [ugyanazért] a 1794-dik év Martius 21-dikén [4052] és az 1842-dik évi November 8-kán 41454. számok alatt [kelt] szabály rendelmények folytán újabban meghagyatik: hogy

1-ször. Cigányoknak útlevelek csak azon esetben [adhatók], ha bizonyos mesterség illetőleg kézmű általi becsületes kereset módjukat teljes hitelességgel bebizonyítják, és többeknek útlevéllal egyszerre leendő ellátása, vagy csoportozva utazása szigorúan tiltatik. Ide nem értvén az aranyosókat oly helyeken hol ez általuk üztetik.

2-ször. Útlevelükben az [1845-dik] évi Martius 26-dikán 10886. sz. alatt kelt szabály rendelmény értelmé szerint mindenik személy leírása, utazási célja s a beutazandó vidék neve, és érvényesség ideje pontosan beiktatandó, a másként szerkezett útlevelek érvényteleneknek tekintetvén.

3-szor. Érvényes útlevelek a cigányok részére is csak az 1813-dik évi Mart. 9-dikén 5477., és Julius 27-dikén 18666. számok alatt kelt szabály rendelményekben meghatározott módon s tisztviselők által adathatnak.

4-szer. Az ezen rendeletek értelmében érvényesen kiadott útlevéllal utazó cigány, ha útlevelének érvényességi ideje alatt lakhelyére vissza nem tér, kóborlónak tekintetik.

5-ször. Bárhol s miként kóborló cigányok azonnal elfogtván az 1843-dik évi November 14-dikén 41553. szám alatt kelt szabály rendelmények értelmében lakhelyükre visszakísértetendők s megfenyítettvén, szigorú felügyelet alatt tartandók; az őket helytelenül útlevéllal ellátó hivatalnokokat mint a felsőbb rendeletek áthágói tiszti kereset alá vétessenek.

6-szor. Visszakísértetésük közben elillant, vagy elbocsátott egyénért a költségek megtérítése mellett, a tovább kísértetést térítvény által be nem bizonyító előjárók felelősek.

7-szer. Azon vagyonuk, melynek igaz birtokát hitelesen bebizonyítandják, természetben náluk hagyandó, ellenkező esetben a készpénzre fordíttatván illető hatóságának átküldendő.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

8-szor. A mely községben a lakossággal együtt összeíratnak, ott állandó lakásuk megengedendő, s hatósági felügyelet alatt tartandók, hogy kóbor vágjuk újra fel ne élesztessék.

9-szer. Életmód keresetük, otthoni tartózkodásuk, és mikénti maguk viseletéről az 1837-dik évi September 19-dikén [28510.] sz. alatt kelt szabály rendelmény szerint hi-  
telesen szerkezendő pontos összeírás minden év lefolytával ide terjesztendő.

Kelt Budán a Magyar Királyi Helytartó Tanács ezer nyolcszáz negyvenhatodik esztendő

Kisasszony hava negyedik napján tartott üléséből.

Címzett Uraságtoknak

Jóakarója

hivatalos készségűi

[—]<sup>a</sup>

*Forrás: MNL GyMSL MmL IV 502b 2877/1846. A Somogy Megyei Levéltárban található regesztára való utalással közli: Nagy Pál 2011. 166.*

## Vármegyei, városi rendelkezések

### 226.

#### Fejér vármegye nemesi közgyűlése a cigány csoportokról, 1725

I[ste]n áldjon meg mindnyájunkat.

Ezen kegyelmes Urunk ő Fölsége maga Fölséges Helytartó Consiliuma által ország szerint és in simili<sup>585</sup> ezen Nemes Vármegyére is küldött k[e]g[ye]lmes parancsolatjához alkalmaztatott Currensemet<sup>586</sup> vévén kívül írt falusi Bírák, és lakosok közönségén.<sup>587</sup>

Mostanság legközelebb el múlt 1724-dik Esztendőnek elején egy Istentelen és hitetlen kálvinista praedicator Gyöngyössi Paal nevű Cas[tis]s[i]me Boldogságos Szűz Maria Isten ő Szent Fölsége Anyja ellen hitetlenül káromkodván az oda való Magistratus által azon vétkéért megfogattatván és Törvényt szolgálván ellene halálra Sententiaztatot, mely Sententiát említett Nemes város kegyelmes Urunk ő Fölségének approbatoria vagyis modificatoria föl küldvén ő Fölsége azon Sententiat kegyelmessen úgy méltóztatott modificálni, hogy másoknak nagyobb rettentő példájokra ezen Magyar országból proscibáltassék, és kiűzetessék amint már Lengyel ország felé ki is vezetett, és ott elbocsáttatott és proscibaltatott. Örökösén melyet ti is mindnyájan olyan-

<sup>585</sup> Hasonlóképpen.

<sup>586</sup> Futóirat (körlevél).

<sup>587</sup> Általánosságban.



*Források*

nak tartsatok meg nem merészelve kegyelmes Urunk ő Fölsége súlyos büntetése alatt se titkon, se világosan közöttetek szenvedni, hanem proscriptusnak tartsatok, ha életetekkel nem akartok játszani.

Némely kóborló Német Cigányok és egyéb velük tartó gonosz tolvajok végét, kik kiváltképpen Nemeth és Staer országokban ő Fölsége Lakosainak hazukat fölvervén és dulván fel s alá járó utazókat megfosztván, és éjszakai reájuk rohanásokkal feles károkat tettenek, jöllehet ő Fölsége ennek előtte való esztendőkből üldözésükre elégséges dispositiókat tett légyen, azon által mindez mai napig sem szűnnek gonoszságukban, ez lévén kiváltképpen való ki nem irthatusuknak az oka, hogy azon cigányok gonosztevő és velük egyetértő társai, amidőn Német és Staer<sup>588</sup> országokból proscriptáltattanak és mindenfelől kergettettének, ezen Magyar országban és annak részeiben és tartományaiba vették magukat, itt pedig nem constálván és nem tudván a proscriptiójukat és halálos büntetésüket, habár reájuk akadtanak is, meg nem fogattattanak se meg nem büntettettek, hanem szabadon bocsáttattanak, sőt a mi legnagyobb, némelyek vádoltattnak olyas vakmerőségekkel is, hogy azon német cigányokkal egy értelemmel lévén, amidőn kergettettének, előre hírt adtanak nekik és nem csak szállásukra be fogadták, de szükséges elegelekkkel és ruházattal táplálván még oltalmakra való eszközöket is adtanak nekik. Arra nézve kegyelmes Urunk ő Fölsége, valamint a maga Ditióban úgy ezen Magyar Országban is keményen parancsolja maga helytartó Fölséges Consiliuma által, hogy az olyatén hivalkodó,<sup>589</sup> heverő gonosz emberek szövetségük mindenütt üldöztessenek minél jobban lehet az közönséges csöndességnek s a békességnek megtartására nézve. Miként és kik értetődjenek a proscriptiora és üldözésekre, e következő punctumokból kitetszenék.

Elsőben. Ha Földes Uraimék némely Cigányokat, kik még eddig az országban megszenvedtettek, és semmi lopásokat praedálásokat és egyéb más gonosztevével egyértelmű társak nem voltak, maguk jószágukban be fogadni, azokban megtartani ha kívánják, szabad légyen ugyan, de tartozni fognak azon cigányokat állandóképpen jószágukban megtartani, és hogy jó életet viseljenek, lopásoktól és egyéb más feslett gonosz cselekedetektől megtűrtöztessék magukat, reájuk jó gondot viseltetni, bűnöseket és ellenkezőt elkövetőket pedig exemplariter<sup>590</sup> megbüntetni.

Másodszor. A többi cigányok pedig mint említett móddal kik Földes Uruk protectiojuk alatt lenni nem találtnak, és azoknak társai, kik gonosz tolvaj, és praedáló, heverő életet viselnek, feleségükkel és gyermekükkel együtt az elmúlt December havának negyedik napjától fogva számlálván, három hónapok alatt ezen Magyar Országból, annak minden részeiből és tartományaiból, úgy ezen Nemes vármegyéből is proscriptusoknak fognak tartatni ily okkal és móddal és büntetés alatt, hogy eltelve a három hónapi terminusok, valamint más Nemes vármegyékben, úgy ebben is megfogatatassanak,

<sup>588</sup> Stájer.

<sup>589</sup> Idejét hívságokkal (haszontalanul) eltöltő.

<sup>590</sup> Példásan.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

ha fegyverrel, vagy botokkal oltalmaznák magukat, megölettessenek, megfogatottak pedig minden processus és törvénykedés nélkül, megtudván egyedül, hogy ő Fölsége Parancsolatjának értelme szerint, hogy valamely Földes Úr protectioja alatt ne legyenek, proscriptusok senentiajukra<sup>591</sup> ítéltesse. Férfiak pedig és az ő férfi gyermekei, 16 esztendő fölül valók, elégségesek azon gonosz cselekedeteik elkövetésére és fegyverkedésre, bár semmi lopásban és praedálásban ne találtassanak, fejük vétetessék. Az asszonyok pedig, akár azon gonosz proscriptus cigányok feleségük legyenek akár ne, azokkal hasonló életet viselvén, ha elsőben megfogattatnak megpálcáztassanak, ha másodszor Magyar Országban, annak részeiben, vagy ezen Nemes Vármegyében megragadtatnak, mind említett Magyar Országban. annak részeiben, ezen Nemes vármegyében, Cseh országban, annak tartományaiban, ő Fölségének minden Dítioiban, felső és alsó Ausztriai Német és Staer országokban, azoknak minden részeiben, hátkokra R. betű, proscriptionnak jele süttetessék, tovább még is ha vissza jönnének, megfogattatván pallos által múlték életük. Hogyha pedig olyatén gonosz cigányok, azoknak követői és társai feleségei és hasonló gonosz asszonyok, nemkülönben gyermekei, emberi kort elérők, azon följobb említett bűnben tapasztaltatnak, megérdemlett büntetés szerint minden szokás processus nélkül fejük vétetessék.

Harmadszor. Az olyatén heverő cigányok és őket követő társai mind két ágon levők, akik a megírt három hónapi terminus alatt előbbenni heverő életüket el akarják hagyni, dolgozni és keresztény életet viselni kívánnak, mindazok a Nemes Vármegyék Magistratusainál és vice ispán Urainál ahol vannak, és lappanganak három hónap eltelte előtt megjelenetik magukat, aholott minden személyek nevezet szerint föl fognak íratatni, hány esztendősek és micsodás ruhájuk vagyon, és mekkorák, azután erejükhez való munkára, egyszersmind munkájukhoz alkalmaztatott fizetésük fog rendeltetni, valamint egyéb Nemes vármegyében úgy ebben a Nemes Fehér Vármegyében is, mely illetén följegyzéseket tartozni fognak a Nemes Vármegyék, mi is Fölséges Királyi Helytartó Consiliumnak<sup>592</sup> föl küldeni, hogy viszont az említett Consilium magának is Fölségnek repraesentálhassa, hogy országaiban és minden dítioiban a csöndes és békeséges megmaradásukra célzó szükséges dispositiok megtétetve legyenek.

Negyedszer. Gyermekei pedig azon gonosz Cigányoknak és Embereiknek, 16 Esztendő alul valók, időnként és naponként tartandó üldözésükben és kergetésükben amely Nemes Vármegyében történik megfogattatásuk, hírt adván minden szomszéd N. Vármegyék alternatim egymásnak, úgy kergettessenek ki az országból, és annak részeiből.

Ötödször. Hogy pedig mindenek előtt világos legyen följobb bővén kitett heverő és gonosz életet viselő Cigányoknak proscriptioja, ha csak Földes Urak alá nem veszik, és jobban nem foglalják magukat, eltelvén terminusuk megérthetessék büntetésüket,

<sup>591</sup> Ítéletére.

<sup>592</sup> Tanácsnak.

*Források*

kiket is ezen Currensem<sup>593</sup> által értésekre kellett adnom, nem különben ez szerint az országutakra is táblácskára ki fog szegeztetni.

Hatodszor keményen parancsoltatik minden Helységeknek, Molnároknak és másoknak akármely renden lévőeknek, hogy értésükre adattassék, hogy ez után semmi Cigányokat és egyéb gonosztevő embereket magukhoz be ne fogadjanak, ne oltalmazzák és ne szenvedjék, egyet velük ne értsenek, eledelre és ruházatra valót, annival is inkább puskaport, fegyvert, és ólmot nekik pénzükre ne merészeljenek adni, sőt inkább ahol hallandják létüket s maradásukat, fenyegetésükkel és ijesztésükkel azon Cigányoknak és rossz embereknek nem gondolván, azonnal ide be hírt adjatok. Mert ellenkezőt elkövetők, kik tudniillik ezen kegyelmes Urunk ő Fölsége parancsolatja ellen azon Cigányokat szállásokkal tartják, és egyet velük értenek, és ő Fölsége ezen közönséges csöndes békességnek megmaradására célzó kegyelmes dispositioi ellen cselekedni megtapasztaltatnak, életük vesztésével másoknak rettentő példájukra fognak megbüntettetni.

Ezen Currensemet faluról falura nagy hamarsággal hordoztatván, az utolsó falu 40 Ft bírság alatt kezemhez vissza küldje különbet sem cselekedvén. Albae, die 28. Januar 1725.

Anyos Gyorgy Fő Szolga Bíró

Hátlapon:

Volt Keresztesen die 29. Januarii

Volt Magyar Almáson die 30. Januarii

Volt Mooron die 31. Januarii

Volt Bodaikon Die 31. Januarii

Volt Csurgon die 1. Februarii

Legit Moha Die 1. Currentis

Volt Szent Györgyön

Csóór 3. Februarii

Vidit Inota Die 4. Februarii

Visae Sunt Ladan 5. Februarii

Kis Keszin is [...]

Visae Szent Mihály die 6. Febr.

Volt Fülén die 7. Febr.

Volt Polgárdin és leíratott eodem die Febr.

*Forrás: MNL FML IV. 1. c. Fejér vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 16/1725. szám.*

---

<sup>593</sup> Futóirat (körlevél).

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## 227.

### Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1725

Cigányok a méltóságos főispán úr birtokain huszonöten fognak maradni, s számukra engedélyeztetik, hogy a vármegye területén járjanak-keljenek és gyakorolják a kovács-mesterséget; oly módon azonban, hogy igen szigorú fegyelem alatt tartassanak és ha közülük valaki a legkisebb vétséget is elköveti, példásan büntetessék meg. Az összes többi cigány íratassék össze a szolgabíró urak által és ha a földesurak valamelyike bárkit is be akarna fogadni közülük birtokaira, semmilyen módon se engedessék meg nekik a szabad költözés és menetel: sőt inkább mindenki vigyázza a saját területére befogadott cigányt; ha pedig valamelyiküket azon kapják, hogy földesurának területén kívül kóborol, azonnal szenvedje el a méltóságos Királyi Tanács kegyelmes rendelkezésében foglalt büntetést.

Forrás: MNL SML IV. 1. b. *Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek* 2. köt. 1725. május 1. köt. 204.

## 228.

### Nógrád megyei közgyűlési jegyzőkönyv, 1744

1744. november 23-ai közgyűlés jegyzőkönyve:

Mindazoknak a tolvajlásoknak elkerülése érdekében, melyeket ismeretlen kóborló cigányok követnek el mostanában, a tekintetes vármegye jónak látta úgy határozni, hogy midőn más helyről érkező cigányok nagy száma a nép terhére lenne, nem lehet közülük bárkit is elfogni, ha az a vármegye által állított illetékes vajda felügyelete illetve joghatósága alá tartozik. Amely vajdának éppen az a feladata, hogy a vétkek és jelentősebb esetek alkalmával az érdekelteket, szigorú esküvése alapján, az alispán úrhoz előállítsa és így a nép söpredékét nagyobb rendre kényszerítse, megjavítsa. Hogy pedig ez minél pontosabban bekövetkezhesék, a vajdák számát és nevét a tekintetes uradalmak és földesuraságok az alispán úrnak jelentsék be.

Forrás: MNL NML IV. 1. a. *Nógrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1744–1745. évi kötet 10. Megjelent: „...úgy határozott a tekintetes vármegye...” Nógrád megyei statútumok a XVII-XIX. századból. Összeállította: Nékám Edit, Schneider Miklós. Salgótarján, 1981. Adatok és források a Nógrád Megyei Levéltárból 11. 28. p.*

*Források*

## 229.

### Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1751

S mivel a cigányok azt szokták a törvény ellenére művelni, hogy a lakosok súlyos kárvallására a falvakban ide-oda kóborolnak és különféle tolvajlásokat — legfőképpen lólopásokat — követnek el: ezért szigorúan elrendeltetik, hogy e cigányok azoknak a földesuraknak a birtokain, akik őket megtűrik, állandó lakóhelyet készítsenek maguknak s ezután ne merészeljenek ide-oda kóborolni. Szófogadatlanságuk esetén hivatalos úton indíttassék büntető eljárás ellenük, amit a szolgabíró urak szigorúan közhírré fog-nak tenni.

*Forrás: MNL SML IV. 1. b. Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 8. köt. 1751. október 26. 1411.*

## 230.

### Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1753

Végezetül a cigányokkal kapcsolatban elrendeltetik, hogy mivel a szomszédos vármegyeiből el kellett űzni őket, itt nem csupán a számuk növekedett meg jelentősen, hanem nap mint nap tűrhetetlen törvénytelenéseket – tudniillik csavargásokat, tolvajlásokat, garázdálkodásokat, rablásokat és más ezekhez hasonló dolgokat – is elkövetnek: hogy tehát az ilyesfajta, egyébként is csavargó és kártevő söpredéket ha nem is teljesen kiirtani, de legalább rendszabályok közé lehessen szorítani, elrendeltetik, hogy a korábban meghozott határozatok kényszerítő erejének megfelelően is november elsejéig építsenek maguknak kunyhókat lakóhelyeiken, tudniillik annak a földesúrnak a birtokán, vagyis falujában, akinek úgy tetszik, hogy megtűrje az ilyeneket, s ne merészeljenek továbbra is faluról-falura csavarogni. A földesurak pedig jegyezzék fel azoknak a neveit, akiket maguknál akarnak tartani és jelentsék azokat a vármegye hadnagyának. S vigyázással kell majd lenni arra, hogy minden ilyesféle rendelkezésnek eleget tegyenek.

*Forrás: MNL SML IV. 1. b. Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 9. köt. 1753. augusztus 16. 701.*

**231.****A cigányság védelméről és letelepítéséről kiadott uralkodói rendelet kihirdetése  
Kőszeg városában, 1761**

Kőszeg, 1761. december 29.

Ugyanazon fölséges Konzílium Regium d[e] d[ato] 10. Decembris 1761. Pozsonyban emanált intimatuma publikáltatott,<sup>594</sup> amelyben a cigányoknak regulációja prescribáltatik,<sup>595</sup> úgy hogy ezután cigányoknak ne neveztessenek patet sub Littera B.<sup>596</sup>

„Bölcs és körültekintő, tisztelt uraink!

A megyék, városok és kerületek által a cigányság szabályozásának és állandó lakóhelyre utasításának tárgyában Helytartótanácsunkhoz küldött jelentéseket alázatosan megküldtük Őfelségének, aki kegyesen fölismerte, hogy a mostanáig kóborló, lopásból-rablásból éléshez szokott, az igaz hitnek még alapelveire sem megtanított, az ország közállapotaira inkább terhes, semhogy akármi módon hasznos cigányságnak megrendszabályozása teljesen az országunk gyarapodására már eddig megtett többi intézkedés közé számít, ezért tehát ehhez a műhöz segédkezet kell adni és teljes odaadást tanúsítani.

Egyúttal rendelkezett arról, hogy a cigány nevezet mindenhol eltöröltessék, s ezt országszerte hirdessék ki, sőt meg kell büntetni azokat, akik pusztán nevükért az említett cigányokat elnyomják, továbbá, hogy az említett nemzetiségű személyeket mostantól minden további akadékoskodás nélkül a céhekbe be kell fogadni.

A Királyi Helytartótanács tehát közli a városi tanáccsal ezt a kegyes rendeletet, amit a saját hatáskörében tegyen közhírré, hatályba lépéséről pedig megfelelő büntetéssel gondoskodjon.

Az említett cigányságnak leendő szabályozásában pedig a legfőbb törekvés arra irányul, hogy ezt a népet a mostani – az országlakosokra számos kényelmetlenséget és kárt hozó – kóborlástól távol tartsuk.

Fent említett Őfelsége kegyesen úgy határozott és döntött, hogy a cigányokat mindenhol állandó lakóhelyre kell terelni, és ezt általános szabályként alkalmazni. Miután pedig ez megtörtént, az itt vagy ott már röghöz kötött egyetlen cigánynak sem szabad onnan más helyre, sem mestersége gyakorlása céljából, sem más címen elvándorolnia, útlevelet sem kaphat.

Továbbá, ha netán valamelyikük ténylegesen egy földesúr hatalma alatt áll, Őfelsége arra törekszik, és megparancsolja a vármegyei hatóságoknak, hogy a területükön élő földesurakkal azon legyenek, hogy a védelmük alatt álló cigányoknak, akik akár meg-

<sup>594</sup> Kelt rendelkezése kihirdetésre került.

<sup>595</sup> Szabályozása előíratik.

<sup>596</sup> B betű alatt található meg.

*Források*

határozott kézi munkával, akár évenkénti fizetéssel szolgáltatást teljesítenek, birtokaikon állandó lakóhelyet jelöljenek ki, segítsék őket, hogy ott házakat építsenek maguknak. Hasítsanak ki művelendő földet részükre, vagy, ha iparosok (állítólag többségük mesterember), akkor ne csak kényszerítsék őket mesterségük rendes folytatására, hanem valami módon segítsék is őket.

Más cigányok esetében, akik nem állnak földesúri védelem alatt, mostantól elrendeljük, hogy a megyék a területükön találhatóakat minőségük vagy a folytatott mesterségük szerint írják össze a meghatározott helyeken maguknak építendő házanként, hogy így végül a falu többi lakójával egy közösségben élve, szorgos munkával legyenek kénytelenek a maguk, feleségük és gyermekeik megélhetéséről gondoskodni.

Azonban az egyik helyről a másikra vándorlás nem engedélyezett, e célra útlevél sem adható nekik, mint ahogy lovat sem tarthatnak, ami a helyváltoztató vándorlásukat lehetővé tenné vagy megkönnyítené a lopást és a rablást.

Erdélyből pedig az oláh cigányokat, ama legrosszabb fajtájú embereket egyáltalán ne engedjék be, hanem a harmincadhelyeken és a fejedelemség határán levő átkelőkön, mielőtt bejöttek, azonnal utasítsák ki és toloncolják vissza Erdélybe, így szerezve érvényt az emlegetett cigány nép megrendszabályozásának.

A fentiekkel egybehangzóan tehát a városi magisztrátus kebelében hozza meg a szükséges rendelkezéseket, s arról, hogy azok hatása mennyiben érvényesül, a Királyi Helytartótanácsot időben tájékoztassa.

Kelt a Helytartótanács ülésén Pozsonyban, 1761. december 10-én.

Gróf Balassa Pál s.k., Hlavács János s.k.”

Ezen városban semminemű cigányok nem laknak, ezért az N. Magisztrátus ezek iránt semminemű regulációt nem tehet, és nem is engedi meg a N. Város, hogy itten letelepedjenek, már az előtt is megíratott az Főlséges Konzíliumnak, hogy az Nemes Város Jurisdikciója<sup>597</sup> alatt nincsen cigány, következendőképpen azoknak regulációjában az N. Városnak módja nincsen.

*Forrás: MNL VaML V. 3. a. Kőszeg város tanácsának iratai. Jegyzőkönyvek. 873–876.*



## 232.

### Győr Vármegye válasza a Helytartótanácsnak, 1762

Magas Magyar Királyi Helytartótanács, kegyes és igen tisztelt uraim!

A magas Királyi Helytartótanács múlt év december 10-én a cigányok szabályozása, valamint meghatározott lakóhelyekre való letelepítésük, végül pedig magának a „ci-

<sup>597</sup> Joghátósága.



gány” népnévnek az eltörlése tárgyában hozzánk intézett kegyes utasítását mai közgyűlésünkben illő tisztelettel kihirdettük mindazoknak, akiket illet, de elsősorban a földesuraknak a tájékoztatására, hogy az említett cigányoknak állandó lakhely céljára juttassanak birtokaikon művelésre szolgáló földeket, továbbá házaik felépítésében, illetve kézműipar gyakorlásában saját költségükön is legyenek segítségükre.

Ennek végrehajtása érdekében a járási szolgabírók közreműködésével abból a célból kiadott körlevelek útján, hogy a kegyes utasításban szereplő valamennyi rendelkezést kellően betartsák, a vármegye területén meghagytuk, hogy – az említett cigányok használaton kívül helyezett népnévét illetően – őket mostantól fogva kizárólag család- és keresztnévükön szólítsa mindenki, ők maguk pedig – mivel immár kötelesek állandó lakóhelyen élni – ezután, a vármegye más lakosaihoz hasonlóan, ne saját vajdáik irányítása, hanem a falusi bírók és elöljárók joghatósága alá tartozzanak; ebből következően – az erről szóló legmagasabb rendelkezésnek megfelelően – a mindeddig gyakorolt vándorlással és kóborlással hagyjanak fel, s maradjanak meg egyetlen helyen.

Bár a jelenlegi helyzet az, hogy az említett nép tagjainak másokkal közösen kell élniük, következésképpen az ő szabályaikat kell követniük, megítélésünk szerint abból a célból, hogy a számukra kijelölendő földeket megművelhessék, illetve a megélhetésükhöz szükséges javakat megszerezhessék, továbbá földesuraik részére a szokásos szolgáltatásokat teljesíthessék, nagy szükségük van lovakra és más igásállatokra, ezért ilyenek tartását a fenti célra nekik megengedendőnek tartottuk.

Az említett kegyes utasítás javasolt módon történő végrehajtására általunk tett rendelkezésekről a magas Magyar Királyi Helytartótanácsnak alázatosan beszámolva, magunkat kegyeibe és jóindulatába ajánlva maradtunk a magas Királyi Helytartótanácsnak legalázatosabb köteles szolgálói, Győr vármegye közönsége.

Kiadatott a vármegye 1762. március 2-án Győrben, a vármegyei székházban tartott általános közgyűléséből.

*Forrás: MNL GyMSMGyL IV. 1. c. Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 29/1762. 29. Fordította Hegedüs Zoltán*

## 233.

### Somogy vármegyei statútum a cigányokról, 1762

Továbbá, hogy a vármegye a közönségesen „Új polgárok”-nak nevezett cigányok megrendszabályozása tárgyában már többször is kiadott rendelkezéseit érvényre juttathassa, elhatároztatik, hogy ha közülük bárki is elmulasztaná Szent Mihály ünnepéig (szeptember 29-ig) megépíteni állandó szállását, akkor az ilyenek, ha alkalmasnak találtattak a katonáskodásra, minden késedelem nélkül soroztassanak be katonának, azok pedig, akik kevésbé alkalmasok a katonai állapot viselésére, üzettsenek ki a vár-

*Források*

megyéből. Ezenkívül az is elrendeltetik, hogy a korábbi határozatoknak megfelelően a bírói kiszabandó büntetés terhe alatt ne merészeljenek lovakat tartani; továbbá az asszonyoknak 12 korbácsütés büntetés alatt megparancsoltatik, hogy az általuk eddig használni szokott, közönségesen „köcölé”-nek nevezett vászonruhát és főkötőt vessék le és ruházatukat alkalmazzák más paraszttasszonyok öltözetéhez.

*Forrás: MNL SML IV. 1. b. Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 13. köt. 1762. június 28. 606.*

## 234.

### Somogy vármegyei jelentés cigányokkal kapcsolatos rendelkezés végrehajtásáról, 1769

A vármegyei hadnagy úr és az őrmester a nemes vármegyének a temetői kerítéseivel és a cigányokkal kapcsolatos rendelkezésének a végrehajtására kiküldetvén, a tapasztalt állapotról jelentést készített, s a cigányokra kiszabott büntetéspénzeket átadta a vármegyének; a pénztár perceptora<sup>598</sup> megbízást kapott, hogy ezt a 22 forint 3 krajcárból álló összeget vezesse be számadásaiba. A hadnagy jelentése a következőképpen hangzik:

„Valamint méltóztatott parancsolni a tekintetes nemes vármegye, a prothocollom szerint kimenvén új polgárok házuk investigatiójára, úgy nem különben temető helyeknek becsináltatása végett.

1-mo. Mi illeti az új polgárok házait, mindenütt vannak, hanem némely jövevény új polgárok találkoztak,<sup>599</sup> kiknek nem volt házuk, kiveretettek és ahonnan jöttek, oda igazítottak. 2-do. Némelyeknek házuk lévén az uraságtól, onnét amoveáltatván<sup>600</sup> és ki füzettettek, némelyeknek pedig házuk alkalmatlan helyen lévén, máshová transferálni<sup>601</sup> kellett magukat, és így azoknak házuk perfectióra nem mehetett. (...) Actum anno 1769. die 9-a mensis Novembris.<sup>602</sup> Perneszi Antal stb.” A strázsamester jelentése pedig az alábbi módon következik: „Most folyó 1769. esztendőben, szeptembernek első napján a tekintetes nemes vármegye kegyes parancsolatja szerint az új polgárok-nak, nemkülönben a temető helyeknek meg vizsgálására kiküldettem, minemű defec-tusokat találtam, alább mód szerint következik:

<sup>598</sup> Pénztárnoka.

<sup>599</sup> Találtattak.

<sup>600</sup> Elmozdíttatván.

<sup>601</sup> Átvinni.

<sup>602</sup> Történt 1769. november 9-én.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

1-mo. Valahol új polgároknak kályhás szobájuk nem lévén, levágattattam, ahol pedig len konyha padlásában fogatkozást tapasztaltam, az új polgárokat megcsapattattam, úgy mint: Csokonyában, Köröshegyen egy kunyhót levágattam, Bálványoson kettőt, nemkülönben Atádon, Hídvégén, Berényben, Nyimben meg pálcáztattam. Zárka Sigmond tekintetes nemes vármegye strázsa mestere.”

„Csokonyai cigányoktól vétetett el négy ló, csokonyai német kovács vett meg két lovat két forint huszonegy krajcáron, Csokonyában Nagy György egy lovat harminchárom krajcáron, Csokonyában Sok János egy lovat egy forint kilenc krajcáron, summa 4 forint 3 krajcár. Kadarkúti cigányoknak pediglen a lovai visszaadattanak.”<sup>603</sup>

*Forrás: MNL SML IV. 1. b. Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 20. köt. 1769. november 10. 1800-1803.*

## 235.

**A Moson vármegye által kirendelt bizottság  
a cigányság életének szabályozásáról, 1768**

1768. szeptember 5-én Köpcsény mezővárosban Zichy Ferenc első alispán elnöklésével, továbbá a jegyzőkönyvet vezető aljegyző, a két szolgabíró, a vármegyei ügyész, a magyaróvári főhercegi uradalom részéről Teyfl Konrád jószágigazgató, az Esterházy hercegi uradalom részéről Smiliár János felügyelő, Lichtscheindl Antal köpcsényi tisztartó és Oeme Károly pozsonyi orvos részvételével gyűlést tartott a Moson vármegye által kirendelt bizottság. Ez alkalommal a vármegyében élő cigányság leendő szabályozása kapcsán azt is megvitatták, mi módon lehetne őket – a helytartótanácsi rendelkezéssel összhangban – a többi jobbágyéval megegyező helyzetbe juttatni. A bizottság ezt a célt az alábbi feltételek teljesülése mellett látta elérhetőnek:

- 1.) A földesurak minden cigány családnak a többi jobbágy szomszédságában adjanak házépítésre alkalmas telket, vagy ha netán a többiek szomszédságában már rendelkezniének házzal, fogadják be őket a jobbágyok közé.
- 2.) A létfenntartásukhoz szükséges javakat más, telekkel nem bíró emberekhez hasonlóan munkával és szabad ipar űzésével teremtsék elő, továbbá ők maguk, illetve gyermekeik a többi falusi emberhez hasonlóan öltözködjének.
- 3.) A saját népükből való emberrel kötendő házasságot ne egykönnyen engedélyezzék számukra, és csak az uradalom beleegyezésével léphessenek házasságra.
- 4.) Kiskorú gyermekeiket járassák a nyilvános iskolába, hogy a római katolikus vallás alapjait elsajátítsák, nagyobb gyermekeiket pedig szorítsák rá szolgálat vállalására. Az

<sup>603</sup> A jegyzőkönyvből nem tudható, hogy ez az idézet kitől származik; ez a rész így, azaz a vallomást tevő megnevezése nélkül szerepel.

*Források*

iskolamesterek legyenek kötelesek az ilyen cigány gyerekeket bármiféle kifogás nélkül felvenni az iskolába, és ingyen tanítani.

5.) Amennyiben közülük egyesek – a megkívánt feltételeknek megfelelően – katonának szeretnének állni, a hadfogadó szerveknél ki kell eszközölni, hogy őket további kifogások nélkül és semmiféle nehézséget nem támasztva a többi jelentkező előtt vegyék be.

6.) A kóborlókat és a rendre nem szoríthatókat semmiképpen se tűrjék meg, hanem az ilyeneket azonnal gyűjtsék össze és vigyék közmunkára, vagy pedig el kell intézni azt, hogy fogadják be őket a várakba.

*Forrás: MNL GyMSMGyL IV. 502. b. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1768. 2964. Fordította Hegedűs Zoltán*

## 236.

### Vác város bírájának levele a Czigány név viseléséről, 1773

Spectabili, ac Perillustri Domino D[omi]no Emerico Laczkovics Inclytorum Pest, Pilis, et Solth alt[e]r Unitorum Comitatum Ordinario Vice-Comiti, Illustrissimo Domino Nobis Gratosissimo.<sup>604</sup>  
Pestini<sup>605</sup>

Spectabilis, ac Perillustri Domine Ordinarie Vicecomes, Domine Nobis Gratosissime.<sup>606</sup>

Magyar András nevezetű ifjú végett – Kit értünk Tekintete] Nemes Borsod Vármegyében, Telegd nevű Városban, passus<sup>607</sup> nélkül találatván, fogva lenni – írott Levelet a Tekintet[ ] Úrnak minden tisztelettel vévén, azonnal investigáltuk<sup>608</sup> a dolgot; de még az új Nemzet vagy Lakosok között sem találtunk olyas nevezetűt, mert gondoltuk, hogy talán valamelyike közülük vagy annak hívatatnék vagy magát annak nevezte, a Czigány nevet többé viselni nem akarván, annyival is inkább magunk Lakossai Között nem találatott olyas, aki most úgy nevezvén magát, valahol vidéken volna, ezt bővebb investigatióknak okáért, Káptalan Városával is közlöttük; ott sem jött ki legkisebb is.

<sup>604</sup> A tekintetes és vitézlő Laczkovics Imre úrnak, a tekintetes Pest, Pilis és Solt egybekapcsolt vármegyék első alispánjának (vice-comes ordinarius), méltóságos, számunkra legkegyesebb úrnak.

<sup>605</sup> Pesten.

<sup>606</sup> Tekintetes és vitézlő első alispán úr, számunkra legkegyesebb uram!

<sup>607</sup> Útiokmány.

<sup>608</sup> Kivizsgáltuk.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Ezt azért eképpen alázatosan tudtára adván a Tekintetes Úrna Magunkat tapasztalt  
 Űri gratiájában ajánljuk és maradunk  
 a Tekintetes Úrnak or[dinarius]<sup>609</sup> Vice Ispán Úrna  
 alázatos Szolgái  
 N.N. Püspök, Vác Városa Bírája, és Tanácsa  
 Vacii, 30. Januar 1773.

*Forrás: MNL OL C 26 Magyar Királyi Helytartótanács Acta mendicantium et vagorum 4d Lad  
 A F 30 N 14 (átírta Simon Éva).*

**237.**

**Zala vármegye által a Magyar Királyi Helytartótanács és Zala vármegye  
 rendelkezéseiből összeállított szabálygyűjtemény, 1774**

[Zalaegerszeg, 1774. április 27.]<sup>610</sup>

Mindazon rendelkezéseknek, melyek rész szerint Fölséges Királyi Helytartó Tanácstól érkeztek, rész szerint Tekintetes Nemes Vármegyétől tétettek a cigányok iránt, egyben szedett sommája

A cigányok, hogy feslett maguk viselésükből ki vetköztethessenek, állandós lakóhelyekre rendeltessenek, amennyire hazabéliek, az oláhok pedig megexamináltatván, születésük helyére igazíttassanak, vagy ha alkalmatosak, katonaságra adattassanak. Erdély Országából azonban ezen hazába be ne eresztessenek. Kiknek állandós lakóhelyük leend, nemzetüknek nevével, azaz cigányoknak, büntetés alatt ne neveztessenek. Mindenféle mesterségekre és katonaságra is bevetessenek. Azon kegyelmes királyi patens, mely az elsőkött katonák iránt érkezett, nekik is értésükre adassék.

Tudtára legyen azonban mindeneknek az is, hogy Morva és Cseh Országokban cigánynak általmenni halálos büntetés alatt eltítva vagyon, ugyanazért is avégre passus nekik éppen ne adattassék. De még ezen országban is, és vármegyében csoportosan járni, általköltözni ne engedessenek, passus nem többnek, csak egynek, de annak is helyes okból való utazásra adattassék, abban vezeték, és Xt neve<sup>611</sup> följegyeztessék, aki pedig az nélkül találtatik, állandós lakó helyére visszaigazíttassék. Ezen nép a gazdaság és mesterségbéli munkára szoktattassék, sőt keményebb móddal is kényszeríttessék.

<sup>609</sup> Első.

<sup>610</sup> Az irat kelteztét nem tartalmaz, azt Zala vármegye 1774. április 24-ei közgyűlésének iratai között helyezték el.

<sup>611</sup> Xt neve: keresztnéve.

*Források*

Emellett kik még netalán kunyhókban és sátorokban lagnának, kunyhóik ugyan tüstént ledöntessenek és sátorfaik darabokra vágattassanak. Ezeknek mindazonáltal vásznai vagy ha más affélékből volnának, nekik visszaadattassanak; még házaik is, ha egyéb házaknak sorján kívül találtatnak, lerontattassanak.

Ha ki dögben elveszett marhának, melynek úgyis földben temettetni kellett, húsa evésében tapasztaltatik, keményen s minden engedelem nélkül pálcával avagy korbáccsal megverettség, ha pedig elvett büntetéssel nem gondolván újra döghúst enni merészelne, megfogattatván, Nemes Vármegye fogságában vezettessék, ottan egy hónapig kenyéren vízen böjtöljön. Eltelvén azon idő 24 korbács, avagy pálcaütésekkel megverettség, úgy eresztessék el. Ha pedig eképpen sem tanulna és harmadízben tapasztaltatnék, újra a megírt módon büntetessék, dupláztatván mindazonáltal az ütéseknek száma.

Azonban a helységeknek mivoltához képest, épp némely helyekben, melyeket Nemes Vármegye nevezni fog, szabad légyen ugyan nekik muzsikálni, de csak azoknak, kik e mesterséghez jobban értenek, s ezeknek is nevük följegyeztessék. Többiektől pedig olyatén muzsikabéli eszközök elvétetessenek, ha lehet eladattassanak, s áruk azoknak, kiké valának, adattassanak, máskülönben összetöretessenek. Holott pedig a megjegyzetteken kívül muzsikálásban némelyek tapasztaltatnának, szintén aképpen büntetessenek, mint kik döghúst ennének.

Akik pedig a kovácsi mesterséghez szükséges művekkel és eszközökkel bírván a többieknek sorjában lévő házukban lagnának, azok mint a közönséges<sup>612</sup> jóra hasznosak megtartassanak, védelmeztessenek, de úgy, hogy oly műhelyekben dolgozzanak, melyek a tűzi veszedelemnek távoztatására nézvést a házuiktól távolabb helyheztetve vannak, és hogy gyermekeik s egyéb hozzá tartozandók henyélésben élni ne engedessenek.

Ezeknek kívül kik jobbágyoknak és maguk vagy mások házaikban lakó zselléreknek számában, akár már mentenek, akár menendők volnának, a királyi adónak fizetésére úgy is egyenarányosan köteleztetvén. Emellett urbáriumnak tabellájában is beíratassanak, és aszerint is a földesurásoknak adózzanak.

Mégis gyermekeik mezítelen járni ne engedessenek, ha úgy láttatnak, gyermekek megvesszőztessenek, szüleik megveretessenek azonnal.

Ruházatot mint egyéb helységbéliek viseljenek, cifra lábbeliket, ezüst, arany vagy más zsinórral is kihányott prémes ruhákat ne hordozzanak, ha ilyesekben láttatnak, azoktól megfosztassanak, s érdemes árán eladatván, a pénz Nemes Vármegye cassájában adattassék. Az asszonyoknak is aképpen fedelt<sup>613</sup> viselni eltiltva vagyon.

Gyermekeik, amidőn jelentik magukat mesterségre, bevétetessenek, ha pedig valamely helyes ok nélkül akárki mesterember inasságra bevenni nem akarná, megtudatván, olyas 12 pálcaütéssel, vagy személybéli tekintete úgy hozván magával, 4 forintba annyiszor amennyiszor büntetessék.

<sup>612</sup> Általános.

<sup>613</sup> Fedelt v. fédelt (fejkendő).

Vajdaságnak még neve is éppen eltöröltetik, azért senki közülük, akármely szín alatt magának valamely hatalmat tulajdonítani vagy egyebek azt megismerni<sup>614</sup> ne merészeljenek, ha mindazonáltal valaki közülük magát erkölcsével, maga viseletével s értelmességével érdemessé arra tenné, a helységbéli magistratus közé kérdés kívül bevétetessék.

Mind a följobb megírottaknak végben menetelére pedig, mennyire őket illetik, és az ő hatalmukban vagyon, vigyázzanak a helységbéli bírák és esküdtek, kiknek ha gondatlansága, avagy egyéb vétke ok miatt a följobb tett rendelések legkevesebb cikkelyében is be nem teljesítették, az olyatén bírák és esküdtek megfogattatván Nemes Vármegye fogságában hoztassanak, hogy érdemükhöz képest büntetésüket elvehessék.

Végezetre a lótartás ugyan megengedett, de nem kereskedésre, hanem csak egyedül mezei munkáknak végben vitelére, ugyanazért nem is egyebeknek, hanem kik annyi földet s rétet bírnak, hogy egy egész jobbágy házhelynek nyolcadrészét tegyék, melyben könnyen történhető dévajságok hogy eltávoztassanak, míglen abbéli földek, rétek bírásának valósága s mennyisége a urbarialis visitatiokból<sup>615</sup> és tabellákból nyilván ki fog tetszeni. Minek előtte közülük valaki lovat tartson, földesurától vagy annak tisztétől levelet vegyen arról, mennyi s miből álló földeket bírjon. Azzal jelenjen meg azon processusnak,<sup>616</sup> melyben lakik, főszolgabírájánál, s megmutatván, kérjen magának a lótartásra, vevésre engedelemlevelet, melyet akármikor tartozik annak, ki által kérettetik, megmutatni, mivel nélkül sem vásárolni, sem eladni, sem tartani akármelyikének is egyáltalában szabad nem lészen.

*Forrás: MNL ZML IV. 1. b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1774. április 27-ei közgyűlés iratai. No. 20. Közreadja: Kardos Ferenc 2008. 36–38. p.<sup>617</sup>*

## 238.

### **Pest-Pilis-Solt vármegyei feljegyzés a cigányügyi szabályozásról, 1780**

Pest, 1780. 11. 15.

46. A cigányügyi szabályzást meg kell tartani. Az e tárgyban hozott megyei határozatokat szabályosan és pontosan kell alkalmazni. Ami a gyermekeket illeti, hogy a megyei házi pénztár számára ne jelentsenek nagy terhet, őket nem korábban, mint a nyolcadik életévük betöltését követően kell szülőiktől elvenni, amikor már valamiféle kisebb szolgálatokra alkalmasak. A gyerekeket az adófizető mesteremberek között kell szétosztani, vagy azok között, akik őket tartásdíj nélkül befogadni akarják. A tiltakozó föl-

<sup>614</sup> Elismerni.

<sup>615</sup> Urbéri látogatásokból.

<sup>616</sup> Járásnak.

<sup>617</sup> A közlésben történt elírásokat (pl. „keményen vízen” helyett helyesen: „kenyéren vízen”; „szűrt, arany” helyett helyesen: „ezüst, arany”) javítottuk.



*Források*

desurak ellen ügyészi eljárást kell indítani, mintha az uralkodói rendelkezéseknek nem engedelmesskedtek volna.

*Forrás: MNL PML IV. 92. Pest-Pilis-Solt vármegye szabályrendeleteinek és árszabásainak le-  
véltári gyűjteménye 18. tétel 27. r. Fordította Schramek László*

## 239.

### Pest-Pilis Solt vármegyei határozat a Helytartótanács döntése nyomán, 1783

A cigányok életmódjának szabályozása

Az 1783. április 8-ára a törvényesen egyesült Pest-Pilis-Solt vármegye adminisztrátorának, nagy méltóságú gróf Zichy Ferencnek elnökletével meghirdetett közgyűlésen, a Magas Helytartótanács rendelkezése nyomán előterjesztést kérnek a cigányok életmódjáról és a szükséges földműves életvitelre történő áttérést segítő hatékonyabb szabályozásáról. Ezzel összefüggésben mindenek előtt az alábbiakat terjesztik be:

A magas Helytartótanács cigányügy szabályozása céljából kiadott utasításai és más fontosabb rendelkezései az alábbiak:

- 1) Akik nem hajlandók felvenni a jobbágyi, azaz úrbéri életmódot, azokat el kell fogni, miután lerombolták kunyhóikat, az útépitésekhez és egyéb közmunkákhoz kell őket vezényelni a vajdarendszer felszámolása után.
- 2) A meztelen gyerekeket vesszőzéssel büntessék, az arra alkalmasakat szolgálatra kell kötelezni, a csak kendőbe burkolózott leányokat minden egyes alkalommal testi fenytéssel büntessék.
- 3) A vármegye a lovak használatát, kivéve az úrbéri földeken, válogatás nélkül megtiltja.
- 4) A dögevést börtönnel, böjtöléssel és veréssel büntessék.
- 5) Közülük a mesterembereket és muzsikusokat kössék helyhez, és legyen rendes házuk.
- 6) A gyerekeket egy garas napidíjért osszák szét a jobbágyok között, ha többen vannak, írják őket össze.
- 7) A cigány nyelv használata büntetés terhe mellett tilos.
- 8) A dikális és úrbéri összeírásokba vegyék fel őket, „új jobbágyok” címmel megkülönböztetve.
- 9) A járási tisztviselők ezeket a pontokat mindig szem előtt tartsák.
- 10) A vallás tekintetében az árvákat a többségi felekezetben neveljék, egyébként a katolikus gyerekek katolikusnak, az akatolikus akatolikusnak maradjanak.
- 11) Kizárólag hivatalosan, az előljáróság engedélyével házasodhatnak.
- 12) Az előírt összeírásról tegyenek jelentést félévente, és azt felülvizsgálat előtt egy bizottság terjessze fel.
- 13) Meg kell oldani az Erdélyből bevándoroltak visszajuttatását, és ott vissza kell őket fogadni.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

14) Esztergom Vármegye Pest Vármegyének szóló átirata szerint elrendelték, hogy egyenként tartsák őket nyilván név, keresztnév, életkor, lakóhely és személyleírás szerint.

15) A Vármegye az előírásokat megszegő földesurak vagy tisztviselők ellen ügyészi eljárást és arányos intézkedést rendelt el.

Eközben a körültekintő és üdvös rendelkezéseken túl kell lépni az alapvető feltételek hiányában, minthogy ezek a szükséges hatást nem érik el. Mivel a cigányokat meghatározott helyen és számban letelepíteni nem lehet, a hatóságok becsapásával, a szabályzás kijátszásával egyszer az egyik, másszor a másik földesúrhoz szegődnek el. Hol az egyik, hol a másik község bírójának bizalmát nyerik el, és váltogatják lakóhelyüket. Minthogy főleg az ezzel a salakkal elárasztott Magyarország sorsával kell törődni, a fenséges udvar hatékony rendelkezései nyomán akadályoztasson meg a Moldáviából, Havasalföldről, Szerbiából és a török határ más részeiről a még nagyobb számú további beáramlás. Végül azt a tömeget, amely már az országban tartózkodik, és számuk a megyei összeírásokból kitűnik, a megyék között portaszámuk alapján felosztani nem látszik helyesnek. Amely megyék saját cigányaik ügyét mindeddig megfelelő módon nem szabályozták, településeikre a népességet telepítsék le a lakhelyváltztatás tilalmával az alábbi szabályok szerint.

1) Ha valaki földesúri joghatóság alá kívánja adni magát, és a földesúr is el akarja fogadni a felajánlást, akkor azt a járási szolgabírónak nyomban jelezzék írásban. Sőt a földesúr juttassa a jelentkezőt valamiféle telekhez, hogy ne valami zenei vagy kovács munkával és ne is napszám munkáért kapott pénzzel keresse megélhetését, hanem az urbárium szerint. Ha valamit készpénzben kell fizetni, akkor azt – amennyire csak lehetséges – falusi munkával keresse meg. Minthogy természet szerint a földesúri kötelességek közé tartozik a jobbágyok erkölceit és életét gondozni, kövessék ezt a szabályzással is.

2) Mihelyt pedig a jobbágyok közé fogadás és a telek kijelölése nem sikerül, akkor a helyi bíró feladata, hogy a cigányok közül a házasság vagy házatlan zsellérek közé kerülők az általa kijelölt munkát naplóban rögzítve napról napra az előírások megtartásával elvégezzék, mind ők, mind feleségük, mind gyermekeik, kivéve ha valahol szolgálnak. A lakosoknak tiltsák meg, hogy alamizsnát adjanak nekik, a megélhetés megszerzése céljából ne engedjék ki őket a településről. Ha valakit tisztviselő által kiállított hivatalos célú útlevele nélkül találhnának, akkor vetessék őrizetbe őket. A munkanapló előírásainak megtartása, az úrbéri időn kívüli munkavégzés kijelölése, éppen úgy mint a jobbágy cigányok esetén a helyi bírók feladata.

Az akárhonnan érkezőket börtönbe kell vezetni, ha községivé válnak, szigorúan meg kell őket büntetni, a másutt honosokat a büntetés kitöltése után kijelölt tartózkodási helyükre vissza kell vezetni. Hirdessék ki, hogy kit honnan és hová szállítottak vissza.

3) A magas Helytartótanács és a vármegye határozatai továbbra is teljes mértékben érvényben maradnak.

4) Valószínűleg ez a szerencsétlen nemzet efféle vérébe és természetébe ivódott szokásokkal rendelkezik, magát a keserű és csaknem szüntelen éhezésben, a köz számára igencsak terhes állapotban tartja fenn. Sőt azért, hogy számuk lassanként csökkenjen,

*Források*

vagy átalakuljon egy atya több fiai vagy lányai közül csak egynek legyen szabad házasodnia másik cigánnyal. Semmi kétség nem áll fenn tehát, hogy egy magaviseletében alkalmazkodó cigány személy, aki magát szolgálatában, a jobbágyi vagy napszámos életben kitünteti, hazát nem szerez magának. Fordítva is igaz, hogy egy a maga nemében tehetséges cigány személy egy hazai előtt nem fog érdemeket szerezni. Amely férfiak és nők a tervezett szabályzat célját nem értik meg, megérdemlik, hogy nőtlenséggel vagy hajadonsággal fizessenek lustaságukért, amely (ti. a cölibátus) erény számba megy, a hadsereg csaknem minden katonai személyt ebben szoktat fegyelemre, minthogy a körülmények ezt megkövetelik.

5) Legyenek pontosan meghatározva a tisztviselők, akik a szabályzat végrehajtását felügyelik, azért felelősséget vállalnak, és a szokásos jelentéseket leadják. Elsősorban a négy helyettes szolgabíró javasoljuk kijelölni erre a feladatra. Ezekben a cigányokkal kapcsolatos ügyekben az esküdtek és a helyi biztosok is részt vesznek szükség esetén. 6) Nehogy kisebb bűncselekmények miatt fogságba vessék őket, amelyet ezek a bűntettek kiérdemelnek, minthogy őket az rendkívüli módon megörvendeztetni különösen a pihenés és a kenyérrel tartás, továbbá a munka és fegyelem elkerülése miatt. A kisebb lopásokat, kóborlást, veszekedést, nyelvük használatát a helyi bírák 25–30 botütéssel sújthatják, és sújtásák. Az ezeknél nagyobb súlyú bűncselekményeket a kijelölt felügyelők, vagy a főszolgabíró ítélik meg, kivéve azokat az ügyeket, amelyeket a megyei törvényszék elé kell vinni.

Kiadta: Tahi György főjegyző

Megyei határozat: a cigányügy hatékonyabb szabályozásának tervezetét teljességében elfogadták, azt fel kell küldeni.

*Forrás: MNL PML IV. 1. d. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közigazgatási iratok. 1783. No. 25. Fordította Fodor Dorottya és Schramek László*

## 240.

### **Somogy vármegye szabályrendelete a cigányság lótartásáról és lóval való kereskedésük ügyében**

Kaposvár, 1822. augusztus 12.

1357.

Nemes Baranya Vármegyének közönsége f. e.<sup>618</sup> Április Hónapnak 23-ik napjáról<sup>619</sup> tudósítja a Nemes Vármegyét azon rendelkezéseiről, hogy mivel a sokszori lólopások

<sup>618</sup> Folyó esztendő.

<sup>619</sup> 1822. április hónap 23-a.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

többszörre a cigányok által szoktak végben vitetni, ezeknek eltávoztatására ezután a megyében a cigányoknak, akár bírjanak házhelyekkel akár sem, a lótarítás tilalmas lé-  
szen. Az ezekkel bírónak három hónap idő adatik az eladásra. Ezen rendelés el nem  
fogadása esetében is kihirdettetését kérvén.

E tárgyban már ezen Nemes Megyének hasznos fennálló rendelkezései lévén azoknak  
következésében újra rendeltetik, hogy egyáltalában cigányoknak lovakat tartani, vagy  
akárminő színlelés alatt lovakkal kereskedni szabad ne legyen.<sup>620</sup> Akiknek lovaik van-  
nak, ezeket három hónap elfolytával tartoznak eladni, mely idő múltával ha kezükön  
találtnak contrabandáltatni<sup>621</sup> rendeltetnek, kivéven egyedül azokat, kik jobbágyi he-  
lyet bírnak és művelnek az előbbi státútum szerint. Mely rendelés az egész megyében  
kihirdettetni rendeltetik. Szoros megtartás valamennyi fő és alszolgabíró uraknak fel-  
hagyatván azon hozzáadással, hogy ezután mindenkinek, akik a vásárookra lovat vagy  
egyéb marhákat vezetnek, tulajdona bebizonyítására a lovak leírásával bizonyáglevele-  
ket kötelesek elől adni, különben mint lopottak tekintetnek, mely bizonyágleveleket  
a helység előljárói, kiket a felelet terhe fog illetni, egy petákért ki fognak adni. Egye-  
temben a szomszéd Nemes Veszprém, Zala, Tolna, Kőrös, Baranya és Verőce vár-  
megyéék tudósíttatni fognak ezen elhatározásról.

*Forrás: MNL SML IV. 1. b. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai. Köz-  
és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1822. augusztus 12. 427–428. Jegyzőkönyvi tisztázat. (átírta Polgár  
Tamás).*

**241.****Deputáció jegyzőkönyve a cigányok kóborlásának ellenőrzéséről, 1826**

Veszprém, 1826. április 22.

1826-ik esztendei április 22-kén Veszprém T. N.<sup>622</sup> Veszprém Vármegyei mezővá-  
rosban tekintetes Károlyi tanácsos és első alispán Bóján István úrnak előlülése alatt,  
jelentvén Vetsey Ferenc – Nagy Szabó István – Kupricz Mihály – Sztojanovich János  
tábla, – Kun József főbíró és Vidi István esküdt urak, tartatott deputáció alkalmával.

Deputációra lévén bízva Ns<sup>623</sup> Komárom vármegyének az [1]824. esztendei május 3-  
kán k. h.<sup>624</sup> levele rendjében, hogy a cigányoknak csoportosan történni szokott kó-

<sup>620</sup> Utólagos betoldás: szabad ne legyen.

<sup>621</sup> Elfogatni, összegyűjteni.

<sup>622</sup> Tekintetes nemes.

<sup>623</sup> Nemes.

<sup>624</sup> Kelt hivatalos.

*Források*

borlásuknak meggátlására tekintetéből oly vélekedés dolgoztasson ki, mely által a kívánt célra nézve fogatos intézések tétethessenek.

Minekutána a kóborló cigányoknak mind a megyéből való kitiltása és születése földjükre következő utasítása több felsőbb és ns<sup>625</sup> vármegyei végzésekkel az illető helységek bíráinak és elöljáróinak szoros kötelességül adatott – elkövetett gonosztettek esetében pedig érdemlett büntetésüknek kiszabása az illető törvényhatóságokra különféle mineműségek szerint lenne bízva, nem adhat a Deputáció egyéb vélekedést, mint azt, hogy a régiebb jó rendelése a Ns<sup>626</sup> megyének fogamatba vétetvén, különösen a Járási Szolga Bíró Urak vagy más akármilyen tisztviselő által a megye kebelében letelepedett cigányoknak szerte széjjel való kóborlásra utazó levelek ne adatassanak, a más megyéből beköltözöttek, úgy a falvakon kóborlók pedig az illető városi vagy falusi bírák által Járási fő vagy al Szolga Bíró Uraknak következő előbbi bejelentéssel születésük helyére vissza utasíttassanak és ebbeli tilalomnak ismeretes általhágói testi büntetéssel is megfenyíttessenek és az eltávozásra kényszeríttessenek.

Márkus Antal

a Deputatio jegyzője

1824-ik esztendei április hónapnak 29-ik napján Sz. Kir.<sup>627</sup> Komárom városában ezen T. Ns<sup>628</sup> Komárom Vármegyének hivatalbéli bizottsága T.<sup>629</sup> Ghyczy Ferentz Első Alispán Úr előlülése alatt számosabb tisztviselő uraknak jelenlétében összeülvén

Ad Nr 2143, 2149, 1823. A. N. M. M. K. H.<sup>630</sup> Tanács m. e.<sup>631</sup> szeptemberben 3-án 23965. sz. a.<sup>632</sup> kelt K.<sup>633</sup> Intézménye, mely által a cigányoknak seregesen történni szokott – és a közbátorságra nézve veszedelmes fel alá járásának megakadályoztatása tekintetéből – a Ns<sup>634</sup> megyének meghagyatik, hogy magát a passusok kiadása iránt a normális rendelkezésekhez alkalmaztassa – a megkívántató intézeteknek<sup>635</sup> előterjesztésére nézve – a hivatalbéli bizottsághoz utasíttatván – melyre nézve a normális rendelkezéshez képest ezen célra leginkább szükségesnek lenni véli a hivatalbéli bizottság:

<sup>625</sup> Nemes.

<sup>626</sup> Nemes.

<sup>627</sup> Szabad királyi.

<sup>628</sup> Tekintetes nemes.

<sup>629</sup> Tekintetes.

<sup>630</sup> Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó (Tanács).

<sup>631</sup> Múlt esztendő.

<sup>632</sup> Szám alatt.

<sup>633</sup> Kegyelmes.

<sup>634</sup> Nemes.

<sup>635</sup> Elintézendő ügyek.

hogy valamint az ilyen cigány csoport a megye kebelében lévő akármely helységben belépend, a tovább való menéstől azonnal megakadályoztasson és ezen cigányok passzusai a helység előjárói által megvizsgáltatván eredeti helyeikre vissza utasíttassanak, hogy ha pedig nem lenne passzusuk – vagy pedig a náluk lévő passzus gyanúsnak lenni tapasztaltatna – a helység előjárói a járásbéli fő Szolga Bíró Úrnak iránta jelentést tenni köteleztetnek, aki is azokat őrizet alatt a Ns<sup>636</sup> Vármegye házához érdemlett büntetéseik elszenvedése végett bekísértetni fogja. Elmulasztván pedig a helységnek előjárói ebbéli kötelességüket, arra nézve a járásbéli főbíró urak által feleletre vonattassanak.

Hasonlóul a révéseknek is kemény büntetésnek fenyítése alatt elültasson, hogy passzus nélkül egyes cigányt – annival inkább pedig egész csoportot – akár légyen azoknak passzusa akár sem, a réveken által szállítani ne merészeljenek.

A járásbéli Szolga Bíró Urak arra szinte<sup>637</sup> ügyeljenek, hogy passzus nélkül a vásárokon cigányok ne bolyongjanak, azért ha ezen rendelés kihirdetése után passzus nélkül cigányok a vásárokon megfordulni tapasztaltatnának, azokat elfogattatván testi képpen megbüntettessék.

Passzust pedig egész cigány társaságnak a járásbéli Szolga Bíró urak ne adjanak – hanem minden személyre külön passzus adattasson, abban is az utazásnak célja – és az idő ameddig a passzusnak ereje tartson – nyilván kitétessen – következésképpen régiebb passzussal (melynek tudniillik a határozott ideje elmúlt) járni tapasztalt cigányok mint afféle kóborlók megbüntettessenek és eredeti helyeikre visszautasíttassanak.

A hivatalbéli bizottság különösen a kóborlások megakadályoztatására igen szükségesnek ítélné még azt is, hogy a N. M. M. K. H.<sup>638</sup> Tanács aziránt megkérettetne, hogy országszerte újabban ismét megtiltaná a cigányoknak egyik megyéből a másikba csoportban való szabad elbocsájtását és evégett a passzus kiadását.

Végtére ezen rendszabásoknak nagyobb sikere lehessen, azokat az egész megyében közhírré bocsájtani és minden helység előjáróit a Járásbéli Szolga Bíró Urak által arra köteleztetni kellene, hogy a kebelükbe lakos cigányoknak ezen rendelkezéseket tudtukra adják és azoknak pontos teljesítésére és valamint szinte az általhágásnak esetére kiszabott fenyítékre őket figyelmeztessék.

Felolvasták [1]826 esztendő július 3-án és több  
Napján Wespérmében tartott közgyűlésben

*Forrás: MNL VcML IV. 1. b. Vespérm vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. 1826. július 3. 253.*

<sup>636</sup> Nemes.

<sup>637</sup> Szintén.

<sup>638</sup> Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó (Tanács).

*Források*

## 242.

### **Zala vármegye közgyűlésének határozata a vándorló cigányok részére útlevelet kiállító Benkő József tiszteletbeli esküdt felelősségre vonásáról, és általában az útlevelek kiállításának szabályairól, 1831**

Zalaegerszeg, 1831. június 20.

Benkő József megdorgáltatásáról és az utazólevelek kik által való kiadása megrendeléséről. 1732. A büntető törvényszéknek folyó esztendő május 2-án a 190-ik szám alatt tett végzéséhez képest Benkő József tisztes esküdt úr által a csavargó oláh cigányoknak adott utazólevél előadván. Minekutána a nemes vármegyének már több rendbeli végzései, legközelebb pedig a múlt 1828. esztendő october hónap 20-án tartott nagy gyülekezet alkalmával, 2674-ik szám alatt hozott rendszabásaiban tett rendelés által is az, hogy a tisztes esküdtek vagy más személyek – az alispáni hivatalon és az illető szolgabíró urakon kívül – utazólevelet kiadni ne bátorkodjanak, szorosan eltíltva volna, Benkő József tisztes esküdt úr azonban ellenére is egy egész vándorló cigány seregnek oly utazólevelet adott ki, mellyel hogy azok külső vármegyékben és a közönséges vásárokon is eljárhasanak, megengedetett. Ezen cselekedete a nevezett esküdt úrnak nemcsak tilalmasnak, hanem mivel az érintett rendszabások hirdetőlevelek által mindenek közhírévé tetettek, vétkesnek is találtván, s ugyanazért, hogy megdorgáltasson, érdemesnek ítéltetvén, hogy ezt teljesítse és a hasonló utazó levelek készítésétől tiszti per fenyítéke alatt eltíltsa, Nedeczky Lajos főszolgabíró úr a végzés kiadása mellett kiküldetik.

A hasonló és több káros következtetéseket okozható kiszökések pedig hogy jövőre annál sikeresebben meggátoltattassanak, a végzés kiadásával hat járásbeli főszolgabíró urak odautasítatnak: hogy valamint esküdt urakat, úgy a helység jegyzőit és minden egyéb magányos személyeket is attól, hogy akárkinek is akár a megyében, akár azon kívül utazólevelet adni bátorkodjanak, tiszti per fenyítéke alatt letilalmazzák, mely végre hogy a jelenvaló rendelés mindenek tudományára esvén, az utazólevelet kívánók évégett a szükség esetében az alispáni hivatalhoz, vagy az illető szolgabíró urakhoz járulni [?] <sup>639</sup> tudhassanak, ezen végzés a szokott hirdetőlevelekben kinyomtatva is mindenek közhírévé tétettni rendeltetik.

*Forrás: MNL ZML IV. 1. a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek. 1831:1732. 1831. június 20-ai közgyűlés jegyzőkönyve. 89–90.*

<sup>639</sup> Bizonytalan olvasatú szó.



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## 243.

**Zala vármegye közgyűlésének határozata Kegl Leopold sebész elleni vizsgálat elrendeléséről, akinek – többek között – egy cigány gyermek nem megfelelő ellátását is felrótták, 1834**

Zalaegerszeg, 1834. november 10.

Kegl Leopold ellen rendelt tiszti vizsgálatról.

2501. Nemes Simon László böröndi<sup>640</sup> helység főesküdtje, mégis<sup>641</sup> nemes Simon János, Zsigmond és József esküdtek Kegl Leopold zalaegerszegi sebészt azért, mivel nemes Simon József egyik folyamodónak a közelebbi tisztválasztáskor vállá leüttetvén, azt készpénzbeli fizetésért is fel nem tette, egy 12 esztendősig cigány gyermeknek eleredett orravérét, mivel az anya 2 Ft-ot fizetni nem tudott, ezen bajában meghalni engedte, s több adózóktól is gyógyíttatásért pénzt elfogadni szokott, orvosi szolgálatjától megfosztatni, Simon Józsefnek pedig nem segítése miatt származott kárait megtéríttetni kéri.

A kérelemlevél Simon Mihály<sup>642</sup> főszolgabíró, a végzés pedig Fleischaker József<sup>643</sup> főorvos úrnak oly utasítással adatik ki, hogy meghallgatván a panaszlott felet is, főszolgabíró úr a panaszos kitételek iránt vizsgálatot teljesítsen, főorvos úr pedig Simon József gyógyíthatása iránt vizsgálatot tévén, ez érdemben orvosi véleményét megtegye, mindketten pedig a teljesítésről jelentésüket a nemes vármegyének bemutatassák.

*Forrás: MNL ZML IV. 1. a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek. 1834:2501. 1834. november 10-ei közgyűlés jegyzőkönyve. 152–153.*

## 244.

**Baranya megyei közgyűlési jegyzőkönyv kóborló cigányoknak kiadott útlevelek ügyében, 1844**

3185/1844.

1844. október 14.

<sup>640</sup> Börönd ma Hagyárosbörönd település (Zalaegerszegi járás) része.

<sup>641</sup> Valamint.

<sup>642</sup> Simon Mihály 1825 és 1834 között alszolgabírói, 1834 és 1844 között főszolgabírói hivatalt töltött be az Egerszegi járásban. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 472. p.

<sup>643</sup> Fleischacker József 1819-től 1841-ben bekövetkezett haláláig volt Zala vármegye főorvosa. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 408. p.

*Források*

Több megyei tisztviselők által kiadott útilevelekkel ellátott, összecsoportozottan Békés megyébe keblezett békési és csabai határok között fekvő kocsmá előtt sátort ütött, lóorzási bűnváddal terhelt, de a tény valósága be nem bizonyult után lakhelyükre visszakísértetett, nagyobb számú kóborló cigányoktól elvett útilevél a n. m. m. K. H. Tanács<sup>644</sup> útján f.e.<sup>645</sup> 29 055-ik számú k.<sup>646</sup> intézvénnyel azzal tétetik által, hogy miután ez nyilvánosan tanúsítja a cigányoknak adandó útilevek kiadásánál óvatosság iránt többször intézvénnyelt, s 1842-ik évi nov. 8-ról 41 454-ik szám alatt ismételt szabály rendelmények hanyag megtartását, illető hivatalnokoknak ebbeli hanyagságuk rosszatvátván, jövőre az útilevek kiadásánál szigorúbb óvatosságra és szűkkezűség gyakorlására utasíttassanak, a kérdéses visszautalt cigányok pedig ebbeli visszaélésükért kellőn feddessenek.

Míthogy az útilevél illető Grabarits Ernő Szolgabíró Úr által akként szerkezve és kiadva vala, hogy azon kóborló cigányok nem csoportosan, s nagyobb számmal, hanem egyenként járhasanak mesterségük űzése által élelmüket keresni, az érintett rosszalásnak helyét a Rendek nem látják ugyan, azonban az e részbeni óvatosságra és a cigányoknak kiadandó útilevek iránti szabályos rendeletek szigorú megtartására mindannyi járásbeli Tisztviselő Urak elutasíttatnak.

*Forrás: MNL BaML IV. 1. a. Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai.*

**245.**

**Zala vármegye közgyűlésének határozata Pozsony vármegyének a cigányok vándorlása megszüntetése tárgyában küldött átíratáról, 1845**

Zalaegerszeg, 1845. november 10.

A vándorló cigányok kóborlása megszüntetése iránt hozott végzés közléséről.

4403. Nemes Pozsony vármegye közönsége a csoportosan kóborló cigányoknak vándorlása lehetőleges megszüntetése iránt hozott végzését azon felszólítás mellett közli, hogy e nemes megye is azon népfaj meghonosítása és hasznos polgárokká tehetését hasonló végzésével fogatosítani segíteni szíveskedjék. Folyó esztendő szept. 9-ről az 1711/1033-ik szám alatt.

Mínekutána ezen nemes megyének a cigányok kóborlásai meggátlása iránt több rendbeli fennálló hathatós rendelkezései volnának, 6 járási főszolgabíró urak a levél párja kivonat és e végzés kiadása mellett azok fenntartására és előforduló esetekbeni használására utasíttatnak.

<sup>644</sup> Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács.

<sup>645</sup> Folyó esztendő.

<sup>646</sup> Kegyelmes.

*Forrás: MNL ZML IV. 1. a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek. 1845:4403. 1834. november 10-ei közgyűlés jegyzőkönyve. 104.*

## 246.

### Baranya vármegyei utasítás cigányoknak kiadott útlevelek ügyében, 1846

1715/1846. Utasítás cigányoknak kiadott útlevelek ügyében.

1846. április 20.

Baranya Vármegye Községe, Pozsony Vármegye határozatát, mely szerint bár kellő útlevéllal ellátott cigányoknak megyéjébeni utazást, s ott mulatást<sup>647</sup> tiltott, célszerűnek tartja azon különbséggel, hogy jogszerű vagyontól ne fosztassanak, magukévá tették, s megyéjükön bármi szín alatt keresztül utazó cigány egyéneket, ha úti levéllel el lennének is látva, melyek amúgy is legfelsőbb rendeletek ellenére csak visszaélésből szoktak kiadatni, származásuk helyére rendelték biztos őrizet mellett visszautaltatni, mely határozat közhírré tétel végett közöltetik, és azért hogy a Tisztviselők cigány családok, sőt egyének részére kiadandó útlevelektől eltiltassanak.

A cigányoknak adandó útlevelek érdemében Tisztviselő Urak el lévén utasítva, tudomásul szolgál.

*Forrás: MNL BaML IV. 1. a. Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1715. 1846.*

## Társadalomtörténeti adalékok

## 247.

### András István cigány kérelme Kecskemét város bírójához és tanácsához, hogy vegyék védelmükbe az őt elüldözni akaró cigány társaival szemben, 1728

Nemzetes bírák és becsületes tanács, nekem érdemem felett nagy jó uraimék!

Hogy Isten ő szent felsége kegyelmeteket, nekem érdemem felett nagy jó uraimékat számos esztendőkből tartó egészséggel éltesse sok szegények s árvák szerencséjére és városunknak előmenetelére, tiszta szívből kívánom. Kegyelmeteket, nekem érdemem felett nagy jó uraimékat alázatosan követem, hogy ezen csekély supplicatióm<sup>648</sup>

<sup>647</sup> Időzést.

<sup>648</sup> Folyamodványom.

*Források*

által terhelem. Nem egyéb pedig az oka terhelésemnek, hanem mostanában engemet az egész cigányság igen háborgatni kezde aziránt, hogy ezen becsületes Kecskemét városában többé ne lakjak közöttük, hanem más lakóhelyet keressek magamnak, holott én ezen becsületes helységben születtem ez világra, és az atyáim is mindenkor itt lakván, és jámborul jobbagykodván, akik is holtuk után itt eltemettettek. Jóllehet ugyan hogy én az elmúlt kuruc világkor innen Szegedre bontakozván némely sok nyomorúságaim miatt, de örökösen oda sem mentem lakóul, hanem csak ideig. Már most esztendeje, hogy Szegedről feljöttem örökös jobbagynak, mégis meg nem maradhatok az én cigány társaimtól. Azért kegyelmeteket, nagy jó uraimékat alázatosan kérem ezen supplicatióm által, hogy méltóztassék kegyelmetek, nagy jó uraimék énnekem ebben pártomat fogni, [hogy] ezen becsületes helységben maradhassak [- -]nak és örökös jobbagynak a tö[- -] kegyes és szép jó akaratját ki[- -] nagy jó uraiméknak, ha én meg nem [- -] mindenható Úristen sok jókkal jutalmazza meg. Kegyes válaszát várván maradok nemes bírák és becsületes tanács uraiméknak érdemes [- -] szolgája  
András István

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1993. 49–50.*

**248.**

**Vajas István cigány vajda és a Kecskeméten lakó többi cigány kérelme a város tanácsához a város érdekében végzett munkáik megfizetése, vagy ennek fejében adócsökkentés iránt, 1728**

Minden lelki és testi jókkal megáldatni kegyelmeteket, becsületes nemes és nemzetes bírák és tisztelendő tanács uraink, mi, alább megírt személyek, szívesen kívánjuk!

Tiszteletes, nemes és nemzetes bírák és tanács uraink! Alázatosan, de egyszersmind nagy bizodalommal járultunk mostan kegyelmetekhez kicsiny instantiánkban<sup>649</sup> lévő méltó könyörgő szavainkkal, amelyet megolvastatni, s kegyelmeteknek meghallgatni kérésünket, s könyörgésünket szívetekre venni ne terheltessetek.

Jól tudja és látja kegyelmetek és a mindennapi szemmel ellátott dolgozódásunk is bizonyítja, hogy mi szegény cigányok a becsületes, nemes és nemzetes bírák uraiméknak parancsolatjukra mikor kíváztatik, elő állunk, arra a munkára tudniillik, a kovácsolásra, minden haladék nélkül megműveljük mindazokat a munkákat, amihez értünk. Noha bizony ha cigányok vagyunk is, erős munkával élván, dolgozunk mind magunk szükségére, mind pedig a becsületes város szükségére mindannyiszor, valamennyiszer kíváztatott. Bizonyos határja pedig még eddig kegyelmetektől nem rendeltetett, hogy

<sup>649</sup> Kérvényünkben.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

mennyit kelljen mi nekünk munkálkodnunk, ha pediglen meggondolja kegyelmeitek jól, micsoda munka lehet erősebb és drágább a vasból való munkálkodásnál, amelyet mi ez ideiglen minden vonogatás és haladék nélkül véghez vittünk és akarunk is, kegyelmeitek közt élvén, véghez vinni tehetségünk szerint ezután is.

A mi kérésünk, könyörgő szavaink ím, ezek, hogy esztendőt által való, fáradtságos erős munkálkodásunkat tekintsék meg, úgy, hogy valami jutalommal jutalmaztassák meg, vagy adózásunk iránt valami engedelemmel lévén mi nekünk valamely részben, vagy pedig más egyéb jutalmaztatással mi rajtunk könyörüljenek. Mivel úgyis látja kegyelmeitek, hogy mi szegény cigányok erőtlén és szegény népek vagyunk, de minthogy kegyelmeitek közt élvén, a kegyelmeitek házainak ajtajára gyakorta szorulnak feleségeink, fiaink, leányaink az eledel iránt. Legyenek irgalmassággal hozzánk, amelyért mi is jó Istenünkhöz fohászkodván, kegyelmeitek életéért, egészségéért könyörgünk ő szent felségének szívesen, minthogy kegyelmeitek sok szegényeken könyörült, úgy mostan is mi rajtunk könyörüljön.

Én, cigányok vajdája, Vajas István a több becsületes assessoraimmal<sup>650</sup> együtt, úgy mint Bogár Czigány Péter, Tota János, Bandi András, Kabai Mátyás, Pál Mihály a több közönséges cigányokkal együtt szolgálunk kegyelmeiteknek szívesen.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1993. 50–51.*

## 249.

**Kis István volt kecskeméti cigány vajda kérelme földesurához,  
gróf Koháry Istvánhoz, hogy kényszerítse a kecskeméti cigányokat  
hozzájárulni az ő költségeihez, 1730**

Nagyméltóságú gróf és ország bírāja, érdemem felett való nagy jó kegyelmes uram!

Nagy Isten ő szent felsége minden testi és lelki kívánta jókkal teljes contentuma<sup>651</sup> szerint áldja meg excellenciádat, jobbágyi tartozó engedelmisséggel kívánom. A ki-mustrált, kecskeméti bírák uraimék által kezemhez assignált<sup>652</sup> lovait excellenciádnak, mint hogy kegyelmesen nekem parancsolta, illendő áruk szerint azokat distraháltatni,<sup>653</sup> kilencet szorgalmatos tehetségem által eladtam, melyek árukat együtt az adóval aláza-tosan meghoztam öt forint adósságon kívül. Még egy vagyon kezemnél, akit el nem adhattam, leszek azon, hogy azt is elutkumlhassam hova hamarább. Hanem minek előtte el akartam jönni, hogy magam dolgában nem járok, kértem a többi cigányságot,

<sup>650</sup> Esküdtjeimmel.

<sup>651</sup> Megelégedése.

<sup>652</sup> Átadott.

<sup>653</sup> Eladatni.

*Források*

segítsenek mind költségből, mind alkalmatosságból, de teljességgel megátalkodva nem engedelmeskedtek, csak a magam alkalmatosságán és költségén kelletett eljőnnöm. Kérem azért excellenciádat alázatosan, lovaihoz [- -] azon expensámat<sup>654</sup> velük megtéríteni kegyelmesen méltóztassék. Azt vetették ugyan szememre, hogy a minemű két lovat excellenciád 30 forintján vettem, annak a nyereségén elmehetek. Én ugyan amely három forintot azon két lovon nyertem, ha parancsolja excellenciád, azt is megadom excellenciádnak, valamint az 30 forintot kevés idő alatt visszatettem excellenciád pénzéhez.

Magamat excellenciád kegyelmes gráciájába ajánlom, maradok kegyelmes uramnak, excellenciádnak alázatos főhajtó jobbágya

Kis István, tavalyi cigányok vajdája.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1993. 51–52.*

## 250.

**A kecskeméti cigány vajda kérelme a város tanácsához egy általa és bírótársai által veszekedő és egymást sértegető cigány asszonyokra kiszabott büntetés jóváhagyása, valamint a büntetésnek ellenszegülő férj kiűzése érdekében, 1731**

Becsületes nemes tanács, nekünk mindenekben édes atyáink!

Minemű galibás állapot találtatott a mai napon közöttünk, mint becsületes tanács uraiméknak, kiknek megegyezett akarattal alázatosan kívántuk jelenenünk, ne terheltesen kegyelmetek, bennünket kegyesen meghallgatván, ugyanis mostanában érkezett városunkba egy döbröczöni cigány feleségestől, kinek feleségének itt lakó Bari cigány felesége azt mondotta: Te menyecske, nem az én szájamból eszik a Gazsi nevű cigány egyest, hanem a te szájadból! A menyecske pedig tagadta, s nem akarván szenvedni, becsületes vajdánknak megpanaszolta. Vajda uram mint becsületes cigány társait, esküdtjeit, bennünket egybe gyűjtven, törvényesen revideáltatta<sup>655</sup> velünk a dolgot, és akkor Bariné tagadást vett benne, hogy ő nem mondotta. De mivel előttünk verifikáltatott,<sup>656</sup> nem tagadhatta. Ezen az okon mi is megbüntettük kilenc májásokra. Azután ismét megújítván beszédét, azt mondotta a döbröczöni cigány feleségének: De még nagyobb is mondok, ha az nem elég, mert azon cigánnyal a házban berekeszkedvén, ott csókolódtak egymással. De azt is tagadta előttünk, és egy szavával csak azt mondta, hogy ő csak mástól hallotta. És aziránt is nem menthetvén különben magát, rajta ma-

<sup>654</sup> Kiadásomat.

<sup>655</sup> Felülvizsgáltatta.

<sup>656</sup> Igazoltatott.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

radott ugyanazon említett bántatás. Ezt aztán megértvén Bari cigány a feleségétől, mint ment végbe felesége dolga a mi törvényünk szerint, nagy haraggal rajtunk jövőn, részegen teli torokkal azt kiáltotta reánk: Mit cselekedtek a feleségemmel, hallom, de ollan kutyákra, mint ti, abban a dologban semmit sem hajlok én, szarom a szátokba! Több becsstelen szókkal is mód nélkül illetvén bennünket, és disznóknak, kutyáknak kiáltott bennünket, azt is mondván: Eb is fél tőletek semmit! Melyet mi is nem szenvedhetvén, megfogattuk és egyenlő akarattal árestomba<sup>657</sup> tetettük. Amely mocskos állapotot tovább is nem akarván szenvednünk (ha a becsületes nemes tanácsnak úgy tetszik), mi ötet többé mind a [- -] Ádám hadával együtt társunknak ismerni és lenni nem akarjuk, nem is szenvedjük közöttünk, hogy többről több galibát köztünk ne szerezzén, el is untuk immár vele a sok veszekedést, hanem menjen oda, ahonnan ide jött, és ott galibáskodjék. Mert még ezen mostani dolgon kívül is mind magát, mind feleségét mind hamis hitűségbe, mind tolvajságba tapasztaltuk, mely miatt a városról is kiűzetett volt.

Melyhez képest ez alázatos instantiánk által mint becsületes nemes tanács urainkat, kegyelmeteket alázatosan kérjük, kegyesen megértvén ezen együgyű instantiánk valóságos meritumát,<sup>658</sup> ne terheltesen kegyelmek (mint kegyes atyák) mellettünk ilyen mocskos állapotba való forgásunkba igazságunkig felkelni, és abból minket felszabadítani, és irántunk szép igazítást tenni, cselekedjen azt velünk egyedül, ami jónak és helyes dolognak látszik kegyelmek becsületes szemei előtt, kívánván Istennek bőséges áldását kegyelmekre bőséggel terjedni mind fejenként, és amidőn mind ezekre leendő kegyes atyai jó válaszát kegyelmeknek alázatosan elvennénk. Kecskemét. Maradnak kegyelmeknek alázatos szolgálói kecskeméti cigányok ordinarius<sup>659</sup> vajdája esküdt társaival együtt.

P. S. Mivel a döbröczöni cigány felesége rút, mocskos szókat mondott az ellen, aki ötet ok nélkül azon gyalázattal illette, azért mi megbüntettük 18 márjásokra, mert terhesnek tapasztaltatván az asszonyt, nem verhettük meg, hanem csak megbüntettük. Jól cselekedtünk-e, vagy nem, lássa kegyelmek. Mostan kegyelmek eleibe azért terjesztjük, még az asszony is itt vagy (ha ugyan tetszik kegyelmeknek), előszólíthatja kegyelmek.

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1993. 52–53.*

<sup>657</sup> Fogdába.

<sup>658</sup> Lényegét.

<sup>659</sup> Rend szerint való.



*Források*

## 251.

### A kecskeméti cigányok kérelme adóik csökkentése érdekében, nem utolsó sorban szolgálataikra tekintettel, 1731

Becsületes nemes tanács, nekünk mindenekben édes atyáink!

Ez mai napon esvén értésünkre kegyelmek közönséges egyben gyűlése az adónak felvetése és eligazítása végett. Azért, mivel hogy nekünk is igen terhesnek látszik a mi adónknak felvetése, mely iránt is ha praevie per instantiam<sup>660</sup> valamely megkönnyebbedést nyerhetnénk kegyelmelektől. Az adónk iránt mostan az együgyű alázatos instantiánk által közönséges megegyezésből kívántuk mostan kegyelmek becsületes személye eleibe alázatosan producálnunk,<sup>661</sup> méltóztassék kegyelmek kegyesen respectálni,<sup>662</sup> és amiben lehet, avagy csak valamely részben is liquidálni,<sup>663</sup> mert el nem viselhetjük, ha csak másként felőlünk kegyelmek kegyesen nem gondolkodik, mert némelyek olyanok is vannak közöttünk, akik az adónak terhes volta miatt házaikat is szívük keserűségére kénytelenítették áruba bocsátani és el is adni, nem tehetvén különben eleget adójuknak. Lám, valamiben kívántatott szolgálatnak, amikor parancsoltak kedves bírák uraink, mindenkor és mindenekben teljes tehetségünk szerint együgyű szolgálatunkat nem szántuk, tovább is kész engedelmességgel készek lévén, nem szánjuk, csak kegyelmek is méltóztasson kegyesen parancsolni, és közelebb ez alázatos instantiánk meritumának<sup>664</sup> édes atyai képpen resolválni.<sup>665</sup> Mindazonáltal mindenekben kegyelmek édes atyai dexteritására,<sup>666</sup> jó akaratjára bízunk mindenkor, mindenmű dolgainkat, cselekedvén azt velünk kegyesen, ami jobbnak látszik kegyelmek szeme előtt, és amidőn mindezekre terjedő kegyes atyai jó válaszát, reflexióját<sup>667</sup> kegyelmeknek, kegyes atyáinknak alázatossan elvonnénk.

Kecskemét.

Maradnak kegyelmeknek, kegyes atyáinknak alázatos és engedelmes szolgálói kecskeméti cigányság közönségesen.<sup>668</sup>

*Forrás: Iványosi-Szabó Tibor 1993. 53–54.*

<sup>660</sup> Előzetesen, kérelem által.

<sup>661</sup> Bemutatnunk.

<sup>662</sup> Tekintetbe venni.

<sup>663</sup> Eltörölni.

<sup>664</sup> Kérelmünk lényegének.

<sup>665</sup> Engedni.

<sup>666</sup> Jó szándékára.

<sup>667</sup> Feleletét.

<sup>668</sup> Általában véve.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## 252.

### A Temesi Bánság leírása, 1734

A cigányok egyébként egy meglehetősen hírhedt nép, tartományszerte szükségese, a rácok és a vlachok között ugyanazt látják el, mint a németeknél egy kovács vagy egy lakatos. Székeket, késeket, tűket készítenek nekik, egy szóval mindenféle vasmunkát. Táplálkozásuk és ruházatuk egyébként nagyon rossz. Szeretetből is megelégszenek alacsony munkadíjjal, miközben egy német kovács ezt nem tenné meg. Szerszámaikkal faluról falura járnak és az embereknek a szükséges javítanivalójukat elvégzik a ház körül. Miért is kell őket megtartani?<sup>669</sup> Az alattvalók szükségletei és kényelme miatt nélkülözhetetlenek, nem hallható mostanság róluk, hogy rabolnának, lopnának vagy hasonló bűnöket követnének el, inkább szorgalmas munkájukkal gyarapodni akarnak. Mostanság akadály nélkül megtűrik őket, és a falvak hátránya nélkül nem lehetne a tartományból kiűzni őket. Számukat nem lehet pontosan tudni, mert nincs állandó lakhatásuk, a Bánátban legalább 600 család lehet. A kincstárnak fizetett adójukat harácsnak [harratsch] hívják, a bevezetett szabály szerint egy 15 év feletti férfi évente 5, egy 12-15 közötti pedig 1½ forintot fizet. Ezt az összeget azonban a behajtás bizonytalansága miatt bérletbe szokták adni, mostanság egy itteni rácnak, Lazarovics Ignácnak [Ignat Lazaroviz] engedték át, évi 6000 forintért.

*Forrás: ÖstA FHKA Handschriftensammlung nro. 424. Chorographia Banatus Temessiensis sub auspiciis novi gubernatoris edita (Temesvár, 12. Dez. 1734) fol. 13v-14v. (német nyelvről fordította Oross András).*

## 253.

### Siroki György cigányvajda kérelme Csáky Zsigmondhoz, 18. század

Címzés: Méltóságos urunkhoz, ő excellenciájához Gróf Csáky Zsigmondhoz alázatos instanciánk, mi szegény cigány jobbágyok.

Isten, méltóságos urunkat, excellenciádat tartsa s éltesse sokáig, szerencsénkre tiszta szívből kívánjuk.

Nem egyébért akartuk méltóságos urunkat, excellenciádat ez mostani kis instantiánk által requirálnunk.<sup>670</sup> Ami azt illeti, e sok fel-felháborodott, zűrzavaros állapotokban, mint maradtunk, s miképpen maradtunk azt akarjuk excellenciádnak jelenteni, hanem akik a döghaláltól megmaradtak Istennek kegyelme által, még élünk excellenciádnak szerencséjére, de azt mondhatom, jó lelki ismerettel, hogy akik megmaradtak is, ha magam nem viseltem volna gondjukat, mint a tyúk, hogy szárnyai alá fogadja az ő

<sup>669</sup> Ti. a Temesi Bánság területén.

<sup>670</sup> Kérelmünk által megkeresnünk.

*Források*

fiait, úgy viseltem gondjukat, mert mind egyenként országszerte elbujdostak volna. Mégis reménykedéseimre, excellenciádnak tovább való gratiáját tekintvén, megtarthattam őket, s amint most is, akik még vannak, szám szerint elől állíthatom, excellenciád szeme eleiben. Emellett alázatosan instálnánk méltóságos urunkat, excellenciádat, hogy a nagy paraszti munkától is méltóztatna excellenciád bennünket szegény cigányokat, könnyebbíteni, mivel más méltóságos urak cigányai nem fordítanak olyan kemény paraszt munkára, hanem amit vasból dolgozhatnak azt viszik végben, minek is az oly dologtól magunkat meg nem vonjuk tehetségünk szerint. Azonban kérjük alázatosan excellenciádat mind közönségesen, mint kegyelmes urunkat, hogy nekünk adasson excellenciád oly levelet, mint excellenciátok elei adtanak, hogy mink is szegény cigányok emellett maradhassunk meg, mind ahol járunk-kelünk, tudhassák meg ki cigányai vagyunk és kicsoda az urunk. Ezzel kívánjuk, hogy Isten tartsa és éltesse szerencsésen sokáig excellenciádat. Maradunk excellenciádnak holtig engedelmes, szegény cigány jobbágysai.

Siroki György excellenciád szegény cigány jobbágysainak vajdája

*Forrás: ÖStA HHStA Familienarchiv Csáky Fasc. 133. Nr. 43. (Karton 177.) <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=3381721>*

## 254.

### Veszprémi „elszökött” cigányok descriptioja, 1747–1748

Főtisztelendő, méltóságos, nagyságos, tekintetes és nemzetes uraim!

Az elmúlt szeptember hónapban történt, hogy a Veszprém vármegyei Lepsény községben állomásozó Cordua-féle ezred (legio Corduaiana) közlegényei belevegyültek a fogadóban a cigányok által tartott táncmulatságba, ahol is nem várt következménnyel járó veszekedés tört ki közöttük, ugyanis az egyik katona a lefolytatott vizsgálat szerint olyan végzetes ütést kapott, hogy rövid idő múltán kiszorult; erre a cigányok az éjszotájában elmenekültek.

Hogy tehát az elkövetett bűncselekmény tetteseit a büntető igazságszolgáltatás elé lehessen állítani, személyleírásuk közlése mellett fentebb címzett uraságaitokat felhívjuk, hogy őket saját területükön serényen keressék, ha valahol rájuk találnának, fogassák el és sújtsák megérdemelt büntetéssel, majd eljárásuk eredményéről tájékoztassák a Királyi Helytartótanácsot. Kiadatott a Királyi Helytartótanács Pozsonyban, 1747. december 5-én tartott üléséből.

Fentebb címzett uraságaitok iránti hivatalbéli készséggel

gróf Illésházy József s. k.

Fábiánovich György s. k.

Sido Mihály s. k.

## Veszprimi elszökött Cigányoknak Descriptioja

Öreg Sipa Jonás circiter 60. Esztendő, harsány szavú, magas termetű vékony száraz fekete ábrázatú kék szemű, nagy hosszú ősz haja s bajusza is nagy, de egészen meg nem őszült, világos kék kopott rókás mentéje, vörös nadrágja, sárga csizmája, hosszú, zöld, viselt kalpagja festett nyestre, fekete fátyol nyakra valója, három lovon, vasas kocsin jár, fehér szűr sátora vagyon, felesége Marinkának nevezetik, közép szerű, vastag fekete hajú ábrázatú, s szemű fekete tarka szoknyája.

Öreg Jonás fia Jonás János circiter 19. Esztendő jó hegedűs, közép termetű, fehér, kövér ábrázatú szőke szemei, fekete kondor<sup>671</sup> haja, most mohodzik a bajusza, vörös rókás kopott kék mentéje, kék tarka Prusztfleckje<sup>672</sup>, világos kék nadrágja, sárga sarkantyús csizmája fekete Pántlikával beszegett fekete fővege, nagy széles vörös Pántlika a Csákója alatt.

Öreg Sürghé Peti circiter 40. Esztendő, közép termetű, vékony szabású, fekete hajú, bajuszú, és nem igen teljes ábrázatú, világos kék fél viselt rókás mentéje, Paszományos világos kék nadrágja, vörös csizmája magas Patkóra<sup>673</sup>, fél viselt zöld kalpagja, nyestre fekete fátyol nyakra valója, három lovú vasas kocsija, fehér szűr sátora, a Felesége Margitnak nevezetik, vastag közép szerű Asszony, egy kevésé himlő helyes, fekete szemű hajú ábrázatú, fekete tarka szoknyája.

Ennek Fia ifjú Sürghé Peti circiter 21. Esztendő, magas vékony termetű, sovány ábrázatú, fekete hosszú hajú, kék szemű, most mohodzik a bajusza hitvány világos kék Dolmánya és Nadrágja, új sárga Csizmája, fekete csákós Süvege két lovú fakó kocsija, Ponyva sátora, Felesége Eva nevű szőke apró költés<sup>674</sup> (Sic!) kicsiny Menyecske fekete hajú, fekete tarka szoknyája.

*Forrás: MNL GyMSMGyL IV. 502. b. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1748. 2009. Fordította Hegedűs Zoltán*

## 255.

**A csallóközi cigány sereg kérelme Pozsony vármegyéhez  
a lótartás engedélyezése iránt, 1759.**

Tekintetes nemes vármegye, nekünk kiváltképpen való kegyes uraink!

<sup>671</sup> Göndör.

<sup>672</sup> Brustfleck: pruszlík, mellény.

<sup>673</sup> Magas sarkú csizma.

<sup>674</sup> Himlőhelyes.

*Források*

Mi alázatosan kéntelenítettünk a tekintetes nemes vármegye eleiben ez alázatos instantiánkkal<sup>675</sup> újabban<sup>676</sup> folyamodnunk, mivel már szegénységünkhöz képest annyira meg vagyunk terhelve és romolva, mióta a tekintetes nemes vármegyétől inhiheáltattunk<sup>677</sup> a lótartástól és avval való kereskedéstől, hogy majd csak testi táplálásunkra valót is elégtelenek leszünk professiónk<sup>678</sup> által keresni, és a nagy adóra is naponként elégségüket tapasztalni fogjuk, holott mink pediglen, úgymint csallóköziek mindig igazán, s híven szolgáltunk, Mátyusföldén pediglen, a mint tapasztaljuk, már az egész cigány sereg szabadon tart és vásárokról vásárookra kereskednek lovakkal, nekünk pediglen (akik sokkal nagyobb nyomorúsággal élünk) mind mai napig is meg nem engetődött. Ezekre való nézve alázatosan kérjük és instállunk<sup>679</sup> a tekintetes nemes vármegyénél, méltóztatnék ebbéli megromlott szegénységünket kegyesen consideratióban<sup>680</sup> venni, és az előbbeni mód szerint a lótartást, s avval való kereskedést kinek-kinek szabadon megengedni, hogy mégis élhessünk a tekintetes nemes vármegyének szárnya alatt, és sok becsületes úri embereknek szolgálatjukra. Melybéli kegyes gratiát<sup>681</sup> a tekintetes nemes vármegyének Istenhez fölláldozott mindennapi imádságinkkal meghálálni szüntelen el nem mulatjuk.

Tekintetes nemes vármegyének alázatos szegény szolgálai

egész csallóközi cigány sereg,

Pálffy Károl ő excellentiájának örökös jobbágjai.

*Forrás: ŠA BA Pozsony vármegye levéltára, 1759. évi közgyűlési iratok, fasc. 12. nr. 6. Bratislavská župa I, kongregačné písomnosti, inv. č. 778, fasc. 12, č. 6: Cigáni zo Žitného ostrova prosia o dovolenie držať si kone*

## 256.

### Jeszenszky Sámuel levele Szentendre főbírájának, 1759

Bölcs és tekintetes főbíró úrnak és Szentendre mezőváros többi esküdt szenátorának.  
Szentendrére

Pest, 1759. 09. 02.

Kedves Bírák Uraimék!

---

<sup>675</sup> Kérvényünkkel.

<sup>676</sup> Újból.

<sup>677</sup> Eltiltattunk.

<sup>678</sup> Mesterségünk.

<sup>679</sup> Kérelmezünk.

<sup>680</sup> Megfontolásra.

<sup>681</sup> Kegyelmet.

Vettem Kendtek levelét. És minthogy odavaló cigányok helyben szoktak maradni és nem sátorukban, hanem fölépítendő házukban. Azonkívül muzsikájuknak hasznát veheti a város is, azért ők tovább is ottan tartóztassanak és fizessenek a városnak nem pedig zsámbéki vajdának, de úgy, hogy az erdőkben kárt ne tegyenek, és tolvajlástól óvják magukat. Én pedig maradok. Sub dato, Pestini, 2a Septembris 1759.<sup>682</sup>

Jóakaró szolgáljuk.

Jeszenszky Sámuel mp<sup>683</sup>

*Forrás: MNL PML V. 302. c. Szentendre mezőváros tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. 5. fasc. No. 351. (átírta Schramek László).*

## 257.

### Inquisitio Tzigány András meggyilkolásáról, 1760

1. Tudja-e vagy látta-e szemeivel a Tanú, hogy a most folyó 1760-dik esztendőben Szent György havának<sup>684</sup> huszonnegyedik napján, azaz Szent György napján déleltő táján N<sup>685</sup> és Vitézlő Erdődy Gábor uram maga Tzigány András nevű béresét úgy megverte, hogy az említett Tzigány Legény ugyancsak az Erdődy Gábor uram édes atyja T. N.<sup>686</sup> és Vitézlő Erdődy István uram udvarán lelkét kiadta és a verésnek alatta szörnyű halállal meg is holt?

2. Micsodás forma fával verte Erdődy Gábor uram azon megölettetett Tzigány Legényt, ilyen fa volt-e, amellyel ha megverték volna az embert, annak meg is kellett volna halni és mely tájon látta a Tanú a megholt testen az ütésnek nyomdokait és kékségeit, letett hitére<sup>687</sup> vallja meg a circumstantialiter [részletesen] beszélje elő.

Az első tanú nemes Naményi Mártonné Benyuszká Zsuzsanna 26 éves ramocsaházi lakos így vallott: Látta szemeivel, hogy N. Erdődy Gábor uram maga Tzigány András nevű szolgáját Szent György napján nap szállat előtt egy olyas fával [melynek súlyos ütése miatt az embernek meg kellett volna halni] úgy megütötte egyszer, hogy azon helyből a nevezett Tzigány Legény fel sem kelt, hanem ottan szörnyű halállal halt meg. A második tanú a ramocsaházi nemes Naményi Ferenc 28 éves a következőképpen vallott: Szemeivel látta Fatens úr, hogy az utralis<sup>688</sup> időben s esztendőben N. Erdődy Gábor uram maga Tzigány András nevű szolgáját mintegy három arasznyi, de vastag fával [mellyel a bikát is meg lehetett volna ölni] egyszer megütötte, amely ütése után

<sup>682</sup> Kelt Pesten, 1759. szeptember 2-án.

<sup>683</sup> Manu propria (saját kezűleg).

<sup>684</sup> Április.

<sup>685</sup> Nemes.

<sup>686</sup> Tekintetes nemes.

<sup>687</sup> Esküvel.

<sup>688</sup> Kérdéses.

## Források

ő kegyelmék Tzigány Bandinak kiáltották, mondván: Szaladj Bandi. Amely szavaira körülállók cigányoknak megfutamodott ugyan Bandi cigány legény és mehetett mintegy két lépésnyire nagy tántorgással, azonnal hirtelen eldőle a szekérrúdra, és mikor már a szekérrúdon eldőlvé lett volna, újabban azon nagy fával Erdődy Gábor uram úgy odaütött, hogy azon második ütés után többször a nevezett cigány legény fel sem kelt, hanem ottan szörnyű halállal kifújta lelkét. Ezek meglévén, amidőn kinyújtóztatták a személyt, a Fatens szemeivel látta a mellén a meghalt cigánynak igen nagy kékségű jegyeket. Látott a Tanú nem különben a vékonyán is kékes ütések lenni, melyeket meglátván, hogyan történhetett, okát is adja pedig vallásának olyképpen, hogy a cigány annak előtte egészséges volt és semmi baja nem lévén ilyenképpen esett veszedelme. Ezek így lévén Buda Ferencné felkiáltott, meglátván a megölt személyt a földön heverni: Jaj – úgymond – miért-e nagy gyilkosság, amely szavára Buda Ferencnének teli torokkal Erdődy Gábor úr felelt: Hallgass – úgymond – mert miért kiáltasz engem gyilkosnak, ilyen szedtevette, mert ha oda megyek majd neked is megfizetek. A fa pedig nála lévén Erdődy Gábor uramnak, elment.

A harmadik tanú nemes Naményi Éva 18 éves hajadon, ramocsaházi lakos így vallott: Az utralis [a kérdőpontban megjelölt] esztendőben és napon látta szemeivel, hogy a ganéj mellett Erdődy Gábor uram a nevezett Tzigány Legényt megütötte, a fa pedig volt olyan, mint a keze nyele szokott az embernek lenni, amellyel megütött Tzigány Bandit Erdődy Gábor úr. Megesvén az ütés a cigány legény felszóval kiáltott: Jaj – úgymond – Gábor uram. Ez megesvén egymás nyakába esvén húzták vonták egymást, de a Tzigány Legény mindéig alul volt. Azok meglévén, látta a Tanú azután is a fát Erdődy uramnak kezében és amidőn már másodszor ütötte az udvaron a szekér mellett a Tzigány Legényt, szemmel tartotta, de mely tájon eshetett az ütésnek súlya, azt a Tanú észre nem vehette, mivel távol esett a történt dologtól, hanem hallván a harmadik ütésnek is puffanását, azonnal látta, hogy többször fel nem kelt a nevezett cigány a földről, hanem szörnyű halállal halt meg. Ez megtörténvén Buda Ferencné odaérkezésével a Tzigány Legényt a földön halva látván mondotta:

Ez egy nagy gyilkosság, mely szavára Erdődy Gábor úr: Ne mondd ezt nekem, mert majd neked is megfizetek.

Negyedik tanú volt Buda Ferenc ramocsaházi 42 éves: A casusban a Tanú egyebet nem tud, hanem elbukván az ütés miatt az utralis<sup>689</sup> Tzigány, midőn kinyújtóztatták és a Tanú is jelen lévén szemeivel látta, hogy a nevezett megöletett cigánynak a mellén, a gyomrán felül porcogójától fogvást egész a nyakperekig a fekete kékséget, nem különösebben, a bal oldalán lévő keresztül való csapást a porcogója táján látta szemeivel, amely fával megütötte a meghalt cigányt, olyas vastagságú volt, hogy sit venia<sup>690</sup> a disznót is megölhették volna vele.

<sup>689</sup> Kérdéses, szóban forgó.

<sup>690</sup> Bocsássanak meg (ti. a kifejezésért).



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Az ötödik tanú Bene Tamásné Tóth Erzsébet 40 éves ramocsaházi asszony volt: Egyebet nem tud a Tanú a dologban, hanem tulajdon maga mosogatván meg az utralis személyt, halála után látott a mellén egy döfést, a hátán pedig más ütést, negyediket pedig ugyancsak a mellén a csecsén keresztül. Hogy pediglen ezen ütések Erdődy Gábor uram cselekedte, másoktól hallotta.

Hatodik tanú Naményi Imre ramocsaházi nemes, 24 éves férfi így adta elő vallomását: Láttá, hogy Erdődy úr az utralis időben meghalt Tzigány Bandival huzakodott, de mely tájon tette Erdődy úr a cigányon az ütést, nem szemlélhette, nem is tudja.

*Forrás: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 99–100.*

## 258.

**A Kállóban lakó Nagy Miklós cigány kérelme Szabolcs vármegyéhez  
a házipénztárba fizetendő adójának meghagyása iránt, 1760**

Méltóságos gróf főispán úr és tekintetes vármegye!

Alázatosan kívántam nagyságtok, kegyelmetek előtt declarálnom,<sup>691</sup> [hogy] circiter<sup>692</sup> 20 esztendeje, mióta Kálló városában megtelepedvén, helyes<sup>693</sup> lakos lettem, amint hogy a tekintetes nemes vármegye domestica cassájába<sup>694</sup> esztendőnként azóta hol 15, hol 18 rénes<sup>695</sup> forint taxát,<sup>696</sup> erőm feletti fizetséget kellett [tennem], feles cselédeim tápláltatását és portiómat<sup>697</sup> úgy kerestem, hogy másoktól interesre<sup>698</sup> pénzt felkértem, s azon hol két, hol három libákat szoktam vala venni, melyeket hol itt, a városban, s olykor szomszéd falukban és vásároknak hol mi embereknek, hol másoknak olykor kevés haszonnal, gyakran károssal adok el, minthogy egyéb mesterségem nincsen, azzal éledöm. Bizonyos dolog az is, hogy én kóborló, bitang, tekergő nem vagyok (melyet tekintetes nemes vármegyének úri rendek<sup>699</sup> és városbeliek is jól tudnak). Alázatosan kérem nagyságtokat, kegyelmeteket, hogy említett taxának s élelemkeresésnek módjában engemet meghagyni s megengedni méltóztassanak.

<sup>691</sup> Kijelentenem, kinyilvánítanom.

<sup>692</sup> Körülbelül.

<sup>693</sup> Helyi.

<sup>694</sup> Házipénztárba.

<sup>695</sup> Rajnai.

<sup>696</sup> Adót.

<sup>697</sup> Adómat.

<sup>698</sup> Kamatra.

<sup>699</sup> Rendjei.

## Források

Mely velem teendő nagy irgalmasságát életem fogytáig meghálálni kész leszek. Maradtam főispán úrnak, nagyságtoknak s a tekintetes nemes vármegyének alázatos szolgája

Kállóban lakó cigány Nagy Miklós

*Forrás: MNL SꞗSꞗBML IV. 1. b. Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai fasc. 61. nr. 371.*

## 259.

**Takácsik Antal gróf felesége számtartójának beszámolója  
Lakatos Sándor vajdáról, 1761**

Alább megírt adom tudtára mindenkinek akiknek illik ez Levelem rendjében, hogy Méltóságos Gróf Haller kevi Haller Sándor, Méltóságos Grófné Szent Iványi Fráncisca Asszony ő Nagysága, megmaradott kegyes özvegyének Cigánya, Lakatos Sándor, Egyik Vajdája, Megyen a Tiszán által maga Compániájával, a Tekintetes Nemes Vármegyékben, a magok életének keresésére; azért Mendő képpen (sic!) való respectusszal kérettetnek általam minden renden lévő Uraimék (T[udni] ill[ik]) Mind Városi és Falusi Bírák Uraimék, kiket a passzus investigatioja<sup>700</sup> illeti, hogy igaz járatbelinek Lenni, Szabadon jőni s menni és mulatni, törvénytelen húzás vonástól megmenteni, maguk közé esendő Casusokat<sup>701</sup> (Bírák Uraimékon kívül) elvégezhesse és megbüntethesse fönt nevezett Lakatos Sándor Vajda: és hogy idegen Cigányoknál húzni vonni Szabad éppen ne Légyen, Sőt inkább az el Szökött Cigányokat Méltóságos Gróf Jobbágyait Szabadon meg foghassa, és minden Sátortól Négy Négy Máriása[t] kiszedhesen a Méltóságos Uraság részére, Úgy a Méltóságos Uraság Tisztjeinek, Járandó Taxát, Baktára megadhassa; Amely Cigány pedig följobb nevezett Vajdára támadna, vagy támadni Szándékozna, assistenciat adni, hogy Compescalhassa<sup>702</sup> méltóztassanak; mely ebbéli jó akaratot Reciprocalni<sup>703</sup> el nem mulatom.

...

Bokta die 13tio Julii 1761.

Takacsik Antal Méltóságos Grófné Számtartója Mpp.

..ndsentibus<sup>704</sup> Comitalom,<sup>705</sup> hogy eljővén Esztendeje ki ki magának új passust<sup>706</sup> váltson.

<sup>700</sup> Az útiokmány megvizsgálása.

<sup>701</sup> (Bűn)ügyeket.

<sup>702</sup> Megfékezhesse.

<sup>703</sup> Viszonozni.

<sup>704</sup> Absentibus (=Távol levőknek)

<sup>705</sup> Elrendelem (committo).

*Forrás: MNL OL Magyar Királyi Helytartótanács C 42 Acta miscellanea Fasc. 5. No. 26. (átírta Simon Éva).*

## 260.

### **A Borsod vármegyében lakó cigányok közösségének kérelme a vármegye tisztikarához a lótarás engedélyezése iránt, 1765**

Tekintetes nemes vármegye! Nekünk érdemünk felett való irgalmas és kegyelmes nagy jó uraink!

Magunk mélységes megalázásával kénytelenítettünk nagyságtok, kegyelmetek s excellentiátok kegyelmes lábaihoz leborulván, siralmas állapotunkat és keserves panaszkodást jelenteni. Mióta régi nevezetünknek elváltoztatásával méltóztatott nagyságtok, kegyelmetek kegyesen parancsolni, hogy egy helyből más helybe ne járkáljunk és lovakat is ne tartsunk, s azokkal ne kereskedjünk, azóta ezen kegyelmes parancsolatjának nagyságtoknak megtartásával már annyira jutottunk, hogy sem a tekintetes nemes vármegye adóját meg nem fizethetjük, sem pedig magunkat nem táplálhatjuk: éhhel kellik mindnyájunknak meghalni, hanem ha nagyságtok, kegyelmetek rajtunk kegyelmesen könyörölni méltóztatnak. Esedezünk is alázatosan nagyságtoknál, kegyelmeteknél, essék meg rajtunk, szegény, pusztulásra indult népeken illetén számtalan példákban tündöklő szokott könyörülő szíve a tekintetes nemes vármegyének, s nekünk is, mint hitelesen hallatik, más nemes vármegyékben mint ennek előtte, úgy most is a lovaknak szabados tartása megengedődött; mi pedig amióta szarvas marhákat a tekintetes nemes vármegye egyes parancsolatjából tartunk, a dög gyakorta való uralkodása miatt felettébb nagy károkat és sokan utolsó romlásokat is szenvedni kénytelenítettünk; a lónak pedig oly gyakorta való dögi nem lévén, hogy mind a közönséges adó, s szolgálat, mind pedig magunk élelmünk s ruházatunk megkeresésére alkalmatosabbak lehessünk – arra való nézve alázatosan reménykedünk a tekintetes nemes vármegyének, minekünk is, mint ennek előtte, úgy most is s ezután is a lovak szabados tartására engedelmet adni, s így minket kegyesen megvigasztalni méltóztasson. Mely tapasztalandó irgalmasságtételeiért utolsó porunkig lészünk a tekintetes nemes vármegyének alázatos teherviselő, adófizető szolgálai ezen nemes vármegyében lévő megszegényedett cigányság közönségesen.<sup>707</sup>

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai XI. I. 108.*

<sup>706</sup> Útiokmányt.

<sup>707</sup> Általában véve.

*Források*

## 261.

### A Miskolcon lakó cigányok kérelme Borsod vármegyéhez a lótartás engedélyezése iránt, 1766

Tekintetes nemes vármegye! Nekünk graciosus<sup>708</sup> jó uraink s patrónusaink!<sup>709</sup>

Nagy alázatossággal ezen alázatos instantiánk<sup>710</sup> által folyamodunk nagyságtok úri gratiájához,<sup>711</sup> mivel mi is, mint akármely státusú, conditiójú<sup>712</sup> ember, tartozunk életünk-ről, arra tartozó szükséges dolgokról gondot viselni, annak, mivel magunkat táplálhassuk, sorsunkhoz képest szerét tenni. Ennek felette állapotunk felett is, semmi jószágaink nem lévén, minden reánk vetett közönséges terhet, szolgálatot elviselni, portiót<sup>713</sup> fizetni kénytelenítettünk. Alázatosson instálunk, reménykedünk nagyságtoknak, vegye méltó consideratióba<sup>714</sup> nagyságtok: mindezeket megszerezni semmi nélkül micsoda terhes dolog legyen; éppen elpusztulunk, kinek-kinek közülünk amicsoda életének módja, mestersége volna is, rendesen nem folytathatja, pénzen kell beszerzenünk arra valókat, pénzt pedig sok fogyatkozásaink miatt nem kereshetünk, egy darab fát, szemet mind drága áron vesszük. Ezeket kegyelmesen megtekintvén, mint-hogy mi helyben lakosok, nem széjjel vándorlók vagyunk és méltóságos főispán úr őnagysága is ebben hozzánk gratiose reflectált,<sup>715</sup> a lótartást nagyságtok is gratiose determinatiójuk<sup>716</sup> szerint megengedni gratiose<sup>717</sup> méltóztassanak, hogy eszerint mi is jobb módjával folytathassuk életünket és kinek-kinek amivel tartozunk, inkább véghez vihessük s megadhassuk.

Mely gratiáját nagyságtoknak mi is tőlünk lehetőképpen meghálálni, szolgálni igyekezzvén, vagyunk a tekintetes nemes vármegyének alázatos szegény szolgálói  
a' miskolczi lakos cigányok  
mind közönségesen

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai XI. I. 113.*

<sup>708</sup> Kegyes.

<sup>709</sup> Pártfogóink.

<sup>710</sup> Kérelmünk.

<sup>711</sup> Kegyéhez.

<sup>712</sup> Állapotú.

<sup>713</sup> Adót.

<sup>714</sup> Megfontolás alá.

<sup>715</sup> Kegyesen tekintettel volt.

<sup>716</sup> Kegyes határozatuk.

<sup>717</sup> Kegyesen.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## 262.

### Danyi György rimaszécsi cigány ember kérvénye Borsod vármegyéhez lovainak visszaadása iránt, 1767

Tekintetes nemes vármegye!

Excellentiátoknak, nagyságtoknak, kegyelmeteknek lábaihoz nagy alázatossággal leborulván, kényteleníttem alkalmatlankodnom, mivel az elmúlt ősszel, Szent Mihály nap után egy hétben e tekintetes nemes Borsod vármegyéből, SÁTA nevű faluból hirtelenséggel érettem jött a posta,<sup>718</sup> hogy az egy testvér húgom ottan halálon lévén, magához kívánna. Én is sietve a posta alá egy szürke lovamat, másikat magamnak vettem és tekintetes nemes Gömör vármegyéből, JÉNE nevű faluból által mentem SÁTARA. Azalatt csakhamar odaérkezett tekintetes, nemzeti és vitézlő Német József processualis<sup>719</sup> szolgabíró uram őkegyelme a maga esküdtjével együtt, és az én két szürke lovacskámat elvette. Melyek iránt már sok rendbéli úri levelekkel őkegyelmének alkalmatlankodtam, de mindezideig is káromnak megtérítését nem érhettem. Kire való nézve alázatosan instállok a tekintetes nemes vármegyénél, hogy méltóztassék tudatlanságomat tekinteni és Istenre nézve atyai kegyes gratiájából azon káromnak megtérítését irgalmasan reserválni.<sup>720</sup>

Mely hozzám, alázatos szegény szolgájához járulandó gratiájáért az Úristen nagyságtokat, kegyelmeteket minden magához tartozandó érdemeseivel együtt emberi minden maga kívánta testi és lelki jókkal áldja meg, alázatos szívemből kívánom.

Excellentiátoknak, nagyságtoknak, kegyelmeteknek, érdemem felett való méltóságos uraimnak alázatos érdemtelen cigánya

Danyi György

Rimaszécshez való jobbágy

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Species XI. I. 115.*

## 263.

### Horváth Ábrahám karcagi cigány ember kérelme Borsod vármegyéhez lovainak visszaadása iránt, 1767

Tekintetes nemes vármegye! Titulált,<sup>721</sup> titulált kegyelmes uraim!

<sup>718</sup> Hírnök.

<sup>719</sup> Járási.

<sup>720</sup> Visszaadni.

<sup>721</sup> Címzett.

*Források*

Az elmúlt májusi hónapnak vége felé nemes miskólczi szabad vásárra valamely lovakat vezettem volt eladás végett, melyeket kardszagi bizonyos civisektől hitelre alkudtam meg. De minthogy a felséges Locumtenentiale Consilium<sup>722</sup> kegyes parancsolatja szerint cigányoknak lovakkal kereskedni tilalmaztatott, én tőlem is két, hitelben adatott lovak a tekintetes nemes vármegye arra rendeltetett embere által elfogattatván, már a tekintetes nemes vármegye jurisdictiója<sup>723</sup> alá adattattak. Instanciámmal requiráltam<sup>724</sup> volt a feljebb elmúlt egyik napon tekintetes viceispán uramat, az urat, de az úr méltóztatott válaszolni s relegálni<sup>725</sup> a tekintetes nemes vármegyének eziránt leendő kegyes dispositiójára. És minthogy bizonyos városokban s privilegiált districtusokban<sup>726</sup> lakos contribuens<sup>727</sup> cigányok közé számlálhattam méltán magamat, bátorkodtam bizonyos passualis<sup>728</sup> mellett mint néha Pestre, Kecskemétre, Debreczenbe, úgy most elsőben Miskólczra is kimenni, nem is tartván semmit a rajtam esett bajtól. Kérem azért mély alázatossággal a tekintetes nemes vármegyét, mint kegyes urakat, méltóztassanak igen szegény s szűkölködő sorsomat, sok aprós cselédeimet megtekinteni<sup>729</sup> és azon elfogott, hitelre adott lovakat ezen becsületes districtualis<sup>730</sup> hadnagy Szőke Gáspárnak keze alá adatni, hogy creditor<sup>731</sup> gazdáját vagy azon lovakkal, vagy ha kezemről elkelnének, megalkudott árával megelégythessem. A kegyelmes Úristen a tekintetes nemes vármegyét bizonyosan megáldja érdemes jótéteményéért.

Vigasztalását buzgó szívvel várván maradok a tekintetes nemes vármegyének alázatos szolgája

Horváth Ábrahám

kardszagi lakos cigány s hites vajda

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai XI. I. 114.*

<sup>722</sup> Helytartótanács.

<sup>723</sup> Törvényhatósága.

<sup>724</sup> Kérvénnyel megkerestem.

<sup>725</sup> Hivatkozni.

<sup>726</sup> Kiváltságolt kerületekben.

<sup>727</sup> Adófizető.

<sup>728</sup> Útlevél.

<sup>729</sup> Tekintetbe venni.

<sup>730</sup> Kerületi.

<sup>731</sup> Hitelező.

## 264.

**Gudi György raboskodó miskolci cigány ember kérvénye a város tanácsához  
felmentése és az ellene alaptalanul vádaskodó Oláh István megbüntetése iránt,  
1769**

Tekintetes nemes törvényszék, nekem kegyelmes pátrónus uraim, s kegyes atyáim!

Mélységes magam megalázásával az urak kegyes lábaihoz borulván, ezen alázatos instantiám által járulni kényteleníttem. Tekintetes urak, jóllehet magistratualis inquisitio<sup>732</sup> ellenem peragáltatott,<sup>733</sup> mely inquisitóra hét hetektől fogva vason a nemes vármegye tömlöcébe éhen, szomjan raboskodom, noha a reám esküdt tanúk nagyobb részint haragosaim, de Vadászi Oláh Istók gyermekségemtől fogva megesküdt ellenségem. Aminthogy mostan is ő miatta szenvedek, mert amidőn ő azon nap estefelé a piacról jött is, kiért okoztatom én Oláh Istvánt, az Ivók háza előtt szilvát ettem, s őtet becsüllettel kértem, hívtam, hogy enne velem szilvát, de ő erre is istentelenül felelt, salvo honore:<sup>734</sup> Nem eszem én, baszom a véred, veled. Amint is mindjárt hajamon fogva hurcolt, megvérezett ellenségesképpen. Mégis, mint esett értésemre, tanú is ellenem, s oly dolgokat költött reám, kit sohasem cselekedtem, sőt, gondolatomban sem volt.

Kire való nézve megtekintvén a tekintetes törvényszék Oláh Pestának régtől fogva ellenem való dühösségét s ellenségeskedését, fassióján<sup>735</sup> hogy építsen,<sup>736</sup> nem méltó, mert én az atyámat s anyámat nem hogy valaha ütöttem vagy vertem volna, sőt másoktól is oltalmaztam, mint ilett igaz gyermekükhöz. Annyival is inkább semmi enormis<sup>737</sup> káromkodást, kivel vádoltatom, nem tettem.

Arra való nézve a tekintetes, nemes törvényszéket a Jézus nevében alázatosan instálom, megtekintvén ifjúi státusomat,<sup>738</sup> az időtől fogva ártatlan, nemes vármegye tömlöcében való szenvedésemet, kegyesen büntetés nélkül méltóztassanak abszolválni,<sup>739</sup> ígervén arra magamat, hogy koporsóm bezártáig Istennek s embereknek tetsző, kegyes és szent életet fogok gyakorlani s élni. De Isten velem közlendő kegyelmességükért is az tekintetes, nemes törvényszéket szerencsés, virágzó étellel, minden jókkal meg fogja áldani: én is életem fogytáig meg fogom hálálni s szolgálni.

<sup>732</sup> Tiszti nyomozás.

<sup>733</sup> Végeztetett.

<sup>734</sup> A kellő tisztelet megtartásával. A levélíró eltéveszthette, és 'sine honore' (tiszteletlenül) helyett írhatta a fenti szavakat.

<sup>735</sup> Vallomásán.

<sup>736</sup> Arra alapozzon.

<sup>737</sup> Rendkívüli, irdatlan.

<sup>738</sup> Állapotomat.

<sup>739</sup> Felmenteni.



*Források*

Amint is vagyok a tekintetes uraknak együgyű, rab szolgálja  
Gudi György

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai Sp. XV. nr. 120.*

**265.****Cigány zenészek kérelme az adó alóli mentesítésre, 1767**

Tekintetes nemes vármegye, nekünk kegyes uraink s patronusunk!

Szánakozásra méltó sorsunkat ha a tekintetes nemes vármegye kegyes színe eleibe nem terjesztenénk is, tudva vagyunk az uraknál, hogy mióta a nemes vármegye kegyes rendelése szerint adandó katonaságnak kiállítása elkezdődött, éjjel és nappal, mindenkor tanult muzsikáinkkal szorgalmasan és hív szívvel szolgáltunk, s ez jelen lévő óráig is szolgálunk. Minthogy pedig ez szoros szolgálatunk miatt minden más lakodalmi keresetünktől elhúzzattatván, mind élelmünknek folytatásától megfosztattunk, mind pedig portióinknak megszerzésére éppen alkalmatlanokká tettünk: arra való nézve instáljuk alázatosan a tekintetes nemes vármegyét, hogy eddig tett hív szolgálatainkat kegyes tekintetben vévén, bennünket a portiónak terhe alól, ha csak valamely részben is, feloldozni s kivenni szokott kegyessége szerint méltóztassék. Ennek utána pedig nem csak a miskolczi, hanem ezen nemes vármegyében helyheztesített s találandó több helységbéli új magyarokkal is ezen eddig csak miáltalunk tett víg szolgálatot rendről-rendre folytattatni parancsolni s rendelni méltóztassék.

Mely kegyes gratiájához a tekintetes nemes vármegyének teljes bizodalommal ragaszkodván, minden tisztelettel maradunk a tekintetes nemes vármegyének alázatos szolgálái

a quártély házban híven szolgáló muzsikus új magyarok

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai III. I. 1767.*

**266.****Bakosy Sándor miskolci cigány ember kérelme a város tanácsához a becsületét megsértő Puki Istvánné cigány ember megbüntetésére, 1781<sup>740</sup>**

Érdemem fölött való kedves, édes nemzetes bírák uraimék!

<sup>740</sup> Lást a 270. sz. dokumentumot, amelyben a Bakosiként szerepel.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Nagy alázatossággal akarván magamat megjelenteni ez kis instanciám által nemzeti bírák uraiméknak, hogy én, Bakosy Sándor 11-dik júliusnak napján voltam kihívatva Puky Pesta, Olaj Pesta veje által a Tapolczára.<sup>741</sup> Tehát én az ottan lévő fürdőben nagy gyalázatban esvén, mert Puky Pesta felesége utánunk érkezvén a Tapolczára és mi-hint<sup>742</sup> odaérkezett volna, énnekem nagy gyalázatot szerzett sokaknak fülük hallatára. Mert elsőben is ilyen szókkal és szidalmakkal illetvén engemet: Miért jöttél te ide az én urammal, te nagy lator és nagy parázna, akasztófára való és hóhér kezeibe való nagy hunczfut! Ez pediglen még nem elég volt, hanem még idehaza is az édesanyámnak nagyon bevádolt, ilyen szókkal: Miért engedi kend annak a kurva Danyinének elrontani a fiát, miért, azért, hogy az a kurva Danyiné anyaszült meztelen a fürdőben ült az ölében és úgy paráználkodtak! Mindezekre tehát ezeket mondván neki az édesanyám: miért teszel azon a fiún olyan gyalázatot piac hallatára, mert nem hiszem, hogy eztet cselekedte volna ő a sok emberek között, hiszen talán lelkétől kiválva nem kutya? Ő pediglen ezekre a szókra azt mondván és felemelvén a három ujjait, hogy őtet úgy segítse, megbizonyítja akár hatod magával: mert úgy láttam, mint a kést a hüvelyben. Én tehát ebben a gyalázatban nem akarván heverni, hanem becsületesemet meg akarván keresni, mert már ezek többször is voltak; mindezek felől tehát nagy alázatossággal lábaikhoz borulván, kérem és instálom kedves, édes, nemzeti bírák uraimékat, hogy ha lehetséges lehet bírák uraiméktől, szakasszák végét, hogy becsületesemet visszafordíthassam mindennek előtt.

Maradok legalázatosabb szolgáljuk és mindenkben szívesen szavukat fogadó

Bakosy Sándor

Signatum<sup>743</sup> Miskolcz, die 19. Julii, anno 1781.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501.b. Miskolc város tanácsának iratai. Species Sp. XIII. nr. 117.*

## 267.

### **Vadászi Kozi miskolci cigány ember kérelme Borsod vármegye tisztikarához a verbunkos katonák által tőle követelt zenei szolgáltatások könnyítése érdekében, 1781**

Mióta a nagy árvíz úgy megpusztított, hogy éppen ami akkor rajtunk volt, az maradott meg, azidőtől fogva úgy is, a' mint vóltunk, fel nem vehetjük magunkat. A portió fizetés, közönséges szolgálat megvagyon rajtunk. Ami pedig közelebb<sup>744</sup> szorongat, a

<sup>741</sup> Miskolctapolcára.

<sup>742</sup> Mihelyt.

<sup>743</sup> Kelt.

<sup>744</sup> Újabban.

*Források*

verbuncus katonáknak kénytelen is szolgálnom kellett hegedülésemmel. Ekkor szegény állapotomhoz képest is magam dolgához nem láthatok, csak most, Adventre hagytam félbe, ismét azt kívánják, azon szolgálatra előálljak. Instálom alázatosan a tekintetes urakat, méltó tekintetben vévén abból lett sok fogyatkozásomat, különben is annak idejében az uraknak is megkívántatik szolgálatom: vannak mások is, akik a katonáknak abban szolgálhatnak, ha sorrendes időt szabván hozzá, a következés szerint tartozom megcselekedni. De ha csak én nyomorítottassam meg, készebb lések Miskolcából is kimenni, mivel így semmiben nem mehetek elő. Azon katonákat illető szolgálatra jó rendelést tenni és most közelebb<sup>745</sup> az alól való felszabadulásom felől parancsolatot adni méltóztassanak.

Vagyok a tekintetes viceispán uraknak alázatos szegény szolgálja  
Vadászi Kózi

*Forrás: MNL BAZML IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai XI. I. 141.*

**268.**

**Balogh Zsuzsannának, Budai Mátyás feleségének kérelme  
a miskolci járás szolgabírájához a porciófizetés alóli felmentés iránt, 1783**

Tekintetes úr, szolgabíró uram!

Az alább írt alázatosan instálja a tekintetes urat eziránt, hogy a portiója súlyos, maga is már öreg, mert egy jó lécszöget sem tud ütni, felesége is elnyomorodott a lábára, a fia is verbunk hegedűse, semmi hasznót nem teszen az én házam körül, mégis a portióra fel vagyok vetve.<sup>746</sup>

Méltóztasson irgalmasságot cselekedni a tekintetes úr: kegyes úri grátiáját holtáig meghálálni meg nem szűnik a tekintetes úrnak alázatos legkisebb szolgálója  
Balog Susanna Budai Mátyás hitvese

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Species. IX. nr. 104.*

**269.**

**Kőszeg város jelentése a városban élő egyetlen cigány lakosról, 1783**

Kőszeg, 1783. október 31.

<sup>745</sup> A közeljövőben.

<sup>746</sup> Vétetve.

Mégis a Fölséges Konzíliumnak sub 2<sup>da</sup> octobris a(nni) c(urrentis) et N<sup>ro</sup>747 19. kelt intimatuma,<sup>748</sup> mely által a cigány nemzetről való tabelláris információ pro primo anni huius semestri<sup>749</sup> kérettetik sub C.<sup>750</sup> olvastatván, hasonlóképpen vissza íratott, hogy egy cigány gyermekén kívül, ki is a takács mesterséget tanulja, ezen városnak territóriumában cigány nem lakik. Mely conceptus sub C referáltatott, és expedíaltatott.<sup>751</sup>

*Forrás: MNL VaML V. 3. a. Kőszeg város tanácsának iratai. Jegyzőkönyvek. 364–365.*

## 270.

### **Bakosy Sándor miskolci cigány ember kérelme Borsod vármegye szolgabírájához és a város tanácsához a kezét megsebesítő Bíró János kondással szembeni elégtételadás iránt, 1783**

Tekintetes szolgabíró uram s nemzetes bírák uraimék, nekem kegyes fő patronus uraim!

Alázatos instantiám által folyamodni kívántam tekintetes szolgabíró uram s nemzetes bírák uraimék kegyes szemük eleibe ezíránt: hogy lévén én a múlt 1782-dik esztendőben megesett október havának az elein a kocsmában vasárnap muzsikálni, hétfőre virradóra, éjfél után 4 órakor haza mentem és házamba lefeküdtem. Mely napra midőn felvirradtunk volna, reggel jött hozzám az utcánk kondása minden hívás nélkül, kért azon, hogy az eleibe járt, de már ekkor hízlalóba bevetett két süldőimet – úgymond – herélnénk ki. Melyre én magamat mentegtvén s őtet is tiltván, teljességgel nem akartam, mivel a fiam is odahaza nem volt. A nevezett kondás pedig a szomszédaimat összejárván, akaratom ellen embereket mindaddig keresett, kikkel a süldőket kiherélhesse. Mígnem egyre akadván, házamhoz hozta, kivel midőn lenyomták volna, magam is segítvén tartani; minthogy nem is úgy fordult a süldőhöz, amint illetet volna és a kést is úgy tartotta, mint ha a belét akarta volna kihalásítani, a bal kezemen a csuklóba az inakat általvágta, és mihelyt kezemet megvágta, azonnal elszaladt.

Melyre való nézve esedezem alázatosan tekintetes szolgabíró uram és nemzetes bírák uraimék előtt, hogy mivel én sok ízbe tiltottam, hogy hagyják békét süldőimnek, s nem engedett sok kéréseimnek, úgy tapasztaltam, hogy szántsándékkal cselekedte a kezemnek elvágását, minthogy a süldőt is úgy herélte, hogy egy arasznyira is nyúlt ki egy hónapig is a gyökere, mely miatt a süldő is elszáradott, magam pedig kezemre

<sup>747</sup> Numero.

<sup>748</sup> Folyó év október 2-ai dátum alatt, 19-es számmal kelt rendelkezése.

<sup>749</sup> Ezen év első félévére vonatkozóan.

<sup>750</sup> C betűjelzés alatt.

<sup>751</sup> Mely megállapítás C betűjelzés alatt került följegyzésre és kiadásra.

*Források*

annyira elnyomorodtam, hogy azóta egy krajcárt sem kereshettem, hanem a múlt héten hítt el az öcsém magával, hogy a brügöt<sup>752</sup> amint lehet, zörgessem – idegen magával el sem vitt volna.

Az én elnyomorodott állapotomat kegyesen megtekinteni és a nevezett kondással a kúráért<sup>753</sup> és sérelemért megfizettetni parancsolni méltóztasson.

Tekintetes szolgabíró s nemzetes bírák uraimék kegyelmességeket holtomig meghálálni el nem mulatom és vagyok tekintetes szolgabíró uramnak s nemzetes bírák uraiméknak alázatos legkisebbik szolgája

Bakosi Sándor

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Species. IX. nr. 64.*

## 271.

### **Danyi István miskolci cigány ember feleségének, Vadászi Zsuzsannának a kérvénye Miskolc város tanácsához Vadászi István tolvajjággal gyanúsított lányának elfogatása iránt, 1784**

Nemzetes főbíró uram, nemzetes bírák uraimék, nekem kegyes pátronus uraim!

Alázatosan jelentem panaszom a nemzetes bírák uraimék előtt ez iránt: ezelőtt mintegy hat hetekkel házamhoz fogadtam Vadászi Istvánt és feleségét. Nemes Palóczi János uram szolgálója minden lopott portékákat Vadásziné leányához hordott, és az én házamban lakván, azt gondolták, hogy én vagyok az orgazda. Holott mind ezideig sem a nemes vármegyén, sem nemzetes bírák uraimék előtt semmi bajomért nem voltam. Múlt hétfőn is, amidőn Edelénbe kellett volna mennem bajomnak eligazítására, Vadásziné el nem eresztett, hanem azt mondta: Te – úgymond – ne jöjj el Edelénybe, mert ott a tömlőcbe tesznek, vagy pedig megvernek keményen. Én megijedvén, el nem mentem, Vadásziné pedig elmenvén Edelénbe, az leánnyal megegyezvén a tömlőcbe, 3 poltrát adott neki Vadásziné. Amely levelet innen vitt, azután adta kézhez, mikor már a leánnyal beszélt.

Alázatosan reménykedem nemzetes bírák uraimék előtt, méltó panaszomat meghallván, és a leányát is Vadászinénak, mivel elszökött, véle elől hozatni – mert az főbb oka mindennek – parancsolni méltóztassanak az urak.

Mely hozzám mutatott kegyes úri gratiájukat nemzetes bírák uraiméknak amidőn meghálálni el nem mulatnám, vagyok nemzetes bírák uraiméknak alázatos szolgálója

Vadászi Susánna,

Danyi István felesége

<sup>752</sup> Bögöt.

<sup>753</sup> Gondért.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. IX. nr. 181.*

## 272.

### **Kozák János kérelme a miskolci járás főszolgabírájához porciófizetés alóli felmentés iránt, 1785**

Tekintetes ordinarius szolgabíró<sup>754</sup> uram!

Alább írt alázatosan folyamodom a tekintetes ordinarius szolgabíró uram kegyes színe eleibe ez okon, hogy ámbár engemet a feljebb elmúlt esztendőkből benyújtott instantiámra<sup>755</sup> az ekkori tekintetes conscriptor<sup>756</sup> urak a közönséges teher viselés alól kegyesen kivenni méltóztattak vala, mindazonáltal ezen folyó esztendőre újra a portióra felvétetvén, a portióm 3 rénes<sup>757</sup> forint és egynehány krajcár.

Minthogy pedig én már megélemedett és 70 esztendőket meghaladott és 8 esztendő alatt kétszeri gutaütés miatt dolog tehetetlen nyomorult ember vagyok, mely miatt nem hogy a portióm megfizetésére elégséges volnék, de a mindennapi kenyermek megkeresésére is elégtelen vagyok, esedezem alázatosan a tekintetes ordinarius szolgabíró uram kegyes színe előtt, hogy a közönséges teher viselés alól kegyesen kivenni méltóztasson tekintetes ordinarius szolgabíró uram.

Melyek után maradok tekintetes ordinarius szolgabíró uramnak méltatlan alázatos szolgája

Kozák János újparaszt.

Miskolcz, die 26-a Septembris 1785.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. IX. nr. 450.*

## 273.

### **Dardos János cigány ember kérelme Miskolc város tanácsához a Siroki István cigány ember elleni perében, 1785**

Nemzetes bírák uraimék!

Alázatos instantiám által folyamodom a nemes magistrátus kegyes színe eleibe eziránt: énhozzám jövén múlt pénteken Siroki István, hogy napi számra szemet égetni menjek

<sup>754</sup> Főszolgabíró (iudex nobilium ordinarius).

<sup>755</sup> Kérelmemre.

<sup>756</sup> Összeíró.

<sup>757</sup> Rajnai.

*Források*

neki az erdőre. Amelyre feleltem: Már elígérkeztem másnak fedni. Melyre Siroki István: Hiszen én is megfizetem a napi számot. Igaz, hogy meg is adta. Én: Nem bánom – úgymond – ha elmegyek is, de magamnak is hozok egy zsákkal. Akkor nekem semmit se szólott iránta. Mikor a szénnel hazajöttünk, le akartam venni a zsák szenemet, de Siroki István nem engedte, sőt így szólott: Baszom a cigány lelked, majd megfizetek! Sőt, főbe is ütött, melyet a szekeressel megbizonyítok.

Alázatos instálom nemzetes bírák uraimékat, dolgomat eligazítani és Siroki Istvánt meginteni méltóztassanak az urak. Kegyességükért élek, halok.

Az nemes magistrátusnak alázatos szolgája

Dardos János

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. IX. nr. 337.*

**274.**

**Siroki István cigány ember kérelme Miskolc város tanácsához  
a Dardos János cigány ember elleni perében, 1785**

Nemzetes bírák uraimék!

Alázatos instántiám által folyamodom a nemes magistrátus kegyes színe eleiben ezi-ránt: múlt pénteken megfogadtam Dardos Jánost az erdőre szenet égetni, egy napra 4 garasokba, meg is fizettem mind a két napi számot. Amidőn a szénnel a város végén jöttünk volna, a szekerest megszólítván Dardos János, mondotta: Megálljon kend, azt az egy zsák szenet hadd vegyem le! Melyre én mondtam: Hiszen én kendnek megfizettem mind a két napi számot, miért vinné el kend a szenet? A zsák pedig nem köb-lös zsák volt, hanem hat vékás. Akkor kétfelé hasítván a zsákot, a szén belőle mind kiomlott.

Alázatosan esedezem a nemes magistrátus kegyes színe előtt, dolgunkat eligazítani és köztünk igazságot tenni kegyesen méltóztassanak az urak.

Mely kegyes jóságokat nemzetes bírák uraiméknak amidőn meghálálnék, vagyok a nemes magistrátusnak alázatos szolgája

Siroki István

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. IX. nr. 337.*



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## 275.

### Makói cigányok mezőgazdasági munkavégzése, 1785

Tekintetes Nemes Vármegye!

Alább írottak nagy alázatossággal a következő itt kitett punctumokban foglalt könyörgésünket bemutatjuk.

1o: Amint értésünkre esett az, hogy a Tttes Ns<sup>758</sup> Vármegye a Fölsőségeknek kegyelmes rendelésük mellett gyermeinket a paraszti rendhez illendő munkának művelésére ugyanaz contribuenseknek<sup>759</sup> kiosztogatni méltóztatni fog, azon okból is, hogy a sok házról házra való henylő rendetlen koldulás elmúlnék, és kiki rendünkön lévő, paraszti munkával élelmét keresné. Mivel pedig

2o: Találkoznak olyanok közülünk, amint a Bírák és az egész város népénél tudva vagy, hogy hasonlóképpen ugyanaz paraszti munkával minden élelmüket keresik, paraszti öltözetben járnak, Portio Joga, s mindennemű adózásukat fogyasztás nélkül megszerzik, és az egész nyári időt mezei munkával, kaszálás, gyűjtés, aratásokkal véghez viszik gyermeiknek segítségével, és így esztendőbeli élelmüket keresik, és érdemelik.

3o: Hogy az ilyenek akik volnánk, kegyes consideratióban<sup>760</sup> a Tttes<sup>761</sup> Nemes Vármegyétől vetetődne, alázatosan könyörgünk gyermeinknek magunk segítségére nálunk való további megmaradásukért; mivel látható az, hogy sokan közülünk, jóllehet ugyan vannak házról házra való sátorozók, akik már egy kevés földcskével is bírunk, és mind ez időig mezei paraszt munkának igájával élelmünket keressük, kegyes rendeléséhez magunkat alkalmaztatván ezen alázatos könyörgésünkben meghallgattatunk. Mely iránt is kegyes protectiójában<sup>762</sup> ajánlottak nagy alázatossággal maradunk

Tekintetes Nemes Vármegyének

alázatos Jobbágy szolgálai, Makai Új Polgárság s Lakosok

Die 14a Octobris [1]785.

*Forrás: MNL CsCsML MF IV. A. 1. a. Csanád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1785.*

<sup>758</sup> Tekintetes nemes.

<sup>759</sup> Adófizetőknek.

<sup>760</sup> Megfontolásba.

<sup>761</sup> Tekintetes.

<sup>762</sup> Oltalmába.

*Források*

## 276.

### Budai Mátyás cigány kovács kérelme a diósgyőri kamarauradalom prefektusához egy miskolci telek átadása iránt, 1786

Tekintetes cameralis praefectus úr!

Én, alább írt most múlt Szent György nap előtt a tekintetes Fáy urak volt felső malma mellett lévő házamat 24 vonás forinton is kényteleníttettem eladni azon okból, 1-mo: minthogy már négy esztendeje múlt, hogy feleségem a súly köszvényben nyomorogna, és adósságban vertem volna magamat miatta, két esztendőbeli portiómat és taxámat is kellett fizetnem. Ház nélkül ugyancsak nem lehetek: esedezek azért, 2-do: méltóztasson a tekintetes úr azon malom mellett, két vízfolyás között lévő bizonyos mészgödör helyet (amellyet már más új parasztnak is mutattak ki bírák uraimék, de nem vette fel) nekem által engedni s kimérettetni. Mely helyen hogy a szomszédoknak kárára vagy ország útjának szorítására lenne épült házam, éppen nem; a molnár gazda sem ellenkezik, akarná inkább, hogy közel lévén hozzája, amaz malomhoz megkívántató aprólékos kovácsi munkáját is végezhessem.

Melyekre való nézve továbbá is instállok, a tekintetes úrnak alázatos szolgálja

Budai Mátyás

új paraszt és contribuens<sup>763</sup> kovács

Signatum<sup>764</sup> Miskolcz, 23-a Maii, 1786.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. IX. nr. 419.*

## 277.

### Kozák Zsuzsanna miskolci cigány asszony kérelme a város főbírájához helytelen életet élő férjének megrendszabályozása iránt, 1786

Nemzetes bíró uram, nekem kegyes fő patrónus uram!

Alázatos instantiám által nemzetes bíró uram kegyes színe eleibe terjeszteni kényteleníttettem, miképpen férjem, Siroki György öt esztendőktől fogva, amióta feleségül eljegyzett, vélem meg nem elégedvén, haszontalan, rossz személyekkel társalkodni, s azokra keresményeit vesztegetni meg nem szűnván, ennek előtte három esztendővel is egy bizonyos leánnyal elszökött s gyermekemmel együtt terhes állapotomban hitetlenül elhagyott. Legközelebb pedig a múlt új esztendő naptól fogva maga házánál dolgozni nem akarván, ámbár magának kovács mesterségéhez megkívántató minden

<sup>763</sup> Adófizető.

<sup>764</sup> Kelt.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

szerszámai vannak, a bátyjánál dolgozik csupán ez okon, hogy azon trombitásnéval, kivel most újra összeszövetkezvén, elszökni szándékozik, szabadosabban tractálhaszon:<sup>765</sup> az én és tőle származott két nevetlen gyermekeim élelmünkre pedig keresményéből egy krajcárt sem ad, hanem a nevezett személlyel éjjel és nappal együtt lévén, vesztegeti s issza meg, sőt, felém sem jó, melyet az egész utcával megbizonyítok. Mely törvénytelen dolgokról amidőn dorgálom, azt feleli, hogy ha sajnálom, menjek én is a lógerbe s én is kapok. Ha pedig fenyegetem, hogy beadom, azt mondja, hogy neki sem viceispán, sem pedig bíró nem parancsol, annyival is inkább azon személynek, mert az úri asszony, s a többi.

Melyre való nézve esedezem alázatosan, hogy mivel már kocsmákon s más egyéb helyeken ismét csinálja az adósságot, azt tévén fel magába, hogy elszökik, s a házból kitelik – hogy ismét fejem felől a házamat az ő adósságáért el ne vegyék, mint amikor már elszökött, elvették volt: nevezett férjemet citáltatni s azon törvénytelen dolgokról megdorgálni s férji kötelességét elejébe adni méltóztasson nemzeti bíró uram.

Melyek után maradok nemzeti bíró uramnak méltatlan, alázatos szolgája

Kozák Susánna új lakos

Miskolczon, die 13-a Junii, 1786.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Sp. Miskolc város tanácsának iratai. IX. nr. 431.*

## 278.

### **Ifjú Budai Mátyásné Nani Zsuzsanna cigány asszonykérelme Miskolc város magisztrátusához az őt az öreg Budai Mátyásné részéről ért sérelem kivizsgálása iránt, 1787**

Nemes magisztrátus!

Az alább írt jelenti, bátor Daru Zsigáné és Keresztúri Zsigáné megesküdtek volna is ellene az Matyiné részére, az instáns is contrainquiráltatni<sup>766</sup> kíván és el is készült volna, hanem minthogy azon suszter mesternek házát, nevét nem tudná, aki Matyinét kémenyen megpirongatta a piacon: vasárnap – reményli – meglátja vagy a templom előtt, vagy a piacon, azt legjobb tanúnak denominálja,<sup>767</sup> és tagadja továbbá is az instáns 1-mo: hogy ő Matyinét sem most a piacon, sem azelőtt másutt boszorkánynak nem kiáltotta, nem mocskolta. Miért mégis

<sup>765</sup> Értekezessen.

<sup>766</sup> Ellennyomozást végeztetni.

<sup>767</sup> Nevezi meg.

*Források*

2-do: hat esztendőktől fogva ijesztgette, sit venia:<sup>768</sup> fene franczúrral etette, bestiázta; adja okát, mit látott Vita katonával is hozzája, hogy megkurvázta.

3-tio: Jól tudja azt az instans, hogy ő Matyinét nem mervén legkisebb illetlenséggel is illetni, merne megesküdni. Ellenben

4-to: bátor megboszorkányozták vagy kurvázták volna is már egynéhányszor mások, némelyeket keresett, némelyekkel pedig fel is hagyott, a nemes magistrátusnál sokszor alkalmatlankodván, mindannyiszor vesztett. Most is nincs igazsága, keresse elsőben azokat. Mégis

5-to: ha meg mer Matyiné maga esküdni, hogy az instáns megboszorkányozta vagy kurvázta volna, kész a büntetésre, hogy többé a nemes magistrátusnak se légyen miatta alkalmatlansága.

Most absolváltatását,<sup>769</sup> Matyiné iránt pedig illendő satisfactiót instál<sup>770</sup>

Nani Susanna új paraszt,

ifjú Budai Mátyás felesége

Signatum<sup>771</sup> Miskolcz, 15-a Junii, 1787.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. XIII. nr. 343.*

**279.**

**Budai Mátyás miskolci cigány ember kérelme a város tanácsához  
az őt Antalfi István által ért rágalmozás alóli felmentés iránt, 1787**

Nemzetes magistratualis urak, érdemem felett lévő patronus uraim!

Mélységes alázatossággal folyamodom a nemes magistratus kegyes színe eleiben. Az ünnepek után való esőjárásban Antalfi István a vizet felettébb a házamra vette. Én pedig szóltam, hogy: Miért cselekszi ezt kend, szomszéd uram, holott nem csak nekem, hanem őfelsége malmának is kárt fog kend okozni. Mely úgy is vagyom. Erre a szavaimra engem becstelenített, mondván: Menj be, ne locsogj, kurva anyád! Én mindeneket békességes tűréssel elszenvedtem, mégis engemet káromkodással vádol. Mely szerint is alázatossággal esedezem a nemzetes urak kegyes színe előtt, méltóztassanak a megnevezett felemmel lévő magam mentségét megtekinteni és engemet ezen vád alól felszabadítani. Mely gyakorlott kegyességét a nemzetes uraknak óhajtva elvárnám.

<sup>768</sup> Legyen bocsánat (ti. a kifejezésért).

<sup>769</sup> Felmentetését.

<sup>770</sup> Elégtételt kérelmez.

<sup>771</sup> Kelt.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Magamat ajánlván vagyok és maradok a nemzetes magistratualis uraknak alázatos szolgája  
Buday Mátyás

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. XIII. nr. 343.*

**280.**

**Vadászi István miskolci cigány ember kérelme Miskolc város tanácsához  
tolvajssággal gyanúsított gyermekének felmentése iránt, 1787<sup>772</sup>**

Nemzetes bírák uraimék, jó patronus uraim!

Mélységes alázatossággal folyamodom a nemes magistratus kegyes színe eleiben. Eseedzem ilyen formán: én, mint atya fáradozom magam gyermekem után. Itten, az árisztomban<sup>773</sup> vagyon vásárnaptól fogva valamely szihalmi ember pénzének elveszése miatt. Arra való nézve, hogy ha bűnösnek találtatik, érdemlett büntetését vegye el, csakhogy itten ne sanyarogtasson, mely szerint is reménykedve instálom a nemzetes urakat, méltóztassanak kegyesen absolválni.<sup>774</sup>

Mely velem teendő atyai hűségüket és kegyes grátiájukat elvárván, maradok a nemzetes uraknak alázatos szolgája  
öreg Vadászi István

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. a. Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Sp. XIV. nr. 145.*

**281.**

**Balog István miskolci cigány ember kérelme a város tanácsához börtönben lévő  
fiának kezességén való kiengedése iránt, 1787**

Nemzetes bírák uraimék, érdemen felett való patronus uraim!

Egész alázatossággal folyamodom kegyes színe eleibe a nemzetes uraknak. Esedezem ilyen formán: ugyanis én gyermekségemtől fogvást itt, a nemes városon nyomorúságos lakásomat töltöm és már 18 esztendeje, mióta a város közönséges adójában fizetést tészek és semmi baja vagy hátra maradása a nemes magistrátusnak soha velem nem

<sup>772</sup> Lásd a 271. sz. dokumentumot.

<sup>773</sup> Fogdában.

<sup>774</sup> Felmenteni.

*Források*

volt. Most ugyan a fiacskám itten az áristomban<sup>775</sup> vagyon valamely állapotért, melyben semmit sem tudok. De minthogy nagyon rosszul van egészségében, arra végre folyamodtam a nemzetes urakhoz. Alázatosan instálok, méltóztassanak kezességem kiesztetni: mindenkor, amikor kívántatik, magam személyében előállok érte. Mely kegyes, hozzám megmutatandó kegyes atyai gráciájukat elvárván, maradok a nemzetes uraknak alázatos szolgálja  
Balog István új magyar

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. XII. nr. 145.*

**282.**

**Farkas András sajobábonyi cigány ember kérelme Miskolc város magisztrátusához ellopott kovácsszerszámainak visszaszerzése iránt, 1790**

Nemes magisztrátus!

Alázatos instántiám által folyamodtam a nemes magisztrátus kegyes színe eleiben ez iránt: múlt Lukács vására előtt diósgyőri csapongó tolvaj Tót Pista nevű cigány ellopott tőlem mesterségemhez tartozó vas üllőmet, tengelyező fogómat, nagy verőmet, egy pár csizmámat, egy kötő fejszemet, mely szerszámok nélkül dolgoznom lehetetlen. Ezen feljebb nevezett műszerek közül reá akadtam itt, Miskolczon lakos Jávorszki János kovácsnál a tengelyező fogómra, a szarvas üllőmet pedig már vidékre eladta Prihraczi György[nek], a többieknek pedig még semmi nyomába nem akadtam. Azon Jávorszki Jánosnál lévő tengelyező fogómnak odaadását megbizonyítom ezen cigány suhancczal. Minthogy azon két darab szerszámomra reá akadtam és mind az Isten, mind pedig az világ törvénye kinek-kinek az magáét visszaadni parancsolná, alázatosan esedezem az nemes magistratus kegyes színe előtt azon két becsületes embereket úri színek eleiben hívatni és azon két darab műszeremet vélek visszaadni méltóztassanak. Melly kegyes úri gráciájukat az uraknak amidőn meghálálnám, maradok a nemes magisztrátusnak alázatos szolgálja  
Farkas András bábonyi lakos  
Miskólcz, 16-a Martii, 1790.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. IX. nr. 765.*

<sup>775</sup> Fogdában.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## 283.

### Danyi István özvegyének, Vadász<sup>776</sup> Zsuzsannának kérelme Miskolc város tanácsához házhely kimérése iránt, 1792

Tekintetes nemzeti főbíró uram!

Nagy alázatossággal kénytelenítettven esedezem a tekintetes főbíró úr előtt ez okon:  
ad

1-mum:<sup>777</sup> hogy alkalmas esztendeje elmúlván, hogy özvegyi állapotomra jutottam hatod magammal, hogy nem tudván már mi módon őket mindennapi keresetem által táplálnom kellettnek, kénytelenítetttem fejem alól hajlékomat is eladnom gyermekeim táplálására nézendő képest,

2-dum: hogy azon háznak eladása kevés pénzecském tőlem el ne fogyna, kívántam magamnak árváimra nézve egy házacskát csináltatni. Melyre való nézve alázatosan instálom tekintetes főbíró uramat, méltóztassék szegény ügyefogyott árváimra nézendő képest valaholott őfelsége fundusán kevés helyecskét mutatni, holott én bátorságosan magamnak egy viskócskát építhessek. Mely kegyes, szíves gratiájáért a tekintetes főbíró uramnak meghálálni el nem mulatom.

Alázatos szegény ügyefogyott, néhai Danyi István csigány (sic!) elmaradott özvegye Vadász Zsuzsanna

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. V. nr. 95y.*

## 284.

### Bari Sándor cigány közkatona kérelme Miskolc város főbírájához elszőkött feleségének megkerestetése iránt, 1792

1792. október 16.

Tekintetes főbíró uram!

Alább írt alázatosan tekintetes főbíró uram kegyes színe eleibe terjesztem, miképpen katonává lévén én most hat esztendeje, a feleségem, Siroki Sára itt, Miskolcz városában a testvér bátyjánál, Siroki Mihálynál maradt. Aholott katonává lételem után négy esztendőig lakván, minthogy feslett életet élt s latrokkal conversált,<sup>778</sup> innen is kiűzettetett és ennek előtte két esztendővel ugyaninnen, Miskolcz városából tiszatarjányi

<sup>776</sup> A 271. sz. dokumentumban Vadász Zsuzsanna írásmóddal szerepel a neve.

<sup>777</sup> Ad primum – először.

<sup>778</sup> Társalgott.



*Források*

lakos Poczók Miklós feleséges új lakos – gesztenye színű, hosszú, göndör hajú, vékony, szőke, himlőhelyes ábrázatú, egyik szemére hályogos, alacsony termetű, s mintegy 30 esztendő, catholicus – legénnyel elszökött és mai napig sem tudván hol lételeket (ámbar már kerestem), a tekintetes nemes regiment tőlem azt kívánja, hogy elszökött hitetlen feleségemet, kinek neve már a prothocolumában<sup>779</sup> a tekintetes nemes regimentnek beíratott, állítsam elől. Erre való nézve esedezem alázatosan, méltóztasson tekintetes főbíró uram énnékem úgy, mint már tekintetes Gömör vármegyei főszolgabíró úr passust<sup>780</sup> adni méltóztatott, itt lakván hitetlen feleségem testvérjei, Siroki István és Mihály, ahonnan elszökött, s legbővebben tudván, minemű státusban voltak mindketten, amidőn elszöktek, oly testimonialist<sup>781</sup> a fent írt két testvérjei relatiójuk<sup>782</sup> után adni, hogy csakhamar elszökésük után Siroki Istvánnál megfordulván egy Diós-győrből Pacsírban származott, Tóth István nevű becsületes ember világosan mondotta, hogy nála és a színjében feküdt gyermek ágyat; kire reá bízván Siroki István, hogy mivel nem férje az, akivel tekereg, fogassa meg, meg nem fogatta. Maradván tekintetes főbíró úrnak méltatlan alázatos szolgája  
Bari Sándor  
Nadasdianum<sup>783</sup> regiment[beli] közkatona

Miskolcz, die 16-a Octobris,<sup>784</sup> 1792.

A feleségem reformáta, magas, derék termetű, vastag, gesztenye színű, fodorított hajú, ekkor [- -] kárton kabátban s csizmában járt, amikor elszöktek.

*Forrás: MNL BAZML IV. 1501. b. Miskolc város tanácsának iratai. Sp. V. nr. 1015.*

## 285.

### Két rimaszombati cigány ember személyleírása, 1814

1814. augusztus 30.

Azon cigány asszony és menyecske leánya személyes leírása

<sup>779</sup> Jegyzőkönyvében.

<sup>780</sup> Útlevelet.

<sup>781</sup> Bizonyáglevelet.

<sup>782</sup> Jelentésük.

<sup>783</sup> Nádasdy-féle.

<sup>784</sup> Október 16. napján.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*22099.<sup>785</sup>

Középszerű, vastag, kerek képű, nagy csecsű, barna, fekete felforgó szemű, piros, min-tegy 40 esztendő, tótul, magyarul beszél jól, oláhul tán nem is tudott.

Ennek leánya magasabb termetű, vékony sikartz<sup>786</sup> testi állású, kerek képű barna szemű, mindegy 20 esztendő menyecske. Rosta üst és vas serpenyőket fódózott ci-gányok közül való, tán oláh cigányoknak kellett lenniük, többet is megcsaltak, de nem oly tetemesen, mint az esedezőt.<sup>787</sup> A passusuk Sz. Iványból Nemes Neográd Vármegyéből valóknak mutatta őket lenni, de magukat is úgy adták a kérdezőknek, Balásházy főszolgabíró al-írása alatt volt passusa amint hallatszott, mely egy hónapra szóló volt; Rimaszombat városában kívül a temető felé való pataknál négy taligával sátorozott.

*Forrás: MNL BaML IV. 1003. b. Pécs Város Tanácsának iratai. 2393/1814.*

**286.**

**Németh Örzse rablással vádolt cigány asszony szabadvallása  
(Barnag, Nemespécsely), 1832**

1832. január 26.

[A külzetten:]

*335. Tekintetes Nemes Zala Vármegyének Büntető Törvényszékéről.*

Hivatalból Weszprémbe

Nagy Méltóságú, Méltóságos, Fő Tisztelendő, Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nem-zetes és Vitézlő Rende, Kedves Barátaink, Szomszédaink és Atyánkfiak!

Fogságunkban raboskodó Németh Eörzse megyénk kebelebeli N. Pécseli helységben lakozó Győrei Mihályné háza felszereléséért vádoltatva lévén, minekutána az ellene támasztott B[üntető] perhez csatolt és párban ’/, alatt ezennel Nagyságtoknak, Ke-gyelmeteknek is megküldött szabadvallása 3. pontjában azt állítaná: hogy a vádbéli rablást bizonyos Juli nevezetű testes, pofitos,<sup>788</sup> fekete, fiatal és véle előbb is ismeret-ségben volt, mostanság pedig Nagyságtok, Kegyelmetek Barnagi helységében tartóz-

<sup>785</sup> Helytartótanácsi iktatószám

<sup>786</sup> Talán a magyar sikár melléknévből, melynek jelentése sima, sík, itt lehet „egyenes” testi állású (Dr. Ballagi Mór: Magyar-német szótár. Pest, 1872. 679.) vagy a német schick = fess, csinos, sikkes mel-léknévből származik.

<sup>787</sup> Sipos Jánost csalárdul megkárosították.

<sup>788</sup> Pufók (ábrázatú).

*Források*

kode cigány asszonnyal követte el, és azzal a lopott portékákon meg is osztozott. Nagyságtokat, Kegyelmeteket ezennel szomszédi barátsággal és egyszersmind hivatalosan kérjük, hogy azon cigány asszonyt felkerestetvén befogatni és Bűn Társával leendő szemben állás végett a jövő '1832-k e' januarius hó 23-án kezdetét veendő B[üntető] Törvény Székünk eleiben, őrizet alatt hozzánk által kísértetni és a vádbéli lopás, úgy a vétkesek élete folyta iránt különben is tisztí nyomozódásokat teljesítettven, a találandó tanúkat is azon időre által rendeltetni, mindenesetre pedig a tapasztalándókról hivatalos tudósításokat hozzánk megtenni méltóztassanak. Többire Atyafiságukba, szíves Barátságukba és becses Szomszédságukba ajánlottak szokott tisztelettel maradunk.

Kelt Zalaegerszegen, Ezer nyolcszáz harminc egyedik esztendőben, Szent András havának huszon nyolcadik s több utána következett napjain folytatva tartott Büntető Törvény Székünkéből.

Kész köteles szolgálai, szíves Baráti, Szomszédi és Attyokfiai,  
Zala Vármegyének Büntető Törvény Széke

Felolvastatott az 1832-ki Januarius 26-k és 27-k napjain Veszprémbe tartatott Kis Gyűlésben.

Szabad Vallás<sup>789</sup>

1. Mi neved, hová való, hány esztendő, micsoda vallású, és minő életű személy vagy?

1. Németh Erzse a nevem, Batyki<sup>790</sup> ezen T. Ns<sup>791</sup> Zala Vármegyei helységbeli születű, édes Atyám pedig SzépLakon<sup>792</sup> Vas Vármegyei helységben B. Mikos Uraságnak kastélyában hajdú, lehetek mintegy 30 esztendő, R[ómai] C[atolikus], magányos életű, s megesett személy vagyok, ez előtt 4 esztendővel törvénytelen ágyból egy férfi gyermeket hozván e világra Udvarnaki<sup>793</sup> helységben, kit is Sz.Grothon<sup>794</sup> kereszteltek, de egy hetes korára ugyan Udvarnokon meghalván el is temettetett, és most ismét teherbe vagyok egy kanizsai fazekas legénytől György nevű Vasvári születéstől e folyó eszten-

<sup>789</sup> Tanúvallomás.

<sup>790</sup> Batyk, Zala megye, Zalaszentgróti járás.

<sup>791</sup> Tekintetes nemes.

<sup>792</sup> Mikosszéplak, Vas megye, Vasvári járás. A település földbirtokosa a 19. század első felétől a taródházi Mikos család.

<sup>793</sup> Udvarnok, ma Szerbiában a Vajdaság Közép-Bánsági körzetében fekszik Nagybecskerekétől északra az Ó-Béga mentén.

<sup>794</sup> Zalaszentgróton.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

dei nyár elejétől, a midőn a Kanizsai Pintérnénél egy hétig tartózkodtam, melyet onnét gyanítok, mivel a szokott tisztulás azóta rajtam nem volt.

2. Mikor, miért és kik által fogattattál meg?

2. E folyó Augusztus hónapnak 18-án Tóti<sup>795</sup> helységben nemes Szabó György házából a helység kisbírája által az öreg bíróhoz kísértettem, onnét pedig a Nótárius levele mellett Keővágó Eörsre<sup>796</sup> T.<sup>797</sup> Kerkapoly István Fő Sz.<sup>798</sup> Bíró Úrhoz kísértettem, ki is zárkára a Pétseli<sup>799</sup> tolvajságért a vallató Szolga Bíró Úrhoz kötözve által kísértetett, ottan pedig egy nap és egy éjjel a strázsa háznál fogva tartatván, második éjszakán azaz Augusztus 20-ára virradóra a strázsa a szobában elaluván, a nappali strázsa pedig a nyakamon volt láncot megeresztvén könnyű móddal elszöktem, s egyenest Tótiba mentem, ahol is legelsőben N.<sup>800</sup> Szabó György házához mentem, az ott hagyott ruházatokat, úgy mint egy ködmönt, melyet szolgálatomból vett pénzen hetedfél forintot vettem, egy fél inget pedig, két keszkenőt, s más aprólékos ruhákat, melyek egy bugyorba voltak kötve, melyet Augusztus 18-án, amidőn elsőben Tótiból elkísértek, Tóti lakos ifjú N. Szabó Antalnál hagytam, magamhoz vévén Badatson Tomajra a búcsúra általmentem, ahol is a poggyászatot egy házhoz betévé a misére mentem, délután pedig a Badatsanyi Szőlő Hegybe Horváth Uraság hajlékjához által mentem, a ruházatokat is mind magammal elvívén ottan, másnap azaz Augusztus 22-én nevezett Uraság szőlőjébe gyomláltam, másnap pedig ugyan azon szőlőben a Hegymester által megfogattattam, ahová a kárvallott Pétseli asszony is oda jött és a bugyor ruhákat kezébe vévén a faluba Tomajra bekísértek, onnét pedig a Bíró egy kísérő embert rendelvén mellém, Tótira Ádám János Esküdt Úrhoz kísértettem, a kárvallott Pétseli asszony is velünk jöven, ahol azon éjszaka a Bíró házában őrizet alatt tartattam. Másnap a tisztelt Esküdt Úr a már nevezett N. Szabó György feleségét velem szembe szállította s neki megparancsolván, hogy ami ruhadarabokat nála hagytam, tüstént hozná elejbe, ki is elejénten tagadást tett, hogy nála semmi ruhája sem volt a Pétseli asszonynak, de későbbben a kisbíró és a kárvallott asszony vele elmentek, s egy vánkoss cihát és egy kis ümögöt<sup>801</sup> az Esküdt Úrhoz elhoztak. Azután ismét a Bíró házához kísértettem, s még

<sup>795</sup> Ma Káptalanfői község Veszprém megyében, a Tapolcai járásban, a Tapolcai-medence szélén.

<sup>796</sup> Keővágóörs község Veszprém megyében, a Tapolcai járásban, a Káli-medence déli kapuja.

<sup>797</sup> Tekintetes.

<sup>798</sup> Szolga.

<sup>799</sup> Pécsely község Veszprém megyében, a Balatonfüredi járásban. A református templom fölötti, nyugati falurészben kisnemesek laktak, községük közigazgatásilag is elkülönült Nemespécsely néven. A templomtól keletre fekvő Nagypécselyen jobbágyok laktak. A két települést 1942-ben egyesítették Pécsely néven.

<sup>800</sup> Nemes.

<sup>801</sup> Inget.

*Források*

az Esküdt Úr Kissaludra a lopott vászon iránt írt, s egyéb dolgait végezte, addig ottan strázsáltattam, estefelé pedig az Esküdt Úr a kárvallott asszonynak egy levelet átadván azzal faluról falura zárkára, ahonnét már előbb elszöktem, visszakísértettem, megfogattatásomnak okát onnét gondolom, mivel magamat bűnösnek érzem, és mindenütt csavarogtam, és a NagyPétseli asszonyt megloptam.

3. Kit, mikor, hol loptál meg, minemű tolvajságokat követtél el, és kik voltak tolvaj társaid?

3. Igazán megvallom, hogy N[emes]Pétseli öreg Győrei Mihályné N[emes] Vlassits Rozália háza felverésén kívül semmi egyéb rosszat, s tolvajságot el nem követtem, ezen ház felverést pedig e következő módon cselekedtem: a múlt 1830-k esztendei Sz. György naptól kezdve azon esztendei Sz. Mihály napig nagyvázsonyi Czinkovics László csizmadiánál szolgáltam, ennél időm kitelvéen ugyan nagyvázsonyi Nagy Ispány Úrnál 3 hétig 3 forintért, ezen idő után pedig egész télen által a böjtig ugyan Nagyvázsonyba fonással kerestem kenyeremet. E folyó év tavasz elején pedig Keővágó Eörsre jöttem által, és ottan napszámommal kerestem élelmemet. Ezek után a múlt Sz. György napkor Veszprémbe mentem szolgálatot keresni, ahol Megyesi János ács mesterhez egész esztendőre beszegődtem, azonba nála tüstént lebetegedve 3 hetet töltöttem, de ott is mindig beteges lévén, egy hét múlva egy forint fizetéssel onnét is elmentem, s ekkor jöttem a nevezett N[emes]Pétseli asszonyhoz, de ez oda haza nem lévén a szomszédsághoz, Csordás Mihályhoz mentem által, aki is visszautasítván monddta, hogy ő kender magot megyen venni, azért csak menjek vissza Győreiné házához, s várjam meg míg haza jövend. Ezzel én a többször nevezett Győreiné házához visszamentem, s ottan az udvarába lefeküdtem, várván a háziasszonynak hazajövetelét, ezután nemsokára többször nevezett Győreiné hazajött, kinél mintegy 3 napokig gombolyítottam, ekkor Győreínével összebeszélgettünk, hogy a czeli búcsúra némely ismerősöknél élelemre valót kéregessünk, s ezen összebeszélgetésünk után Győreiné Nagyvázsonyba menve tojást eladni, én pedig Barnagra vettem utamat, ahol egyet mást kéregetve N[emes]Pétselire visszamentem, de Győreiné már ekkor a búcsúra elment, én pedig a szomszédjához mentem által hálásra. Másnapra kelve Horváth Péterhez, Győreiné harmadik szomszédjához mentem által, kinek is a felesége Kopni Erzse kért, hogy még a szőlőtől az ebéd vivéstől megjönné, maradnék meg a kis gyermekeit ringatni a háznál, mely kérésére szót fogadván nála megmaradtam, és míg én a gyermeket ringattam, egy Juli nevű testes pofitos, fekete fiatal cigány asszony, kit már azelőtt ismertem, jött hozzám, s ekkor beszélgettünk a nevezett cigányasszonnyal össze, hogy Győreiné házát verjük fel. Én mondtam neki, hogy Győreiné búcsúra elmenve a házába bemehetünk, s onnét ruhát hozhatunk, s ezen összebeszélgetésünk után aznap éjszaka azaz f. e.<sup>802</sup> Pümkösd szombatjára virradóra a többször nevezett

<sup>802</sup> Folyó esztendő.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Györeinek házába az ablakot betörvén először is én mentem be, én utamon pedig a nevezett cigány asszony is bejött, s ottan a ládába, melyet úgy feszítettünk fel, s egyebütt is amit találhattunk sötétben magunkhoz szedtünk, és az ablakon a ruhákat kihányván azzal ugyan az ablakon kijöttünk, s a ruhákat a folyosón összerakván bugyorba, holdvilágnál egyenest Keövágó Eörs felé jöttünk, ahol is a Cseren túl a gabona végébe leültünk, s a lopott ruhákon a cigány asszonnyal megosztzkodtunk, s a megosztzás után a cigány asszony visszajött, én pedig Keövágó Eörsre magam bementem, onnan pedig egyenesen Tótiba ottan lakozó N[emes] Szabó Györgyhöz, ahol is egész Szentháromság Vasárnapjáig tartózkodtam, s a ruhákat is nála tartottam. Innét pedig Szentháromság napi búcsúra Nyírádra menvén fel, aznap estére Tótiba nevezett Szabó Györgyhöz vissza is jöttem, akinél másnap a ruhákat magamhoz szedvén Keszthely felé indultam, s az útban Szentantalfán szekerekkel összetalálkozván kik Kanizsára aszalt szilváért mentek, s kérésemre Kanizsáig elvittek, ahol is egy özvegy Pintérnéhez bementem szolgálatot keresni, ki is ajánlást tett, hogy Bartsra a Sói Úrhoz mint vejének rövid időn elvinne, addig maradnék nála, én ezen ajánlásra a nevezett Pintérnénél egy hétig megmaradtam, aki is ez idő után lányához a Bartsi Sói Tisztához elvitt, s ottan 3 hétig lévén, mivel a hely nem tetszett, a kanizsai sós szekerekkel visszajöttem, aratásra visszakerültem Tótiba, ahol mindaddig szanaszét dolgoztattam míg a Tóti cigány asszonnyal Büggösnével meg nem fogattattam, ki is velem, hogy helyette utat csináltatni el nem mentem, összeveszván a bírónak feladott, úgy fogattattam meg. Megfogattatásom után pedig a ruházatokat is, melyeket a nevezett cigány asszonynál, ahol lakás képpen tartózkodtam, gondviselés alatt tartottam, tőle hoztam el, s ekkor reggel vittem a ruhákat pf<sup>803</sup>. N. Szabó Antal házához. – Azon ruhadarabok pedig, s egyéb eszközök melyeket N[emes] Pétseli özvegy Györei Mihályné házából elhoztunk e következőkből állanak: 2 darab fehér patyolat fejre való, egy dupla szélű piros virágú török fehér keszkenő, egy slár<sup>804</sup> keszkenő, még is egy fehér patyolat virágos csipkés rongyos kötény, két bodor gyolcs, fél ümög,<sup>805</sup> két piros színű vánkös héj, egy vászon lepedő, nyolc rendből álló ezüst láncsor csattal együtt, melynek a közepébe metszett gömbölyű üveg volt, egy kicsiny tükör, hat rőf vászon, mely nekem esett és Bosnyáknénak özvegy Kisfaludi mesternének eladtam, rőfét 16 xr-al<sup>806</sup> a többi vászon pedig melyet egyaránt osztottunk el, valamint más ruházatok is, melyeket előlszámlálni nem tudok a nevezett cigány asszony tolvaj társamnak estek.

4. Hová tetted az ellopott ruházatokat, kit részesítettél azokból, más tolvajságokat is hol, mikor és kivel követtél el, ne tagadd, valld meg igazán?

<sup>803</sup> Praefatus (lat.) fent/előbb említett.

<sup>804</sup> Fátyol (schlayer, schlar, slár)

<sup>805</sup> Ing.

<sup>806</sup> Krajcár (crucifer).

*Források*

4. A nekem esett lopott ruhákból senkit nem részesítettem mást, mint Tóti N. Szabó Györgynét, kinek is egy vánkös héját, és egy ingnek felét adtam, melyből a kis fiának inget varrt, amelynek ujjához a fejrevalókról megmaradott darabokból adtam, még is az említett kis tükröt, mely össze törött, de ezek is a tükrön kívül a kárvallott asszonynak kezére visszaadtak. – Az ezüst láncot pedig Bartson a nevezett Sós Úrnál hagytam, egy lepedővel és egy kivarrott keszkenővel együtt, mely ruhadarabokat magam szereztem, a többi ruházatok pedig melyeket el nem daraboltam és a részemre estek, mind visszakerültek. A fejrevalókból magamnak a Tóti szabóval 5 garasokért szoknyát varrattam, egyik inget egészen összemetéltem, melyből Szabó Györgynének egy darabot adtam, a másik ümögnek pedig az ujját metszettem ki, s másképp csináltam. – Ezeken kívül pedig senkitől mástól el nem loptam semmit is.

5. Voltál-e gyermek vesztő, avagy fajtalan életű, s más gonoszságokat követtél el, valld meg, ne tagadd, ne terheld magadat, ne súlyosbítsd büntetésedet?

5. Gyermekvesztő nem voltam, hanem amint már feljebb megvallottam, a fajtalan életből származott gyermekem ez előtt négy esztendővel, különösen mostan f. é.<sup>807</sup> Húshagyó Kedden múlt 4 esztendeje, Udvarnaki helységben természetes halállal halt meg. A fajtalan életet annál fogva nem tagadhatom és nem is tagadom, valamint egy fazekas legényhez Kanizsán is csaptam, egyéb gonoszságot pedig el nem követtem, s azért mást el sem is vállalhatok.

6. Voltál-e már azelőtt fogva és büntetve, s vagyon-e valami értéked, s miből álló?

6. Fogva soha sem voltam, s büntetést sem kaptam, értékem pedig a rajtam valón kívül semmi sincs, hanem az Atyámnak a Szalabéri hegyen volt szőlője, melyet a Szalabéri Horváth Uraság kertésze vett meg, de hogy az árát kifizette-e vagy sem, nem tudom, más jószágát, hogy valamije volna, mivel már régen voltam az Atyámnál, nem tudom.

Mely általam kivett Szabadvallásomról adom ezen bizonyosság Leveletem.  
Zánkán, Augusztus 26-án 1831.

Diskay Jonathán  
m.k.<sup>808</sup> Szolga Bíró

<sup>807</sup> Folyó év.

<sup>808</sup> Maga kezével.



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

1831-e Szeptember 5-én Zala Egerszeghi T. N. Zala-V[ár]megyei M[ező]Városban tartott B.<sup>809</sup> Törvényszék alkalmával Németh Erzse a Törvény elejbe állíttatván előtte felolvasott vallását általjában helyben hagyva hitelesítette. k.m.f.<sup>810</sup>

Inkey Sándor  
m.k. Aljegyző

Olvassa Zob János  
2-ik Aljegyző

*Forrás: MNL V e ML IV. 1. b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. 36/1832. 01. 26.*

## 287.

### Kóbor cigányok szilasbalhási vajdáinak szabadvallása, 1832

1832. szeptember 20.

[A külzeten:]  
2038.

Jött 14-ik Szeptember 1832.

Felolvasatott 1832-ki Szeptember 20-án Veszprémben  
folytatva tartatott Közgyűlésen.

2668.

Nagy Méltóságú Méltóságos Fő Tisztelendő Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézlő  
Rendek, Kedves Atyámfiai és Barátaink!

Folyó esztendőbeli Szent Iván hava [június] utolján a Nagyságtok Kegyelmetek me-  
gyéjében fekvő Szilas Bolhás helységből kiindult, s megyénken keresztül húzódott 69  
főből álló Új lakos kóborló csoport, Tekintetes Nemes Gömör Vármegyében elfo-  
gattatván, minek utána annak vétkes tagjai, az általuk Követses helységben elkövetett  
tolvajságokért megfenyítették, s hozzánk által kísértettek volna. Mi azon egész cso-  
portnak származása helyére őrizet alatt leendő visszakísérését elrendelvé, azt az útnak  
is indíttattuk, minthogy azonban ezen kóborló csapat vajdái kérdőre lett vonattatása-  
kor ide s tova való kóborolhatásukra való szabadságukat a Nagyságtok Kegyelmetek  
egyk Tisztviselője által kiadott utazó levéllel kívánták volna igazolni, mire utána való

<sup>809</sup> Büntető.

<sup>810</sup> Kelt mint fent.

*Források*

passzus adás, felső rendelkezések által is el volna tilalmazva, s mi erre Tekintetes Nemes Gömör Vármegye által az ide párba »/« csatolt barátságos levele által emlékeztettük, atyafiságos barátsággal megkerestük Nagyságotokat, Kegyelmeteket, hogy ha csakugyan igaz az, amit a Cigány Sereg Elöljárói párban »/« ide rekesztett vallásaikban erősítenek, hogy a nevezett csoport Nagyságtok Kegyelmetek megyéjéből hozott passzus mellett kóborlott, ezen esetben illető tisztviselőik vagy helységek elöljáróit jövendőre nézve az ilyeneknek való passzus adástól az e tárgyban kelt Felső Rendelések értelmébe el tiltani ne terheltesse.

Akik egyébiránt atyafiságos, barátságos szeretetekben ajánlottak szokott tiszteletben maradnak.

Kelt az Ezer Nyolc Száz Harminckettedik Esztendőben, Kis Asszony [augusztus] Havának Tizennegyedik napján Miskoltzon tartatott Köz Gyűlésből.

Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek

kész köteles szolgálai szíves  
baráti és atyjukfiai  
Borsod Vármegye Közönsége

»/« melléklet

[A külfeten:]

No 2539.

E. G. Nro 178.

Miskoltzi Járásbeli Fő Szolgabíró Úrnak

Nagy Méltóságú s a t.<sup>811</sup>

A közelébb múlt Szent Iván hava [június] utolján T. Ns<sup>812</sup> Veszprém Vármegyének Szilas Bolhás helységéből kiindult kóborló és 69 számból álló új lakos, tolvaj, varázsló és rabló társaság, Nstoknak,<sup>813</sup> Kegyelmeteknek Ns megyéjén keresztül megyénkbe megjelenén, s Követses helységünkbe tolvajságokba keveredvén általunk e mai napon mind az elkövetett lopásért, mind pedig a kóborlásért megfenyítettett. Mivel azonban ezen kóborló társaság vétkes tagjai önkényi vallásainknak meghitelesítése alkalmával azt adták volna elő, hogy ők Ns Zemplén Vármegyében feltartóztatván a tisztelt megye tisztviselője által egész a Nstok<sup>814</sup> kegyelmeinek megyéjébe bekeleztetett Zsoltza

<sup>811</sup> S a többi.

<sup>812</sup> Tekintetes nemes.

<sup>813</sup> Nagyságtoknak.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

helységéig őrizet mellett kísértettek és származásuk helyére visszautasítva valának, hanem a Zsoltzai előjárók által útilevelük helyeseknek mondattatván minden őrizet avagy további utasítás nélkül az országnak szabadon bocsájtattak, ez által a tolvajságoknak folytatására amint azt a feljebb előadott s kebelünkben történt következés is bizonyítja módot nyertek. Melyre való nézve szomszédságos és barátságos szeretettel kívántuk megkeresni Nagyságtokat, Kegyelmeteket avégett, hogy az érintett kóborló és Ns Zemplén v[ár]megye által őrizet mellett Zsoltza helységig előmozdított új lakosokat minden őrizet nélkül és a Zemplén vármegyei tisztviselőktől nyert utasítás ellenére szabadon eresztetni merészlett vétkes Zsoltzai előjárókat érdemükhöz képest megfenyíteni és az illetén csavargóknak jövődre nézve leendő feltartóztatására s az illető tisztviselő előtt történendő bejelentésére utasítani méltóztassanak.

Akik egyébiránt Atyafiságukba s azért maradunk.

Kelt az 1832-ik esztendő Szent Jakab hava [július] 4-ik napján, Putnok mezővárosában tartatott Törvényszékünkől N[agyság]toknak K[egye]lmeteknek kész köteles szolgálai s azért Gömör Vármegyének Törvény Széke.

Mínthogy az ezúttal szóval tett hivatalos jelentés szerint a további kísérés végett hozánk által küldött cigány csoport T. Heves Vármegyében azonnal által kísértetett, e tárgyban a további intézetek<sup>815</sup> tétele szüksége fel nem forog, amennyiben azonban ezen barátságos levél foglatja szerint a Zsoltzai Bírák azzal vádoltatnak, mintha ezen a T. Zemplén Vármegye Tisztviselője által őrizet alatt által küldött cigány csoportot szabadon eresztették volna, ezen barátságos levél párja kiadásával Miskoltzi járásbeli Fő Szolga Bíró Úrnak meghagyatik, hogy ezen környüállást<sup>816</sup> voltaképpen kinyomozván tudósításért hova hamarabb adja be.

Kelt 1832. Szent Jakab havának 28-ik napján Tekintetes Ns Borsod Vármegyének Miskoltzon tartatott Kisebb Gyűléséből.

Rátz János  
Aljegyző msk.<sup>817</sup>

»//« melléklet

[A külzeten:]  
2668. bemutatva Kisasszony hava [augusztus] 12-ik 1832.

<sup>814</sup> Nagyságtok.

<sup>815</sup> Intézkedések.

<sup>816</sup> Körülményt.

<sup>817</sup> Maga saját kezével.

*Források*

Beadatott 1832. Kisasszony hava 14-dikén tartott közgyűlésben

Tekintetes Ns Gömör Vármegyének a Felső Zsoltzai Elöljárók ellen megküldött barátságos levelére kelt hivatalos tiszti tudósítás.

1454/1.

Szomszéd Tekintetes Gömör Vármegyének ezen Tekintetes Megyéhez megküldött azon barátságos levelére melyben megyéjekben kebelezett Követses helységében elfogatott és ott elkövetett rablásokért megfenyítettett, szám szerint 69 főből álló kóborló oláh cigány seregnek származások helyére, Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyében kebelezett Szilas Balhás helységébe való által kíséretésük előmozdítását, amennyibe pedig a Tisztelt Megye Törvény Széke előtt azt fedezték fel, hogy ők ott-honról lett elindulásuktól óta Tekintetes Ns Zemplén Vármegyében már hasonlóan feltartóztattak és annak egyik Szolga Bírāja által hazájukba visszakísértetni rendeltettek, s ily móddal már ezen Tekintetes Megye határáig Felső Zsoltzáig el is jutottak, itt azonban az Elöljárók Utazó Leveleiket jónak találván minden kíséző nélkül szabadon tovább bocsájtották, ekképpen ezen rabló cigány seregnek a rablásra újabb módot és utat szolgáltatottak. Mely miatt őket megbüntetni kéri.

Folyó esztendő július hónap 28-ik napján tartatott kisebb gyűlésből a Felső Zsoltzai elöljáróknak kihallgatása és tudósításunknak a Tekintetes Nemes Vármegyére való beadása kötelességünkbe tétetődvén. Alázatosan és Hivatalosan jelentjük: hogy Tekintetes Gömör Vármegyének e tárgyú levele a kóborló cigány seregnek ide lett érkezésekor párban kiadattatván, s a Felső Zsoltzai elöljárókkal szembe állításukat szükségesnek látván azonnal berendeltük, amikor is világosságra jött, hogy ők Tekintetes Ns Zemplény Vármegye egyik Tekintetes Szolga Bírāja által tett rendelésnél fogva kísértetve Felső Zsoltzán keresztül jöttek, azonban nem az elöljárókkal, hanem egyedül a Nótáriussal és az éppen jelen volt T. Dőry László Úr tisztartójával beszéltek s az őket Ongárról Zsoltzáig kíséző egyetlen egy öreg ember a Nótárius előtt magát nem is mutatta, annyival kevesebbé jelentett, hogy ő a cigányokat kíséri, ezek is csak azért mentek a Nótáriushoz, hogy lovaiknak tőle legelőt kérjenek, aki is tőlük Passust kérvén, minkutána vissza lett kísértetésükről semmit sem tudott, s a részükre kiadott Te[kinte]tes Ns Veszprém Vármegyébe Utazó Levélben semmi hiányosságot nem talál, anélkül, hogy nekik pihenésre való időt vagy lovaiknak legelőt engedett volna, a határból is tüsténti eltávozásukat parancsolta. Így adja azt elő vallásában a Nótárius, vagy Módosították szemben állításokkor maguk a cigányok is, ezt erősíti végre az említett Tisztartó úr. – A vádnak tehát illetlen fekvésébe a Felső Zsoltzai Nótarius mint rabokat szabadon bocsájtó bűnöst tekintenünk nem lehetvén, azért pedig hogy ezen kóborló cigány sereget a Felső Kegyelmes Rendelések hagyományához képest fel nem tartóztatta, és Felsőbbségének jelentést nem tett elegendőnek láttuk érzékenyen megpirongatni és hasonló netalán magát elöl adható esetben Felsőbbségének jelentést

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

tenni hivatala elvesztése alatt kötelessége tenni, melyről is és a cigány seregnek Te[kinte]tes Ns Heves Vármegye által megküldött pénznek általadásáról szóló nyomtatvány ide csatolás mellett tesszük alázatos tisztí tudósításunkat.

Kelt Miskoltzon, Augusztus 8. napján 1832.

Szepessy László Fő Szolga Bíró msk.

Paulovics László Fő Esküdt msk.

[A külzetén:]

Kolompár József vajda önként való vallása.

1832-ik esztendőbeli július hónap 6-ik napján Miskoltz városában kivett önként való vallás.

Kinek hívnak s ki vagy?

Kolompár József 31 esztendő T. Ns Veszprém Vármegyében kebelezett Szilas Bolhás helységében való, s az itt fogva lévő cigányoknak egyik vajdája vagyok.

Midőn Zemplémből kísértettek haza felé, hogy és miképpen szabadultatok meg?

Zemplén Vármegyébe, de mely helyen fogattattunk el, nem tudom és őrizet alatt kísértettünk Felső Zsoltzáig, ahova egy öreg ongai ember kísért bennünket. Az igaz, hogy egy szót sem szólott, hogy kísér bennünket, midőn a Nótárius és egy más Úr ember tőlünk a Passusunkat kérte, mi tehát a rendes passusokat, melyet Veszprém Vármegyéből hoztunk nálunk lévén megmutattuk, ebbe semmi rossz nem lévén, bennünket le nem tartóztattak, hanem szabadon bocsájtottak.

Hát miért hazudtatok más képpen Tekintetes Ns Gömör Vármegyében?

Ott ijedtemben azt sem tudtam mit beszélek, azt is szabadulásom gondolásából mondtam.

Kelt mint fent, kivette<sup>818</sup>

Szepessy László Fő Szolga Bíró msk.

Paulovics László Fő Esküdt msk.

---

<sup>818</sup> Kivallatta.

*Források*

[A külzeten:]

Kolompár János Tettes Ns<sup>819</sup> Veszprém Vármegyében cigányok egyik vajda önként való vallása.

1832-ik esztendőbeli július hónap 6-ik napján Miskoltz városában kivett önként való vallás.

Kinek hívnak s ki vagy?

Kolompár János 42 esztendő Tns Veszprém Vármegyében kebelezett Szilas Bolhás helységében való, az itt fogva lévő cigányoknak egyik vajdája vagyok.

Midőn Tettes Ns Zemplémből Vármegyéből kísértettek haza felé, hogy és miképpen szabadultatok meg?

Zemplén Vármegyébe, de mely helyen fogattattunk el, nem tudom és őrizet alatt kísértettünk Felső Zsoltzáig, ahova egy öreg ongai ember kísért bennünket. Az igaz, hogy egy szót sem szólott, hogy kísér bennünket, midőn a Nótárius és egy más Úr ember tőlünk a Passusunkat kérte, mi tehát a rendes passusokat, melyet Veszprémből hoztunk nálunk lévén megmutattuk, abba semmi rossz nem lévén, bennünket le nem tartóztattak, hanem szabadon bocsájtottak.

Hát miért hazudtatok más képen Tekintetes Ns Gömör Vármegyében?

Ott félelmemben azt sem tudtam mit beszélek, ezt is szabadulásom gondolásából mondtam.<sup>820</sup>

Kelt mint fent, kivette

Szepessy László Fő Szolga Bíró msk.

Paulovics László Fő Esküdt msk.

*Forrás: MNL V<sub>e</sub>ML IV. 1. b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. 2038/1832. 09. 20.*

<sup>819</sup> Tekintetes nemes.

<sup>820</sup> A két vajda tanúvallomása lényegében szó szerint megegyezett.

**288.****Bihar megyei cigány muzsikusok szerződése a váradváraljai Fejér Ló csapszéken egy éven keresztül való muzsikálás tárgyában, 1836**

Váradváralja, 1836. december 22.

Mi alább írt muzsikusok, jelen való kötelező levelünket adjuk arról, hogy váradváraljai főárendás<sup>821</sup> nemes Dózsa Demeter úrral és hitvesével az úgynevezett Fejér Ló című csapszékből általunk egy egész esztendőig teljesítendő muzsikálásra nézve megegyeztünk e következő feltételek alatt, ugyanis:

1-ör A megnevezett csapszékből általunk teljesítendő muzsikálást magunkra vállaltuk, és pedig e folyó 1836-ik esztendő Szent András napjától fogva a következő 1837-ik esztendőben esendő Szent András napjáig és így egy esztendeig.

2-ör Ezen megírt egy egész esztendő elfolyta alatt, minden vasárnapi napon azon időtől fogva, amint a vendégek gyűlni kezdenek, egész hétfőn reggelig a vendégeknek kötelesek leszünk muzsikálni, mégpedig egész becsülettel, megkívántató pontossággal, semmi hiányosságot és kicsapongást részünkről elkövetni szabad nem lévén, sőt a vendégeknek alkalmaztatásunkkal kedvükbe járni magunkat kötelezvé.

3-ör Éppen ezen megírt mód szerint, minden kedden délutáni két órától fogva egész csötörtökön délig teljesítendő muzsikálásra magunkat lekötözzük, minden kicsapongást eltávoztatva, a pontosságot szemünk előtt tartva és a mulató vendégeknek semmi kedvetlenséget vagy elidegenítést nem okozva.

4-er Minthogy ezen egy esztendeig teljesítendő muzsikálást öszveséggel hatan vállaltuk magunkra, tehát hatónk közül mindegyiknek fejenként esztendei készpénzbeli fizetésünk leszén váltócédulában harmincöt rhénes forint, és így hatunknak egy summába véve 210 rfnt<sup>822</sup> váltócédulában, mely summát teljesítendő szolgálatunk idejéhez mérsékelve fog minékünk főárendátor úr kezünkhöz lefizetni, időről időre annyit, amennyi illik, és kívántatik.

5-ör A készpénzfizetés mellé köteles főárendátor úr minékünk adni mind a hatunknak fejenként egy-egy dolmányt és egy-egy sipkát oly móddal, hogy ezen tisztesség kedvéért készített öltözetet akkor fogjuk magunkra öltözni, midőn főárendátor úr azon öltözetet nekünk általadandja, és az abban leendő felöltözködéssre szabadságot ad az általa közelebből kiválasztandó időben: Végre

6-ör Ha hibába esnénk, vagy a fentebbiekben foglalt kötelességeinknek pontosan megfelelni nem akarnánk, elvállalt köteleességünk teljesítésére az illető tiszti hatalom erejével bennünket reászorítani főárendátor úrnak szabadságába légyen. Melyről is adjuk ezen kötelező levelünket. Váradváralján december 22-én 1836.

<sup>821</sup> Főhaszonbérő.

<sup>822</sup> rfnt: rhénes (rajnai) forint



*Források*

Gunzó György+  
 Bosányi József+  
 Bosányi Zsigmond+  
 Farkas Sándor+  
 Ruha József+

*Forrás: MNL HBML IV. 11. Vármegyei tisztviselők és ügyvédek után maradt iratok gyűjteménye  
 15. d. V. Fasc. 57.*

**289.****Rupa Péter lólopással vádolt cigány ember szabadvallása, 1836**

1836. szeptember 21.

Rupa Péter lótolvaj cigány szabad vallása

1836. eszt[endő] július 28-án Görösgalban ezen T. N. Somogy Vgyei<sup>823</sup> pusztában a következő szabad vallás vétetett ki:

Kinek hívnak, hány eszt[endős], mi vallású és sorsú, hova való születésű vagy?

Rupa Péternek hívnak, 56 eszt[endős] R. cath.<sup>824</sup> kolompár cigány, Betskei T. Tolna megyei születésű vagyok.

Hol fogattál meg, kik által és miért?

Gyöngyösi csárdába fogtak meg a baranyai pandúrok, lopott lovak miatt, melyeket Rupa János, Rupa Sunyi, Rupa Pata és fiam, Rupa Ferenc loptak el Istvándiból.

Miért tagadod, hogy azokkal együtt voltál te is lopni, szemedbe fogják ezt nemcsak a többiek, még fiad is vallani?

Hazudnak, mert én beteges voltam, velük nem is mehettem.

Feleséged volt a legnagyobb biztató, mint ezt is mindnyájan, sőt még fiad is megvallotta, s te voltál az ingerlő. Mered-e mégis tagadni?

<sup>823</sup> Tekintetes Nemes Somogy Vármegyei.

<sup>824</sup> Római katolikus.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Hazudnak, én velük nem voltam.

Ne kényszerítesd magad, még egyszer kérek, annyi bizonyítások mellett, melyeket ellened pajtásid teendenek, jelen voltál-e a lopáson?

Nem voltam jelen.

Minő részed volt tehát a lopásba?

Nekem egy lovat adtak.

Hova tetted azt?

A Botykai erdőnél megfogtak bennünket, engemet és fiamat, én a köpönyegemet a megfogók kezébe hagyván, magam odébb állottam, lovam pedig az örök kezébe maradt.

Minő értéked van?

Egy selyem pokrócom, két gatyám, két ingem, egy lovam, egy fakó kocsim, két lóra való viselt szerszámom, ülő vasam, kalapácsom, fogóm, s apró darab vasaim, két gyékényem, egy sáturnak való ponyvám, mindezek Botykai erdőnél az örök kezébe maradtak.

Tudsz-e szökött katonákat?

Nem tudok.

Voltál-e már fogva és büntetve?

Fogva nem, hanem múlt tavaszon megverve voltam itt Görösgalba, hogy itt kóboroltam, s kaptam 25 palcát.

Kmf.<sup>825</sup> Szokolay Dániel esküdt által

[1]836. eszt[endő] Sz. Mihály hava<sup>826</sup> 21-én f.<sup>827</sup> tartatott Törvényszék eleibe állíttatván a raboskodó előtte történt önvallása felolvasása után, azt mindenben megerősítette. k.m.f. Gaál<sup>828</sup> aljegyző

<sup>825</sup> Kelt mint fent.

<sup>826</sup> Sz. Mihály hava: szeptember.

<sup>827</sup> Folytatólagosan.

<sup>828</sup> Gaál Alajos aljegyző.

Forrás: MNL BaML IV. 8. c. Baranya Vármegye Törvényszékének iratai. Befejezett perek. KK. 136. D. melléklet.



## 290.

### Zala vármegye szolgabírájának vizsgálata több cigány ellen, akiket a magisztrátus lopás gyanúja miatt fogott perbe, 1831

1831. április 20.

Alább írott e következő tanúvallatást vittem véghez arról, vajon: tudja-e a tanú, miképpen történt és mikor Balassa Ferencz polai, tekintetes nemes Zala vármegyei helység bírása pénzének eltolvajlása?

Első tanú, Kovács Juli, polai lakos, Balassa Józsefnek hitvese, 26 esztendő, pópista és második tanú, Töpei Katalin, Balassa Lénárd polai lakos hitvese, 27 esztendő, pópista: mindketten egyarányosan vallották, hogy tegnap múlt egy hete, délutáni 3 órakor hét ismeretlen cigány asszonyok a polai helység bírásának udvarában bejöttek, kik közül öten itt fogva vannak; hárman közülük a szoba ajtóra állottak, a negyedik egy bottal csattogatott az udvarban és a tanúknak figyelmüket magára vonta, az ötödik pedig a tanúktól kérgetett, a hatodik pedig az utca felől állott, és ezen fortélyok közben anélkül, hogy a tanúk észrevették volna, a hetedik a szobába becsúszott és nyitó vassal egy ládát felnyitott és belőle nevezetes<sup>829</sup> summa pénzt elrablott. – A tanúk a sok cigány asszonyokon keresztül vergődve, a szobába bementek és tapasztalták, hogy a pénzes ládáról a rajta volt lábos a földre letéetett; tüstént a ládának egyik felét emelintették és azt könnyebbnek lenni tapasztalták, mint előbb volt; tüstént a gazdáért szaladtak és haza hívták, aki haza érkezvén, tapasztalta, hogy a ládából nevezetes ezüst és papíros pénzek hibáztak. Tüstént ötödik magával a tolvajok után elsietett és minap azokat sokad magukkal meghajtotta: hetvenegy forint ezüst pénz visszakerült, 129 forint pedig nem. A tanúk a cigányokra reá ismertek.

Harmadik tanú, maga a kárvallott Balassa Ferencz, polai helység bírása, római catholicus, mintegy 50 esztendő vallotta, hogy most csütörtökön múlt egy hete a tanúnak szolgálja utána szaladt a hegyre és sietve hívta haza, elbeszélte neki, hogy oláh cigányok voltak a háznál. Melyre a tanú haza is ment és ládáját kinyitván, tapasztalta, hogy azon erszényekből, melyekben bizonyosan tudta, hogy mennyi volt, és a portió pénzből 200 ezüst forintokat, fölnyitván nyitó vassal a cigány asszonyok [a] ládáját, valóságosan elloptak ládájából. Mellyre a tanú és negyedik tanú, Iván György, harminc esztendő és ötödik tanú, Kanóts Farkas, 20 esztendő, mindketten római catholicusok és polai lakosok, azonkívül

<sup>829</sup> Jelentős.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

hatodik tanú, Tizedes József, mintegy 23 esztendő és [hetedik tanú], Kepe János, ez is 23 esztendő és ezek is polai lakosok, pápista hitűek: mindnyájan egyarányosan vallották, hogy a tolvaj cigányok és cigány asszonyok a negyedik tanútól, Iván Györgytől hogy merre nyargaltak el szekéren, vizsgálni kérdezte és elcsapáztak a letenyei temető felé, onnét Egyedutáig, és az úton csapájukat megismervén, kérdeztük azoktól, akik eleibénk jöttek, ha nem látták-e azon cigányokat, s mindenütt azt értettük, hogy akkor tájban nyargaltak arra, rúddal kergették lovaikat. Onnan mentek Szentmárton felé, hol Ilia János és Novák Markó is melléjük állottak és velük elmentek a cigányok csapáján eszteregnyi falu végéig, ahová mind a két szekerekkel nyargaltak. Odaérvén, a bíró házához mentek és azt, mivel odahaza nem volt, haza hívták, és a notáriussal együtt a maga házához hozzájuk érkezett, és négy esküdtekkal együtt, akiknek a tanúk elbeszélték a kárvallást. De a notárius a cigányokat tüstént védelmezte, azzal, hogy a cigányok nem voltak a tolvajok, mert ha azok lettek volna, minden pénzt elvittek volna a ládából. A tanúk mindazonáltal elbeszélvén nekik körülállásosan<sup>830</sup> az egész történetet, kérték a notariust és bírót, hogy nekik segítséget adjanak a rabló cigányoknak összefogdosásukra: de azok azt felelték, hogy ők azt vármegye embere és pandúrok nélkül meg nem tehetik. Melyre a tanúk közül Ballassa Ferencz kérdezte azon eszteregnyi helység elöljáróitól, hogy ha nem szöknek-e el azon cigányok – minthogy éjszakán volt az idő –; azon eszteregnyi elöljárók pedig azt felelték, hogy ők jót állanak értük, nem szöknek el, egész éjjel puskás kézzel fogják strázsáltatni azon cigányokat. A notárius pedig hevesen úgy felelt ki magát, hogy „nem szökhetnek el az ebadták, minden levelek nálam vannak” – ezt felelte a notárius. A maga házában, ahová elmentek az eszteregnyi elöljárókkal, és ott tapasztalták, hogy a notárius szobájában a falu bírása az esküdtekkal együtt derekasan ittak, és azon tolvaj oláh cigányok hozták a bort azon eszteregnyi elöljáróknak a notárius szobájában. A tanúk testi szemeikkel látták, hallották és tapasztalták, amint a cigányok az esküdtekre reá köszönték a korsó bort, és az esküdtek ittak elsőben a falu bírására, utolján került az ital éjszakának idején, mintegy 9 óra tájban, és azon tolvaj cigányok közül egy Horváth János nevű arra kérte a bírót, notariust és esküdteket, hogy mivel [a] társaságában levő cigányok nagyon szeretik a táncot és a muzsikát, engednék meg nekik, hogy muzsikáltassanak. Melyre a notárius az esküdteknek szemük közé vágott a szemével és azt mondotta, hogy űzőnek, futónak szabad, csak kárt ne tegyenek. És a tanúk látták utóbb, hogy Mihók Péter nevű paraszt muzsikos több muzsikos cigányokkal együtt a notárius szobájának által ellenében, ugyanazon egy udvarban muzsikáltak, a cigányok pedig részegségig ittak és táncoltak egész éjszaka. Tapasztalták a tanúk ugyanazon éjjel a notárius szobájában, hogy a fogva lévő Horváth Jánossal, aki első ember forma volt a cigányok között, azon notárius igen barátságosan volt, előbb is már kellett nekik együtt lenni, mert a tanúknak szemük láttára összetolták fejüket az asztalnál és a notárius egy cédulát mutogatott a cigánynak, mondván, hogy olyan

<sup>830</sup> Részletekbe menően.

*Források*

csináljon, milyen a cédulára van írva. A tanúk közül Balassa Ferencz elment haza segítségért, a többi[ek] pedig ott maradtak. Másnap reggel pedig ezen öt utolsó tanúk mindnyájan, és azonkívül

nyolcadik tanú, ifjú Kanóts János, 34 esztendő,

kilencedik tanú, ifjú Tóth János, 33 esztendő,

tizedik tanú, Slapits Miklós, 40 esztendő,

tizenegyedik tanú, Balogh József, 40 esztendő,

tizenkettedik tanú, ifjú Balassa István, 35 esztendő,

tizenharmadik [tanú], Bagó János, 26 esztendő,

tizennegyedik [tanú], Bella Miklós, 45 esztendő,

tizenötödik [tanú], Balassa Mihály, 25 esztendő,

tizenhatodik [tanú], ifjú Varga József, 17 esztendő, és ezeken kívül többen és összesen húszan az eszteregnyei faluvégén a tolvaj cigányokat körülvették, és az eszteregnyei notárius egy falu esküdttel és mintegy 60 emberekkel úgy körülvették a tanúkat, hogy egymást alig tudták a sok emberek között megtalálni, és a tanúk közül ifjabb Kanóts Jánost egy félszemű ember, akit Dani Józsefnek neveztek, megfogta, a notárius pedig azt kiabálta, hogy kár bántani a cigányokat. Melyre a többi emberek is fölzendültek, de azért a tanúk keményen hozzájuk láttak a cigányokhoz, erősen megkötözték és meg is ütögették [őket]. Melyre a megfogattatott cigányok – egyik a másikkra utalván – legelsőben is az eltolvajlott 50 forintos banknótát egy kis gyermeknél megmutatták, kinek markából Balogh József tanú vette ki; egy Polában volt kis gyermeknek is mellére volt kötözve [egy] ezüst húszas pénz; továbbá a cigányok mondván, hogy az asszonyoknak szemérmes testükben is van ezüst pénz, azon földön ülő cigány asszonyokat a földről fölraggatták a tanúk, mindnyájukat meg is visitálták és úgy hullott el tőlük a gyepre több húszasokból álló ezüst pénz, mely ment 21 ezüst forintokra, az 50 forintos banknótán kívül, és tizenhét garas kongóra, amint Balassa Ferencz tanú vallja. Megkapván Balassa Ferencz az 50 forintos banknótát, fölmutatta az eszteregnyieknek és mondotta: „látja kendtek, elől került a pénz!” Erre a notárius azt felelte, elfehéredvén: „itt üsse meg a mennydörgő mennykő, emberek, menjünk haza, látjuk, van igazságjuk!”

Mely általam kivett tanúk vallásaikról adom ezen hiteles bizonyáglevelemet. Kelt Becsehelyen, április hónapnak 20-án, 1831.

Hegyi Bálint, tekintetes nemes Zala vármegyei esküdt

*Forrás: MNL ZML IV.14.n. Zala vármegye törvényszékének iratai. Tiszti és büntető perek.1831. fasc. 30. nr. 93.*

**291.****Zala vármegye egyik esküdtje által végzett tanúkihallgatás  
abban a büntetőperben, amelyet a vármegye törvényszéke indított  
a Kolompár család nőtagjai ellen tolvajlás miatt, 1842**

1842. július 21.

Alább írt hitelesen bizonyítom, hogy baki helységben letartóztatott és a nemes vármegye fogházában bekísértetett számos oláh cigányok által elkövetett rablás érdemében Marvalits Jánosné, 59, Varga Annát, 23, és Tóth Trézsi, 30 esztendőseket, pápistákat, mint kárvallottakat szenvedett káraik iránt az előre letett hit<sup>831</sup> alatt kikérdeztem arról, vajon:

tudják-e, hogy a letartóztatott oláh cigányok voltak az erőszakos rablók; hogyan és kitől mennyi pénzt raboltak el?

Ezen kérdésre Marvalits Jánosné Szarka Anna és Varga Anna, mint zsellér[ek] letett hitük után azt vallották, hogy e folyó esztendei folyó július havának 20-ik napján dél tájban, amidőn Marvalits Jánosné, mint háziasszony tököst gyalult, nyolc oláh cigány asszonyok gyermekeikkel együtt házába rohantak és egyik közülük a szoba ajtóban gyermekével együtt leült, és valamint az, úgy a többi is több mindenféle ámitó, bő beszédekkel a nevezett két tanút tartották. Azalatt a cigány asszonyok közül kettő a nagy keszkenőjüket, egy pedig kötényét elszélesztve e tanúk elé tartották: hihető, azért, hogy e tanúk ne láthassák, mi történik a háznál. Azalatt közülük valamelyik a szobában beillant és Marvalits Jánosnétól, Szarka Annától 7 vonás forintokat, Varga Annától pedig 115 vonás forintokat, melyek egy gyűszűben bekötve voltak, a ládából elraboltak, azután a háztól eltávoztak. Utóbb e tanúk bemenvén szobájukban, és miután a két láda között elsőben egy, azután pedig két húszasokat a földön találtak, azonnal megijedvén, hogy bizonyára az ott lévő oláh cigány asszonyok őket kirabolták, megvizsgálván mindketten ládájukat, csakugyan tapasztalták, hogy Marvalits Jánosnétól 7 forintok, Varga Anna ládájából, a gyűszű erszényből 115 vonás forintok ellopattak. Ehhez képest a kárvallottak a cigányok után menvén, azokat a baki ispán úr le is tartóztatta; és midőn a tolvaj cigány asszonyok tekintetes Farkas András alszolgabíró és az uradalmi ispán úr eleibe állítottak, kilencen voltak, mely kilencediket e tanúk házuknál lenni nem is tapasztaltak.

Tóth Trézsi Toplak Farkasné, tüttösi helységbéli lakos, 30 esztendő, pápista: vallja, hogy ő falu kocsmárosnéja máiglan is és őhosszá a letartóztatott oláh cigány asszonyok folyó július hónapnak 20-ik napján délelőtt jöttek, e tanútól bort és edelt kértek, amiket kaptak is és azoknak árát ki is fizették. Utóbb elmentek a faluban járkálni és talán kéregetni. Azalatt mindazonáltal, mivel e tanúnak több borivókra gondjai lévén, föl nem vigyázhatott, tőle is 3 forintok 30 krajcárak eltulajdonítottak, melyeknek el-

<sup>831</sup> Eskü.

*Források*

tulajdonítását e tanú egyenesen, letett hite után csak ezen letartóztatott oláh cigányokra gyanítja, annyiival is inkább, mivel ötlet föltartóztatván több beszédekkel, a szobájában bemenni sem engedték, mondván, csak részükre bort eleget mérjen. – Továbbá Simon István, mint a letartóztatott oláh cigányokat kísérő azt vallja, hogy az útban a cigányok maguk között összevesztek, és a nagy lármájuk közt egyik cigány asszony azt mondotta, hogy csak kettejük közülük volt a följobb megnevezett kárvallottaknak kirablója, akik a szobákban bementek, de hogy melyik tette azon beszédet és kikre, e tanú föl nem vigyázhatván, megvallani nem tudja. Ezután pedig azonnal cigányul kezdetek maguk között beszélni, e tanú beszédjükből továbbá semmit ki nem tanulhatott.

Mely ebbéli hites tanúk vallásairól adtam ezen hiteles biznyságtévő leveletem. Kelt Zalaegerszegen, július 21-kén, 1842.

Steffanits Ignác, nemes Zala megyei esküdt.

*Forrás: MNL ZML IV.14.n. Zala vármegye törvényszékének iratai. Tiszti és büntető perek. 1842. fas. 4. nr. 93.*

## Összeírások

### 292.

#### Baranya Vármegye adószedőjének iratai. Háziadó összeírások, 1734

Az 1734. évi Baranya megyei háziadó összeírásban 28 adózó (és egy elszökött) cigány családfő szerepel.<sup>832</sup>

[...]<sup>833</sup>

Zingari Siklosiensi. Judex<sup>834</sup> Huszaj Miska

<sup>832</sup> A Siklósi-hegyen és környező erdőkben kóborló cigányokat 1728-ban telepítette le a Batthyány család a siklósi uradalomban, Siklóson. A cigány városrészben kezdetben 22 házban, majd 1846-ra már 66 házban élő cigánycsaláddal az uradalom úrbéri szerződést kötött. A cigány családok zsellérként adóztak, a robotot pénzért megváltották, mezőgazdasági munkát végeztek, szőlőt műveltek, a ferencesek kolostorában végeztek alkalmi munkát, fiaik mesterséget tanultak. Szita László: A török alóli felszabadulástól az 1848-1849-es szabadságharc bukásáig. In: Város a Tenkes Alján. Siklós évszázadai. Szerk.: Vonyó József. Siklós, 2000. 137–140.

<sup>833</sup> Az összeírás fejlécének közlésétől eltekintünk.

<sup>834</sup> Bíró.



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Név                                                                 | 19. Hajdina (pozsonyi mérő) | 24. Bor (akó) |
|---------------------------------------------------------------------|-----------------------------|---------------|
| Sára Lukács                                                         |                             | 2             |
| Kovacsovics Simon                                                   | 1                           | 5             |
| Markovics Joseph                                                    |                             | 3             |
| Kis Janko                                                           |                             |               |
| Huszaj András                                                       | 1                           | 3             |
| Szigethi Janko                                                      |                             |               |
| Kucsi Miklós                                                        |                             | 5             |
| Báni Sándor                                                         |                             |               |
| Huszaj Istókné                                                      |                             |               |
| Lukács Janko                                                        | 2                           | 6             |
| Duna Ferko venator d[omi]nalis <sup>835</sup>                       |                             |               |
| Bálint András                                                       |                             |               |
| Deli Bani                                                           | 1                           |               |
| Tino Gyurgy                                                         | 2                           | 4             |
| Huszain Gyurka p[ro]fugus <sup>836</sup>                            |                             | 2             |
| Szeli Miska                                                         |                             |               |
| Juszo Ferko                                                         |                             | 4             |
| Huszaj Iván                                                         | 2                           | 4             |
| Lukács Joseph                                                       |                             | 6             |
| Tiszenj Mihál                                                       |                             |               |
| Duna Antal                                                          |                             |               |
| Cadro Janko                                                         |                             | 6             |
| Bani Samu                                                           |                             | 2             |
| Pecze Miklós                                                        | 1                           | 40            |
| Murto Gyurka                                                        | 4                           |               |
| Kapusi Istók                                                        |                             | 6             |
| Sánta Lőrincz                                                       |                             | 4             |
| Mortuv Istok                                                        | 4                           | 4             |
| Luka Palko spanus P.P. <sup>837</sup> Franciscanorum <sup>838</sup> |                             |               |
| Összesen                                                            | 18                          | 106           |

*Forrás: MNL BaML IV. 6. c. Baranya Vármegye Adószedőjének iratai. Házziadó összeírások. 23. kötet. 1734. év.*

<sup>835</sup> Uradalmi vadász.

<sup>836</sup> Szökevény.

<sup>837</sup> Patrum.

<sup>838</sup> Ferences szerzetesek ispánja.

Források

## 293.

**A cigány lakosság összeírása Esztergom Vármegyében, 1758**

Esztergom vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Népeség-, lélek-, vallási összeírások. 1758. július 5., 6., és 7-én e nemes Esztergom vármegye határozata értelmében elvégeztük a cigányok összeírását az alábbiak szerint.

| Sátrak száma | (Település neve) | (Cigányok neve, családtagok, foglalkozás)                      |
|--------------|------------------|----------------------------------------------------------------|
| 1            | Nyergesújfalu    | Horváth Mihály feleséggel, egy leánnyal, kovács                |
| 1            | Nyergesújfalu    | Horváth Márton feleséggel, és egy leánnyal, kovács             |
| 1            | Nyergesújfalu    | Kovács István feleséggel és egy leánnyal, kovács               |
| 1            | Süttő            | Kovács Mihály feleséggel, két fiúval és egy leánnyal, kovács   |
| 1            | Mogyorós         | Horváth János feleséggel, két fiúval és két leánnyal, kovács   |
| 1            | Tokod            | Horváth István feleséggel, egy fiúval és két leánnyal, kovács  |
| 1            | Tokod            | Kovács Ferenc feleséggel és egy leánnyal, kovács               |
| 1            | Dorog            | Horváth Márton, feleséggel, kovács                             |
| 1            | Kesztölc         | Horváth László feleséggel, két fiúval, kovács                  |
| 1            | Kesztölc         | Kovács Márton feleséggel, két fiúval, kovács                   |
| 1            | Kesztölc         | Özveggy Baris Krisztina egy fiával, koldulásból él             |
| 1            | Dág              | Vagai Márton feleséggel, egy fiúval és két leánnyal kovács     |
| 1            | Bajót            | Horváth József feleséggel, egy leánnyal, kovács                |
| 1            | Bajna            | Deme Gáspár feleséggel, négy fiúval és egy leánnyal, kovács    |
| 1            | Bajna            | Deme György feleséggel, egy fiúval, kovács                     |
| 1            | Csév             | Balogh Mihály feleséggel, két fiúval, öt leánnyal, kovács      |
| 1            | Csév             | Horváth Márton feleséggel, és egy fiúval, kovács               |
| 1            | Csév             | Horváth Mihály feleséggel és egy fiúval, kovács                |
| 1            | Epöl             | Olla György feleséggel és négy fiúval kovács                   |
| 1            | Csolnok          | Baris Ferenc feleséggel, három fiúval és egy leánnyal, kovács  |
| 1            | Dömös            | Danis Mihály feleséggel, kovács                                |
| 1            | Szenttamás       | Horváth János feleséggel, két fiúval és két leánnyal, kovács   |
| 1            | Szenttamás       | Horváth György feleséggel, két fiúval, két leánnyal, kovács    |
| 1            | Szenttamás       | Baris György feleséggel, három fiúval és egy leánnyal, kovács  |
| 1            | Szenttamás       | Horváth Ferenc feleséggel.                                     |
| 1            | Marót            | Danis György feleséggel és egy leánnyal, kovács                |
| 1            | Marót            | Baliny Mihály feleséggel, három fiúval és egy leánnyal, kovács |

A felsorolt cigányok ily módon elvégzett összeírásáról ezennel megteesszük jelentésünket a nemes vármegye közgyűlésének.

Esztergom, 1758. augusztus 30.

Sissay János, Esztergom vármegye szolgabírája és Barmos Imre ugyanazon nemes vármegye esküdtje. Saját Kezűleg.

*Forrás: MNL KEML IV. 1. i. Esztergom vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Népeség-, lélek-, vallási összeírások c. állag.*



## 294.

### **Békés vármegye közgyűlése a cigányokkal kapcsolatos eljárásokról, 1768**

Békéscsaba, 1768. január 27.

Békés mezővárosban

Szoroka János, görögkeleti vallású, fémműves, felesége Sára nevezetű. Egy hétéves, Miklós nevű árvt nevel. A felesége fiai Mihály, annak felesége, Samu Katalin. Ugyanennek fia Mihály három, Péter fél éves. Lányai Mária kilenc, Sára négy, Judit hétéves. Mindnyájan görögkeleti vallásúak. Valamennyien az előbb említett Szoroka Jánossal élnek egy kenyéren.

Bodoczky János, görögkeleti vallású, fémműves, házastársa Kolompár Judit. Egy kenyéren él velük fiuk, János és annak felesége Bandi Erzsébet, akiknek gyermekei László négyéves, Sára nyolc, Klára 12 éves.

Bodoczky Péter, katolikus, fémműves, felesége Rác Katalin, lánya Sára hat hetes. Velük él felesége édesanyja, Rác Miklós özvegye, akinek van egy György nevű 12 éves fia.

Reszelő Rafael, görögkeleti vallású, fémműves, felesége Bangó Klára. Fiai Péter hét, Antal hat, János másfél éves, akik mindnyájan apjuk vallását követik.

Kolompár György, görögkeleti vallású, fémműves, felesége Ádám Éva, akivel hivatalosan is házas. Lánya Katalin hároméves.

Lakatos András, görögkeleti vallású, lakatos, felesége Mihály Erzsébet. Fiai Ádám 16, János hároméves. Lányai Mária 17, Semina nyolc, Katalin négy, Mária kétéves. Idős édesanyja is velük egy kenyéren él.

Horváth István, református, kovács, felesége Czinoni Sára, ugyanazon vallású. Fiai János kétéves, István éppannyi hetes. Felesége édesapja Czinani János velük egy kenyéren él. Fémműves, görögkeleti vallású, felesége Ilona. Fia István, akinek felesége Body Erzsébet, gyermektelenek. Továbbá lánya, a hajadon Katalin 12 éves.

Horváth András, református, zenész, felesége Bandi Sára, ugyanazon vallású. Fia László kilencéves, lányai Mária öt, Erzsébet hároméves. Mindnyájan apjuk vallását követik.

Rác Ferenc, református vallású, zenész. Felesége János Mária, ugyanazon vallású.

*Források*

## Doboz községben

Gulácsy Péter, református vallású, kovács. Felesége Szúnyogh Borbála, ugyanazon vallású. Fia Mihály másfél éves. Három lánya van, a legnagyobb Judit tízéves, a másik Mária hétéves, a legkisebb Sára ötéves. Van egy Drigis János nevű szolgálója 14 éves, vallása mint az előbbieké.

Seress Ádám, református, zenész. Felesége Priczy Erzsébet, ugyanolyan vallású. Két fia van, az első 16, a második, István, ötéves. Három lánya van, az első Erzsébet négy, a második Éva három és a harmadik Mária kétéves. Amellett ott szolgál Megyeri Borbála, akit feleségül szöktetett meg Seress György, a fiútestvér. Református, két gyermekkel. Az egyik Erzsébet kettő, a másik Sára fél éves.

## Körösladány községben

Tata Sámuel, református, kovács, felesége Barkóczy Sára, vallása ugyanaz. Vannak fiai, Sámuel 20, István 18 [éves]. Mindkettő nőtlen zenész. András öt [éves]. Lányai Mária 16, Klára 13, Erzsébet 12, Katalin hat, Rebeka egyéves. Egyéb megélhetés hiányában apjukkal egy kenyéren élnek.

Pengő Mihály, református, fémműves. Felesége Bangó Éva, ugyanolyan vallású. Fiai János hét, György öt, András két [éves]. Lányai Erzsébet 14, Rebeka hat, Sára hároméves.

## Szeghalom községben

Rácz Péter, kálvinista, szitakészítő, Felesége Seress Barbara, ugyanolyan vallású. Fia Ádám, annak felesége Hicsár Sára, gyermeke nincs. Lányai Éva 18, Borbála négy, Zsuzsanna egyéves. Mindegyikük apja vallását követi, megélhetés nélküliek.

Kardos Mihály, református, mesterség nélküli. Felesége Bangó Mária. Gyermektelen. Vele lakik Kutay István zenész, felesége Gubás Barbara. Gyermektelen és megélhetés nélküli.

## [Füzes]Gyarmat községben

Barkóczy András, református, kovács. Felesége Sorogjári Judit. Fiai János 15, Ferenc 13, István kilenc, Péter négy, lánya egyévesek.

Rácz Mihály, katolikus, fémműves, felesége Seress Mária. Fia István 13, lányai Erzsébet nyolc, Sára öt, Klára egyéves.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

## Vésztő községben

Bossányi Péter, református, zenész, felesége István Ilona. Fia Péter négyéves. Teljesen vagyontalan.

Hamza Jónás, református, kovács, felesége Borbála. Fiai Ferenc 15, György 12, Mihály hét, lányai Zsuzsanna 14, Éva nyolc, Borbála háromévesek. Mindnyájan apjuk vallását követik, kereset nélküliek.

## [Körös]Tarcsa községben

Kiss Ferenc, református, zenész, felesége Dányi Sára. Fia Ferenc egy, lányai Sára tíz, Zsuzsanna nyolcévesek. Apjuk vallását követik.

Barkóczy Sámuel nyomorban élő katolikus. Felesége Jónás Sára, református. Fiai Ferenc hat, Ádám kettő, lányai Ilona 17, Katalin kilencévesek.

Seress Mihály, református, mesterség nélküli, felesége Czinczár Judit, férjével azonos vallású. Gyermek és vagyon nélküli.

(...)

## Hergéc Imre esküdt

*Forrás: MNL BéML IV. A. 1. b. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 39/1768.*

**295.****Kiskunhalas összeírás-kiegészítései, 1773**

1773. év május 28. A legmagasabb királyi helytartótanács kegyelmes parancsára a városban létező cigányok, illetve újparasztok állapotára, élelmezésére és ruházatára vonatkozólag a következő eredeti felmérés történt.

1. Bindis István, feleséges. 12 esztendő fia. 2 esztendő leánykája. Kovács mester ember, és a munka ideje bejövén kézi munkájával él. 5 esztendőn katona volt.
2. Öreg Pirooska Ferencz, feleséges, három házas fia: György, Ferenc és Péter. Györgynek felesége, 4 gyermeke, 1 férfi, 3 leány. Ferencznek felesége, egy leánykája. Péternek felesége, egy fiaskája. Vagyon 4 ökrök, 1 fejős, 1 meddő tehenek, szántanak, vetnek, árendás földet tartanak, e mellett kovács mesterséget, és hegedülést gyakorolnak, paraszti munkát másoknak is követnek.
3. Öreg Puczola András. Felesége, 2 Házas fia Mátyás és Ádám. Mátyásnak felesége, 2 leánykája, egyik 3, másik 1 esztendő. Ádámnak magyar Asszony felesége, egy fél

*Források*

Eszkendős fiacskája. Szántást vetést gyakorolják mostan is dezma alá való vetésük vagy, Szőlője is vagy. Egy árva Puczola János Juhász Bojtár.

4. Öreg Balog Mihály. Felesége, egy házas fia Balog András, 4 nőtelen Mihály, János, István, Péter, kettő iskolában járó, kettő gazdaság, kézi munkát, kovácsságot, paraszti dolgokat követők, vagy 2 Leányuk, kik szolgálóképpen tartatnak, fonnak, és a szükség hozván magával, aratnak gyűteni és fonnak járnak. Árendás [bérelt] földben vetésük. Szőlőjük is vagy. 5 hím tavalyi marhájuk is vagy.

5. Ifjú Balog György. Feleséges. Egy leánya 15 Esztkendős, egy fia 2 Esztkendős. Szántást vetést gyakorol. 5 Pesti mérővel való vetése vagy, szolgát is tart, emellett kovács mesterséget is gyakorol; Leánya az iskolát elvégezte.

6. Orgovány György feleséges, egy fia, egy leánya két esztkendősön alul valók, Paraszti munkát gyakorol, kaszálni, kapálni, gyűjteni jár s jól tud, ezen kívül kovács mesterséget is gyakorol.

7. Boldizsár István feleséges. Paraszti munkát, szántást vetést, kapálást kaszálást gyűjtést gyakorolni, tapasztaltatott is a Lakosoknak hűséggel szolgálni. Hegedülni is tud és kovácsolni. Édes Anyja Bindis Sára nyomorult Asszony.

8. Bindis György feleséges. Paraszti munkával élő, kaszálni kapálni, gyűjteni szokott és egyéb paraszti munkát gyakorol.

9. Illés György feleséges. 4 gyermeke, egy fiú, 3 leány, két Esztkendősön alul valók. Hegedűs, kovács, szántást vetést gyakorló, mostan is különösen árendás földben való vetésük vagy. 2 Hím Tavalyi borjaik.

*Forrás:* Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 60–61.



## 296.

**Az Esztergomban tartózkodó, korábban cigánynak nevezett népesség összeírása, 1779.**

Készült a magas Magyar Királyi Helytartótanács által kegyesen előírtak alapján – 1779. második félv (július 1–december 31. közötti időszak)

## Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában

| Amennyiben adózik, mennyit fizet a hadi-, illetve házipénztárba?                | hadiadó                                                                     |                    | háziadó |                  |                |          |  |  |  |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|--------------------|---------|------------------|----------------|----------|--|--|--|
|                                                                                 | fr.                                                                         | dénár              | fr.     | dénár            |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | 1                                                                           | 90                 | 1       | 15               |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | —                                                                           | 9 $\frac{4}{8}$    | —       | 9 $\frac{4}{8}$  |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | —                                                                           | 15                 | —       | 10               |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | —                                                                           | 15                 | —       | —                |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | 2                                                                           | 29 $\frac{4}{8}$   | 1       | 34 $\frac{4}{8}$ |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | 2. osztályú                                                                 |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
|                                                                                 | fél ház után                                                                | 76 négyszögöl után | telek   | iparűzés címén   | kvártély címén | összesen |  |  |  |
| Kereskedik-e valamivel, lóval kupeckedik-e?                                     | Semmivel sem kereskedik                                                     |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| A dögvészben elhullott marhák vagy birkák húsát fogyasztja-e?                   | Nem fogyasztja                                                              |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Elöljárója a helybéli bíró, avagy a vajda?                                      | Elöljárója a városi főbíró                                                  |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Miből él, űz-e valamiféle mesterséget?                                          | Részben kovács-munkákból, részben pedig, idős lévén, a fia támogatásából él |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| A családfő, felesége és gyermekeik milyen ruházatot viselnek?                   | Mint a többi városlakó, úgy öltözködik                                      |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Ha jobbágy, mekkora telekkel bír, vagy ha zsellér, akkor házas-e vagy házatlan? | Féltelkes jobbágy                                                           |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Utcában álló házban él, vagy kunyhóban, sátorban?                               | Saját házában él, utcában                                                   |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Hogyan nevelkednek és tanulnak-e valamiféle mesterséget?                        | —                                                                           |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Gyermekek száma és életkora                                                     | Már egyikük sem áll atyai hatalma alatt                                     |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Cigány férfi vagy özvegyasszony család- és keresztnéve                          | Horváth Mihály nő                                                           |                    |         |                  |                |          |  |  |  |
| Tartózkodási hely                                                               | Esztergom szabad királyi város külvárosában                                 |                    |         |                  |                |          |  |  |  |



## Források

|                                                                                        |                                                                                        |
|----------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|
| Amennyiben adózik, mennyit fizet a<br>hadi-,<br>illetve házipénztárba?                 | —<br><br>—<br><br>—                                                                    |
|                                                                                        | A kézműves mesterséget atyjával együtt űzi,<br>közösén fizetik az atyjára kivetett adó |
| Kereskedik-e valamivel, lóval<br>kupeckedik-e?                                         | Semmivel sem kereskedik                                                                |
| A dögvészben elhullott marhák<br>vagy birkák húsát fogyasztja-e?                       | Nem fogyasztja                                                                         |
| Elöljárója a helybéli bíró, avagy a<br>vajda?                                          | Elöljárója a városi főbíró                                                             |
| Miből él, űz-e valamiféle mester-<br>séget?                                            | Kovács-mesterségből és zenélésből él                                                   |
| A családfő, felesége és gyerme-<br>keik<br>milyen ruházatot viselnek?                  | Mint a többi város lakó, úgy öltözködik                                                |
| Ha jobbágy, mekkora telekkel<br>bír, vagy ha zsellér, akkor házas-<br>e vagy házatlan? | Atyjával él együtt, nincs saját birtoka                                                |
| Utcában álló házban él,<br>vagy kunyhóban, sátorban?                                   | Atyja házában él, utcában                                                              |
| Hogyan nevelkednek és tanul-<br>tak-e<br>valamiféle mesterséget?                       | —                                                                                      |
| Gyermekek száma és életkora                                                            | Nincs gyermeke                                                                         |
| Cigány férfi vagy özvegyasszony<br>család- és keresztnéve                              | Horváth Ferenc nő, a fenti Horváth Mihály fia                                          |
| Tartózkodási hely                                                                      | Esztergom szabad királyi város külvárosában                                            |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Amennyiben adózik, mennyit fizet a hadi-, illetve házipénztárba?                | háziadó                                                                                                                             |                          | háziadó         |                |                |          |     |       |     |       |
|---------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------|-----------------|----------------|----------------|----------|-----|-------|-----|-------|
|                                                                                 | fr.                                                                                                                                 | dénár                    | fr.             | dénár          | fr.            | dénár    | fr. | dénár | fr. | dénár |
|                                                                                 | 1                                                                                                                                   | 90                       | 1               | 15             | –              | 9 3/8    | –   | 10    | 10  | –     |
| 2. osztályú                                                                     |                                                                                                                                     |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
|                                                                                 | fél ház után                                                                                                                        | 75 négyszögöl telek után | ipar-űzés címén | 1/8 szőlő után | kvártély címén | összesen |     |       |     |       |
| Kereskedik-e valamivel, lóval kupeckedik-e?                                     | Semmivel sem kereskedik                                                                                                             |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| A dögvészben elhullott marhák vagy birkák húsát fogyasztja-e?                   | Nem fogyasztja                                                                                                                      |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Elöljárója a helybéli bíró, avagy a vajda?                                      | Elöljárója a városi főbíró                                                                                                          |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Miből él, űz-e valamiféle mesterséget?                                          | Kovács-mesterségből és fia támogatásából (gazdaságából) él                                                                          |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| A családfő, felesége és gyermekeik milyen ruházatot viselnek?                   | Mint a többi városlakó, úgy öltözködik                                                                                              |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Ha jobbágy, mekkora telekkel bír, vagy ha zsellér, akkor házas-e vagy házatlan? | Féltelkes jobbágy, egynyolcad szőlővel bír                                                                                          |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Utcában álló házban él, vagy kunyhóban, sátorban?                               | Saját házában él, utcában                                                                                                           |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Hogyan nevelkednek és tanul-tak-e valamiféle mesterséget?                       | Első fia elmebeteg, nem beszámítható, lánya hibás- szemű otthonukban nevelkednek; másik fia értelmesebb, egy hely-beli lakos neveli |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Gyermekek száma és életkora                                                     | Van egy 10, ill. 8 éves fia és egy 6 éves lánya, még atyai hatalma alatt állnak                                                     |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Cigány férfi vagy özvegyasz-szony család- és keresztnéve                        | Kovács Márton nő                                                                                                                    |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |
| Tartózkodási hely                                                               | Esztergom szabad királyi város külvárosában                                                                                         |                          |                 |                |                |          |     |       |     |       |

| Amennyiben adózik, mennyit fizet a hadi-, illetve házipénztárba?                | fr.                                                                                  |   | dénár |   | háziadó |   | fr. |   | dénár |   | háziadó | fr. | dénár                                         | összes befizetés |
|---------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|---|-------|---|---------|---|-----|---|-------|---|---------|-----|-----------------------------------------------|------------------|
|                                                                                 | —                                                                                    | — | —     | — | —       | — | —   | — | —     | — |         |     |                                               |                  |
|                                                                                 | 2. osztályú                                                                          |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     |                                               |                  |
|                                                                                 | A kézműves mesterséget atyjával együtt űzi, közösen fizetik az atyjára kivetett adót |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     |                                               |                  |
|                                                                                 | mint házasszellér                                                                    |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     |                                               |                  |
|                                                                                 | ipar-üzés címén                                                                      |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     |                                               |                  |
|                                                                                 | összszen                                                                             |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     |                                               |                  |
| Kereskedik-e valamivel, lóval kupeckedik-e?                                     | Semmivel sem kereskedik                                                              |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Semmivel sem kereskedik                       |                  |
| A dögvészben elhullott marhák vagy birkák húsát fogyasztja-e?                   | Nem fogyasztja                                                                       |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Nem fogyasztja                                |                  |
| Elöljárója a helybéli bíró, avagy a vajda?                                      | Elöljárója a városi főbíró                                                           |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Elöljárója a városi főbíró                    |                  |
| Miből él, üz-e valamiféle mesterséget?                                          | Az apjával közösen űzött kovács-mesterségből él                                      |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Kovács-munkákból és zenélésből él             |                  |
| A családfő, felesége és gyermekeik milyen ruházatot viselnek?                   | Mint a többi városlakó, úgy öltözködik                                               |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Mint a többi városlakó, úgy öltözködik        |                  |
| Ha jobbágy, mekkora telekkel bír, vagy ha zsellér, akkor házas-e vagy házatlan? | Atyjával él együtt, nincs saját birtoka                                              |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Házasszellér                                  |                  |
| Utcában álló házban él, vagy kunyhóban, sátorban?                               | Atyja házában él, utcában                                                            |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Más házában él, utcában                       |                  |
| Hogyan nevelkednek és tanultak-e valamiféle mesterséget?                        | Minthogy még csecsemő, otthonukban nevelkedik                                        |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Minthogy még csecsemő, otthonukban nevelkedik |                  |
| Gyermekek száma és életkora                                                     | Van egy 3 hetes kisfia                                                               |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Van egy 2 hónapos kislánya                    |                  |
| Cigány férfi vagy özvegyasszony család- és keresztnéve                          | Kovács János nő, a fenti Kovács Márton fia                                           |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     | Barisch Pál                                   |                  |
| Tartózkodási hely                                                               | Esztergom szabad királyi város külvárosában                                          |   |       |   |         |   |     |   |       |   |         |     |                                               |                  |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

Esztergom, 1779. december 31.

Puntatir János s. k.  
városi kapitány

*Forrás: MNL KEML IV. 1001. g. Esztergom szabad királyi város tanácsának iratai. Tanácsi iratok. 1780. 1. 6.*



## 297.

### A Ráckevei kerületben elhelyezett cigány gyermekek jegyzéke, akiket jobbágyoknak adtak ki napi 3 krajcár díj ellenében, 1787

| Települé-<br>lésnév | Gyermek<br>neve              | Élet-<br>kor | Gazda neve, aki-<br>hez kihelyezték | A kihelyezés<br>időszaka                            | A napi 3 krajcár<br>eltartási díj<br>összege |
|---------------------|------------------------------|--------------|-------------------------------------|-----------------------------------------------------|----------------------------------------------|
| Makád               | Sárközi<br>Mihály            | 7 éves       | Bosnyák János                       | 1786. január 15-től<br>1787. február 1-ig.          | 18 Ft 51 krajcár                             |
| Makád               | Sárközi<br>Zsuzsanna         | 6 éves       | Digna György                        | 1786. augusztus 1-<br>től 1787. február 1-<br>ig.   | 9 Ft 6 krajcár                               |
| Makád               | Horváth<br>Mihály            | 8 éves       | Vak András                          | 1786. február 18-<br>tól 1787. február 1-<br>ig.    | 17 Ft 12 krajcár                             |
| Lóré <sup>839</sup> | Oláh<br>János <sup>840</sup> | 6 éves       | Udvary György                       | 1786. február 4-től<br>ugyanezen év<br>május 15-ig. | 5 Ft 3 krajcár                               |
| Bia                 | Pádár<br>Ferenc              | 6 éves       | Hollósy István                      | 1786. július 12-től<br>1787. február 1-ig.          | 10 Ft                                        |
| Bia                 | Jónás<br>Anna                | 6 éves       | Dugonits Mihály                     | 1786. július 12-től<br>1787. február 1-ig.          | 10 Ft                                        |
| Összesen            |                              |              |                                     |                                                     | 70 Ft 16 krajcár                             |

Bugyi, 1787. július 7.

<sup>839</sup> Ma Lórév.

<sup>840</sup> Betegség miatt szüleinek visszaadták.

## Források

Thold István  
alszolgabíró

Kezelési feljegyzések: A könyvelőnek betekintésre átadni.

*Forrás: MNL PML IV. 2. 27. kf. 3928/1787 Pest-Pilis-Solt vármegye II. József-féle iratai. (részlet). Fordította Schramek László*

## 298.

## A veszprémi alsó járás cigányainak összeírása, 1835

1835. március 9.

[A külzeten:]  
692/1835.

A Veszprémi Alsó Járásba található cigányok népes összeírása

Cigányok összeírása az 1835-ik esztendőre

*Balbásiak*<sup>841</sup>

| Nro | Nevei              | Életkora | Mestersége | Jegyzés |
|-----|--------------------|----------|------------|---------|
| 1   | Toldi István       | 38       | muzsikus   |         |
|     | Trési felesége     |          |            |         |
|     | István 1-ső fia    | 16       | muzsikus   |         |
|     | Sándor 2-ik fia    | 8        |            |         |
|     | János 3-ik fia     | 5        |            |         |
|     | György 4-ik fia    | 1        |            |         |
|     | Kata 1-ső leánya   |          |            |         |
|     | Náni 2-ik leánya   |          |            |         |
| 2   | Bodó István özvegy | 40       | muzsikus   |         |
|     | Juli 1-ső leánya   |          |            |         |
|     | Örsi 2-ik leánya   |          |            |         |
|     | Kata 3-ik leánya   |          |            |         |

<sup>841</sup> Balhás, 1942 előtt Szilasbalhás, mai nevén Mezöszilas 1950-ig Veszprém megyéhez tartozó község volt az enyingi járásban. Ma Fejér megyei község a sárbogárdi járásban.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Nro | Nevei             | Életkora | Mestersége          | Jegyzés |
|-----|-------------------|----------|---------------------|---------|
| 3   | Szalai Mihály     | 40       | muzsikus            |         |
|     | Éva felesége      |          |                     |         |
|     | János 1-ső fia    | 14       | muzsikus            |         |
|     | József 2-ik fia   | 7        |                     |         |
|     | Susa leánya       |          |                     |         |
| 4   | Sallai Mihályné   |          | szegény             |         |
|     | György fia        | 17       | muzsikus            |         |
| 5   | Szalai József     | 45       | muzsikus            |         |
|     | Kata felesége     |          |                     |         |
|     | János fia         | 17       | muzsikus            |         |
|     | Kata lánya        |          |                     |         |
| 6   | Bodó Mátyás       | 35       | muzsikus            |         |
|     | Ágotha felesége   |          |                     |         |
|     | János fia         | 11       | muzsikus            |         |
|     | Kata 1-ső leánya  |          |                     |         |
|     | Éva 2-ik leánya   |          |                     |         |
| 7   | Farkas János      | 56       | Paraszti dolgos     |         |
|     | Sára felesége     |          |                     |         |
|     | Mihály 1-ső fia   | 18       | dolgos              |         |
|     | György 2-ik fia   | 17       | dolgos              |         |
|     | József 3-ik fia   | 12       | dolgos              |         |
| 8   | Kujló János       | 40       | Lakatos és muzsikus |         |
|     | Anna felesége     |          |                     |         |
|     | János 1-ső fia    | 9        | muzsikát tanul      |         |
|     | József 2-ik fia   | 4        |                     |         |
|     | Örse 1-ső leánya  |          |                     |         |
|     | Trési 2-ik leánya |          |                     |         |
| 9   | Szalai Mátyás     | 24       | muzsikus            |         |
|     | Örse felesége     |          |                     |         |
|     | Éva leánya        |          |                     |         |
| 10  | Nyári László      | 48       | muzsikus            |         |
|     | Ilona felesége    |          |                     |         |
|     | János fia         | 11       | muzsikus            |         |
| 11  | Sohonnyai József  | 35       | muzsikus            |         |
|     | Susi felesége     |          |                     |         |
|     | Trési 1-ső leánya |          |                     |         |
|     | Örse 2-ik leánya  |          |                     |         |
| 12. | Sohonnyai József  | 24       | muzsikus            |         |
|     | Éva felesége      |          |                     |         |
|     | József fia        | 2        |                     |         |

*Források*

| Nro | Nevei            | Életkora | Mestersége | Jegyzés |
|-----|------------------|----------|------------|---------|
| 13  | Kovács János     | 35       | muzsikus   |         |
|     | Kata felesége    |          |            |         |
|     | János fia        | 6        |            |         |
|     | Babi leánya      |          |            |         |
| 14  | Csámpói József   | 30       | muzsikus   |         |
|     | Rozi felesége    |          |            |         |
|     | Náni 1-ső leánya |          |            |         |
|     | Babi 2-ik leánya |          |            |         |
|     | Léni 3-ik leánya |          |            |         |
| 15  | Jónás József     | 29       | muzsikus   |         |
|     | Náni felesége    |          |            |         |
| 16  | Jónás István     | 24       | muzsikus   |         |
|     | Örse felesége    |          |            |         |
|     | Josef fia        | 3        |            |         |
| 17  | Kováts Mártony   | 27       | muzsikus   |         |
|     | Kata felesége    |          |            |         |
|     | János fia        | 1        |            |         |
| 18  | Móré Mihály      | 25       | muzsikus   |         |
|     | Csedi felesége   |          |            |         |
| 19  | Banyák Ignác     | 16       | muzsikus   | nőtelen |
| 20  | Lakatos Ferenc   | 40       |            |         |
|     | Éva felesége     |          |            |         |
|     | György 1-ső fia  | 19       |            |         |
|     | József 2-ik fia  | 15       |            |         |

*Fok Szabadiak*<sup>842</sup>

| Nro | Nevei                | Életkora | Mestersége | Jegyzés |
|-----|----------------------|----------|------------|---------|
| 1   | Puntzi János         | 62       | muzsikus   |         |
|     | Éva felesége         |          |            |         |
|     | Márton 1-ső fia      | 36       | muzsikus   |         |
|     | Kata ennek felesége  |          |            |         |
|     | a) Márton 1-ik fia   | 6        |            |         |
|     | b) Mihály 2-ik fia   | 2        |            |         |
|     | c) Trési 1-ső leánya |          |            |         |
|     | János 2-ik fia       | 26       | hibás      |         |
|     | Josef 3-ik fia       | 18       | muzsikus   |         |
|     | Éva leánya           |          |            |         |

<sup>842</sup> Fokszabadi a veszprémi káptalan egykori birtoka volt, ma Siófok néven. A Minisztertanács 1950-ben csatolta a Veszprém megyei enyingi járásból Somogy megyéhez.



*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában**Bozsokiak*<sup>843</sup>

| Nro | Nevei                                                     | Életkora           | Mestersége | Jegyzés |
|-----|-----------------------------------------------------------|--------------------|------------|---------|
| 1   | Nyári István<br>Rozalia felesége<br>Örse leánya           | 32                 | muzsikus   |         |
| 2   | Nyári Antal<br>Anna felesége<br>József fia<br>Anna leánya | 30<br><br>1/4<br>2 | muzsikus   |         |

*Mezőszentgyörgyiek*

| Nro | Nevei                                                       | Életkora    | Mestersége            | Jegyzés |
|-----|-------------------------------------------------------------|-------------|-----------------------|---------|
| 1   | Nyári János<br>Tresi felesége                               | 62          | Tégla vető            |         |
| 2   | Jónás János<br>Tresi felesége                               | 22          | Cimbalmos, muzsikus   |         |
| 3   | Zsolnai Péter unoka                                         | 10          |                       |         |
| 4   | Zsolnai János<br>Sára felesége<br>Örse leánya               | 64          | Contrás, muzsikus     |         |
| 5   | Horváth István<br>Örse felesége<br>Anna leánya              | 70          | Kétkezi munkájával él |         |
| 6   | Gódor János<br>Kata felesége                                | 66          | Bőgős muzsikus        |         |
| 7   | Jónás József<br>Anna felesége<br>Ferentz fia<br>Kata leánya | 41<br><br>8 | Első muzsikus         |         |

<sup>843</sup> Balatonbozsok (korábban Bozsok) 1966-ig önálló község volt, ma Enying része. 1950-ig Veszprém megyéhez, majd Fejér megyéhez tartozik.

## Források

Kajáriak<sup>844</sup>

| Nro | Nevei           | Életkora | Mestersége | Jegyzés |
|-----|-----------------|----------|------------|---------|
| 1   | Csáné János     | 50       | muzsikus   | Obsitos |
|     | Kata felesége   |          |            |         |
|     | Antal 1-ső fia  | 15       | cimbalmos  |         |
|     | János 2-ik fia  | 4        |            |         |
|     | Sándor 3-ik fia | 2        |            |         |
|     | Kata leánya     |          |            |         |
|     | Összesen        | 116      |            |         |

Kelt Veszprémben, Januarius 23-án 1835.

Kenessey György  
Járási Esküdt által

[Hátoldalan]

Felolvastatott 1835-ik Március 9-én, a Veszprémben tartott közgyűlésen.

Forrás: MNL V<sub>e</sub>ML IV. 1. b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. 692/1835. 03. 09.

## 299.

## Magyargyula város tanácsi összeírása cigány lakosokról, 1838

Magyargyula Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok, összeírás

| Család száma | Neve az újmagyarnak     | Eszten-deje | Vallása      | Sorsa és állapotja            | Észre-vételek |
|--------------|-------------------------|-------------|--------------|-------------------------------|---------------|
| 1.           | Nedelkovits Leopold     |             |              |                               |               |
|              | 1819-ben telepedett meg | 32          | r. katolikus | muzsikus, jó viseletű         | házas zsellér |
|              | Felesége: Katalin       | 34          | r. katolikus | gyulai születésű, jó viseletű |               |
|              | Gyermekei: Klári        | 8           | r. katolikus | gyulai születésű, iskolás     |               |
|              | Örzsébet                | 6           | r. katolikus | gyulai születésű              |               |
|              | Kati                    | 2           | r. katolikus | gyulai születésű              |               |

<sup>844</sup> Balatonfőkajár község Veszprém megyében a Balatonalmádi járásban.

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Család száma | Neve az újmagyarnak                         | Esztendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                      | Észrevételek     |
|--------------|---------------------------------------------|------------|--------------|----------------------------------------|------------------|
| 2.           | Götz Antal 1829-ben telepedett meg          | 28         | r. katolikus | muzsikuss, jó viseletű                 | háztalan zsellér |
|              | Felesége: Kunigunda 1823-ban telepedett meg | 34         | r. katolikus | jó viseletű                            |                  |
| 3.           | Farkas József emlékezetten felül            | 57         | r. katolikus | kovács                                 | házas zsellér    |
|              | Felesége: Erzsébet                          | 52         | r. katolikus | helybeli magyar születésű, jó viseletű |                  |
|              | Gyermekei: Erzsébet                         | 14         | r. katolikus | helybeli magyar születésű, jó viseletű |                  |
|              | Klári                                       | 11         | r. katolikus | gyulai születésű, iskolás              |                  |
|              | Ferenc                                      | 8          | r. katolikus | gyulai születésű, iskolás              |                  |
| 4.           | Farkas Lászlóné emlékezetten felül          | 50         | r. katolikus | özvegy, kétkezi munkából él            | háztalan zsellér |
|              | Gyermekei: Erzsi                            | 25         | r. katolikus | dajkálkodik, megesett személy          |                  |
|              | Zsuzsi                                      | 21         | r. katolikus | szolgál                                |                  |
|              | Terézia                                     | 8          | r. katolikus |                                        |                  |
| 5.           | Farkas András emlékezetten felül            | 27         | r. katolikus | kovács, jó viseletű                    | házas zsellér    |
|              | Felesége: Anna                              | 21         | Óhitű        |                                        |                  |
|              | Gyermeke: Ágnes                             | 2          | r. katolikus |                                        |                  |
| 6.           | ör[eg] Bakró András                         | 60         | r. katolikus | koldus                                 | háztalan zsellér |
| 7.           | Farkas József emlékezetten felül            | 42         | r. katolikus | muzsikuss, jó viseletű                 | háztalan zsellér |
|              | Felesége: Magdolna                          | 38         | r. katolikus | 1827-ben [telepedett le], jó viseletű  |                  |
|              | Gyermekei: Ferenc                           | 9          | r. katolikus | iskolás                                |                  |
|              | Zsófia                                      | 7          | r. katolikus | iskolás                                |                  |
|              | József                                      | ¼          | r. katolikus |                                        |                  |

## Források

| Család száma | Neve az újmagyarnak                                       | Esztendeje | Vallása      | Sorsa és állapotja                     | Észrevételek                                               |
|--------------|-----------------------------------------------------------|------------|--------------|----------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| 8.           | Farkas János emlékeztető felül múlt időben                | 53         | r. katolikus | muzsikuss, jó viseletű                 | házassal                                                   |
|              | Felesége: Zsófia 1819-ben telepedett meg Arad vármegyéből | 40         | r. katolikus | jó viseletű                            |                                                            |
| 9.           | Rátz Ferenc                                               | 33         | r. katolikus | gyulai, muzsikuss, jó viseletű         | feleségével való életért hatbotot kapott, házatlan zsellér |
| 10.          | Felesége: Mária                                           | 36         | r. katolikus | iskolás                                |                                                            |
|              | Mária                                                     | 7          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Klára                                                     | 2          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Bakró János                                               | 37         | r. katolikus | gyulai, muzsikuss, jó viseletű         | házassal zsellér                                           |
|              | Felesége: Anna                                            | 38         | r. katolikus | gyulai, muzsikuss, jó viseletű         |                                                            |
|              | Gyermekei: János                                          | 10         | r. katolikus | iskolás                                |                                                            |
|              | István                                                    | 8          | r. katolikus | iskolás                                |                                                            |
|              | Antal                                                     | 6          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Anna                                                      | 9          | r. katolikus | iskolás                                |                                                            |
|              | Mária                                                     | 4          | r. katolikus |                                        |                                                            |
| 11.          | Julianna                                                  | 2          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Krisztina                                                 | ¼          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Gajdán János 1833-ban telepedett le                       | 25         | r. katolikus | muzsikuss, tapasztó, vályogvető        | házatlan zsellér                                           |
|              | Felesége: Erzsébet                                        | 22         | r. katolikus | gyulai születésű, jó viseletű          |                                                            |
|              | Gyermekei: Erzsébet                                       | 4          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Rozália                                                   | 1          | r. katolikus |                                        |                                                            |
|              | Gajdán András                                             | 10         | r. katolikus | árva fiú, Gajdán János tartja örökéből | házatlan zsellér                                           |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Család száma | Neve az újmagyarnak                      | Esztendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                   | Észrevételek            |
|--------------|------------------------------------------|------------|--------------|-------------------------------------|-------------------------|
| 12.          | Csintalan János                          | 42         | r. katolikus | muzsikós és vályogvető, jó viseletű | háztalan zsellér        |
|              | Felesége: Anna                           | 29         | r. katolikus | gyulai, jó viseletű                 |                         |
| 13.          | ifj. Bakró János                         | 39         | r. katolikus | muzsikós, gyulai, jó viseletű       |                         |
|              | Felesége: Zsuzsanna                      | 35         | r. katolikus |                                     |                         |
|              | Gyermekei: Magdolna                      | 6          | r. katolikus |                                     |                         |
|              | Emília                                   | 3          | r. katolikus |                                     |                         |
| 14.          | Bakró Maris                              | 27         | r. katolikus | özvegy, szolgáló                    |                         |
|              | Gyermekei: Gója István                   | 5          | r. katolikus |                                     |                         |
|              | Gója Maris                               | 2          | r. katolikus |                                     |                         |
| 15.          | Bakró János özvegye                      | 50         | r. katolikus | kétkezi munkával él                 |                         |
|              | Gyermeke: Terézia                        | 18         | r. katolikus | hajadon                             | jó viseletű             |
| 16.          | Farkas György emlékezetén felül          | 31         | r. katolikus | muzsikós, jó viseletű               | házas zsellér           |
|              | Felesége: Magdolna                       | 29         | r. katolikus | helybeli magyar                     |                         |
|              | Gyermekei: Erzsébet                      | 7          | r. katolikus | iskolás                             |                         |
|              | Maris                                    | 3          | r. katolikus |                                     |                         |
|              | László                                   | ½          | r. katolikus |                                     |                         |
|              | Farkas István özvegye, emlékezetén felül | 75         | r. katolikus | özvegy, jó viseletű                 | Farkas György édesanyja |
| 17.          | Rácz András gyulai születésű             | 29         | r. katolikus | muzsikós                            | háztalan zsellér        |
|              | Felesége: Mária 1835-ben telepedett le   | 25         | r. katolikus | jó viseletű                         |                         |
|              | Gyermeke: József                         | ½          | r. katolikus |                                     |                         |
|              | Rácz István                              | 13         | r. katolikus | muzsikát tanul                      | Rácz András öccse       |

## Források

| Család száma | Neve az újmagyarnak                   | Esztendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                                            | Észrevételek                                      |
|--------------|---------------------------------------|------------|--------------|--------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| 18.          | Götz György 1829-ben telepedett le    | 25         | r. katolikus | muzsikus                                                     | háztalan zsellér                                  |
|              | Felesége: Mária                       | 27         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
|              | Gyermeke: Julianna                    | 3          | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
| 19.          | Rátz Sándor gyulai születésű          | 29         | r. katolikus | muzsikus, jó viseletű                                        | házas zsellér, egy szemérvak                      |
|              | Felesége: Tóth Anna                   | 35         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
|              | Gyermekei: Terézia                    | 8          | r. katolikus | gyulai születésű, iskolás                                    |                                                   |
|              | Julianna                              | 4          | r. katolikus | helybeli születésű                                           |                                                   |
| 20.          | Rátz János, helybeli születésű        | 50         | r. katolikus | muzsikus                                                     | háztalan zsellér                                  |
|              | Felesége: Anna                        | 38         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
|              | Gyermekei: János                      | 18         | r. katolikus | muzsikus, gyulai születésű                                   |                                                   |
|              | Rozália                               | 19         | r. katolikus | hajadon                                                      |                                                   |
| 21.          | Gulácsi János gyulai születésű        | 25         | r. katolikus | kovács                                                       | részeges, aprólékos lopásokért többször fenyített |
|              | Felesége: Mária                       | 21         | r. katolikus | gyulai születésű muzsikus, tapasztó, vályogvető, jó viseletű |                                                   |
| 22.          | Kolompár Mátyás                       | 30         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
|              | Felesége: Mária                       | 33         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
|              | Gyermeke: György                      | 12         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |
|              | Rácz Terézia                          | 23         | r. katolikus | hajadon                                                      | Kolompár Mátyás feleségének húga                  |
| 23.          | Gajdán Ferenc 1831-ben telepedett meg | 25         | r. katolikus | kovács, jó viseletű                                          |                                                   |
|              | Felesége: Bakro Anna                  | 20         | r. katolikus | gyulai születésű                                             |                                                   |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Család száma | Neve az újmagyarnak                               | Esz-<br>ten-<br>deje | Vallása      | Sorsa és állapota                      | Észrevételek                                                                                                                     |
|--------------|---------------------------------------------------|----------------------|--------------|----------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 24.          | Rácz Mihály                                       | 46                   | r. katolikus | muzsikus, hely-<br>beli születésű      | házas zsellér                                                                                                                    |
|              | Felesége: Erzsébet 1812-<br>ben telepedett meg    | 35                   | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
|              | Gyermekei: Mária                                  | 16                   | r. katolikus | hajadon                                |                                                                                                                                  |
|              | Rozália                                           | 13                   | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
|              | János                                             | 10                   | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
|              | Antal                                             | 5                    | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
| 25.          | Hamza Károly gyulai<br>születésű                  | 35                   | r. katolikus | muzsikus, jó vise-<br>letű             |                                                                                                                                  |
|              | Felesége: Julianna, 1826-<br>ban telepedett meg   | 32                   | r. katolikus | jó viseletű                            |                                                                                                                                  |
|              | Gyermekei: Zsófia                                 | 9                    | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
|              | János                                             | 6                    | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
|              | Katalin                                           | 3                    | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
| 26.          | Hamza Mihály gyulai<br>születésű                  | 35                   | r. katolikus | muzsikus, jó vise-<br>letű             |                                                                                                                                  |
|              | Felesége: Rozália, 1827-<br>ben telepedett meg    | 32                   | r. katolikus | jó viseletű                            |                                                                                                                                  |
|              | Gyermekei: Terézia                                | 4                    | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
|              | Mihály                                            | 1½                   | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |
| 27.          | Galampos Mihály gyulai<br>születésű               | 50                   | r. katolikus | napszámos                              | obsitos, házat-<br>lan zsellér, itt-<br>hon jó<br>viseletű, mint<br>katona 100<br>botot kapott<br>haláláig tartó<br>verekedésért |
|              | Felesége: Kalauz Klári                            | 40                   | r. katolikus | gyulai születésű,<br>jó viseletű       |                                                                                                                                  |
| 28.          | Galampos Péter gyulai<br>születésű                | 50                   | r. katolikus | vályogvető, ta-<br>pasztó, muzsikus    | házas zsellér                                                                                                                    |
|              | Felesége: Rácz Maris                              | 40                   | r. katolikus | gyulai, jó viseletű                    |                                                                                                                                  |
|              | Gyermeke: Péter                                   | 25                   | r. katolikus | muzsikus, vályog-<br>vető, jó viseletű |                                                                                                                                  |
|              | Ennek felesége: Borbála<br>1836-ban telepedett le | 20                   | r. katolikus |                                        |                                                                                                                                  |



## Források

| Család száma | Neve az újmagyarnak                  | Esz-tendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                  | Észrevételek                   |
|--------------|--------------------------------------|-------------|--------------|------------------------------------|--------------------------------|
| 29.          | Kalauz Mátyásné gyulai születésű     | 40          | r. katolikus | özvegy, kétkezi munka, jó viseletű | háztalan zsellér               |
|              | Gyermekei: Mátyás                    | 22          | r. katolikus | kovács, jó viseletű                |                                |
|              | Ennek felesége: Klára                | 20          | r. katolikus | gyulai születésű                   |                                |
|              | Gyermeke: Péter                      | 1½          | r. katolikus |                                    |                                |
|              | Az özvegy leánya Erzsébet            | 15          | r. katolikus | szolgál, jó viseletű               |                                |
| 30.          | Bakro Gyuri                          | 25          | r. katolikus | gyulai, muzsik, jó viseletű        | háztalan zsellér               |
|              | Felesége: Kalauz Anna                | 22          | r. katolikus |                                    |                                |
|              | Gyermekei: János                     |             | r. katolikus |                                    |                                |
|              | Maris                                |             | r. katolikus |                                    |                                |
| 31.          | Kállai János                         |             | r. katolikus | gyulai, vályogvető, jó viseletű    |                                |
|              | Felesége: Erzsébet                   | 23          | r. katolikus | gyulai, jó viseletű                |                                |
|              | Gyermekei: János                     | 6           | r. katolikus |                                    |                                |
|              | György                               | 4           | r. katolikus |                                    |                                |
|              | Maris                                | 2           | r. katolikus |                                    |                                |
| 32.          | Farkas János 1801-ben telepedett meg | 47          | r. katolikus | csász, jó viseletű                 | garasos obsitos                |
| 33.          | Rácz Sándor helybeli születésű       | 60          | r. katolikus | muzsik, obsitos                    | háztalan zsellér               |
|              | Felesége: Maris                      | 50          | r. katolikus | helybeli születésű, jó viseletű    |                                |
| 34.          | ifj. Kis István 1804-ben telepedett  | 43          | református   | muzsik, kovács, jó viseletű        | háztalan zsellér               |
|              | Felesége: Tóth Maris                 | 40          | r. katolikus | gyulai, jó viseletű                |                                |
|              | Rácz Maris                           | 14          | r. katolikus | árva                               | ifj. Kis István örökből tartja |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Család száma | Neve az újmagyarnak                                     | Esz-tendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                                                                                                                                                             | Észrevételek        |
|--------------|---------------------------------------------------------|-------------|--------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|
| 35.          | Ábrahám Józsefné<br>1825-ben telepedett le              | 45          | r. katolikus |                                                                                                                                                                               | háztalan<br>zsellér |
|              | Gyermekei: Mátyás                                       | 10          | r. katolikus | szolgál                                                                                                                                                                       |                     |
|              | Rozália                                                 | 15          | r. katolikus | szolgál                                                                                                                                                                       |                     |
|              | Anna                                                    | 4           | r. katolikus |                                                                                                                                                                               |                     |
|              | Julianna                                                | 2           | r. katolikus |                                                                                                                                                                               |                     |
| 36.          | Farkas István idevaló<br>születésű                      | 55          | református   | kovács,<br>jó viseletű                                                                                                                                                        | házas zsellér       |
|              | Felesége: Kis Borbála                                   | 32          | református   | jó viseletű                                                                                                                                                                   |                     |
|              | Rácz István                                             | 7           | r. katolikus | árva, örökből<br>tartatik                                                                                                                                                     |                     |
| 37.          | ifj. Farkas István idevaló<br>születésű                 | 24          | református   | kovács,<br>jó viseletű                                                                                                                                                        | háztalan<br>zsellér |
|              | Felesége: Anna                                          | 20          | r. katolikus | ide való,<br>jó viseletű                                                                                                                                                      |                     |
| 38.          | Farkas Mihály                                           | 26          | r. katolikus | kovács, ide való,<br>jó viseletű                                                                                                                                              | háztalan<br>zsellér |
|              | Felesége: Anna 1836-<br>ban telepedett meg              | 22          | r. katolikus |                                                                                                                                                                               | háztalan<br>zsellér |
| 39.          | Kolompár Anna                                           | 43          | r. katolikus | özvegy, idevaló,<br>kétkézi munkával él                                                                                                                                       |                     |
| 40.          | Lakatos Ferenc 1799-<br>ben telepedett meg<br>Pécskáról | 82          | óhítű        | kolompár és házaló,<br>mint garázda vise-<br>letű, részeges, ká-<br>romkodó,<br>számtalanszor fe-<br>nyítettett kisebb<br>büntetéssel, s gya-<br>nús varázslónak is-<br>merik |                     |
|              | Felesége: Mária                                         | 60          | óhítű        | házaló, nem tudatik<br>honnan és mikor<br>került [ide]                                                                                                                        |                     |
|              | Gyermeke: Anna                                          | 16          | óhítű        | az édesanyjával<br>házaló                                                                                                                                                     |                     |

## Források

| Család száma | Neve az újmagyarnak                         | Esz-tendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                                                                                           | Észrevételek     |
|--------------|---------------------------------------------|-------------|--------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| 41.          | Lakatos János                               | 49          | óhítú        | gyulai, kolompár, részeges és garázda, többször fenyítettett, varázsló, házaló, gyanúban számtalanszor volt | háztalan zsellér |
|              | Felesége: Sztojka 1820-ban telepedett meg   | 50          | óhítú        | varázsló, házaló, számtalanszor fenyítettett kóborlásért, csalásokért, hitetlenül él.                       |                  |
| 42.          | Lakatos Pál                                 | 28          | óhítú        | kolompár, lókupec, házaló, meg lehetősí veseletű                                                            | háztalan zsellér |
|              | Felesége: Terézia 1832-ben telepedett meg   | 27          | óhítú        | házaló, meg lehetősí veseletű                                                                               |                  |
|              | Gyermekei: György                           | 1½          | óhítú        |                                                                                                             |                  |
|              | Terézia                                     | 4           | óhítú        |                                                                                                             |                  |
| 43.          | Lakatos Mihály 1797-ben telepedett meg      | 87          | r. katolikus | házaló, részeges, káromkodó, melyért több ízben fenyítettett                                                | háztalan zsellér |
|              | Felesége: Krisztina 1814-ben telepedett meg | 58          | óhítú        | az előbbivel hitetlenül él, házaló, dologtalan                                                              |                  |
|              | Gyermekei: János                            | 30          | óhítú        |                                                                                                             |                  |
|              | József                                      | 27          | óhítú        | részeges, többször fenyítettett                                                                             |                  |
|              | Demeter                                     | 25          | óhítú        | reguláris katona                                                                                            |                  |
|              | József felesége 1831-ben telepedett meg     | 30          | óhítú        |                                                                                                             |                  |
|              | Gyermekei: Terézia                          | 8           | óhítú        |                                                                                                             |                  |
|              | József                                      | 6           | óhítú        |                                                                                                             |                  |
|              | Borbála                                     | 3           | óhítú        |                                                                                                             |                  |
|              | Katalin                                     | 1½          | óhítú        |                                                                                                             |                  |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Család száma | Neve az újmagyarnak                           | Esz-tendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                                                                                 | Észrevételek |
|--------------|-----------------------------------------------|-------------|--------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| 44.          | Kolompár Bomba özvegye emlékezetet felül-múló | 60          | óhítú        | özvegy, sátoros házaló                                                                            |              |
|              | Gyermeke: József                              | 26          | óhítú        | kolompár, lókupec, kóborgó, felfogadott, hitetlenül él                                            |              |
|              | József felesége: Julianna                     | 22          | óhítú        |                                                                                                   |              |
|              | Gyermekei: Erzsébet                           | 4           | óhítú        |                                                                                                   |              |
|              | Borbála                                       | 2           | óhítú        |                                                                                                   |              |
| 45.          | Buligovics János                              | 35          | óhítú        | helybeli születésű kolompár, lókupec, feslett életéért, garázda viseletéért többször fenyítettett |              |
|              | Felesége: Ágnes 1835-ben telepedett           | 30          | óhítú        | hitetlenül él a férjével                                                                          |              |
|              | Gyermeke: Mihály                              | 1½          | óhítú        |                                                                                                   |              |
| 46.          | Buligovics Márton                             | 30          | óhítú        | helybeli születésű, kolompár, lókupec, részegségért, feslett életéért többször fenyítve           |              |
|              | Felesége: Erzsébet 1831-ben telepedett meg    | 30          | óhítú        | hitetlenül él                                                                                     |              |
| 47.          | O. Rácz István                                | 35          | r. katolikus |                                                                                                   |              |
|              | Felesége: Tóth Erzsébet                       | 30          | r. katolikus |                                                                                                   |              |
|              | Gyermekei: Maris                              | 14          | r. katolikus |                                                                                                   |              |
|              | István                                        | 12          | r. katolikus | iskolás                                                                                           |              |
|              | János                                         | 8           | r. katolikus |                                                                                                   |              |
|              | Julianna                                      | 7           | r. katolikus |                                                                                                   |              |
|              | Katalin                                       | 1½          | r. katolikus |                                                                                                   |              |
|              | Tóth Péter                                    | 18          | r. katolikus | gyulai, árva, kovács legény, jó viseletű                                                          |              |

## Források

| Család száma | Neve az újmagyarnak                              | Esz-tendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                                                                               | Észrevételek        |
|--------------|--------------------------------------------------|-------------|--------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|
| 48.          | Tóth Ferenc                                      | 50          | r. katolikus | gyulai, szolgál,<br>jó viseletű                                                                 |                     |
|              | Felesége: Borbála                                | 40          | r. katolikus | gyulai                                                                                          |                     |
|              | Gyermekei: József                                | 14          | r. katolikus | kovácsinas                                                                                      |                     |
|              | Katalin                                          | 10          | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | Márton                                           | 7           | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
| 49.          | Rácz József                                      | 40          | r. katolikus |                                                                                                 | házas zsellér       |
|              | Felesége: Trutz Mária<br>1824-ben telepedett meg | 33          | r. katolikus | jó viseletű                                                                                     |                     |
|              | Gyermekei: József                                | 16          | r. katolikus | kovácsságot tanul                                                                               |                     |
|              | Márton                                           |             | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | Mihály                                           | 7           | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | Ferenc                                           | 5           | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | György                                           | 3           | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
| 50.          | Sütő Mátyás                                      | 40          | r. katolikus | gyulai, takács,<br>jó viseletű                                                                  | háztalan<br>zsellér |
|              | Felesége: Mária                                  | 43          | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | Gyermeke: Anna                                   | 16          | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
| 51.          | Rácz Márton özvegye<br>1816-ban telepedett meg   | 40          | r. katolikus | özvegy, jó viseletű,<br>napszámmal él                                                           |                     |
| 52.          | Gulácsi János                                    | 35          | r. katolikus | gyulai, kovács, ré-<br>szeges, garázda,<br>káromkodó, me-<br>lyért többször fe-<br>nyítettetett |                     |
|              | Felesége: Zsuzsanna<br>1822-ben telepedett meg   | 35          | református   |                                                                                                 |                     |
|              | Gyermekei: Erzsébet                              | 15          | r. katolikus | szolgál                                                                                         |                     |
|              | József                                           | 12          | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | János                                            | 7           |              |                                                                                                 |                     |
|              | Zsuzsanna                                        | 5           | r. katolikus |                                                                                                 |                     |
|              | Mária                                            | 4           | r. katolikus |                                                                                                 |                     |

*Cigányok a felvilágosodás és a romantika korában*

| Család száma               | Neve az újmagyarnak                  | Esz-tendeje | Vallása      | Sorsa és állapota                 | Észrevételek     |
|----------------------------|--------------------------------------|-------------|--------------|-----------------------------------|------------------|
| 53.                        | Rácz József 1831-ben telepedett      | 39          | r. katolikus | muzsikuss, jó viseletű            | háztalan zsellér |
|                            | Felesége: Mária                      | 32          | r. katolikus | gyulai                            |                  |
|                            | Gyermekei: Zsuzsánna                 | 13          | r. katolikus |                                   |                  |
|                            | Mária                                | 12          | r. katolikus |                                   |                  |
|                            | Rozália                              | 6           | r. katolikus |                                   |                  |
|                            | Borbála                              | ½           | r. katolikus |                                   |                  |
| 54.                        | Kalauz Mária                         |             | r. katolikus |                                   |                  |
| 55.                        | Bakro Mihály                         | 20          | r. katolikus | gyulai, muzsikuss, jó viseletű    | háztalan zsellér |
|                            | Felesége: Anna                       | 20          | r. katolikus | gyulai, jó viseletű               |                  |
| összesen 207 személy       |                                      |             |              |                                   |                  |
| 56.<br>(utólag bejegyezve) | Antoni Mihály 1816-ban telepedett le | 40          | r. katolikus | tapasztó, vályogvető, jó viseletű |                  |
|                            | Felesége: Erzsi                      | 35          | r. katolikus | gyulai, jó viseletű               |                  |
|                            | Gyermekei: János                     | 15          | r. katolikus | kovácsinas                        |                  |
|                            | Antal                                | 13          | r. katolikus | kovácsinas                        |                  |
|                            | Sándor                               | 10          | r. katolikus | kovácsinas                        |                  |

*Forrás: MNL BéML V. 101. b. Ö. 237. 1096/1838. Magyargyula Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok.*



## RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK az I. kötethez

### Levéltári rövidítések:

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár  
OL = Országos Levéltár  
DL = Diplomatikai Levéltár  
Df = Diplomatikai Fényképgyűjtemény  
BKML = Bács-Kiskun Megyei Levéltár  
BaML = Baranya Megyei Levéltár  
BéML = Békés Megyei Levéltár  
BAZML = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár  
CSML = Csongrád-Csanád Megyei Levéltár  
FML = Fejér Megyei Levéltár  
GyMSMGyL = Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára  
GyMSMSL = Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára  
HBML = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár  
HML = Heves Megyei Levéltár  
JNSzML = Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár  
KEML = Komárom-Esztergom Megyei Levéltár  
NML = Nógrád Megyei Levéltár  
PML = Pest Megyei Levéltár  
SML = Somogy Megyei Levéltár  
SzSzBML = Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár  
TML = Tolna Megyei Levéltár  
VaML = Vas Megyei Levéltár  
VeML = Veszprém Megyei Levéltár  
ZML = Zala Megyei Levéltár  
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv  
ŠA BA = Pozsonyi Állami Levéltár  
ŠA KE = Kassai Állami Levéltár



## Rövidítésjegyzék

## Szakirodalmi rövidítések:

- Adalékok... = Dongó Gyárfás Géza – Dókus Gyula et al. (szerkk.): Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez I–XXVI. Sátoraljaújhely, 1895–1928. II. évfolyam.
- Bana József é. n. [1998.] = Bana József: Győr cigánypolitikája a második világháborúig. In: Gémes Balázs (szerk.): Pillanatképek a romák múltjából. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 123–135.
- Bessenyei József 1994. = Bessenyei József: Enyingi Török Bálint. Budapest, 1994.
- Csűrös Ferenc 1910. = A Debreczeni Diarium. Közli: Dr. Csűrös Ferencz. Magyar Történelmi Tár. 4. sorozat 11. kötet, 1910.
- Demény Lajos – Pataki József 1983. = Demény Lajos – Pataki József: Székely oklevéltár. Új sorozat, I: Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591. Bukarest, 1983.
- Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga (szerk.) 1994. = Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga: Székely oklevéltár. Új sorozat, III: Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1598–1600. Budapest – Bukarest, 1994.
- Engel Pál – C. Tóth Norbert 2005. = Engel Pál – C. Tóth Norbert: Királyok és királynék itineráriumai (1382–1437). Budapest, 2005.
- Fraknói Vilmos 1877. = Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadási könyve. [Magyar Történelmi Tár XXII.] Budapest, 1877, 45–236.
- Fronius = Brassó város lt. Fronius gyűjt. Vol. II. Lásd: Mika 1892, 1983.
- Gálfi Emőke, 2015. = A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690). Erdélyi Tudományos Füzetek, 283. Kolozsvár, 2015.
- Hajnal István 1930. = Hajnal István (szerk.): Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Esterházy Miklós nádor iratai I. Kormányzattörténeti iratok. Bp. 1930.
- Heiczinger János 1978. = Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1978.
- Hőgye István 1984. = Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII–XVIII. századi történetéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 22. Miskolc, 39–47.
- Hurmuzaki 1911. = Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitoare la istoria Românilor. Bucuresti, 1876–1922. II/2. kötet.
- Iratok = Nagy László: Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Debrecen, 2005.
- Istvanfi, Nicolaus 1758. = Istvanfi, Nicolaus: Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis. Viennae, Pragae et Tergestii, 1758.
- Iványosi-Szabó Tibor 1993. = Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez, 1596–1850. In: Bács-Kiskun megye múltjából 12. k., 1993. 7–55.
- Iványosi-Szabó Tibor 1996. = Iványosi-Szabó Tibor: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. Kecskemét, 1996.
- Jakab Elek 1888. = Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története II–III. kötetéhez. Budapest, 1888. 18–19. p.

*Szakirodalmi rövidítések*

- Jakó Zsigmond 1990. = Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. II. kötet. Budapest, 1990.
- Kardos Ferenc 2008. = Kardos Ferenc: „Veszedelmes habok között látszatik életünk forogni”. Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez. (Zalai Gyűjtemény 65.) Zalaegerszeg, 2008.
- Kemény Lajos 1893. = Kassa városa levéltárából: Kassa város statútumai a XVI. század második feléből. Történelmi tár: 1. sorozat, 1893. (16. évf.) 2. sz. 380-382
- Kemény Lajos 1909. = Kemény Lajos: Kassa város jegyzőkönyvéből. Történelmi tár: 2. sorozat 10. évf. 313–319.
- Kiss András 1990. = Kiss András: Források és adatok a kolozsvári cigányok XV–XVI. századi történetéhez. Korunk, 1990. 7. sz. 888-896.
- Kolozvári – Óvári = A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I-IV. kötet. (Magyarországi jogtörténeti emlékek. Monumenta Hungariae juridico historica) Összegejtették, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen. Budapest, 1885–1902.
- Kovács András 1998. = Kovács András: Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. [Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2.] Kolozsvár, 1998.
- Magyar Simplicissimus 1998. = Daniel Speer: Magyar Simplicissimus. Miskolc, 1998.
- Márton Tünde – Mihály Ágnes 2006. = Márton Tünde – Mihály Ágnes: Kolozsvári ispotály-számadások. 1601-1650 /I. kötet, A Szentlélek ispotály számadáskönyvei./ Budapest, 2006.
- Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István 1986 = Mezey Barna et al. (szerkk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest, 1986.
- Mika 1892, 1893. = Mika Sándor: I. Rákóczi György levelezése a brassai bíróval és tanácsccsal. Történelmi Tár, 1892. 700–705, 1893. 307–322. és 505–521. p.
- Nagy Pál 1998 = Nagy Pál: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár, 1998.
- Nagy Pál 2011 = Nagy Pál (szerk.): Források a magyarországi cigányság történetéből (1758-1999). Gödöllő, 2011.
- Nagybányai boszorkányperek = Balogh Béla (szerk.): Nagybányai boszorkányperek. A magyarországi boszorkányság forrásai. (Várostörténeti források 1.) Budapest, 2003.
- Pelbartus de Themeswar = Pelbartus de Themeswar: Sermones pomerii quadragesimales XLIII. Hagenau, 1499.
- Szalay Béla 1914. = Szalay Béla: Czigánytörténeti adatok. Ethnographia 25 (1914) 92–93.
- Szamosközy István 1977. = Szamosközy István: Erdély története. Fordította Borzsák István. Budapest, 1977.
- Szamota: Régi utazások... = Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717. Budapest, 1891.

*Rövidítésjegyzék*

- Szentiványi Márton 1691. = Szentiványi Márton: *Curiosiora et selectiora etc. dec. II. p. I. diss. IV: Sacrae coronae Hungariae notitia, etc. Tyrnaviae*, 1691.
- Szerémi György 1961. = Szerémi György: *Magyarország romlásáról. [Monumenta Hungarica V.]* Budapest, 1961.
- Szirmay 1803. = Szirmay, Antonius: *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis. Budae*, 1803.
- Takáts Sándor 1915. = Takáts Sándor: *Rajzok a török világból I–II.* Budapest, 1915.
- Thallóczy Lajos 1878. = Thallóczy Lajos: *I. Apafy Mihály udvara.* Budapest, 1878.
- Thaly Kálmán 1884. = Thaly Kálmán: *A cseszneki vár cigányai.* Magyar Történelmi Tár, 3. sorozat 7. kötet, 1884. 568–578.
- Thaly Kálmán 1898. = Thaly Kálmán: *A b. Orlay s gr. Serényi család zábláthi levéltárából.* Történelmi Tár, 1898.
- Tollius, Jakob 1700. = Tollius, Jakob: *Epistolae itinerariae.* Amstelodamii, 1700.
- Történelmi Tár 1893. = Lásd Mika 1892, 1983.
- Tóth Péter 1989 = Tóth Péter: *Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből.* In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 26. Miskolc, 1989.

## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

*Személynévmutató*

*Személynévmutató*